

Sayı / Issue 14 - Eylül / September 2025

MEVZU

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences



MEVZU

Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences

Yıl / Year: 2025 | | Sayı / Issue: 14

mevzu

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2667-8772
Yıl / Year: 2025 | | Sayı / Issue: 14

Kapsam / Scope : Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimler / Art and Humanities and Social Sciences

Periyot / Period: Yılda 2 Sayı (15 Mart & 15 Eylül) / Biannual (15 March & 15 September)

Yayın Dili / Language Publication: Türkçe & İngilizce / Turkish & English

mevzu: sosyal bilimler dergisi uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.

mevzu: journal of social sciences is a international peer-reviewed academic journal.

Yazarlar, Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi’nde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları [Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası \(CC BY-NC 4.0\)](#) olarak lisanslıdır.

Dergide yayınlanan yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

The authors own the copyright of their works published in Mevzu - Journal of Social Sciences and their works are licensed under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International \(CC BY-NC 4.0\)](#). The legal responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors.

İletişim / Communication:

e-mail: mevzusbd@gmail.com

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mevzu>

Sahibi | Owner

ALİ SEVER (Tekirdağ NKÜ.)

Yazı İşleri Müdürü | Responsible Manager

ALİ SEVER (Tekirdağ NKÜ.)

Editör | Editor

Halil İbrahim DELEN (Dr. Tekirdağ NKÜ.)

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

ALİ SEVER (Tekirdağ NKÜ.)

Etik Editörü

Muhammed Halit KAYA (İstanbul Üniversitesi SBE.)

Yayın Kurulu | Editorial Board

Abdullah Hamza TÜZGEN (Dr., İstanbul Medeniyet Ü.)

Banu ÖĞÜNÇ (Doç. Dr. Aksaray Ü.)

İnam UL HAQ (Dr. Riphah International Ü.)

Muhammet Emin ÜNAL (Dr., Tekirdağ NKÜ.)

Muhammed Yuşa YAŞAR (Dr., İstanbul Ü.)

Necati SÜMER (Prof. Dr., Siirt Ü.)

Ramazan AKKIR (Doç. Dr., Tekirdağ NKÜ.)

Turgay ÖNTAŞ (Doç. Dr., Tekirdağ NKÜ.)

Bilim ve Danışma Kurulu | Advisory Board

Abdoul Aziz AHMADOU (Dr., Université du Québec à Montréal (UQAM) – Kanada)

Ahmet GÜNŞEN (Prof. Dr., Trakya Ü. / Türkiye)

Almir FATİC (Prof. Dr., Saraybosna Ü. / Bosna Hersek)

Amir DURANOVIĆ (Doç. Dr., Saraybosna Ü. / Bosna Hersek)

Edina NURIKIĆ (Prof. Dr., Saraybosna Ü. / Bosna Hersek)

Engin ÇAĞMAN (Doç. Dr. Marmara Ü. / Türkiye)

Ergin JABLE (Prof. Dr., Piriştine Ü. / Kosova)

Esmail ABOUNOORI (Prof. Dr., Semnan University / İran)

Fatma Ali ELBATANONY (Dr., Cairo University / Mısır)

Halip TÜRKER (Prof. Dr., İbn Haldun Ü. / Türkiye)

Hamit ÖZEN (Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Ü. / Türkiye)

Hisham BARBHUIYA (Dr., Albukhary International University / Malezya)

Lucky NUGROHO (Doç. Dr., Universitas Mercu Buana / Endonezya)

Mehmet Lütfi ARSLAN (Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Ü. / Türkiye)

Merve Reyhan BAYGELDİ (Dr., Polis Akademisi / Türkiye)

Mohammad Manzoor MALİK (Dr. Assumption University / Tayland)

Nebi MEHDİYEV (Prof. Dr., Trakya Ü. / Türkiye)

Ramazan YILDIRIM (Prof. Dr., İstanbul Ü. / Türkiye)

Salih İNCİ (Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Ü. / Türkiye)

Sami AL-DAGHİSTANİ (Doç. Dr. Lund University / İsveç)

Şeyma TOZLU GÜLDAL (Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Ü. / Türkiye)

Taner ATMACA (Doç. Dr., Düzce Ü. / Türkiye)

Tuğçe Elif TAŞDAN DOĞAN (Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Ü. / Türkiye)

Veysel ÖZDEMİR (Prof. Dr., Fırat Ü. / Türkiye)

Dil Editörleri | Language Editors
Yusuf Buhan (Arş. Gör., Tekirdağ NKÜ.)

Hakem Kurulu | Referee Board

mevzu: sosyal bilimler dergisi en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.
mevzu: journal of social sciences uses double - blind review fulfilled by at least two reviewers.

Açık Erişim Politikası | Open Access Policy

mevzu: sosyal bilimler dergisi içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.
mevzu: journal of social science provides immediate open access to its content.

Dizgi ve Tasarım | Design
Halil İbrahim DELEN

DİZİNLENME BİLGİLERİ / ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

	Ulakbim Tr Dizin Sosyal Ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı / Turkish National Database Social Science and Humanities Database: Kabul: Haziran 2022; Başlangıç Mart 2021
	MLA International Bibliography Modern Language Association: Başlangıç 2020
	PHILPAPERS: Bibliography of Philosophy: Başlangıç 2019
	EBSCO - Central & Eastern European Academic Source (CEEAS): Başlangıç 2019
	European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS): Başlangıç 2023
	- İSAM İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı / ISAM Articles on Theology Database: Başlangıç Nisan 2019 - Türk Tarih, Edebiyat Kültür ve Sanat Makaleleri Veri Tabanı: Başlangıç Nisan 2019
Dergimizin yer aldığı diğer indeksler için : https://dergipark.org.tr/tr/pub/mevzu/indexes	

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Deprem Sonrası Lise Öğrencilerinin Okul Tükenmişliği, Anhedoni ve Bilinçli Farkındalık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Investigation of the Relationship Between School Burnout, Anhedonia and Mindfulness Levels of High School Students After the Earthquake

Yusuf İskender Özsarı, İbrahim Hakkı Ergin

1-29

Ders Dışı Etkinliklerin Hatay'daki Depremzede Öğrenciler Üzerindeki Etkisinin Öğretmen Görüşlerinden Hareketle İncelenmesi

Investigation of the Effect of Extracurricular Activities on Earthquake Victim Students in Hatay Based on Teachers' Opinions

Taner Özçelik, Selim Yiğit

31-56

Din Görevlilerine Göre Din Hizmetlerinde Etkili Problem Çözme Becerilerine Sahip Olmak İçin Gereken Özellikler

According to Religious Officials, Characteristics Required to Have Effective Problem-Solving Skills in Religious Services

Osman Yılmaz, Yusuf Batar

57-98

6 Şubat Depremlerinin Hatay'daki Ticari Faaliyetlere Etkisi

Impact of February 6, 2023 Earthquakes on Commercial Activities in Hatay

Bahar Fatmaoğulları, Pelin Fatmaoğulları Güzelsağıltıcı, Harun Tüysüz

99-150

Türkistan-Horasan Bölgesinin Kıraat İlmi Açısından Önemi

The Significance of The Turkistan-Khorasan Region in The Science of Qira'at

Yusuf Ziya Kurtuluş

151-187

**Türk Akademisinde Metin Tenkidi Araştırmalarının Güncel Sorunsalları
ve Araştırma Alanları**

Current Problematics and Research Areas of Content Criticism Research in the
Turkish Academy

Mehmet Ali Çalgan

189-225

**İşyeri Mutluluğunun Duygusal Emeğe Etkisinde Algılanan Yönetici
Destekinin Aracı Rolü**

The Mediating Role of Perceived Supervisor Support in the Effect of
Happiness at Work on Emotional Labor

Kubilay Özer

227-269

**Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin İlahiyat Eğitimi ve Akademik Yaşam
Üzerine Görüşleri: Deneyimler ve Zorluklar**

Foreign Academicians' Views on Theological Education and Academic Life:
Experiences and Challenges

İsmail Çevik, Handan Yalvaç Arıcı

271-306

**Suriyelilerin Dönüş Süreçleriyle İlgili Yayınlanan Haber Yorumlarında
Siber Zorbalık ve Nefret Söylemi Üzerine Bir Analiz**

An Analysis on Cyberbullying and Hate Speech in News Comments
Published about the Return Processes of Syrian

Alpaslan Öngel, Vahit Özdemir

307-328

**Suriye'deki Rejim Değişikliğinin Çerçevesi: Medya-Dış Politika
İlişkisi Bağlamında Sputnik International'a Dair Bir İnceleme**

The Framing of Regime Change in Syria: An Examination of Sputnik
International in the Context of Media-Foreign Policy Relations

Talha İsmail Duman

329-366

Bireyin Anlam Serüveni: Rasyonel Düzen, İlahi Hakikat ve Birlikte Varoluş

The Individual's Journey for Meaning: Rational Order, Divine Truth, and Shared Existence

Ata Demir

367-405

Hatay'daki Öğretmenlerin Deprem Farkındalığı ve Öğretme Motivasyonu: Karşılaştırmalı Bir Analiz

Earthquake Awareness and Teaching Motivation of Teachers In Hatay: A Comparative Analysis

Sevsem Ramazan, Harun Tüysüz

407-443

Cumhuriyet Türkiye'sinde Kıraat Eğitimi: Karadeniz Kıraat Ekolü Örneği

Qiraat Education in Republican Turkey: Black Sea Qiraat School Example

Nur Kübra Demirci

445-480

Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri: Eğitim ve İlahiyat Fakülteleri Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma

Value Orientations of Teacher Candidates: A Comparative Study Between Education and Theology Faculties

Meryem Karataş, Vahdeddin Şimşek

481-521

Yedi Harf Rivayetlerinin Söylem Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Analysis of al-Ahruf al-Seb'a Narratives by the Method of Discourse Analysis

Süleyman Abanoz, Süleyman Kılıç

523-562

Reflections of Socio-Cultural Alienation in Abbasid-Era Poetry: A Sociological Analysis Based on the Cases of Ebü'l-'Atâhiyye, İbnü'r-Rûmî and Mütenebbî

Ebü'l-'Atâhiyye, İbnü'r-Rûmî ve Mütenebbî Örneğinde Abbâsî Dönemi Şiirlerinde Sosyo-Kültürel Yabancılaşmanın Yansımaları –Sosyolojik Bir İnceleme

Mohammed Yaseen

563-595

YAYIM İLKELERİ - PUBLICATION PRINCIPLES

597-601

Deprem Sonrası Lise Öğrencilerinin Okul Tükenmişliği, Anhedoni ve Bilinçli Farkındalık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Investigation of the Relationship Between School Burnout, Anhedonia and Mindfulness Levels of High School Students After the Earthquake

Yusuf İskender ÖZSARI

YL Mezunu, Hatay İl Millî Eğitim Müdürlüğü

MA Graduate, Hatay Provincial Directorate of National Education

yusufiskenderozsari@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3696-3434

İbrahim Hakkı ERGİN

YL Mezunu, Hatay İl Millî Eğitim Müdürlüğü

MA Graduate, Hatay Provincial Directorate of National Education

ibrahimhakki.ergin@meb.gov.tr

ORCID: 0000-0002-1004-3157

DOI: 10.56720/mevzu.1610688

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 31 Aralık / December 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Nisan / April 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Özşarı, Yusuf İskender – Ergin, İbrahim Hakkı, “Deprem Sonrası Lise Öğrencilerinin Okul Tükenmişliği, Anhedoni ve Bilinçli Farkındalık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 1-29.
<https://doi.org/10.56720/mevzu.1610688>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Deprem insanlar üzerinde travmatik etkisi olan ve onların psikolojik sağlığını ve algılarını etkileyen doğal afettir. Özellikle insan yaşamının en çalkantılı yaşam dönemi olan ergenlik döneminde ise olumsuz etkilerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada, lise öğrencilerinin okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada lise öğrencilerinin okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeylerinin cinsiyet, barınma durumu ve maddi durum değişkenlerine göre farklılaşp farklılaşmadıkları incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini Hatay ilinin Payas ilçesindeki liselerde öğrenim gören 561 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmada, “Demografik Bilgi Formu”, “Okul Tükenmişlik Ölçeği”, “Ergen ve Yetişkinler için Bilinçli Farkındalık Ölçeği” ve “Ergenler için Anhedoni Ölçeği” veri toplamak için kullanılmıştır. Pearson korelasyon analizi, çoklu doğrusal regresyon analizi, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Okul tükenmişliği ile anhedoni arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki; okul tükenmişliği ile bilinçli farkındalık arasındaysa negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Anhedoninin okul tükenmişliğini pozitif olarak yordadığı; bilinçli farkındalığın ise okul tükenmişliğini negatif olarak yordamaktadır. Cinsiyetler arası anlamlı farklılıklar incelendiğinde; okul tükenmişliği ve anhedoni değişkeni için anlamlı farklılık olmadığı ancak bilinçli farkındalık değişkeninin kız öğrencilerin lehine farklılaşmaktadır. Ayrıca maddi durum açısından okul tükenmişliğinin düşük maddi durum için orta ve yüksek düzey için farklılaştığı bulunmuştur. Bu araştırmanın bulguları tartışılarak bu çalışmadan sonra yapılacak çalışmaların daha farklı eğitim kademelerinde yürütülmesi ve ilişkilerin derinlemesine incelenmesi için sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Okul Tükenmişliği, Anhedoni, Bilinçli Farkındalık, Lise Öğrencileri

Abstract

Earthquake is a natural disaster that has a traumatic effect on people and affects their psychological health and perceptions. It is important to examine its negative effects especially during adolescence, which is the most stressful

period of human life. This study used the relational screening model to reveal the relationship between school burnout, anhedonia and mindfulness levels in high school students. In the study, it was examined whether the school burnout, anhedonia and mindfulness levels of high school students differed according to gender, housing status and financial status variables. The sample of the study consisted of 561 high school students studying in high schools in Payas district of Hatay province. ‘Demographic Information Form’, “School Burnout Scale”, “Mindfulness Scale for Adolescents and Adults” and “Anhedonia Scale for Adolescents” were used to collect data. Before analysing the data, normality test was performed and it was found that the data were normally distributed, Pearson correlation analysis, multiple linear regression analysis, independent sample t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were performed. According to the results of the study, it was found that there was a significant positive relationship between school burnout and anhedonia, and a significant negative relationship between school burnout and mindfulness. It was found that anhedonia positively predicted school burnout, while mindfulness negatively predicted school burnout. When significant differences between genders were examined, it was found that there was no significant difference for school burnout and anhedonia variable, but mindfulness variable differed in favour of female students. In addition, in terms of financial status, it was found that school burnout differed for low financial status, medium and high level. The findings of this study are discussed and presented for further studies to be conducted at different educational levels and to examine the relationships in depth.

Keywords: Earthquake, School burnout, Anhedonia, Mindfulness, High School Students

Etik Beyan	İstanbul Medeniyet Üniversitesinden İMÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’nun 2024/3 sayılı 26.03.2024 tarihli kararıyla etik izin alınmıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / <i>Conceiving the Study</i> : Yİ (%55), İHE (%45) Veri Toplanması / <i>Data Collection</i> : Yİ (%70), İHE (%30) Veri Analizi / <i>Data Analysis</i> : Yİ (%80), İHE (%20) Makalenin Yazımı / <i>Writing up</i> : Yİ (%60), İHE (%40) Makale Gönderimi ve Revizyonu / <i>Submission and Revision</i> : İHE (%90), Yİ (%10)

1. Giriş

Deprem insanların yaşamını çok boyutlu etkileyen önemli bir doğal afettir. Deprem insan hayatı üzerindeki olumsuz etkileri vardır. Bunlar; bireylerin sevdiklerini kaybetmesi, evlerini yitirmesi ve genel olarak maddi ve manevi açıdan zor duruma düşmesi gibi zorlu durumlardır¹. Tüm bu travmatik olaylar, günlük yaşamın zorluklarıyla birleşerek bireylerin yaşama dair algılarını değiştirir.

Tükenmişlik, bireylerin okul yaşantısı ve öğretim sürecinde karşılaştıkları aşırı talepler nedeniyle duygusal, bilişsel ve fiziksel olarak yıpranması veya bitkin düşmesi durumudur². Tükenmişlik kavramı ilk ortaya çıktığında mesleki yaşantıları inceleyen özellikle sağlık çalışanları üzerine yapılan çalışmalarda ele alınan bir kavramdı³. Geçen zaman ve değişen paradigma ile okullara iş; öğrenciliğe ise meslek gözüyle bakıldığı için okul tükenmişliği tanımı ortaya çıktı⁴. Psikoloji alanında ise ilk kez Freudenberger tarafından 1974 yılında tanımlanmıştır. Freudenberger (1974), tükenmişliği, bireylerin yaşamlarındaki beklentiler ve arzuladıkları kaynaklar üzerinde oluşan talepler nedeniyle azalan güç ve isteksizlik olarak tanımlamıştır⁵.

Okul tükenmişliğinin öğrencilerin ruh sağlığının bozulması, kişiler arası iletişimin azalması ve akademik performansın düşmesi gibi olumsuz etkileri vardır⁶. Bu yüzden okul tükenmişliği yaşayan bireyler istenmeyen davranışlar

-
- ¹ Dilek Tiryaki Yenilmez, "Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Düşünce Dergisi* 7 (2023), 40.
 - ² Ayşe Aypay - Ali Eryılmaz, "Lise Öğrencilerinin Derse Katılmaya Motive Olmaları ile Okul Tükenmişliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/21 (2011), 28.
 - ³ Christina Maslach, *Burnout - The Cost of Caring* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall International, 1982).
 - ⁴ Jayoung Lee, Ana Puig, Young-Bae Kim, Hyojung Shin, Ji Hee Lee ve Sang Min Lee, "Academic Burnout Profiles in Korean Adolescents," *Stress and Health* 26/5 (2010), 404-405. <https://doi.org/10.1002/smi.1312>.
 - ⁵ Herbert J. Freudenberger, "Staff Burn-out," *Journal of Social Issues* 30 (1974): 159-165.
 - ⁶ Garrett Bullock vd., "The Prevalence and Effect of Burnout on Graduate Healthcare Students", *Canadian Medical Education Journal* 8/3 (2017), 95.

sergileyebilir⁷. Olumsuz bir duygu olarak ifade edilebilen okul tükenmişliği, okul yaşantısındaki sonuçları açısından anlaşılması gerekmektedir.

Anhedoni, yaşam deneyimlerinden haz almada azalmayı ifade eder. Bir başka deyişle anhedoni, geçmişte hoş giden eylemlerin artık bireyler için anlamsızlaşması olarak ifade edilebilmektedir⁸. Eylemlerin haz vermesi ve eylemlerden gelecek hazzı değerlendirme yeteneği kaybolur. Kişi zevk hissedemez ve zevkli deneyimlerini hatırlayamaz⁹. Ruh sağlığı açısından çeşitli alanlarda önemli bir konumda yer alan bu kavram, birçok psikiyatrik bozukluğun bir özelliği olarak gözlemlenmektedir¹⁰. Öğrencilerin okulda yapacakları etkinliklere katılma isteği okula karşı geliştirmiş olduğu olumlu tutumlara bağlıdır¹¹. Ancak anhedoni yaşayan öğrenciler sosyal etkinliklere katılmada isteksizdirler¹². Okula ilgisini yitiren öğrencilerin arkadaşları ve öğretmenleriyle iletişimi zayıflar, akademik ve sosyal anlamda kendini başarısız görmeye başlar ve kendini değersiz hissetmeye başlar¹³. Anhedoni bu bakımdan okul tükenmişliği duygularıyla benzerlik gösterir.

Olumsuz bir yaşam olayının yaşandığı aile ortamı, çocuğun bu olaya maruz kalma süresi ve olayın şiddeti gibi faktörlerin bir araya gelmesi, çocuğun tüm yaşamını etkileyebilecek çeşitli psikolojik sorunlara zemin hazırlayabi-

⁷ Yunus Hastunç – Fuat Tanhan, “Psycho-Educational Effect of Motivational Interviewing on School Burnout”, *Psycho-Educational Research Reviews* 12/1 (2023), 237-248.

⁸ Loren J. Chapman vd., “Scales for Physical and Social Anhedonia”, *Journal of Abnormal Psychology* 85/4 (1976), 374-382.

⁹ Arzu Somay, “Anhedoniye Anlamak: Transdiagnostik Bakış Açısıyla Psikoterapotik Müdahaleler”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi* 14/55 (2022), 217-229.

¹⁰ Philip Gorwood, “Neurobiological Mechanisms of Anhedonia”, *Dialogues in Clinical Neuroscience* 10/3 (2008), 291-299.

¹¹ Aytaç Gedik, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Okul Yaşam Kalitesi Bağlamında Okula Yabancılaşma* (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2014). İnönü Üniversitesi Açık Erişim Sistemi.

¹² Amerikan Psikiyatri Birliği, *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı* (5. Baskı; DSM-5) (Çev. E. Köroğlu) (Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 2014).

¹³ Mediha Sarı, *Demokratik Değerlerin Kazanımı Sürecinde Örtük Program: Düşük ve Yüksek “Okul Yaşam Kalitesine” Sahip İki İlköğretim Okulunda Nitel Bir Çalışma* (Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2007). Çukurova Üniversitesi Açık Erişim Sistemi.

lir¹⁴. Büyük travmaların yaşanması sonucunda ise sosyal katılımı azalma, yaşama ve mevcut çevreye duyulan ilgide azalma, tükenmişlik, kaygı, depresyon ve yalnızlık gibi duygular da gelişebilir¹⁵. Deprem gibi olumsuz yaşam deneyimlerine maruz kalan bireyler, yaşadıkları olaylar nedeniyle kendilerini suçlu hissedebilir¹⁶. Kişinin hem kendi hataları hem de dış etkenlerden kaynaklanan başarısızlık ve yetersizliklerine karşı merhamet ve anlayış göstermesi öz-şefkat olarak tanımlanır. Bilinçli farkındalık ise öz şefkatin bir bileşenidir¹⁷. Bilinçli farkındalık sahibi bireyler, bu duyguları deneyimlediklerinde daha sağlıklı kararlar verebilir, stres ve zorluklarla daha kolay baş edebilirler¹⁸. Bilinçli farkındalık, tam olarak o anın içinde bulunmayı ve o anı deneyimlemeyi ifade etmektedir¹⁹. Farkındalığı yüksek bireyler dikkatini ve duygularını etkili bir şekilde yönetir. Bu yönetim sayesinde birey olumsuz duygulardan arınabilir²⁰. Bu çalışmada incelenecek olan bilinçli farkındalık; bireyin mevcut zaman diliminde ortaya çıkan olaylara önyargısız ve kabullenici bir

¹⁴ Seda Nur Çelik, *Çocukluk Çağı Travmaları, Duygu Düzenleme Becerileri ve Bilinçli Farkındalık Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi, 2020). Işık Üniversitesi Açık Erişim Arşivi, 3.

¹⁵ Müge Artar, "Depremi Yaşayan Ergenlerin Gelecek Beklentilerinin İçeriği", *Kriz Dergisi* 11/3 (2003), 21-27.; Stevan E. Hobfoll, *Stress, Culture, and Community: The Psychology and Philosophy of Stress* (New York: Plenum Press, 1998).

¹⁶ Şeyma Sehlikoğlu - Esra Bekircan, "Ruh Sağlığı Profesyonellerinin Paylaşılan Travmatik Gerçeklik ve Baş Etme Deneyimleri: Nitel Bir Çalışma", *Osmangazi Journal of Medicine* 47/1 (2025), 70-84.

¹⁷ Kristin D. Neff, "Self-Compassion, Self-Esteem, and Well-Being" *Social and Personality Psychology Compass* 5/1 (2011), 1-12.

¹⁸ Ruth A. Baer vd., "Mindfulness and Self-Compassion as Predictors of Psychological Wellbeing in Long-Term Meditators and Matched Nonmeditators", *The Journal of Positive Psychology* 7/3 (2012), 230-238; Maya J. Schroevers - Rob Brandsma, "Is Learning Mindfulness Associated With Improved Affect After Mindfulness-Based Cognitive Therapy?", *British Journal of Psychology* 101/1 (2010), 95-107; Sebahat Sevgi Uygur, "Ergenlerin Bilinçli Farkındalığının Yordanmasında Başa Çıkma Stilleri, Empati ve Duygusal Düzenlemenin Rolü", *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 9/55 (2019), 1248.

¹⁹ Ronald D. Siegel vd., *Mindfulness: What Is It? Where Did It Come From?*, içinde F. Didonna (Ed.), *Clinical Handbook of Mindfulness*. Springer, 2009, 20.

²⁰ Zümra Atalay vd., "Bilinçli-Farkındalık Temelli Öz-Yeterlik Ölçeği-Yenilenmiş (BFÖÖ-Y): Türkiye Uyarlama Çalışması", *Elementary Education Online* 16/4 (2017), 1804.

şekilde odaklanması olarak tanımlanmaktadır²¹. Bilinçli farkındalık sayesinde, bireylerin ıstırap çektiren düşünce ve hislerle daha etkili bir biçimde başa çıkabilme becerilerini geliştirdiği görülmüştür²².

Ergenlik, genellikle erinlikten yetişkinliğe kadar süren fiziksel ve psikolojik gelişimin geçiş dönemi olarak kabul edilen bir aşamadır²³. Ergenlik dönemi, bireyin ilişkilerinde, fiziksel görünümünde, duygusal dünyasında ve zihinsel yeteneklerinde önemli değişimler ve dönüşümler yaşadığı bir dönemdir²⁴. Aynı zamanda ergenlik bir yaşam durumundan başka bir yaşam durumuna geçişi içeren bir dönemdir²⁵. Ergen bireyler yaşamlarındaki bu değişikliklere ve karşılaştıkları problemlere farklı tepkiler verebilmektedirler²⁶. Ergenler deneyimlerini uçlarda değerlendirmeye yatkın olduklarından başarısızlıklarını felaketle ve isteklerini zorunlulukla ifade etme gibi davranışlar sergilemektedirler²⁷. Ergenler bu tür zorlu ve yıpratıcı değişimlerle baş edebildikleri güvenli bir ortam içinde olduklarında, olumlu davranış kalıpları geliştirecek ve bilinçli farkındalıkları artacaktır²⁸.

-
- ²¹ Gamze Kısmetoğlu, *15-18 Yaş Arası Ergenlerde Duygu Düzenleme ve Bilinçli Farkındalık Becerilerinin Kaygı Düzeyleri ile İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2019). İstanbul Gelişim Üniversitesi Açık Erişim Sistemi, 5.
- ²² Volkan Demir, *Bilinçli Farkındalık Temelli Hazırlanan Eğitim Programının Bireylerin Depresyon ve Stres Düzeyleri Üzerine Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Arel Üniversitesi, 2014), 66.
- ²³ Eman Ahmed Zaky, "Adolescence: A Crucial Transitional Stage in Human Life", *Journal of Child and Adolescent Behavior* 4/6 (2016), 115-116.
- ²⁴ Serdar Kenan Gül - İsmail Dinçer Güneş, "Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet", *Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2009), 79-101.
- ²⁵ Zaky, "Adolescence: A Crucial..."
- ²⁶ Abbas Türnüklü - İdris Şahin, "13-14 Yaş Grubu Öğrencilerin Çatışma Çözme Stratejilerinin İncelenmesi", *Türk Psikoloji Yazıları* 7/13 (2004), 47.
- ²⁷ Murat Yıkılmaz - Zeynep Hamamcı, "The Effect of Rational Emotive Education Program on High School Students' Irrational Beliefs and Perceived Problem-Solving Skills", *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 4/35 (2011), 54-63.
- ²⁸ Esen Dinçel, *Ergenlik Dönemi Gelişimsel Ödevler ve Psikolojik Problemler* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006). Ankara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi, 31; Robert B. Pittman - Perri Haughwout, "Influence of High School Size on Dropout Rate", *Educational Evaluation and Policy Analysis* 9/4 (1987), 337-343.

Deprem gibi olumsuz yaşam deneyimlerine maruz kalan ergenlerde okul tükenmişliği görülebilir. Tükenmişlik yaşayan ergenlerde ise akademik başarısızlık ve olumsuz duygularla baş edememe (okul tükenmişliği), aktivitelere katılmaya isteksizlik (anhedoni), dikkat ve farkındalığın düşmesi (bilinçli farkındalık) gibi olumsuz ruh halleri görülebilir²⁹. Bu belirtilerin birbirleriyle ne derecede bağlantılı oldukları incelenmelidir. Özellikle ergenlik dönemindeki öğrenciler, bu tür travmatik olaylardan yoğun bir şekilde etkilenebilirler. Bu çalışma, deprem sonrası lise öğrencilerinin yaşadığı tükenmişlik seviyeleri, anhedoni belirtileri ve bilinçli farkındalık düzeylerini değerlendirmekte ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymayı hedeflemektedir. Elde edilen bulgular, deprem sonrası öğrencilerin psikolojik sağlığını desteklemek için hangi alanlara odaklanılması gerektiğine dair önemli ipuçları sunacaktır.

Lise öğrencilerinin okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, kriz durumlarının ergenler üzerindeki psikososyal etkilerini anlamak ve bu bağlamda etkili destek mekanizmalarını ortaya koymak açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda depremden sonraki süreçte öğrencilerin cinsiyeti, maddi durum algıları ve barınma durumları incelenmelidir.

Alan yazındaki çalışmalar incelendiğinde okul tükenmişliği ile anhedoninin³⁰; okul tükenmişliği ile bilinçli farkındalığın³¹ ilişkili olduğu birçok araştırma mevcuttur. Ancak okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık kavramlarını toplu bir biçimde konu alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan, bu araştırmanın alan yazındaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgularla öğrencilerde okul tükenmişliğini daha iyi anlayarak alan çalışanları ve eğitimciler, aileler için yol gösterici olması öngörülmektedir. Ayrıca önleyici ve koruyucu rehberlik ve okul psikolojik danışmanlığı çalışmaları için de önemli veriler sağlayacağı düşünülmektedir.

²⁹ Yusuf İ. Özşarı, *Okul Tükenmişliği, Okula Yabancılaşma, Bilinçli Farkındalık ve Öz Yeterlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Niğde: Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2024).

³⁰ Katariina Salmela-Aro vd., "School Burnout Inventory (SBI): Reliability and Validity", *European Journal of Psychological Assessment* 25 (2009), 48-57.

³¹ "Yusuf İ. Özşarı, *Okul Tükenmişliği...*"

Bu çalışmada, deprem sonrası lise öğrencilerinin okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki araştırma soruları üzerinde çalışılacaktır:

1. Lise öğrencilerinin okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Lise öğrencilerinin anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeyleri okul tükenmişliğinin anlamlı birer yordayıcısı mıdır?
3. Lise öğrencilerinin okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeyleri yaşadığı ortam, cinsiyet, sınıf düzeyi ve maddi duruma göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık aralarındaki ilişkileri inceleyen bu çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılacaktır. Bu tür araştırmalar, gruplar arasındaki farklılıkların veya değişkenler arasındaki keşfedici veya yordayıcı ilişkilerin test edilmesine odaklanmaktadır³². Bu yüzden ilişkisel model tercih edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Süreci

Araştırma için gerekli izinler alındıktan sonra Payas ilçesinde farklı lise-lerde devam eden öğrencilerden veri toplanmıştır. Çalışmanın verileri 2023-2024 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde araştırmacı tarafından sınıflara girilerek öğrencilere çalışmanın amacı ve çalışmaya katılımın gönüllü olması bilgileri verilerek veriler yüz yüze toplanmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerin velilerinden veli onam formu alınmıştır. Çalışmaya formu eksiksiz ve gönüllü olarak dolduran 591 öğrenci katılmıştır.

2.3. Evren - Örneklem

Bu araştırmanın evreni, Hatay ili Payas ilçesinde bulunan liselerde 2023-2024 eğitim öğretim yılında öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Araş-

³² Şener Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2023).

tırma evreninin büyüklüğü, kontrol ve maliyet zorlukları nedeniyle, seçilen evrenden örneklem alınmıştır. Araştırma örnekleme, evrendeki öğrencilerin kendi aralarındaki benzerlikleri ve aynı nedenlerle dağılım göstermeleri gibi faktörler göz önünde bulundurularak, 7 farklı liseden tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 561 öğrenciden oluşmaktadır. Bu örnekleme yönteminde her bir bireyin seçilme olasılığı denktir. Verilerin homojenliğinin sağlanması amacıyla rastgele tabakalı örnekleme tercih edilmiştir³³. Örneklem sayısı belirlenirken Krejcie ve Morgan tarafından geliştirilen örneklem büyüklüğü belirleme tablosu esas alınmıştır³⁴. Örneklem grubuna alınan öğrencilerin 290'u kız (%51.7) ve 271'i erkek (%48.3) tir. Örneklem grubunun 181'i (%32.3) Anadolu Lisesi, 166'sı (%29.6) Fen Lisesi, 113'ü (%20.2) Meslek Lisesi, 101'i (%18.0) Genel Lise öğrencilerinden oluşmaktadır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada öğrencilerin demografik bilgilerini edinmek amacıyla Demografik Bilgi Formu ve diğer değişkenlerin düzeylerini saptamak amacıyla Okul Tükenmişlik Ölçeği, Ergenler için Anhedoni Ölçeği ve Ergen ve Yetişkinler için Bilinçli Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca veriler araştırmacı tarafından hazırlanan anket formu ile yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak elde edilmiştir.

Okul Tükenmişlik Ölçeği: İlköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerin okul tükenmişlik düzeylerini saptamak için Salmela-Aro ve diğerleri³⁵ tarafından geliştirilen bu ölçek, Türkçeye Seçer ve arkadaşları³⁶ tarafından uyarlanmıştır. Öz bildirime dayalı 5'li Likert tipi olan ölçek, duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi olmak üzere üç alt boyuttan oluşmakta ve toplamda 9 madde içermektedir. Artan puanlar, ölçülen özelliğin daha belirgin olduğunu göstermektedir. Ölçeğin üç alt boyutta

³³ Fred N. Kerlinger ve Howard B. Lee, *Behavioral Research: A Conceptual Approach*, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1999), 240.

³⁴ Robert W. Krejcie- Daryle W. Morgan, "Determining sample size for research activities", *Educational and Psychological Measurement*, 30/3 (1970), 607-610.

³⁵ Katariina Salmela-Aro vd., "School Burnout Inventory (SBI): Reliability and Validity", *European Journal of Psychological Assessment* 25 (2009), 48-57.

³⁶ İsmail Secer vd., "Okul Tükenmişlik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması", *Turkish Journal of Education* 2/2 (2013), 16-27.

%63,25 varyans açıkladığı ve ayrıca bu üç faktörlü yapının doğrulayıcı faktör analizi ile de model uyumunun iyi düzeyde olduğu tespit edilmiştir (RMSEA=.042, RMR=.013, NFI=.90, CFI=.96, IFI=.97, RFI=.92, AGFI=.90, GFI=.92). Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .87 olarak bulunmuş, test tekrar test güvenilirliği ise .88 olarak belirlenmiştir³⁷.

Ergenler için Anhedoni Ölçeği: Watson ve diğerleri tarafından geliştirilen bu ölçek, Sevim & Ekşi³⁸ tarafından Türkçeye uyarlanmıştır ve toplam 14 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, heyecan, haz, duygusal körleşme; heves, bağlantı, amaç; çaba, motivasyon ve enerji olmak üzere üç alt boyuttan meydana gelmektedir. Ölçeğin güvenilirlik çalışmalarında, Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı, ölçeğin toplam puanı için .88 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, ölçeğin yüksek bir iç tutarlılığa sahip olduğunu ve güvenilir bir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir. Ölçeğin yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi ile saptanan (CFI=.99, TLI=.99, SRMR=.03, RMSEA=.05) uyum indeksleri yeterli düzeydedir. Ölçekte kullanılan 4'lü Likert tipi ölçüm ölçeği, maddelerin 0 (hiçbir zaman) ile 3 (her zaman) arasında cevaplandırılmasına olanak tanımaktadır. Toplam puan, maddelerin toplamından elde edilmekte ve yüksek bir puan, anhedoni düzeyinin yüksekliğini göstermektedir³⁹. Bu çalışmada elde edilen iç tutarlık katsayısı .83 olarak bulunmuştur.

Ergen ve Yetişkinler için Bilinçli Farkındalık Ölçeği: Droutman ve diğerleri⁴⁰ tarafından geliştirilen bu ölçek, Türk kültürüne Arslan ve ekibi⁴¹ tarafından uyarlanmıştır. Bu ölçek; 5'li Likert tipi, bilinçli farkındalığı dört alt boyutta; dikkat ve farkındalık, reaktif olmama yargılamama ve kendini kabul olmak üzere toplamda 19 madde içermektedir. Ölçeğin ilk boyutu 9, ikinci boyutu 3, üçüncü boyutu 4 ve dördüncü boyutu 3 maddeden oluşmaktadır. Doğrulayıcı

³⁷ Secer vd., "Okul Tükenmişlik Ölçeğinin..."

³⁸ Fatma Sevim - Halil Ekşi, "Ergenler İçin Anhedoni Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", H. Çiftçi - M. Y. Dörtbudak (Ed.), 9. Uluslararası GAP Kongresi (2022), 505-516.

³⁹ Sevim - Ekşi, "Ergenler İçin Anhedoni Ölçeği..."

⁴⁰ Vita Droutman vd., "Development and Initial Validation of the Adolescent and Adult Mindfulness Scale (AAMS)", *Personality and Individual Differences* 123 (2018), 34-43.

⁴¹ Ümüt Arslan vd., "Ergen ve Yetişkin Bilinçli Farkındalık Ölçeğinin Sunumunun Türkçe Versiyonun Geçerlik ve Güvenirliği" (Bildiri sunumu, 2. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi, İzmir, 5 Aralık 2020).

faktör analizi sonucunda ölçeğin dört alt boyuttan oluşan yapısının model uyum indekslerinin ($REMSEA=.03$, $GFI=.95$, $CFI=.98$) yeterli düzeyde olduğu saptanmıştır. Ölçeğin iç tutarlık kat sayıları her bir alt boyut için sırasıyla .71, .78, .84 ve .72 olarak bulunmuştur. Elde edilen veriler, ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğunu belirtmektedir⁴². Bu çalışmada elde edilen iç tutarlık katsayısı .85 olarak bulunmuştur.

2.5. Araştırma Etiği

Bu çalışma için İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan (26.03.2024 tarihli ve 2024/3 sayılı kararı) etik kurul izni alınmıştır. Sonrasında Hatay İl Millî Eğitim Müdürlüğünden veri toplama ve araştırma yapma izni alınmıştır.

2.6. Veri Analizi

Veriler araştırmacılar tarafından elden toplandıktan sonra SPSS (Statistical Package for the Social Sciences, 29. sürüm) programına aktarılmıştır. Araştırmacı tarafından incelenen veriler, ön analizler için hazır hale getirilmiştir. Araştırmada grupların normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Normallik testi için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri dikkate alınmıştır. Skewness değeri ve Kurtosis değeri normallik varsayımı için kabul edilebilir olduğu saptanmıştır. Verilerin normal dağılım gösterdiğini kabul etmek için Kurtosis ve Skewness değerlerinin -1.5 ile +1.5 arasında olması gerekmektedir⁴³. Bu sebeple, verilerin analizinde parametrik testler tercih edilmiştir. Bu testler Pearson korelasyon analizi, çoklu doğrusal regresyon analizi, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

3. Bulgular

Bu araştırma, deprem sonrası lise öğrencilerinin okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır.

3.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Betimsel İstatistikler

⁴² Arslan vd., "Ergen ve Yetişkin Bilinçli..."

⁴³ Barbara Tabachnick - Linda Fidell, *Using multivariate statistics* (Boston: Pearson, 2013),

Bu bölümde, araştırmaya katılan lise öğrencilerinin demografik özelliklerine ilişkin betimsel istatistikler sunulmaktadır. Katılımcıların cinsiyet, sınıf düzeyi, barınma durumu ve ailesinin maddi durumuna ait yüzde ve frekans değerleri analiz edilmiştir.

Tablo. 1.

Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Betimsel İstatistikler

Demografik Bilgiler	Özellikler	n	%
Cinsiyet	Kız	290	51.7
	Erkek	271	48.3
Sınıf Düzeyi	9. Sınıf	185	33.0
	10. Sınıf	152	27.0
	11. Sınıf	135	24.1
	12. Sınıf	89	15.9
Barınma Durumu	Kendi Evi	437	77.9
	Ev Dışı (Çadır, Konteyner vs.)	124	22.1
Algılanan Maddi Durumu	Düşük	129	23.0
	Orta	397	70.8
	Yüksek	35	6.2

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların 271'inin (%48,3) erkek, 290'ının (%51,7) kız olduğu görülmektedir. Yine katılımcıların 185'inin (%33) 9. Sınıf, 152'sinin (%27,0) 10. Sınıf, 135'inin (%24,1) 11. Sınıf, 89'unun (%15,9) 12. Sınıf öğrencisidir. Barınma durumu incelendiğinde ise 437'sinin (%77,9) kendi evinde, 124'ünün (%22,1) ev dışı ortamda yaşadığı gözlemlenmektedir. Katılımcıların 129'u (%23,0) algılanan maddi durumunu düşük, 397'si (%70,8) orta, 35'i (%6,2) ise yüksek olarak belirtmiştir.

3.2. Okul Tükenmişliği, Anhedoni ve Bilinçli Farkındalık Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Bu bölümde, okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişkileri inceleyen pearson korelasyon analizi sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 2.

Okul Tükenmişliği, Anhedoni ve Bilinçli Farkındalık Arasındaki Korelasyon Analizi

Ölçekler	Okul Tükenmişliği	Anhedoni	Bilinçli Farkındalık
1. Okul Tükenmişliği	-		
2. Anhedoni	.622*	-	
3. Bilinçli Farkındalık	-.357*	-.359*	-

* $p < .01$

Tablo 2 incelendiğinde yapılan korelasyon analizinin sonucunda okul tükenmişliği ile anhedoni ($r = .622$, $p < .01$) arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki; okul tükenmişliği ile bilinçli farkındalık ($r = .357$, $p < .01$) arasındaysa negatif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Anhedoni ile bilinçli farkındalık ($r = .359$, $p < .01$) arasında da negatif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

3.3. Anhedoni ve Bilinçli Farkındalığın Okul Tükenmişliğini Yordayıcılığına Dair Bulgular

Bu bölümde anhedoni ve bilinçli farkındalığın okul tükenmişliğini anlamlı olarak yordayıp yordamadığının belirlenmesi için regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.

Anhedoni ve Bilinçli Farkındalığın Okul Tükenmişliğini Yordayıcılığına Dair Regresyon Analizi Sonucu

Yordayıcılar	Okul Tükenmişliği				
	B	SH	β	t	p
Sabit	13.582	2.159		6.290	.001
Anhedoni	.557	.034	.567*	16.234	.001
Bilinçli Farkındalık	-.098	.022	-.154*	-4.411	.001

* $p < .001$ (SH= Standart Hata) $R^2 = .408$, $F = (191.908)$

Tablo 3 incelendiğinde yapılan regresyon analizi sonucunda bilinçli farkındalık ile anhedoninin okul tükenmişliğinin pozitif yönde anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir ($R = .638$, $R^2 = .408$, $p < .001$). İki değişken birlik-

te, okul tükenmişliğinin toplam varyansının yaklaşık %41'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin okul tükenmişliği üzerindeki göreceli önem sırası; anhedoni ($\beta=.567$) ve bilinçli farkındalık ($\beta=-.154$) şeklinde ve anlamlıdır. Bilinçli farkındalığa kıyasla anhedoni okul tükenmişliğinin daha güçlü bir yordayıcısıdır.

3.4. Cinsiyet Değişkenine Göre Okul Tükenmişliği, Anhedoni ve Bilinçli Farkındalığın Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair Bulgular

Bu bölümde cinsiyet değişkeninin okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık değişkenlerine göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenecektir.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkenine Göre Okul Tükenmişliği, Anhedoni ve Bilinçli Farkındalığın Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair t Testi Sonucu

Değişkenler	Cinsiyet	N	X	S	t	p
Okul Tükenmişliği	Kız	290	27.73	7.69	1.740	.082
	Erkek	271	26.56	8.27		
Anhedoni	Kız	290	35.93	8.08	1.804	.072
	Erkek	271	34.69	8.14		
Bilinçli Farkındalık	Kız	290	63.64	12.88	2.878	.002*
	Erkek	271	60.61	11.97		

* $p<.001$

Tablo 4'te cinsiyet değişkenine göre okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığı t testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlar, kız öğrencilerin ($X=27.73$) erkek öğrencilere ($X=26.56$) göre daha yüksek okul tükenmişliği düzeylerine sahip olduğunu, ancak bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ($t=1.740$, $p=.082$) göstermektedir. Anhedoni düzeylerinde de benzer bir durum gözlenmiştir; kız öğrenciler ($X=35.93$) erkek öğrencilerden ($X=34.69$) daha yüksek anhedoni düzeylerine sahip olmakla birlikte, bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($t=1.804$, $p=.072$). Bununla birlikte, bilinçli farkındalık düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulunmuştur; kız öğrenciler ($X=63.64$) erkek öğrencilere ($X=60.61$) göre daha yüksek bilinçli farkındalık düzeylerine sahip olup, bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($t=2.878$, $p=.002$). Bu sonuçlar, cinsiyetin, öğrencilerin okul tükenmişliği ve anhedoni düzeyleri üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını,

ancak bilinçli farkındalık düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir.

3.5. Barınma Durumuna Göre Okul Tükenmişliği, Anhedoni ve Bilinçli Farkındalığın Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair Bulgular

Bu bölümde barınma durumuna göre okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık değişkenlerine göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenecektir.

Tablo 5.

Barınma Durumuna Göre Okul Tükenmişliği, Anhedoni ve Bilinçli Farkındalığın Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair t Testi Sonucu

Değişkenler	Barınma Durumu	N	X	S	t	p
Okul Tükenmişliği	Kendi Evi	437	27.40	8.05	1.309	.191
	Ev Dışı (Çadır vs.)	124	26.33	7.74		
Anhedoni	Kendi Evi	437	34.76	7.97	-3.143	.002*
	Ev Dışı (Çadır vs.)	124	37.34	8.39		
Bilinçli Farkındalık	Kendi Evi	437	62.80	12.01	2.031	.044*
	Ev Dışı (Çadır vs.)	124	59.99	14.04		

* $p < .05$

Tablo 5 incelendiğinde barınma durumuna göre lise öğrencilerinin okul tükenmişliği algıları ($p=.191$) anlamlı farklılık göstermezken, anhedoni ($p=.002$) ve bilinçli farkındalık ($p=.044$) değişkenleri ise anlamlı farklılık göstermektedir. Ev dışında barınan öğrencilerin ($X= 37.34$), kendi evinde barınan öğrencilere ($X= 34.36$) oranla anhedoni düzeyleri anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Bilinçli farkındalık da ise kendi evinde barınan öğrenciler ($X= 62.80$), ev dışında barınan öğrencilere kıyasla ($X= 59.99$) anlamlı bir şekilde daha yüksek bir ortalamaya sahiptir.

3.6. Algılanan Maddi Duruma Göre Okul Tükenmişliğinin, Anhedoninin ve Bilinçli Farkındalığın Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair Bulgular

Bu bölümde algılanan maddi duruma göre okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalığın farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Tablo 6'da algılanan maddi duruma göre okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan ANOVA testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6.

Algılanan Maddi Duruma Göre Okul Tükenmişliğinin, Anhedoninin ve Bilinçli Farkındalığın Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair ANOVA Testi Sonucu

Alt Boyutlar	Maddi Durum		X	S.s.	Sd	F	P	Anlamlı fark
Okul Tükenmişliği	Düşük	29	25.11	7.90	2/558	5.711	.004*	A-B* A-C*
	Orta	97	27.72	7.82				
	Yüksek	5	28.37	9.17				
Anhedoni	Düşük	29	36.55	7.51	2/558	1.906	.150	
	Orta	97	35.00	8.20				
	Yüksek	5	34.62	9.20				
Bilinçli Farkındalık	Düşük	29	63.64	14.98	2/558	1.295	.275	
	Orta	97	61.85	11.77				
	Yüksek	5	60.60	10.81				

* $p < .05$, (A= Düşük, B= Orta, C= Yüksek)

Tablo 6 incelendiğinde lise öğrencilerinin okul tükenmişlik ($F=5.711$; $p < .05$) puan ortalamaları algılanan maddi durum değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı fark gösterdiğini ortaya koymaktadır. Gruplar arası farkın kaynağını belirlemek için LSD testi yapılmıştır. Farkın kaynağının algılanan maddi durumu düşük olan öğrencilerle, maddi durumu orta ve yüksek olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir. Okul tükenmişliği açısından, düşük maddi durum algısına sahip öğrencilerin ($X=25.11$) tükenmişlik düzeyleri, orta maddi durum algısına sahip öğrencilerle ($X=27.72$) yüksek maddi duruma sahip öğrencilere göre ($X=28.37$) anlamlı şekilde daha düşüktür. Anhedoni düzeylerinde ise maddi durumlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($F=1.906$, $p=.150$). Bilinçli farkındalık düzeyleri incelendiğinde de maddi durumlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($F=1.295$, $p=.275$). Bu bulgular, öğrencilerin maddi durumlarının okul tükenmişliği üzerinde anlamlı olarak farklılaştığını ancak anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeyleri üzerinde belirgin bir şekilde farklılaşmadığını göstermektedir.

4. Tartışma

Araştırmada, öğrencilerin okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiş ve anhedoni ile okul tükenmişliği puanları arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bilinçli farkındalık ile okul tükenmişliği puanları arasındaysa orta düzeyde ve negatif bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca bilinçli farkındalığın okul tükenmişliğini negatif yordadığı görülmüştür. Ayrıca anhedoni okul tükenmişliğini bilinçli farkındalığa göre daha yüksek düzeyde ve pozitif yordadığı görülmüştür. Bu sonuçlar birçok araştırma⁴⁴ ile tutarlıdır. Bu nedenle anhedoninin öğrencileri düşük heyecan, haz, heves, amaç çaba, motivasyon ve enerji gibi boyutlarla etkilediği için okul tükenmişliğini daha da artırmaktadır. Çünkü okul tükenmişliğinin duyarsızlaşma, başarısızlık hissi ve duygusal tükenmişlik hali anhedoninin semptomları olan çökkünlük, heyecan alamama ve isteksizlik gibi hislerle bağlantılıdır. Bu bağlantı okul tükenmişliğin anhedoni ile açıklanabilen bir psikolojik sorun olduğunu göstermektedir⁴⁵. Ayrıca anhedoninin duygusal körleşme gibi olumsuz bir duygulanım boyutu olması ve bu körleşmenin diğerleriyle olan iletişimi ve empati yeteneğini etkiliyor olması okul tükenmişliğini tetiklemektedir⁴⁶. Bu araştırma ve literatürdeki benzer araştırmalara bakıldığında anhedoni okul

⁴⁴ Okan Taycan vd., "Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Depresyon ve Tükenmişlik Düzeyinin Sosyodemografik Özelliklerle İlişkisi", *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 7 (2006), 100-108; Arzu Yıldırım - Rabia Hacıhasanoğlu, "Sağlık Çalışanlarında Yaşam Kalitesi ve Etkileyen Değişkenler", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 2/2 (2011), 61-68; Apostolos Lacovides vd., "The Relationship Between Job Stress, Burnout, and Clinical Depression", *Journal of Affective Disorders* 75/3 (2003), 209-221; Françoise Martin vd., "Depression and Burnout in Hospital Health Care Professionals", *International Journal of Occupational and Environmental Health* 3/3 (1997), 204-209; İsmail Secer, "Üniversite Öğrencilerinde Okul Tükenmişliği ile Psikolojik Uyumsuzluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/1 (2015), 81-99; Branko Slivar, "The Syndrome of Burnout, Self-Image, and Anxiety With Grammar School Students", *Horizons of Psychology* 10/2 (2001), 21-32; Karin Pöhlmann, vd., "Stress, Burnout and Health in the Clinical Period of Dental Education", *European Journal of Dental Education* 9 (2005), 78-84.

⁴⁵ Irvin Sam Schonfeld vd., "What is the Difference Between Depression and Burnout? An Ongoing Debate", *Rivista di psichiatria* 53/4 (2018), 218-219.

⁴⁶ Helen Wilkinson vd., "Examining the Relationship Between Burnout and Empathy in Healthcare Professionals: A Systematic Review", *Burnout Research* 6 (2017), 18-29.

tükenmişliğine neden olmaktadır⁴⁷. Buna göre okul tükenmişliğinin öğrencilerinin psikolojik durumları üzerinde negatif bir etkisi olduğu ve öğrencileri duygusal anlamda yıpratmış görülmektedir.

Bilinçli farkındalık boyutunda incelendiğinde; bu çalışmadaki sonuçlar birçok araştırma⁴⁸ ile paralellik göstermektedir. Bilinçli farkındalığın artmasıyla birlikte gelişen dikkat, farkındalık, tepkisel olmama, yargılayıcı olmama ve artan kendini kabul etme becerileri sayesinde, bireylerin okul tükenmişliği gibi olumsuz psikolojik sonuçlarla başa çıkabilme potansiyeli artar. Ayrıca bilinçli farkındalık sayesinde tükenmişliğin önemli bir faktörü olan stresle başa çıkmak okul tükenmişliğini azaltacaktır. Öğrencilere bilinçli farkındalık temelli müdahalelerin uygulanması sonucunda öğrencilerin duygusal, akademik ve sosyal açıdan onları daha yeterli hale getirecek ve okul tükenmişliğine müdahale imkanları sağlayacaktır⁴⁹.

Bu araştırmanın bulgularına göre lise öğrencilerinde bilinçli farkındalık düzeyinde cinsiyet değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmıştır. Bu farklılık kız öğrenciler lehinedir. Bu sonuçlar birçok araştırma ile⁵⁰ paralellik göstermek-

⁴⁷ Maria E. Dahlin – Bo Runeson, “Burnout and Psychiatric Morbidity Among Medical Students Entering Clinical Training: A Three-Year Prospective Questionnaire and Interview-Based Study”, *BMC Medical Education* 7 (2007), 6-14.

⁴⁸ Necmettin Gül, “Teknostresin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde Bilinçli Farkındalığın Aracılık Rolü: Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *Alanya Akademik Bakış Dergisi* 6/3 (2022), 2747-2762.; Rachel M. Abenavoli vd., “The Protective Effects of Mindfulness Against Burnout Among Educators”, *Psychology of Education Review* 37/2 (2013), 57-69; Joanne Cohen-Katz vd., “The Effects of Mindfulness-Based Stress Reduction on Nurse Stress and Burnout: A Qualitative and Quantitative Study, Part III”, *Holistic Nursing Practice* 19 (2005), 78-86; Funda Eda Tonga - Feyza Tantekin-Erden, “Okul Öncesi Öğretmenlerinin Bilinçli Farkındalık ve Tükenmişlik Puanları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 60 (2021), 132-153; Ecem Efecan, *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Bilinçli Farkındalık (Mindfulness), Psikolojik Dayanıklılık ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022). Marmara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi; Teresa K. Buchanan, “Mindfulness and Meditation in Education”, *Young Children* (2017), 69-74.

⁴⁹ Abenavoli vd., “The Protective Effects...”

⁵⁰ Bilge Kocaarslan, *Profesyonel Müzik Eğitiminde Bilinçli Farkındalık, Öğrenme Stratejileri ve Öğrenme Stilleri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016); Josefine Lilja vd., “Five Facets Mindfulness Questionnaire-Reliability and Factor Structure: A Swedish Version”, *Cognitive Behaviour Therapy* 40/4 (2011), 291-303.

tedir. Bu sonuç toplumsal biyolojik veya psikolojik olarak birçok faktörle açıklanabilir. Çünkü kız çocuklarının duygusal farkındalık ve duygu düzenleme yetenekleri anhedoni gibi depresif semptomlarla ve okul tükenmişliğiyle erkeklerle göre daha etkili biçimde baş edebilmelerini sağlamaktadır⁵¹. Bu araştırmanın bulgularına göre okul tükenmişliği ve anhedoni düzeylerinde ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Okullarda tüm öğrencilerden beklenen performansların benzer olması öğrencilerin okul tükenmişliğini benzer şekillerde yaşamasına sebep olmaktadır⁵². Lise kademesine geçen öğrenciler yeteneklerine göre farklı okul türlerine yerleştğinde, daha zorlayıcı eğitim ve akademik baskılarla okul tükenmişliği daha belirgin hale gelmekte, başarı baskısı ve rekabet artmakta ve sonucunda düşük okul başarısı ve öğrenciler cinsiyet farketmeksizin okul tükenmişliği yaşamaktadır⁵³.

Barınma durumuna göre bu araştırmanın bulguları incelendiğinde anhedoni ve bilinçli farkındalık düzeylerinde anlamlı farklılıklar görülmüştür. Deprem dolayısıyla kendi evlerinde yaşamayan öğrencilerin daha çok anhedoni yaşadıkları saptanmıştır. Bu bulgular birçok araştırma⁵⁴ ile benzerlik göstermektedir. Özellikle deprem sonrası anhedoni düzeyleri daha çok çocukları etkilemektedir⁵⁵. Depremden etkilenmeyip ev ortamında barınan öğrencilerin ise bilinçli farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Çünkü evsizlik, bireylerin hayatlarındaki olumsuzluklara karşı dayanma kapasitesinin

⁵¹ Kawika Allen – Paul Heppner, “Religiosity, Coping, and Psychological Well-Being Among Latter-Day Saint Polynesians in the U.S.”, *Asian American Journal of Psychology* 2/1 (2011), 13-24.

⁵² Kathryn R. Wentzel, “Social Relationships and Motivation in Middle School: The Role of Parents, Teachers, and Peers”, *Journal of Educational Psychology* 90/2 (1998), 202-209.

⁵³ Julia Herrmann vd., “Do Girls Take School Too Seriously? Investigating Gender Differences in School Burnout from a Self-Worth Perspective”, *Learning and Individual Differences* 69 (2019), 150-161. 1

⁵⁴ Bella Schanzer vd., “Homelessness, Health Status, and Health Care Use”, *American Journal of Public Health* 97/3 (2007), 464; Veysel Bozkurt, “Depremin Toplumsal Boyutu”, *Avrasya Dosyası Dergisi* 14/19 (2023), 89-111; Aytekin Karbeyaz, “Deprem Bölgesinde Görev Yapan Öğretmenlerin Deprem Kaygısının Belirlenmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 58 (2023), 3138-3157.

⁵⁵ Mehmet Güngör, “Kahramanmaraş Depreminde Maruz Kalanların Depremi Tanımlama, Değişim ve Sonrasına İlişkin Değerlendirmeleri: Paranteze Alınan Yaşamlar”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44 (2023), 446-468.

zayıflamasıyla sonuçlanmakta olup bu süreçte, evsiz bireyler kalitesiz sosyal bağlantılar, yetersiz eğitim imkanları, hayatı anlamlı kılan fırsatların eksikliği gibi durumlarla karşı karşıya kaldığı için bilinçli farkındalık düzeyleri olumsuz olarak etkilenebilir⁵⁶. Özellikle çocukluğun bir evresi olan ergenlik döneminde depresyon gibi travmatik bir deneyim sonucu evsiz kalan öğrenciler yoksulluk, konut yetersizliğinden ötürü okula erişememe gibi dezavantajlı durumlar bilinçli farkındalığın düşmesine neden olmaktadır⁵⁷.

Bu araştırmanın bulgularına göre lise öğrencilerinde maddi duruma göre okul tükenmişliği düzeyinde anlamlı farklılıklar görülmüştür. Farkın kaynağına bakıldığında düşük maddi durum algısı ile orta ve yüksek maddi durum algısı farklılaşmıştır. Yüksek maddi durum algısına sahip yeterince verinin olmaması bu farklılıkları ayırtmış olabilir. Düşük maddi duruma sahip kişilerin okul tükenmişlik düzeyleri daha yüksektir. Maddi durumu düşük öğrenciler aile, çevre veya toplumdan kaynaklı nedenlerle okullarda olumsuz davranışlar sergileyen ve okula devam etmek istemeyen⁵⁸ öğrenciler okulu bırakmakta ve okuldan uzaklaşmakta bunun sonucu olarak okul tükenmişliği ortaya çıkmaktadır⁵⁹.

5. Sonuç

Bu araştırmanın bulgularına göre depresyon sonrası depresyondan etkilenen lise öğrencilerinde anhedoninin ve okul tükenmişliğinin değerlendirilmesi ve bilinçli farkındalık temelli çalışmaların uygulanmasına ihtiyaç olduğunu görülmektedir. Ayrıca, zorlayıcı ve travmatik yaşantıların üst üste geldiği depresyon sonrası bu çalışmanın bulguları ile paralel olarak anhedoni ve okul tükenmişli-

⁵⁶ MzwandileA. Mabhala vd., "Social Conditions of Becoming Homelessness: Qualitative Analysis of Life Stories of Homeless Peoples", *International Journal for Equity in Health* 16/1 (2017).

⁵⁷ Sami Kalaycı - Aziz Akin, *Sokakta Çalışan Çocuklar ve Gelecek Beklentileri* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021).

⁵⁸ Yibing Li - Richard M. Lerner, "Trajectories of School Engagement During Adolescence: Implications for Grades, Depression, Delinquency, and Substance Use", *Developmental Psychology* 47/1 (2011), 233-247.

⁵⁹ Miia Bask - Katariina Salmela-Aro, "Burned Out to Drop Out: Exploring the Relationship Between School Burnout and School Dropout", *European Journal of Psychology of Education* 28 (2013), 511-528.

ğini önleyici veya sağıaltıcı psikolojik destek çalışmalarının öğrencilere faydalı olabileceğı düşünölmektedir. Özellikle okul psikolojik danışmanlarının ve diğler alan çalışanlarının okul tükenmişliğini önlemeye yönelik yapacakları çalışmalarda öğrencilerin bilinçli farkındalık düzeylerini artırmanın faydalı olduğı görölmektedir. Bilinçli farkındalık gibi öğrencilerin psikolojik sağılıklarını destekleyici disiplinlerin öğrencilere erken yaşta kazandırılmasının öğrencilerin sağılıklı gelişim göstermeleri açısından destekleyici olacağı düşünölmektedir. Ailelere uzun vadede anhedoninin ve okul tükenmişliğinin yol açacağı sorunlar hakkında psiko-eğitimlerin yapılması, okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin kalitesini artıracaktır. Ayrıca erkek öğrencilerin bilinçli farkındalık düzeylerini artırıcı çalışmaların yürütölmesi cinsiyetler arası farklılığı azaltabilir. Maddi durum algısı düşük öğrencilerin yaşadığı okul tükenmişliğine yönelik çalışmalar yürütölebilir. Bundan sonraki araştırmalarda farklı metotlarla farklı örneklem gruplarıyla okul tükenmişliği, anhedoni ve bilinçli farkındalık değişkenlerinin incelenmesi önerilebilir.

Bu araştırmanın bulguları, yalnızca çalışmaya katılan bireyler bağlamında değerdendirilebilir. Çalışma, lise düzeyinde öğrenim gören bireylerle sınırlandırılmış olup, katılımcıların ölçeklere verdikleri öznel yanıtlarına dayanmaktadır. Kullanılan ölçeklerin kuramsal temelleri ile demografik değişkenlerin ölçümüne yönelik sözel beyanlara dayalıdır.

Kaynakça

- Abenavoli, Rachel M. vd., "The Protective Effects of Mindfulness Against Burnout Among Educators", *Psychology of Education Review* 37/2 (2013), 57-69. <https://doi.org/10.53841/bpsper.2013.37.2.57>
- Allen, Kawika- Heppner, Paul, "Religiosity, Coping, and Psychological Well-Being Among Latter-Day Saint Polynesians in the U.S.", *Asian American Journal of Psychology* 2/1 (2011), 13-24. <https://doi.org/10.1037/a0023266>
- Amerikan Psikiyatri Birliğı, *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı* (5. Baskı; DSM-5) (Çev. E. Köroğlu) (Ankara: Hekimler Yayın Birliğı, 2014).
- Arslan, Ümüt vd., "Ergen ve Yetişkin Bilinçli Farkındalık Ölçeğinin Sunumunun Türkçe Versiyonun Geçerlik ve Güvenirliğı" (*Bildiri sunumu*, 2. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi, İzmir, 5 Aralık 2020).

- Artar, Müge, "Depremi Yaşayan Ergenlerin Gelecek Beklentilerinin İçeriği", *Kriz Dergisi* 11/3 (2003), 21-27. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000195
- Atalay, Zümra vd., "Bilinçli-Farkındalık Temelli Öz-Yeterlik Ölçeği-Yenilenmiş (BFÖÖ-Y): Türkiye Uyarlama Çalışması", *Elementary Education Online* 16/4 (2017), 1804. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2017.342994>
- Aypay, Ayşe- Eryılmaz, Ali, "Lise Öğrencilerinin Derse Katılmaya Motive Olmaları ile Okul Tükenmişliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/21 (2011), 28. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maeuefd/issue/19394/205976>
- Baer, Ruth A. vd., "Mindfulness and Self-Compassion as Predictors of Psychological Wellbeing in Long-Term Meditators and Matched Nonmeditators", *The Journal of Positive Psychology* 7/3 (2012), 230-238.
- Bask, Miia- Salmela-Aro, Katariina, "Burned Out to Drop Out: Exploring the Relationship Between School Burnout and School Dropout", *European Journal of Psychology of Education* 28 (2013), 511-528. <https://doi.org/10.1007/s10212-012-0126-5>
- Bozkurt, Veysel, "Depremin Toplumsal Boyutu", *Avrasya Dosyası Dergisi* 14/19 (2023), 89-111
- Buchanan, Teresa K., "Mindfulness and Meditation in Education", *Young Children* (2017), 69-74.
- Bullock, Garrett vd., "The Prevalence and Effect of Burnout on Graduate Healthcare Students", *Canadian Medical Education Journal* 8/3 (2017), 95. <https://doi.org/10.36834/cmej.36890>
- Büyükoztürk, Şener vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2023).
- Chapman, Loren J. vd., "Scales for Physical and Social Anhedonia", *Journal of Abnormal Psychology* 85/4 (1976), 374-382. <https://doi.org/10.1037/0021-843x.85.4.374>

- Cohen-Katz, Joanne vd., "The Effects of Mindfulness-Based Stress Reduction on Nurse Stress and Burnout: A Qualitative and Quantitative Study, Part III", *Holistic Nursing Practice* 19 (2005), 78-86. <http://doi.org/10.1097/00004650-200503000-00009>
- Çelik, Seda Nur, *Çocukluk Çağı Travmaları, Duygu Düzenleme Becerileri ve Bilinçli Farkındalık Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi, 2020). Işık Üniversitesi Açık Erişim Arşivi, 3.
- Dahlin, Maria E.- Runeson, Bo, "Burnout and Psychiatric Morbidity Among Medical Students Entering Clinical Training: A Three-Year Prospective Questionnaire and Interview-Based Study", *BMC Medical Education* 7 (2007), 6-14.
- Demir, Volkan, *Bilinçli Farkındalık Temelli Hazırlanan Eğitim Programının Bireylerin Depresyon ve Stres Düzeyleri Üzerine Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Arel Üniversitesi, 2014), 66.
- Diñel, Esen, *Ergenlik Dönemi Gelişimsel Ödevler ve Psikolojik Problemler* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006). Ankara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi, 31
- Droutman, Vita vd., "Development and Initial Validation of the Adolescent and Adult Mindfulness Scale (AAMS)", *Personality and Individual Differences* 123 (2018), 34-43. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.10.037>
- Efecan, Ecem, *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Bilinçli Farkındalık (Mindfulness), Psikolojik Dayanıklılık ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022). Marmara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi
- Freudenberger, Herbert J. "Staff Burn-out." *Journal of Social Issues* 30 (1974), 159-165.
- Gedik, Aytaç, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Okul Yaşam Kalitesi Bağlamında Okula Yabancılaşma* (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2014). İnönü Üniversitesi Açık Erişim Sistemi.

- Gorwood, Philip, "Neurobiological Mechanisms of Anhedonia", *Dialogues in Clinical Neuroscience* 10/3 (2008), 291-299.
<https://doi.org/10.31887/DCNS.2008.10.3/pgorwood>
- Gül, Necmettin, "Teknostresin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde Bilinçli Farkındalığın Aracılık Rolü: Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", *Alanya Akademik Bakış Dergisi* 6/3 (2022), 2747-2762.
<https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1091595>
- Gül, Serdar Kenan- İsmail Dinçer Güneş, "Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet", *Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2009), 79-101.
- Güngör, Mehmet, "Kahramanmaraş Depremine Maruz Kalanların Depremi Tanımlama, Değişim ve Sonrasına İlişkin Değerlendirmeleri: Paranteze Alınan Yaşamlar", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44 (2023), 446-468.
- Hastunç, Yunus- Tanhan, Fuat, "Psycho-Educational Effect of Motivational Interviewing on School Burnout", *Psycho-Educational Research Reviews* 12/1 (2023), 237-248. https://doi.org/10.52963/PERR_Biruni_V12.N1.15
- Herrmann, Julia vd., "Do Girls Take School Too Seriously? Investigating Gender Differences in School Burnout from a Self-Worth Perspective", *Learning and Individual Differences* 69 (2019), 150-161.
<https://doi.org/10.1016/j.lindif.2018.11.011>
- Hobfoll, Stevan E., *Stress, Culture, and Community: The Psychology and Philosophy of Stress* (New York: Plenum Press, 1998).
- Kalaycı, Sami- Akin, Aziz, *Sokakta Çalışan Çocuklar ve Gelecek Beklentileri* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021).
- Karbeyaz, Aytekin, "Deprem Bölgesinde Görev Yapan Öğretmenlerin Deprem Kaygısının Belirlenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 58 (2023), 3138-3157.
- Kerlinger, Fred N. ve Howard B. Lee. *Foundations of Behavioral Research*. (New York: Harcourt College Publishers, 1999.)

- Kısmetoğlu, Gamze, 15-18 Yaş Arası Ergenlerde Duygu Düzenleme ve Bilinçli Farkındalık Becerilerinin Kaygı Düzeyleri ile İlişkinin İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2019). İstanbul Gelişim Üniversitesi Açık Erişim Sistemi, 5.
- Kocaarslan, Bilge, *Profesyonel Müzik Eğitiminde Bilinçli Farkındalık, Öğrenme Stratejileri ve Öğrenme Stilleri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016)
- Lacovides, Apostolos vd. "The Relationship Between Job Stress, Burnout, and Clinical Depression", *Journal of Affective Disorders* 75/3 (2003), 209-221
- Lee, Jayoung , Ana Puig, Young-Bae Kim, Hyojung Shin, Ji Hee Lee ve Sang Min Lee, "Academic Burnout Profiles in Korean Adolescents." *Stress and Health* 26, no. 5 (2010): 404-416. <https://doi.org/10.1002/smi.1312>.
- Li, Yibing - Lerner, Richard M., "Trajectories of School Engagement During Adolescence: Implications for Grades, Depression, Delinquency, and Substance Use", *Developmental Psychology* 47/1 (2011), 233-247. <https://doi.org/10.1037/a0021307>
- Lilja, Josefine vd., "Five Facets Mindfulness Questionnaire-Reliability and Factor Structure: A Swedish Version", *Cognitive Behaviour Therapy* 40/4 (2011), 291-303. <https://doi.org/10.1080/16506073.2011.580367>
- Mabhala, Mzwandile A. vd., "Social Conditions of Becoming Homelessness: Qualitative Analysis of Life Stories of Homeless Peoples", *International Journal for Equity in Health* 16/1 (2017). <https://doi.org/10.1186/s12939-017-0646-3>
- Martin, Françoise vd., "Depression and Burnout in Hospital Health Care Professionals", *International Journal of Occupational and Environmental Health* 3/3 (1997), 204-209
- Maslach, Christina., *Burnout - The Cost of Caring*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall International, 1982.
- Neff, Kristin, D., "Self-Compassion, Self-Esteem, and Well-Being", *Social and Personality Psychology Compass*, 5/1, (2011), 1-12 <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2010.00330.x>

- Özsarı, Yusuf İ., *Okul Tükenmişliği, Okula Yabancılaşma, Bilinçli Farkındalık ve Öz Yeterlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yüksek lisans tezi. Niğde: Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2024). Ömer Halisdemir Üniversitesi Açık Erişim Sistemi.
- Pittman, Robert B. – Haughwout, Perri, “Influence of High School Size on Dropout Rate”, *Educational Evaluation and Policy Analysis* 9/4 (1987), 337-343. <https://doi.org/10.2307/1163772>
- Pöhlmann, Karin, vd., “Stress, Burnout and Health in the Clinical Period of Dental Education”, *European Journal of Dental Education* 9 (2005), 78-84.
- Robert W. Krejcie - Daryle W. Morgan., “Determining sample size for research activities” *Educational and Psychological Measurement*, 30/3 (1970), 607-610.
- Salmela-Aro, Katariina vd., “School Burnout Inventory (SBI): Reliability and Validity”, *European Journal of Psychological Assessment* 25 (2009), 48-57.
- Sarı, Mediha, Demokratik Değerlerin Kazanımı Sürecinde Örtük Program: Düşük ve Yüksek “Okul Yaşam Kalitesine” Sahip İki İlköğretim Okulunda Nitel Bir Çalışma (Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2007). Çukurova Üniversitesi Açık Erişim Sistemi.
- Schanzer, Bella vd., “Homelessness, Health Status, and Health Care Use”, *American Journal of Public Health* 97/3 (2007), 464. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2005.076190>
- Schonfeld, Irvin Sam vd., “What is the Difference Between Depression and Burnout? An Ongoing Debate”, *Rivista di psichiatria* 53/4 (2018), 218-219. <https://doi.org/10.1708/2954.29699>
- Schroevers, Maya J. – Brandsma, Rob, “Is Learning Mindfulness Associated With Improved Affect After Mindfulness-Based Cognitive Therapy?”, *British Journal of Psychology* 101/1 (2010), 95-107. <https://doi.org/10.1348/000712609X424195>
- Secer, İsmail vd., “Okul Tükenmişlik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması: Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması”, *Turkish Journal of Education* 2/2 (2013), 16-27.

- Secer, İsmail, “Üniversite Öğrencilerinde Okul Tükenmişliği ile Psikolojik Uyumsuzluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/1 (2015), 81-99
- Sevim, Fatma – Ekşi, Halil, “Ergenler İçin Anhedoni Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, H. Çiftçi & M. Y. Dörtbudak (Ed.), *9. Uluslararası GAP Kongresi* (2022), 505-516.
- Siegel, Ronald D. vd., *Mindfulness: What Is It? Where Did It Come From?*, içinde F. Didonna (Ed.), *Clinical Handbook of Mindfulness*. Springer, 2009, 20.
- Slivar, Branko, “The Syndrome of Burnout, Self-Image, and Anxiety With Grammar School Students”, *Horizons of Psychology* 10/2 (2001), 21-32
- Somay, Arzu, “Anhedoniyi Anlamak: Transdiagnostik Bakış Açısıyla Psikoterapotik Müdahaleler”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi* 14/55 (2022), 217-229.
- Tabachnick, Barbara- Fidell, Linda, *Using multivariate statistics* (Boston: Pearson, 2013).
- Taycan, Okan vd., “Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Depresyon ve Tükenmişlik Düzeyinin Sosyodemografik Özelliklerle İlişkisi”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 7 (2006), 100-108.
- Tiryaki Yenilmez, Dilek, “Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Düşünce Dergisi* 7 (2023), 40. <https://doi.org/10.53507/akademikdusunce.1282303>
- Tonga, Funda Eda - Tantekin-Erden, Feyza, “Okul Öncesi Öğretmenlerinin Bilinçli Farkındalık ve Tükenmişlik Puanları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 60 (2021), 132-153
- Türnüklü, Abbas – Şahin, İdris, “13-14 Yaş Grubu Öğrencilerin Çatışma Çözme Stratejilerinin İncelenmesi”, *Türk Psikoloji Yazıları* 7/13 (2004), 47.
- Uygur, Sebahat Sevgi, “Ergenlerin Bilinçli Farkındalığının Yordanmasında Başa Çıkma Stilleri, Empati ve Duygusal Düzenlemenin Rolü”, *Turkish*

Psychological Counseling and Guidance Journal 9/55 (2019), 1248.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd/issue/51223/666935>

Wentzel, Kathryn R., "Social Relationships and Motivation in Middle School: The Role of Parents, Teachers, and Peers", *Journal of Educational Psychology* 90/2 (1998), 202-209. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.90.2.202>

Wilkinson, Helen vd., "Examining the Relationship Between Burnout and Empathy in Healthcare Professionals: A Systematic Review", *Burnout Research* 6 (2017), 18-29.

Yıkılmaz, Murat - Hamamcı, Zeynep, "The Effect of Rational Emotive Education Program on High School Students' Irrational Beliefs and Perceived Problem-Solving Skills", *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 4/35 (2011), 54-63.

Yıldırım, Arzu - Hacıhasanoğlu, Rabia, "Sağlık Çalışanlarında Yaşam Kalitesi ve Etkileyen Değişkenler", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 2/2 (2011), 61-68

Sehlikoğlu, Şeyma - Bekircan, Esra , "Ruh Sağlığı Profesyonellerinin Paylaşılan Travmatik Gerçeklik ve Baş Etme Deneyimleri: Nitel Bir Çalışma" , *Osmangazi Journal of Medicine* 47/1 (2025). <https://doi.org/70-8410.20515/otd.1551048>

Zaky, Eman Ahmed, "Adolescence: A Crucial Transitional Stage in Human Life", *Journal of Child and Adolescent Behavior* 4/6 (2016), 115-116. <https://doi.org/10.4172/2375-4494.1000e115>



**Ders Dışı Etkinliklerin Hatay'daki Depremzede Öğrenciler Üzerindeki Etkisinin
Öğretmen Görüşlerinden Hareketle İncelenmesi**
Investigation of the Effect of Extracurricular Activities on Earthquake
Victim Students in Hatay Based on Teachers' Opinions

Taner ÖZÇELLİK

YL Mezunu,, Hatay İl Millî Eğitim Müdürlüğü
MA Graduate, Hatay Provincial Directorate of National Education
ozceliktaner@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8386-6031

Selim YİĞİT

YL Mezunu,, Hatay İl Millî Eğitim Müdürlüğü
MA Graduate, Hatay Provincial Directorate of National Education
selim.yigit@meb.gov.tr

ORCID: 0000-0002-2805-0902

DOI: 10.56720/mevzu.1610674

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 31 Aralık / December 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 2 Haziran / June 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Özçellik, Taner – Yiğit, Selim. “Ders Dışı Etkinliklerin Hatay'daki
Depremzede Öğrenciler Üzerindeki Etkisinin Öğretmen Görüşlerinden Hareketle
İncelenmesi”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 31-56.

<https://doi.org/10.56720/mevzu.1610674>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Bu çalışmada 6 Şubat Depremi'nin ardından şekillenen eğitim öğretim ortamlarında gerçekleştirilen ders dışı etkinliklerin Hatay'daki depremzede öğrencilerin üzerindeki etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemi kullanılarak ve nitel araştırma yöntemlerinden durum tespiti deseni temel alınarak yapılandırılmıştır. Araştırma kapsamında, Hatay'ın Samandağ ilçesinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapan 16 öğretmenle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Buna göre yapılan çalışma sonunda ders dışı etkinliklerin öğrencilerin akademik başarısı ve sosyal gelişimi açısından olumlu bir etkiye sahip olduğu; depremzede öğrencilerin kendini daha rahat ifade edebilme, stres, kaygı ve korkudan uzaklaşabilmeleri; yaşadıkları travmatik durumu kolay atlatabilmeleri açısından bu tür etkinliklere ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bunun yanında ders dışı etkinliklerin gerçekleştirilirken veli faktörü, ulaşım yetersizliği, materyal eksikliği, artçı depremlerin devam etmesi gibi güçlüklerle karşılaşıldığı da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Depremzede Öğrenciler, Ders Dışı Etkinlikler, Travma Sonrası İyileşme, Sosyal-Duygusal Öğrenme.

Abstract

In this study, it was tried to understand the effect of extracurricular activities in the educational environments shaped after the 6 February Earthquake on the earthquake-affected students in Hatay. Qualitative research method was used in the study and face-to-face interviews were conducted with 16 teachers working in schools affiliated to the Ministry of National Education in Hatay Samandağ District. Accordingly, at the end of the study, it was concluded that extracurricular activities have a positive effect on students' academic achievement and social development; students in earthquake-stricken cities need such activities in order to express themselves more easily, to get away from stress, anxiety and fear, and to overcome the traumatic situation they have experienced easily. However, it was also determined that difficulties such as parent factor, lack of transport, lack of materials, and the continuation of aftershocks were encountered during the realisation of extracurricular activities.

Keywords: Earthquake Survivor Students, Extracurricular Activities, Post-traumatic Recovery, Social-Emotional Learning.

Etik Beyan	İstanbul Medeniyet Üniversitesinden İMÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 2024/3 sayılı 26.03.2024 tarihli kararıyla etik izin alınmıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / <i>Conceiving the Study</i> : TÖ (%55), SY (%45) Veri Toplanması / <i>Data Collection</i> : TÖ (%60), SY (%30) Veri Analizi / <i>Data Analysis</i> : TÖ (%60), SY (%40) Makalenin Yazımı / <i>Writing up</i> : TÖ (%60), SY (%20) Makale Gönderimi ve Revizyonu / <i>Submission and Revision</i> : SY (%70), TÖ (%30)

1. Giriş

İnsanoğlunun yaşamı boyunca devam eden bir süreç olan eğitimin önemi gün geçtikçe daha çok fark edilmektedir. Çünkü eğitim, yaşama yapılan bir hazırlık değil tam aksine yaşamın kendisidir. Buradan hareketle eğitimin yaşamı yönlendiren; yaşam şekline özellik kazandıran bir süreç¹ olduğundan bahsedilebilir. Başaran^{2'} göre eğitim, insanlığın öğrenme yeteneğinin oluşmasıyla başlayan ve yaşamı boyunca sürüp giden bir süreçtir. Varış³, bu eğitim sürecinin kapsamlı, sürekli, dinamik ve çok boyutlu olduğunu; kaynağını bilimsel araştırmalar ve bulgulardan aldığını belirtir. İnsan, sosyal bir varlık olarak eğitimi temel bir ihtiyaç olarak görmektedir ve eğitimin temel amacı, çocukların ve gençlerin içinde bulundukları toplumsal yapıya sağlıklı ve etkili bir biçimde uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktır⁴.

Günümüzde eğitimin sadece okul binası içinde sınırlı kalmadığı görülmektedir. Okullarda verilen dersler ve ders kapsamında yapılan etkinlikler, öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını tam olarak karşılamayabilir. Eğitimin amaçları

¹ Tamer Civil, *Ortaöğretim Kurumlarında Ders Dışı Sportif Etkinliklere Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Yapılarının Araştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2007), 3.

² İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara: Yargı Basımevi, 1996), 6.

³ Fatma Varış, *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara: Atlas Kitapevi, 1994).

⁴ Aycen Aybek vd., "Öğrencilerin Beden Eğitimi Dersi ve Ders Dışı Etkinliklerine Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi", *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi* 2/51 (2011), 51-59.

doğrultusunda geliştirilecek olan ders dışı etkinlikler öğrencilerin eğitimlerini destekleyebilir. Bir öğrencinin eğitimi, okulda ve sınıfta olduğu kadar planlı ve düzenli yapılan okul dışı etkinlikler yoluyla da gerçekleştirilebilmektedir⁵.

Ders dışı etkinlikler, öğrencilerin zorunlu müfredat kapsamındaki derslerin dışında, kendi ilgi ve tercihlerine göre gönüllü olarak katıldıkları spor, müzik, resim, tiyatro, edebiyat gibi çeşitli alanlardaki faaliyetler⁶ olarak tanımlanmaktadır. Ders dışı etkinlikler, soyut kavramların öğretimini kolaylaştırır; öğrencilerin fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarını, hayatın zorluklarını deneyimleyerek ve uygulayarak öğrenmelerine olanak tanır; aynı zamanda öğrencilerin kişisel gelişimlerine katkıda bulunur⁷. Albayrak ve arkadaşları⁸, eğitim-öğretim süreçlerinde öğretmenlerin ve öğrencilerin planlama ve hazırlıkları yeterli düzeyde olsa bile, öğrencilere kazandırılması hedeflenen davranış ve kazanımların ders süresi içinde beklenen seviyede gerçekleşmeyebileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte, öğrencilerin derslerde edindikleri bilgileri zihinlerinde analiz edip yeniden sentezleyerek kişiselleştirmesi ve bu bilgileri uygun zaman ve durumlarda kullanabilmesi açısından ders dışı etkinlikler büyük önem taşımaktadır. Bu tür etkinlikler, öğrencilerin bilgiyi içselleştirip özgün bir şekilde üretmelerine ve pratikte uygulamalarına katkı sağlar.

Eğitim, yaşanan çağı etkilediği gibi çağın hızlı değişim ve gelişmelerinden; yaşanan olay ve olgularından da etkilenir. Özellikle insan elinde olmayan nedenlerden gerçekleşen doğa olayları ve bunun sonuçlarında bireyler, gerçekleşen yeni koşullarla baş etmek durumunda kalır. Bu yeni durumlara uyum sağlamanın en etkili yolu eğitimidir. Eğitim, insanlığın varoluşundan günümüze kadar geçen süreçte, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada, karşılaştıkları sorunları çözmede ve sahip oldukları bilgi birikimi ile becerilerini gelecek nesillere

⁵ Erdoğan Köse, *İlköğretim Düzeyinde Ders Dışı Etkinliklerin Akademik Başarıya ve Okul Kültürünü Algılamaya Etkisi* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2003), 3.

⁶ Suat Karaküçük, "Okul Yöneticilerinin Ders Dışı Etkinliklere Yaklaşımları", *Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* 4/3 (1999), 51-62.

⁷ Sezgin Karşı, *İlköğretim Okullarında Sosyal Kulüp Çalışmalarının Öğrencilerin Yöneticilik Niteliklerinin Gelişmesine Katkısı (Beyşehir İlçesinde Bir Araştırma)* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006), 4.

⁸ Mustafa Albayrak vd., "İlköğretimde Ders Dışı Etkinlikler ve Bunlarla İlgili Öğrenci Davranışları Hakkında Velilerin Görüşleri", *Kastamonu Eğitim Dergisi* 12/1 (2004), 13-18.

aktarmada kullandıkları temel bir araç olmuştur⁹. Burada eğitimin bir parçası olan ders dışı etkinlikler önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Türkiye tarihinde bugüne kadar gerçekleşmiş en büyük depremlerden biri olan 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli deprem, Hatay dâhil 11 ilde hissedilmiştir. “Asrın felaketi” olarak adlandırılan bu doğa olayının ardından, eğitim-öğretim faaliyetlerinin tamamen sekteye uğramaması için gerçekleştirilen yarışmalar, müzik ve tiyatro gibi ders dışı etkinlikler buna örnektir.

Doğa olaylarından sonra uzun ya da kısa süreli olarak yaşamın birçok yerinde çeşitli şekillerde değişimler yaşanabilmektedir. Bu değişimler, eğitim perspektifinden incelendiğinde, eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği fiziksel mekânların hasar görmesi şeklinde olabileceği gibi, depremden etkilenen öğretmen ve öğrencilerin öğretme ve öğrenme süreçlerinde karşılaştıkları zorluklar biçiminde¹⁰ de görülebilmektedir. Deprem gibi hayatı olumsuz etkileyen bir afetten sonra eğitim öğretimde okul örgütünün önemli bileşenlerinden biri olan öğrencilerin bu süreçte eğitim öğretime yeniden uyum sağlayabilmesi, arkadaşlarıyla kaynaşması hem sosyal hem de akademik olarak gelişim göstermesi açısından ders dışı etkinliklerin yapılması fayda sağlayabilir. Dolayısıyla afet bölgelerinde ders dışı etkinliklerin etkisi kapsamlı bir şekilde ele alınması ve üzerinde durulması gereken bir konudur. Christison’a¹¹ göre ders dışı etkinlikler, mevcut ders programının dışında yer almakla birlikte, öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerine olumlu katkı sağlamaktadır. Okullarda yapılan ders dışı etkinliklere bakıldığında ders dışı etkinliklerin sosyal etkinlikler kapsamında ele alındığı görülmektedir¹². Araştırmalarda¹³ elde edilen verilere göre ders dışı etkinliklerin öğrencilerde farklı bakış açıları kazanma,

⁹ Civil, *Ortaöğretim Kurumlarında Ders...*, 1.

¹⁰ Muzaffer Yıldız, *İlköğretim Okullarındaki Öğretmenlerin Deprem Öncesinde ve Deprem Sonrası Öğrenme ve Öğretme Başarıları ile Deprem Sonrası Olabilecek Değişiklikler* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2000), 2.

¹¹ Claudette Christison, “The Benefits of Participating in Extracurricular Activities”, *BU Journal of Graduate Studies in Education* 5/2 (2013), 17-20.

¹² Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), “Eğitim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği” (2017).

¹³ Gözde Akyüz, “Öğrencilerin Okul Dışı Etkinliklere Ayırdıkları Süreler ve Matematik Başarısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 12/46 (2013), 112-130; Halime Çınar, *Ders Dışı Etkinliklerin Öğrencilerin Sosyal Gelişimine Etkisi* (Huzurevi Etkinliği Örneği) (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2019), 53;

kültürel öğrenme, yaparak yaşayarak öğrenme, akademik ve sosyal gelişim, sabbırlı olma, sorumluluk alma, özgüven, okula olan aidiyet, demokrasi bilincinin kazandırılması, liderlik yeteneklerini geliştirme ve nezaketli davranma, kötü alışkanlıklardan uzak durma, grupla çalışma gibi fayda sağladığı belirtilmiştir. Bununla birlikte ders dışı etkinliklerin ders başarısında düşüş, zaman yönetiminde güçlükler, derse olan ilginin bölünmesi gibi olumsuzluklara yol açtığı da¹⁴ ifade edilmiştir. Köse'nin¹⁵ çalışmasında öğrencilerin gelişiminde ders dışı etkinliklerin ders içi faaliyetler kadar önemli olduğu vurgulanırken okullarda ders programlarının çok yoğun olması, yeteri olanakların sağlanamaması gibi nedenlerden ders dışı etkinliklere yeterince yer verilmediğine dikkat çekilmektedir. Benzer şekilde Uzun ve Bolat'ın¹⁶ çalışmalarında da ders dışı etkinlik uygulamalarının önemi üzerinde durulmuştur. Anjum'un¹⁷ Pakistan'da yapmış olduğu bir araştırmada ders dışı eğitimlerin başlatılmasına ciddi bir ihtiyacın olduğuna dikkat çekilmiştir. Ders dışı etkinliklerin olumlu etkisinin özellikle öğrencilerin davranışlarını geliştirerek yaşamlarını ve akademik performanslarını geliştirdiği; ders dışı etkinliklerle var olan ortama daha rahat uyum sağlandığı ve hayatın daha yaşanılır olduğundan bahsedilmiştir. Gilman'a¹⁸ göre ders

Ufuk Karakuş vd., "Dokuzuncu Sınıf Coğrafya Derslerinde Ders Dışı Etkinliklerin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 32/2 (2012), 489-513; Karaküçük, "Okul Yöneticilerinin Ders..."; Erdoğan Köse, "İlköğretim Öğrencilerinin Ders Dışı Etkinlikleri Tercih Etme Nedenleri", *A.Ü. Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/3 (2007), 46-61; Bayram Yılmaz - Mustafa Özgenel, "Ders Dışı Etkinliklerin Öğrenciler Üzerindeki Etkileri: Bir Durum Çalışması", III. İZÜ Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi Özet Bildiri Kitapçığı (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2022); Yusuf Yıldırım, *Okul Dışı Etkinlik Temelli Değerler Eğitimi Programının Öğrencilerin Etkin Vatandaşlık Değerlerine Etkisi* (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2019), 1.

¹⁴ Yılmaz - Özgenel, "Ders Dışı Etkinliklerin Öğrenciler..."

¹⁵ Erdoğan Köse, "Eğitim Kurumlarında Gerçekleştirilen Ders Dışı Etkinliklerin Sınıflandırılmasına Yönelik Bir Öneri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 2/2 (2013), 336-353.

¹⁶ Faruk Uzun - Yavuz Bolat, "Program Dışı Etkinliklerin Öğrenci Gelişimine Etkisi", *Harran Maarif Dergisi* 8/1 (2023), 14-35.

¹⁷ Shabiha Anjum, "Impact of Extracurricular Activities on Academic Performance of Students at Secondary Level", *International Journal of Applied Guidance and Counseling* 2/2 (2021), 7-14.

¹⁸ Rich Gilman vd., "Structured Extracurricular Activities Among Adolescents: Findings and Implications for School Psychologists", *Psychology in the Schools* 41/1 (2004), 4-9.

dışı etkinlikler, öğrencilerin okul başarı performansını arttırıp akademik motivasyonu sağladığı gibi zamanın nasıl iyi yönetilmesi gerektiğini öğrenmelerini ve bu şekilde geleceğe daha olumlu bakabilmelerine yardımcı olmaktadır. Ancak literatür incelendiğinde deprem sonrası eğitim öğretim süreçlerinde ders dışı etkinliklerin öğrencilere olan etkisinin üzerine bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat ders dışı etkinliklerin depremden sonraki eğitim öğretim süreçlerinde de etkili bir yol olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'nin güneyinde yer alan tarihi, kültürel ve demografik çeşitliliğiyle öne çıkan, stratejik konumu nedeniyle de tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ancak 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremden en çok etkilenen illerden ¹⁹ biri olan Hatay'da gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı, depremin ardından Hatay'da oluşan eğitim-öğretim ortamlarında gerçekleştirilen ders dışı etkinliklerin, öğrencilerin akademik başarıları ve sosyal gelişimi üzerindeki etkisini öğretmen görüşleri doğrultusunda incelemektir. Bu çerçevede yapılan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve ders dışı etkinliklerin özellikle doğal afetlerden sonraki süreçlerde önemini ortaya koyacağı düşünülmektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretmen görüşlerine göre ders dışı etkinlikler, depremzede öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimleri üzerinde nasıl bir ol oynamaktadır?
2. Öğretmen görüşlerine göre depremzede öğrencilerin ders dışı etkinliklere olan yaklaşımı nasıldır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Hatay Samandağ İlçesinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapan öğretmenlerin okullarda gerçekleştirilen ders dışı etkinliklerin depremzede öğrenciler üzerindeki etkisini anlamaya yönelik görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca olayların ve davranışların doğal ortamlarında incelenmesinin en gerçekçi sonuçlarını

¹⁹ Mehmet Duruel, "Afetlerde Göçmen Olmak: 6 Şubat Depremi Hatay Örneği", *Mukaddime* 14/2 (2023), 227-255.

ortaya koyacağı²⁰ düşüncesi doğrultusunda, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum tespiti deseniyle yapılandırılmıştır. Creswell'e²¹ göre durum çalışması, araştırmacının belli bir zaman içerisinde sınırlandırılmış bir veya birden fazla durumu gözlem, görüşme, görsel-işitsel dokümanlar ve rapor gibi kaynaklarla derinlemesine incelediği, verileri gerçek ortamda topladığı ve böylece araştırma konusu olan durumları ve bunlara bağlı alt temaları tanımladığı nitel bir araştırma desendir. Bu çalışmada durum çalışması deseni kullanılmıştır çünkü durum çalışması belirli bir bağlam içindeki bireylerin deneyimlerini derinlemesine anlamayı ve gerçek ortamlarında incelemeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca veri toplama yöntemi olarak derinlemesine görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu teknik, araştırılan konuya odaklanarak bireylerin görüş, düşünce ve değerlendirmelerini detaylı bir şekilde ortaya koymayı amaçlar²². Açık veya yarı açık uçlu sorular kullanılarak gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, katılımcıların deneyimlerini ayrıntılı biçimde ifade etmelerine olanak tanır. Bu yönüyle, çalışmanın amacına uygun olarak katılımcıların bakış açılarını kapsamlı bir şekilde anlamaya ve verileri zenginleştirmeye katkı sağlamaktadır²³. Bu amaçla yapılacak görüşme anında katılımcıların verdiği yanıtlara göre ilave soruların sorularak ortaya çıkabilecek farklılıklara odaklanabilmek için yarı yapılandırılmış görüşme formu tercih edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Aracı ve Süreci

Bu çalışmada öğretmenlerin ders dışı etkinliklere ilişkin görüşlerini almak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu, ilgili literatür taraması doğrultusunda oluşturulmuş ve uzman görüşü alınarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Toplam yedi soru içeren görüşme formundaki sorular, öğretmenlerin konuyla ilgili ders dışı etkinliklerden en çok hangisinin akademik ve sosyal gelişim açısından etkili olduğunu; öğretmenlerin depremzede öğrenciler için akademik, psikolojik, sosyal ve fizyolojik açıdan hangi ders dışı etkinlikleri önerdiğini; öğrencilerin bu ders dışı etkinliklere olan

²⁰ Nesrin Işıkoğlu, "Eğitimde Nitel Araştırma", *Eğitim Araştırmaları Dergisi* 20 (2005), 158-165.

²¹ Münevver Subaşı - Kübra Okumuş, "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2 (2017), 419-426.

²² Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2017), 145.

²³ Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide...*, 71-73.

yaklaşımlarını; ders dışı etkinliklerle gerçekleşen değişimlerini; duygusal ve psikolojik sağlıkları üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu ortaya koyabilecek sorulardan oluşmaktadır.

Görüşmeler, 2024 yılında okul ortamında bir iki saat içinde yüz yüze gerçekleştirilmiş ve üç ay kadar sürmüştür. Bu çalışmada inandırıcılığı artırmak için katılımcılara gönüllü rıza formu sunulmuş ve görüşmeler okul ortamında, yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Verilerin tutarlılığını sağlamak amacıyla görüşme sırasında öğretmenlerin ifadeleri mümkün olduğunca ayrıntılı şekilde not alınmıştır. Ayrıca gerekli durumlarda konuyla ilgili alınan yanıtlara göre ilave sorular sorulmuş, elde edilen veriler gününde bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Öğretmenlerin görüşleri olabildiğince açık bir şekilde raporlanmıştır. Doğrulanabilirlik açısından ise, görüşmeler sırasında katılımcı izni alınarak ses kayıt cihazı kullanılmış ve öğretmenlerin ses tonu, jest ve mimikleri de dikkate alınarak ek notlar tutulmuştur.

2.3. Araştırma Grubu

Araştırma grubu seçiminde kartopu örneklem tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, özellikle ulaşılması zor veya belirli bir özellik taşıyan grupların araştırılmasında etkili bir yöntemdir. Kartopu tekniğinde, araştırılan konuyla ilgili süreci başlatabilecek bilgiye sahip bireylerle iletişime geçmek önemlidir. İlk katılımcının yönlendirmesiyle yeni katılımcılara ulaşılır ve bu süreç, kartopu gibi büyüyerek devam eder. Bu durum, araştırmacının güvenilir ve ilgili bilgi kaynaklarına ulaşmasını kolaylaştıran bir tekniktir²⁴. Bu tekniğin konuyla ilgili bireylere doğru şekilde ulaşılmasını sağlaması ve literatürde de benzer çalışmalarda, özellikle belirli bir topluluğa erişimin kısıtlı olduğu durumlarda uygulandığının görülmesi kullanılmasında etkili olmuştur.

Bu çalışma kapsamında, Hatay Samandağ İlçe Millî Eğitim Müdürlüğündeki bir yetkiliyle görüşülerek bölgedeki okullar hakkında bilgi alınmış ve bu doğrultuda katılımcılar belirlenmiştir. Çalışmada farklı bakış açıları ve deneyimlerin yansıtılabilmesi amacıyla mümkün olduğunca uzmanlık alanı farklı

²⁴ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016).

katılımcılar seçilmiştir. Katılımcılar, çeşitliliği sağlamak adına 8 kadın ve 8 erkekten oluşmaktadır.

Aşağıdaki tablo (Tablo 1), araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerini göstermektedir. Tabloda katılımcıların cinsiyet dağılımı, yaş aralıkları, uzmanlık alanları ve mesleki deneyim süreleri hakkında bilgiler verilmiştir. Katılımcıların yaşları 33 ile 46 arasında değişmekte olup, mesleki deneyimleri 7 ile 22 yıl arasında farklılık göstermektedir. Çalışma için uzmanlık alanları açısından bakıldığında beden eğitimi öğretmenlerinin araştırma konusuyla daha ilgili olmaları, görüşmelere katılım konusunda daha istekli olmaları nedeniyle en fazla beden eğitimi branşından öğretmenle görüşülmüştür.

Tablo 1.

*Katılımcıların demografik özellikleri**

SIRA NO.	CİNSİYET	YAŞ	UZMANLIK ALANI	GÖREV YILI
1	Erkek	38	Beden Eğitimi	14
2	Kadın	44	Beden Eğitimi	19
3	Erkek	33	Türkçe	8
4	Erkek	42	Beden Eğitimi	17
5	Erkek	38	Türkçe	15
6	Kadın	46	Görsel Sanatlar	22
7	Kadın	43	Türkçe	20
8	Erkek	44	Fen Bilimleri	15
9	Kadın	35	Görsel Sanatlar	7
10	Kadın	36	Bilişim Teknolojileri	7
11	Erkek	46	İngilizce	22
12	Kadın	42	Teknoloji ve Tasarım	10
13	Erkek	36	Beden Eğitimi	13
14	Erkek	35	İngilizce	10
15	Kadın	44	Fen Bilimleri	22
16	Kadın	42	Matematik	20

* Katılımcılar görüşme tarihine göre sıralanmıştır.

2.4. Veri analizi

Veri analizi nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında toplanan veriler, öncelikle konuyla ilgili kodlar oluşturularak düzenlenmiş, ardından benzer kodlar ortak temalar altında sınıflandırılarak değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşme formundaki sorulara verdikleri yanıtlar içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve belirli kodlar oluşturulmuştur. Elde edilen verilere göre aşağıdaki tablolarda yer alan 4 tema ve 31 kod belirlenmiştir. Birbirini tamamlayan kodlar 4 tema altında araştırma sorularına paralel olarak sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır. Ayrıca katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş ve kodlama sistemi kullanılmıştır. Kodlamada ilk harf ve rakam, öğretmenin görüşme sırasına göre numaralandırıldığını ikinci harf ise cinsiyetini (Ö1E: 1. sırada görüşülen erkek öğretmen; Ö3K: 3. sırada görüşülen kadın öğretmen) ifade etmektedir.

Ders dışı etkinlikler, öğrencilerin akademik başarısını farklı yönlerden etkileyebilir. Aşağıdaki tabloda öğretmenlerden elde edilen veriler doğrultusunda bu etkinliklerin akademik başarıya hangi yönlerden katkı sağladığı özetlenmiştir.

Tablo 2.

Ders Dışı etkinliklerin öğrencilerin akademik başarısı yönünden etkileri

Görüşler	f
Ders başarısını artırmada olumlu etkileme	17
Kendini ifade edebilme yeteneğini geliştirme	12
Öğrenmeyi öğrenme	8
Soru sormayı geliştirme	3
Analiz yapabilme	3
Dikkati toplama ve sürdürme	3
Toplam	46

Tablo 2 incelendiğinde, görüşme yapılan öğretmenlerin ders dışı etkinliklerin özellikle öğrencilerin ders başarısını olumlu yönde etkilediğini ifade ettiği görülmektedir. Katılımcılar, ders dışı etkinliklere katılan ve bu etkinliklerle

desteklenen öğrencilerin dersi daha çok sevdiğini, kendini derse daha çok verdiğini ve derse aktif katılım gösteren öğrenciler olduklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda **Ö14-K** “Sadece akademik yönden devam edecek olursak çocuklara bir şeyler verin. Belki bir yerden sonra bırakır, ama bunları ben aktivitelerle, ders dışı etkinliklerle desteklediğimde dersi sevmeye başlıyorlar ve onların başarısı gitgide artıyor. Enerjisini verdiği için zihinsel olarak da kendini derse veriyor. Bu şekilde konular daha kalıcı hale geliyor ve de eğlenerek öğrenmelerini sağlıyorum.” demiştir. **Ö12-K** ise bunu destekler nitelikte “Öğrencilerimle beraber hem dersimi işlerken hem de ders dışı etkinlikler uyguladığımda derse daha aktif olarak katılıyorlar ve böylece öğrenmelere daha istekli oluyorlar. Bu şekilde öğrencilerim keşfederek araştırarak sorgulayarak öğreniyorlar. Ders başarısını da artmış oluyor.” demiştir. Bunu kendini ifade edebilme takip etmektedir. Ders dışı etkinliklerle öğrenci kendini rahat ifade edebilecektir bu da zamanla ders başarısını artırmasını da sağlayacaktır. Bu çerçevede **Ö5-E** “İçe kapanık öğrencilerin tiyatro ile kendini ifade edebilme becerisi kazandığını görebiliyorum. Bunun da ders başarısına okuduğunu anlamaya yönelik bir başarıya etki ettiğini düşünüyorum. Başka sınıflardan gelen öğrencilerin de bu başarıyı derslerine girmesem de diğer öğretmenlerle yaptığım görüşmelerden çıkarabiliriz.” şeklinde ifade etmiştir.

Öğrencilerin kendi yeteneklerinin farkına varması; kendini keşfetmesi neyi öğrenmeye ihtiyacı olduğunu bilmesi ve bu öğrenmelerini organize edebilmesi sürecinin farkında olması akademik başarıyı da beraberinde getirecektir. Görüşme yapılan öğretmenler ders dışı etkinliklerle öğrenmeyi öğrenen; kendini görüp farkında olan öğrencilerin daha başarılı olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre **Ö10-K** “...biraz algoritmik düşünceyi geliştiren bir etkinlik bir alan yani problem çözme yöntemlerini geliştiriyor bir şeyler üzerinde vakit ayırınca onu öğreniyorlar ve öğrenebilmelerini öğrenen çocuklar oluyorlar. Buna benim bir yeteneğim varmış bunu yapabilirim diyebilen öğrenciler oldu.” ayrıca “En haylaz öğrenci bile onunla somut bir etkinlik yapıldığında içindeki cevheri ortaya çıkarabiliyor ve çocuk gerçekten bambaşka biraz çocuğa dönüşebiliyor.” demiştir. **Ö6-K** ise “...bu ders dışı çocuklar öyle bir şey çizelim çocuklar hemen çiziyorlar ve panoya asıyoruz hemen yorumlama yapıyoruz çocuk dışarıda kendini nerede olduğunu görebiliyor.” demiştir.

Bununla birlikte, soru sorma becerilerinin geliştiğini ve ayrıca analiz ile yorumlama yeteneklerinin ilerlediğini ifade edenler olmuştur. **Ö3-E** “Bilmedik-

leri şeyleri soruyorlar ve ben onlara söyleyince aslında farkındalıklarını da ortaya çıkarmış oluyorum, sonra kendileri ekstra olarak arkadaşlarına sorular soruyorlar.” demiştir. **Ö7-K** ise “Tabiki hangi ders olursa olsun o derste başarılarının temel kaynağı dersi anlayabilmek, yazılanı anlayabilmek, yorumlayabilmek, sentezleyebilmek ve söylenileni analiz edebilmektir. Dolayısıyla ders dışı etkinliklerde böyle bir avantajı var. Bunu sürekli hale getirdiğimiz zaman öğrencilerim düşünme konusunda ustalaşıyorlar otomatikleşiyorlar desek daha doğru olur.” demiştir. Ayrıca, ders dışı etkinliklerin öğrencilerde hızlı karar alma ve uygulama becerisini geliştirdiği, bunun da akademik başarıya olumlu yönde katkı sağladığı belirtilmiştir. **Ö2-K** bu durumu “Akademik başarıya sporun etkisi çok büyük. Sorumluluk alma ve kısa bir süre içinde en doğru kararı verebilme etkisi oluyor.” şeklinde ifade etmiştir. Bu ifadelerden ders dışı etkinliklerin öğrencilerin soru sorma becerilerini geliştirdiği, hızlı karar alıp uygulama yeteneklerini artırdığı ve öğretmenleriyle daha olumlu ilişkiler kurmalarını sağlayarak derse katılımlarını artırdığı görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin akademik başarılarına ve kişisel gelişimlerine olumlu katkı sağlamaktadır.

Ders dışı etkinliklerin öğrencilerin sosyal gelişimine de katkı sağladığı görülmektedir. Tablo 3’te, ders dışı etkinliklerin sosyal gelişime etkilerinin hangi yönde olduğu ve tablonun altında öğretmenlerin bu konudaki görüşleri detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 3.

Ders Dışı etkinliklerin öğrencilerin sosyal gelişim yönünden etkileri

Görüşler	f
Takım ruhu oluşturma	15
Özgüven kazanma	12
İletişim becerilerini artırma	8
Aidiyet ve iş birliği	5
Karşılıklı birbirini anlama ve saygı	5
Paylaşım yapma, yardımlaşma ve dayanışma	5
Sorumluluk alma	4
Kuralları öğrenme ve kurallara uyma	3
Hızlı karar alıp uygulama	3
Kötü alışkanlıklardan uzak durma	2

Toplam

62

Tablo 3 incelendiğinde, ders dışı etkinliklerin öğrencilerin sosyal gelişimine olumlu katkı sağladığı ve onların sosyalleşmesini desteklediği görülmektedir. **Ö10-K** “Hepsinde neredeyse en azından sosyal anlamda bir gelişim kaydettiğini düşünüyorum. Hiç sesi çıkmayan öğrencinin, asla gel gitlerle ağzından laf aldığımız öğrencinin, sosyal ortama katıldığını; arkadaşlarıyla bir şeyler yapmak istediğini; daha iyi bir iletişim kurduğunu; en azından hepsiyle olmasa bile birkaçıyla iyi bir arkadaşlık yaptığını ve arkadaşlıklarını geliştirdiğini görüyoruz. Birlikte yaptığımız sosyal etkinliklerde, o etkinliği yaptığımız öğrencilerin hepsi de hâlâ böyle iletişim halinde ve hepsiyle de güzel bir iletişimim var.” demıştır. Bunun yanında öğrencilerin birlikte hareket edebildiğini ve bu şekilde mutlu olabildiğini ifade eden **Ö5-E** “Bu şekilde öğrenciler grupla hareket etmeyi takım kültürünü beraber kazanma ve beraber kaybetmeyi öğrenip bu duyguları yaşadıkları için kendilerini daha iyi hissediyor ve streslerini atabiliyorlar. Moralleri düzeliyor ve eve mutlu dönebiliyorlar” şeklinde belirtmiştir. Ayrıca yine aynı katılımcı ders dışı etkinliklerle grup içi kuralları öğrendiğini, nerede nasıl hareket etmesi gerektiğini bilen öğrencilerin oluştuğunu ve böylelikle akranlarıyla dayanışma içinde olan paylaşımcı bir öğrenci profiline dikkat çekmiştir. “...grup içinde nasıl davranması gerektiğini başka okul takımlarıyla olan iletişimlerini nerede nasıl davranması gerektiğini görebiliyor ve iletişim kurarak iletişim becerilerini geliştiriyorlar. Dayanışma ön plana çıkmış oluyor. Kazanma ve kaybetme durumunda birbirini tebrik etme takdir etme ile anlayış gösterme duyguları gelişiyor. Ayrıca okul ve yaşam kurallarını da öğrenmiş oluyorlar. Başkalarına saygı göstermeyi öğreniyorlar. Kendisine ve başkasına nasıl davranması gerektiğini görebiliyor çocuklar. Birbirlerine davranma şekillerini net bir şekilde kendilerini ifade edebilme durumlarını ortaya çıkarabiliyorlar.” Ayrıca **Ö11-E** öğrencilerin ders dışı etkinliklerle öğretmeni arasındaki ilişkinin daha olumlu olmasını sağladığını ve bunun da öğrencilerin iletişim kurma yeteneklerini artırdığını ifade etmiştir. “Dediğim gibi çocuklar öğretmenlerinin de dışarıda sosyal biri olduklarını görür veya hissederse sınıftaki başarılarını da artırırlar. Piknik veya deniz gezisi yapıldığında oluşan sosyallikle öğrenci bizim bir öğretmen kimliğinden çok sosyal bir varlık olduğumuzu görüyor ve bu da sınıf içerisindeki sosyal bariyerlerin yıkılması artıyor ve derse katılımlarına olumlu yönde bir etki bırakır.” Bununla birlikte **Ö13-E** “Çocuklar bir arada toplu şekilde hareket etmeyi öğreniyorlar aynı şekilde oyun içerisinde de oyun sistemini nasıl kuracaklarını sonuca nasıl gidilebileceğini hep beraber birlikte hareket

ederek öğreniyorlar.” şeklinde ifade etmiştir. **Ö7-K** “Arkadaşlarıyla paylaşmayı öğreniyorlar toplum kurallarını öğreniyorlar sırasını beklemesini öğreniyorlar. Eğer bir toplum kuralı varsa bir yerde bir topluluğun kuralı varsa beraberce o kurala uyumayı uyumadığında da olumsuz sonuçların ne olabileceği konusunda fikir ediniyorlar, yaşadıklarından hareketle yani bunu görerek ve yaşayarak anlıyorlar.” diyerek öğrencilerin bir toplum içindeki kuralları etkinlikler üzerinden öğrenebildiklerini ve buna göre hareket edebileceklerini belirtmiştir. Bazı katılımcılar ise öğrencilerin ders dışı etkinliklerle kendilerine olan özgüvenlerinin arttığını, kendilerini daha iyi hissettiklerini, paylaşım yapmayı öğrendiklerini, birbirlerine zor zamanlarda yardım etmeye başladıklarını böylece paylaşım ve dayanışma gibi becerilerin geliştiğini; eleştiri yapabilme yeteneklerinin geliştiğini ifade etmiştir. Örneğin **Ö9-K** “Çocuğun özgüveni gerçekten kendine geliyor. Arkadaşlarıyla paylaşmayı öğreniyorlar. Oyunlar oynuyorlar paylaşımcı oluyorlar Bu tür etkinliklerde birbirlerini eleştirebiliyorlar eleştiri yapmayı öğrenebiliyorlar. Örneğin matematik ve fende de problem çözediklerinde de birbirlerine yardımcı olmayı öğreniyorlar. Bu şekilde yardımlaşma ve paylaşma oluyor. Bir şeyler eksik kaldığında da hemen bir birlik oluyorlar ve bir şeyler yapmaya çalışıyorlar.” demiştir. **Ö3-E** ise “ ...Bir kere özgüvenleri artıyor hayatlarında sahneye çıkmayan toplum karşısında konuşmayan çocuklarımıza görev vererek çalıştırmamız gerekiyor. Ayrıca toplum önünde nasıl konuşulması gerektiğini ortama göre hal ve hareketleri gelişti. Özgüven, öz disiplin gibi bu davranışlar da çocuklarda çok olumlu oldu.” demiştir. Bununla birlikte ders dışı etkinliklerin öğrencilerin kötü alışkanlıklar edinmesini de azalttığını ve ayrıca istenilen davranışlar sergilediklerini ifade eden görüşler tespit edilmiştir. Buna göre **Ö16-K** “Çocuklarda kötü alışkanlıklar da olmuyor görüyorum. Hayvanlara karşı doğaya karşı bir sempati olduğunu duyarlı olduklarını görüyorum.” **Ö1-E** ise “Hep olumlu gelişim oluyor. Çocuğun davranış biçimi değişiyor. Olumlu yönde davranış değişikliği oluyor. Psikolojik olarak agresifliği, hırçınlığı gidiyor enerjisini boşaltıyor rahatlıyor. Olumlu davranışlar sergiliyor. Daha önce hep böyle aşırı tepkisel davranışlar hep bir agresiflik ya da içe kapanıklık oluyordu. Yaptığımız ders dışı etkinlikle özellikle takım çalışmalarıyla daha çok sosyalleşmeleri sağlanıyor arkadaşlarıyla yardımlaşma mücadele bir iş birliği yapma ile daha uyumlu davranışlar ortaya çıkabiliyor.” Diye vurgulamıştır.

Depremzede öğrencilerin ders dışı etkinliklere katılma motivasyonlarını anlamak amacıyla öğretmenlerden bu etkinliklere neden ihtiyaç duyduklarına ilişkin görüşleri alınmıştır. Elde edilen veriler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4.

Depremzede öğrencilerin ders dışı etkinliklere ihtiyaç duyma nedenleri.

Görüşler	f
Stresi azaltma	13
Psikolojik rahatlama	11
Yalnızlık hissi	8
Kendini dışa vurma	8
Katılım isteği	7
Okul ve öğretmenle tekrar bağ kurma	4
Acılarını unutma	3
Olumlu bakabilme	2
İyi vakit geçirme	2
Toplam	58

Tablo 4 incelendiğinde görüşme yapılan öğretmenlerin önemli bir kısmı depremzede öğrencilerin ders dışı etkinliklere ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Depremden sonra konteyner gibi yaşam alanlarında hayatlarına devam eden depremzede öğrencilerin ders dışı etkinliklerle özellikle stresini atabildiklerini ve psikolojik olarak rahatladıklarını ifade etmişlerdir. Buna göre **Ö8-E** “Duygusal ve psikolojik olarak şu çocuklarda dediğim gibi zaten konteyner kentlerde yaşıyorlar kimisi yakınlarını kaybetmiş ailesi mal varlıklarını kaybetmiş ders dışı etkinliklerde çocuklar bunların dışına çıkıp psikolojik olarak rahatlıyorlar daha çok mutlu oluyorlar ve hayata daha çok bağlanıyorlar hayatın devam ettiğini görüyorlar... Depremzede öğrenciler özellikle daha iyi oldular dediğim gibi stresten sıkıntıdan uzaklaştıkları için yani genel olarak depremi unutuyorlar. Hayatın devam ettiğini farkına varıyorlar ve hayata daha olumlu bakmaya çalışıyorlar.” demiştir.

Ö10-K ders dışı etkinliklerin, öğrencilerin kendini rahat ifade edip içlerini dökebilecekleri bir çalışma olduğunu ve öğrencilerin buna ihtiyacı olduğunu çünkü onları dinleyen kimselerin olmadığını ifade etmiştir. “İhtiyaç duydukları en önemli şey kendilerini anlatabilecekleri bir ortam yaratmak. Maalesef çocuklarını dinleyen çok kişi yok. Neler yaşamışlar; nelerden korkmuşlar; nelerle mücadele etmek zorunda kalmışlar bunlarla ilgili ders dışı etkinliklerin yapılması gerekiyor.” demiştir. **Ö7-K** ise ders dışı etkinliklerle öğrencilerin kendilerini yalnız hissetmediklerini ve öğrenciler açısından olumlu olduğunu ifade etmiştir. “Depremden sonra yaşadıkları o ağır baskı o korku o travma ve bunlarla birlikte oluşan olumsuz durumlar daha

kolay aşıldı bazı öğrencilerde.” **Ö13-E** de “Bu ders dışı etkinliklerden sonra çocuklar dışarıda bulundukları için kendilerini rahatlatabildikleri için biraz daha sakinleştiler arkadaşlarıyla daha çabuk daha hızlı iletişim kurabildiler bu süreci daha hızlı atabilecek duruma geldiler diye düşünüyorum” demiştir. Bununla birlikte depremzede öğrencilerin buna istekli olduğu ifade edilmiştir. **Ö9-K** “Egzersiz veya ders dışı etkinlik yaptığında çocuk hasta olduğunda bile geliyor. Hocam ben resim çizeceğim diyor” demiştir. Ayrıca depremden sonra ders dışı etkinliklerle daha olumlu bir adım atıldığını belirtenler olmuştur. **Ö14-K** “Yani duygusal olarak kendilerini daha iyi ifade ediyorlar” demiştir. Bunu destekler nitelikte **Ö3-E** de “Depremden sonra okulun açılması bence olumluydu. Yaşadığı stresi, yaşadığı tramvayı yaşadığı kaosu unutmak için burda arkadaşlarıyla buluşması, konuşması, öğretmenleriyle buluşması sevdiği öğretmenlerle ya da sevdiği arkadaşlarıyla buluşması oyun oynaması onlar için bence zihinsel psikolojik sosyal anlamda bir rahatlık sağlık rahatlatma sağladı.” demiştir. Ayrıca ders dışı etkinliklerin öğrencilerin kendini daha rahat ifade edebildiği bir çalışma olduğu için artırılması gerektiği önerisinde bulunan öğretmen olmuştur. **Ö5-E** bu konuda “Öğrencilerin voleybol, tiyatro, futbol, masa tenisi gibi sosyal faaliyetlere katılan öğrencilerin kendilerini tam anlamıyla ifade edebilmeye başladıklarını düşünüyorum.” şeklinde belirtmiştir.

Ders dışı etkinliklerin yeterince gerçekleştirilememesinin ardında çeşitli nedenler yatmaktadır. Öğretmenlerin bu konudaki görüşleri incelendiğinde farklı faktörlerin süreci etkilediği görülmektedir. Bu faktörler ve bunların frekans dağılımı Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5.

Ders dışı etkinliklerin yeterince yapılamama nedenleri.

Görüşler	f
Veli faktörü	9
Artçıların devam etmesi	4
Müfredat yetiştirme	2
Fiziki şartlar	2
Zaman sorunu	1
Ulaşım	1
Toplam	19

Tablo 5'e bakıldığında ders dışı etkinliklerin bazı güçlükler nedeniyle yapılamadığı görülmektedir. Bu nedenlerin başında veli faktörü olduğu tespit edilmiştir. **Ö2-K** bu konuda "Ancak bundan sonra voleybola, takım sporlarına geçtik ancak aileler noktasını tam olarak aşamadık maalesef. Akademik başarı istedikleri için dershanelere yönlendiriyorlar takım sporlarına zaman ayıramıyorlar sanki sporun akademik başarıyı olumsuz etkileyeceğini düşünüyorlar." Demıştır. **Ö16-K** ise "Daha önceleri gruplar halinde ders dışı etkinliklere dahil ettiğim öğrencilerim oluyordu. Bazılarıysa bu gruplar dışında kaldılar. Yani girselerdi belki de daha sosyal olacaklardı hiçbir şekilde anneleri yüzünden anneleri demiyim de direkt ebeveynleri yüzünden ikna edemediğim veliler oluyor. Bu gruplara kanallı edemediğim gruplar oluyor." Şeklinde ifade etmiştir. Bazı öğretmenler velilerin öğrencilerin sadece akademik başarısını düşündüğünü oysaki ders dışı etkinliklerin öğrenciyi olumlu yönde etkileyebileceğini bilmediğini ifade etmiştir. **Ö9-K** "Veliler sadece LGS'ye yöneliyorlar yani akademik başarıya önem veriyorlar. Akademik derslere daha çok önem veriyorlar." Tabloya bakıldığında ders dışı etkinliklerin yapılabileceği yeteri fiziki şartların olmadığı ve bunun yanında deprem bölgesinde ara ara artçı depremlerin olması, barınma, güvenlik ve ulaşım sorunları nedeniyle bu tür etkinliklerin gerçekleşemediği görülmüştür. Buna göre **Ö15-K** "Maalesef sosyal etkinlik yapabileceğimiz alanımız o kadar az ki bir de yarım saatlik derslerde gerçekçi olmak gerekirse neredeyse hiç yapamıyoruz. Demıştır. Bunun yanında aynı görüşmeci burda artçıların yaşanması bizi tekrar geri itiyor. Aynı korkuyu yaşıyorsun ve aynı psikolojiye yine bürünüyorsun. Hala barınma sorunu var; güvenlik sorunu, ulaşım sorunu var. Özellikle ulaşım çok ciddi sorun. Servisle konteyner kentten gelen çocuk sosyal etkinliklere çok fazla katılamıyor." şeklinde ifadelerde bulunmuştur. **Ö1-E** ise "Öğrenciler depremin yarattığı korkuyla ara ara artçıların da nüksetmesinden dolayı küçük de olsa panikata geçirebiliyor. Psikolojileri bozuluyor ve ondan sonra öğrencinin dersle ilgisi azalıyor. Dersle ilgisi kalmıyor. Bu nedenle daha çok dışarıda yapıldığı zaman çocuk kendini daha rahat hissediyor. Yaşadıkları travmayı atlatmaları daha kolay oluyor." şeklinde vurgulamıştır.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada 6 Şubat depreminin ardından şekillenen eğitim öğretim ortamlarında gerçekleştirilen ders dışı etkinliklerinin depremzede öğrencilerin akademik başarısı ve sosyal gelişimi açısından etkisinin olup olmadığı; öğren-

cilerin buna neden ihtiyaç duydukları; bu süreçte yaşanan güçlüklerin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Buna göre araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda, ders dışı etkinliklerin öğrencilerin akademik başarılarını artırdığı görülmüştür. Araştırmaya katılan öğretmenler, ders dışı etkinliklerin öğrencilerin kendilerini daha rahat ifade etmelerine ve dinleme-anlama becerilerini geliştirmelerine olanak sağladığını belirtmiştir. Ayrıca bu etkinliklerin, öğrencilerin öğrenmeyi öğrenen, sorgulayan ve analiz yapabilen bireyler olarak gelişimlerine katkıda bulunduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim daha önce yapılmış çalışmalarda da ders dışı etkinliklere katılımın akademik başarıyı pozitif anlamda etkilediğini²⁵ gösteren sonuçlar dikkat çekmektedir. Bu durumda depresim gibi olağanüstü bir doğal afetin yaşandığı Hatay'da akademik başarının tekrar elde edilmesinin ders dışı etkinliklerle gerçekleşmesi mümkün görülebilir. Bununla birlikte ders dışı etkinliklerin öğrencilerin sosyalleşmesine katkıda bulunduğu elde edilen bulgular arasındadır. Her öğrenci arkadaşlık kurma ve bir gruba katılma ihtiyacını duyar. Bu durum sosyal bir ihtiyaçtır. Toplumun geçerli olan kural ve değer yargılarını öğrenme ve bunlarla uyum içinde olması da bu temel ihtiyacın sonucudur²⁶. Araştırma sonuçları da değerlendirildiğinde bu tür etkinliklere katılım sağlayan öğrencilerin ise bulunduğu sosyal çevrenin kurallarını benimsediği, takım ruhuna sahip olduğu, konuşma ve kişiler arası iletişim kurma becerisinin güçlü olduğu, paylaşımcı ve yardımsever olduğu be-

²⁵ Cavit Binbaşıoğlu, "Ders Dışı Etkinliklerin Niteliği, Önemi ve Değeri", *Çağdaş Eğitim Dergisi* 108 (1986), 28-32; Çınar, *Ders Dışı Etkinliklerin...*; Sümmani Ekici vd., "Ortaöğretim Kurumlarındaki Yöneticilerin ve Öğrencilerin Ders Dışı Etkinliklere Bakış Açılarının İncelenmesi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 6/1 (2009), 430-444; İsmail Ünal, "Ders Dışı Etkinliklerden Coğrafya Bilgi Yarışmalarının Bu Yarışmaya Katılan Öğrencilerin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013); Köse, "İlköğretim Öğrencilerinin Ders..."; Hasan Halil Sansar, "Okul Yöneticilerinin Ders Dışı Sosyal Etkinliklere Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi", *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi* 1/1 (2020), 31-42; Gönül Sezen, *Sosyo-Ekonomik Yapısı Düşük Öğrencilere Yönelik Ders Dışı Etkinliklerin Sağlanması (Intel Öğrenci Programı - İstanbul İli Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007); İsmail Yaşın, *İlköğretim 2. Kademe ve Ortaöğretimde Ders Dışı Etkinliklere Katılan Öğretmen ve Öğrencilerin Ders Dışı Etkinliklerden Beklentileri (Yozgat İli Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2012); Uzun - Bolat, "Program Dışı Etkinliklerin..."

²⁶ Necmettin Karakaya, "İlköğretimde Drama ve Örnek Bir Uygulama", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 27/1 (2007), 103-139.

lirlenmiştir. Ayrıca akranlarıyla iyi geçinme, karşılıklı saygı ve iş birliği içerisinde olma bilincinin kazanılması gibi olumlu yönlerin ilerlediği böylelikle kendine güveni olan karar verme ve uygulama becerisi gelişmiş öğrenciler oldukları sonucuna da ulaşılmıştır.

Deprem gibi insan hayatını tüm yönleriyle etkileyen bir doğal afetten çıkmış öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun psikolojik desteğe ihtiyacı bulunmaktadır²⁷. Edinilen bulgulara göre afet sonrası oluşan stres ve kaygı öğrencilerin hayatını olumsuz yönde etkilemekte ve bu da eğitim öğretim ortamına adapte olamamalarını beraberinde getirmektedir. Depremzede öğrenciler açısından değerlendirildiğinde öğretmenlerin görüşlerinden hareketle bu açıdan ders dışı etkinliklere öğrencilerin ihtiyacı olduğu görülmektedir. Meydana gelen olumsuz durumun en aza indirgenerek aşılabilmesi için buna ihtiyaç vardır. Daha önce yapılmış çalışma bulgularında da ders dışı etkinliklere katılan öğrencilerin katılmayan akranlarına oranla daha iyi mental sağlığa sahip oldukları ve yaşam kalitesinin yüksek olduğu; bu tür etkinliklerin çocuk ve gençlerin ruh sağlıklarını desteklediği sonucuna varılmıştır²⁸. Buna göre eldeki veriler de incelendiğinde depremzede öğrencilerin yaşadıkları olağan dışı olayın verdiği kaygı, acı ve stresin azalması, psikolojik dengelerinin düzelmesi, yalnız olmadıklarının farkına varmaları ve geleceğe olumlu bakabilmeleri açısından ders dışı etkinliklerin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde bir nebze de olsa yaşanan durumun en az zararla atlatılabilmesi sağlanabilir.

Stres ve kaygısı azalmış öğrenciler dikkatini farklı yerlere vereceğinden derse, öğretmene ve arkadaşlarına daha konsantre olabileceği öngörülmektedir. Zira deprem sonrası öğrencilerin yaşadığı travmatik durumların çözümlememesi, öğrencilerin ileriki yaşamlarında özgüven eksikliği yaşayabilmesine, çevresiyle sağlıklı iletişim kuramamasına, bilişsel ve sosyal gelişiminin olumsuz etkilenebilmesine neden olabilmektedir. Hatta ilerleyen süreçlerde

²⁷ Ahmet Kukuoğlu, "Doğal Afetler Sonrası Yaşanan Travmalar ve Örnek Bir Psikoeğitim Programı", *Afet ve Risk Dergisi* 1/1 (2018), 39-52.

²⁸ Osman Kürşat Ergül vd., "Ders Dışı Etkinlikler Kapsamında Uygulanan Fiziksel Aktivite Programının İlköğretim Öğrencilerinin Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkileri", *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2018), 208-222; Eda Menteş vd., "Adölesan Dönemde Obezite ve Egzersiz", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011), 965-975; Uzun - Bolat, "Program Dışı Etkinliklerin..."

bazı çocuklarda anksiyete bozukluğu, depresyon ve çeşitli davranış problemlerine sebebiyet vermektedir²⁹. Özellikle depremden çıkmış öğrencilerin stres ortamının etkisinden uzaklaşıp psikolojik yönden hazırlıklı ve dayanıklı olmalarını sağlamak; zihinlerini başka şeylerle meşgul ederek gelişimlerini olumlu yönde desteklemek³⁰ gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ders dışı etkinliklerin anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılan öğretmenlere göre de depremzede öğrencilerin eğitim öğretim ortamı okullara tekrar alışabilmeleri ve öğretmenleriyle bağ kurup derslerine odaklanabilmeleri, stres ve kaygıdan uzak olabilmeleri ders dışı etkinliklerle daha kolay sağlanabilir. Bunun yanında depremzede öğrencilerin yaşadıklarını anlatmaya, içini dökmeye ve anlaşılma ihtiyaçları olduğu ifade edilenler arasında olmuştur. Bu ihtiyacın giderilebilmesi öğrencilerin yaşadıkları bu zorlu süreci daha kolay atlatabilmeleri ve daha sağlıklı bireyler olarak yaşamlarına devam edebilmeleri açısından önemlidir. Buna göre öğrencilerin ilgi, istek ve gereksinimlerine göre eğitim öğretime geçilmiş okullarda derslerin ders dışı etkinliklerle desteklenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Yapılan çalışmada elde edilen veriler, ders dışı etkinliklerin gerçekleştirilmesinde bazı güçlükler yaşandığını göstermektedir. Bu güçlüklerin başında araştırmaya katılan öğretmenlere göre veli faktörü gelmektedir. Öğrenci velileri bir süre ders dışı etkinliklere olumlu yaklaşırken hayatın normalleşme sürecine girmesi ve okulların açılmasıyla birlikte akademik başarı düzeylerini daha ön planda tutmuş, akademik derslere ağırlık verilmesine önem vermiş fakat yetenek, iletişim vb. becerilerini geliştirecek sosyalleşmelerini sağlayacak faaliyetlerin yapılmasını genellikle ikinci planda tutmuştur. Daha önce yapılmış araştırma bulgularında da velilerin eğitim öğretimde çocukları için daha çok akademik başarıya önem verdikleri³¹ görülse de yapılan çalışmaya katılan

²⁹ Gülşah İrkiçatal, *Doğal Afetlerin İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Yaptıkları Resimler Üzerine Etkileri (Van İli Deprem Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2014).

³⁰ Canan Demir Yıldız – Esra Demir Öztürk, “Eğitim ve Çocuk Özelinde Kahramanmaraş Depremi”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi* 6/12 (2023), 1649-1664.

³¹ Nazike Karagözoğlu, “Ortaokul 5. Sınıflarda Tercih Edilen Seçmeli Dersler ve Tercih Nedenlerinin Öğrenci ve Veli Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi”, *PEGEM Eğitim ve Öğretim Dergisi* 5/1 (2016), 69-94; Aslı Hüner Kesen, *Ders Dışı Faaliyetlerin Kalitesinin Değerlendirilmesine*

öğretmenlere göre bir güçlük olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında sıralanan diğer güçlükler arasında fiziki şartların tam olarak sağlanamaması, öğrencilerin büyük çoğunluğunun konteyner ve çadır kentler gibi dar alanlarda kısmi olarak yerleşip yaşamına devam etmesi, artçılarla birlikte yaşamsal kaygının sürmesi, ulaşım imkânının kısıtlı olması yer almaktadır. Yaşanılan materyal eksikliği, ulaşım sorunu, öğrencilerin çadırlarda veya konteynırlarda kalması gibi benzer güçlükler Arslan'ın³² çalışmasında da yer almaktadır. Bu bağlamda, güçlüklerin giderilmesine yönelik gerekli önlemlerin alınması, çalışma kapsamında değerlendirildiğinde öğrenciler açısından önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırmada elde edilen bulgular, Hatay'daki depremzede öğrencilerin akademik ve sosyal gelişiminde ders dışı etkinliklerin önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, depremzede öğrencilerin psikososyal iyilik hâllerinin desteklenmesi ve toplumsal uyum süreçlerinin güçlendirilmesi amacıyla kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklere daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Nitekim Millî Eğitim Bakanlığının son yıllarda ders dışı etkinliklerin eğitim süreçlerindeki önemini vurguladığı ve yapılan yeni öğretim programlarında bu tür faaliyetlere daha fazla alan açtığı³³ bilinmektedir. Bu çerçevede, deprem sonrası inşa edilecek okul yapılarının, ders dışı etkinliklere elverişli mekânsal tasarımlara sahip olması; eğitim sisteminin, depremzede öğrencilerin psiko-sosyal gereksinimlerine daha duyarlı şekilde yapılandırılması ve öğrenme süreçlerini destekleyecek fiziki ve bilişsel ortamların oluşturulması yerinde olacaktır.

Kaynakça

Akyüz, Gözde. "Öğrencilerin Okul Dışı Etkinliklere Ayırdıkları Süreler ve Matematik Başarısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 12/46 (2013): 112-130.

İlişkin Öğretmenlerin Görüşlerinin İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2019).

³² Mehmet Arslan, "Okul Müdürlerinin 6 Şubat Kahramanmaraş Depremi Sonrası Okullarda Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi* 10/97 (2023), 1550-1559.

³³ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni" (2024).

- Albayrak, Mustafa vd. "İlköğretimde Ders Dışı Etkinlikler ve Bunlarla İlgili Öğrenci Davranışları Hakkında Velilerin Görüşleri." *Kastamonu Eğitim Dergisi* 12/1 (2004): 13-18.
- Anjum, Shabiha. "Impact of Extracurricular Activities on Academic Performance of Students at Secondary Level." *International Journal of Applied Guidance and Counseling* 2/2 (2021): 7-14.
- Arslan, Mehmet. "Okul Müdürlerinin 6 Şubat Kahramanmaraş Depremi Sonrası Okullarda Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri." *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi* 10/97 (2023): 1550-1559.
- Aybek, Aycen vd. "Öğrencilerin Beden Eğitimi Dersi ve Ders Dışı Etkinliklerine Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi." *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi* 2/51 (2011): 51-59.
- Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Yargı Basımevi, 1996.
- Binbaşoğlu, Cavit. "Ders Dışı Etkinliklerin Niteliği, Önemi ve Değeri." *Çağdaş Eğitim Dergisi* 108 (1986): 28-32.
- Christison, Claudette. "The Benefits of Participating in Extracurricular Activities." *BU Journal of Graduate Studies in Education* 5/2 (2013): 17-20.
- Civil, Tamer. *Ortaöğretim Kurumlarında Ders Dışı Sportif Etkinliklere Katılan Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Yapılarının Araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Çınar, Halime. *Ders Dışı Etkinliklerin Öğrencilerin Sosyal Gelişimine Etkisi (Huzurevi Etkinliği Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2019.
- Demir Yıldız, Canan ve Esra Demir Öztürk. "Eğitim ve Çocuk Özelinde Kahramanmaraş Depremleri." *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi* 6/12 (2023): 1649-1664.
- Duruel, Mehmet. "Afetlerde Göçmen Olmak: 6 Şubat Depremi Hatay Örneği." *Mukaddime* 14/2 (2023): 227-255.

- Ekici, Sümmani vd. "Ortaöğretim Kurumlarındaki Yöneticilerin ve Öğrencilerin Ders Dışı Etkinliklere Bakış Açılarının İncelenmesi." *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 6/1 (2009): 430-444.
- Ergül, Osman Kürşat vd. "Ders Dışı Etkinlikler Kapsamında Uygulanan Fiziksel Aktivite Programının İlköğretim Öğrencilerinin Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkileri." *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2018): 208-222.
- Gilman, Rich vd. "Structured Extracurricular Activities Among Adolescents: Findings and Implications for School Psychologists." *Psychology in the Schools* 41/1 (2004): 4-9.
- Hüner Kesen, Aslı. *Ders Dışı Faaliyetlerin Kalitesinin Değerlendirilmesine İlişkin Öğretmenlerin Görüşlerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- İrkıçatal, Gülşah. *Doğal Afetlerin İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Yaptıkları Resimler Üzerine Etkileri (Van İli Deprem Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2014.
- İşıkoğlu, Nesrin. "Eğitimde Nitel Araştırma." *Eğitim Araştırmaları Dergisi* 20 (2005): 158-165.
- Karagözoğlu, Nazike. "Ortaokul 5. Sınıflarda Tercih Edilen Seçmeli Dersler ve Tercih Nedenlerinin Öğrenci ve Veli Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi." *PEGEM Eğitim ve Öğretim Dergisi* 5/1 (2016): 69-94.
- Karakaya, Necmettin. "İlköğretimde Drama ve Örnek Bir Uygulama." *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 27/1 (2007): 103-139.
- Karakuş, Ufuk vd. "Dokuzuncu Sınıf Coğrafya Derslerinde Ders Dışı Etkinliklerin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi." *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 32/2 (2012): 489-513.
- Karaküçük, Suat. "Okul Yöneticilerinin Ders Dışı Etkinliklere Yaklaşımları." *Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* 4/3 (1999): 51-62.
- Karşlı, Sezgin. *İlköğretim Okullarında Sosyal Kulüp Çalışmalarının Öğrencilerin Yöneticilik Niteliklerinin Gelişmesine Katkısı (Beypazarı İlçesinde Bir Araştırma)*.

Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006.

Köse, Erdoğan. "Eğitim Kurumlarında Gerçekleştirilen Ders Dışı Etkinliklerin Sınıflandırılmasına Yönelik Bir Öneri." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 2/2 (2013): 336-353.

Köse, Erdoğan. "İlköğretim Öğrencilerinin Ders Dışı Etkinlikleri Tercih Etme Nedenleri." *A.Ü. Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/3 (2007): 46-61.

Köse, Erdoğan. *İlköğretim Düzeyinde Ders Dışı Etkinliklerin Akademik Başarıya ve Okul Kültürünü Algılamaya Etkisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2003.

Kukuoğlu, Ahmet. "Doğal Afetler Sonrası Yaşanan Travmalar ve Örnek Bir Psikoeğitim Programı." *Afet ve Risk Dergisi* 1/1 (2018): 39-52.

Kümbetoğlu, Belkıs. *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2017.

Menteş, Eda vd. "Adölesan Dönemde Obezite ve Egzersiz." *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011): 965-975.

Millî Eğitim Bakanlığı. "Eğitim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği." 2017.

Sansar, Hasan Halil. "Okul Yöneticilerinin Ders Dışı Sosyal Etkinliklere Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi." *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi* 1/1 (2020): 31-42.

Sezen, Gönül. *Sosyo-Ekonomik Yapısı Düşük Öğrencilere Yönelik Ders Dışı Etkinliklerin Sağlanması (Intel Öğrenci Programı - İstanbul İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Subaşı, Münevver ve Kübra Okumuş. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması." *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2 (2017): 419-426.

Uzun, Faruk ve Yavuz Bolat. "Program Dışı Etkinliklerin Öğrenci Gelişimine Etkisi." *Harran Maarif Dergisi* 8/1 (2023): 14-35.

- Ünaldı, İsmail. *Ders Dışı Etkinliklerden Coğrafya Bilgi Yarışmalarının Bu Yarışmaya Katılan Öğrencilerin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013.
- Varış, Fatma. *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Atlas Kitapevi, 1994.
- Yaşın, İsrail. *İlköğretim 2. Kademe ve Ortaöğretimde Ders Dışı Etkinliklere Katılan Öğretmen ve Öğrencilerin Ders Dışı Etkinliklerden Beklentileri (Yozgat İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2012.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Yıldırım, Yusuf. *Okul Dışı Etkinlik Temelli Değerler Eğitimi Programının Öğrencilerin Etkin Vatandaşlık Değerlerine Etkisi*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2019.
- Yıldız, Muzaffer. *İlköğretim Okullarındaki Öğretmenlerin Deprem Öncesinde ve Deprem Sonrası Öğrenme ve Öğretme Başarıları ile Deprem Sonrası Oluşabilecek Değişiklikler*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- Yılmaz, Bayram ve Mustafa Özgenel. "Ders Dışı Etkinliklerin Öğrenciler Üzerindeki Etkileri: Bir Durum Çalışması." III. İZÜ Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi Özet Bildiri Kitapçığı. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2022.

**Din Görevlilerine Göre Din Hizmetlerinde Etkili Problem Çözme Becerilerine Sahip
Olmak İçin Gereken Özellikler**

According to Religious Officials, Characteristics Required to Have Effective Problem-Solving
Skills in Religious Services

Osman YILMAZ

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Ardahan İl Müftülüğü, Murakıp
Dr., Presidency of Religious Affairs, Ardahan Provincial Mufti's Office, Supervisor
Osmanyilmz0657@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6381-8414

Yusuf BATAR

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi ABD,
Professor, İnönü University, Faculty of Theology, Department of Religious
Education
Yusuf.batar@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1620-7754

DOI: 10.56720/mevzu.1662706

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 21 Mart / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Yılmaz, Osman – Batar, Yusuf. “Din Görevlilerine Göre Din
Hizmetlerinde Etkili Problem Çözme Becerilerine Sahip Olmak İçin Gereken
Özellikler”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 57-98.
<https://doi.org/10.56720/mevzu.1662706>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Bu araştırmanın amacı, Erzurum ili ve ilçelerinde Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı cami, Kur'an kursu, aile ve dini rehberlik büroları ile gençlik merkezlerinde vaiz, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatip olarak görev yapan din görevlilerinin görüşlerine dayalı olarak, din hizmetlerinde etkili problem çözme becerilerine sahip olması gereken din görevlilerinin özelliklerini tespit etmektir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olan fenomenolojik desen ile yürütülmüştür. Çalışma grubunun belirlenmesinde din görevlilerinin bakış açısını detaylı şekilde anlamak amacıyla ölçüt ve maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği uygulanmıştır. Bu doğrultuda araştırmaya farklı kurumlarda görev yapan 20 din görevlisi katılmıştır. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Verilerin analizinde, MAXQDA 24 programı kullanılarak içerik analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, etkili problem çözme becerilerine sahip olması gereken din görevlilerinin en önemli özellikleri; disiplinler arası bilgiye sahip olmak, etkili iletişim kurmak, empati yapmak, yaşam boyu öğrenmeye açık olmak, güncel konuları ve sorunları takip etmek, eşit ve tarafsız bir yaklaşım sergilemek şeklinde sıralanmıştır. Araştırmanın, günümüzde yaşanan manevi sorunlara Kur'an ve Hadis rehberliğinde çözüm üretebilme sorumluluğu taşıyan din görevlilerinin sahip olması gereken problem çözme becerilerini ortaya koyarak, din hizmetleri ve yaygın din eğitimi alanına önemli katkılar sunacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Din Görevlileri, Din Hizmetleri, Yaygın Din Eğitimi, Problem Çözme Becerileri

Abstract

The aim of this study is to determine the characteristics of religious officials who should have effective problem solving skills in religious services based on the opinions of religious officials working as preachers, Qur'an course instructors and imam-hatip in mosques, Qur'an courses, family and religious guidance offices and youth centers affiliated to the Presidency of Religious Affairs in Erzurum province and its districts. The research was conducted with phenomenological design, which is one of the qualitative research methods. In

determining the study group, criterion and maximum diversity sampling technique was applied in order to understand the perspective of religious officials in detail. Accordingly, 20 religious officials working in different institutions participated in the study. The data of the study were collected with a semi-structured interview form. In the analysis of the data, content analysis was performed using MAXQDA 24 software. As a result of the research, the most important characteristics of religious officials who should have effective problem solving skills were listed as having interdisciplinary knowledge, communicating effectively, empathising, being open to lifelong learning, following current issues and problems, and having an equal and impartial approach. It is predicted that the research will make important contributions to the field of religious services and non-formal religious education by revealing the problem solving skills that religious officials who have the responsibility to produce solutions to the spiritual problems experienced today under the guidance of the Qur'an and Hadith.

Keywords: Religious Education, Religious Officers, Religious Services, Non-Formal Religious Education, Problem Solving Skills

Etik Beyan	Bu çalışma Prof. Dr. Yusuf BATAR danışmanlığında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Eğitimi Anabilim Dalında, 26.03.2025 tarihinde tamamladığımız "Din Görevlilerinin Din Hizmetlerinde Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Problem Çözme Becerilerinin İncelenmesi" başlıklı doktora tezimiz esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye). Araştırma, İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 14.09.2023 tarihli, 4 numaralı toplantısında verilen etik kurul onayıyla gerçekleştirilmiştir. Etik kurul izninin ardından, 12.10.2023 tarihli ve 405.99-4317225 sayılı izinle Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden araştırmanın yürütülmesi için onay alınmıştır. Son olarak, 13.10.2023 tarihli ve 405.99-4319982 sayılı onay ile Erzurum İl Müftülüğü'nden çalışmanın uygunluğuna dair izin alınmıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / <i>Conceiving the Study</i> : OY (%60), YB (%40) Veri Toplanması / <i>Data Collection</i> : OY (%80), YB (%20) Veri Analizi / <i>Data Analysis</i> : OY (%60), YB (%40) Makalenin Yazımı / <i>Writing up</i> : OY (%80), YB (%20) Makale Gönderimi ve Revizyonu / <i>Submission and Revision</i> : OY (%80), YB (%20)

Giriş

Günümüzde bireylerin iş, sosyal ve aile hayatında mutlu ve başarılı olabilmeleri için sahip olmaları gereken beceriler üzerine eğitimciler, sivil toplum kuruluşları ve meslek örgütleri tarafından çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmalarda öne çıkan en önemli becerilerden biri problem çözme becerileridir.¹ Modern toplumların karmaşık yapısı, teknolojiye hızlı ilerlemeler ve çeşitli krizler, bireyleri geçmişe kıyasla çok daha zorlayıcı durumlarla karşı karşıya bırakmaktadır.² Günlük yaşamdan profesyonel hayata kadar uzanan geniş bir çerçevede, problem çözme becerisi bireylerin karşılaştıkları zorlukları aşmalarında kritik bir rol oynamaktadır. Bu beceri, basitten karmaşığa, kolaydan zora doğru ilerleyen tüm süreçlerde yer alan önemli bir yetidir.³

Problem çözme becerisi, 21. yüzyılın karmaşık iş ve yaşam koşullarına uyum sağlayabilmek için gerekli olan üst düzey düşünme yetisi olarak tanımlanmaktadır.⁴ Çakmak vd., ise hem kişisel hem de profesyonel yaşamda beklenmedik ve kendiliğinden ortaya çıkan sorunların varlığına dikkat çekmektedir. Bu tür ani problemlerin üstesinden gelebilmek için problem çözme becerileri büyük bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla bireylerin kişisel ve mesleki yaşamlarını etkili bir şekilde yönetebilmeleri, bu beceriyi geliştirmelerine bağlıdır.⁵

-
- ¹ Mehmet Akif Bircan - İbrahim Enes Öner, "Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Oyun Bağımlılığı Düzeyleri ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 23/2 (31 Ağustos 2022), 1936.
 - ² Arzu Yıldırım vd., "Lise Öğrencilerinin Problem Çözme Becerileri ve Etkileyen Faktörler", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/1 (2011), 907.
 - ³ İsmail Gedik, *Antrenörlerin İletişim Becerileri ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 33.
 - ⁴ İbrahim Aşlamacı, *21. Yüzyıl Becerileri ve Din Eğitimi-Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: Dem Yayınları, 2023), 69.
 - ⁵ Ömer Faruk Çakmak vd., "Okul Yöneticilerinde Problem Çözme Becerileri Düzeylerinin Araştırılması", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2024), 57.

Problem çözme becerisi, bireyin maddi ve manevi sorunlarla başa çıkmasını sağlayan önemli bir yetkinliktir ve dini inançlar bu süreçte tahammül gücünü artırarak manevi destek sunmaktadır.⁶ Bu süreçte din görevlilerinin bireylerin sorunlarını çözebilmesi için bazı özelliklere sahip olması önem arz etmektedir. Çünkü din görevlileri, bireylerin ve toplumun dini ve ahlaki gelişiminde önemli bir sorumluluk taşımaktadır. Onlar, sadece dini bilgileri aktaran kişiler değil, aynı zamanda toplumun farklı kesimlerine rehberlik eden, sorunlara çözüm sunan ve kriz anlarında destek sağlayan önemli kanaat önderleridir.⁷ İslam geleneğinde din görevlileri, tarih boyunca manevi sorunların çözümünde Kur'an ve Sünnet'i temel alarak bireylere ve topluma rehberlik etmişlerdir.⁸ Ancak toplumsal yapıdaki değişim, bu geleneksel rehberlik rolünün biçim ve içerik bakımından yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Modern yaşamın getirdiği karmaşıklık ve çeşitlilik, birçok meslek grubu için çeşitli zorluklar ortaya koymaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için etkili problem çözme becerilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, sorumluluk taşıyan meslek gruplarındaki yöneticiler, liderler ve sağlık çalışanları gibi profesyonel gruplarda problem çözme becerileri üzerine yapılan araştırmalar son derece değerlidir. Aynı durum din hizmetleri ve din görevlileri için de geçerlidir. Ancak bu çalışmalar incelendiğinde, tarihsel olarak önemli bir meslek grubu olan din görevlilerinin etkili problem çözme

⁶ Yasin Yiğit, "Din Öğretimi'nde Problem Çözme Becerisi Kazanma Amacına Erişim Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenilirlik Çalışması", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2018), 351.

⁷ Nurullah Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2000), 350; Ahmet Ali Çanakcı, *Balıkesir ve Merkez Köylerinde İmam-Hatiplerin Mesleki Yeterliliği ve Yaygın Din Eğitimindeki Rolü* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 25-28; Amine Nuriye Çıtırık - Zeki Salih Zengin, "Küresel Salgın Zamanında Din Görevlileri Gözüyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Hizmeti ve Eğitimi", *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Salgın Hastalıklar Özel Sayısı* (15 Temmuz 2020), 620; Hasan Yavuzer, "Toplumsal Huzurun Sağlanmasında Din Ve Din Görevlileri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 0/43 (19 Nisan 2023), 548.

⁸ Somaya Abdullah, "Islam and Counseling: Models of Practice in Muslim Communal Life", *Journal of Pastoral Counseling* 42 (2007), 45; Suat Cebeci, "Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik", *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/19 (01 Haziran 2010), 59.

becerileri özelliklerinin neler olduğu üzerinde herhangi bir çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, din görevlilerinin problem çözme becerilerine odaklanan yerel bir çalışmanın değerini ve gerekliliğini göstermektedir. Nitekim, alanyazında farklı meslek ve öğrenci gruplarıyla ilgili çok sayıda araştırmanın yapılmış olması bu eksikliği daha da belirgin kılmaktadır.

Türkiye’de birçok farklı meslek ve öğrenci gruplarıyla problem çözme becerileri üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Alanyazın incelendiğinde DKAB öğretmenleri ve İmam-Hatip Lisesi öğrencileri,⁹ beden eğitimi öğretmenleri,¹⁰ okul yöneticileri,¹¹ spor yapan ve yapmayan okul yöneticileri,¹²

⁹ Ahmet Bayraktar Bayraktar, *İlahiyat Eğitiminin Öğrencilerin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Öz Yeterlik İnanç Düzeyleri ve Problem Çözme Becerilerine Katkısı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Nurten Aydın, *İHL Öğrencilerinin Problem Çözme Becerileri (Samsun Anadolu İmam Hatip Lisesi Örneği)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Yiğit, “Din Öğretimi’nde Problem Çözme Becerisi Kazanma Amacına Erişim Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenilirlik Çalışması”; Yasin Yiğit, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları ve Problem Çözme Becerisi Kazandırması Açısından Fonksiyonelliği (Sivas İli Örneği)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Yasin Yiğit, “Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları Ve Problem Çözme Becerisi Kazandırması Açısından Analizi”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 6 (2019), 109-143; Yasin Yiğit, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Öğrencilere Problem Çözme Becerisi Kazandırma Yeterliği Üzerine Bir Alan Araştırması (Türkiye Örneği)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (2021), 133-163.

¹⁰ Veysel Temel, *Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Problem Çözme Becerileri, Karar Verme Stilleri ve Öfke Tarzları* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

¹¹ Selda Tur, *Okul Yöneticilerinin Problem Çözme Becerileri* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, 2022).

¹² Murat Deniz, *Spor Yapan Ve Yapmayan Okul Yöneticilerinin Karar Verme Stilleri ve Problem Çözme Beceri Düzeylerinin İncelenmesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

hemşirelik öğrencileri,¹³ sağlık çalışanları,¹⁴ turist rehberleri,¹⁵ avukatlar,¹⁶ sosyal hizmet bölümü öğrencileri¹⁷ gibi birçok farklı öğrenci ve meslek grubunun problem çözme becerileri üzerine akademik çalışmalar yapılmıştır.

Alanyazın incelendiğinde din görevlileri üzerine farklı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Din görevlileriyle ilgili olarak manevi danışmanlık yeterlikleri,¹⁸ yaşam boyu öğrenme eğilimleri,¹⁹ mesleki doyum düzeyleri,²⁰

¹³ Yasemin Özel, *Yaratıcı Düşünme Tekniklerine Dayalı Geliştirilen Müdahale Programının Hemşirelik Öğrencilerinin Problem Çözme ve İletişim Becerilerine Etkisi* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

¹⁴ Mehmet Akbayır, *Sağlık Çalışanlarının Problem Çözme Becerileri Ve Performansı Arasındaki İlişki* (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁵ Suat Arpacı, *Öz Yeterliliğin Problem Çözme Becerisine Etkisinde İletişim Becerisinin Aracı Rolü: Turist Rehberlerine Yönelik Bir Araştırma* (Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021); Ezgi Kırıcı Tekeli, *Mükemmeliyetçiliğin Problem Çözme Becerisine Etkisinde Duygusal Zekanın Aracı Rolü: Turist Rehberlerine Yönelik Bir Uygulama* (Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

¹⁶ Aysel Tanyıldız, *Avukatların Problem Çözme Becerilerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Ve İş Yaşam Dengeleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Isparta İli Örneği* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

¹⁷ Esra Güdük, *Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Problem Çözme Becerileri İle Sosyal Öz-Yeterlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹⁸ Ömer Faruk Söylev, *Türkiye’de Dinî Danışma Ve Rehberlik: Alanları, İmkanları Ve Yöntemleri (Diyaret İşleri Başkanlığı Örneği)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); İlhan Topuz, “Danışmanlık Görevi Yürüten Din Görevlilerinin Mesleki Algılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (01 Haziran 2015), 75-93.

¹⁹ Osman Yılmaz - Hümeysra Tarhan, *Din Görevlilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin İncelenmesi* (İslâm ve Yorum VII: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Din ve Hayat, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 253-273.

²⁰ Adil Elzerey, *Din Görevlilerinin Mesleki Doyum Düzeylerinin Motivasyon Düzeylerine Etkisi* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); İsmail Hakkı Şahin, *Din Görevlilerinde Mesleki Doyum (Kırşehir İli Örneği)* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

mesleki tutum ve motivasyon düzeyleri,²¹ mesleki etik ilkeleri,²² iletişim becerileri,²³ temel mesleki yeterlikleri,²⁴ gençlik faaliyetlerini düzenleyen din görevlilerinin yeterlikleri²⁵ ve cami cemaatinin bakış açısından din görevlilerinin dinî ve ahlaki rol modeli²⁶ üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Alanyazında din görevlilerinin problem çözme becerilerini ele alan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı, din görevlileriyle yapılan farklı çalışmalar incelenerek, mevcut araştırmanın özgün yönleri vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu araştırma, Diyanet İşleri Başkanlığının Türkiye genelinde 140.185 personeliyle,²⁷ camiler, Kur'an kursları, aile ve dini rehberlik büroları ve gençlik merkezleri aracılığıyla topluma din hizmetleri ve yaygın din eğitimi hizmetleri sunan din görevlilerinin sahip olması gereken etkili problem çözme becerilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, hem yöntemi hem de ele aldığı konu itibarıyla farklılık göstermekte olup, din eğitimi alanına önemli katkılar sunması beklenmektedir.

Araştırma kapsamında, Erzurum ili ve ilçelerinde görev yapan vaizler, Kur'an kursu öğretmenleri ve imam-hatiplerin görüşleri doğrultusunda, etkili problem çözme becerilerine sahip din görevlilerinin hangi özellikleri taşıdıkları

-
- ²¹ Mevlüt Kaya - Bayramali Nazıroğlu, "Din Görevlilerinin Mesleki Tutum ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27 (01 Eylül 2008), 25-53.
- ²² Nurettin Küçük, *Din Görevlilerinin Meslek Etiğine İlişkin Algı Düzeyleri (Samsun İli Örneği)* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021); Şefika Mutlu, *Öğreticilerine Göre Kur'an Kursu Öğreticiliğinin Mesleki Etik İlkeleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).
- ²³ Muhammed Hüseyin Demir, *Yetişkin Din Eğitiminde İletişim* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).
- ²⁴ Süleyman Akyürek, "Kur'an Kursu Öğreticisinin Mesleki Yeterlikleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/18 (01 Haziran 2005), 19-36; Muhammed Esat Altıntaş, "Bir Hatip Olarak Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Temel Yeterlikler", *Dergiabant* 6/12 (30 Aralık 2018), 416-429; Çanakcı, *Balıkesir ve Merkez Köylerinde İmam-Hatiplerin Mesleki Yeterliliği ve Yaygın Din Eğitimindeki Rolü*.
- ²⁵ Merve Sertbaş - Süleyman Akyürek, "Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Genç Kızlara Yönelik Faaliyetler Düzenleyen Din Görevlilerinin Özellikleri", *Eskişen* 53 (30 Haziran 2024), 605-633.
- ²⁶ Hüseyin Emre Duran - Macid Yılmaz, "Cami Cemaatine Göre Din Görevlilerinin Rol Modeli", *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 4/1 (Haziran 2024).
- ²⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı DİB, 2024-2028 Yılı Stratejik Plan (2024).

derinlemesine incelenmiştir. Araştırmanın çıkış noktasını, din görevlilerinin cami içi ve cami dışı din hizmetleri sürecinde karşılaştıkları bireysel ve ailevi problemlere yönelik çözüm üretme becerilerinin ne olması gerektiği sorusu oluşturmaktadır. Çünkü modern dönemde bireyler, bireysel, psikolojik, sosyal ve ailevi sorunlarla sürekli olarak karşılaşmakta ve bu sorunların çözümünde din hizmetleri ile yaygın din eğitimi kapsamında din görevlilerinden rehberlik ve destek talep etmektedir.²⁸ Bu bağlamda, problem çözme becerisinin bireysel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini anlamak ve bu becerinin nasıl geliştirilebileceğini araştırmak büyük bir önem arz etmektedir. Özetle, çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde ifade edilebilir: "Din hizmetlerinde etkili problem çözme becerilerine sahip din görevlilerinde bulunması gereken özellikler nelerdir?"

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Deseni

Araştırma, din görevlilerinin din hizmetleri sürecinde karşılaştıkları sorunları çözmede sahip olması gereken etkili problem çözme becerilerini ve bu becerileri destekleyen temel özellikleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma, bireylerin deneyimlerini ve sosyal olgulara dair anlamlarını derinlemesine inceleyen bir yaklaşımdır. Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi tekniklerle betimsel veriler toplanarak olgular bütüncül bir bakış açısıyla analiz edilir.²⁹ Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi olarak fenomenoloji (olgubilim) deseni tercih edilmiştir. Fenomenoloji, dünyayla olan ilişkimize dair bilinçli bir tutum ve onu daha net kavramamızı sağlayan bir yöntemdir. Sıradan bakış açımızdan koparak farkındalığımızı derinleştirir, olaylardan uzaklaşarak özgülleşmemizi ve olayları daha iyi anlamamızı amaçlar.³⁰

²⁸ Nurullah Altaş, *Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022), 327-328; Kübra Kamer Ekici, *Kur'an Kursları Öğretim Programının Yetişkin Din Eğitimi Kapsamında Değerlendirilmesi: Osmaniye İli Örneği* (Osmaniye: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 67.

²⁹ Ali Baltacı, "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (24 Aralık 2019), 370.

³⁰ Pierre Thévenaz, *What is Phenomenology?* (Chicago: Quadrangle Books, 1962).

1.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2023-2024 yılında Erzurum il ve ilçe müftülüklerinde vaiz, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatip olarak görev yapan 20 din görevlisi oluşturmaktadır. Din görevlileri amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan ölçüt ve maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiş olup, cami, Kur'an kursu, aile ve dini rehberlik büroları ve gençlik merkezlerinde en az dokuz yıldır görev yapan din görevlileri çalışma grubuna alınmıştır. Maksimum çeşitlilik, küçük bir örneklem grubu oluşturarak, örneklemdaki bireylerin çeşitliliğini en üst düzeyde yansıtmayı amaçlamaktır.³¹ Ölçüt örnekleme ise önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır.³²

Araştırmanın çalışma grubu oluşturulurken, ölçüt örnekleme uygun olarak belirli kriterler belirlenmiş ve bu kriterlere göre katılımcılara ulaşılmıştır. Maksimum çeşitliliği sağlamak amacıyla, Erzurum ili ve ilçelerinde cami, Kur'an kursu, Aile ve Dini Rehberlik Büroları ve Gençlik Merkezlerinde görev yapan vaiz, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatiplerden en az dokuz yıllık mesleki tecrübeye sahip olanlar arasından seçim yapılmıştır. Ayrıca, farklı yaş gruplarından ve farklı eğitim seviyelerine sahip bireylerin dahil edilmesine özen gösterilmiştir. Veriler birbirini tekrarlayıp doygunluğa ulaştığına görüldüncə görüşmeler bitirilmiştir. Bu bağlamda, çalışma grubu 20 din görevlisinden oluşmaktadır. Bu katılımcılara ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Araştırmanın Nitel Aşaması İçin Katılımcı Din Görevlilerinin Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Mesleki Kıdem	Görev Kurum	Yaptığı
V1	Kadın	45	Yüksek Lisans	17	Aile ve Dini Rehberlik Bürosu	

³¹ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (12. basım). Seçkin Yayıncılık, 2021. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021).

³² Sedef Canbazoglu Bilici, "Örnekleme Yöntemleri", *Eğitimde Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2019), 55-78.

V2	Kadın	43	Doktora	15	Aile ve Dini Rehberlik Bürosu
V3	Kadın	37	Yüksek Lisans	11	Aile ve Dini Rehberlik Bürosu
V4	Kadın	51	Lisans	9	Aile ve Dini Rehberlik Bürosu
V5	Kadın	38	Lisans	10	Aile ve Dini Rehberlik Bürosu
KKÖ1	Kadın	33	Lisans	10	Kur'an Kursu/Gençlik Merkezleri
KKÖ2	Kadın	41	Lisans	16	Kur'an Kursu
KKÖ3	Kadın	36	Ön Lisans	11	Kur'an Kursu
KKÖ4	Kadın	42	Ön Lisans	13	Kur'an Kursu
KKÖ5	Kadın	40	Lisans	13	Kur'an Kursu/Gençlik Merkezleri
KKÖ6	Kadın	38	Lisans	17	Kur'an Kursu
KKÖ7	Kadın	39	Lisans	15	Kur'an Kursu/Gençlik Merkezleri
KKÖ 8	Kadın	45	Ön Lisans	15	Kur'an Kursu
KKÖ 9	Kadın	43	Lisans	17	Kur'an Kursu
İH 1	Erkek	45	Yüksek Lisans	25	Camii/Gençlik Merkezleri
İH 2	Erkek	35	Yüksek Lisans	9	Camii/Gençlik Merkezleri
İH 3	Erkek	43	Lisans	18	Camii
İH 4	Erkek	37	Yüksek Lisans	11	Camii/Gençlik Merkezleri
İH 5	Erkek	48	Lisans	23	Camii/Gençlik Merkezleri
İH 6	Erkek	55	Ön Lisans	33	Camii

Tablo 1'e göre çalışmanın katılımcıları beş vaiz, dokuz Kur'an kursu öğreticisi ve altı imam-hatipten oluşmaktadır. Vaiz ve Kur'an kursu öğreticileri kadınlardan oluşmakta olup altı erkek imam-hatip bulunmaktadır. Aile ve dini rehberlik büroları ve Kur'an kurslarında çoğunlukla kadınların çalıştığı ve araştırmaya katılmak için daha istekli oldukları gözlemlenmiştir. Katılımcıların yaşları 33 ile 55 arasında değişmekte olup ortalama yaşları 41'dir. Mesleki kıdem olarak bakıldığında din görevlilerinin 9-33 yıl arasında ve ortalama 15 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmektedir. Eğitim durumları açısından, çalışmaya katılan kişilerin 4'ü ön lisans, 10'u lisans, 1'i doktora, 5'i yüksek lisans mezunudur. Ayrıca çalışmaya katılan katılımcıların beşi Aile ve Dini Rehberlik Bürosu, altısı Kur'an kursu, üçü hem Kur'an kursu hem Gençlik Merkezleri, dördü cami ve Gençlik Merkezlerinde, ikisi camide görev yapmaktadır.

1.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, araştırmacının önceden belirlediği ana sorular çerçevesinde şekillenen ancak katılımcının tepkilerine bağlı olarak ek soruların eklenmesine veya soruların sıralamasının değiştirilmesine olanak tanıyan esnek bir veri toplama yöntemidir.³³ Araştırma kapsamında camiler, Kur'an kursları, aile ve dini rehberlik bürolarında din hizmeti ve yaygın din eğitimi faaliyetleri yürüten din görevlilerine, "Etkili problem çözme becerisine sahip bir din görevlisi hangi özelliklere sahip olmalıdır?" sorusu yöneltilmiştir.

Araştırmanın veri toplama aracı olarak kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu üç aşamada geliştirilmiştir. İlk aşamada, alanyazın taranarak problem çözme becerilerine yönelik sorular oluşturulmuş, danışman ve jüri üyelerinin geri bildirimleri doğrultusunda revize edilmiştir. Ayrıca, vaiz, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatiplerle ön görüşmeler yapılarak soruların kapsamı belirlenmiştir. İkinci aşamada, 20 sorudan oluşan form, ölçme değerlendirme, dil ve din eğitimi uzmanlarına gönderilmiş ve açık olmayan ifadeler, gereksiz tekrarlar ve araştırma amacına uygunluk açısından

³³ Walter Raleigh Borg - Meredith Damien Gall, *Educational Research: An Introduction* (New York: David McKay Company, 1963), 212.

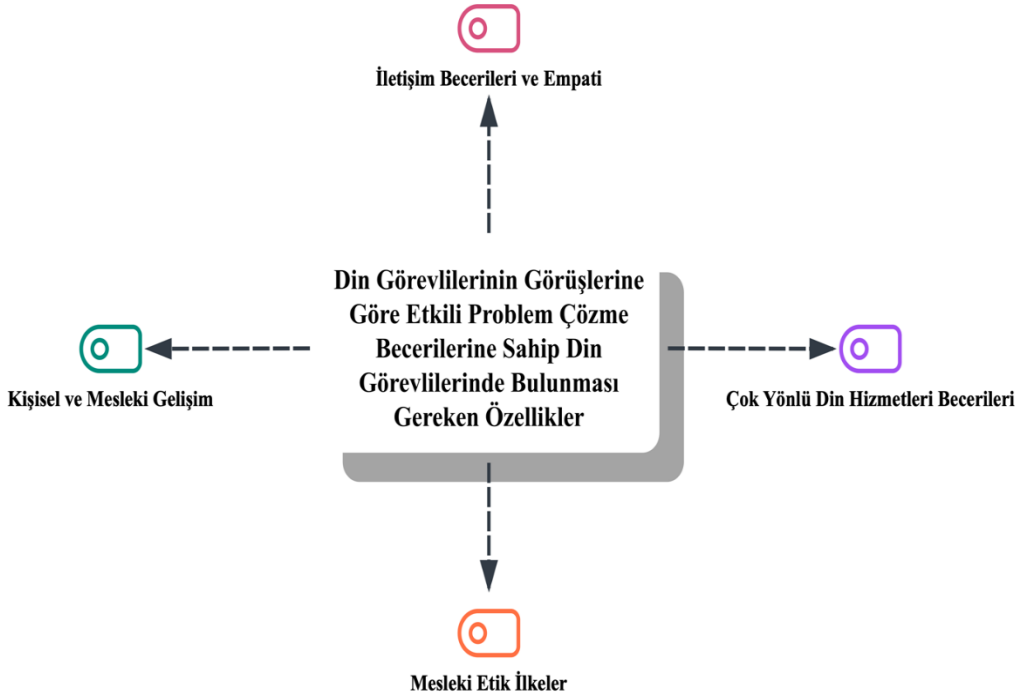
değerlendirilmiştir. Üçüncü aşamada, form üç katılımcıyla pilot uygulama ile test edilerek anlaşılmayan, kısa yanıtlanan ve benzer cevaplar üreten sorular tespit edilmiş, gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Sonuç olarak, 12 ana soru ve 4 sondaj sorusundan oluşan üç yapılı nihai görüşme formu oluşturulmuştur.

1.4. Verilerin Analizi

Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmış ve veriler MAXQDA 24 yazılım programı ile analiz edilmiştir. İlk olarak, tüm görüşmeler ses kaydına alınmış, ardından yazıya dökülerek analiz için hazırlanmıştır. Transkripsiyon süreci araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş ve veriler kodlama öncesinde en az üç kez okunarak önemli notlar alınmıştır. Kodlama aşamasında, başlangıç kodları oluşturulmuş ve benzer kodlar birleştirilerek potansiyel temalar belirlenmiştir. Temalar arasındaki ilişkiler değerlendirilmiş, uygunlukları kontrol edilmiş ve tematik bir harita oluşturularak danışman geri bildirimi doğrultusunda son hali verilmiştir. Son aşamada, din görevlilerinin problem çözme becerilerine ilişkin görüşleri anonim kodlarla (V1, KKÖ1, İH1) sistematik olarak sunulmuştur. Analiz birimi olarak "*cümle*" tercih edilmiş ve sonuç olarak 4 tema ve 19 kod ortaya çıkmıştır.

2. Bulgular ve Yorumlar

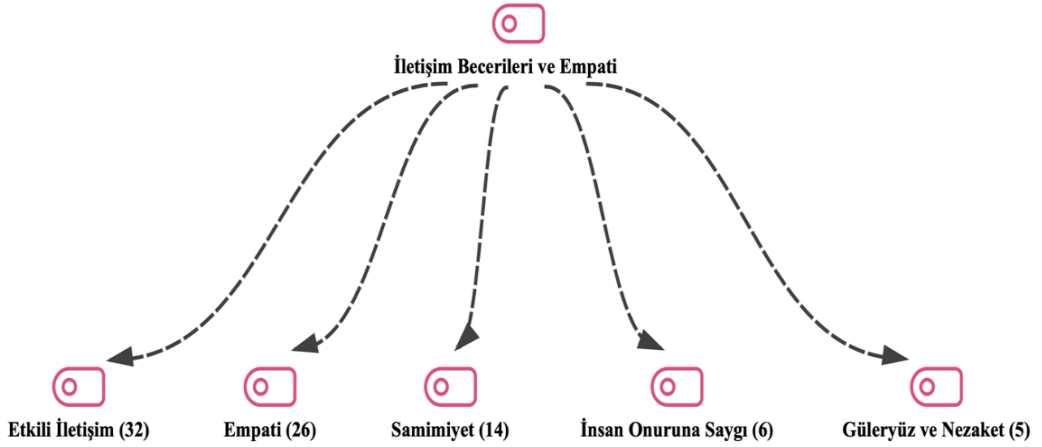
Araştırma problemine açıklık kazandırmak amacıyla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular bu bölümde sunulmuştur. Şekil 1’de görüldüğü üzere, din görevlilerinin görüşlerine göre etkili problem çözme becerilerine sahip bir din görevlisinde bulunması gereken özellikler dört tema altında toplanmıştır. Bunlar; iletişim becerileri ve empati, kişisel ve mesleki gelişim, mesleki etik ilkeler, çok yönlü din hizmetleri becerileridir.



Şekil 1: Temalar Gösterimi

2.1. İletişim Becerileri ve Empati Teması

Araştırma kapsamında ele alınan temalardan biri olan “İletişim Becerileri ve Empati” temasına ait 5 kod oluşturulmuştur. Bunlar; etkili iletişim, empati, samimiyet, insan onuruna saygı, güler yüz ve nezakettir.



Şekil 2: İletişim Becerileri ve Empati Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

İletişim Becerileri ve Empati temasında katılımcılar, özellikle etkili iletişimin problem çözme sürecindeki belirleyici rolüne vurgu yapmışlardır. Din görevlilerinin, karşılaştıkları sorunları çözmede ve muhataplarına rehberlik etmede etkili iletişim becerilerine sahip olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda, iletişim becerilerinin yalnızca dini anlatımı kolaylaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda sorun yaşayan bireylerin ihtiyaçlarını doğru anlamak ve uygun çözümler üretebilmek açısından da vazgeçilmez olduğunu belirtmişlerdir. Konuyla ilgili V4 ve İH4 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Aktif dinleme ve iletişim, çözümün başlangıcıdır. Dinlemeden çözüm üretemeyiz.” (V4)

“Edebiyatı iyi kullanması gerekiyor, çünkü kendini ifade etme ve meseleyi izah etme noktasında bu çok önemli. İletişim becerileri de kritik. İletişim becerileri özellikle iyi olmalı, diğer insanlar ve kurumlarla iyi bir iletişim içinde olmalı, şeffaf ve esnek olmalıdır.” (İH4)

İletişim Becerileri ve Empati temasında katılımcılar empati ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar bireylerin problemlerini çözme sürecinde birey ile empati kurarak ön yargısız bir yaklaşım ile yaklaşılması

gerektiğini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili V5 ve KKÖ4 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Empatiyle yaklaşmak önemlidir, ancak empati duygusunu kişinin yaşadığı sıkıntıya göre şekillendirmeniz gerekir. Evet, eğer bir anne iseniz ve başka bir annenin sorunuyla karşılaşırsanız, o annenin sıkıntısını paylaştığınızda, anne olduğunuz için neredeyse %100 empatiyle o kişiyle hemhal olabilirsiniz.” (V5)

“Toplumun dertleriyle dertlenmek, insanların yaşadığı sorunlara empatiyle yaklaşmak, onların acılarına ortak olmak, bir din görevlisinin sorumluluğudur.” (KKÖ4)

İletişim Becerileri ve Empati temasında katılımcılar samimiyet ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar iletişimde samimi bir dil kullanmanın bireyler ile iletişimi pekiştireceğini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili İH2 ve KKÖ6 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Din hizmetlerinde problem çözmek için önce samimi olmamız gerekiyor. Din görevlisi değil, din gönüllüsü olmak gerekiyor. (İH2)

“Kesinlikle, bireyleri dinlerken insanî özellikleri ön planda tutmak ve samimi bir şekilde değer vermek önemlidir. Din görevlisi, sadece geçiştirmek yerine samimiyetle dinlemeli ve bireyin sorunlarına gerçek bir ilgi göstermelidir.” (KKÖ6)

İletişim Becerileri ve Empati temasında katılımcılar insan onuruna saygı ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar din hizmeti sürecinde insan onuruna ve değerine saygılı bir şekilde yaklaşılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili V5 ve KÖÖ1 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Karşı tarafa değerli olduğunu hissettirmek, dinlediğimiz zaman direkt olarak şunu anladım ben değerliyim, beni dinliyorlar hissiyatını kişiye vermek en güzeli. (V5)

“Her yılın sonunda kursiyer teyzeleri konuşturuyorum. Bu yıl kurstan neler aldınız? diye soruyorum. Cevapları genellikle Hocam, sen bize değer verdin, oluyor. Yıllardır bize değer verdin, hediyeler verdin. Biz kimseye bir şey ifade etmezdik, adam yerine konulmazdık, diyorlar.” (KKÖ1)

İletişim Becerileri ve Empati temasında katılımcılar gülyüz ve nezaket ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar, din hizmeti sürecinde

bireylerin sorunlarını etkili bir şekilde çözebilmek için tebessüm ve nezaketin önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili İH1 ve KKÖ3 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Eğer ruh dünyanız sıkıntılıysa, karşı tarafa anlattığınız şeylerde, dilinizle güzel şeyler söylemiş olsanız bile, yüzünüzün asık olması, gülmemeniz, itici görünmenize sebep olabilir.” (İH1)

“Peygamberimizin güler yüzlülüğü, din görevlilerinde de olması gereken bir özelliktir. Din görevlisi asık suratlı olmamalıdır.” (KKÖ3)

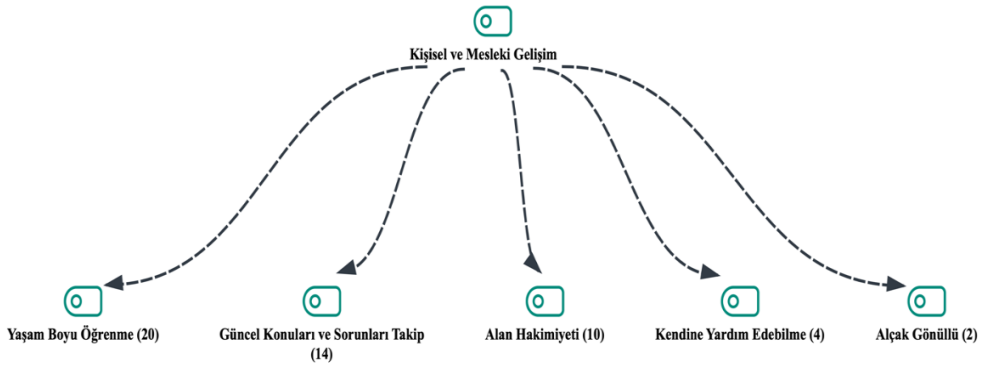
Tablo 2: Katılımcılara Göre İletişim Becerileri ve Empati

Kod Sistemi	Vaiz	İmam Hatip	Kur'an Kursu Öğreticisi	TOPLAM
▼ İletişim Becerileri ve Empati				0
● Etkili İletişim	6	12	14	32
● Empati	2	13	11	26
● Samimiyet	4	3	7	14
● İnsan Onuruna Saygı	1	2	3	6
● Güler yüz ve Nezaket		2	3	5
Σ TOPLAM	13	32	38	83

İletişim Becerileri ve Empati teması katılımcılara göre incelenmiştir. Buna göre vaizler etkili iletişim ve samimiyet kodları; imam hatipler empati ve etkili iletişim kodları; Kur'an kursu öğretmenleri etkili iletişim, empati ve samimiyet kodları üzerine yoğunlaşmıştır.

2.2. Kişisel ve Mesleki Gelişim Teması

Araştırma kapsamında ele alınan temalardan biri olan “Kişisel ve Mesleki Gelişim” temasına ait 5 kod oluşturulmuştur. Bunlar; yaşam boyu öğrenme, güncel konuları ve sorunları takip, alan hakimiyeti, kendine yardım edebilme, alçak gönüllülüktür.



Şekil 3: Kişisel ve Mesleki Gelişim Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Kişisel ve Mesleki Gelişim temasında katılımcılar yaşam boyu öğrenme ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar din görevlilerin yaşam boyu öğrenme misyonu edinmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili V1 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Din görevlileri, kendilerini sürekli olarak geliştirmelidir. Geniş bir bilgi ağına sahip olmaları önemlidir ve bu sadece mesleki bilgilerle sınırlı kalmamalıdır.” (V1)

“Din görevlilerine başvuran kişilerin sorunları çok çeşitlidir. Sağlık sorunları yaşayanlar, psikiyatrik problemleri olanlar, maddi sıkıntı çekenler ya da doğal afetler gibi olaylarda aile üyelerini kaybedenler gibi farklı durumlarla karşılaşırız. Bu nedenle, din görevlisinin bu çeşitli sorunlara doğru çözümler bulabilmek için sıklıkla okuması, araştırması ve sorgulaması gerekmektedir.” (İH3)

Kişisel ve Mesleki Gelişim temasında katılımcılar güncel konuları ve sorunları takip ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar güncel konular ve sorunlar hakkında bilgi sahibi olunması gerektiğini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili V3 ve İH3 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Bunlar, birbirini takip eden süreçlerdir. Güncellikle ilgili olarak, eğer bir din görevlisi günceli takibi gözetmiyorsa, problem çözemez.” (V3)

“Gençlerin teknolojiyle donatılmış, kendilerini rahat hissedebilecekleri, çayını ve kahvesini içebileceği ortamlar hazırlamamız gerekecek ki, gençleri bu etkinliklere çekebilelim.” (İH3)

Kişisel ve Mesleki Gelişim temasında katılımcılar alan hakimiyeti ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Konuyla ilgili İH2 ve KKÖ1 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Problem çözmede, karşılaşılan insan problemlerini dini değerler, ayetler ve hadisler ışığında çözmek önemlidir.” (İH2)

“Din hizmetlerinde karşılaşılan problemleri çözebilmek için geniş bir bilgi birikimine sahip olmamız şarttır.” (KKÖ1)

Kişisel ve Mesleki Gelişim temasında katılımcılar kendine yardım edebilme ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar din görevlilerinin bilgi ve birikimlerinin kendi özel yaşamlarına da etki etmesi gerektiğini, özel yaşamlarında yaşadıkları sorunları bilgi ve birikimleri ışığında çözemeyen din görevlilerin bireylerin problemini çözmede başarılı olamayacağını dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili İH1 ve KKÖ1 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Öncelikle, kişinin yaşadığı çevrede veya akrabaları, cami cemaati ve görev yaptığı müftülükte kesinlikle ciddi bir problemi olmamalı. Cami cemaati, ‘Ben bu adamın arkasında namaz kılmam.’ diyebilecek bir durumda olmamalı.” (İH1)

“Kendi sorunlarıyla başa çıkamayan biri, başkalarının problemlerine çözüm bulamaz. Dolayısıyla, bu alanlarda yeterli donanımına sahip olmak, hizmetlerimizin etkinliği için hayati önem taşır.” (KKÖ1)

Kişisel ve Mesleki Gelişim temasında katılımcılar alçak gönüllülük ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar din görevlilerinin üstenci tavır ve üsluplardan uzak olması gerektiğini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili KKÖ3 kodlu katılımcı şunlardan bahsetmiştir:

“Din görevlisi asık suratlı olmamalı ve giyim-kuşamına dikkat etmelidir.” (KKÖ3)

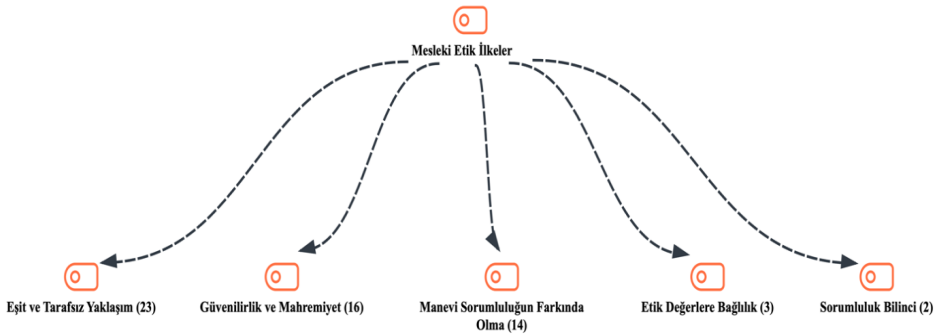
Tablo 3: Katılımcılara Göre Kişisel ve Mesleki Gelişim

Kod Sistemi	Vaiz	İmam Hatip	Kur'an Kursu Öğreticisi	TOPLAM
▼ Kişisel ve Mesleki Gelişim				0
Yaşam Boyu Öğrenme	10	6	4	20
Güncel Konuları ve Sorunları Takip	5	7	2	14
Alan Hakimiyeti	5	4	1	10
Kendine Yardım Edebilme		3	1	4
Alçak Gönüllü		1	1	2
Σ TOPLAM	20	21	9	50

Kişisel ve Mesleki Gelişim teması katılımcılara göre incelenmiştir. Buna göre vaizler yaşam boyu öğrenme kodları; imam hatipler güncel konuları ve sorunları takip etme ve yaşam boyu öğrenme kodları; Kur'an kursu öğretmenleri yaşam boyu öğrenme kodları üzerine yoğunlaşmıştır.

2.3. Mesleki Etik İlkeler Teması

Araştırma kapsamında ele alınan temalardan biri olan "Mesleki Etik İlkeler" temasına ait 5 kod oluşturulmuştur. Bunlar; eşit ve tarafsız yaklaşım, güvenilirlik ve mahremiyet, manevi sorumluluğun farkında olma, etik değerlere bağlılık, etik değerlere bağlılık ve sorumluluk bilincidir.



Şekil 4: Mesleki Etik İlkeler Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Mesleki Etik İlkeler temasında katılımcılar eşit ve tarafsız yaklaşım ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar bireylere karşı eşit ve ön yargısız şekilde yaklaşmanın bireylerin problemlerini çözme sürecinde bireye

duyulan saygının sürdürülmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili İH1 ve KKÖ6 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Siz yeter ki meselelere, karşı tarafın anlayışına saygı göstererek, onun gönlünü kazanacak şekilde ancak dinin emir ve yasakları neyse onu da güzel bir şekilde aktararak yaklaşın. Kendinizden bir şey katmadan, çünkü dinin sahibi biz değiliz. Emir ve kuralları koyan da biz değiliz. Rabbimiz 'Bunu yapma' demiş. Kimin için demiş? Kulunun faydası için. Ben bunu düşünüyorum ve bunu karşı tarafa nasıl aktaracağımı kendime görev bildiğim zaman, Rabbim açılmaz denilen kapılarını da açıyor.” (İH1)

“İyi bir dinleyici olmalı, tarafsız olmalı ve özel hayata saygı göstermeli; çünkü insanlar gelip bilgilerini paylaşıyorlar, belki de mahrem bilgileri veya hiç kimseye anlatamayacakları şeyleri bizlere aktarıyorlar.” (KKÖ6)

Mesleki Etik İlkeler temasında katılımcılar güvenilirlik ve mahremiyet ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar bireylerin mahremiyet sınırlarının ihlal edilmeden problem çözme sürecinin sağlandığını dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili V1 ve İH2 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Kesinlikle, bize gelen danışanlarda gizlilik çok önemlidir. Ancak genel bir örnek vermek gerekirse, geçenlerde yaşlı bir çift bize geldi. “Yaşlı” dediğimde, doğuda bazen erken evlilikler olabiliyor; bu nedenle, çift 55 yaşındaki kadın ve 60 yaşındaki erkekti. Evlilikleri de 35 yıldır sürüyor, dolayısıyla bana göre çok da yaşlı sayılmazlar. Ancak kadın, sürekli kavga ettiklerini ve bu yüzden çok üzüldüğünü anlattı: “Çocuklarımızı evlendirdik, torun sahibi olduk, tam rahat edeceğiz derken sürekli kavga ediyoruz. Gelinlerin ve damatların önünde özür dilemek zorunda kalıyorum, adeta kedi köpek gibiyiz. Bu durumu aşamıyorum, ne yapacağımı bilemiyorum. Dini açıdan cevap vermeni sitiyorum, bağıriyorum; bu günah mı, nasıl davranmalıyım?” diye çaresizce ağlıyordu. Kadın o kadar ağlamış ki, adeta krize girmiş. Ben de kadına, “Eşinizde neler sizi rahatsız ediyor?” diye sordum. O da, “Mesela, çiçeklere su vermesi veya her sabah ekmek alması. Ben ekmek almasını istemediğim halde, her sabah alıyor ve evde çok fazla ekmek birikiyor,” diye cevapladı. (V1)

“Gençlere güven vermek, onları dinlemek ve doğru yolda rehberlik etmek, onları kazanmanın ve onlara yardım etmenin anahtarıdır.” (İH2)

Mesleki Etik İlkeler temasında katılımcılar manevi sorumluluğun farkında olma ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar din görevliliğinin

yalnızca bir iş görevi olarak değil manevi sorumluluğu olan bir süreç olarak gördüklerini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili V4 ve KKÖ6 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Allah'ın rızasını gözetmiyorsa bir din görevlisi problem çözemez. Bu işler, hiçbir karşılık beklemeden yapılmalıdır çünkü sonuçta biz her şeyi Allah'ın rızası için yaparız, değil mi?” (V4)

“Aldığım din eğitimi, insanların sorunlarıyla ilgilenirken samimiyeti öğretti. Gerçekten, peygamberimizin hayatına baktığımızda, başkalarının huzur ve mutluluğu için her türlü fedakarlığı yapma örneğini görmekteyiz.” (KKÖ6)

Mesleki Etik İlkeler temasında katılımcılar etik değerlere bağlılık ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar etik ve ahlaki ilkelere bağlı olarak din hizmeti verdiklerini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili KKÖ1 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Din hizmetinde ilk olarak aile mahremiyetine dikkat ediyorum. İkinci olarak, günümüzde insanların yeterince dikkat etmediği bir başka önemli konu konuşma mahremiyetidir. İnsanlarda sır tutma bilinci ve konuşulanların sadece orada kalması, yani emanetin gizliliği çok önemlidir. Problem çözme sürecinde bu alanda başarılı olmak için gizliliğe büyük önem vermekteyiz.” (KKÖ1)

Mesleki Etik İlkeler temasında katılımcılar sorumluluk bilinci ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Din görevlisine bireylerin sorunlarıyla ilgilenmenin dini olarak bir sorumluluk getirdiği dile getirilmiştir. Konuyla ilgili İH4 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Eğer bir din görevlisi kendini mesul hissetmiyorsa, yapacak bir şey yoktur. 'Bana ne' diyorsa, yapacak hiçbir şey yoktur. Öyle ki, mahallesinde bir kavga varsa, iki aile arasında husumet varsa, bir kan davası varsa, bir hanımefendinin sıkıntısı varsa veya bir esnafta problem varsa, o problemi kendi sorumluluğu olarak görmeli.” (İH4)

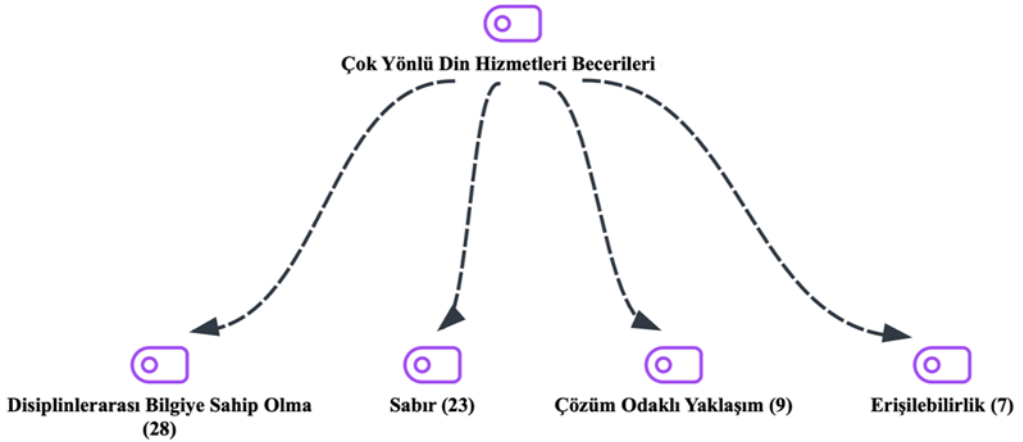
Tablo 4: Katılımcılara Göre Mesleki Etik İlkeler

Kod Sistemi	Vaiz	İmam Hatip	Kur'an Kursu Öğreticisi	TOPLAM
▼ Mesleki Etik İlkeler				0
● Eşit ve Tarafsız Yaklaşım	2	12	9	23
● Güvenilirlik ve Mahremiyet	4	6	6	16
● Manevi Sorumluluğun Farkında Olma	5	5	4	14
● Etik Değerlere Bağlılık		2	1	3
● Sorumluluk Bilinci		1	1	2
Σ TOPLAM	11	26	21	58

Mesleki Etik İlkeler teması katılımcılara göre incelenmiştir. Buna göre vaizler manevi sorumluluğun farkında olma kodları; imam hatipler eşit ve tarafsız yaklaşım kodları; Kur'an kursu öğretmenleri eşit ve tarafsız yaklaşım kodları üzerine yoğunlaşmıştır.

2.4. Çok Yönlü Din Hizmetleri Becerileri Teması

Araştırma kapsamında ele alınan temalardan biri olan “Çok Yönlü Din Hizmetleri Becerileri” temasına ait 5 kod oluşturulmuştur. Bunlar; disiplinlerarası bilgiye sahip olma, sabır, çözüm odaklı yaklaşım ve erişilebilirliktir.



Şekil 5: Çok Yönlü Din Hizmetleri Becerileri Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Çok Yönlü Din Hizmetleri Becerileri temasında katılımcılar disiplinlerarası bilgiye sahip olma ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar farklı disiplin alanlarına ilişkin bilgilere hâkim olunması gerektiğinin yalnızca dinî bilgilerin bireylerin problemleri çözme süreçlerinde yeterli olmadığını dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili V3 ve V5 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Din görevlileri için sürekli öğrenim ve kendini geliştirmek, dinî, sosyal ve psikolojik açılardan önemlidir. İlahiyat eğitimi almış olmak, bu sürecin sadece bir başlangıcıdır ve elde edilen bilgilerin zamanla yetersiz kalabileceği unutulmamalıdır. Din görevlisi olmak, yaşam boyu süren bir öğrenme ve kendini yenileme süreci gerektirir. Bu süreç, din hizmetinde karşılaşılan problemlere etkili çözümler üretebilmek için dinî bilgilerin yanı sıra güncel sosyal ve psikolojik gelişmeleri de kapsamalıdır. Bu yolla, din görevlileri toplumun ihtiyaçlarına ve sorunlarına daha iyi cevap verebilir ve etkili bir hizmet sunabilirler.” (V3)

“Allah'ın izniyle yüksek lisans yaparsam, tercihim sosyoloji veya din psikolojisi üzerine yapmayı düşünüyorum. Bu alanlarda eğitim alarak, daha etkili bir şekilde sorunları çözebileceğimi düşünüyorum. Sosyolojinin toplum bilimi olduğunun farkındayım ve toplumları tanımadan sorunlara çözüm bulmanın zor olduğuna inanıyorum.” (V5)

Çok Yönlü Din Hizmetleri Becerileri temasında katılımcılar sabır ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar din görevlilerinin kişiler ve olaylar karşısında duygu durumlarını ve yargılarını baskılayabilme becerisine sahip olması gerektiğini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili V4 ve İH6 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Sabır, hoşgörü, iletişim becerisi, empati ve dünyanın bir imtihan olduğunu; bugün onun başına gelenin yarın senin başına gelebileceğini anlamak gerekiyor.” (V4)

“Din görevlisi birinci planda sabırlı olmalı. Sabır... İkinci planını söylersem, yine sabır derim. Adam seni yararcasına gelir, lafkonuşur. Camide bir anlık bir şey konuşur, cami Allah muhafaza eylesin, karışabilir. Yani, tabii, Allah muhafaza eylesin, sabredeceksin. Gerekirse sineye çekeceksin, sonra o sabırla halletmeye çalışacaksın. Çünkü din görevlisi her an bir problemle karşılaşabilir; o yüzden sabırlı olmak en güzeli. Çünkü olayı iyi analiz edebilmek için de, her derdin ilacı sabır, sabırdır. Yani din

görevlisi olarak karşılaştığımız problemleri çözmede ve olayları iyi analiz etmede aceleci olmamak yani sabırlı davranmak temel bir rol oynar. (İH6)

Çok Yönlü Din Hizmetleri Becerileri temasında katılımcılar çözüm odaklı yaklaşım ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar sorunlar karşısında çözüm yollarını irdelemek ve çözüme giden yolların sosyal ve hukuki açıdan değerlendirildiğini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili İH5 ve KKÖ5 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Problemlere çeşitli açılardan bakıyorum: dinî açıdan, kanuni açıdan ve o kişinin yerine koyarak, yani empati yaparak. Mesela, bir adamın eşini boşaması gibi bir durumda, kendimi onun yerine koyarak düşünüyorum: “Eğer ben bu adamın yerinde olsaydım ve bu kadın böyle davranmış olsaydı, ben ne yapardım? Boşar mıydım, boşamaz mıydım? Acaba haklı mı olurdum, haksız mı?” (İH5)

“Şimdi, sağduyu benim için çok önemli. Sağduyu, güven, iletişim ve empati... Bunlar belki çok bilindik kavramlar ama gerçekten önemliler. En önem verdiğim şey ise kritik analitik düşünce. Yani, olayı iyi analiz edip, çözüm yollarını tespit etmek ve bu çözüm yoluna ulaşmak... (KKÖ5)

Çok Yönlü Din Hizmetleri Becerileri temasında katılımcılar erişilebilirlik ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar hizmet sunumunun zaman sınırlaması olmaksızın gerçekleştirilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili İH6 ve KKÖ5 kodlu katılımcılar şunlardan bahsetmiştir:

“Din görevlisi 24 saat çalışıyor. İnsanların her anında onlara manevi destek sağlıyor. Çözüm yolları gösteriyor. Çocuğu olanlar seni arıyor, cenazesi olanlar da. Hatta bizim burada, memur olanlar çocukları olduğu zaman hemen bize koşuyorlar. 'Kardeşlerimiz geliyor, Hocam, çocuk oldu. Bir eve kadar gidebilir miyiz?' diye soruyorlar. 'Gelirim,' diyorum ve gidiyoruz. Bir ezan okuyoruz, kulağına kamet getiriyoruz ve kısa bir dua edip çıkıyoruz.” (İH6)

“Ben şimdi nereye başvuracağım?’ diye soruyorlar. Biz de, 'Yardım için belediye ya da kaymakamlık olabilir, iş için İŞKUR,' diyoruz. Bizim mesaimiz yok; gece gündüz, her saat bizi arayıp ulaşabilirler. Ayrıca, amirlerimizin de böyle olması gerekiyor. Mesela, bazı amirlerimiz 'Gece de olsa kesinlikle arayın,' diyor çünkü gençlik çalışanının böyle bir iletişime ihtiyacı var. Bazı amirlerimizde ise bu iletişim kurulamıyor. Hem amirin hem de din görevlisinin mesai mefhumu olmamalı. Bana

nasıl bir öğrenci ulaşıyorsa, ben de hemen bir üstüme bunu iletmem, ulaşmam gerekiyor. (KKÖ5)

Tablo 5: Katılımcılara Göre Çok Yönlü Din Hizmetleri Becerileri

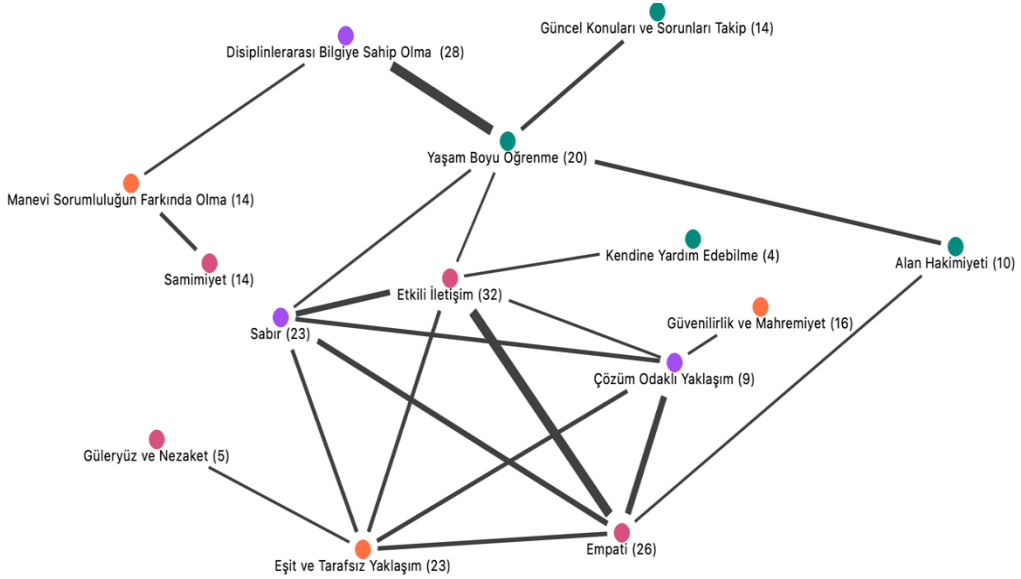
Kod Sistemi	Vaiz	İmam Hatip	Kur'an Kursu Öğreticisi	TOPLAM
▼ Çok Yönlü Din Hizmetleri Becerileri				0
● Disiplinlerarası Bilgiye Sahip Olma	7	14	7	28
● Sabır	5	7	11	23
● Çözüm Odaklı Yaklaşım		7	2	9
● Erişilebilirlik		4	3	7
Σ TOPLAM	12	32	23	67

Çok Yönlü Din Hizmetleri Becerileri teması katılımcılara göre incelenmiştir. Buna göre vaizler disiplinler arası bilgiye sahip olma kodları; imam hatipler disiplinler arası bilgiye sahip olma kodları; Kur'an kursu öğretmenleri sabır kodları üzerine yoğunlaşmıştır.



Şekil 6: Kod Bulutu

Katılımcı ifadelerinin yoğunluğa göre dağılımı Şekil 6’da gösterilmektedir. Daha büyük puntolu olarak gösterilen kodlar daha yoğun olarak kullanılan ifadeleri gösterirken, daha küçük puntolu olan ifadeler, kodların daha az yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir.



Şekil 7: Kod Haritası

Katılımcılar tarafından sıkça bahsedilen kodlar Şekil 7'de gösterilmiştir. Harita, kodlar arasındaki ilişkileri ve hangi kodların sıklıkla birlikte anıldığını göstermektedir. Çizgiler, birlikte bahsedilen daha sık bahsedilen kodların ilişkisini yansıtmak için daha geniş gösterilmiştir. Buna göre etkili iletişim kodundan bahseden katılımcılar; aynı zamanda yaşam boyu öğrenme, sabır, kendine yardım edebilme, çözüm odaklı yaklaşım, eşit ve tarafsız yaklaşım, empati kodlarından da bahsetmişlerdir.

3. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, din görevlilerinin bakış açısından din hizmetlerinde etkili problem çözme becerilerine sahip din görevlilerinde bulunması gereken özelliklerin neler olduğu? sorusuna cevap aranmıştır. Çalışma sonucunda ulaşılan çıkarımlara göre etkili problem çözebilen din görevlisinin her alanda kendisini geliştirmesi, farklı alanlarda bilgi sahibi olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Din görevlilerinin disiplinlerarası bilgiye sahip olması, din psikolojisi, din sosyolojisi gibi farklı alanlarda okumalar yapması problemleri daha geniş bir açıdan değerlendirebilmesini ve bireylerin yaşadığı sorunlara

daha bütüncül ve etkili çözümler üretebilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda katılımcıların çoğunun ifadesine göre, etkili problem çözme becerisine sahip din görevlilerinin en önemli özelliklerini disiplinler arası bilgiye sahip olmak, etkili iletişim kurmak, empati, yaşam boyu öğrenmeye açık olmak, güncel konuları ve sorunları takip etmek, eşit ve tarafsız bir yaklaşım sergilemek şeklinde sıralamıştır.

Araştırma bulgularına göre, din görevlilerinin karşılaştıkları problemleri etkili bir şekilde çözebilmeleri için disiplinler arası bilgiye sahip olmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcı yanıtlarına bakıldığında en yoğun görüşün, alan bilgisinin yanı sıra farklı alanlarda bilgi ve beceri sahibi olmanın mesleki yeterlilik açısından zorunlu olduğu ve bireylerin sorunlarını etkili bir şekilde çözebilmek için gerekli olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, farklı çalışmalarda da din görevlilerinin yalnızca dinî bilgiye değil, aynı zamanda genel kültüre ve çeşitli disiplinlerdeki bilgi ve becerilere sahip olmalarının önemi vurgulanmaktadır.³⁴ Disiplinler arası donanımına sahip olmak, din görevlilerinin toplumla daha etkili iletişim kurmalarına ve din hizmetlerini daha kapsamlı bir şekilde sunmalarına olanak tanımaktadır. Benzer şekilde Topuz,³⁵ manevî danışmanlık hizmeti sunan din görevlilerinin insan psikolojisi ve ilgili diğer disiplinlerde yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadıklarını belirtmektedir. Bu durum, din görevlilerinin psikoloji ve diğer sosyal bilimlerin alanında daha fazla donanımına ihtiyaç duyduklarını ortaya koymaktadır. Yine alanyazındaki farklı çalışmalarda, din görevlilerinin dinî olgu ve olayları çağdaş bilimsel yöntemlerle analiz edebilme, inceleme ve araştırma yapma yetisine sahip olmaları gerektiği vurgulanmaktadır.³⁶ Ayrıca, din görevlilerinin toplumsal sorunlara ve ihtiyaçlara etkili ve kapsamlı çözümler sunabilmeleri için din eğitimi, din psikolojisi, din sosyolojisi, dinler tarihi, mezhepler ve

³⁴ Sertbaş - Akyürek, “Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Genç Kızlara Yönelik Faaliyetler Düzenleyen Din Görevlilerinin Özellikleri”, 621.

³⁵ Topuz, “Danışmanlık Görevi Yürüten Din Görevlilerinin Meslekî Algılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma”, 84.

³⁶ Mustafa Köylü, “Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Nitelikler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (01 Mayıs 1990), 137.

tarikatlar gibi alanlarda bilgi sahibi olmalarının gerekliliği ifade edilmektedir.³⁷ Ayrıca alanyazında din eğitimi kapsamında öğretmen ve öğrenciler üzerinde problem çözme becerilerinin araştırıldığı farklı çalışmalar bulunmaktadır. Yiğit, çalışmasında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin öğrencilere problem çözme becerisi kazandırma yeterliklerinin araştırıldığı çalışmasının sonucunda, öğretmenlerin bu alandaki yeterlik düzeylerinin yüksek olduğunu ifade etmektedir.³⁸

Din görevlilerinin etkili iletişim becerilerine sahip olmaları, görevlerini icra etmeleri ve problem çözümünde destek sağlamaları açısından önemli bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılar, din hizmetlerinde iletişim becerileri ve empati yetisinin önemini vurgulamış, bu becerilerin toplumla sağlıklı bir etkileşim kurmada ve bireylerin sorunlarına çözüm üretmede belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Alan yazında doğrudan din görevlilerinin problem çözme becerisi üzerine yapılmış çalışma bulunamadığından, din görevlileriyle yapılmış farklı çalışmalar ele alınmıştır. Çalışmalarda, din görevlilerinin iletişim becerilerini güçlendirmek için güler yüz, tevazu ve cömertlik gibi olumlu niteliklere sahip olması, aynı zamanda iletişime zarar veren bencillik, gurur, kibir ve yalan gibi olumsuz tutumlardan kaçınması gerektiği vurgulanmaktadır.³⁹ Cami cemaatinin görüşlerine dayalı olarak “*rol model*” alınan din görevlilerinin en önemli özelliğinin araştırıldığı bir çalışmada, din görevlilerinin güçlü bir iletişim becerisine sahip olmaları en fazla vurgulanan kod olarak belirlenmiştir.⁴⁰ Ayrıca, farklı bir araştırma sonucuna göre, din görevlilerinin yeni insanlarla tanışma, etkili iletişim kurma ve sosyal etkileşim becerilerini geliştirmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.⁴¹

³⁷ İbrahim Kurt, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek İhtisas Eğitiminin Müftü-Vaiz Yeterlikleri Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 156.

³⁸ Yiğit, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Öğrencilere Problem Çözme Becerisi Kazandırma Yeterliği Üzerine Bir Alan Araştırması (Türkiye Örneği)”.

³⁹ Altıntaş, “Bir Hatip Olarak Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Temel Yeterlikler”, 426.

⁴⁰ Hüseyin Emre Duran - Macid Yılmaz, “Cami Cemaatine Göre Din Görevlilerinin Rol Modelliği”, *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 4/1 (15 Haziran 2024), 139.

⁴¹ Demir, *Yetişkin Din Eğitiminde İletişim*, 284; Ali Gül, “Diyanet Gençlik Merkezlerinde Yürütülen Değerler Eğitimi Çalışmalarının Öğretmen, Öğrenci, Veli Ve Diyanet İşleri

Problem çözme becerileri ile iletişim becerileri arasındaki ilişki, farklı meslek gruplarında yapılan araştırmalarla desteklenmektedir. Özellikle öğretmenler ve okul yöneticileriyle gerçekleştirilen çeşitli çalışmalarda, bu iki beceri arasında anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Örneğin Keskin ve Yıldırım'ın araştırması,⁴² beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin iletişim becerilerinin gelişmesiyle problem çözme becerilerinin de benzer şekilde geliştiğini ortaya koymaktadır. Çakmak vd.'nin araştırması,⁴³ ise okul yöneticilerinin problem çözme becerilerinin yeterli olduğunu, ancak geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özcan'ın çalışmasında,⁴⁴ öğretmenlerin iletişim becerileri ile problem çözme becerileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve bu iki beceri arasındaki karşılıklı etkileşimin önemi vurgulanmıştır.

Araştırma bulgularına göre, etkili problem çözme becerisine sahip din görevlilerinin, bireylerle iletişim kurarken samimi bir tutum sergilemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Samimi ve içten bir iletişim, din hizmetlerinin etkinliğini artırmakla birlikte, bireylerin sorunlarını daha rahat ifade etmelerine ve din görevlisine duyulan güvenin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. İnsanlar, doğrudan nasihatle yönlendirilmekten ziyade, olumlu davranış örneklerini gözlemlediklerinde daha fazla motive olmakta ve bu tutumları benimsemeye daha yatkın hale gelmektedir. Din görevlisinin söz ve davranışlarının uyum içinde olması gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁵ Bu bağlamda, din görevlisinin samimi ve ihlaslı olması, İslam'ın öngördüğü şekilde güzel ahlaklı bir tutum sergilemesi büyük önem taşımaktadır. Güzel ahlaka sahip bir din görevlisi, yalan söylememeli, sözünde ve davranışlarında

Başkanlığı Personeli Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi", *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2023), 543-583.

⁴² Memiş Keskin - Mehmet Yıldırım, "Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin İletişim ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Online Journal of Recreation & Sports* 13/2 (2024), 151-162.

⁴³ Ömer Faruk Çakmak vd., "Okul Yöneticilerinde Problem Çözme Becerileri Düzeylerinin Araştırılması", *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences* 10/2 (2024), 53-58.

⁴⁴ Suna Özcan, "Öğretmenlerin İletişim Becerileri ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki", *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi* 12/1 (2023), 146-158.

⁴⁵ Duran - Yılmaz, "Cami Cemaatine Göre Din Görevlilerinin Rol Modelliği", 69.

doğru ve dürüst olmalıdır.⁴⁶ Bununla birlikte, din görevlisi, söylediği ve tavsiye ettiği şeyleri herkesten önce kendisi uygulamalı; nehyettiği davranışlardan ise başkalarından önce kaçınmalıdır. Olduğu gibi görünmemek, din görevlisinin güvenilirliğini zedeleyerek toplum üzerindeki etkisini azaltabilir.⁴⁷ Ayrıca, din görevlilerinin hizmet sundukları çevre ve meslektaşlarıyla iyi ilişkiler kurmaları, mesleklerini benimsemelerine ve mesleki doyumlarının artmasına katkı sağlamaktadır.⁴⁸

Problem çözme becerileriyle alakalı farklı meslek ve öğrencilerle yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Okul yöneticilerinin problem çözme yöntemleri üzerine gerçekleştirilen çalışmada, okul müdürlerinin problem çözümünde bilimsel yöntemleri tercih etmedikleri tespit edilmiştir.⁴⁹ Yiğit çalışmasında meslek dersi öğretmenlerinin problem çözme becerisi kazandırma yeterlik düzeylerinin yüksek, öğrencilerin meslek derslerinde problem çözme becerisi kazanma amacına erişim düzeylerinin yüksek olduğunu tespit etmiştir.⁵⁰ Yiğit'in farklı bir araştırmasında ise, Anadolu İmam Hatip liselerinde öğretim programları ve ders kitaplarının problem çözme konusunda kısmen yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵¹

Araştırma bulgularına ve ilgili alanyazına göre, din görevlilerinin din hizmeti sürecinde bireylerin sorunlarını etkili bir şekilde çözebilmesi için güler yüzlü ve nazik bir tutum sergilemesi gerektiği tespit edilmiştir. Konuyla ilgili yapılan benzer çalışmalar da bu yönde bulgular ortaya koymuştur. Örneğin, yapılan bir çalışmada, din görevlisinin insanlara etkili bir şekilde rehberlik edebilmesi için nezaket ve yumuşaklıkla onların gönüllerine hitap etmesi

⁴⁶ Coşkun Baba, "Dini İletişimi Olumsuz Yönde Etkileyen Unsurlardan Biri: Hatibin Güvenilir Olmaması", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (30 Haziran 2020), 299.

⁴⁷ Köylü, "Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Nitelikler", 139.

⁴⁸ Şahin, *Din Görevlilerinde Mesleki Doyum (Kırşehir İli Örneği)* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 57.

⁴⁹ Mesut Zincir vd., "Okul Yöneticilerinin Problem Çözme Yöntemleri Üzerine Nitel Bir Çalışma", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 9/73 (2023), 4045-4058.

⁵⁰ Yiğit, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları ve Problem Çözme Becerisi Kazandırması Açısından Fonksiyonelliği (Sivas İli Örneği)*.

⁵¹ Yiğit, "Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları Ve Problem Çözme Becerisi Kazandırması Açısından Analizi".

gerektiği vurgulanmıştır.⁵² Benzer şekilde, yapılan çalışmalar, din görevlisinin güler yüzlü olmasının etkili iletişimi güçlendiren en önemli unsurlardan biri olduğunu vurgulamaktadır.⁵³ Gençlik faaliyetlerini düzenleyen din görevlilerinin sahip olması gereken temel özelliklerden birinin güler yüzlülük olduğu ortaya konulmuştur.⁵⁴ Bu bulgular, din görevlilerinin etkili iletişim kurabilmeleri ve rehberlik rollerini başarıyla yerine getirebilmeleri için olumlu kişilik özelliklerine sahip olmalarının önemini göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre, etkili problem çözme becerisine sahip din görevlilerinin güncel konular ve toplumsal sorunlar hakkında bilgi sahibi olmaları ve sosyal medyayı etkin bir şekilde takip etmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, din görevlilerinin toplumla sağlıklı bir iletişim kurabilmesi ve çağın gereksinimlerine uygun din hizmeti sunabilmesi açısından önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Alanyazında farklı alanlarda yapılan çalışmalar da bu sonucu desteklemektedir. Örneğin, Cevherli ve Şentepe⁵⁵ tarafından İlahiyat Fakültesi öğrencileriyle gerçekleştirilen bir araştırmada, sosyal medyanın öğrenciler tarafından bilgi edinme, eğitim ve haber amaçlı kullanıldığı belirlenmiştir. Bu bulgu, din görevlilerinin sosyal medya aracılığıyla güncel dinî konular ve toplumsal meselelere dair bilgi edinmelerinin önemini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Bora ve Altaş,⁵⁶ sosyal medyanın dinî konuların insanlara ulaştırılmasında kritik bir mecra olduğunu vurgulamaktadır. Din görevlileri açısından bakıldığında, sosyal medyanın tebliğ ve irşat faaliyetlerinin yürütülebileceği bir platform olarak öne çıktığı, özellikle inanç, ahlak ve güncel dinî meselelerin aktarılmasında etkili

⁵² Köylü, “Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Nitelikler”, 139.

⁵³ Altıntaş, “Bir Hatip Olarak Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Temel Yeterlikler”, 426.

⁵⁴ Sertbaş - Akyürek, “Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Genç Kızlara Yönelik Faaliyetler Düzenleyen Din Görevlilerinin Özellikleri”, 617.

⁵⁵ Kübra Cevherli - Ayşe Şentepe, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları, Gençliğin Gelişimi Ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri.”, 7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri (7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri, Sakarya: Ensar Neşriyat, 2016), 134.

⁵⁶ Nurullah Bora - Nurullah Altaş, “Din Eğitimcileri Açısından Sosyal Medya Vaizleri Ve İrşad”, *Farklı Yönleriyle İslam Ve Tebliğ* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022), 128.

bir araç olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca, Uzun,⁵⁷ tarafından din görevlileriyle gerçekleştirilen çalışmada, sosyal medya kullanımında en yoğun şekilde gündemi takip etmek için kullanıldığı belirlenmiştir. Bunu takiben, iletişim kurma ve bilgi edinme de diğer sıralarda yer almaktadır. Bu bulgular, araştırmamızın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Din görevlilerinin problem çözme becerilerini etkili bir şekilde kullanabilmeleri için, güncel gelişmeleri takip etmeleri ve toplumsal problemleri anlamaları gerekmektedir. Sosyal medya, bu bağlamda, din görevlileri için hem bilgi edinme hem de topluma rehberlik edip problemleri çözme noktasında önemli bir araç sunmaktadır.

Din görevlilerinin etkili problem çözme becerisine sahip olması ve din hizmetinde başarılı olabilmesi için yalnızca belirli diplomalara sahip olmaları yeterli değildir; aynı zamanda düzenli bir okuma alışkanlığına da sahip olmaları gerekmektedir. Araştırma bulguları, din görevlilerinin yalnızca Kur'an ve Hadis gibi dinî kaynaklara değil, aynı zamanda farklı alanlardaki kitaplara da yönelerek bilgi birikimlerini genişletmelerinin, sundukları din hizmetinin kalitesini artırmada gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Alan yazındaki çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Küçük,⁵⁸ din görevlilerinin yarıdan fazlasının düzenli kitap okuduğunu, ancak önemli bir kısmının bu alışkanlığı yeterince sürdüremediğini belirlerken; Köylü,⁵⁹ ise din görevlilerinin bilgi birikimini genişletmesi, anlatımda tekrara düşmemesi ve toplumun farklı kesimleriyle sağlıklı iletişim kurabilmesi için haftada en az bir kitap okumasının gerekliliğini ifade etmektedir. Her iki çalışma da din görevlilerinin sürekli kendilerini geliştirmeleri için kitap okuma alışkanlığının kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları, etkili problem çözme becerisine sahip din görevlilerinin, siyasi görüş, etnik köken veya dil ayrımı yapmaksızın toplumun her kesimine eşit ve adil bir tutum sergilemeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Küçük,⁶⁰ din görevlilerinin hizmet sundukları toplumda sosyo-

⁵⁷ Muhammed Enes Uzun, *Din Görevlilerinin Sosyal Medya Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma: İzmir İli Örneği* (İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 52.

⁵⁸ Küçük, *Din Görevlilerinin Meslek Etiğine İlişkin Algı Düzeyleri (Samsun İli Örneği)*, 110.

⁵⁹ Mustafa Köylü, "Etkili Din Görevlisi", *Din Eğitimi* (İstanbul: Tıdef Yayınları, 2017), 105.

⁶⁰ Küçük, *Din Görevlilerinin Meslek Etiğine İlişkin Algı Düzeyleri (Samsun İli Örneği)*, 76.

ekonomik durum, etnik köken ve siyasi görüş gibi farklılıkları gözetmeksizin herkese eşit ve saygılı bir şekilde yaklaşımlarının gerekliliğini vurgulamaktadır. Altıntaş,⁶¹ hatibin toplumun tüm kesimlerine hitap eden bir görev üstlendiğini belirterek, hitabet sırasında ırk, dil ve mezhep gibi farklılıkları göz ardı ederek kapsayıcı ve birleştirici bir üslup benimsemesinin önemine dikkat çekmektedir. Sertbaş ve Akyürek,⁶² ise din görevlilerinin dinî rehberlik süreçlerinde Kur'an ve sünneti esas almaları gerektiğini, aynı zamanda ideolojik yaklaşımlardan uzak durmalarının zorunluluğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Duran ve Yılmaz,⁶³ din görevlilerinin siyasi görüşlerini açıkça ifade etmelerinin, toplumsal kapsayıcılıklarını zayıflattığını ve farklı kesimlere hitap etmelerini zorlaştırdığını belirtmektedir. Bu durum, din görevlilerinin tarafsız ve kapsayıcı bir tutum benimsemelerinin toplumda güven ve birlik oluşturma açısından kritik bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Din görevlilerinin din hizmetlerinde problem çözme sürecinde etkili olabilmeleri için aşağıda yer alan önerilerin ilgili paydaşlar tarafından dikkate alınması önem arz etmektedir:

- Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Diyanet Akademisi merkezlerinde düzenlenen hizmet içi eğitim programlarında problem çözme teknikleri, etkili iletişim, empati geliştirme, kriz yönetimi gibi konulara ağırlık verilmelidir.

- Din eğitimi, din psikolojisi, din sosyolojisi ve manevî danışmanlık gibi alanları içeren disiplinlerarası müfredat din görevlilerine yönelik hazırlanmalı ve yaygınlaştırılmalıdır. Özellikle ilahiyat fakültelerinde bu yönelim güçlendirilmeli; mezunlar meslek hayatında da bu alanlara dönük kendini geliştirme imkânı bulmalıdır.

- Din görevlilerinin güncel toplumsal sorunları ve bireylerin problemlerini takip edebilmesi için sosyal medyanın bilinçli ve etkin kullanımı

⁶¹ Altıntaş, "Bir Hatip Olarak Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Temel Yeterlikler", 428.

⁶² Sertbaş - Akyürek, "Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Genç Kızlara Yönelik Faaliyetler Düzenleyen Din Görevlilerinin Özellikleri", 623.

⁶³ Duran - Yılmaz, "Cami Cemaatine Göre Din Görevlilerinin Rol Modelliği", 149.

önem arz etmektedir. Bu amaçla, dijital iletişim, sosyal medya okuryazarlığı ve dinî içerik üretimi konularında eğitim programları geliştirilmelidir.

- Din görevlilerinin farklı sosyo-kültürel gruplara eşit mesafede yaklaşması, siyasal söylemlerden uzak durması ve toplumda birlik-beraberlik inşa eden bir tutum takınması, kurum politikalarıyla desteklenmelidir.

- Bu çalışmada yalnızca din görevlilerinin bakış açıları ele alınmıştır. Gelecekteki araştırmalarda, cami cemaatinin din görevlilerinin problem çözme becerilerine dair algıları da araştırılmalıdır.

Kaynakça

- Abdullah, Somaya. "Islam and Counseling: Models of Practice in Muslim Communal Life". *Journal of Pastoral Counseling* 42 (2007), 42-55.
- Akbayır, Mehmet. *Sağlık Çalışanlarının Problem Çözme Becerileri Ve Performansı Arasındaki İlişki*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akyürek, Süleyman. "Kur'an Kursu Öğreticisinin Mesleki Yeterlikleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/18 (01 Haziran 2005), 19-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23751/253054>
- Altaş, Nurullah. *Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1. Basım., 2022.
- Altaş, Nurullah. "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2000), 327-350.
- Altıntaş, Muhammed Esat. "Bir Hatip Olarak Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Temel Yeterlikler". *Dergiabant* 6/12 (30 Aralık 2018), 416-429. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/issue/41947/451886>
- Arpacı, Suat. *Öz Yeterliliğin Problem Çözme Becerisine Etkisinde İletişim Becerisinin Aracı Rolü: Turist Rehberlerine Yönelik Bir Araştırma*. Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Aşlamacı, İbrahim. *21. Yüzyıl Becerileri ve Din Eğitimi-Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: Dem Yayınları, 1., 2023.

- Aydın, Nurten. *İHL Öğrencilerinin Problem Çözme Becerileri (Samsun Anadolu İmam Hatip Lisesi Örneği)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Baba, Coşkun. “Dini İletişimi Olumsuz Yönde Etkileyen Unsurlardan Biri: Hatibin Güvenilir Olmaması”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (30 Haziran 2020), 286-301. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauifd/issue/54762/725787>
- Baltacı, Ali. “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?” *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (24 Aralık 2019), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Bayraktar, Ahmet Bayraktar. *İlahiyat Eğitiminin Öğrencilerin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Öz Yeterlik İnanç Düzeyleri ve Problem Çözme Becerilerine Katkısı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Bilici, Sedef Canbazoğlu. ““Örnekleme Yöntemleri””. *Eğitimde Araştırma Yöntemleri*. 55-78. Ankara: Pegem Akademi, 1. baskı., 2019.
- Bircan, Mehmet Akif - Öner, İbrahim Enes. “Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Oyun Bağımlılığı Düzeyleri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 23/2 (31 Ağustos 2022), 1934-1959. <https://doi.org/10.29299/kefad.982019>
- Bora, Nurullah - Altaş, Nurullah. “Din Eğitimcileri Açısından Sosyal Medya Vaizleri Ve İrşad”. *Farklı Yönleriyle İslam Ve Tebliğ*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022.
- Borg, Walter Raleigh - Gall, Meredith Damien. *Educational Research: An Introduction*. New York: David McKay Company, 1963.
- Cebeci, Suat. “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/19 (01 Haziran 2010), 53-69. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/29181/312477>
- Cevherli, Kübra - Şentepe, Ayşe. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları, Gençliğin Gelişimi Ve Problemleri

Karşısında Din Görevlileri." 7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri. 123-143. Sakarya: Ensar Neşriyat, 2016.

Çakmak, Ömer Faruk vd. "Okul Yöneticilerinde Problem Çözme Becerileri Düzeylerinin Araştırılması". *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2024), 53-58.

Çakmak, Ömer Faruk vd. "Okul Yöneticilerinde Problem Çözme Becerileri Düzeylerinin Araştırılması". *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences* 10/2 (2024), 53-58.

Çanakcı, Ahmet Ali. *Balıkesir ve Merkez Köylerinde İmam-Hatiplerin Mesleki Yeterliliği ve Yaygın Din Eğitimindeki Rolü*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Çıtırık, Amine Nuriye - Zengin, Zeki Salih. "Küresel Salgın Zamanında Din Görevlileri Gözüyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Hizmeti ve Eğitimi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Salgın Hastalıklar Özel Sayısı* (15 Temmuz 2020), 599-624. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed/issue/56115/772151>

Demir, Muhammed Hüseyin. *Yetişkin Din Eğitiminde İletişim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Deniz, Murat. *Spor Yapan Ve Yapmayan Okul Yöneticilerinin Karar Verme Stilleri ve Problem Çözme Beceri Düzeylerinin İncelenmesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *2024-2028 Yılı Stratejik Plan* (2024). https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2024-2028_YILI_STRATEJ%C4%B0K_PLAN_Ver.4.pdf

Duran, Hüseyin Emre - Yılmaz, Macid. "Cami Cemaatine Göre Din Görevlilerinin Rol Modelliği". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 4/1 (15 Haziran 2024), 127-168. <https://doi.org/10.62297/idrak.1436586>

Ekici, Kübra Kamer. *Kur'an Kursları Öğretim Programının Yetişkin Din Eğitimi Kapsamında Değerlendirilmesi: Osmaniye İli Örneği*. Osmaniye: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

- Elzerey, Adil. *Din Görevlilerinin Mesleki Doyum Düzeylerinin Motivasyon Düzeylerine Etkisi*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Gedik, İsmail. *Antrenörlerin İletişim Becerileri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Güdük, Esra. *Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Problem Çözme Becerileri İle Sosyal Öz-Yeterlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Gül, Ali. “Diyanet Gençlik Merkezlerinde Yürütülen Değerler Eğitimi Çalışmalarının Öğretmen, Öğrenci, Veli Ve Diyanet İşleri Başkanlığı Personeli Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi”. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2023), 543-583. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1309295>
- Hakkı Şahin, İsmail. *Din Görevlilerinde Mesleki Doyum (Kırşehir İli Örneği)*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Kaya, Mevlüt - Nazıroğlu, Bayramali. “Din Görevlilerinin Mesleki Tutum ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27 (01 Eylül 2008), 25-53. <https://doi.org/10.17120/omuifd.01742>
- Keskin, Memiş - Yıldırım, Mehmet. “Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin İletişim ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Online Journal of Recreation & Sports* 13/2 (2024), 151-162. <https://doi.org/10.22282/tojras.1390206>
- Köylü, Mustafa. “Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Nitelikler”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (01 Mayıs 1990), 135-154. <https://doi.org/10.17120/omuifd.44547>
- Köylü, Mustafa. “Etkili Din Görevlisi”. *Din Eğitimi*. 99-110. İstanbul: Tided Yayınları, 4., 2017.

- Kurt, İbrahim. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek İhtisas Eğitiminin Müftü-Vaiz Yeterlikleri Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Küçük, Nurettin. *Din Görevlilerinin Meslek Etiğine İlişkin Algı Düzeyleri (Samsun İli Örneği)*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Mutlu, Şefika. *Öğreticilerine Göre Kur'an Kursu Öğreticiliğinin Mesleki Etik İlkeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Özcan, Suna. "Öğretmenlerin İletişim Becerileri ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki". *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi* 12/1 (2023), 146-158. <https://doi.org/10.30703/cije.1178983>
- Özel, Yasemin. *Yaratıcı Düşünme Tekniklerine Dayalı Geliştirilen Müdahale Programının Hemşirelik Öğrencilerinin Problem Çözme ve İletişim Becerilerine Etkisi*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Sertbaş, Merve - Akyürek, Süleyman. "Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Genç Kızlara Yönelik Faaliyetler Düzenleyen Din Görevlilerinin Özellikleri". *Eskiyeni* 53 (30 Haziran 2024), 605-633. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1412619>
- Söylev, Ömer Faruk. *Türkiye'de Dinî Danışma Ve Rehberlik: Alanları, İmkanları Ve Yöntemleri (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Tanyıldız, Aysel. *Avukatların Problem Çözme Becerilerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Ve İş Yaşam Dengeleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Isparta İli Örneği*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Tekeli, Ezgi Kırıcı. *Mükemmeliyetçiliğin Problem Çözme Becerisine Etkisinde Duygusal Zekanın Aracı Rolü: Turist Rehberlerine Yönelik Bir Uygulama*. Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

- Temel, Veysel. *Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Problem Çözme Becerileri, Karar Verme Stilleri ve Öfke Tazıları*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Thévenaz, Pierre. *What is Phenomenology?* Chicago: Quadrangle Books, 1962.
- Topuz, İlhan. “Danışmanlık Görevi Yürüten Din Görevlilerinin Meslekî Algılarına Yönelik Nitel Bir Araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (01 Haziran 2015), 75-93. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd/issue/48319/611712>
- Tur, Selda. *Okul Yöneticilerinin Problem Çözme Becerileri*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, 2022.
- Uzun, Muhammed Enes. *Din Görevlilerinin Sosyal Medya Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma: İzmir İli Örneği*. İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Yavuzer, Hasan. “Toplumsal Huzurun Sağlanmasında Din Ve Din Görevlileri”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 0/43 (19 Nisan 2023), 535-563. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1256783>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (12. basım). Seçkin Yayıncılık, 2021. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 12., 2021.
- Yıldırım, Arzu vd. “Lise Öğrencilerinin Problem Çözme Becerileri Ve Etkileyen Faktörler”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/1 (2011), 905-921.
- Yılmaz, Osman - Tarhan, Hümeysra. *Din Görevlilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin İncelenmesi*. 1/253-273. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Yiğit, Yasin. “Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları Ve Problem Çözme Becerisi Kazandırması Açısından Analizi”. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 6 (2019), 109-143.
- Yiğit, Yasin. *Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları ve Problem Çözme Becerisi Kazandırması Açısından Fonksiyonelliği (Sivas İli Örneği)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

- Yiğit, Yasin. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Öğrencilere Problem Çözme Becerisi Kazandırma Yeterliği Üzerine Bir Alan Araştırması (Türkiye Örneği)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (2021), 133-163. <https://doi.org/10.21054/deuifd.878017>.
- Yiğit, Yasin. "Din Öğretimi'nde Problem Çözme Becerisi Kazanma Amacına Erişim Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenilirlik Çalışması". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2018), 347-371. <https://doi.org/10.21054/deuifd.450962>.
- Zincir, Mesut vd. "Okul Yöneticilerinin Problem Çözme Yöntemleri Üzerine Nitel Bir Çalışma". *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 9/73 (2023), 4045-4058.

6 Şubat Depremlerinin Hatay'daki Ticari Faaliyetlere Etkisi
Impact of February 6, 2023 Earthquakes on Commercial Activities in Hatay

Bahar FATMAOĞULLARI

YL Mezunu, Hatay İl Millî Eğitim Müdürlüğü
MA Graduate, Hatay Provincial Directorate
of National Education
bhr-cografya@hotmail.com
ORCID: 0009-0008-8867-0821

Pelin FATMAOĞULLARI
GÜZELSAĞALTICI

YL Mezunu, Hatay İl Millî Eğitim Müdürlüğü
MA Graduate, Hatay Provincial Directorate
of National Education
kardelen87.5@gmail.com
ORCID: 0009-0002-6902-859X

Harun TÜYSÜZ

İl Millî Eğitim Müdürü, Dr., Hatay İl Millî Eğitim Müdürlüğü
Provincial Director of National Education, PhD, Hatay Provincial Directorate of
National Education
harun_54@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5670-7430

DOI: 10.56720/mevzu.1610679

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 3 Ocak / January 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Fatmaoğulları, Bahar, Fatmaoğulları Güzelsağaltıcı, Pelin, Tüysüz, Harun. "6 Şubat Depremlerinin Hatay'daki Ticari Faaliyetlere Etkisi". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 99-150. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1610679>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Doğa olaylarından biri olan depremi afete çeviren olay, insanların deprem sonrasında yaşadığı can ve mal kayıplarıdır. Depremde yaşanan ekonomik kayıplar, insanların gündelik yaşamının doğal akışını zorlaştırır. Çünkü yıkımlar ve kayıplar sonrasında insanların temel ihtiyaçları bile karşılanamazken bölgedeki ticari faaliyetlerin sekteye uğraması kaçınılmazdır. Yüzyılın felaketi sayılan 6 Şubat depremlerinin etkilediği şehirlerden biri olan Hatay'da, yaşanan yıkımın büyüklüğü ve bu yıkımın sebep olduğu kapanan yollar, ulaşımı olumsuz etkilemiştir. Ulaşımın aksaması, yolların hasar görmesi, sağlam olan yollarda meydana gelen mecburi trafik yoğunluğu ekonomik faaliyetlerin istenilen ve planlanan şekilde yerine getirilememesine neden olmuştur. Hatay ekonomisinin deprem öncesi ve sonrası değişimini anlamak ve bu değişimi 2020 ve 2023 yılları arasında karşılaştırarak açıklamak yıkımın kısa dönemdeki etkisini görmek için önemlidir. Depremin ekonomiye olumsuz etkisi uzun yıllara bağlı olarak ilerde daha açık bir şekilde gözlemlenebilecektir. Amaç, Hatay'da yaşanan depremin kısa dönemde ticari faaliyetleri ne yönde etkilediğini anlamaktır. Depremin etkisi; yıkılan iş yerleri, tarımsal üretimin değişimi, iş gücünde yaşanan kayıplar ve deprem sonrası yapılan değerlendirme raporları bu çalışma içinde analiz edilerek değerlendirilmiştir. Hatay'daki sosyal ve ekonomik hayatın deprem sonrası normal seyrine dönebilmesi için ekonomik açıdan il dışından yapılacak yardımların, destek ve yatırımların, girişimciler için önemi büyük olacaktır. Çünkü deprem nedeniyle tarımsal faaliyetler ve sanayi ürünlerinin üretiminde yetersiz insan gücü ile depremden olumsuz yönde etkilenen fabrika ve iş yerlerine gerekli bakım ve onarımların yapılamaması sonucunda üretimde düşüş gözlemlenmiştir. Bu durumu düzeltmek adına devlet ve özel sektörler tarafından verilen destekler ve yapılan yatırımlarla bu sektörlerde üretimlerde artış yaşandığı gözlemlenmiştir. Depremde zarar gören tarihi mekânlar ve kapalı çarşı turizm ile hizmet sektörünü de etkilemiştir. Bu çalışmada depremin Hatay ilinde tarım, sanayi ve hizmet sektörünü ekonomik olarak ne şekilde etkilediği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Ekonomi, Ticaret, Sanayi, Kooperatif, Destek.

Abstract

The event that turns an earthquake, one of the natural phenomena, into a disaster is the loss of life and property that people experience after an earthquake. The economic losses resulting from earthquakes significantly disrupt the routine functioning of individuals' daily lives. Because even the basic needs of people cannot be met after the destruction and losses, and it is inevitable that commercial activities in the region will be disrupted. In Hatay, one of the provinces severely affected by the February 6, 2023 earthquake – widely regarded as the disaster of the century – the extensive destruction and resulting road closures adversely impacted transportation infrastructure and mobility. The disruption of transportation, damage to road infrastructure, and inevitable traffic congestion on the remaining functional routes hindered the effective and planned execution of economic activities. It is important to understand the change in Hatay's economy before and after the earthquake and to explain this change by comparing it between 2020 and 2023 in order to see the short-term impact of the devastation. The long-term economic impacts of the earthquake are expected to become more evident over time. The aim of this research is to understand how the earthquake in Hatay affected commercial activities in the short term. The impact of the earthquake; the destroyed workplaces, the change in agricultural production, the losses in the workforce and the evaluation reports made after the earthquake are analyzed and evaluated in this study. For social and economic life in Hatay to return to its normal course following the earthquake, external assistance, support, and investments will play a crucial role in enabling entrepreneurial recovery and development. As a result of the earthquake, a decline in production was observed due to insufficient labor force in agricultural activities and industrial sectors, as well as the inability to conduct necessary maintenance and repairs on factories and workplaces that were adversely affected. To address this situation, increased production has been observed in these sectors as a result of support and investments provided by both the public and private sectors.

Historical sites and the covered bazaar damaged in the earthquake also affected tourism and the service sector. This study aims to analyze the economic impact of the earthquake on the agricultural, industrial, and service sectors in Hatay province.

Keywords: Earthquake, Economy, Trade, Industry, Cooperative, Support.

Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / <i>Conceiving the Study</i> : BF (%35), PF (%35), HT (%30) Veri Toplanması / <i>Data Collection</i> : BF (%35), PF (%35), HT (%30) Veri Analizi / <i>Data Analysis</i> : BF (%35), PF (%35), HT (%30) Makalenin Yazımı / <i>Writing up</i> : BF (%35), PF (%35), HT (%30) Makale Gönderimi ve Revizyonu / <i>Submission and Revision</i> : BF (%80), PF (%10), HT (%10)

1. Giriş

İktisadi faaliyetler, insanların yaşamlarını sürdürmek, ihtiyaçlarını karşılamak, içinde bulundukları maddi koşulları iyileştirmek ve refah düzeylerini yükseltmek amacıyla gerçekleştirdikleri eylemlerdir. Ekonomik coğrafyada, insanların çalıştıkları alanlara göre iktisadi faaliyetler üç temel sektörde incelenir. Ekonomi üzerinde önemli etkileri olan bu sektörler tarım, sanayi ve hizmet sektörüdür.

Birincil ekonomik faaliyetler ürettiği ürünleri doğrudan veya dolaylı olarak doğadan elde eden ekonomik faaliyetlerdir. Avcılık ve toplayıcılık, tarım, hayvancılık, balıkçılık ve ormancılık gibi doğrudan doğal kaynaklara dayalı iş kollarını kapsar. İkincil ekonomik faaliyetler ise insanların kullanabileceği ürünleri hammaddeleri işleyerek yarı mamul veya mamul ürünlere dönüştüren sanayi sektörünü ifade eder. Üçüncül ekonomik faaliyetler, hizmet sektörünü oluşturur. İnsana hizmet eden bilgi, güvenlik, sağlık, eğitim, ulaşım, ticaret, bankacılık ve turizm gibi hizmetlerin insanlara sunulmasıyla gelir elde edilmesini sağlar.¹

¹ Tümertekin, Erol- Özgüç, Nazmiye, Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma (Çantay Kitapevi, İstanbul: 2022), 115-117.

Bu üç sektör, ülke ekonomilerinin şekillenmesinde belirleyici rol oynar. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi, bu sektörlerdeki istihdam oranlarına bağlı olarak değerlendirilir. Ülkeler gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke olarak sınıflandırılır. Gelişmiş ülkelerde birincil ekonomik faaliyetlerde çalışanların oranı düşüktür, buna karşılık ikincil ve üçüncül ekonomik faaliyetlerde çalışanların oranı yüksektir. Bu durumun nedenleri arasında kırsal kesimde istihdam olanaklarının sınırlı olması, tarımda makineleşmenin yaygınlaşması ve sanayi ile hizmet sektörünün yüksek istihdam potansiyeline sahip olması gibi faktörler yer alır².

Ekonominin yanı sıra “Gelişmişlik endeksi” insani olarak yaşam standartlarının yeni göstergesi olarak alınmaktadır. Deprem öncesi 2022 yılında Acar ve diğerleri³ tarafından yapılan çalışmada, gelişmişlik endeksi sekiz temel ölçütte incelenmiştir: Rekabetçilik, nüfus, eğitim, istihdam ve sosyal güvenlik, sağlık, finans, yaşam kalitesi ve yenilikçilik. Bu ölçütler altında toplamda 56 değişik veri kullanılarak Hatay ilçelerinin gelişmişlik düzeyleri altı kademedeki değerlendirilmiştir. Birinci kademe en yüksek sosyo-ekonomik gelişmişliği ifade ederken, altıncı kademe en düşük gelişmişlik düzeyini göstermektedir. Bu değerlendirme sonuçlarına göre, Antakya ve İskenderun ilçeleri ikinci kademedeki yer alırken, Defne, Dörtöy, Belen, Samandağ, Payas ve Arsuz ilçeleri üçüncü kademedeki bulunmaktadır. Kırıkhan ve Erzin ilçeleri dördüncü kademedeki, Reyhanlı ve Hassa ilçeleri beşinci kademedeki, Yayladağı, Kumlu ve Altınözü ilçeleri ise altıncı kademedeki yer almaktadır.

İstanbul Üniversitesi Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 2023 yılında yayınlanan İller Arası Rekabet Endeksi, 81 ili "Yaşanabilirlik", "Üretim ve Ticaret", Beşerî Sermaye", ve "Yenilikçilik" olmak üzere dört temel başlık altında 108 göstergeye göre değerlendirmiştir. Şeker ve diğerleri⁴ tarafından yapılan çalışmada, 2021-2022 verileri ile 2009, 2014 ve 2018

² Soyatlar vd., *Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya...*, 218.

³ Salih Acar vd., “İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2022” (Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını, 2022), Sayı: 35, Araştırma Raporu Sayı: 8.

⁴ Murat Şeker vd., *İller Arası Rekabet Endeksi: 2021 – 2022* (İstanbul Üniversitesi Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2023), Şehir Araştırma Notları, 6.

yıllarındaki endeks verileri karşılaştırılarak Hatay ilinin performansı incelenmiştir. Hatay, 2009 ve 2014 yıllarında 81 il arasında 33. sırada yer alırken, 2018 yılında 29. sıraya yükselerek rekabet gücünde ilerleme kaydetmiştir. 2022 yılında ise 26,26381 endeks değeri ile 27. sıraya yükselerek olumlu bir ivme yakalamıştır. Bu sonuçlar, Hatay'ın iller arası rekabet sıralamasında zaman içinde pozitif bir değişim gösterdiğini ortaya koymuştur.

Hatay, 552.400 hektarlık arazi varlığının %50'sini (275.578 hektar) tarım arazilerinin oluşturmasıyla önemli bir tarım potansiyeline sahiptir⁵. Samandağ, Dört Yol, Erzin, Payas, İskenderun ve Arsuz'da kıyı ovaları, Amik'te ise çöküntü ovası bulunmaktadır. Bu verimli ovalarda pamuk, zeytin, tütün, turuncgiller ve domates gibi endüstriyel hammadde niteliği taşıyan ürünler yetiştirilmektedir. Hatay'ın sanayi sektöründe zeytinyağı ve salça fabrikaları, deri ayakkabıcılığı, tekstil çırçır fabrikaları, mobilyacılık, otomotiv filtre üretimi ve İskenderun Demir Çelik Fabrikası'nın da dâhil olduğu organize ve küçük sanayi siteleri faaliyet göstermektedir. Bununla birlikte, Hatay sahip olduğu doğal güzellikleri, zengin tarihi ile kültürel mirası ve eşsiz gastronomisiyle önemli bir turizm merkezidir. "Medeniyetler Şehri" olarak anılan Hatay, Hatay Tarım Fuarı, Hatay Künefe Festivali gibi etkinliklerle ve UNESCO tarafından Dünya'nın 26. Gastronomi Şehri ilan edilmesiyle hizmet sektöründe özellikle turizm alanında gelişme kaydetmiştir. 2019 yılında Hatay'ı 114.210 yerli ve 179.264 yabancı turist ziyaret etmiştir. 2020 yılında Hatay'ı ziyaret eden yabancıların geliş sayısı 75.018 iken toplamda 114.668 kişi, 2021 yılında yabancıların geliş sayısı 126.268 iken toplamda 169.043 kişi ziyaret etmiştir⁶. Hatay mutfağının 13 farklı dünya medeniyetinin gastronomi kimliğini etkilediği ve şekillendirdiği düşünülmektedir. Bölgenin ılıman iklimi ve zengin bitki örtüsü, Hatay'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının (GSYİH) %60'ını oluşturan tıbbi ve aromatik bitkilerin yetiştirilmesine olanak sağlamaktadır.

⁵ Damla Yazkan, *Hatay'ın Ekonomideki Yeri ve Önemi* (Sanayi Politikaları Araştırma Dizisi-2, Nisan 2023).

⁶ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Turizm- Yabancı Geliş Sayısı- Toplam Geliş Sayısı (2025).

Türk Patent ve Marka Kurumu⁷ verilerine göre, Hatay'da 2022 yılından itibaren menşe adı veya mahreç işareti almak üzere farklı ürün gruplarında toplam 116 başvuru yapılmıştır. 2006 yılından bu yana tescillenen ürün sayısı ise 25'tir. Hatay'ın tescilli coğrafi işaretli ürünleri arasında süt ürünleri, (Antakya Carra Peyniri, Antakya Künefelik Peyniri, Antakya Küflü Sürkü, Antakya Sürkü, Antakya Tuzlu Yoğurdu), yemekler (Antakya Kâğıt Kebabı, Hatay Kaytaş Böreği, Hatay Oruğu) ve diğer çeşitli ürünler (Antakya Künefesi, Hatay Kabak Tatlısı, Hatay Ceviz Reçeli, Hatay Kömbesi, Belen Kömürçukuru Pekmezi, Hatay Beyaz Balkabağı, Altınözü Zeytinyağı, Hatay Nar Ekşisi) bulunmaktadır. Ayrıca, Kırıkhan Siyah Havucu, Kırıkhan Kavunu, Dörtöl Mandarini ve Samandağ Biberi gibi menşe adı almış ürünler de Hatay'ın zengin mutfak kültürünü yansıtmaktadır. Bu veriler, Hatay'ın yöresel ürünlerinin korunması ve tanıtılması konusundaki çabalarının yanı sıra, coğrafi işaretli ürünlerin ekonomik ve kültürel değerinin farkında olduğunu göstermektedir.

Türkiye, 6 Şubat 2023 tarihinde, sadece ulusal değil, küresel ölçekte de en büyük deprem felaketlerinden birini deneyimledi. Bu depremi diğerlerinden ayıran özellikler, ardışık olarak meydana gelmesi, meydana geldiği saat ve mevsim koşulları ile geniş bir coğrafi alanı etkilemesidir. Farklı kaynaklarda depremin ilk aşamasında devlet milli gelirinin tahmini olarak %12'si kadar bir iktisadi zarara yol açtığını belirtmektedir⁸. Ancak, afetlerin yalnızca doğrudan etkileriyle değil, yarattığı dolaylı etkilerle de değerlendirilmesi daha kapsamlı bir analiz sunacaktır. Afetin büyüklüğü ve etkileri bağlamında, bölgenin gelişmişlik düzeyi, coğrafi genişliği, nüfus ve demografik yapısı ile endüstriyel yapısı gibi faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir⁹.

Deprem öncesinde gelişim ve değişime açık bir şehir olan Hatay, 6 Şubat 2023 depremi sonrasında birçok alanda devlet desteğine ihtiyaç duyar hale

⁷ Türk Patent ve Marka Kurumu (TPMK), "İl Bazında Coğrafi İşaret" (31 Mart 2024).

⁸ Yusuf Ziya Şipal, "6 Şubat 2023 Depremin Afet Yönetim ve Deprem Lojistiği Açısından Değerlendirilmesi", *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 8/2 (2023), 821-825.

⁹ Murat Koçanlı, "Uluslararası Medya Çerçevesinde 2023 Türkiye Depremi", M. Aytül Kasapoğlu (Ed.), *Afet ve Toplum: İnsan-Doğa İlişkisi İçinde* (Töz Yayınları, 2023), 300-322.

gelmiştir. Doğal afetlerden biri olan depremler, insanın mekânla ilişkisini fiziksel olarak sarsmasının yanı sıra diğer afet türlerine kıyasla daha uzun süreli etkilere yol açabilmektedir¹⁰. Depremin yol açtığı afetler, etkilenen bölgeyi ekonomik açıdan derinden etkileyebilir. Bu bağlamda, depremin Hatay ili üzerindeki etkisi, 2020-2023 yılları arasındaki ticari potansiyeldeki değişimler üzerinden değerlendirilecektir.

Bu çalışmanın amacı, deprem sonrası Hatay ilinde gerçekleştirilen çalışmaların ticari potansiyeli ne ölçüde etkilediğini değerlendirmek, doğru yatırımlarla Hatay'da insan yaşamına uygun yeniden yapılandırma süreçlerinin başlatılıp başlatılmadığını belirlemek ve Hatay'da yaşayan insanların sosyal ve maddi haklarının yasal güvencelerle korunup korunmadığını incelemektir.

2. Yöntem

6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan 11 ili etkileyen ve Yüzyılın Felaketi diye adlandırılan bu doğal afetin yarattığı etkiyi görmek zamana bağlı ortaya çıkacaktır. Afetin etkisiyle Hatay ilinde oluşan maddi zararın büyüklüğü ile gerçekleşen değişimi kısa ve uzun vadede değerlendirmek gerekmektedir. Ancak yapılan bu çalışma depremden sonraki bir yıl içinde elde edilen verilerden oluştuğu için kısa vadeli süreçte değerlendirilecektir.

Bu çalışmada, tanımlayıcı ve karşılaştırmalı bir araştırma modeli benimsenmiştir. Araştırma modeli, 2020-2023 yılları arasında Hatay ilindeki ekonomik değişimlerin deprem öncesi ve sonrası dönemler itibarıyla sektörel düzeyde incelenmesini amaçlamaktadır. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve 11 ili etkileyen depremin Hatay ili özelindeki 2023 yılına ekonomik etkileri, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışma, tarım, sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerini kapsayacak şekilde kapsamlı bir analiz süreci izlemektedir. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Hatay İl Ticaret Müdürlüğü ve Hatay Büyükşehir Belediyesi gibi resmî kurumlardan elde edilmiş, ayrıca konu ile ilgili literatür taraması yoluyla

¹⁰ Nevzat Tetik – İlhan İlker Albulut, “6 Şubat 2023'te Yaşanan Depremin Ekonomik ve Finansal Etkileri: İhracat Üzerinden Bir İnceleme”, *Bölüm 8*.

la veriler desteklenmiştir. Toplanan veriler, tematik başlıklar altında sınıflandırılarak, yıllara göre karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabii tutulmuş ve betimsel istatistik yöntemleriyle analiz edilmiştir. Araştırma modeli, deprem öncesi ve sonrası ekonomik faaliyetlerdeki değişimleri nicel verilerle açıklamayı hedeflemiş, tablolar ve grafikler aracılığıyla sonuçlar görselleştirilmiştir. Sektörel analizlerde, tarımsal üretim, sanayi faaliyetleri, dış ticaret hacmi ve ticaret odalarına kayıtlı işletme sayıları gibi göstergeler üzerinden detaylı bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca, deprem sonrası ilk yılın ekonomik etkilerini anlamaya yönelik kısa vadeli bir etki analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırma modeli, Hatay ilinde deprem kaynaklı ekonomik kayıpların boyutlarını ve sektörel düzeydeki farklılıkları ortaya koyarak, ekonomik toparlanma sürecine yönelik çözüm önerileri geliştirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Depremi çeşitli sektörlerle etkisi, rakamsal verilerle ortaya konmuştur. Konu ile ilgili daha önce yapılmış bilimsel çalışmalar da incelenerek depremin Hatay ekonomisi üzerindeki etkileri ve ekonomik değişimin olumlu ve olumsuz yönü hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur. Ayrıca, il genelinde yapılan gözlemler de birincil veri olarak değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

3. Bulgular

Ticari faaliyetlerin kapsamı geniş bir yelpazeye sahip alanları barındırır. Bu nedenle bulguları bu çalışmada, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerine ait başlıklar altında inceleyerek elde edilen veriler değerlendirilecektir.

3.1. Tarım Alanları

Tarım alanları artan ihtiyaçlara göre yıllara göre sürekli artış göstermektedir. Bu artış yanında Hatay'da tarımsal üretim doğal koşullara bağlı olarak yapılır. Bu nedenle ürünlerden elde edilen verim yıllara bağlı olarak değişkenlik gösterir.

Tablo 1.

Hatay'ın 2020-2023 Yılları Arasındaki Tarım Alanlarının Değişimi

Tarım alanları	2020 Yılı (Dekar)	2021 Yılı (Dekar)	2022 Yılı (Dekar)	2023 Yılı (Dekar)

Tahıl ve diğer bitkisel ürünler- de:				
Ekilen alan	1.050.338	1.073.346	1.089.813	1.135.567
Nadas alanı	5.234	56.006	54.581	50.891
Sebze bahçeleri	251.228	229.763	209.177	220.985
Meyveler, içecek ve baharat bit- kileri	961.398	993.242	1.011.034	1.017.502
Süs bitkileri	150	152	230	253
Toplam	2.268.348	2.352.509	2.364.835	2.425.198

Kaynak. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Tarım- İllere Göre Tarım Alanları, (2024).

Nadas; toprağın bir yıl ekilip bir yıl gerekli minerallerini toplayabilmesi için dinlendirilmesi anlamına gelmektedir. Nadas alanları yıllara göre değişkenlik gösterse de genel olarak azalma eğilimindedir. Nadas alanı azalırken toplam ekilen alanda artış gözlenmiştir. Tahıl ve diğer bitkisel ürünlerde ekilen alan ile meyveler, içecek ve baharat bitkilerin alanı sürekli artış göstermiştir. Sebze bahçeleri alanı 2020 yılında 251.228 dekar iken; 2021, 2022 ve 2023 yıllarında düşüş göstermiştir. Süs bitkileri alanı 2020 ve 2021 yıllarında benzer iken 2022 ve 2023 yıllarında artış göstermiştir. Toplam tarım alanı yıllara göre sürekli artış göstermiştir. Tablodaki verilere göre depremin tarım alanlarını olumsuz yönde etkilemediği gözlemlenmiştir.

Hatay'da en çok üretimi yapılan bazı ürünlerin yıllara göre alan ve üretim değişimi Tablo 2'de gösterilmiştir. Buğday ve zeytin üretiminde bir önceki yıla göre ekim alanı artmasına rağmen verim az olduğu için üretim miktarında az olduğu görülür. Verimin düşmesinde tarımın iklim etkisine bağlı olarak yapılması ve deprem sonucu tarım ürünlerin gerekli bakımlarının yapılmaması etkilidir.

Tablo 2.

Hatay'da üretimi en çok yapılan ürünlerin ekim ve üretim miktarı

GÖSTERGE	2020	2021	2022	2023

BUĞDAY				
Ekiliş (da)	529.723	540.948	491.122	540.586
Üretim (Ton)	218.004	247.888	188.531	176.751
PAMUK				
Ekiliş (da)	331.548	389.619	459.510	388.884
Üretim (Ton)	174.843	210.102	239.036	185.009
MAYDANOZ				
Ekiliş (da)	38.779	40.958	41.744	56.832
Üretim (Ton)	53.445	61.857	57.827	82.151
ZEYTİN				
Dikim (da)	556.798	559.568	565.204	566.389
Üretim (Ton)	67.212	119.991	221.278	178.933
NARENCİYE				
Dikim (da)	280.356	299.049	306.124	310.649
Üretim (Ton)	675.383	1.229.280	978.818	1.620.952

Kaynak. Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (HİTOM), 2023 Yılı Faaliyet Raporu.

Hatay’da pamuk üretimi yılda 2 kez yapılmaktadır. Buna göre 2023 yılında 1. ürün pamuk 276.129 dekar alanda 139.235 ton üretim vermişken, 2. ürün pamuk 112.755 dekar alanda 112.755 ton ürün vermiştir. Bu bilgiye göre ikinci üründe verim miktarı artmıştır. Bunun nedeni deprem sonrası insanların pamuk için gerekli bakımların yapılmasından kaynaklıdır.

Hatayda 2022 yılına göre çayır ve mera alanı 172.000 dekar iken, 2023 yılında bu değer 169.889 dekara düşmüştür. Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü’nün 2023 yılı faaliyet raporuna göre bunun nedeni mera varlığından, 7.913 dekar mera alanı afet evleri, 424 dekar mera alanı sanayi bölgesi tesisi amacıyla mera vasfından çıkarılmıştır.

Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü’nün 2023 yılı faaliyet raporuna göre; 2022 yılında 21.712 üreticinin çiftçi kayıt sistemine kaydı varken 2023 yılında yaşanan deprem sonrası kayıplardan sonra bu sayı 20.044’te düşmüştür. Bu durum ürün üretiminde düşüşlere neden olmuştur. Ancak buna rağmen 2023

yılında Türkiye'deki maydanozun %65'inin üretimiyle Hatay ülkede ilk sırada, zeytinin %11'i üretimiyle 3. sırada, narenciye toplamının %21'i üretimiyle 3. sırada, pamuğun %4'ü üretimiyle 4. sırada yer almaktadır.

3.2. Sebze ve Meyve Halleri

Hatay'da faaliyet gösteren 5 sebze ve meyve hallerinde bulunan 2022 yılında toplam 266 işyeri sayısı ve 2023 yılında toplam 245 iş yeri sayısı Tablo 3'te gösterilmektedir. İş yeri sayısı depremin etkisiyle azalmıştır.

Tablo 3.

Hatay'daki 2022-2023 Yılı Sebze ve Meyve Halleri

Sebze ve Meyve Halleri	2022			2023			
	İşyeri sayısı	Sa-	Yıllık İş- lem (Ton)	İş- yeri sayısı	Sa-	Yıllık İş- lem (Ton)	İş-
Antakya Toptancı Hali	65		207.729	65		52.365	
Dörtyol Toptancı Hali	41		205.403	41		193.675	
İskenderun Toptancı Hali	92		97.066	89		70.268	
Reyhanlı Toptancı Hali	21		16.028	21		17.724	
Kırıkhan Toptancı Hali	47		35.525	29		23.233	
Toplam	266		561.751	245		357.265	

Kaynak. Hatay Büyükşehir Belediyesi Haller Müdürlüğü.

6 Şubat 2023'te meydana gelen deprem, Hatay'daki sebze ve meyve ticaretini derinden etkilemiştir. Özellikle Antakya Toptancı Hali'nde işlem hacmi %75 oranında azalarak en büyük darbeyi almıştır. Kırıkhan Toptancı Hali'nde ise hem işlem hacmi %41 oranında düşmüş hem de işyeri sayısı %38 oranında azalmıştır. İskenderun Toptancı Hali'nde de %27'lik işlem hacmi düşüşü ve %3'lük işyeri sayısı azalması yaşanmıştır. Dörtyol Toptancı Hali ise %2'lik bir

işlem hacmi düşüşü yaşamış ancak işyeri sayısını korumayı başarmıştır. Genel olarak, deprem Hatay'daki sebze ve meyve ticaretini olumsuz etkilemiş, özellikle Antakya ve Kırıkhan'da büyük kayıplara yol açmıştır.

Tablo 4.

Hatay'daki 2022 Yılı Sebze ve Meyve Halleri Ürün Giriş Çıkışı

2022	ANTAKY		REYHAN		KIRIKH		İSKENDE		DÖRTYO		TOPLAM	
	A		LI		AN		RUN		L		(TON)	
	GİRİ	ÇIKI	GİR	ÇIK	GİR	ÇIK	GİRİ	ÇIKI	GİRİ	ÇIK	GİRİ	ÇIKI
	Ş	Ş	İŞ	İŞ	İŞ	İŞ	Ş	Ş	Ş	İŞ	Ş	Ş
OCAK	7.200	6.200	568	501	953	606	7.170	3.098	10.814	4.269	2.670	14.674
ŞUBAT	9.000	7.600	552	542	950	966	6.568	4.152	8.554	3.298	2.562	16.558
MART	8.500	7.500	574	513	864	893	5.181	1.956	9.921	7.670	2.504	18.532
NİSAN	5.500	5.200	513	393	913	1.133	3.603	1.701	8.106	4.880	18.635	13.307
MAYIS	6.100	13.800	712	521	1.184	1.075	3.510	1.994	19.449	9.624	30.955	27.014
HAZİRAN	7.400	6.700	460	427	1.384	1.116	4.312	2.373	15.939	10.120	29.495	20.736
TEMMUZ	791	5.200	284	236	4.791	1.048	5.933	3.432	3.341	3.723	15.140	13.639
AĞUSTOS	11.110	10.808	1.611	952	2.715	2.112	3.680	6.359	10.771	2.368	29.887	22.599
EYLÜL	13.275	12.245	1.438	1.117	2.296	2.212	6.639	3.888	13.368	3.425	37.016	22.887
EKİM	9.000	11.00	967	1.08	1.56	2.05	5.576	3.136	13.75	3.81	30.85	21.09

MART	-	-	496	303	474	329	-	-	5.904	943	6.874	1.575
NİSAN	-	-	773	503	487	454	-	-	7.530	1.41 3	8.790	2.370
MAYIS	-	-	383	400	646	498	-	-	9.061	5.41 6	10.09 0	6.314
HAZİR AN	-	-	554	338	853	421	3.478	2.724	11.17 1	6.51 6	16.05 6	9.999
TEMM UZ	-	-	898	636	727	795	2.164	2.372	7.048	1.04 2	10.83 7	4.845
AĞUST OS	9.90 6	3.00 7	1.00 5	1.05 3	1.91 5	1.30 5	4.374	2.803	12.48 8	2.65 0	29.68 8	10.81 8
EYLÜL	4.19 0	1.80 0	1.57 9	1.74 8	1.85 4	1.37 8	5.596	2.450	20.31 4	17.4 69	33.53 3	23.84 5
EKİM	6.06 3	2.09 9	1.00 5	1.14 2	1.26 2	1.35 0	4.500	2.559	19.16 2	2.10 8	31.99 2	9.258
KASIM	4.10 0	2.80 0	983	829	1.09 6	1.80 6	5.805	3.159	15.30 2	3.24 2	27.28 6	11.83 6
ARALI K	3.90 0	5.50 0	493	1.33 6	885	2.01 4	6.280	3.450	16.80 1	6.55 1	28.35 9	18.85 1
TOPLA M	32.1 59	20.2 06	8.87 3	8.85 1	11.6 25	11.6 08	38.29 3	31.97 5	140.8 05	52.8 70	231.7 52	114.5 10

Kaynak. Hatay Büyükşehir Belediyesi Haller Müdürlüğü.

Tablo 4 ve Tablo 5 karşılaştırıldığında 2022 ve 2023 yılına ait sebze- mey- ve hallerine giren ve çıkan ürünlerin miktarındaki değişim, depremin etkisi daha net göstermektedir. Hatay'da meydana gelen deprem; yıkım, alt yapı ve ulaşım sorunlarını ortaya çıkartmıştır. Bundan dolayı Antakya Toptancı Ha- linde Şubat ayından itibaren 6 ay boyunca, İskenderun Toptancı Halinde ise Şubat ayından itibaren 4 ay boyunca ürün giriş- çıkış bilgisi bulunamamıştır.

Depremden az zarar gören Reyhanlı ve Dört Yol Toptancı Halinde ürün giriş - çıkış miktarlarında fazla değişim olmamıştır. Depremden zarar gören Antakya, İskenderun ve Kırıkhan Toptancı Halinde ürün miktarındaki giriş - çıkış değişimi 2022 yılına göre azalış göstermiştir. Bu da depremin ticaret alanında olumsuz etkisini gösterir.

3.3. Dış Ticaret

İhracat, bir ülkede fazla olarak üretilen ürünlerin dış ticaret yoluyla başka bir ülkeye satılması olayıdır. Hatay ticaretinde tarım ve sanayi ürünlerinin ihracat içerisinde yeri mevcuttur. Yurt içi ve yurt dışı pazarlarına yetiştirilen tarım ürünlerini ve işlenen sanayi ürünlerini ihraç eder. Tarımsal ürünler geleneksel yöntemlerle yetiştirildiği için üretimde yaşanan dalgalanmalar sanayi ürün üretimini de etkilediğinden ticareti de etkilemektedir.

Tablo 6.

Hatay ilinin Genel İhracat Verisi

	2020 YILI	2021 YILI	2022 YILI	2023 YILI
OCAK	225.668	181.323	303.719	219.188
ŞUBAT	209.939	179.937	319.167	126.168
MART	171.407	319.078	467.777	255.422
NİSAN	186.808	292.337	375.580	200.066
MAYIS	165.264	330.130	331.402	246.887
HAZİRAN	268.954	332.498	427.366	228.778
TEMMUZ	210.631	317.923	322.962	192.834
AĞUSTOS	167.306	417.297	300.378	231.075
EYLÜL	173.184	559.064	291.385	284.003
EKİM	262.051	462.435	279.996	320.702
KASIM	303.110	443.183	348.570	256.137
ARALIK	312.988	555.100	297.388	358.520
TOPLAM	2.657.309	4.390.306	4.065.689	2.919.780

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret- İllere Göre İhracat, (2024) (Değer: Bin ABD \$ / Value: Thousand US \$)

Tablo 6'daki veriler doğrultusunda yapılan değerlendirmede 2020 yılındaki toplam ihracat değeri, 2021 yılında yaklaşık iki katına çıkmıştır. 2022'de yaklaşık olarak aynı değeri korumuş, ancak 2023 yılında hızlı bir düşüş gözlenmiştir. 2020 yılından 2022 yılına kadar görülen bu yükseliş döviz kurunda gerçekleşen değişim sonucu, yabancı ülkelerin ülkemizdeki üretilen ürünlere talebi artırmasından kaynaklanmış olabilir. Ülke ekonomisindeki döviz kuru ve uygulanan ekonomik politikalar sonucu rakamsal değerlerin yıllara göre değişkenlik gösterdiği görülür. Döviz piyasaları ülke ekonomilerini etkiler. Döviz piyasasında dalgalanmalar sonucu 2020 yılında ortalama ABD doları kuru 7 TL'ye yükselmiştir. 2021'de ise bu değer 8,89 TL'ye, 2022'de 16,55 TL'ye, 2023'te 24 TL 'ye yükselmiştir. 2023 yılının Aralık ayında ise ABD doları 29,53 TL değerine ulaşmıştır.

2020 yılındaki ihracat değerinin düşüşü, Türkiye'de Mart ayında ortaya çıkan pandeminin döviz piyasasına etkisiyle Türk lirasının dolar karşısında değer kaybetmesidir. 2023 yılında ihracat değerinde görülen düşüşün nedeni ise deprem felaketinden dolayı Hatay'dan beklenen üretimin yapılamamasıdır. Depremden sonra Hatay'da ekonomi durma noktasına gelmiş ve insanlar temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelmiştir. Depremin yıkıcı etkisiyle insanların çoğu evsiz ve işsiz kalmıştır. Artçı sarsıntıların devam etmesi, iş yerlerinin depremin etkisiyle yıkılması insanları uzun süre üretimden uzak tutmuştur. Depremin etkisi insanları diğer illere göç etmeye zorlamış, geride kalan insanlar var olan olanaklar içerisinde yaşamını devam ettirmeye çalışmışlardır.

İthalat, insanların ihtiyaç duyduğu çeşitli ürünlerin ülkede yeterli üretilmemesi veya hiç üretilmemesi sonucu ülke dışından satın alınmasıdır.¹¹ "Bir ülkedeki alıcıların başka ülkelerde üretilmiş malları satın almalarına veya başka bir ifadeyle, dış ticaret ilişkileri çerçevesinde, bir ülkenin diğer ülkelerden mal ve hizmetler satın almasına ithalat denir."¹²

Tablo 7.

¹¹ Halim Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama* (İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2002), 234.

¹² Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika...*, 235.

Hatay İlinin Genel İthalat Verisi

	2020 YILI	2021 YILI	2022 YILI	2023 YILI
OCAK	363.905	401.056	732.408	421.384
ŞUBAT	254.392	344.898	622.064	255.316
MART	303.327	413.953	818.163	580.652
NİSAN	248.767	534.639	659.101	505.758
MAYIS	224.250	601.305	669.291	572.009
HAZİRAN	285.856	436.186	822.944	363.350
TEMMUZ	390.758	611.769	745.199	447.323
AĞUSTOS	292.829	641.103	510.738	531.161
EYLÜL	365.031	668.724	531.466	338.891
EKİM	341.357	475.746	516.347	470.010
KASIM	310.402	728.027	624.358	374.141
ARALIK	352.462	783.360	410.860	476.244
TOPLAM	3.733.336	6.640.766	7.662.939	5.336.240

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret- İllere Göre İthalat, (2024) (Değer: Bin ABD \$ / Value: Thousand US \$)

2020'den itibaren Tablo 7'deki aylık ve yıllık bazda ithalat değerleri incelendiğinde genel olarak 2022 yılına kadar değerlerin arttığı, ancak 2022 yılının ikinci yarısında düştüğü görülmektedir. Bu düşüşün nedeni pandemi ve döviz kurlarında gerçekleşen değişimlerden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca salgının yayılmasını önlemek amacıyla dünya ülkeleri dış ticarete o dönem içinde sınırlamalar getirmiştir.

2020 yılındaki toplam ithalat değeri 2021 yılında yaklaşık 2 katına çıkmıştır. Bu yükselişte pandemi yasaklarının yumuşaması ve Türkiye'nin ekonomi politikaları etkili olduğu söylenebilir. 2023 yılında yaşanan deprem felaketinden dolayı ithalatın 2022 yılına göre daha da düştüğü görülmektedir. Tablo 7'deki toplam değer veri değerlendirmesine göre depremin etkisi pandemi etkisinden daha az olmuştur. Döviz kurundaki değişimine bakıldığında 2023 yılı Aralık ayında ABD doları değeri 29, 53 TL'ye yükselmesine rağmen ithalat

değeri 5 milyar 336 milyon 240 bin dolar olmuştur. Depremi dış ticarete etkisi fazla olmamıştır.

Tablo 8.

2022 Yılı Dış Ticaret Payı

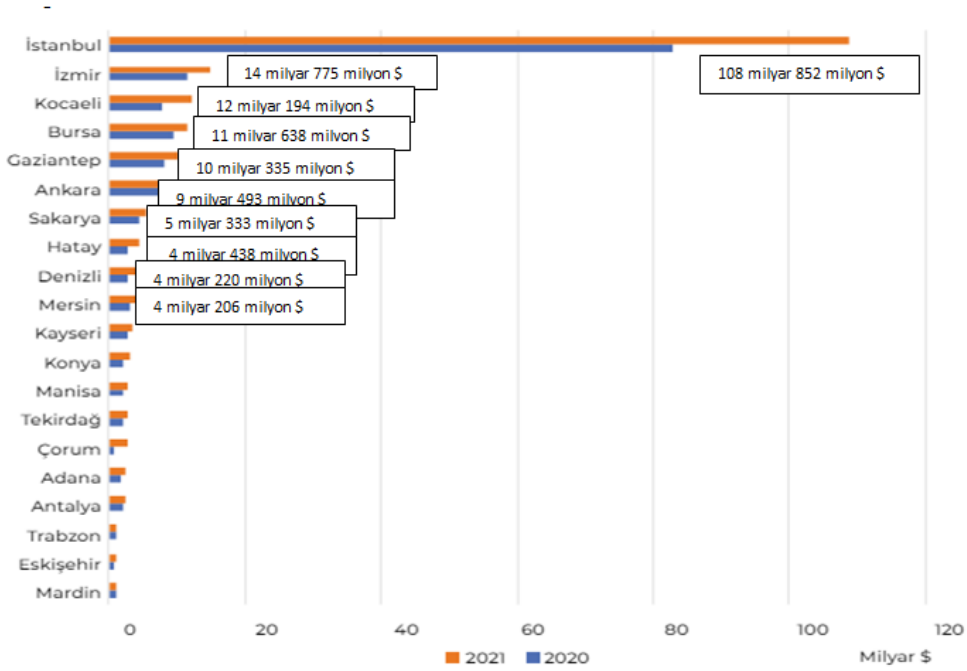
YER ADI	İHRACAT (Milyon dolar)	%	İTHALAT	
			(Milyon do- lar)	%
HATAY	4.067	0.016	7.611	0,020
ETKİLENEN 11 İL	21.946	8,6	24.446	6,7
TÜRKİYE	254.172	100	363.711	100

Kaynak. *Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB),2023 Kahramanmaraş ve Hatay depremleri raporu.*

Tablo 8'e bakıldığında 2022 yılına ait dış ticaret dengesinde ithalat değeri ihracattan büyük olduğu için ekonomide 3.544 milyon dolar açık ortaya çıktığı görülmektedir. 2023 yılı değerlerine bakıldığında bu açık 2.416.460 dolara düşmüştür. Bunun nedeni deprem sonrası üretim yapılan yerlerin yıkılmasıyla üretimin düşmesi, ihracatı; ulaşım sıkıntısı ve can kaybıyla yaşanan göçünde ithalatı etkilemesi olabilir.

Şekil 1.

İllere göre 2020- 2021 yılları arası ihracat



Kaynak. Türkiye ihracatçılar meclisi (TİM), İhracat 2022 raporu. S. 48

2020'de ortaya çıkan Covid-19 salgını Türkiye içinde de ticari faaliyetleri etkilemiştir. Antakya Ticaret ve Sanayi Odası'nın 2021 de yayınladığı faaliyet raporuna göre Hatay, 2020 yılında Türkiye içindeki ihracat sıralamasında ilk 13 il arasındayken bu dönemdeki ihracatı ise 2 milyar 434 milyon ABD dolarıdır.

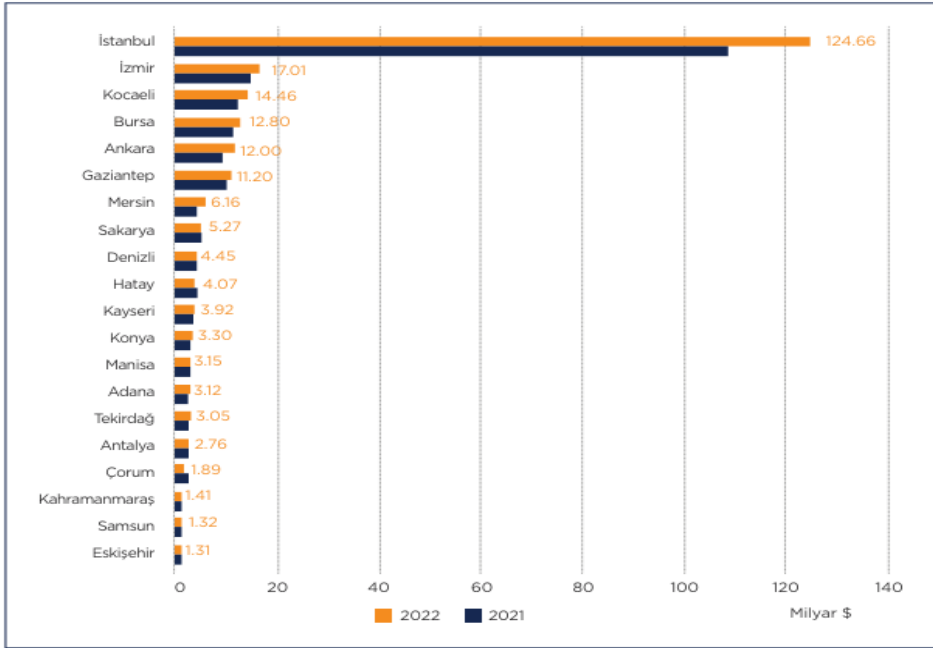
Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin ihracat 2022 raporundan alınan 2021 yılına ait ihracat değerleri Şekil 1'de verilmiştir. Bu değerlere göre Hatay'ın ihracat değeri 4 milyar 438 milyon ABD dolarıdır. Hatay bu değer ile illerin ihracat sıralamasında 8. Sırada yer almaktadır. Hatay'ı aynı değerlere yakın olarak Denizli ve Mersin illeri takip eder. 2020'ye göre Hatay'ın ihracat değeri nere-

deyse 2 katına ulaşmıştır. Bu yükselişe pandemi etkisinin azalması katkı sunmuştur. Ekonominin bu şekilde canlandığı söylenebilir.

2021- 2022 yılları ihracat oranlarına Şekil 2'ye bakıldığında Hatay'ın iller arası ihracat sıralaması 10. sıraya düşmüşken, bir önceki yıl aynı değere yakın olan Denizli 9. Sıraya, Mersin ise 7. Sıraya yükselmiştir.

Şekil 2.

İllere göre 2021- 2022 yılları arası ihracat



Kaynak. Türkiye ihracatçılar meclisi (TİM), İhracat 2023 raporu. S.28

2023 İhracat raporuna göre, 2022 yılında Türkiye’de en fazla ihracat gerçekleştiren 20 il arasında sadece üç ilin ihracatı geçen yıla göre azalış göstermiştir. Buna göre Hatay’da %7,4 Çorum’da %28,4 ve Sakarya’da %1,0 oranında azalış görülmektedir.

2023 İhracat raporuna göre, Dünya Bankası yaşanan afetin yol açacağı doğrudan iktisadi zararın 34,2 milyar doları aşabileceği hesaplanmışken, dolaylı zararında hesaba eklendiğinde bu değerin 70 milyar doları geçebileceği belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın raporunda bu afetin Türkiye'nin ekonomisindeki yükü ise 103 milyar doları bulduğu belirtmiştir.

Hatay Ticaret İl Müdürlüğü'nden alınan 2022 ve 2023 yılı valilik brifing raporunda ihracatın ithalatı karşılama oranı 2021'de %66,49 iken, bu oran 2022'de %53,43'tür. Bu iki orana bakıldığında Hatay'ın ticarete bütçe açığı ortaya çıktığı söylenebilir. 2023 yılına ilişkin oranlara ait bilgi bulanamamıştır. Bu nedenle depremle ilişkisi açıklanamamıştır.

3.4. Sanayi

Sanayi sektörü içinde bulunan çeşitli alt sektörlerin de yıllara göre performans değerlendirilmesi ve değişimleri Ocak ve Şubat aylarında yapılmıştır. Bu ayların tercihinde Ocak Ayının yılın başı olması ve Şubat Ayının ise depremin yaşandığı ay olması etkili olmuştur. Bu şekilde hem bir yıllık değerlendirme hem de depremin sanayiye olan etkisi açıklanmak istenmiştir.

Sanayi alanına ait farklı sektörlerdeki 2020 ve 2021 Ocak ve Şubat aylarında yaşanan değişimler Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9.

Hatay'ın İhracatçı Firmaların Kanuni Merkezleri Bazında İhracat Performansı (1000 \$)

SEKTÖRLER	OCAK AYI			ŞUBAT AYI		
	2020	2021	DEĞİŞİM %	2020	2021	DEĞİŞİM %
Çelik	106.744,04	65.920,93	-%38,2	93.495,14	70.733,92	-%24,3
Çimento						
Cam Sera-	898,69	2.089,03	%132,5	1.220,55	1.939,53	%58,9
mik ve Top-						

rak Ürünleri						
Demir ve						
Demir Dışı	2.820,57	1.260,29	-%55,3	1.841,24	1.661,18	-%9,8
Metaller						
Deri ve Deri	286,19	296,56	%3,6	415,10	467,04	%12,5
Mamulleri						
Diğer Sanayi	33,05	84,63	%156,1	1,26	60,38	%4687,1
Ürünleri						
Elektrik ve	1.355,77	670,70	-%50,5	384,41	461,92	%20,2
Elektronik						
Fındık ve	1.054,68	865,09	-%18,0	1.974,33	914,67	-%53,7
Mamulleri						
Gemi, Yat ve	0,01	0,00	-%100,0	0,00	0,00	
Hizmetleri						
Halı	211,61	179,63	-%15,1	60,79	191,19	%214,5
Hazırgiyim	4.215,29	3.653,77	-%13,3	4.289,74	2.760,64	-%35,6
ve Konfeksi-						
yon						
Hububat,						
Bakliyat,	6.461,11	5.609,46	-%13,2	6.881,13	5.426,25	-%21,1
Yağlı To-						
humlar ve						
Mamulleri						
İklimlen-	1.190,14	1.497,63	%25,8	1.885,79	1.518,91	-%19,5
dirme Sana-						
yii						
Kimyevi	12.053,6	5.075,31	-%57,9	13.785,3	11.081,7	-%19,6
Maddeler ve	8			9	7	
Mamulleri						
Kuru Meyve	1.010,22	927,11	-%8,2	709,98	923,63	%30,1
ve Mamulle-						
ri						

Madencilik Ürünleri	4.234,42	5.912,72	%39,6	4.211,71	6.410,29	%52,2
Makine ve Aksamaları	2.880,11	4.251,44	%47,6	2.483,92	3.753,00	%51,1
Meyve Sebze Mamulleri	1.273,53	1.258,56	-%1,2	1.035,68	1.547,19	%49,4
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	5.843,78	4.964,01	-%15,1	5.433,24	5.841,17	%7,5
Mücevher	0,75	0,34	-%54,6	0,00	0,23	
Otomotiv Endüstrisi	7.364,03	7.182,79	-%2,5	8.182,98	8.328,82	%1,8
Su Ürünleri ve Hayvan- sal Mamuller	2.406,60	3.335,19	%38,6	1.935,37	2.608,44	%34,8
Süs Bitkileri ve Mamulle- ri	27,64	22,58	-%18,3	43,86	172,44	%293,1
Tekstil ve Hammadde- leri	1.782,00	5.723,22	%221,2	3.127,84	5.226,25	%67,1
Tütün	0,00	75,90		10,53	40,21	%282,0
Yaş Meyve ve Sebze	49.204,4 3	44.092,0 2	-%10,4	39.220,5 4	41.651,4 0	%6,2
Zeytin ve Zeytinyağı	2.356,96	1.417,93	-%39,8	2.842,39	2.757,44	-%3,0
TOPLAM	216.187, 70	166.488, 84	-%23,0	195.870, 51	176.509, 12	-%9,9

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), İl Bazında Sektör Rakamları (24 Mart 2024).

2020-2021 yılları arası pandeminin etkisiyle salgının yayılmasını engellemek amacıyla uluslararası ticarete daralmaya gidilmiştir. Gümrük kapıları kapatılmış iç ve dış ticarete birçok sınırlamalar getirilmiştir. Türkiye’de de çalışma saatlerinin esnek hale getirilmesi birçok sanayi ürününün üretimini etkilemiştir. Bunun sonucunda çoğu sektörde ürün üretimi düşmüştür. Hatay sanayisi de bu yaşananlardan etkilenmiştir. Hatay sanayisindeki Çimento Cam Seramik ve Toprak Ürünleri, Tekstil ve Hammaddeleri, Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller, Makine ve Aksamları ve Diğer Sanayi Ürünleri ihracat gelir oranlarında artış görülen sektörler olmuştur.

2022-2023 yıllarının Ocak-Şubat ayları karşılaştırmasında pandeminin etkisinin devamı sonucu Türkiye’de enflasyonda oran artışı olmuş (2022 Yıllık ÜFE Oranları % 97,72) ve Şubat ayında depremin etkisiyle üretimde ciddi düşüşler meydana gelmiştir. İki yılın Şubat ayının toplam ihracat performansına bakıldığında 2022’de (299.393,05) ABD doları olan performans, 2023 yılı depremin gerçekleştiği Şubat ayında (108.293,42) ABD dolarına düşmüştür. 2023 yılı Şubat ayında sanayi- imalat sektörünün alt dallarında genel olarak düşüşün yaşandığı Tablo 10’da görülmektedir. Bu durum depremin etkisinin Hatay sanayi sektöründe üretimi durdurduğunu ve bu sektöre büyük bir darbe vurduğunu göstermektedir.

Tablo 10.

Hatay’ın İhracatçı Firmaların Kanuni Merkezleri Bazında İhracat Performansı (1000 \$)

SEKTÖRLER	OCAK AYI			ŞUBAT AYI		
	2022	2023	DEĞİŞİM %	2022	2023	DEĞİŞİM %
Çelik	166.844,15	50.837,14	-%69,5	180.819,41	32.202,56	-%82,2
Çimento Cam Seramik ve Toprak Ürünleri	1.487,54	1.997,38	%34,3	2.410,77	2.312,20	-%4,1
Demir ve	1.233,74	2.519,73	%104,2	2.198,54	513,66	-%76,6

Demir Dışı Metaller						
Deri ve Deri Mamulleri	191,34	313,25	%63,7	354,97	179,01	-%49,6
Diğer Sanayi Ürünleri	71,10	11,79	-%83,4	41,33	14,88	-%64,0
Elektrik ve Elektronik	1.050,04	1.913,14	%82,2	1.666,25	1.533,29	-%8,0
Fındık ve Mamulleri	609,28	1.311,68	%115,3	461,11	427,89	-%7,2
Gemi, Yat ve Hizmetler	0,00	0,00		0,00	0,00	
Halı	256,05	342,57	%33,8	369,73	105,71	-%71,4
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	6.776,92	3.070,16	-%54,7	3.656,20	3.114,65	-%14,8
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	9.740,96	9.575,77	-%1,7	13.557,87	5.630,90	-%58,5
İklimlendirme Sanayii	1.667,07	1.990,98	%19,4	1.249,67	904,65	-%27,6
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	13.144,28	18.207,80	%38,5	6.592,45	5.287,50	-%19,8
Kuru Meyve ve Mamulleri	1.298,88	3.591,01	%176,5	869,42	1.069,75	%23,0
Madencilik Ürünleri	7.807,57	4.700,41	-%39,8	6.690,67	3.271,08	-%51,1
Makine ve Aksamları	2.663,85	7.325,59	%175,0	3.656,49	2.447,58	-%33,1
Meyve Sebze Mamulleri	1.137,33	1.742,72	%53,2	2.083,56	1.226,59	-%41,1
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	6.798,27	7.494,64	%10,2	6.552,62	2.946,74	-%55,0

Mücevher	0,07	1,03	%1392,2	0,05	0,02	-%52,3
Otomotiv Endüstrisi	8.911,85	12.133,38	%36,1	9.958,05	4.715,40	-%52,6
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	3.770,23	1.326,75	-%64,8	5.733,55	933,82	-%83,7
Süs Bitkileri ve Mamulleri	23,87	50,34	%110,9	34,09	82,03	%140,6
Tekstil ve Hammaddeleri	4.802,23	3.135,82	-%34,7	3.505,40	1.324,36	-%62,2
Tütün	11,38	52,94	%365,4	45,19	0,00	-%100,0
Yaş Meyve ve Sebze	43.166,03	45.883,59	%6,3	39.303,59	34.732,23	-%11,6
Zeytin ve Zeytinyağı	3.992,04	13.672,51	%242,5	7.557,05	3.314,23	-%56,1
TOPLAM	287.457,13	193.202,70	-%32,8	299.393,05	108.293,42	-%63,8

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), İl Bazında Sektör Rakamları (24 Mart 2024).

3.5. Hatay Ticaret ve Sanayi Odaları

İl Ticaret Müdürlüğünden alınan 2023 valilik brifing raporuna göre; Hatay'da 2022 yılı sonunda 70 esnaf odasına kayıtlı olan 47.575 esnafın 49.529 iş yeri bulunurken, 2023 yılı sonunda 70 esnaf odasında kayıtlı olan 48.581 esnafın 51.757 iş yeri bulunmaktadır.

Tablo 11.

2021-2023 yılları arasında odaya kayıtlı iş yeri sayısı

Esnaf ve Sanatkâr Odaları	2020	2021	2022	2023
Hatay Toplam Esnaf ve Sanatkâr Oda Sa-	70	70	70	70

yısı

Esnaf ve Sanatkâr Sayısı	42.843	45.724	47.575	48.581

Kaynak: Ticaret İl Müdürlüğü (TİM), 2023 Valilik Brifing Raporu.

Tablo 11'e bakıldığında esnaf ve sanatkâr oda sayısının yıllara göre değişmediğini, ancak bu odalara kayıt yapan esnaf ve sanatkâr sayının yıllara göre sürekli arttığı görülmektedir. 2023 yılında esnaf sayısı artışının sebebi depremin bölgede yarattığı yıkım sonucunda bölgeye yapılan yatırım ve desteklerde artışın olması ve bölgede ticaretin canlanması için girişimci ile esnafa olan ihtiyaç söylenebilir.

İl Ticaret Müdürlüğünden alınan verilere göre Hatay'da 6 Ticaret ve Sanayi Odası ile 1 Deniz Ticaret Odası bulunmaktadır. 2022-2023 yıllarında bu odalara kayıtlı şirket sayıları Tablo 12 ve Tablo 13'te gösterilmiştir.

İl Ticaret Müdürlüğünden alınan 2022 yılı Hatay Valiliği Brifing Raporuna göre 2021 yılında odalara kayıtlı toplam 20.254 şirket sayısı bulurken, Tablo 12 ve 13'e görüldüğü gibi bu sayı 2022 yılında 25.287'ye 2023 yılında ise 25.853'e yükselmiştir. Bu bilgiye bakıldığında 2023 yılında, önceki yıllara göre şirket sayısı artmıştır. Depremin yarattığı yıkıma rağmen şirket sayısındaki bu artışın nedeni bölgede daha önce kurulmuş ve yeni kurulacak şirketlere devletin sağladığı kredi ötelenmesi ve yeni kredi desteği gibi destekler olmuştur.

Tablo 12.

2022 yılında Hatay'da odalara kayıtlı şirket sayıları

Oda Adı	A.Ş.	Ltd. Şti.	Şahıs Firması	Toplam	2022 Yılı Kapanan Şirket	2022 Yılı Kurulan Şirket
Antakya Tic.ve San. Od.	814	8310	2332	11456	442	1266
Kırıkhan Tic.ve San. Od.	136	902	496	1534	98	164

Reyhanlı Tic.ve San. Od.	67	1178	412	1657	9	16
Dört Yol Tic.ve San. Od.	307	2131	389	2827	68	340
Erzin Tic.ve San. Od.	40	232	123	395	12	40
İskenderun Tic.ve San. Od.	903	4145	2075	7123	138	616
İskenderun Deniz Tic. Od. (Şb.)	80	176	39	295		
TOPLAM	2.347	17.074	5.866	25.287	767	2.442

Kaynak. Ticaret il müdürlüğü (TİM), 2022 Valilik Brifing Raporu.

Tablo 12 'den de görüldüğü üzere 2022 yılında Hatay'daki odalara kayıtlı olan 2.347 anonim, 17.074 limited, 5.866 şahıs şirketi bulunmaktadır. 2022 yılında açılan ve kapanan şirket farkına bakıldığında 1675 olduğu görülür. En fazla Antakya ve İskenderun odalarına kayıtlı şirketlerin olduğu görülmektedir. Bu durum Hatay esnafının dükkân sayısını arttırdığını ve Hatay'da ticari faaliyetlerin olumlu yönde ilerlediğini gösterir.

Tablo 13.

2023 yılında Hatay'da odalara kayıtlı şirket sayıları

Oda Adı	A.Ş.	Ltd. Şti.	Şahıs Firması	Toplam	2023 Yılı Kapanan Şirket	2023 Yılı Kurulan Şirket
Antakya Tic.ve San. Od.	738	8583	2421	11742	437	773
Kırıkhan Tic.ve San. Od.	123	1063	503	1689	68	135
Reyhanlı Tic.ve San. Od.	71	1229	367	1667	30	108
Dört Yol Tic.ve San. Od.	336	2323	387	3046	75	314
Erzin Tic.ve San. Od.	-	38	1	39	19	39
İskenderun Tic.ve San. Od.	931	4404	2040	7375	176	475
İskenderun Deniz Tic. Od.	80	176	39	295	-	-

(Şb.)

TOPLAM	2.279	17.816	5.758	25.853	805	1.845

Kaynak: Ticaret il müdürlüğü (TİM), 2023 Valilik Brifing Raporu.

Tablo 13'den de görüldüğü üzere 2023 yılında açılan şirket sayısı artmıştır. Özellikle artışın depremde yıkımın çok olduğu Antakya, İskenderun odalarında olduğu görülürken, azalışın ise Anonim şirket sayına ulaşamadığı için Erzin odasında olduğu görülür. Bu değişim devletin ekonomik katkısıyla depremin etkisine rağmen olumlu yönde olmuştur.

Odalara kayıtlı 2022-2023 yıllarına ait kapanan ve kurulan şirket sayıları Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14. 2022-2023 yıllarına ait kapanan ve kurulan şirket sayıları

Oda Adı	2022 Kapanan	2022 Kurulan	Fark	2023 Kapanan	2023 Kurulan	Fark
Antakya Tic.ve San. Od.	442	1266	824	437	773	336
Kırıkhan Tic.ve San. Od.	98	164	66	68	135	67
Reyhanlı Tic.ve San. Od.	9	16	7	30	108	78
Dörtyol Tic.ve San. Od.	68	340	272	75	314	239
Erzin Tic.ve San. Od.	12	40	28	19	39	20
İskenderun Tic.ve San. Od.	138	616	478	176	475	299
İskenderun Tic. Od. Şb	-	-	-	-	-	-
Toplam	767	2.442	1675	805	1.845	1.040

Kaynak. Ticaret il müdürlüğü (TİM), 2023 Valilik Brifing Raporu

Tablo 14'teki verilere bakıldığında iki yıl arasındaki açılan ve kapanan şirket sayı farkının farkı 635'tir. 2022 yılına göre 2023 yılında şirket sayısı azalmıştır. Ancak 2023 yılında kapanan ve kurulan işletme sayı farkının 1040 olması deprem sonrası Hatay'da ticaretin devam ettiğini gösterir.

2020-2023 yıllarına göre Ticaret ve Sanayi Odalarına Kayıtlı Suriyeli Firma İstatistikleri Tablo 15' te sunulmuştur.

Tablo 15.

2020-2022 yıllarına göre Suriyeli firma sayıları

YILI	A.Ş.	LTD. ŞTİ.	Şahıs Firması	Toplam
2020	3	1199	117	1319
2021	9	1524	139	1672
2022	7	1.713	146	1.866
2023	7	1.658	85	1.750

Kaynak. Ticaret il müdürlüğü (TİM), 2022 Valilik Brifing Raporu.

Suriyeli vatandaşların odalara kaydını yaptırdıkları şirketlerin sayısı 2022 yılında 1866 iken, 2023 yılında 1750'dir. İki yıl arasındaki fark 116'dır. Buna göre deprem sonrası Suriyeli şirket sayısı da azalmıştır. Bu durum Hatay'daki deprem sonrası Suriyeli vatandaşların başka yerlere göç etmesinden kaynaklı olabilir.

Tablo 16.

2022-2023 yıllarına ait odalara kayıtlı Suriye şirketleri

Oda Adı	2022 YILI				2023 YILI			
	A.Ş.	Ltd.	Şahıs	Top-	A.Ş.	Ltd.	Şahıs	Top-
	.	Şti.	Firma-	lam	.	Şti.	Firma-	lam
			si				si	
Antakya								
Tic.ve	5	1052	40	1097	5	1020	38	1063
San.Od.								
Kırıkhan	-	48	3	51	-	43	3	46

Tic.ve San.Od. Reyhanlı								
Tic.ve San.Od. Dört Yol	1	443	101	545	1	420	42	463
Tic.ve San.Od. Erzin	-	43	-	43	-	42	-	42
Tic.ve San.Od. İskenderun	-	-	-	-	-	-	-	-
Tic.ve San.Od.	1	127	2	130	1	133	2	136
Toplam	7	1.713	146	1.866	7	1658	85	1750

Kaynak: Ticaret il müdürlüğü (TİM), 2022 – 2023 Valilik Brifing Raporu

2022- 2023 yıllarında Suriyeli şirketlerin en fazla Antakya, Reyhanlı ve İskenderun odalarına kayıt yaptırdığı görülürken, Erzin odasında Suriyeli şirket kaydı bulunmamaktadır. Bu bilgiye göre Suriyelilerin Antakya, Reyhanlı ve İskenderun'da yoğun olarak çalıştığı ve iş yerlerinin çoğunlukta bu ilçelerde olduğu yorumu yapılabilir.

2021- 2023 yılları arasında Hatay Ticaret Borsalarına kayıtlı üye sayısı en fazla 2023 yılında olduğu Tablo 17'den görülmektedir.

Tablo 17.

2021-2023 yılları Hatay Ticaret Borsalarına kayıtlı üye sayısı

Borsanın Adı	Kuruluş Yılı	2021 Sayısı	Üye 2022 Sayısı	Üye 2023 Sayısı	Üye
İskenderun Borsası	Ticaret 1953	94	88	88	

Antakya Ticaret Bor- sası	1968	169	83	394
Reyhanlı Ticaret Bor- sası	1989	72	72	72
TOPLAM	-	335	243	554

Kaynak: Ticaret il müdürlüğü (TİM), 2023 Valilik Brifing Raporu

3.6. Üretici Örgütler

En az 50 meyve ve sebze üreticisine sahip kişilerin kooperatifleşerek oluşturdıkları meslek örgütüne üretici örgüt denir. En önemli özelliği; sebze ve meyve fiyatlarının artmasına neden olan aracıları ortadan kaldırmak ve bu şekilde tüketicilere daha ucuz fiyattan kaliteli ürünleri sunmaktır.

İl Ticaret Müdürlüğüne Üreticilerin örgütlenmesi çalışmalarında 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na bağlı olarak müracaatta bulunan ve Üretici Örgütü Belgesi alan 7 adet kooperatif bulunmaktadır. Deprem öncesi ve sonrasında tarım üretici örgüt sayısında bir değişim yaşanmamıştır. Belge alan tarımsal üretici birliklerinin isim ve sayıları Tablo 18'de gösterilmiştir.

Tablo 18.

Hatay'da belge alan tarımsal üretici birlikleri sayısı

Hatay ve İlçelerinde Belge Alan Üretici Birlikleri	Sayısı
551 Sayılı Erzin Tarım Kredi Kooperatifi	1
1864 Sayılı Arsuz Tarım Kredi Kooperatifi	1
2740 Sayılı Hassa Tarım Kredi Kooperatifi	1
2532 Sayılı Kırıkhan Tarım Kredi Kooperatifi	1
1328 Sayılı Samandağ Tarım Kredi Kooperatifi	1
654 Sayılı Yeşilköy Tarım Kredi Kooperatifi	1
2053 sayılı Serinyol Tarım Kredi Kooperatifi	1
TOPLAM	7

Kaynak: Ticaret il müdürlüğü (TİM), 2023 Valilik Brifing Raporu

2022 yılında Hatay ilinde faaliyette bulunan kooperatiflere ait veriler Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19.

2022 yılında Hatay'daki kooperatif sayıları

KOOPERATİF ADI	2022 YILI FAAL OLAN		2023 YILI FAAL OLAN	
	KOOPERATİF SAYISI	ORTAK SAYISI	KOOPERATİF SAYISI	ORTAK SAYISI
Esnaf Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatifi Birliği	1	16	1	16
Esnaf Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatifi.	16	19.199	16	-
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	151	4.046	146	-
Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi.	22	1.005	21	-
Karayolu Yük Taşıma Kooperatifi.	3	24	2	-
Tarım Satış Kooperatifi.	6	1.006	6	-
İşletme Kooperatifi.	9	630	14	-
Site İşletme Kooperatifleri	2	383	2	-
Kadın Girişimi Üretim İşletme Kooperatifi.	31	314	41	-
Sigorta Kooperatifi	1	11	1	-
Temin Tevzi Kooperatifi.	1	28	1	-
Tüketim Kooperatifi.	1	8	1	-
Üretim Pazarlama Kooperatifi.	9	617	10	-
Turizm Geliştirme Koo-	1	10	1	-

peratifi

Kalkınma Kooperatifi	1	12	1	-
Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	1	7	1	-
TOPLAM	256	27.316	265	16

Kaynak: Ticaret il müdürlüğü (TİM), 2022 ve 2023 Valilik Brifing Raporu

2022 yılı toplam kooperatif sayısı 256 adet iken, 2023 yılında depremden sonra kooperatif sayısı 265'e yükselmiştir. Bu verilere göre üreticilerin birleşerek oluşturdukları kooperatifler sayesinde yerel halkın üretimi desteklenmiştir. Ancak 2023 yılındaki kooperatiflere ait ortak sayılarına ulaşamamıştır.

3.7. Esnaf ve Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatif İşlemleri

Esnaf ve Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatiflerinin aralarındaki dayanışmayı temin etmek, il genelinde iş birliği ve ahenk içerisinde çalışmalarını ve gelişmelerini sağlamak amacıyla 16 Esnaf ve Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifinin bir araya gelmesi ile Esnaf ve Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatif Birliği kurulmaktadır.

Tablo 20.

2022 yılında Kooperatifler tarafından verilen Esnaf Kefaret ve Kredileri

14. BÖLGE ESKKK BİRLİĞİ 2022 YILSONU İTİBARIYLA KREDİ KULLANDIRIMLARI

	KOOPERATİF ADI /ESKKK	KREDİ KULLANAN ORTAK SAYISI	TOPLAM ORTAK SAYISI	KULLANDIRILAN KREDİ MİKTARI	TOPLAM KEFALET RİSKİ
1	ALTINÖZÜ ESKKK	417	947	88.144.000,00	108.063.175,04
2	ANTAKYA	878	3643	206.676.500,00	295.910.781,95

	ESKKK				
3	DENİZCİLER ESKKK	518	1088	155.488.500,00	142.433.391,48
4	DÖRTYOL ESKKK	759	2144	152.516.783,94	206.208.529,55
5	ERZİN ESKKK	321	797	85.826.000,00	109.036.349,96
6	ARSUZ- GÖZCÜLER ESKKK	591	1494	137.545.300,00	180.463.903,63
7	DEFNE- HARBİYE ESKKK	622	2259	146.761.000,00	234.037.280,64
8	HASSA ESKKK	380	692	89.764.500,00	103.286.290,04
9	İSKENDERUN 1 NOLU ESKKK	618	1751	136.262.879,00	183.948.518,18
10	İSKENDERUN 2 NOLU ESKKK	494	1022	115.495.989,00	137.542.511,83
11	KIRIKHAN ESKKK	597	1268	142.421.500,00	186.625.999,90
12	PAYAS ESKKK	726	2090	174.011.000,00	181.583.938,36
13	REYHANLI ESKKK	384	1029	102.859.500,00	128.332.833,24
14	SAMANDAĞ ESKKK	796	2276	171.628.499,00	256.455.062,01
15	SERİNYOL ESKKK	769	3370	178.958.600,00	273.698.382,32
16	YAYLADAĞI ESKKK	440	1162	111.664.000,00	142.890.442,00

GENEL TOPLAM	9.310	27.032	2.196.024.550,94	2.870.517.390,13

Kaynak: Ticaret il müdürlüğü (TİM), 2022 Valilik Brifing Raporu.

İlimiz genelinde Esnaf Kefaret ve Krediler için Tablo 20 ve Tablo 21'e bakıldığında 2022 yılı içinde sağlanan kredilerin toplam tutarı 2.196.024.550,94 TL iken, 2023 yılı içinde sağlanan kredilerin toplam tutarı ise 3.692.652.248,00 TL'dir. Buna göre yaklaşık bir buçuk milyar Türk lirası artış olduğu görülmektedir. Bu artışın amacı yerel esnafı ve bölgede yaşayan depremzede girişimcileri, deprem sonrası destekleyerek ekonominin yeniden canlanmasını sağlamak olduğu söylenebilir.

3.8. Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifleri:

Kadın kooperatifinin amacı ortaklarının ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçları ile ekonomik faaliyetleri kapsamında yer alan mal ve hizmet üretimi ile bunların pazarlanmasına yönelik ihtiyaçlarını karşılamak, girişimlerini desteklemek, üretim becerilerini geliştirmek, böylece ortaklarının ekonomik menfaatlerini koruyarak sağlıklı ve gelişmiş bir çevrede yaşamalarını sağlamaktır.

İl Ticaret müdürlüğünün hazırladığı 2022 yılı valilik brifing raporuna göre; ilimizde faaliyet gösteren 31 Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatiflerinden: 25 adedi yöresel gıda ağırlıklı faaliyet gösterirken, 2 adedi çiçekçilik, 1 adedi mozaik taş, 1 adedi plastik atıkların geri dönüşümü üzerine, 1 adedi turizm ve yöresel gıda, 1 adedi ise eğitim ve kültür sanat üzerine faaliyet göstermektedir. 2023 yılı raporuna göre ise 41 olan Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatiflerinden 35 tanesi yöresel gıda ağırlıklı faaliyet gösterirken diğerlerinin sayısında bir değişiklik olmamıştır.

İl Ticaret müdürlüğünün hazırladığı 2022 yılı valilik brifing raporundan alınan bilgiye göre bakanlığın KOOP-DES programı kapsamında 7 adet olan kooperatife; 2020 yılında 4 Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifine makine-ekipman alımı konusunda 342.405,00 TL, 2021 yılında 296.827,50 TL hibe desteği, 2023 yılı raporuna göre ise 2023 yılında 3 adete düşen Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifine makine- ekipman alımı konusunda

672.750,00 TL tutarında hibe desteği için başvurular alınmış ve merkez proje komisyonu kararıyla onaylanmıştır. Proje başvurularına ilişkin veriler Tablo 21'de gösterilmiştir. Tablo 21'deki miktarlara KDV ve diğer vergiler dâhil değildir.

Tablo 21.

2023 Yılında Hibe Alan Kooperatiflerimiz

Kooperatifin Unvanı	Proje Konusu	Toplam proje tutarı (TL)	Hibeye Esas Proje Tutarı (TL)	Kooperatif Katkısı (TL)	Hibe Tutarı (TL)
S.S. Erzin Kadın Eli Kadın Girişimi Üretimi ve İşletme Kooperatifi	Makine-Ekipman Alımı	299.000,00 TL	299.000,00 TL	136.675,89 TL	224.250,00 TL
S.S. Antakya Tatları Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	Makine-Ekipman Alımı	298.000,00 TL	298.000,00 TL	136.218,78 TL	223.500,00 TL
S.S. Rimmen Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	Makine-Ekipman Alımı	300.000,00 TL	300.000,00 TL	137.282,31 TL	225.000,00 TL
TOPLAM		897.000,00 TL	897.000,00 TL	410.176,98 TL	672.750,00 TL

Kaynak: Ticaret il müdürlüğü (TİM), 2023 Valilik Brifing Raporu.

3.9. Deprem Sonrası Devlet Desteklemeleri

Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün 2023 yılı faaliyet raporundan alınan verilere bakıldığında devletin tarım ve hayvancılığa yaptığı destekler tablo 22'de gösterilmiştir. Geçen yıla oranla devletin depremden dolayı yaptığı destek değeri toplamda iki katına çıkmıştır. Ancak genel olarak 2023 yılında Açıkta, Örtüaltı, Biyolojik ve Biyoteknik Mücadele desteği sağlamadığı görülmektedir.

Tablo 22.

2022- 2023 yılı arasında Bitkisel üretim destekleri

BİTKİSEL ÜRETİM DESTEKLERİ	2022	2023
Yağlı Tohumlar (Pamuk, Soya, Ayçiçeği)	171.475.48	320.261.65
	1	1
Dane Zeytin	0	292.095
Hububat (Baklagil ve Dane Mısır)	16.601.644	10.028.360
Zeytinyağı	6.604.689	6.059.884
Mazot-Gübre Toprak Analizi	53.835.058	193.726.72
	5	
Biyolojik ve Biyoteknik Mücadele	0	0
Yem Bitkileri	3.719.977	3.141.800
Sertifikalı Tohum Kullanımı	2.924.903	15.917.174
Sertifikalı Fidan Kullanımı	96.169	95.482
Sertifikalı Tohum Üretimi	3.638.548	3.916.046
İyi Tarım Uygulamaları	1.442.627	1.240.832
Organik Tarım	116.315	58.723
Örtüaltı Biyolojik Mücadele	4.371	0
Bombus Arısı Desteği	8.520	0
Küçük Aile İşletmesi Desteği	201.826	347.737
Fındık Desteği	14.689	12.797
Geleneksel Zeytin Bahçelerinin Rehabilitasyonu Desteği	15.438	0
Açıkta Biyolojik Biyoteknik Mücadele	155.257	0
TOPLAM	260.855.51	555.099.30
	2	6

Kaynak: Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (HİTOM), 2023 Yılı Faaliyet Raporu.

Devletin hayvancılık desteğine bakıldığında 2022 yılına göre 2023 yılı toplam destek değerinde az değişim yaşansa da su ürünlerinin toplam desteği %15 kat artmış olduğu Tablo 23'ten görülmektedir. Bunun nedeni özellikle Depremde Zarar Gören İllerde Deniz ve İç sularda Avcılık Yapan Balıkçıların Desteklenmesi adı altında yeni bir desteğin sağlanmasıdır.

Tablo 23.

Hayvansal üretim ve su ürünleri desteği

DESTEKLEME TÜRÜ		2022	2023
HAYVAN SAL ÜRETİ M DESTE KLERİ	Anaç Koyun Keçi	6.797.800	8.935.150
	Hastalıktan Ari İşletme	293.850	770.400
	Çiğ Süt	20.490.619	14.453.863
	Besilik Erkek Sığır	1.494.250	3.766.500
	Buzağı Desteği	12.988.060	13.246.455
	Anaç Manda Desteği	62.750	0
	Malak Desteği	38.000	60.500
	Halk Elinde Koruma (Kilis Keçisi)	28.980	48.300
	Halk Elinde Koruma (Y. Güney Sarısı)	113.400	189.000
	Halk Elinde Koruma (Halep Keçisi)	8.370	13.950
	Sürü Yöneticisi İstihdamı	282.0	528.0

		00	00
	Sürü Büyütme ve Yenileme Desteği	2.443.	2.472.
		500	400
	Arılı Kovan	1.981.	2.993.
		360	880
	Dişi Manda Desteği	0	141.0
			00
	Hayvan Hastalık Tazminatı	1.918.	3.269.
		597	102
	Aşılama Kaynaklı Büyük Baş Atık Desteklemesi	4.200	0
	Düve Alım Desteği	0	520.0
			00
	Çiğ İnek Sütünün Sınıflandırılması Desteği	88.54	0
		9	
	Arıcılık Hibe Desteği	0	0
	Anaç Koyun Keçi İlave Göçer Desteği	1.102	0
	TOPLAM	49.03	51.40
		5.387	8.500
SU ÜRÜNLERİ DESTEKLERİ	Su Ürünleri Desteği	94.08	96.04
		0	0
	Küçük Ölçekli Balıkçılığın Desteklenmesi	0	1.559.
			563
	Depremde Zarar Gören İllerde Deniz ve İçsularda	0	7.085.
	Avcılık Yapan Balıkçıların Desteklenmesi		000
	Geleneksel Kıyı Balıkçılığı Desteği	427.9	0
		50	
	Balon Balığı Avcılığı Desteklemesi	68.04	122.9
		3	13
	TOPLAM	590.0	8.863.
		73	516

Kaynak: Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (HİTOM), 2023 Yılı Faaliyet Raporu.

3.10. Hatay'da Deprem Yarattığı Zararın Maddi Değeri

06.02.2023 tarihinde yaşanan depremde Hatay'ın ilçeler bazında genel olarak afet zararı ve maddi tutarını gösteren Tablo 24'te sunulmuştur.

Tablo 24.

Hatay'da Afet Zararı Ve Maddi Tutarı

HATAY VERGİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI HATAY- AFET ZARAR TESPİT GRUBU-26.05.2023 TARİHLİ GÜN SONU İCMAL			
İLÇE	HASAR TESPİTİ YAPILAN MÜKELEF SAYISI	TESPİT HASAR TUTARI (TL)	EDİLEN
HATAY İL MERKEZİ	32.077	32.681.865.875	
İSKENDERUN	7.782	13.313.400.679	
DÖRTYOL	362	41.664.064	
KIRIKHAN	2.014	2.678.842.419	
REYHANLI	234	208.573.104	
SAMANDAĞ	3.731	2.606.852.891	
HASSA	555	179.890.037	
ALTINÖZÜ	928	108.367.945	
BELEN	168	101.115.880	
ERZİN	4	31.500	
KUMLU	231	40.720.185	
YAYLADAĞI	1	10.000	
TOPLAM	48.087	51.961.334.577,72	

Kaynak: Ticaret il müdürlüğü (TİM), 2023 Valilik Brifing Raporu.

Hatay Afet Zarar Tespit Grubunun yaptığı icmale göre afet zararı ve bu zararın maddi tutarı en çok Hatay il merkezi olan Antakya'da olduğu görülmektedir, en az tespit edilen icmal Yayladağı ilçesinde olmuştur. Buna göre tespit edilen hasar tutarı Antakya'da 32.681.865.875, İskenderun'da

13.313.400.679, Kırıkhan'da 2.678.842.419, Samandağ'da 2.606.852.891 TL ile en fazla hasar alan 4 ilçedir.

Tablo24.

Balıkçılık alanındaki hasar tutarı

Balıkçı Barınağı	Yaklaşık Hasar Tutarı (TL)
İskenderun	165.200.000
Dörtyol	129.800.000
Işıkli- Konacık	100.300.000
Çevlik (Samandağ)	94.400.000
TOPLAM	489.700.000

Kaynak: Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (HİTOM), 2023 Yılı Faaliyet Raporu.

Hatay'da yapılan balıkçılık faaliyetlerinde görülen hasar Tablo 24'de görüldüğü gibidir. Bu tablo balıkçı tekneleri ve malzemelerinde yaşanan hasar sonucu balıkçılık faaliyetlerini de sekteye uğratmıştır.

Tablo 25.

Kırsal Kalkınma Desteklemelerinden Faydalanan İşletmelerin Sektör Bazında Zarar Tablosu

Sektör	İşletme Sayısı	Tahmini Zarar (TL)
Pamuk (Çırcır fab.)	13	50.000.000
Sera	7	5.500.000
Soğuk Hava Deposu	2	15.000.000
Hayvancılık (Süt üretimi)	2	20.000.000
Şarap Fabrikası	1	1.000.000
Un Fabrikası	4	5.000.000
Yem Fabrikası	2	24.000.000
Zeytinyağı Fabrikası	24	30.000.000
TOPLAM	55	150.500.000

Kaynak: *Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (HİTOM), 2023 Yılı Faaliyet Raporu.*

Kırsal kalkınma desteğinden yararlanan işletmelerin sektörlerine göre zararları Tablo 25'te gösterilmiştir. Buna göre en fazla zarar gören sektörler çırçır ve zeytinyağı fabrikaları iken, en az zarar gören sektör şarap fabrikasıdır. Toplam 55 işletmenin zararı 150.500.000 TL'dir.

3.11. Prefabrik Geçici Çarşılar ile İlgili Yapılan Çalışmalar:

İl Ticaret Müdürlüğü'nün 2023 valilik brifing raporuna göre, 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan depremde özellikle şehir merkezi olan Antakya ve Defne ilçelerindeki ticari işletmelerin %90'ını yıkılmış veya kullanılamayacak bir şekilde hasarlı olduğu tespit edilmiştir. Ticari hayatın normalleşmesi adına vatandaşların temel ihtiyaçlarının karşılanması ve işletmelerin tekrar faaliyete geçmesini sağlamak amacıyla İçişleri Bakanlığı, Afad, Sivil Toplum Örgütleri ve Diğer İllerin Valiliklerinin destekleri ile Antakya ve Defne ilçesinde belirlenen 28 lokasyonda, ayrıca 7 ilçede 1'er lokasyon olmak üzere 35 geçici prefabrik çarşı yapılmıştır. Toplamda İl geneli 24 metre kare büyüklüğünde yapılan **6.131 prefabrik işyeri** esnaf ve tacirlere teslim edilmiş olup; kalıcı işyerleri yapılanaya kadar işletmelerin ticari devamlılığı sağlanmıştır.

3.12. Deprem Sonrası Hatay'da Çalışma Hayatı

Deprem sonrası Hatay'da çalışma hayatına bakıldığında, ücretli çalışan sayılarında düşüş yaşandığı görülür. Tepav İstihdam İzleme Bültenin Temmuz 2023 ayında yayınladığı rapora göre, 2023 yılı Nisan ayında Hatay'da kapanan 6076 iş yeri sayısı ile %24,9 oranıyla Türkiye'de iş yeri sayısında en fazla düşüş yaşayan il olmuştur. 2023 yılı Nisan ayında sigortalı ücretli kadın çalışan sayısındaki değişimlere bakıldığında Hatay'da 9 bin 689 kişi ile %18,3 oranında kadın istihdamında düşüş olduğu görülmüştür. Türkiye'de Hatay bu oranla kadın istihdam düşüşünde sayı olarak 1. il iken, oran olarak bakıldığında 3. il olmuştur.

2023 yılı Nisan ayında sigortalı ücretli çalışan sayısına bakıldığında Hatay'da 33 bin 534 kişi sigortadan çıkmıştır. Bu sayı %17,2 oranında çalışan

kaybı ile istihdamı en yüksek oranda daralan ikinci il arasındır. Yıllık verilere bakıldığında Hatay'da %15 ve üzeri, işgücü kayıplarının olduğunu ve istihdamda daralmaların yaşandığı görülmektedir. 2023 yılı Nisan ayında Hatay'da KOBİ'lerde istihdam edilen sigortalı ücretli çalışan sayısı 34.295 kişi ile %22,1 oranında azalmıştır.

Türkiye'de ortalama günlük yevmiye kazancı (TL) %98,5 iken, deprem sonrasında bu oranın Hatay'da %119,3 olduğu görülmüştür. Bu durum Hatay'da çalışan sayısı düşmesi dolayısıyla iş gücüne duyulan ihtiyacın artmasından kaynaklanmaktadır.

Hatay'da, Tablo 26'ya göre ücretli çalışanların istihdam payı %1,0 oranındadır. Yıllık ücretli çalışan sayısının 33.534 kişi olarak azaldığı ve %17,2 oranında düştüğü görülmektedir.

Tablo 26.

Hatay'da Ücretli Çalışan Sayıları

Dönem	Miktar
Nisan 2022 (Çalışan)	194.990
Mart 2023 (Çalışan)	106.192
Nisan 2023 (Çalışan)	161.456
İstihdam payı %	1,0
Yıllık Değişim (Çalışan)	-33.534
Aylık Değişim (Çalışan)	55.264
Yıllık Değişim (%)	-17,2
Aylık Değişim (%)	52,0

Kaynak: *Tepav İstihdam İzleme Bülteni Temmuz 2023, Sayı.131 s.20*

Deprem nedeniyle OHAL bölgesi ilan edilen illerde istihdamı korumaya yönelik tedbirlere bakıldığında; 22 Şubat 2023 tarihindeki Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne göre, depremden etkilenmiş ve OHAL kapsamında olan şehirlerdeki işverenler, iş yerlerinin ağır veya orta hasarlı olduğunu gösterip belgeleri halinde, "uygunluk tespiti" beklenmeden kısa çalışma ödeneğinden yararlanabilecektir. İş Kanunu'ndaki "ahlak ve iyi niyet kurallarına

uymamak", "işyerinin kapanması" gibi sebepler dışında işten çıkarmalar yasaklanmıştır. Ayrıca, kısa çalışma veya işsizlik ödeneğinden yararlanmayan ve işsiz kalanlar için de OHAL süresini aşmamak kaydıyla İşsizlik Sigortası Fonu'ndan günlük 133,44 TL destek ödemesi yapılması ve Genel Sağlık Sigortası kapsamında sayılması kararlaştırılmıştır¹³

4. Tartışma, Öneri ve Sonuç

2020 yılından sonra Türkiye'de ekonomiyi ; önce pandemi ile yaşanan kriz, daha sonra dünyadaki savaşların varlığı, son olarak ülkemizde yaşanan depremler etkilemiştir. Türkiye'de 6 Şubat 2023'te meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremden 11 ilimiz (Gaziantep, Hatay, Adana, Kahramanmaraş, Malatya, Osmaniye, Elâzığ, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman, Kilis) her açıdan son derece olumsuz etkilenmiştir. Söz konusu iller, 2022 verilerine göre Türkiye ihracatının %9'unu oluşturmaktadır. Deprem bölgesindeki illerin GSYİH'ya katkıları %34 olarak değerlendirilmiştir. Deprem sonrası yaşanan hasarlardan etkilenen imalat sektörü, toplam ekonomik kaybın ve milli gelirin %4,5'i civarında olduğunu tahmin edilmiştir¹⁴.

Depremler 11 ilde etkili olsa da maddi ve manevi kayıplar açısından etki en çok Hatay'da hissedilmiştir. Bir diğer ifadeyle 6 Şubat depremlerinde en çok bina ve insan kaybı Hatay ilinde olmuştur. Şehir merkezi Antakya'da çok sayıda bina, konut ve işyeri yıkılmış, pek çoğu da kullanılamaz hale gelmiştir¹⁵ Bölgede halkın vefat etmesi, diğer illere göç etmesi veya düşük motivasyonlu olmaları nedeniyle yüzde 50'nin üzerinde iş gücü kaybı yaşanmış ve kapasite düşüşleri derinleşmiştir. En fazla iş gücü kaybı Hatay'dadır ve yüzde 70'e yaklaşmıştır. Hatay İl Ticaret Müdürlüğü'nün işletmelerle yaptığı görüşmelerde işletmelerin iş gücü kayıplarına verdikleri yanıtlar incelendiğinde imalat, inşaat ve toptan-perakende ticaret sektörlerinde iş gücü kayıplarının

¹³ TEPAV, *İstihdam İzleme Bülteni* 130 (Haziran 2023).

¹⁴ Tetik - Albulut, "6 Şubat 2023'te Yaşanan...".

¹⁵ Mehmet Ali Kirman, "Bir Depremzedenin Gözlem ve Tespitleri", M. Aytül Kasapoğlu (Ed.), *Afet ve Toplum: İnsan-Doğa İlişkisi* içinde (Töz Yayınları, 2023), 294.

yüzde 60'a yaklaştığı, bu sektörlerde en fazla kayıpların Hatay'da bildirildiği gözlenmektedir¹⁶.

TEPAV'ın Temmuz 2023 istihdam izleme bültenine göre; 2022 yılı ile 2023 yıllarının Ocak- Nisan dönemine ait kayıtlı istihdam verilerinde deprem nedeniyle önemli değişimler gözlenmiştir; deprem öncesine kıyasla yaklaşık 264 bin istihdam kaybı bulunmakta, Kahramanmaraş, Malatya, Hatay ve Gaziantep'te düşüşler yüksek seviyelerini korumaktadır. Dört aylık değişim toplam istihdamda 2022 yılsonuna göre 264 bin 111 (yüzde 9,4) gerilemeye işaret etmektedir. Yıllık veriler Malatya ve Hatay'da yüzde 15 ve üzeri, Elâzığ, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Adana'da yüzde 5 ve üzeri işgücü kayıplarının bulunduğu, Kilis ve Osmaniye'de düşük de olsa istihdamda daralmaların yaşandığını göstermektedir.

Deprem sonrasında sağlanan istihdam destekleriyle işsizlik ödeneği ve kısa çalışma ödeneği başvuruları deprem illeri kaynaklı olarak önemli oranda artmıştır. İşsizlik ödeneği başvurularının ilgili ilin sigortalı-ücretli istihdamına oranları incelendiğinde tüm deprem illerinde Türkiye ortalamasının (yüzde 4,35) üzerinde olduğu, en yüksek değerlerin ise Hatay'da (yüzde 10,64) gerçekleştiği görülmektedir. Hatay'da işsizlik ödeneğine Ocak- Nisan 2022 arasında 7.809 kişi iken, Ocak- Nisan 2023 arasında 17.184 kişi başvuru yapmıştır. Senelik değişim %120,05 olmuştur. Bu işsizlik ödeneğini hakkedenlere bakıldığında; Ocak- Nisan 2022 arasında 3.534 kişi iken, Ocak- Nisan 2023 arasında 4.616 kişi olmuştur. Senelik değişim %23,44 olmuştur¹⁷

Doğal afetler ülkelerin ihracatını olumsuz etkilemektedir. Afetler sonrasında üretim ve ticaret faaliyetlerinin durması, tedarik zincirindeki kesintiler ve altyapı hasarları nedeniyle ihracatın azalması veya durması söz konusu olmaktadır. Bu durum, ülke ekonomisinde daralma meydana getirmektedir¹⁸. Bu nedenle, ülkelerin doğal afetler sonrasında ekonomik kayıplarını mi-

¹⁶ Hasan Çağlayan Dünder, "6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinin İş Dünyasına Etkileri", *Çevre Şehir ve İklim Dergisi* 2/4 (2023), 262-281.

¹⁷ TEPAV, *İstihdam İzleme Bülteni*...

¹⁸ Tetik - Albulut, "6 Şubat 2023'te Yaşanan..."

nimize etmek için risk yönetimi stratejileri oluşturması önemlidir. Ayrıca, afet sonrasında altyapıların yeniden inşası, tedarik zincirindeki kesintilerin en aza indirilmesi ve üretim faaliyetlerinin hızlı bir şekilde yeniden başlatılması, ihracatın tekrar artmasına katkıda bulunabilir. Ayrıca, bölgenin sanayi yapısı nedeniyle işletme kayıplarını mikro ölçekte değil, makro düzeyde ele alınmalıdır¹⁹.

Hatay gibi büyük bir felaket yaşamış bir şehri sosyal ve ekonomik yönden ayağa kaldırmak için nitelikli sosyal sermaye ve eğitimli insan unsuru önem arz etmektedir. Ancak bu sermayenin güvenilirlik, çalışkanlık, dürüstlük, iyi niyetlilik, alçak gönüllülük gibi değerler ile donanmış olması gerekmektedir²⁰. Hatay'da üretim, ihracat ve ithalat; yıkılan birçok iş yeri ve dükkân olmasına rağmen yeniden ayağa kalkması için esnaf kredi ile desteklenmiştir. 2023 yılında Hatay'da bulunan 16 esnaf kefalet ve kredi kooperatifine toplam 3.692.652.248 TL verilmiştir. 2023 yılı faaliyet raporuna²¹ göre, işletme bazında afet incelendiğinde 2.798 satış ve toplu tüketim yeri ile 485 üretim yeri olmak üzere toplam 3.283 işletme pasif duruma geçmiştir. İş yerleri yıkılan esnaf için prefabrik çarşılar kurulmuş ve bu çarşılardan vatandaşlara iş yeri tahsis edilmiştir. 2023 yılında 2022 yılına göre şirket sayısı azalmış, buna rağmen 2023 yılında açılan ve kapanan şirket sayı farkının 1040 olması ticaretin devam ettiğini göstermiştir. Bu da bölgede ekonominin canlandığını göstermektedir. Aynı durum Suriyeli vatandaşlar için geçerli olamamıştır. 2023 yılında Ticaret ve Sanayi Odalarına Kayıtlı Suriyeli Firma sayısı bir önceki yıla göre 116 kayıt sayısı düşmüştür. Suriyeli vatandaşlar da depremden etkilendiği için önceki yıllardaki gibi iş yeri açmakta çok istekli olmadığı görülmüştür.

“Mal ve hizmet talebi ile döviz kurları arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yani döviz kuru yükseldikçe döviz talebi azalır; döviz kuru düştükçe de döviz talebi artar. Bunun nedeni kur değişimlerine bağlı olarak yabancı mal-

¹⁹ Tetik - Albulut, “6 Şubat 2023'te Yaşanan...”.

²⁰ Kirman, “Bir Depremzedenin Gözlem ve Tespitleri”, 298.

²¹ Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (HİTOM), 2023 Yılı Faaliyet Raporu.

ların ulusal para cinsinden fiyatlarındaki değişimlerdir. Döviz kurları yükseldikçe ithal malların ülkedeki ulusal para cinsinden fiyatları da yükselir. Dolarıyla yabancı malların talebi azalır. Bu ise döviz talebinin düşmesi demektir.”²².Tüm dış ticaret döviz kurlarına bağlıdır. Hatay’ın ithalat ve ihracat dengesinde değer negatif yönlüdür²³. Yani dışardan aldığımız ürün dışa sattığımız üründen fazladır.

Hatay ticaretinde tarım ürünleri ön sıralarda yer alır. Yetiştirilen tarım ürünlerini yurt içi ve yurt dışı pazarlarına ihraç eder. Tarımsal üretimden geçimini sağlayanların, sosyo-ekonomik ihtiyaçları giderilmediği takdirde bu durumdan burada yaşayan yerli halk kadar, ülke de zarar görecektir. Tarımsal üretimin devamlılığının sağlanmasından vazgeçilmemelidir. Bu devamlılığı sağlayacak koşulların yaratılması gerekir²⁴. Bölgede yaşayan çiftçilere devlet tohum, gübre, mazot ve faizsiz kredi imkânı sağlamalıdır. Barınma ve işletme ihtiyacı nedeniyle tarımsal araziler rezev alanı ilan edilmemelidir. Barınma ihtiyacı devlet eliyle karşılanmalıdır.

Devlet, deprem bölgesi olan illeri özel yasalarla desteklemelidir. Vergi indirimi yapılacak olanların en başında depremden etkilenen iller gelir. Esnafa ve halka yeterli kredi desteği sağlanmalı ve daha önce çekilen kredilerin ödemesi ertelenmeli, ihracat yapan şirketlere vergi iadesi yapılmalı ve şirketler süspansiyonlarla desteklenmeli, yıkılan organize sanayi yeniden devlet eliyle kurulmalı, kalkınma ajansları ile birlikte ortak hareket planları hazırlanmalıdır, böylece deprem sonrası meydana gelen göç, tersine çevrilebilir. Afet sonrası toparlanmada girişimciler yenilikçi çözümler sunması için deprem bölgesine yönlendirilmeli, devlet yeni iş fırsatları yaratmalıdır. Deprem bölgelerinde yaratıcı ve inovatif girişimsel faaliyetlerin desteklenmesi afetin olumsuz etkilerinin azaltılmasında faydalı olabilecektir. Özellikle ihracat yapan firmalar, deprem sonrası finansal darboğaz ve sıkıntılarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bunun temel nedenleri olarak; ihracatçı firmaların depremden kaynak-

²² Seyidoğlu, Uluslararası İktisat: Teori, Politika., 240.

²³ Koçanlı, “Uluslararası Medya Çerçevesinde...”

²⁴ Çiğdem Yel, “Afetlerde İnsan Doğa Etkileşimi Bağlamında Kırsal Alanlar”, Mehmet Ali Kasapoğlu (Ed.), *Afet ve Toplum: İnsan-Doğa İlişkisi İçinde* (Töz Yayınları, 2023), 416-422.

lanan üretim süreçlerini durdurması ve tedarik zincirlerinde aksamalar yaşanması olarak sıralanabilir. Bu olumsuz etkenler de ihracat faaliyetlerinde ivme kaybetmesine ve gelirlerin azalmasına yol açmaktadır²⁵.

Depremin etkileri 11 ilde hissedilmiş olmasına rağmen, ülke ekonomisi genel anlamda ciddi düzeyde zarar görmüştür. Hatay örneğinde ise ticari faaliyetlerde büyük çaplı aksaklıklar yaşanmış, kimi durumlarda ekonomik hayat neredeyse durma noktasına gelmiştir. Devletin sunduğu ekonomik desteklerin yanı sıra, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından yeniden inşa edilen konutlarla birlikte Hatay'ın yeniden yapılanma süreci hız kazanmıştır. Ayrıca devlet, istihdam alanlarını yeniden canlandırmak amacıyla yerel üreticileri ve ticari işletmeleri desteklemiş; bu çabalar sayesinde, yaşanan ağır yıkıma rağmen bölgenin kısa sürede ekonomik potansiyeline yeniden ulaşma eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Acar, Salih vd., “İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2022” (Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını, 2022), Sayı: 35, Araştırma Raporu Sayı: 8, <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/ilce-sege-raporlari>.
- Akgül, Mustafa, “Türk Vergi Hukukunda Mücbir Sebep ve 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremi”, *Journal of Pure Social Sciences* 4/7 (2023), 15-24, DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10408849>.
- Dündar, Hasan Çağlayan, “6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinin İş Dünyasına Etkileri”, *Çevre Şehir ve İklim Dergisi* 2/4 (2023), 262-281.
- Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (HİTOM), 2023 Yılı Faaliyet Raporu.
- Kirman, Mehmet Ali, “Bir Depremzedenin Gözlem ve Tespitleri”, M. Aytül Kasapoğlu (Ed.), *Afet ve Toplum: İnsan-Doğa İlişkisi içinde* (Töz Yayınları, 2023), 292-299.

²⁵ Tetik – Albulut, “6 Şubat 2023'te Yaşanan...”.

- Koçanlı, Murat, “Uluslararası Medya Çerçevesinde 2023 Türkiye Depremi”, M. Aytül Kasapoğlu (Ed.), *Afet ve Toplum: İnsan-Doğa İlişkisi İçinde* (Töz Yayınları, 2023), 300-322.
- Soyatlar, Alper vd., *Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2018), <https://ogmmateryal.eba.gov.tr/panel/upload/pdf/q4vipvpgifl.pdf>
- Şeker, Murat vd., *İller Arası Rekabet Endeksi: 2021 – 2022* (İstanbul Üniversitesi Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2023), Şehir Araştırma Notları, 6, <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=iller-arasi-rekabet-endeksi-2023.pdf>
- Şipal, Yusuf Ziya, “6 Şubat 2023 Depremin Afet Yönetim ve Deprem Lojistiği Açısından Değerlendirilmesi”, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 8/2 (2023), 821-825.
- TEPAV, *İstihdam İzleme Bülteni* 130 (Haziran 2023), https://www.tepav.org.tr/upload/mce/2023/bultenler/istihdam/tepav_istihdam_izleme_bulteni_nisan2023.pdf
- Tetik, Nevzat- Albulut, İlhan İlker, “6 Şubat 2023’te Yaşanan Depremin Ekonomik ve Finansal Etkileri: İhracat Üzerinden Bir İnceleme”, *Bölüm 8*, <https://www.researchgate.net/publication/369788158>
- Ticaret İl Müdürlüğü (TİM), *2022 Valilik Brifing Raporu*.
- Ticaret İl Müdürlüğü (TİM), *2023 Valilik Brifing Raporu*.
- Tümertekin, Erol- Özgüç, Nazmiye, *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma* (Çantay Kitapevi, İstanbul: 2022), 115-117.
- Türk Patent ve Marka Kurumu (TPMK), “İl Bazında Coğrafi İşaret” (31 Mart 2024), <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=31>
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), *İhracat 2023 Raporu* (2023), 28, <https://tim.org.tr/tr/yillik-ihracat-raporu>

- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), *İhracat 2023 Raporu* (2023), 92, <https://tim.org.tr/tr/yillik-ihracat-raporu>.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), *İl Bazında Sektör Rakamları* (24 Mart 2024), <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Dış Ticaret- İllere Göre İhracat* (2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Dış Ticaret- İllere Göre İthalat* (2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Tarım- İllere Göre Tarım Alanları* (2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Turizm- Yabancı Geliş Sayısı* (2025).
- UNESCO, "Yaratıcı Şehirler Ağı- Gastronomi: Hatay" (31 Mart 2023), <https://en.unesco.org/creative-cities/hatay>
- Yazkan, Damla, *Hatay'ın Ekonomideki Yeri ve Önemi* (Sanayi Politikaları Araştırma Dizisi-2, Nisan 2023).
- Yel, Çiğdem, "Afetlerde İnsan Doğa Etkileşimi Bağlamında Kırsal Alanlar", Mehmet Ali Kasapoğlu (Ed.), *Afet ve Toplum: İnsan-Doğa İlişkisi İçinde* (Töz Yayınları, 2023), 416-422.

Türkistan-Horasan Bölgesinin Kıraat İlmi Açısından Önemi
The Significance of The Turkistan-Khorasan Region in The Science of Qira'at

Yusuf Ziya KURTULUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi A.B.D

Assistant Professor, Sinop University, Faculty of Theology

Department of Qur'an Recitation and Science of Qiraat

yzkurtulus@sinop.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2384-3820

DOI: 10.56720/mevzu.1661852

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Mart / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Kurtuluş, Yusuf Ziya. "Türkistan-Horasan Bölgesinin Kıraat İlmi Açısından Önemi". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 151-187.

<https://doi.org/10.56720/mevzu.1661852>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Kıraat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm ile olan doğrudan bağlantısından dolayı Kur'ân ilimleri arasında en yüksek mertebeye sahip kabul edilmektedir. Bu ilmin gelişimi ve yayılmasında birçok ilim merkezi ön plana çıkmış; vahyin indiği ilk bölgeler olan Mekke ve Medine'nin yanı sıra, Irak, Şam, Mısır, Horasan, Faris, Mağrib ve Endülüs gibi farklı coğrafyalarda da belirgin kıraat merkezleri oluşmuştur. Bu bağlamda, kıraat ilminin kurumsallaştığı önemli merkezlerden biri de Türkistan ve özellikle Horasan bölgesidir. Türkistan ve Horasan bölgesi, Türk tarihinin yanı sıra İslâm medeniyetinde de önemli bir yer teşkil etmektedir. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleriyle birlikte Kur'ân ilimlerine olan katkıları da göz ardı edilemez bir gerçeklik arz etmektedir. Bu çalışma hem Türk tarihi hem de Kur'ân ilimleri açısından kıraat ilminin söz konusu bölgede nasıl geliştiğini ve hangi önemli katkılarda bulunulduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bölgedeki kıraat ekolleri başta Horasan olmak üzere Herat, Semerkant, Merv, Nîşâbur ve Gazne şehirleri çerçevesinde şekillenmiştir. Araştırmada, Türkistan bölgesinin kıraat ilmine önemli katkılar sunduğu ve bu alanda yetişen birçok âlimin kıraat geleneğinin gelişimine büyük hizmetlerde bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, kıraat ilminin bu coğrafyadaki tarihi sürecine ve öne çıkan şahsiyetlere odaklanarak, bölgenin kıraat tarihindeki yerini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur'ân, Ekol, Türkistan, Horasan.

Abstract

The science of Qira'at is considered the most prestigious among the Qur'anic sciences due to its direct connection with the Qur'an. Several centers have played a significant role in the development and dissemination of this discipline. In addition to the primary regions where revelation was first received, such as Mecca and Medina, notable Qira'at schools emerged in Iraq, the Levant, Egypt, Khorasan, Persia, the Maghreb, and Andalusia. Among these, the Turkistan and Khorasan regions stand out as key centers where Qira'at studies flourished and became institutionalized. The Turkistan and Khorasan regions hold a crucial place not only in Turkish history but also in Islamic civilization. The acceptance of Islam by the Turks significantly contributed to the advancement of Qur'anic sciences. This study aims to explore the development of

Qira'at in these regions and highlight their contributions to this field. The major Qira'at schools in the region were established in cities such as Herat, Samarkand, Merv, Nishapur, and Ghazni, with Khorasan being the primary center of scholarship. The research concludes that the Turkistan region made remarkable contributions to the science of Qira'at and that numerous scholars from this area played a vital role in the evolution of Qira'at traditions. By focusing on the institutionalization of Qira'at and the prominent figures who shaped this field, the study underscores the historical significance of the region in the broader context of Qur'anic sciences.

Keywords: Qirā'āt, Qur'an, School, Turkistan, Khorasan.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm dininin temel kaynağı olması nedeniyle Müslüman toplumlar için büyük bir öneme sahiptir. Onun lafzı ve manası üzerinde yapılan ilmî çalışmalar, İslâm medeniyetinin inşa sürecinde kritik bir rol oynamıştır. Kur'ân'ı doğru bir şekilde okuma, anlama ve aktarma çabaları, kıraat ilmini doğurmuş ve zamanla bu ilim belirli coğrafyalarda sistematik bir yapıya kavuşarak ekolleşmiştir. Kıraat ilmi, Kur'ân'ın tilavetine ilişkin farklı okuyuş şekillerini tespit, tasnif ve aktarmayı konu edinen bir disiplin olup, İslâmî ilimler arasında müstesna bir konuma sahiptir.

Bu bağlamda, kıraat ilminin tarihî süreç içerisinde gelişim gösterdiği önemli merkezler bulunmaktadır. Vahyin doğrudan nazil olduğu Mekke ve Medine merkezlerinin ardından, Irak, Şam, Mısır, Faris, Mağrib ve Endülüs başta olmak üzere çeşitli bölgelerde kıraat ekolleri teşekkül etmiştir. Ancak kıraat ilminin coğrafi yayılımı üzerine yapılan çalışmalarda genellikle Arap dünyasına yoğunlaşılmış, Türkistan ve Horasan bölgelerinin bu alandaki katkıları nispeten daha az incelenmiştir. Halbuki bu bölgeler, tarih boyunca kıraat ilminde önemli âlimler yetiştirmiş ve Kıraat İlmi'nin yayılmasına hizmet etmiştir.

Kıraat ilmiyle ilgili olarak klasik dönemde, Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), *Kitabü'l-Kıraat*, Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), *İhtilâfü'l-Mesâhif*, Ebû Cafer et-Taberî (ö. 310/922), *el-Cami'fi'l-Kıraat*, Ebû Bekr b. Mücahid (ö. 324/935), *Kitabü's-Seb'a*, Ebu'l-Feth b. Cinnî (ö. 392/1001), *el-Muhteseb*, Tâhir b. Galbûn (ö. 399/1008), *Kitabü't-Tezkira*, Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.

437/1045), *et-Tebsıra*, *el-Keşf*, Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1052), *et-Teyşîr*, Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1052), *Câmi'u'l-Beyan*, el-Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî (ö. 590/1193), *Hırzû'l-Emânî*, Ebu'l-Hasen b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 643/1245), *Fethu'l-Vasîd*, Ebû Abdullah b. Ahmed el-Mevsilî (ö. 656/1258), *Şerhu Şu'le*, Ebû Şâme ed-Dımeşkî (ö. 665/1266), *İbrâzû'l-Meânî*, İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (ö. 732/1331), *Kenzü'l-Meânî*, Ebu'l- Kâsım Ali b. Osman b. el-Kâsîh (ö. 801/1398), *Sirâcü'l-Kârî*, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *Ma'Rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), *en-Neşr fi Kırââtîl Aşr*, *Tayyibetü'n-Neşr*, *Takrîbü'n-Neşr*, *ed-Dürretü'l-Mudîe fi'l-Kıraati-s-Selas-i'l-Mütemmîme Li'l-Aşr*, *Tahbîru't-Teyşîr*, Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kastallânî (ö. 923/1517), *Letâifü'l-İşârât*, Şihâbuddîn el-Bennâ (ö. 1117/1705), *el-İthâf* adlı isim ve eserleri sıralanabilir. Modern dönemde ise Yaşar Akaslan'ın *Kıraat İlminin Temel Kaynakları* adlı eseri, kıraat ilmiyle ilgili temel eserleri analiz eden önemli bir çalışma olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte, kıraat ilminin bölgesel gelişimi üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Örneğin, Durmuş Sert'in *Kırâat Ekolleri* başlıklı çalışması kıraat ilminin başlangıcından VII. Hicrî asrın başlarına kadar olan süreci ele alsa da Türkistan ve Horasan bölgesinin kıraat ilmine katkılarını detaylı biçimde incelememektedir. Aynı şekilde Tayyar Altıkulaç'ın ansiklopedik makaleleri kıraat âlimleri üzerine yoğunlaşırken, kıraat ilminin Horasan ve Türkistan'daki tarihi sürecine dair bütüncül bir analiz sunmamaktadır.

Bu çalışma, Türkistan ve Horasan bölgelerinin kıraat ilmine yaptığı katkıları ele alarak bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Özellikle Hicrî VII. yüzyıla kadar olan süreçte kıraat ilminin bu bölgelerdeki gelişimini, kıraat âlimlerinin katkılarını ve kıraat eğitiminin nasıl bir yapıya sahip olduğunu inceleyecektir. Ayrıca kıraat âlimlerinin eserleri ve bu eserlerin kıraat ilmine yaptığı katkılar analiz edilerek, bölgenin kıraat mirası içerisindeki konumu daha net bir şekilde ortaya konulacaktır.

Bu bağlamda çalışma, aşağıdaki temel sorulara yanıt aramaktadır:

Türkistan ve Horasan bölgelerinde kıraat ilmi nasıl bir gelişim süreci izlemiştir?

Hicrî VII. yüzyıla kadar bu bölgelerde yetişen kıraat âlimleri kimlerdir ve hangi eserleri kaleme almışlardır?

Kıraat ilmi bu bölgelerde hangi eğitim kurumlarında ve hangi yöntemlerle öğretilmiştir?

Bu sorulara yanıt bulabilmek için çalışma, klasik kıraat kaynaklarını, tarihî biyografi eserlerini ve modern akademik araştırmaları analiz edecek; kıraat âlimlerinin eserleri üzerinden kıraat ilminin bölgesel gelişimini değerlendirecektir. Bu sayede kıraat ilminin tarihî süreçteki seyrini ve Türkistan/Horasan bölgesinin bu alandaki katkılarını ortaya koyarak, İslâmî ilimler tarihi açısından yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Türkistan/Horasan Bölgesi

Horasan, sadece İslam medeniyetinin değil, aynı zamanda dünya tarihinin de en mühim kültür havzalarından biridir. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan bu bölge, İslam'ın doğuşunun ardından ilmî, fikrî ve kültürel hareketlerin merkezi haline gelmiştir. Coğrafi olarak İran'ın kuzeydoğusunu, Afganistan'ın kuzey ve batı kesimlerini, Türkmenistan'ın güneyi ile Özbekistan'ın güneydoğusunu kapsayan geniş bir alanı içine alan Horasan, stratejik konumu sayesinde hem doğu ile batı arasında bir köprü vazifesi görmüş hem de farklı etkileşimlerin yoğunlaştığı bir bölge olarak öne çıkmıştır.¹

İslam ilim tarihinde Horasan'ın işgal ettiği yer, yalnızca nicel anlamda yetiştirdiği âlimlerin çokluğuyla değil, nitelik bakımından da bilimsel üretiminin derinliğiyle dikkat çekmektedir. Bu bölge, hadis, fıkıh, kelâm, tefsir ve kıraat gibi temel İslam ilimlerinin sistemleştiği bir zemin olarak öne çıkmış; özellikle hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıllarda çok sayıda âlimi İslam dünyasına kazandırmıştır. Horasan menşeli âlimler, yalnızca bulundukları bölgede değil, Bağdat, Mekke, Medine ve diğer önemli ilim merkezlerinde de etkili olmuş; böylece İslam düşüncesinin teşekkül sürecine yön vermişlerdir.²

¹ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî el-Makdisî, *Ahsenu't-tekâsîm fî ma 'rifeti'l-ekâlîm* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1411), 293.

² Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fî tevârîhi'l-âyân*, thk. Muhammed Berekât ve dğr. (Dımaşk: y.y., 1434), 1/56.

Horasan'daki ilmî faaliyetin canlılığında, bölgenin siyasî ve toplumsal yapısının da büyük payı bulunmaktadır. Abbasîler döneminde özellikle Emevî karşıtı düşüncelerin yoğunlaştığı ve Abbâsî hareketine destek veren bir zemin olan Horasan, aynı zamanda siyasî istikrara kavuşmasının ardından ilmî üretimi teşvik eden bir merkez haline gelmiştir. Ayrıca, şehirlerin ticarî ve iktisadî canlılığı, medreselerin, kütüphanelerin ve ilim halkalarının oluşumuna zemin hazırlamış; farklı mezheplerin ve ilmî eğilimlerin yan yana var olabileceği bir çoğulculuk ortamı doğmuştur.

Bu bağlamda, Buhârâ, Nîşâbur, Herat, Merv ve Belh gibi şehirler sadece Horasan'ın değil, bütün İslam coğrafyasının ilmî merkezleri arasında yer almıştır. Özellikle Buhârâ hem ilmî hem de siyasî bakımdan bölgenin önde gelen şehirlerinden biri olmuş, meşhur hadis imamı Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870) gibi birçok büyük âlim burada yetişmiştir. Nîşâbûr ise kelâm, fıkıh ve hadis ilimlerinde öne çıkmış, birçok büyük medreseye ev sahipliği yapmıştır.³

Netice itibarıyla Horasan, İslam ilim tarihinde kurucu bir rol oynamış hem kurumlarıyla hem de şahsiyetleriyle ilim geleneğinin oluşumuna ve aktarımına büyük katkılar sunmuştur. Bu yönüyle bölge, yalnızca geçmişteki ilmî üretimiyle değil, bugün İslam ilim tarihi araştırmaları açısından da merkezî bir öneme sahiptir.

1. Horasan Bölgesi

Horasan bölgesi, tarih boyunca birçok medeniyetin kesişim noktası olmuş ve bu bağlamda çeşitli ilimlerin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle kıraat ilmi, bu bölgedeki dini ve kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak şekillenmiş ve derin bir tarihsel arka plana sahip olmuştur. Kıraat ilmi, Kur'ân-ı Kerim'in okunması ve anlaşılmasıyla ilgili kuralların incelenmesi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, Horasan bölgesinin kıraat ilmine katkıları hem tarihi hem de akademik açıdan önemli bir inceleme alanı sunmaktadır.

1.1. Ebû'l-Hasen Mukâtîl b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767)

³ Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 5/331-333.

Aslen Belh'li olan Mukâtil b. Süleyman, doğum yeri Belh de yetişmiştir. Tahsilini burada ikame ettikten sonra Basra'ya göç etmiştir. Sonrasında Bağdat'a gitmiş ve bu şehirde hadis rivayetlerinde bulunmuştur. Basra'da vefat etmiştir. Zekerıyyâ b. Yahyâ es-Sâcî onun Horasan ehlinden olduğunu söylemektedir.⁴ el-Fâtiha sûresinden en-Nâs sûresine kadar Kur'ân'ı Kerim'i başından sonuna kadar tefsir eden ilk müfessir olma şerefine nail olmuştur.⁵

Mukâtil b. Süleyman'ın tefsir metodolojisinde, Kur'ân'ın yine Kur'ân'la tefsir edilmesi öne çıkan bir yaklaşımdır. Âyetler arasında ilişki kurarken kimi zaman âyetin tamamını, kimi zaman da yalnızca belirli bir kelimeyi veya terkiibi ele almış ve bu unsurları başka âyetler ışığında açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, âyetler arasındaki benzerlik, özdeşlik, eş seslilik gibi ortak dilsel ve anlamsal özelliklerden istifade etmiştir. Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederken dil bilgisi, kıraat farklılıkları, metinsel bağlam ve tarihsel arka plan gibi unsurları da destekleyici veriler olarak değerlendirmiştir.

İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]) O'nu Kurra diye tanıtmıştır. Fakat Mukâtil b. Süleyman'ı daha çok ön plana çıkaran onun tefsir yönüdür. Kendisinden önce bazı müfessirler bulunsalar da Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiği için Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), gibi önde gelen alimlerden ayrılmaktadır. Diğer müfessirler tefsirle meşgul olmuşlarsa da onların eserleri kısmîdir ve zamanımıza ulaşamamıştır.⁶

Diğer taraftan Mukâtil b. Süleyman Bağdat'ta hadis rivayeti ile ön plana çıkmıştır. Ancak hadis rivayeti yönünden tenkide tabi tutulmuştur. Kendisinin isnad zincirinin sıkıntılı olduğu, isnatlarının güvenilir olmadığı ve duymadığı kimselerden hadis rivayet etme yoluna gittiği söylenmiştir. Hakkında olumsuz eleştiriler yapıldığı gibi olumlu yorumlarda yok değildir.⁷ Bununla birlikte bazı alimler hadislerinin çoğunun sahih olduğunu ve birçok kimsenin bu hadisleri

⁴ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefiyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1391), 5/255-257.

⁵ Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/134-136.

⁶ Türker, "Mukâtil b. Süleyman", 134-136.

⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, ed. Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382), 1/173-174.

ondan rivayet ettiklerini bildirmektedir. Örneğin İbn Adî (ö. 365/976) *el-Kâmil* adlı eserinde ondan bahsetmiş ve birçok hadisini eserine almıştır.⁸

Bunun yanında Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde, Mukâtil'in eleştirilmesi yanında yorumlarına da yer verdiği görülmektedir. Mâtürîdî, büyük günah ile ilgili konuyu tartışırken, İslâm toplumunda Mürce' nin ortaya çıkışına eşlik eden tarihsel koşullarla tutarlı olduğuna inandığını ifade etmektedir.⁹ Onların, muhalifleri kâfir ilan etme veya en azından onları ahlaksızlığa atfetme eğiliminin hâkim olduğu bir dönemde ortaya çıktıklarını dolayısıyla bulundukları koşulların onların fikirlerine etki ettiğini savunmaktadır.¹⁰ Mâtürîdî yanında birçok müfessir Mukâtil'i eleştirmekle beraber onun yorumlarından faydalanmışlardır. Bunlar arasında Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), Sa'lebî (ö. 427/1035), Vâhidî (ö. 468/1076), Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122), Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310), İbn Kesîr Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), Süyûtî (ö. 911/1505), Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) gibi müfessirler yer almaktadır.¹¹ Mukâtil hakkında çok sayıda makale, yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır.¹²

⁸ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adiy el-Cürcânî İbn Adiy, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Âlî Muhammed Mu'avvid (Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418), 8/130.

⁹ "İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkıp ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikadî ve siyasî fırka. Mürce' nin ortaya çıkışında etkili olan sebeplerin başında Hâricî zihniyeti, Emevî Hâşimî çekişmesi, Emevîler'in politik ve ekonomik siyaseti, kentleşme sürecinin doğurduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal problemler yer almaktadır. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra gelişen olaylar, Cemel ve Sıffin savaşları, Hakem Vak'ası, ayrıca büyük günah işleyenleri ve kendi dışındaki müslümanları tekfir eden, devlet geleneğine sahip bulunmayan ve medenî hayata alışmamış olan Hâricîler karşısında bütün müslümanların eşitliğini ve medenî hayatı savunan ılımlı ve uzlaşmacı bir zihniyetin doğması kaçınılmaz bir sonuçtu. Bu durumda karşıt bir grup niteliğinde Arap olmayan müslümanların temsil ettiği zihniyetin adı Mürce olmuştur.", Sönmez Kutlu, "Mürce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/41-45.

¹⁰ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2005), 1/119.

¹¹ Türker, "Mukâtil b. Süleyman", 134-136.

¹² Ömer Türker, *Mukatıl B. Süleyman'ın Kur'an-ı Tevil Yöntemi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999); Türker, "Mukâtil b. Süleyman", 134-136; Şeyma Altay, "Mukâtil b. Süleyman Örneğinde Erken Dönem Nesih Algısı", *Usul İslam Araştırmaları* 23/23 (01 Haziran

“Tefsir, kelâm, kıraat ve Arap dili gibi çeşitli ilimlerle meşgul olan Mukâtil b. Süleyman, bu alanlarda önemli eserler telif etmiştir.” İbnü’n-Nedîm’in belirttiğine göre bu eserler şunlardır: *Kitâbü’t-Tefsir-i Kebîr*, *Tefsiru Hamse Mie Âye mine’l-Kur’ân*, *Kitabü’l-Vücûh ve’n-Nezâir*, *Kitabü’n-Nâsîh ve’l-Mensûh*, *Kitabü’l-Kırâat*, *Kitabü Müteşâbihî’l-Kur’ân*, *Kitabü Nevâdiri’t-Tefsir*, *Kitabü’l Cevâbât fî’l-Kur’ân*, *Kitabü’r-Red ale’l-Kaderiyye*, *Kitabü’l-Aksâm ve’l-Lugât*, *Kitabü’t-Takdîm ve’t-Te’hîr*, *Kitabü’l-Âyât ve’l-Müteşâbihât*.¹³

1.2. Ahmed b. Ebî Ömer Ebû Abdullah el-Horâsânî (ö. 500/1106)

Kıraat alimleri arasında yer almaktadır. Rivayet zincirinde ise İbn Mihrân’ın (ö. 381/992) öğrencilerinden Ebu’l-Hasen b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Fârisî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Kirmânî, el-Hâfız Ebû Bekr Muhammed b. Abdilazîz ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilhâkim gibi isimler yer almaktadır. İbnü’l Cezerî’nin (ö. 833/1429) belirttiği üzere ondan kimlerin okuduğu, bu kıraatini kime öğrettiği bilinmemektedir.¹⁴

Eseri: *el-Îzâh fî’l-Kırâati’l-Aşr*

1.3. Ali b. Ahmed b. Muhammed Ebu’l-Hasan en-Nisâburî, (İbnü’l-Gazzâl) (ö. 516/1122)

Horasan’ın şeyhu’l-kurrâsı olarak tanınmaktadır. Zühd hocası İbnü’l-Gazzâl olarak bilinen Ali b. Ahmed b. Muhammed Ebu’l-Hasan en-Nisâburî, Ebî Nasr Muhammed b. Humeyme er-Râmişî’ye kıraatini okudu. Ahmed b. Mansur el-Meğribî onu anlatırken “O, kıraat ilimlerine aşına, Arapçada seçkin, Horasan’da okuyanların şeyhi ve zahidi idi” şeklinde tavsif etmiştir. Ondan

2015), 45-66; Mehmet Tözluyurt, “Mukâtil B. Süleyman’ın Zeydî ve Mürcîî Oluşu Meselesi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14 (30 Aralık 2018), 275-299; Muhammed Hayri Şahin, *Klasik Dönemden Bugüne Tefsirde Usul Farklılığı (Mukatil B. Süleyman İle Muhammed Abid El-Câbirî Örneği)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

¹³ Ebû’l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, ed. İbrahim Ramadân (Beyrut: y.y., 1417), 222.

¹⁴ Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ* (Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351), 1/93.

kıraat okuyanlar arasında ise Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Nasr es-Savi yer almaktadır.¹⁵ İbnü'l Cezerî onun eserleri ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak *el-Vakf ve'l-ibtidâ* adında bir eseri mevcuttur. Bu eserle ilgili yüksek lisans ve doktora tezi yapılmış ayrıca Tâhir Muhammed el-Hems tarafından tahkiki yapılarak üç cilt basılmıştır.¹⁶

Eseri: *el-Vakf ve'l-ibtidâ*

2. Herat Bölgesi

Orta çağın en büyük Müslüman seyyahı İbn Batuta (ö. 770/1368-69), Horasan'ın dört büyük şehri; ikisinde yerleşim olduğunu, bunların Herat, Nişâbur ve ikisinin harabe halinde bulunduğunu, bunların da Belh ve Merv şehirleri olduğunu aktarmaktadır. Herat şehrinin gelişmiş, aynı zamanda büyük ve birçok binaya sahip olduğunu, halkının da salih, iffetli ve dindar olduklarını ifade etmektedir. Halkın Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğretisini takip ettiklerini ve ülkelerini yolsuzluktan arındırdıklarını söylemektedir.¹⁷ Bu bölge içerisinde de üç isim zikredilecektir.

2.1. Osman b. Muhammed b. Şâh eş-Şerîf el-Herevî (ö. 829/1426)

Herat şeyhi olan el-Herevî, İbnü'l-Lebbân'dan kırâat-i seb'a eğitimini aldı. Hıfzını kendi köyünde tamamlayan el-Herevî kıraatini de aynı şekilde hocasına arz etti. İbnü'l Cezerî onun Herat'ta sevilen salih bir kimse olduğunu kendisiyle h. 822 yılında görüştüğünü ifade etmektedir.¹⁸

2.2. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî (ö. 370/980)

H. 282 yılında Herat'ta doğmuştur. Edebiyat, fıkıh, dil, tefsir, şiir ve tarih alanlarında çalışma yapmış ve eserler ortaya koymuştur. Eğitimini Herat ve

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/524.

¹⁶ İbnü'l-Gazzâl, en-Nisâbü'rî, *el-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk. Tâhir Muhammed el-Hems (Dubai: Daru'n-Nevâdir, 2019).

¹⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî İbn Battûta, *Rihletu ibn Battûta* (Rabat: 'Akademiyyetu'l-Memleketu'l-Mağribiyye, ts.), 3/44.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/510.

Bağdat'ta yapmıştır.¹⁹ Bağdat'ta Ebul-Kasım el-Begavî, İbn Ebî Davud, İbrahim b. Arafa, İbnü's-Serrâc ve Ebu'l-Fazl el-Münzirî'den ders aldı. İbn Hallikân (ö. 681/1282), onun dil ve hukuk konusunda çok ileride olduğunu aktarmaktadır.²⁰ Güvenilir, sadık, dindar olması yanında dil ve islâm hukukunda derin bilgiye sahip olmuştur. Karmatîlerin elinde esir tutulurken birçok kelime öğrendiği ifade edilmektedir.²¹ Ondan faydalanan isimlerin başında ise Ebû Ubeyd el-Herevî gelmektedir. H. 370 yılında Herat'ta vefat etmiştir. Kiraat ile ilgili konuları sûre sırasına göre tek tek ele aldığı *Me'âni'l-kırâât* adlı bir eseri mevcuttur.²² Bununla birlikte diğer eserlerini vermek yerinde olacaktır.

Eserleri arasında; *İlelü'l-Kırâât*, *Me'âni'l-Kırâât*, *Tehzîbü'l-Luğa*, *ez-Zâhir fî garîbi elfâzi's-Şâfi'î*, *et-Takrîb fî't-Tefsîr*, *Tefsîrü's-Seb'i't-Tivâl* gibi birçok esere sahiptir.²³

2.3. İsmail b. İbrahim b. Muhammed b. Abdurrahman Ebû Muhammed es-Serahsi el-Herevî (ö. 414/1023)

Kıraatte imam olan el-Herevî aynı zamanda muhaddis, fakîh ve edebiyat alanında hatırı sayılır bir birikime sahipti. Kendisi Hafız İshâk b. İbrahim el-Karrâb'ın da (ö. 429/1037) kardeşidir. 330 yılında doğan alim 414 yılında vefat etmiştir.²⁴

¹⁹ Selahattin Kıyıcı, "Ezherî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

²⁰ İbn Hallikân, *Vefiyâtu'l-A'yân*, 4/334.

²¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nubelâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427), 16/316.

²² Durmuş Sert, *Kırâat Ekolleri (Başlangıçtan VII. H. Asrın Başına Kadar)* (Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1987), 215.

²³ Ebû'l-Berakât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elbâ fî tabakâti'l-edbâ*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî (Zerka: y.y., 1405), 237.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/160.

Eserleri: *el-Kâfi fi'l Kırââtî's-Seb'*,²⁵ *eş-Şafi fi'l-Kırâât*,²⁶ *el-Câmi' beyne's-Sahîhayn*,²⁷ *Menâkıbü'l-İmâmı's-Şafiî*.²⁸

3. Semerkant Bölgesi

Semerkant, tarih boyunca İslam kültürünün önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu şehir, sadece coğrafi konumu ve tarihi yapılarıyla değil, aynı zamanda İslam ilimlerinin gelişimine katkılarıyla da dikkat çekmektedir. Semerkant bölgesi, bu bağlamda, Kurân-ı Kerim'in okunması ve anlaşılması konusunda önemli bir yere sahiptir. Kıraat ilmi, Kurân'ın farklı okuma biçimlerini inceleyen bir bilim dalıdır ve Semerkant, bu ilmin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Ebû Nasr es-Semerkandî (ö. 211/826)

Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, "el-Heddâdî" olarak tanınmaktadır. Kıraat, rivayet ve ilim yolculuğunda maharetli, güvenilir ve önde gelen bir imamdır. Kıraat ilmini Ebû Yahyâ Muhammed b. Süleyman el-Hayyât, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed el-Fustâtî, Ebû Saîd Ca'fer b. Muhammed es-Sicistânî, Ebû Hafs el-Kettânî, Ebû Nasr b. Zâdân, Ebû'l-Kâsım ed-Dirîr, Ebû Saîd es-Sîrâfî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Hasan, Ebû Amr el-Ezdî, Muhammed b. Abbâs el-Hazzâz, Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhîm el-'Attâr el-Belhî, Ebû Bekir Ahmed b. Nasr b. Mansûr eş-Şedhâ'î, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Mihrân, ve Ali b. Ukbe gibi birçok âlimden tahsil etmiştir.²⁹

Kendisinin, "el-Ğunye fi'l-Kırâ'ât" isimli bir eser telif ettiği bilinmektedir. Bu hocalarından farklı bölgelerde ders almış olması, onun geniş çaplı ilmî seyahatlerde bulunduğunu göstermektedir. Bizzat kendisi, bu hocaların isimlerini anma gerekçesini; onların faziletlerini hatırlatarak dua etmeye teşvik etmek, bu yolda kendilerine öykünmek isteyenlere bilgi vermek ve kıraat ilmini

²⁵ Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halife Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi'l-funûn* (Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941), 2/1379.

²⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Beyrut: Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 2/1023.

²⁷ Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/599; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Daru İhya-i Turâsi'l-Arabi, 1431), 2/256.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/160.

²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/105.

tek bir kaynaktan almadığını ifade etmek şeklinde açıklamıştır. Nitekim o, birçok imamdan nakledilen şu sözü aktarmaktadır: “Kim ki kıraati veya rivayeti yalnızca bir yoldan alırsa, onun kokusunu dahi duyamaz.”³⁰

Kendisine kıraat okuyanlar arasında, oğlu olan Nasır da bulunmaktadır ki bu kişi, Hüzeli’nin (ö. 465/1073) şeyhi olup Semerkant’taki kurrâ arasında öne çıkmış, kıraat tahkiki ve rivayetinde nihai mertebeye ulaşmış ve hicrî dörtyüz yılında vefat etmiştir.³¹

Eseri: *Kitâbü'l-Ğunye fi'l-Kırâât*³²

4. Merv Bölgesi

Merv, tarih boyunca önemli bir ilim merkezi olmuş ve özellikle Abbasîler döneminde İslâmî ilimler açısından büyük bir gelişim kaydetmiştir. Horasan bölgesinin en önemli şehirlerinden biri olarak kabul edilen Merv, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve kıraat gibi farklı alanlarda pek çok âlim yetiştirmiştir.³³

Şehir, Abbâsîler döneminde hem siyasî hem de ilmî açıdan büyük bir merkez hâline gelmiş ve özellikle kıraat ilmi açısından da önemli bir ekol oluşturmuştur. Merv kıraat ekolü, bölgedeki ilim geleneği içerisinde şekillenmiş ve Basra, Kûfe, Şam gibi kıraat merkezleri ile güçlü bir etkileşim içinde bulunmuştur.³⁴

Merv’de kıraat ilminin durumu, tarihsel süreç içerisinde önemli değişiklikler göstermiştir. Mesut Can’ın 2016 yılında yayımlanan çalışmasında, Merv’in Horasan’ın en büyük şehirlerinden biri olarak, İslam bilimlerinin gelişiminde nasıl bir merkez haline geldiği ele alınmaktadır. Can, “Merv, ilk iki yüzyılda İslam bilimlerinin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır.” diyerek, bu dönemde Merv’de yetişen alimlerin, kıraat ilmi üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır.³⁵ Bu bağlamda, Merv’de kıraat alanında yapılan

³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/105.

³¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/105.

³² İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/105.

³³ Mesut Can, “Merv’de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicrî İlk İki Asır)”, *Mütefekkir* 3/6 (31 Aralık 2016), 399-425.

³⁴ Can, “Merv’de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicrî İlk İki Asır)”.

³⁵ Can, “Merv’de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicrî İlk İki Asır)”.

çalışmaların, sadece yerel değil, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası düzeyde de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu ekol içerisinde de iki kıraat alimi ve eserlerine yer verilecektir.

4.1. el-Fazl b. Hâlid Ebû Muâz el-Mervezî (ö. 211/826)

el-Mervezî, İslâmî ilimlerin özellikle kıraat ve nahiv alanlarında uzmanlaşmış önemli bir âlimdir. Merv kıraat ekolünün önde gelen temsilcilerinden biri olarak kabul edilen el-Mervezî, kıraat ilminin sistematik bir şekilde öğretilmesi ve rivayet edilmesi noktasında önemli katkılarda bulunmuştur.³⁶

Kıraat ilmini, dönemin tanınmış kıraat imamlarından biri olan Hârice b. Mus'ab'dan tahsil eden el-Mervezî, aynı zamanda nahiv sahasında da derinleşmiş ve bu yönüyle döneminin önde gelen dil bilginleri arasında yer almıştır. Kendisinden kıraat rivayet eden öğrencileri arasında Muhammed b. Hârûn en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdilhakem ve el-Leys b. Mukâtil b. el-Leys el-Mürsî gibi isimler bulunmaktadır.³⁷ Bu durum, onun kıraat ilmi sahasındaki etkisinin yalnızca Merv ile sınırlı kalmadığını, Nîsâbûr ve diğer ilim merkezlerine de yayıldığını göstermektedir.

el-Mervezî, kıraat farklılıklarını ele alan bir eserin müellifidir. Bu eser, kıraat ilminin temel meselelerini ele alması açısından önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Eserde, kıraat farklılıklarının sebepleri, kıraat imamlarının rivayetleri ve kıraat vecihlerinin dilbilimsel yönleri gibi konulara yer verilmiştir.³⁸

211 (826) yılında vefat eden el-Fazl b. Hâlid el-Mervezî,³⁹ kıraat ve nahiv alanlarında bıraktığı ilmî mirasla sonraki nesillere etki etmiş ve özellikle Merv kıraat ekolü içinde önemli bir şahsiyet olarak anılmıştır.

Eseri: *Kitâbü'l-Kırâât* isimli bir esere sahiptir.⁴⁰

³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/9.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/9.

³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/9.

³⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sîkât* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1393/1973), 9/5.

⁴⁰ Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums, Band I: Qur'ânwissenschaften, hadît, Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik. Bis ca. 430 H* (Leiden, The Netherlands: Brill, 1996), 1/12.

4.2. Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Hâmid Ebû Nasr el-Kürkâncî el-Mervezî (ö. 484/1092)

el-Kürkancî el-Mervezî Horasan bölgesinin önemli ilim merkezlerinden biri olan Merv'de doğmuş ve özellikle kıraat ilmi sahasında üstün bir mertebeye ulaşmış bir âlimdir. 390 (1000) yılı civarında doğduğu tahmin edilen el-Kürkancî, kıraat ilmiyle ilgili eserleri ve ilim tahsili için gerçekleştirdiği seyahatlerle öne çıkmaktadır.⁴¹

el-Kürkancî, kıraat ilminde döneminin en yetkin âlimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tahsil hayatı boyunca Irak, Hicaz, Cezîre, Şam ve sahil bölgelerine seyahat etmiş, buralarda dönemin önde gelen kıraat âlimlerinden ders almıştır. Kıraat tahsil ettiği hocalar arasında şunlar bulunmaktadır:

Merv: Üstadı Ebü'l-Hüseyin Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed ed-Dehhân

Nisâbûr: Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Habbâzî ve Ebû Osman Said b. Muhammed el-Muaddel

Bağdat: Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Ömer b. Hafs el-Hammâmî

Musul: el-Hüseyin b. Abdulvahid el-Muallim,

Harran: Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed ez-Zeydî⁴²

Dımaşk: el-Hüseyin b. Abdullah er-Rehâvî

Mısır: İsmail b. Amr el-Haddâd

Diğer bölgeler: Çeşitli âlimlerden ders aldığı belirtilmekle birlikte, bu âlimlerin isimleri kaynaklarda ayrıntılı olarak verilmemiştir. Yoğun ilim tahsili ve kıraat sahasındaki derin bilgisi sayesinde "asrının eşsiz âlimi" olarak tanınmış, sahip olduğu ilmi yetkinlik dolayısıyla geniş bir coğrafyada itibar kazanmıştır. Kendisinden sonraki kıraat âlimleri üzerinde de derin bir etki bırakan el-

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72.

⁴² Ahmet Gündüz, "Harranlı Bazı Kurrâlar", *Diyanet İlmî Dergi* 54/3 (15 Eylül 2018), 79-106.

Kürkancî, İslâm ilim geleneğinde müstesna bir yere sahiptir.⁴³ Kıraate ait birçok tasnifinin bulunduğu söylenmektedir.⁴⁴

Eserleri: el-Kürkancî, kıraat ilmi alanında kıymetli eserler telif etmiş olup, özellikle şu iki eseri bilinmektedir: *Kitâbü'l-Mu'avvel*, *Kitâbü't-Tezkire li-Ehli'l-Basra*⁴⁵

Bu eserlerinde kıraat farklılıkları, kıraat ilminin teorik temelleri ve kıraatlerin dilbilimsel yönleri gibi konulara yer vermiştir. Kaynaklarda el-Kürkancî'nin yalnızca ilmiyle değil, aynı zamanda zühd, takva ve dindarlığıyla da ön plana çıktığı ifade edilmektedir. Onun ibadet konusundaki titizliği ve Allah'a olan teslimiyetini gösteren olaylardan biri şu şekilde aktarılmaktadır: Bir yolculuk esnasında bindikleri geminin batması sonucu kendisini denizde bulan el-Kürkancî, dalgaların arasında sürüklenirken öğle vaktinin girdiğini fark etmiş ve suyun içinde batıp çıkarken öğle namazını eda etmeye niyetlenmiştir. Namazını suyun içinde kılmaya çalışması, onun ibadete verdiği önemi ve tevekkülünü göstermektedir. Kaynaklar, bu samimi ibadeti neticesinde Allah'ın onu kurtardığını nakletmektedir.⁴⁶

Kendisinin de sonraki nesillere kıraat öğretiminde bulunduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, el-İmam Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî ve Hamza b. Nasr el-İsbehânî gibi âlimlere kıraat öğrettiği kaydedilmektedir.⁴⁷ el-Kürkancî, kıraat ilminin öğretimi noktasında oldukça aktif olmuş ve kendisinden ders alan birçok talebe yetiştirmiştir. Kaynaklarda, kıraat ilmi ile ilgili

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72.

⁴⁴ Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeskî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Kahire: Matbaatu's-Saade, 1407/1986), 12/138; İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mulûk ve'l-umem*, ed. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1412), 12/297; Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 19/433; Ebû'l-Mehâsîn Yûsuf b. Tağrıberdî b. Abdullâh İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhira fi mulûki misr ve'l-kâhira* (Mısır: Vezâratu's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-avmî; Dâru'l-Kutub, ts.), 5/133.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72.

⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/138; Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ/İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993), 5/2358-2360.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72.

ayrıntılı tespitlerde bulunduğu ve talebelerine farklı rivayetlerle Kur'an kıraatini öğrettiği belirtilmektedir.⁴⁸

Onun kıraat ilmi konusundaki üstün yetkinliğini gösteren bazı anlatılar şu şekildedir:

Talebelerine Kur'an'da birbirine bitişik en uzun kelimenin hangisi olduğunu sormuş ve onları düşündürdükten sonra "لَيْسَتْخِلْفُهُمْ فِي الْأَرْضِ"⁴⁹ ifadesini örnek olarak vermiştir.⁵⁰

Kur'an'daki dört kelime içinde sekiz "nûn" harfi bulunan bir ibareyi sorduğunda, talebeleri cevap verememiş ve o, "إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ نَحْنُ نَقُصُّ" ⁵¹ "عَلَيْكَ" âyetini örnek olarak vermiştir.⁵²

Kur'an'ın tam orta noktasının neresi olduğu sorulduğunda, "لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا" ⁵³ âyetinin ortada bulunduğunu, "ن" ve "ك" harflerinin ilk yarıya, "ر" ve "ل" harflerinin ise ikinci yarıya ait olduğunu açıklamıştır.⁵⁴

el-Kürkancî, kıraat ilmi tahsil etmek amacıyla Şam'a gitmiş ve orada kıymetli bir hocadan eğitim almak istemiştir. Ancak hocası, ona ancak belirli şartlar altında ders verebileceğini söylemiş ve günde on varak kıraat yapması karşılığında bir miskal gümüş ödemesi gerektiğini bildirmiştir. el-Kürkancî, bu teklifi kabul etmiş ve hocasının yanında eğitimini sürdürmüştür.⁵⁵

Yaklaşık bir yıl beş ay boyunca süren bu eğitim sürecinin sonunda hocası, el-Kürkancî'nin kıraatindeki üstün başarısını ve hata yapmadan okuma yeteneğini takdir etmiş, ona hem verdiği tüm gümüşleri geri iade etmiş hem de öğrencilerine el-Kürkancî'ye hediyeler sunmalarını istemiştir. el-Kürkancî, bu hediyeleri kabul etmek istememişse de hocasının ısrarı üzerine kabul etmek

⁴⁸ Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2359.

⁴⁹ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014) en-Nûr 24/55.

⁵⁰ Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2359.

⁵¹ Yûsuf 12/2-3.

⁵² Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2359.

⁵³ el-Kehf 18/74.

⁵⁴ Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2359.

⁵⁵ Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2359.

zorunda kalmıştır. Bu olay, onun ilim öğrenme konusundaki azmini ve hocasının ona duyduğu güveni göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

el-Kürkancî, 12 Zilhicce 484 (1091) yılında, 92 yaşında iken vefat etmiştir. Onun ilim dünyasına bıraktığı en büyük miras, kıraat ilminin sistematik olarak öğretilmesi ve sonraki nesillere aktarılmasına yönelik katkılarıdır. Merv kıraat ekolünün önemli temsilcilerinden biri olarak, kıraat alanındaki çalışmalarıyla sonraki nesil kıraat âlimlerine ışık tutmuş, öğrencileri vasıtasıyla kıraat ilminin farklı coğrafyalara yayılmasına katkı sağlamıştır. Kendisinin ilim tahsili konusundaki çabası, kıraat ilmine olan bağlılığı ve titizliği, onu sadece kendi döneminde değil, kıraat ilmi tarihindeki önemli şahsiyetlerden biri hâline getirmiştir.⁵⁶

5. Nîşâbur Bölgesi

Nîşâbur, tarih boyunca İslâm ilim ve kültür hayatında önemli bir merkez olmuş, özellikle kıraat ilmi açısından dikkate değer bir ekol oluşturmıştır. Horasan bölgesinin ilim merkezlerinden biri olarak kabul edilen Nîşâbur, farklı ilim dallarında olduğu gibi kıraat alanında da birçok büyük âlim yetiştirmiştir. Bu ekol gerek farklı kıraat vecihlerinin tedrisi gerekse kıraat ilmi alanındaki önemli eserlerin telifi bakımından İslâm dünyasında etkin bir rol oynamıştır.

Nîşâbur, özellikle Abbâsiler döneminde büyük bir ilim merkezi hâline gelmiş ve hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf gibi farklı alanlarda önde gelen âlimlere ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte, kıraat ilmi açısından da büyük bir öneme sahip olan Nîşâbur, farklı kıraat rivayetlerinin okutulduğu ve nakledildiği önemli bir merkez konumundaydı. Burada eğitim alan kıraat âlimleri, hem Şam ve Bağdat gibi ilim merkezleriyle irtibat hâlinde olmuş hem de bölgesel olarak kıraat geleneğinin devamını sağlamışlardır.⁵⁷

5.1. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992)

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'nin hayatı hakkında mevcut kaynaklar yeterli bilgi sunmamakta, özellikle doğum yeri ve ailesiyle ilgili net veriler bulunmamaktadır. Asıl adı Ahmed b. Hüseyn b. Mihrân el-İsbehânî en-Nîsâbûrî olup

⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/138; İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72; Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2360.

⁵⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 5/331-333.

295/908 yılında doğmuş,⁵⁸ Künyesi Ebû Bekir olup, en çok "en-Nîsâbûrî" nisbesiyle tanınmaktadır.

İbn Mihrân, kıraat ilminin önde gelen isimlerinden biri olup hadis ve fıkıh alanlarında da önemli bir konuma sahiptir. "el-Mukri", "el-Üstad", "el-Âbid" ve "ez-Zâhid" sıfatlarıyla anılmıştır. Eğitim-öğretim faaliyetlerine önem vermiş, kıraat alanında birçok öğrenci yetiştirmiş ve eserler kaleme almıştır. İlmî çalışmaları titizlikle yürüten bir âlim olarak eserlerinde okuyucuya yönlendirmeler yapmış ve kıraat ilminin alt disiplinlerinde kapsamlı eserler bırakmıştır.

Öne çıkan eserleri arasında *el-Gâye fi'l-Kırââtî'l-Aşr*, *eş-Şâmil fi'l-Kırâât*, *el-Mebsût fi'l-Kırââtî'l-Aşr* yer almaktadır. Ayrıca kıraat imamlarının vecihlerini ele alan *Mezhebü Hamza fi'l-Vakf ve'l-Hemz*, *Kitabu'l-Mekâtî' ve'l-Mebâdî'*, *Şerhu İd-ğâmi'l-Kebir ve Kitabu'l-İmâlât* gibi eserler de telif etmiştir. Kıraatle ilgili temel meseleleri detaylandıran birçok eser kaleme almış, bazıları sonraki dönemlerde kıraat ve tefsir alanında başvuru kaynağı olmuştur.

İbn Mihrân, ilmi yolculuklar yaparak kıraat ve hadis ilimlerinde derinleşmiştir. Bağdat, Dımaşk, Kûfe ve Semerkant gibi önemli ilim merkezlerine seyahat etmiş, hadis rivayetinde bulunmuş ve kıraat eğitimi almıştır. Eğitim-öğretim faaliyetleri ve ilmi titizliği ile kıraat alanında otorite kabul edilen bir âlim olup hem teorik hem de pratik açıdan önemli katkılar sunmuştur. Döneminin büyük kıraat âlimlerinden biri olarak kabul edilen İbn Mihrân'ın ilmi mirası, kıraat geleneği içerisinde temel referanslardan biri olmaya devam etmektedir.

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, kıraat ilmini birçok önemli hocadan öğrenmiştir. Bunlar arasında Hasen b. Abbas er-Razî, Muhammed b. Nadr el-Ehrâmî, Ahmed b. Osmân el-Horasanî, Ebû Ca'fer el-Bağdâdî ve daha birçok isim bulunmaktadır. Çeşitli kıraat imamlarının farklı rivayetlerini okuyarak kıraat ilmini derinlemesine öğrenmiştir.

Hadis ilminde de yetkin olan İbn Mihrân, başta İbn Huzeyme, Ebû'l-Abbâs es-Serrâc ve Muhammed b. Bekir gibi hadis âlimlerinden ders almıştır. Farklı bölgelerde hadis derslerine katılmış ve bu alanda da yetkin bir âlim olmuştur.

⁵⁸ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm* (Daru'l-İlim li'l-melayîn, 2002), 1/112; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/208; Sezgin, G.A.S, 1/15.

Kıraat alanında birçok öğrenci yetiştiren İbn Mihrân'ın en önemli öğrencileri arasında Mehdî b. Ebi Tarrâre, Mansur b. Ahmed, Tâhir b. Ali es-Seyrâfî, Ahmed b. Muhammed es-Semerkindî gibi isimler yer almaktadır.⁵⁹ Ayrıca hadis alanında da Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, Abdurrahman b. Aliyyek ve Ebû Hafs b. Mesrur gibi âlimler kendisinden hadis öğrenmiştir. İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, kıraat ilminin gelişiminde önemli bir yere sahiptir.

Hâkim en-Nisâbü'rî'nin "kurrâ içinde ibadetine en düşkün kişi" olarak nitelendiği, İbnü'l-Cezerî'nin ise onu sağlam bir araştırmacı ve güvenilir bir âlim olarak değerlendirdiği İbn Mihrân, 27 Şevval 381 (6 Ocak 992) tarihinde Nişâbur'da vefat etmiştir.

İbn Mihrân, kıraat ilmi üzerine yoğunlaşarak bu alanda derinleşmiş ve önemli telifler vermiştir. İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a* adlı eserinde yer alan yedi imamın kıraatlerine, Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ı ekleyerek kıraat-i aşere sistemini oluşturmuştur. On kıraat imamını ele aldığı *el-Ğâye fi'l-kırâ'âtî'l-aşr* adlı eseriyle bu onlu sistemin kabul görmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. İbn Mihrân'ın oluşturduğu on kıraat sistemi, ilerleyen dönemlerde büyük ölçüde kabul edilmiş ve bu kıraatler üzerine pek çok eser kaleme alınmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eseriyle kıraat-i aşere sistemi geniş çevrelerde benimsendiği gibi, günümüze kadar tedris edilmeye devam etmiştir.

5.2. Ali b. Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed Ebû el-Hasan el-Habbâzî el-Cürcanî (ö. 398/1007)

el-Cürcanî, dönemin en tanınmış kıraat âlimlerinden biri olup,⁶⁰ özellikle Nişabur'da kıraat ilmi alanında büyük bir otorite olarak kabul edilmiştir. Güvenilirliği, ilmi birikimi ve titiz araştırmalarıyla tanınan el-Habbâzî, hem yazılı

⁵⁹ Yaşar Akaslan, *Kıraat İlminin Temel Kaynakları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 42.

⁶⁰ Sa'd b. Abdullah el-Hamid, Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail es-Süleymani, Hasan Muhammed Makbuli el-Ehdel, *er-Ravdül-basim fi teracumi şuyuhil-hakim* (Riyad: Daru'l-Âsime, 2011), 1/738.

eserleri hem de yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla kıraat geleneğinin aktarılmasına önemli katkılarda bulunmuştur.⁶¹

İlim tahsili için uzun yolculuklara çıkmış, birçok önemli kıraat ve hadis âliminden ders alarak kendisini geliştirmiştir. Zeyd bin Ebî Bilâl, el-Mutavvî'î, eş-Şezzanî,⁶² Abdu'l-Gaffâr el-Hudaynî, Abdu'l-Melik b. el-Hasan el-Bezzâz, Ali bin el-Fadl, el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan b. Mîna, Muhammed bin Yahya el-'Attâr, Ahmed b. Ubeydullah b. İshak gibi önemli isimlerden kıraat tahsil etmiştir. Bunun yanı sıra Ahmed b. İbrahim el-Müeddib, Ali b. Hilyâ, Abdullah ed-Darîr, İbn Ğâlib, Muhammed b. Ubeydullah b. İbrahim, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-İsbehânî, Muhammed b. Ca'fer el-Mağâzîlî, Abdullah b. Adî, Ali b. Abdulaziz er-Râzî ve Abdülaziz b. el-Hasan el-'Attâr gibi dönemin ileri gelen âlimlerinden de ders almıştır. Eğitimi ilerletmek adına Irak ve Cürcân gibi dönemin ilim merkezlerinde bulunmuş, burada hadis ve kıraat dersleri almıştır.⁶³

İlimde derinleşip üstad mertebesine ulaşan el-Habbâzî, aynı zamanda pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Oğullarından Ebû Bekir Muhammed, kendisinden ilim tahsil edenler arasındadır. Bunun yanında Ebû Nasr Mansur b. Muhammed el-Kahendizî, Muhammed b. Ahmed el-Kürkâncî ve Zafar b. Ca'fer b. el-Fadl gibi isimler de onun öğrencileri arasında sayılmaktadır.⁶⁴

Hâkim en-Nîsâbûrî, el-Habbâzî'nin kıraat ilminde son derece mahir olduğunu, telkin ve öğretimde olağanüstü gayret gösterdiğini ve on binden fazla öğrenciyi yetiştirdiğini belirtmiştir. Bu durum, onun yalnızca bir kıraat âlimi değil, aynı zamanda etkili bir eğitimci olduğunu da göstermektedir. Öğrencilerine kıraatin en doğru ve sahih şeklini öğretmek için büyük bir titizlik göstermiş, ilim ve ibadet hayatını bir arada sürdürmüştür.⁶⁵

Onun en önemli özelliklerinden biri de kıraat ilminde titizlik göstermesi ve rivayetlerin doğruluğunu araştırmasıdır. Nitekim İshâk el-Huzâ'î'den

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/577-578.

⁶² Velid b. Ahmed ez-Zübeyrî vd., *el-Mevsûatü'l-Müeyyessa* (Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 2003), 2/1655-1656.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/577-578.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/578.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/578.

rivayette bulunduğu dair bazı iddialar ortaya atılmışsa da el-Hüzeli, bu rivayetin güvenilir olmadığını ifade etmiştir. Bu tür ihtilafların ortaya çıkması, el-Habbâzî'nin ne kadar geniş bir kıraat geleneğine sahip olduğunu ve pek çok kişi tarafından kendisine isnat edilen rivayetlerin bulunduğunu göstermektedir.⁶⁶

İlim tahsiline olan bağlılığı kadar, ibadete olan düşkünlüğü ile de tanınmıştır. Yaşadığı dönemde sadece ilmiyle değil, zühdü ve takvasıyla da örnek olmuş, öğrencilerine sadece bilgi değil, aynı zamanda ahlak ve samimiyet de aşılamıştır. Onun bu özelliği hem çağdaşı âlimler hem de öğrencileri tarafından takdirle anılmıştır. Kendisinin gece gündüz ilimle meşgul olduğu, ders vermediği zamanlarını ibadet ve zikirle geçirdiği nakledilmektedir.⁶⁷

Ali b. Muhammed el-Habbâzî'nin eğitim faaliyetleri ve ilmi mirası, vefatından sonra da uzun yıllar boyunca etkisini sürdürmüştür. Öğrencileri aracılığıyla kıraat ilminin sahih bir şekilde aktarılmasına katkıda bulunmuş, Nisâbur'da ve diğer ilim merkezlerinde ismi saygıyla anılmıştır. Onun titizliği ve gayreti sayesinde kıraat ilmi, sonraki nesillere sağlam bir şekilde aktarılmıştır. Hicrî 350 yılından sonra Irak ve Cürcân gibi bölgelerde hadis dinlediği bilinmektedir. İlmi faaliyetlerini sürdürdüğü bu dönemlerde birçok hadis ve kıraat âlimi ile bir araya gelmiş, kıraat rivayetlerini doğruluk açısından incelemiştir. Sahih kıraat geleneklerini benimseyerek öğrencilere aktarmış, kıraat alanında güvenilir bir otorite olarak tanınmıştır.⁶⁸

Ömrünün son yıllarını Nisâbur'da geçiren el-Habbâzî, burada kıraat dersleri vermeye ve talebeler yetiştirmeye devam etmiştir. Hicrî 398 yılının⁶⁹ Şevval ayında vefat etmiş ve Nisâbur'da defnedilmiştir.

5.3. Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ahmed b. el-Hasen b. Bündâr er-Râzî el-İclî (ö. 454/1062)

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Çâye*, 1/578.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Çâye*, 1/578.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Çâye*, 1/578.

⁶⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 37.

İmam, mukri, Şeyhü'l-İslâm, güvenilir, zâhid ve kâmil bir âlim olan Ebü'l-Fadl Abdurrahman b. Ahmed b. Hasan b. Bendâr b. İbrahim b. Cibrîl b. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râzî el-Aclî, Câmi'u'l-Vukûf ve benzeri eserlerin müellifidir.⁷⁰

Kıraat eğitimini, Ali b. Dâvûd ed-Dârânî, Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Osman el-Mücâhidî ve Ebü'l-Hasan el-Hammâmî gibi âlimlerden; Ahmed b. Yahyâ, Ebû Nasr Ahmed b. Ali es-Semnânî, Ahmed b. Osman b. Ca'fer el-Müeddib, Ebû Abdullah el-Lâlekî, Ebû Bekir el-Câmidî, Ebü'l-Kâsım el-Cenâbâzî, Kâdî Ebü'l-Hüseyn Ali b. el-Hüseyn el-Basrî, İbn Hârûn, Muhammed b. Ahmed ed-Dînûrî, Ebü'l-Ferec en-Nehrevânî, Bekr b. Şâzân, Ebû Ahmed el-Fardî, Tâhir b. Ğalbûn ve Ali b. Saîd b. Âdem gibi birçok hocadan almıştır.⁷¹

Zehebî'nin aktardığına göre; İmam er-Râzî, Mekke'de Ahmed b. Feras el-Abkasi ve Ali b. Ca'fer es-Sîrvânî'den; Rey'de Ca'fer b. Fenâkî'den; Nîşâbur'da Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den; İsfahan'da Ebû Abdullah b. Mende el-Hâfız'dan; Tus, Cürcân, Bağdat, Kûfe, Basra, Nîsâ, Şam ve Mısır'da dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır.⁷²

İbn Âmir kıraatini Ali b. Dâvud ed-Dârânî'den öğrenmiş; ayrıca Ebû Abdullah el-Mücâhidî (İbn Mücâhid'in öğrencisi), Ebü'l-Hasan el-Hammâmî, Ebü'l-Ferec en-Nehrevânî, Bekr b. Şâzân el-Vâiz, Ebû Bekr eş-Şâmî ve daha birçok hocadan kıraat tahsil etmiştir. Hadis alanında ise Ebû Müslim el-Kâtib ve Abdu'l-Vehhâb el-Kellâbî gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur.⁷³

Kendisinden kıraat ilmini tahsil edenler arasında ise Kâf Ebü'l-Kâsım el-Hudhelî (Sâhibu'l-Kâmil), Ebû Ali el-Haddâd, Ebû Ma'şer et-Taberî, Nasr b. Muhammed eş-Şîrâzî (Şeyhu's-Selâfî), İsmâil b. Fazl es-Serrâc, Muhammed b. İbrahim el-Baydâvî ve Muhammed b. Sâlibe eş-Şîrâzî gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıca, kendisinden kıraat rivayet edenler arasında Muhammed b. İbrahim

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/361; Zirikli, *el-A'lâm*, 3/294.

⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/361-362.

⁷² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ'l-kibâr alâ't-tabakâti ve'l-âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 2/796.

⁷³ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ'l-Kibâr*, 2/796.

b. Muhammed el-Müzekkî ve Mansûr b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed (Ebû'l-Alâ'nın şeyhi) yer almaktadır.⁷⁴

Kaynaklarda, doğum yerinin Mekke olduğu belirtilmekle birlikte, hayatı boyunca çeşitli beldelere ilim yolculukları yaptığı ve sürekli seyahat halinde olduğu ifade edilmektedir.⁷⁵ Ebû Sa'd b. es-Sem'ânî, onun faziletli, birçok eser telif etmiş, güzel ahlâk sahibi, zâhid ve kanaatkâr bir âlim olduğunu kaydeder. Vaktinin büyük kısmını kıraat okutmak ve hadis rivayet etmekle geçirdiği, yalnız seyahat etmeyi tercih ettiği, hatta çöllere dahi tek başına girdiği ifade edilmektedir.⁷⁶

Abdülğâfir el-Fârisî, onun güvenilir bir râvi, kıraat ilminde imam, sahasında tek ve eşsiz bir âlim olduğunu belirtir. Kendisine tahsis edilen hankâhlara yerleşmeyip, harabe mescitlerde kalmayı tercih ettiği, bir yerde tanındığında ise orayı terk ettiği ve sahip olduğu şeyleri başkalarına ikram ettiği kaydedilmektedir. Hem kıraat ve rivayet sahasında hem de edebiyat ve nahiv ilimlerinde yetkin bir âlim olup, fazilet ve kemâl yönünden üstünlüğü vurgulanmaktadır.

Hicrî 371 (Miladî 981) yılında doğmuş, uzun yıllar süren ilim yolculukları sonucunda 71 yıl boyunca farklı beldeleri dolaşmıştır. Zühdi bir yaşam süren İmam er-Râzî'nin, bu alanda şiirler de kaleme aldığı belirtilmektedir. Ebû Abdullah el-Celâl, onun İsfahan'dan Kirman'a giderken halkın kendisini uğurlamak istediğini, ancak kalabalığı geri çevirerek tek başına yola koyulduğunu ve şu beyiti okuduğunu aktarır:

إذا نحن ألدجنا وأنت أماننا ... كفى لمطايانا بذكرك حاديا

“Eğer biz gece yola koyulursak ve sen bizim imamımız olursan,

Senin zikrin, bize yol gösteren en güzel rehber olur.”⁷⁷

⁷⁴ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ'l-Kibâr*, 2/796.

⁷⁵ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat ve'l-a'sar* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995), 2/796; Zirikli, *el-A'lâm*, 3/294; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 5/116.

⁷⁶ Abdülfettah b. es-Seyyid Acemî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî* (Medine: Mektebetü't-Tayyibe, t.s.), 2/654.

⁷⁷ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurra*, 2/798; İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/362.

İmam Ebü'l-Fadl er-Râzî, hicrî 454 (Miladî 1062) yılı Cemâziyelevvel ayında, 84 yaşında vefat etmiştir. Kendi ifadesine göre, ilim yolculuğuna başladığında 13 yaşında olup, ömrünün 71 yılını seyahat ederek geçirmiştir.⁷⁸

5.4. Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzelî (ö. 465/1073)

el-Hüzelî, kıraat ilminin önde gelen isimlerinden biridir. Büyük bir seyyah, kıraat âlimi ve hadis râvisi olan el-Hüzelî, hicrî 390'lı yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir. Kıraat ilmini tahsil etmek amacıyla uzun yıllar boyunca çeşitli İslâm beldelerini dolaşmış ve bu alanda erişilmesi güç bir seviye elde etmiştir. Kendisi, kıraat ilmini bu denli geniş bir coğrafyada tahsil eden ve bu kadar çok sayıda âlimle görüşen nadir isimlerden biridir.

el-Hüzelî, meşhur eseri *el-Kâmil* adlı kitabında, kıraat alanında görüştüğü hocalarının sayısının 365 kişi olduğunu ve bu hocalarıyla Mağrib'den Fergana'ya kadar geniş bir coğrafyada ilim tahsil ettiğini ifade etmektedir. Eğer ulaşabileceği başka bir kıraat âlimi olsaydı, onu da ziyaret edeceğini belirtmiştir. Kendisinin, kıraat yolları ve rivayetleri konusunda geniş çaplı bir araştırma yaparak *el-Kâmil* adlı eserini kaleme aldığı ve bu eserinde kıraat ilmine dair rivayetleri sistematik bir şekilde derlediği bilinmektedir. Ayrıca, daha önce yazdığı *el-Vecîz* ve *el-Hâdî* gibi eserlerini bu kitapla birleştirdiğini ifade etmektedir.

Kıraat ilmi dışında nahiv (dilbilgisi) alanında da uzman olan el-Hüzelî, bu alanda eğitim vermiş ve ileri seviyede anlayışa sahip olduğu belirtilmiştir. Dönemin önemli düşünürlerinden olan Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî ile aynı meclislerde bulunmuş ve ondan kelâm ilmini tahsil etmiştir. el-Kuşeyrî'nin, el-Hüzelî ile nahiv ve kıraat konularında istişarelerde bulunduğu ve kendisinden faydalandığı nakledilmektedir.⁷⁹

el-Hüzelî, hicrî 425 yılından sonra kıraat ilmi için ilim yolculuklarına devam etmiş ve ardından Nîşâbur'da, Nizâmülmülk tarafından kurulan medresede eğitim vermek üzere görevlendirilmiştir. Burada yıllarca kıraat ilmini öğretmiş ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Kaynaklara göre, hayatının ilerleyen

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/361-363.

⁷⁹ Tayyar Altıkulaç, "Hüzelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

dönemlerinde gözlerini kaybetmiş, ancak ilim tahsili ve öğretimi konusundaki faaliyetlerini sürdürmüştür.⁸⁰

el-Hüzelî'nin kıraat tahsil ettiği hocaların sayısının 122 olduğu ve bunları *el-Kâmil* adlı eserinde ayrıntılı olarak listelediği bilinmektedir. Bu hocaların bazıları şunlardır: İbrahim b. Ahmed el-Erbeli, Ahmed b. Regâ el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hâşim el-Mısrî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Fardî, Ahmed b. Abdillâh el-Asbahânî, İsmâil b. el-Cüneyd, Ebû Zer'a Ahmed b. Muhammed en-Nuşcânî, Hüseyin b. Mansûr el-Miyâfargînî, Hasan b. Ali b. İbrahim el-Mâlikî (Mısır), Abdurrahman b. Ahmed Ebü'l-Fadl er-Râzî, Abdülmelik b. Sâbûr, Muhammed b. Ahmed en-Nucâbâzî, Muhammed b. Hasan eş-Şîrâzî (Mısır). Bunlar, el-Hüzelî'nin kıraat ilminde eğitim aldığı önemli isimlerden yalnızca birkaçıdır. Onun, kıraat hocaları ile geniş çaplı etkileşimi, kıraat ilminin aktarımı ve muhafazası noktasında büyük bir öneme sahiptir.

el-Hüzelî'nin eserleri kıraat ilmi açısından oldukça önemli görülmekle birlikte, bazı eleştiriler de almıştır. Zehebî, onun rivayetlerinde bazı hatalar ve zayıf nakiller bulunduğunu ifade etmiş ve *el-Kâmil* adlı eserinde zayıf veya bilinmeyen râvilerden gelen kıraatleri de aktardığını belirtmiştir. Özellikle kıraat zincirlerinde bilinmeyen veya güvenilirliği tartışmalı isimlere yer verdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁸¹

Bununla birlikte, el-Hüzelî'nin *el-Kâmil* adlı eseri, kıraat ilminin tarihsel gelişimi açısından büyük bir öneme sahiptir ve kıraat imamlarının rivayetleri hakkında geniş bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu eser, özellikle Ebü'l-Alâ el-Hemedânî tarafından incelenmiş ve ondan sonra gelen âlimler tarafından da ilgiyle okunmuştur.⁸²

el-Hüzelî, hicrî 465 yılında vefat etmiştir. Hayatı boyunca kıraat ilmi için yaptığı uzun yolculuklar, kıraat ilminin aktarımı ve yayılmasında önemli bir

⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/398; Muhammed Selim İbn Muhaysin, *Mu'cemü Huffazî'l-Kur'an Abra't-Tarih* (Beyrut: Daru'lCil, 1992), 2/322.

⁸¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurra*, 2/820; Zübeyrî vd., *el-Mevsûatü'l-Müeyssera*, 3/2964; Abdulmuttalip Çalışkan, *Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî ve Kıraat İlmindeki Yeri* (Ankara: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 94.

⁸² İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/401.

rol oynamıştır. Onun mirası, özellikle *el-Kâmil* adlı eseri üzerinden kıraat âlimleri tarafından değerlendirilmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.⁸³

6. Gazne Bölgesi

Söz konusu şehir, Horasan sınırında yer alan, büyük bir yerleşim merkezi ve geniş bir idari bölge olarak dikkat çekmektedir. Coğrafi konumu itibarıyla Horasan ile Hindistan arasında stratejik bir geçit üzerinde bulunmaktadır. Bölge, tabii kaynaklar bakımından oldukça zengindir ve refah seviyesi yüksek bir yerleşim yeri olarak tanımlanır. Ancak, iklim şartları son derece çetin olup özellikle kış aylarında şiddetli soğuklar hüküm sürmektedir. Rivayetlere göre, şehirden bir günlük mesafede yer alan bir dağ geçidi aşılsa, tamamen zıt iklim özellikleri gösteren, son derece sıcak bir bölgeye ulaşılmaktadır. Bu coğrafi farklılık, bölgenin iklimsel çeşitliliğini ve zorluklarını ortaya koymaktadır.⁸⁴

Şehir, tarih boyunca birçok seçkin ilim adamı yetiştirmiştir. Bu yönüyle İslam ilim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sakinleri ise öteden beri dini değerlere bağlılıkları, şariat prensiplerine sadakatleri ve selef-i sâlihîn çizgisine olan bağlılıklarıyla tanınmıştır. Bu durum, bölgenin ilmî ve dinî kimliğinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.⁸⁵

6.1. Muhammed b. Ahmed b. el-Heysem Ebû Bekir er-Rûzbârî el-Belhî (ö. 469/1076)

er-Rûzbârî kıraat ilmiyle meşgul olmuş, Ebû Ali el-Ehvâzî'den çeşitli kıraat rivayetlerini tahsil etmiş ve daha sonra Hindistan'ın başlangıç sınırında yer alan Gazne şehrine yerleşerek burada kıraat ilmini öğretmiştir. Kıraat farklılıklarının illetleri konusunda derin bir vukufiyete sahip olup rivayet açısından yüksek bir isnada sahiptir. Hafız İbn Asâkir, Abdusselâm b. Abdurrahîm el-Haravî'nin kendisine bildirdiğine göre, Ebû Bekir er-Rûzbârî'nin 489 (1096)

⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/397-401.

⁸⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 4/201.

⁸⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 4/201.

yılında Gazne'de kıraat ilmiyle meşgul olduğu bilgisini aktarmaktadır. er-Rûzbârî, kıraat ilmi sahasında uzman bir âlim olarak tanınmıştır.⁸⁶

er-Rûzbârî, *Câmi 'u'l-kirâ'ât* adlı eserin müellifi olup, benzeri yazılmamış bir çalışma ortaya koymuştur. İbnü'l Cezerî bu eseri Hârat şehrinde gördüğünü; eserin on kıraat ve diğer kıraat yollarını bir araya getirdiğini, farklı senetlerle birçok kıymetli bilgi içerdiğini aktarmaktadır. Müellif, bu eseri Gazne ve Hindistan bölgelerinin hâkimi olan Sultan Ebû'l-Muza'ffar İbrâhîm b. Mes'ûd b. Sultan Muhammed b. Sebüktegîn adına telif etmiş olup, telifini 17 Muharrem 469 (22 Ağustos 1076) tarihinde tamamlamıştır.⁸⁷

6.2. Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî (ö. 560/1165)

Hakkında yeterli biyografik bilgi bulunmayan Secâvendî'nin, Sîstan bölgesinde doğduğu kabul edilmektedir.⁸⁸ Rudolf Sellheim'in tanımına göre, doğum yeri günümüzde Kabil ile Gazne arasında yer alan ve Arap kaynaklarında "Secâvend" olarak geçen köy olmalıdır. Bu nisbe ile tanınması da bu görüşü desteklemektedir. "Gaznevî" nisbesinin ise onun Gazne'de eğitim gördüğünü ya da ilmi faaliyetlerini burada sürdürdüğünü göstermesi muhtemeldir.⁸⁹

Secâvendî'ye dair en eski biyografik kaydı sunan müellif, İbnü'l-Kıftî'dir (ö. 646/1248). Ancak İbnü'l-Kıftî'nin *İnbâhü'r-Ruvât* adlı eserinde verdiği bilgiler oldukça sınırlıdır.⁹⁰ Zehebî ve İbnü'l-Cezerî gibi sonraki müellifler de İbnü'l-Kıftî'nin aktardıkları dışında bir katkıda bulunmamışlardır.⁹¹ Zehebî, onun hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi sahibi olmadığını özellikle

⁸⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurra*, 2/853.

⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/91.

⁸⁸ Muhammed Coşkun, *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler-Teklifler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 109; Sert, *Kırâat Ekolleri*, 223; Tayyar Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

⁸⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. Yûsuf İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*, ed. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1982), 3/153.

⁹⁰ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/153.

⁹¹ Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhiri'l-âlâm*, ed. Ömer Abdusselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413), 12/206; İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/157.

vurgulamaktadır. Buna karşın, İbnü'l-Kıftî'nin onun tefsiri hakkında küçük hacimli olmasına rağmen büyük faydalar barındırdığını ifade etmesi, Zehebî'nin de *Kitâbü'l-Vakf ve'l-İbtidâ'* adlı eserinin müellifin ilmî derinliğini ortaya koyduğunu belirtmesi, Secâvendî'nin ancak eserleri üzerinden değerlendirilebildiğini göstermektedir. İbnü'l-Kıftî, onun vefatını hicri VI. yüzyılın ortalarına tarihlenirirken, Safedî bu tarihi 560 (1165) yılı olarak belirtmiş, sonraki müellifler de aynı tarihi tekrar etmiştir.⁹²

Secâvendî, özellikle kıraat ve Kur'ân'daki vakıf noktaları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Daha önce Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, Ebû Ca'fer en-Nehhâs ve Ebû Amr ed-Dânî gibi âlimler de vakıf ve ibtidâ konusunu ele almış olmakla birlikte, Mushaf yazımında Secâvendî'nin geliştirdiği terminoloji ve rumuzlar yaygın kabul görmüş ve günümüzde de birçok İslâm ülkesinde basılan Mushaflarda onun sistemi esas alınmıştır.

Vakfın mahiyetini açıklayan önceki eserlerde kullanılan terminoloji şu şekildedir: İbnü'l-Enbârî: (Tâm, hasen, kabîh),⁹³ Ebû Amr ed-Dânî: (Tâm muhtâr, kâfin câiz, sâlih (hasen) mefhum, kabîh metruk),⁹⁴ Secâvendî ise bu kavramları daha sistematik bir yapıya kavuşturmuş ve şu terimleri belirlemiştir: Lâzım (م), Mutlak (ط), Câiz (ج), Mücevvez li-vechin (ز), Murahhas li-zarûretin (ص), Vakfın câiz olmadığı yerlere ise lâmelif (ل) işaretini koymuştur.⁹⁵

Bu sistem, vakıf işaretlerinin daha açık ve tutarlı hale gelmesini sağlamış ve kıraat ilmi açısından büyük bir yenilik olarak kabul edilmiştir. Secâvendî'nin eserlerine gelince: *'Aynü'l-Me'ânî fî Tefsîri's-Seb'î'l-Mesânî*, Secâvendî'nin tefsir alanındaki en önemli eserlerinden biridir.⁹⁶ Bu eserinde nahiv, kıraat

⁹² İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/153; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 38/368-369.

⁹³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l ibtidâ'*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramadân (Dimaşk: Matbûâtu Mecma'î'l-Luğatî'l-Arabiyye, 1390/1971), 1/108.

⁹⁴ Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'id ed-Dânî, *el-Muktefâ fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ'*, thk. Muhyiddin 'Abdurrahman Ramadân (b.y.: y.y., 1422), 7.

⁹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b Tayfûr Secavendî, *İllelu'l-vukûf (el-Vakf vel-İbtidâ')*, thk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-îdî (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1994), 1/169.

⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/206; Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût - Turkî Mustafa (Beyrut: y.y., 1420), 3/147; İbnü'l-Cezerî, *Gâye*, 2/157; Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhim (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye, 1974), 1/287; Ahmed b. Abdülkerîm el-Mısırî el-Uşmûnî, *Menâru'l-hudâ*

farklılıklarının illetleri, şiirler ve onların anlamları, dilbilgisi kuralları ve diğer tefsir ilimleriyle ilgili pek çok konuyu ele almıştır. *Aynü't-Tefsîr*, cilt sayısı bakımından az olmasına rağmen, içerdiği ilmi faydalar açısından oldukça zengin bir eserdir. Muhammed b. Tayfûr'un oğlu, babasının bu hacimli eserini özetleyerek *İnsânü'l-Ayn* adıyla yeni bir eser vücuda getirmiştir. Bu özet, orijinal eserin içeriğini muhafaza etmekle birlikte daha sade ve anlaşılır bir formatta sunulmuştur. Bunun yanı sıra, Muhammed b. Tayfûr'un, nahiv âlimlerinin üslubuna benzer bir şiir anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, onun kaleme aldığı şu beyitler hem dil kurallarına hem de anlam bütünlüğüne dair ince bir sanatı yansıtmaktadır:

أزال الله عنكم كلَّ آفة ... وسدَّ عليكم سبل المخافة
ولا زالت نوائبكم لديكم ... كنون الجمع في حال الإضافة

"Allah üzerinizden her türlü musibeti kaldırsın ve korku yollarını size kapatsın.

İzafet halinde cemî "nûn"u yok olduğu gibi felaketleriniz zail olsun."⁹⁷

Bu beyitlerde, belagat ve nahiv ilminin etkileri belirgin olup, özellikle "nun hazfi" gibi gramer kurallarına atıf yapılmaktadır. Şair, topluluk isimlerindeki "nun" harfinin izafet durumunda düşmesini nahiv kaidelerine uygun bir biçimde şiirine yansıtmış ve bunu insanın başına gelen olumsuz durumların ortadan kalkması temennisiyle ilişkilendirmiştir. Muhammed b. Tayfûr, gerek tefsir sahasında gerekse nahiv merkezli edebi üretiminde dikkat çeken bir şahsiyet olup, özellikle kıraat farklılıkları ve dilbilimsel unsurları bir arada ele almasıyla kendine özgü bir tefsir anlayışı ortaya koymuştur.

Eserin, müellifin oğlu Ahmed es-Secâvendî tarafından *İnsânü 'Ayni'l-Me'ânî* adıyla ihtisar edildiği belirtilse de bu çalışma, *Aynü'l-Me'ânî*'den faydalanılarak kaleme alınmış muhtasar bir tefsirdir.⁹⁸

Secâvendî'nin vakıf ve ibtidâ konusunda yaptığı iki çalışmadan en hacimli *İlêlû'l-Vukuf (el-Vakfû ve'l-İbtidâ 'ü'l-Kebîr)* olup, kıraat ilmi açısından büyük

fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ, ed. Abdu'r-Rahîm et-Tarhûnî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008), 1/23; İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu'cemu ulûmü'l-Kur'an* (Şam: Dârû'l-Kalem, 2001), 319.

⁹⁷ Celâleddin es-Süyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, ed. 'Alî Muhammed 'Umar (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1396), 3/153; Süyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 102.

⁹⁸ Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr".

bir öneme sahiptir.⁹⁹ Eser, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-İdî tarafından tahkik edilerek üç cilt hâlinde neşredilmiştir. Muhsin Hâşim Dervîş de eser üzerine doktora çalışması yapmış ve onu *Kitâbü'l-Vakf ve'l-İbtidâ'* adıyla yayımlamıştır.¹⁰⁰

Garâ'ibü'l-Kur'ân adlı eseri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.¹⁰¹

Kaynaklarda adı zikredilmeyen *Ma'rifetü Ahzâbi'l-Kur'ân ve Ensâfilâh ve Erbâ'ihî ve Ecza'ih* isimli eserin nüshaları hakkında *el-Fihrisü's-Şâmil*'de (1, 204) bilgi bulunmaktadır.¹⁰²

Müellifin vakıf konusundaki diğer eseri *el-Vakfî ve'l-İbtidâ'ü's-Şağîr*'dir.¹⁰³ Ancak günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir.

Kıraat farklılıklarının illetlerini ele alan *İlelü'l-Kırâ'ât* adlı eserin de günümüze ulaşmış ulaşmadığına dair bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁴

Secâvendî, özellikle kıraat ilmi, vakıf-ibtidâ kuralları ve mushaf yazımı alanlarında önemli katkılar sunmuş, geliştirdiği sistem günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Eserleri, kıraat farklılıklarının ve Kur'ân tilavetinin sistematik biçimde ele alınmasında temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Özellikle *İlelü'l-Vukûf* ve *Aynü'l-Me'ânî* adlı eserleri, kıraat ve tefsir ilimleri açısından büyük bir öneme sahiptir. Kendisinden önceki vakıf sistemlerinden farklı olarak daha açık ve belirgin bir terminoloji oluşturmuş, bu yönüyle kıraat çalışmalarında takip edilen en önemli otoritelerden biri olmuştur.¹⁰⁵

Sonuç

⁹⁹ Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, 12/207; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 3/147; İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/157; Süyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 101; Zirikli, *el-A'lâm*, 6/179.

¹⁰⁰ Secavendî, *İlelü'l-vukûf (el-Vakf vel-İbtidâ')*.

¹⁰¹ Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr".

¹⁰² Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr".

¹⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/157.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/157; Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr"; Coşkun, *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler-Teklifler*, 112; Enes Yarız, *Türkiye Mushaflarındaki Vakf İşaretlerinin Tahlili* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2022), 32.

¹⁰⁵ Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr".

Türkistan ve Horasan bölgesi, İslâm ilim tarihinin en önemli merkezlerinden biri olarak, özellikle kıraat ilmi açısından büyük bir birikime ev sahipliği yapmıştır. Bölgede gelişen kıraat ekolleri, sadece Kur'ân'ın okunma biçimlerini aktarmakla kalmamış, aynı zamanda kıraat ilminin teorik temellerini de derinlemesine ele alarak sonraki nesillere yön vermiştir.

Horasan, Herat, Semerkant, Merv, Nişâbur, Gazne gibi ilim merkezlerinde yetişen âlimler, çalışmalarından anlaşıldığı üzere kıraat farklılıklarını tespit etmiş, rivayet zincirlerini belirlemiş ve kıraat yöntemlerinin nahiv, tefsir ve kelâm ilimleriyle ilişkisini irdelemiştir. Mukâtil b. Süleyman, İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî ve Secâvendî gibi isimler, kıraat ilmi sahasında öncü çalışmalara imza atarak bu alandaki bilgi birikimini sistematik hale getirmişlerdir. Özellikle Secâvendî'nin geliştirdiği vakıf ve ibtidâ sistematigi, günümüze kadar etkisini sürdüren bir standart haline gelmiştir.

Bölgedeki kıraat âlimleri, kıraat vecihlerini yalnızca nakletmekle kalmamış, aynı zamanda bu vecihlerin gramer ve anlam açısından etkilerini de analiz etmişlerdir. Tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında uzmanlaşan bu âlimler, kıraat farklılıklarının şer'î hükümlere etkisini detaylı bir biçimde ele almış ve bu yönüyle kelâmî tartışmalara da önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte, kıraat âlimlerinin eserleri yalnızca bölgeyle sınırlı kalmamış, Bağdat, Şam, Mısır ve Endülüs gibi İslâm dünyasının farklı coğrafyalarına da ulaşarak kıraat ilminin evrensel bir disiplin haline gelmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, Türkistan ve Horasan bölgesinde gelişen kıraat ekolleri, İslâm ilim geleneğinde kalıcı bir miras bırakmış ve kıraat ilminin sistematik bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır. Bölgedeki ilim havzalarının zenginliği, kıraat ilminin diğer İslâmî disiplinlerle etkileşimini artırmış ve bu sayede kıraat ilmi, İslâm düşüncesinin temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, Türkistan ve Horasan ekollerinin kıraat sahasındaki katkılarının, günümüzde de kıraat çalışmalarında temel referanslar arasında yer aldığı söylenebilir.

Kaynakça

Acemî, Abdülfettah b. es-Seyyid. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmî'l-bârî*. 2 Cilt. Medine: Mektebetü't-Tayyibe, t.s.

- Akaslan, Yaşar. *Kıraat İlminin Temel Kaynakları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Altay, Şeyma. “Mukâtil b. Süleyman Örneğinde Erken Dönem Nesih Algısı”. *Usul İslam Araştırmaları* 23/23 (01 Haziran 2015), 45-66. <https://doi.org/10.56361/usul.173688>
- Altıkulaç, Tayyar. “Hüzeli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/69-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/268-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Can, Mesut. “Merv’de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicrî İlk İki Asır)”. *Mütefekkir* 3/6 (31 Aralık 2016), 399-425. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.284574>
- Cermi, İbrahim Muhammed el-. *Mu'cemu ulûmü'l-Kur'an*. Şam: Dârû'l-Kalem, 2001.
- Coşkun, Muhammed. *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler-Teklifler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Çalışkan, Abdulmuttalip. *Ebü'l-Kâsım el-Hüzeli ve Kıraat İlmindeki Yeri*. Ankara: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l 'Arabî, ts.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Osman b. Sa'id ed-. *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-'İbtidâ*. thk. Muhyiddin 'Abdurrahman Ramadân. b.y.: y.y., 1422.
- Enbârî, Ebû'l-Berakât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn el-. *Nuzhetu'l-elbâ fi tabakâti'l-edbâ*. thk. İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. Zerka: y.y., 1405.
- Gündüz, Ahmet. “Harranlı Bazı Kurrâlar”. *Diyanet İlmi Dergi* 54/3 (15 Eylül 2018), 79-106. <https://doi.org/10.61304/did.467695>

- İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adiy el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Mu'avvid. Beyrut: el-Kutubu'l-'İlmiyye, 1418.
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî. *Rihletu ibn Batûta*. Ribat: 'Akademiyetu'l-Memleketu'l-Mağribiyye, ts.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî. *Vefiyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1391.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmanîyye, 1393/1973.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeskî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Kahire: Matbaatu's-Saade, 1407/1986.
- İbn Tağrıberdî, Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî b. Abdullâh. *en-Nucûmu'z-zâhira fî mulûki misr ve'l-kâhira*. 16 Cilt. Mısır: Vezâratu's-Sekâfe ve'l-İrsâdî'l-avmî; Dâru'l-Kutub, ts.
- İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî. *el-Fihrist*. ed. İbrahim Ramadân. Beyrut: y.y., 1417.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târihi'l-mulûk ve'l-umem*. ed. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1412.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. *Ğâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*. 3 Cilt. Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *İdâhu'l-vakf ve'l ibtidâ'*. thk. Muhyüddin Abdurrahman Ramadân. 2 Cilt. Dimaşk: Matbûâtu Mecmaî'l-Luğatî'l-Arabiyye, 1390/1971.

- İbnü'l-Gazzâl, en-Nîsâbü'rî. *el-Vakf ve'l-İbtidâ*. thk. Tâhir Muhammed el-Hems. Dubai: Daru'n-Nevâdir, 2019.
- İbnü'l-Kıftî, Ebû'l-Hasan Ali b. Yûsuf. *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*. ed. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1982.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Kâtib Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe. *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kutubi'l-funûn*. Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Daru İhya-i Turasi'l-Arabî, 1431.
- Kıyıcı, Selahattin. "Ezherî, Muhammed b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/65. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kutlu, Sönmez. "Mürchie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/41-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Makdisî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî el-. *Ahsenu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1411.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilatü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 2005.
- Muhammed Selim İbn Muhaysin. *Mu'cemü Huffazi'l-Kur'an Abra't-Tarih*. Beyrut: Daru'lCîl, 1992.
- Sa'd b. Abdullah el-Hamid, Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail es-Süleymani, Hasan Muhammed Makbuli el-Ehdel. *er-Ravdül-basim fî teracumi şuyuhil-hakim*. Riyad: Daru'l-Âsime, 2011.
- Safedî, Selahaddin Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvût - Turkî Mustafa. Beyrut: y.y., 1420.
- Secavendî, Ebû Abdullah Muhammed b Tayfûr. *İllelu'l-vukûf (el-Vakf vel-İbtidâ)*. thk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-îdî. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1994.

- Sert, Durmuş. *Kırâat Ekolleri (Başlangıçtan VII. H. Asrın Başına Kadar)*. Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1987.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums, Band I: Qur'ânwissenschaften, ḥadîṭ, Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik. Bis ca. 430 H.* Leiden, The Netherlands: Brill, 1996. <https://brill.com/view/title/2146>
- Sıbt İbnul-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtu'z-zamân fî tevârîhi'l-âyân*. thk. Muhammed Berekât ve dğr. 23 Cilt. Dimaşk: y.y., 1434.
- Süyûtî, Celâleddin es-. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l Mısıriyye, 1974.
- Süyûtî, Celâleddin es-. *Tabakâtu'l-mufessirîn*. ed. 'Alî Muhammed 'Umar. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1396.
- Şahin, Muhammed Hayri. *Klasik Dönemden Bugüne Tefsirde Usul Farklılığı (Mukatil B. Süleyman İle Muhammed Abid El-Câbirî Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Tözlüyurt, Mehmet. "Mukâtil B. Süleyman'ın Zeydî ve Mürcîî Oluşu Meselesi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14 (30 Aralık 2018), 275-299.
- Türker, Ömer. *Mukatil B. Süleyman'ın Kur'an-ı Tevil Yöntemi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uşmûnî, Ahmed b. Abdülkerîm el-Mısri el-. *Menâru'l-hudâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. ed. Abdu'r-Rahîm et-Tarhûnî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-udebâ/İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.
- Yarız, Enes. *Türkiye Mushaflarındaki Vakf İşaretlerinin Tahlili*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2022.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Ma'rifetu'l-kurrâ'l-kibâr alâ't-tabakâti ve'l-âsâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. ed. Alî Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Siyeru alâmi'n-nubelâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîri'l-âlâm*. ed. Ömer Abdusselâm et-Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Ma'rifetu'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat ve'l-a'sar*. İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995.

Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Daru'l-İlim li'l-melayîn, 15. Basım, 2002.

Zübeyrî, Velid b. Ahmed ez- vd. *el-Mevsûatü'l-Müeyyessera*. Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 2003.



mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2025, s. 14: 189-225

**Türk Akademisinde Metin Tenkidi Araştırmalarının Güncel Sorunsalları ve
Araştırma Alanları**

Current Problematics and Research Areas of Content Criticism Research in
the Turkish Academy

Mehmet Ali ÇALGAN

Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Hadis ABD,

Assoc. Prof., Adıyaman University,

Faculty of Theology, Department of Hadith

mehmetcalgan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5780-5067

DOI: 10.56720/mevzu.1662216

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Mart / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Çalgan, Mehmet Ali. “Türk Akademisinde Metin Tenkidi
Araştırmalarının Güncel Sorunsalları ve Araştırma Alanları”. *Mevzu: Sosyal Bilimler
Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 189-225. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1662216>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Metin tenkidi konusu hadis ilminin önemli meselelerinden biridir. Bu araştırmanın amacı ülkemizde ve yurtdışında bu konuda yapılmış araştırmaların bir hulasasını sunmak, varılan araştırma sonuçları hakkında bir fikir vermek, önemli ve güncel sorunsallara dikkat çekmek ve konuya ilgi duyan araştırmacılar için belli başlı araştırma alanlarına işaret etmektir. Çalışmamızda “geçmiş muhaddislerin metin tenkidi çabalarının tespiti” ve “günümüzde yapılacak metin tenkitlerinin yöntemi” şeklindeki iki ana başlık altında konunun sorunsalları incelenmiştir. “Geçmiş muhaddislerin metin tenkidi çabalarının tespiti” başlığı altında erken dönemdeki muhaddislerin tenkit yönteminin ve dilinin anlaşılması, erken ve geç dönem hadis tenkit yöntemi arasındaki yapısal farkların ortaya konması, münekkitlerin metin tenkidi ile alakalı izahlarının ve uygulama örneklerinin tespiti, senedin sıhhatinin metninkini gerektirmemesi kuralının uygulamaya yansımalarının araştırılması ve mana nekareti yoluyla yapılan metin tenkitlerinin boyutunun tespiti irdelenmiş ve önemli araştırma bulguları özetlenmiştir. “Günümüzde yapılacak metin tenkitlerinin yöntemi” başlığı altında ise hadisleri doğru anlama, ravi tasarruflarının belirlenmesi, olumlu ve olumsuz metin tenkitleri, metin tenkidinin öncülleri, kıstasları ve sorunları ele alınmıştır. Yapılan tetkik neticesinde mezkûr sorunsalların önemli araştırma konularını içerdiği ancak halihazırda yapılmış olan araştırmaların konuyu tüm yönleriyle aydınlatmada yeterli olmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Metin Tenkidi, Sorunsal, Araştırma Alanları, Türk Akademisi.

Abstract

The subject of content criticism is one of the important issues of hadith science. The purpose of this study is to present a summary of the research conducted on this subject in our country and abroad, to give an idea about the research results, to draw attention to important and current problematics and to point out the main research areas for researchers interested in the subject. In our study, the problematics of the subject were examined under two main headings: “determining the content criticism efforts of past hadith scholars” and “the method of content criticism to be made today”. Under the first title understanding the criticism method and language of early hadith scholars, revealing the

structural differences between the early and late period hadith criticism methods, determining the explanations and application examples of critics, and the practical reflections of the rule that the authenticity of the sanad does not require that of the content have been examined. Under the second title, correct understanding of the hadiths, determination of narrators' effects, positive and negative content criticisms, premises, criteria and problems of content criticism are discussed. As a result of the examination, it has been understood that the aforementioned problematics include important research topics and that the existing research is not sufficient to illuminate the issue in all its aspects.

Keywords: Hadith, Content Criticism, Problematics, Research Areas, Turkish Academy.

Etik Beyan	Bu makale 1-2 Kasım 2024 tarihlerinde Trabzon'da gerçekleştirilen Türkiye Hadis İhtisas Toplantısı'nın "Metin Tenkidi: Sorunlar ve Araştırma Alanları" başlıklı oturumunda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. Bu yazının ilk hâlini okuyarak değerli katkılarını paylaşan Erdiñç Ahatlı ve Nevzat Aydın'a, ayrıca tebliği müzakere eden Bünyamin Erul (oturma yöneticisi), Yavuz Köktaş, Salih Kesgin, İshak Emin Aktepe ve Rahile Kızılkaya Yılmaz'a müteşekkirim.

Giriş

Hadiste metin tenkidi konusu hadis ilminin en temel ve çok tartışılan meselelerinden biridir. Çok yönlü bir konu olan metin tenkidi hakkında ülkemizde ve ülkemiz dışında bir hayli araştırma yapılmıştır. Nitekim sadece ülkemizde yapılan tez, kitap ve makale şeklindeki akademik çalışmaların toplam sayısı üç yüz kırk geçmiştir.¹ Bununla beraber konunun hala tüm yönleriyle vuzuha kavuşturulduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Öte yandan, bu araştırmaları takip etmek de oldukça güçleşmiştir. Bu yazımızın amacı Türkiye'de ve İslam dünyasında metin tenkidi konusunda yapılmış araştırmaların

¹ Bu çalışmalar hakkında bir kaynakça ve genel bir değerlendirme için bk. Mehmet Ali Çalgan, "Türkiye'de Yapılan Metin Tenkidi Araştırmaları Kaynakçası Ve Değerlendirilmesi", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2024), 269-304.

bir hûlasasını sunmak, varılan araştırma sonuçları hakkında bir fikir vermek, önemli ve güncel sorunsallara dikkat çekmek ve konuya ilgi duyan genç araştırmacılar için belli başlı araştırma alanlarına işaret etmektir.

Yazımızda “geçmiş muhaddislerin metin tenkidi çabalarının tespiti” ve “günümüzde yapılacak metin tenkitlerinin yöntemi” şeklindeki iki ana başlık altında konunun sorunsalları incelenmiştir. “Geçmiş muhaddislerin metin tenkidi çabalarının tespiti” başlığı altında erken dönemdeki muhaddislerin tenkit yönteminin ve dilinin anlaşılması, erken ve geç dönem hadis tenkit yöntemi arasındaki yapısal farkların ortaya konması, münekkitlerin metin tenkidi ile alakalı izahlarının ve uygulama örneklerinin tespiti, senedin sıhhatinin metnini gerektirmemesi kuralının uygulamaya yansımalarının araştırılması ve mana nekaleti yoluyla metin tenkidi irdelenmiş ve araştırma bulguları özetlenmiştir. “Günümüzde yapılacak metin tenkitlerinin yöntemi” başlığı altında ise hadisleri doğru anlama, ravi tasarruflarının belirlenmesi, olumlu ve olumsuz metin tenkitleri, metin tenkidinin öncülleri, kıstasları ve sorunları ele alınmıştır.

Yazımızda konuyla alakalı geçmiş çalışmalardan istifade edilmiş ve bunlara işaret edilmiştir. İleri okumalar yapmak için bu çalışmalara bakılmasında fayda olacaktır. Yine, her sorunsal ile ilgili bilgi verilirken konuyla ilgili ülkemizde yapılmış olan bazı araştırmalara da işaret edilmiştir.² Çalgan’ın metin tenkidi araştırmaları kaynakçasına dair çalışmasında benzer bazı alt başlıklar yer alsa da tüm başlıklar aynen bulunmamaktadır. Mesela bu makalede geçmiş muhaddislerin metin tenkidi çabalarının tespiti başlığı altında yer alan sorunsallar, kaynakça çalışmasında müstakil olarak ele alınmamıştır. Ancak asıl önemlisi, işaret edilen kaynakça çalışmasında her bir araştırma alanıyla ilgili olarak sadece ilgili araştırmaların listesi sunulmuş, o konuya özel herhangi bir tahlil yapılmamıştır. Bu makalede ise her bir sorunsalla ilgili olarak müstakil bir tetkik yapılmış ve söz konusu sorunsalın neden önem arz ettiği, yapılan çalışmalarla hâlihazırda ne kadar vuzûha kavuştuğu ve hangi yönlerden yeni araştırmalara konu olması gerektiği hususları üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla her iki çalışma birbirini tamamlayan bir mahiyet arz etmektedir. Konuya ilgili duyan bir araştırmacı kaynakça çalışmasını inceleyerek konuyla ilgili

² Daha geniş bir kaynakça için yukarıda işaret edilen ilgili makaleye bakılabilir.

yapılmış tüm araştırmaları bir arada görebilecek, bu çalışmayı mütalaa ederek ise ilgili sorunsallar hakkında daha iyi bir şekilde bilgi sahibi olabilecektir.

1. Geçmiş Muhaddislerin Metin Tenkidi Çabalarının Tespiti

Türkiye'deki metin tenkidi araştırmalarıyla alakalı önemli sorunsalların belki de en başında hadis münekkitlerinin metin tenkidiyle alakalı teorik izahlarının ve uygulama örneklerinin belirlenmesi gelir ki ülkemizdeki çalışmalarda bu konuda yeterli bulguların ortaya konmamış olması belki de metin tenkidinin muhaddislerce ihmal edildiği görüşünün en güçlü dayanak noktasını oluşturmuştur.³ Bu sorunsalın incelenmesi ve yeni bulguların tespiti metin tenkidiyle alakalı önemli bir araştırma sahasını teşkil edecektir.

1.1. Muhaddislerin Metin Tenkidiyle Alakalı Beyanlarının Tespiti

Muhaddislerin bilhassa erken dönemde metin tenkidi ile ilgili izahlarının azımsanmayacak miktarda olduğunu son dönemdeki araştırmalar göstermiştir.⁴ Bu kapsamda Rebî' b. Huseym Huseym (ö. 65/685 [?]), Evzâî (ö. 157/774), Abdullah b. el-Mübarek (ö. 181/797), İbn Mehdî (ö. 198/813-14), Şâfiî (ö. 204/820), Muhammed b. İsa b. et-Tabbâ' (ö. 224/838), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvud (ö. 275/889), İbn Kuteybe (ö. 276/889), İbn Ebi Hâtim (ö. 327/938), İbn Hibbân (ö. 354/965), Hâkim en-Neysâbü'rî (ö. 405/1014), Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö. 430/1038), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Receb (ö. 795/1393) gibi muhaddislerin metin tenkidiyle alakalı

³ Bu soruna Polat da Kırbasoğlu da dikkat çekmiştir. bk. Salahattin Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 315; Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 50. Bunun bir neticesi olarak birçok araştırmacı muhaddislerin metin tenkidini yeterince yapmadığı görüşünü savunmuşlardır. Mesela Hacıoğlu metin tenkidiyle alakalı çalışmasının ilgili bölümünde metin tenkidinin İbnü'l-Cevzî ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi birkaç isimle ve sadece mevzu hadislerle sınırlı olduğunu belirtmiştir. Nejla Hacıoğlu, *Hadis Tenkidinde Küllî Kâide/Asıllar* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 26-32.

⁴ Bu izahları tespit eden İslam dünyasında yakın dönemde yapılmış araştırmalar hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Ali Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2024), 34-37.

beyanları mevcuttur.⁵ Mesela Şâfiî bir hadisin sıhhatini Kitab ve sünnete,⁶ İbn Ebî Hâtim nübüvvet kelamı olmaya,⁷ İbn Hibbân usul-i selâseye (Kitab, sünnet ve icmâ),⁸ Ebû Nu'aym el-İsfahânî ise Kitab ve akla⁹ uygun olmaya bağlamıştır. Ancak ülkemizdeki çalışmalarda bu beyanların birçoğunun dikkate alınmadığı görülmektedir. Örneğin İbn Ebî Hâtim'in bir hadisin sıhhatinin nübüvvet kelamına uygunluğuyla anlaşılabilirliğine dair anahtar ifadesi metin tenkidıyla alakalı yapılan araştırmaların neredeyse hiçbirinde yer almamaktadır.¹⁰ Halbuki bu ifade *Takdime* gibi oldukça temel bir metinde bulunmaktadır. Sözün sahibi de İbn Ebî Hâtim gibi erken dönemde yaşamış son derece etkin bir muhaddistir. Kısaca, ilgili söz gerek söyleyeni gerek içeriği gerekse söylendiği kaynak açısından oldukça önem arz etmekle beraber bu sözün ülkemizdeki çalışmalarda göz ardı edilmesi ilmî açıdan izah edilebilir bir durum olarak görünmektedir.

⁵ Bu beyanlar hakkında geniş bilgi için bk. Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, 112-127.

⁶ "Bir muhaddisin doğruluğuna ya da hatasına dair işaretleri, aynı rivayeti nakleden hafızların nakillerinden ve Kitab ve sünnetten bulabiliriz." Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfiî, *Cimâ'u'l-ilm* (Kahire: Dâru'l-Âsâr, 1423), 13.

⁷ "Bir hadisin sıhhati, onu nakledenlerin adaleti ve sözün nübüvvet kelamı olmaya uygun oluşuyla anlaşılır." Ebû Muhammed Abdurrahman İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1371/1952), 1/351.

⁸ "Söz konusu (incelenen) habere mütabaat bulunamazsa ve bu haber aynı zamanda usul-i selâseye (Kitab, sünnet ve icma) muhalifse bu haberin uydurma olduğu şüpheye mahal kalmayacak şekilde anlaşılır." Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *et-Tekâsîm ve'l-envâ'*, nşr. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433), 1/111-2.

⁹ "Râvilerin hâllerine bakarak onları temyiz etmek isteyen bir kişi, bir râvinin sadık ve adil oluşunu Kur'an'a muvafık olan ve aklın ve diğer delillerin reddetmediği haberler nakletmesiyle anlar. Bir râvinin yalancı ve zayıf oluşunu da Kitab'a muvafık düşmeyen ve aklın kabul etmediği zayıf haberlerle teferrüd etmesiyle anlar." Ahmed b. Abdullah b. İshak Ebû Nuaym el-İsfahânî, *el-Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/51.

¹⁰ Mesela bk. Hayri Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015); Zişan Türkan, "Hadisçilerin Rivayet Telakkisi ve İçerik Tenkidi Meselesi", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2019), 299-316; Hacer Ayaz, "Klasik Hadis Usulünde Metin Tenkidi Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 325-367; Nejla Hacıoğlu, *Hadis Tenkidinde Külli Kâide/Asıllar* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020); Mehmet Emin Çiftçi, *Hadis Usulünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2019).

1.2. Muhaddislerin Metin Tenkidi Tatbikatının Tespiti

Muhaddislerin metin tenkidi tatbikatına da oldukça önemli bir araştırma sahası olarak değinilmelidir. Dümeynî'nin 1984'te dile getirdiği ilel ve rical kitaplarında metin tenkidi olmadığına dair iddianın¹¹ aradan geçen kırk yıla rağmen son senelerde yapılan bazı araştırmalarda müselleme bir hakikat gibi tahkik edilmeden tekrarı kanaatimizce manidardır.¹² Halbuki Buhârî, Müslim, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Hâtim gibi isimlerin ilel eserlerinde metin tenkidi uygulamaları bu konudaki araştırmalarla ortaya konmuş¹³ ve Dümeynî'nin iddiası yanlışlanmıştır. Durays'ın *Nakdu'l-metni'l-hadîsî ve eseruhû fi'l-hükmi ale'r-ruvât inde ülemâi'l-cerh ve't-ta'dîl* isimli çalışması¹⁴ Dümeynî'nin mezkûr iddiasını dillendirdiği *Mekâyisü nakdi mutûni's-sünne* isimli çalışmasına ciddi bir reddiyedir ve muhtelif ilel ve rical eserlerinde yapılmış muhteva tenkidi örneklerini sunar.¹⁵

Bu kapsamda *Sahih*'i dışındaki eserlerinde mana sorunu taşıyan hadislerin Buhârî tarafından tenkidi gösterildiği gibi¹⁶ *Sahih*'indeki metin tenkidi uygulamaları da araştırılmıştır.¹⁷ Hatta *Sahih*'inde icmaya, akla, coğrafi bilgiye, kela-mın siyakına muhalefet gibi sebeplerle illetli bulunduğu bazı hadislerdeki mana

¹¹ Misfir b. Gurmullah Dümeynî, *Mekâyis nakdi mutûni's-sünne* (Riyad: yy., 1984), 5 ve 244.

¹² Mesela bk. Mehmet Emin Çiftçi, "Hadis Usûlünde Egemen Sahih Hadis Tanımı ve Problemleri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2020), 227.

¹³ Aşağıda bu araştırmalara işaret edilecektir.

¹⁴ Hâlid b. Mansûr Durays, *Nakdu'l-metni'l-hadîsî ve eseruhû fi'l-hükmi ale'r-ruvât inde ülemâi'l-cerh ve't-ta'dîl* (Riyad: Dâru'l-Muhaddis, 2007). Durays'ın çalışmasının içeriği hakkında daha geniş bilgi için bk. Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, 35-36. Çalışmanın çevirisi Kesgin tarafından yapılmıştır: Hâlid b. Mansûr Durays, "Metin Tenkidi ve Cerh-Tadil Âlimlerine Göre Hadis Ravileri Hakkında Verilen Hükümle İlişkisi", çev. Salih Kesgin, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (Nisan 2016), 1186-1223.

¹⁵ 2007 senesinde telif edilmesine ve Türkçeye de çevrilmesine rağmen Durays'ın çalışmasının ülkemizde dikkate alınmaması ve hala Dümeynî'ye atfı yapılmasını anlamak güçtür.

¹⁶ Bessâm b. Abdullah b. Sâlih el-Gânim el-Atâvî, "el-Ehâdis elleti e'alle el-İmâmu'l-Buhârî Mutûnehâ bi't-tenâkuz", *Mecelletü'l-Hikme* 34 (2007 Şubat), 165-259. Bu araştırmada Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*, *et-Târîhu'l-evsat*, *ed-Duaîfâi's-sagîr*, *Ref'u'l-yedeyn fi's-salât* isimli eserlerinde ve Tirmizî'nin *el-İlelû'l-kebîr*'inde muhteva tenkidine tabi tutarak manasını sorunlu bulunduğu ve bu sebeple illetli saydığı 40 hadis örnek kabilinden incelenmiştir.

¹⁷ Mehmet Ali Çalgan, "Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahih'inde Kur'an-ı Kerim'e, Sahih Hadislerle ve Diğer Bazı Kıstaslara Uygunluk Yönünden Metin Tenkidi", *HADITH* 8 (Ağustos 2022), 1-50

sorunlarını dikkat gerektiren bazı yollarla tenkit ettiğine dair Dâvûdî ve İbn Hacer gibi şârihlerin açık beyanları olduğu gibi bu konuda oldukça nitelikli ve ufuk açıcı araştırmalar da son dönemde yapılmıştır.¹⁸ Örneğin Ayas böyle bir hadisi başarılı bir araştırmaya konu etmiştir.¹⁹ Başenfer'in tespit ettiği diğer örneklerin benzeri araştırmalara konu olabileceği kanaatindeyiz. Kısaca Buhârî gibi hadis sahasının en önde gelen bir temsilcisinin muhteva tenkidi çabasına dair ezber bozan birtakım araştırmalar yapılmış olup bu çalışmalar Buhârî'nin muhteva tenkidi uygulamasının birkaç münferit örnekle sınırlı kalmadığını açıkça göstermektedir.²⁰

Yine Müslim, Tirmizî, İbn Ebî Hâtim, İbn Kesir, İbn Hacer gibi önde gelen bazı muhaddislerin metin tenkidi faaliyetleri müstakil makalelerde²¹

¹⁸ Örneğin bk. Sa'îd b. Abdülkâdir b. Sâlim Başenfer, *Menhecû'l-İmâmî'l-Buhârî fî arzi'l-hadîsi'l-ma'lûl fî'l-Câmi'i's-sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1437/2016).

¹⁹ Tahir Ayas, "Medine Harem Bölgesinin Tespiti: Eleştiriler Bağlamında Bir Buhârî Rivayetinin Serüveni", *İslam Araştırmaları Dergisi* 40 (2018), 1-45.

²⁰ Ayrıca muhteva tenkidi konusunu inceleyen Çalgan'ın kitabında erken dönemden Şa'bî, Şu'be, İbnü'l-Mübarek, Leys b. Sa'd, Yahya el-Kattân, İbn Uyeyne, İbn Mehdî, Şâfiî, Fazl b. Dükeyn, Süleyman b. Harb, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî, Buhârî, Zühli, Müslim, Esrem, Ebû Zûr'a, Ebû Dâvud, Tirmizî, Ebû Hâtim, Fesevî, Nesâî, Tahâvî, İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân, İbn Adî, İsmâîlî, Hâkim el-Kebîr, Hâkim, İbn Abdilber gibi şahsiyetlerin uygulamalarına yer verilmiş olması erken dönemde muhteva tenkidinin birkaç isimle sınırlı bir faaliyet olmadığını ispatlamaktadır. Anılan çalışmada toplam 40 muhaddisin 150'e yakın uygulama örneği sunulmuş, ileri okumalar ve çok daha fazla uygulama örneği için ilgili araştırmalara atıfta bulunulmuştur. Bu bulgular muhteva tenkidinin birkaç isme ve az sayıda örneğe münhasır olmadığını açıkça göstermektedir.

²¹ Mehmet Ali Çalgan, "Tefsîru'l-Şur'ânî'l-'azîm'de İbn Kesîr'in Hadis Şerh Metodu ve Metin Tenkidi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 97-118; Çalgan, "Fethu'l-bârî'de Meğâzî Rivayetlerinin Metin Tenkidi ve Teâruz Çözümleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Haziran 2020), 105-135; Çalgan, "Müslim'in Kitâbu't-Temyîz'i Işığında Erken Dönem Münekkidlerinde Metin Tenkidi", *HADITH* 7 (Aralık 2021), 4-51; Çalgan, "İbn Ebû Hâtim'in 'İlelû'l-hadîs İsimli Eserinde Metin Tenkidi", *HADITH* 9 (Aralık 2022), 1-49; Çalgan, "Tirmizî'nin Sünenü't-Tirmizî ve el-'İlelû'l-Kebîr'inde Metin Tenkidi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 20/2 (Aralık 2022), 291-310; Çalgan, "İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-nihâye'sinin Siyer Kısımında Başvurduğu Muhteva Tenkidi Kistasları Ve Garâbet Tabirini Muhteva Tenkidi Bağlamında Kullanımı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (Haziran 2024), 27-52; Çalgan, "İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-nihâye'sinin Siyer Kısımında Bazı Sahîhayn Hadislerini Muhteva Tenkidinin Tahlili", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2024), 303-324.

incelendiği gibi Mâlik, Nesaî, İbn Hibbân, Hattâbî, Beyhakî, Zehebî gibi âlimlerin tatbikatı da İslam dünyasında yakın dönemde yapılmış olan çalışmalarla ortaya konmuştur.²² Mesela geç dönemde Zehebî gibi metin tenkidi yönü oldukça tebarüz etmiş bir muhaddisin metin tenkidi hakkında İslam dünyasında iki tane doktora tezi yapılmıştır.²³ İbn Kesir'in *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm* isimli tefsiri ve *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinin "siyer" kısmı incelenerek hazırlanmış olan ve biraz önce işaret edilen üç makalede onun muhteva tenkidi yönünün oldukça güçlü olduğu ve *Sahîhayn'* da da geçse manasını sorunlu gördüğü hadisleri tenkit ettiği gösterilmiştir. Diğer önde gelen muhaddisler hakkında da onların metin tenkidi yönlerine ışık tutacak mahiyette nitelikli çalışmaların yapılması önemli bir araştırma sahası olarak görünmektedir. Ülkemizde İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Teymiyye, İbn Kuteybe, İbnü'l-Kayserânî gibi çoğu geç dönemde yaşamış bazı muhaddislerin metin tenkidini inceleyen çalışmaların yapılmış olduğu görülmektedir.²⁴ Vakıanın daha iyi belirlenmesi adına

²² Bu çalışmalar hakkında bilgi için bk. Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, 34-37.

²³ Hasan Fevzî Hasan es-Saîdî, *ez-Zehabî ve menhecuhû fî nakdi metni'l-hadîsi's-şerîf* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2013); Meryem bint Ahmed, *Nakdu'l-İmâmî'z-Zehabî li'l-metn fî kitâbilî Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Suudi Arabistan: Câmia Melik Suûd, Doktora Tezi, 1431).

²⁴ Bu araştırmaların bazıları için bk. Nevzat Aydın, "İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin "Tezkiratu'l-Mevzû'ât"ının Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2346-2359; Muhittin Düzenli, "Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri: İbn Ebî Hâtim'in İlel Adlı Eseri Özelinde", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 225-250; Bayram Kanarya, "İmâm Şafî'nin "İhtilâfu'l-Hadîs" İsimli Eserinde Muteâriz Hadisleri Çözme Metodolojisi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 4/8 (2012), 101-128; Alparslan Kartal, "el-İlelu'l-Mütenahiye Özelinde İbnu'l-Cevzî'nin Bazı Metin Tenkidi Uygulamaları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2017), 103-115; Murat Kaya, "Mevzûat Edebiyatında Metin Tenkid Faaliyetleri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 65-90; Nasseruddin Mazharî, "Cerh ve Ta'dîl Kitaplarından Metin Tenkidi Örnekleri", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 16/1 (2018), 147-160; Muhammet Yılmaz, "İbn Teymiyye'nin Ehâdisi'l-Kussâs Adlı Eseri Çerçevesinde Rivayetleri Kabul ve Red Kriterleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2003), 153-180; Hatice Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2008); Salih Özer, *İbn Teymiyye'nin Minhâcu's-sünne Kapsamında Rivayetleri Kabul ve Red Kriterleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1998); Orhan Yılmaz, *İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Hadis / Sünnet Anlayışı ve Metin Tenkidindeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2013); Nimet Ceylan, *Mizânu'l-i'tidâl'de Metin Tenkidi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2002); Nuran Sarıcı, *Nâsiruddin el-Elbânî'nin Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa İsimli Eserinde Metin Tenkidi Uygulamaları* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2018); M. Hamit Yürter, *İbn Teymiyye'nin Hadis Tenkitçiliği* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi,

muhaddislerin metin tenkidi çabalarını tespitiye yönelik bu çalışmaların artırılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Şimdi Ebû Hâtim'e ait bir uygulama örneği üzerinden muhaddislerin metin tenkidi tatbikatını tespit sorunsalından bir diğer önemli sorunsala, erken dönemde hadis tenkit yönteminin anlaşılması sorunsalına, geçiş yapmak istiyoruz.

Ebû Hâtim "Alim bunamaz" şeklindeki haberi bunamış olan dört alimin ismini vererek, ayrıca ravinin metrûku'l-hadis olduğunu belirterek tenkit eder.²⁵ Bu örnekte Ebu Hatim açıkça vakiya muhalefet sebebiyle muhteva tenkidi yapmış olsa da aynı zamanda ravi için metrûku'l-hadis hükmünü vermiş olması burada sened tenkidinin de yapıldığı izlenimine yol açabilir. Hatta burada asıl olanın sened tenkidi olduğu, muhteva tenkidinin sened tenkidini takviye ettiği ve zaten senedi zayıf olan hadisin metninin tenkit edilebilmiş olduğu ileri sürülebilir. Halbuki burada yapılması gereken doğru okuma şekli aslolanın muhteva tenkidi olduğu ve ravinin bu ve benzeri rivayetleri sebebiyle metrûku'l-hadis²⁶ hükmünü aldığıdır.²⁷ Yani burada söz konusu olan mezkur rivayetin muhteva tenkidi yoluyla bu ve benzeri rivayetlerinden hareketle ravinin değerlendirilmesidir. Ancak bu doğru okumanın gerçekleştirilebilmesi için erken dönemde hâkim olan hadis tenkit yöntemi sorunsalının mercek altına alınması gerekmektedir.

1.3. Erken Dönemde Hâkim Olan Hadis Tenkit Yönteminin Anlaşılması

Geç dönem ve usul kitapları merkezli bakış açısı, erken dönemde hakim olan hadis tenkit yönteminin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Zira erken dönem ve geç dönemin tenkit yöntemlerinin kendilerine has hususiyetleri vardır.

2014). Benzer çalışmalar hakkında daha geniş bir kaynakça için bk. Çalgan, "Türkiye'de Yapılan Metin Tenkidi Araştırmaları Kaynakçası Ve Değerlendirilmesi", 287-291.

²⁵ Ebû Muhammed Abdurrahman İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *İlelû'l-hadîs*, nşr. Rifat Fevzî Abdülmuttalib - Ali Abdülbâsit Mezîd (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2009), 3/2105 (No. 2855).

²⁶ Zaten *metrûku'l-hadis* tabiri de ravinin rivayetlerinden hareketle terk edildiğini ve bu hükmü aldığını açıkça ifade etmektedir.

²⁷ Nitekim Müslim'de *Temyîz*'de aynen bu şekilde bir değerlendirmede bulunmuştur: (بِمِثْلِ هَذِهِ (الزَّوَايَةِ وَأَشْبَاهِهَا تَرَكَ أَهْلَ الْخَدِيثِ حَدِيثَ يَحْيَى بْنِ عُبَيْدٍ اللَّهُ لَا يَعْتَدُونَ بِهِ) bk. Müslim b. el-Haccâc, *Kitâbü't-Temyîz*, nşr. Muhammed b. Ali el-Ezherî, (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâ'a, 2008), 124.

Erken dönemde hadis münekkitleri ravileri (sika/zayıf) ve rivayetleri (sahih/münker) temyiz için muaraza ve muhteva tenkidine dayanarak merviyat tenkidi yapmışlardır.²⁸ Zira bu münekkitler cerh ve tadil hükümlerini bizzat kendileri ravilerin rivayetlerini inceleme yoluyla vermişlerdir.²⁹ Mesela Ebû Hâtim “Bir şahsın zayıflığı, böyle (hatalı) rivayetleri sebebiyle/yoluyla anlaşılır,” diyerek râvinin cerh notunun rivayetlerine binaen verildiğini net bir şekilde ifade etmiştir.³⁰ Ebû Hâtim’in bu anahtar sözü yukarıdaki örneğin doğru okunmasını temin etmektedir.

Erken dönem hadis tenkit yönteminin anlaşılmasında muhtemelen en önemli eser olan Müslim’in *Temyiz*’i oldukça aydınlatıcıdır. Müslim bu eserinde ravilerin rivayetlerinden hareketle değerlendirildiğini açıkça belirtmiştir.³¹ *Temyiz*’de ravilerin cerh ve tadil notlarından hareketle yapılmış herhangi bir sened tenkidi bulunmamaktadır. Tüm hadisler muaraza ve ihtiyaca göre muhteva tenkidine göre değerlendirilmiştir. Bu gözlem bilhassa önem arz eder. Müslim insanların en hafızlarının ve dikkatlilerinin bile nakillerinde hatanın mümkün olduğunu ifade etmiştir.³² Bu, senedin sıhhatinin metnin sıhhatini temin etmediğinin ifadesidir. Nitekim *Temyiz*’de Şu’be ve Zührî’nin hatalarının

²⁸ Bu konuda geniş bilgi için bk. *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, 67-90.

²⁹ Rivayetlerinden hareketle ravilerin değerlendirildiği hususu Müslim, Ebu Hatim, Ebû Nuaym el-İsfahânî gibi birçok münekkit tarafından açıkça ifade edilmiştir. bk. Müslim, *Kitâbü’t-Temyiz*, 132; İbn Ebi Hâtim, *‘İlelü’l-ḥadîs*, No. 311; Ebû Nuaym, *el-Müsned*, 1/51 (Ebû Nuaym’ın ifadesi muhaddislerin izahları kısmında verilmişti). Müslim ve Ebû Nuaym bu konuda *temyiz* kelimesini kullanmışlardır. Muasır pek çok araştırmacı da bu hususa işaret etmiştir. Örneğin bk. A’zamî, *Menhecu’n-nakd*, “Mukaddime”; Hamza b. Abdullah Melibârî, *Nazarât Cedîde fî Ulûmi’l-Hadîs* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003), 98; Hasan Fevzî Hasan Saîdî, *el-Menhecu’n-nakdî inde’l-mutekaddimîn mine’l-muhaddisîn ve eseru tebâiyunî’l-menhec* (Kâhire: Câmîatu Ayn Şems, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 422; Muhammed Enes Topgöl, *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta’dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019); Salih Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2016), 91, 132, 256; Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 81. Topgöl’ün araştırması bu konuda yapılmış en kapsamlı çalışma olarak dikkat çekmektedir.

³⁰ İbn Ebi Hâtim, *‘İlelü’l-ḥadîs*, 1/272 (No. 311).

³¹ Müslim, *Kitâbü’t-Temyiz*, 132.

³² Müslim, *Kitâbu’t-Temyiz*, 38.

tenkit edildiği görülür.³³ Bu durum hadis ilminin en büyük simalarının bile tenkit edildiğini, sened sahihse metnin körü körüne kabul edilmediğini en güçlü bir şekilde ispatlar. *Temyiz*'de akla, sahabe uygulamasına, aynı konudaki başka hadislerle, âlimlerin ittifakına (icmâya) aykırılık, metnin manasının anlaşılama-ması, doğruluğu halinde bilinmesi gereken önemli bir konunun (umûmü'l-belvâ) kimse tarafından bilinmemesi ve râvinin amelinin naklettiği hadise aykırı olması gibi muhteva tenkidi kriterlerine başvurulmuştur.³⁴ Özetle, bu eserde sened tenkidi sayılabilecek herhangi bir yöntem izlenmemiş, *ravilerden hareketle* herhangi bir rivayet değerlendirilmemiş, bilakis ele alınan hadisler lafız ve mana yönünden tenkide (muaraza ve muhteva tenkidi) tabi tutulmuş ve buna göre raviler hakkında hükümler verilmiştir.³⁵ Erken dönem hadis tenkit yöntemi hakkında bu temel bilgilerden sonra konunun tetkikine bir başka örnek üzerinden devam edilebilir.

Ebû Hâtim bir yerde "*bu hadis münkerdir, râvi de münkeru'l-hadistir*"³⁶ demiştir. Bu örnekte, bir önceki örneğin aksine, açık bir muhteva tenkidi görülmemektedir. Bu örnekte de İbn Ebi Hatim'in söz konusu ifadesi, nasıl okunduğuna bağlı olarak sened tenkidi olarak da metin tenkidi olarak da anlaşılabilir. Ancak yukarıda işaret edilen, erken dönemde hâkim olan hadis tenkit yöntemi, söz konusu ifadenin sened tenkidi, yani raviden hareketle rivayetin hatalı görülmesi olarak okunmasının yanlış olacağını gösterir. Doğrusu, ilgili rivayet tenkit edilerek münker bulunmuş, bu ve benzeri rivayetler sebebiyle ravi münkerü'l-hadis notunu almıştır. Rivayet münker hükmünü ya metinde bir lafız hatası ya da senedde bir hata sebebiyle almıştır ki bu hatalar sened ve metnin muarazası ile anlaşılabilir. Yahut metindeki bir mana nekaresi münker hükmüne sebep olmuştur ki bu da muhteva tenkidi yoluyla belirlenmiştir. Dolayısıyla yapılan inceleme neticesinde eğer hatanın sebebinin metindeki bir lafız veya mana sorunu olduğu ortaya çıkarsa burada metin tenkidi yapıldığı

³³ Müslim *Temyiz*'de ilk hadisin metnindeki hatanın sorumlusu olarak Şu'be'yi, üçüncü hadisteki hatanın sorumlusu olarak da Zührî'yi tespit etmiştir. Müslim, *Kitâbu't-Temyiz*, 61-63; 66-70.

³⁴ Müslim'in *Temyiz*'deki yöntemi hakkında geniş bir tahlil için Çalgan'ın ilgili makalesine bakılabilir.

³⁵ Buhârî'nin tenkit yönteminin de aynı minvalde olduğunun tahlili için daha önce işaret edilmiş olan Atâvî, Başenfer ve Çalgan tarafından hazırlanmış olan araştırmalara bakılabilir.

³⁶ İbn Ebi Hâtim, *İlelû'l-hadis*, 3/1848 (No. 2451).

anlaşılmış olur ve doğru okuma buna göre yapılır. Görüldüğü üzere, ilal ve rical eserlerinde sıkça rastlanılan bu ve benzeri ifadelerin erken dönem hadis tenkit yöntemi uyarınca doğru okunup okunmamasına³⁷ bağlı olarak muhaddislerin metin tenkidi faaliyetlerinin boyutu hakkında birbirine zıt değerlendirmeler kaçınılmaz olmaktadır. Kısaca erken dönemdeki hadis tenkit yöntemi aynı zamanda cerh ve tadil hükümlerinin nasıl verildiği meselesi ile de yakından alakalı olup bu mesele metin tenkidi ile ilgili önemli bir araştırma alanı ve sorunsal olarak hadis araştırmacılarının önünde durmaktadır.

1.4. Erken ve Geç Dönem Hadis Tenkit Yönteminin Farklı Hususiyetlerinin Belirlenmesi

Öte yandan geç dönem hadis tenkit yönteminin karakteristik özelliği olarak raviler hakkında verilmiş hazır cerh tadil hükümlerinden hareketle hadisin sıhhatinin belirlendiği görülmektedir ki muhaddislerin metin tenkidini ihmaline dair kanaat büyük ölçüde bu sebeple ortaya çıkmaktadır. Ancak bu noktada sened ve metin tenkidinin doğru konumlandırılması büyük önem arz etmektedir. Şöyle ki bir yandan senet tenkidi işlevselliğini büyük ölçüde metin tenkidi ile kazanmaktadır. Zira adalet ve zabt değerlendirmeleri büyük oranda rivayetler üzerinden yapılmıştır. Diğer yandan sened tenkidinin sikanın hatası ya da zayıf ravinin isabeti durumunda vereceği yanlış sıhhat hükmü, şaz ve illetli olmama şartları üzerinden metin tenkidi yoluyla düzeltilebilmektedir. Dolayısıyla adalet, zabt, şaz ve illetli olmama şartları metin tenkidisiyle yakından alakalı olup arkaplanda yapılmış olan bu metin tenkidi sayesinde sened tenkidi işlevsel olabilmektedir. Kısaca erken ve geç dönem hadis tenkit yönteminin farklı hususiyetleri diğer bir önemli araştırma alanını teşkil etmektedir.

1.5. Mana Nekareti Yoluyla Yapılan Metin Tenkitlerinin Boyutunun Tespiti

Ebû Hâtım “*Arapların çokluğu benim göz aydınlığımdır*” şeklindeki haberi kısaca mevzu olarak niteler.³⁸ Muhaddislerin tatbikatı incelendiğinde metin tenkidi için kullandıkları en yaygın yöntemin belli bir kıstası açıkça belirtmeden hadisin mana nekaretine, yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere,

³⁷ Polat “hadis tenkit sisteminin sathî bir nazarla incelenmesi” tespitiyle bu soruna dikkat çekmektedir. bk. Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 157.

³⁸ İbn Ebi Hâtım, *İlelül-ḥadis*, 3/1970 (No. 2648).

münker/batıl/mevzu gibi özlü bir ifadeyle işaret etmek olduğu anlaşılmaktadır.³⁹ Nitekim İbn Hibbân'ın mana sorunu bariz olan hadislerin tenkidinde tafsilata girmeye gerek duyulmadığına dair ifadesi⁴⁰ bu hususla ilgilidir. Bu önemli hususa Muallimî, Ebû Gudde, Brown, Kırbasoğlu, Yücel, Yıldırım ve Düzenli gibi muasır pek çok araştırmacı da dikkat çekmiştir.⁴¹ İşte mana nekaretinin tenkidi şeklinde gerçekleştirilen bu tenkit türünün boyutlarının araştırılması muhaddislerin metin tenkidi faaliyetlerinin boyutu hakkında önemli bulgular sağlayacaktır.⁴² İbn Ebi Hatim'in *İlel'*inde münker hadis konusunu araştıran Ebu Semha'nın da isabetle belirttiği üzere *metin tenkidinin en geniş sahası budur*.⁴³ Örneğin İbn Ebi Hatim'in *İlel'*inde mana sorunu gördüğü ve *münker/batıl/asılsız/mevzu* olarak nitelediği haberlerin yekûnu onun muayyen bir kıstas tasrih ederek eleştirdiği hadislerin yekûnundan hayli fazladır.⁴⁴ Ülkemizde de metin tenkidinde mana nekareti konusuna işaret eden birtakım araştırmalar yapılmıştır.⁴⁵ Kısaca muhaddislerin metin tenkidi faaliyetlerinin boyutunu onların

³⁹ Bu konu hakkında oldukça geniş bir tahlil için bk. Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, 79-85; 165-168; 175-185.

⁴⁰ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûât* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008), 151 (425). İbnü'l-Cevzî, İbn Hibban'ın mezkur sözünü ondan aktarmaktadır.

⁴¹ Abdurrahman b. Yahya b. Ali Yemânî el-Muallimî, *el-Envârü'l-kâşife limâ fi kitâbi Edvâ ale's-sünne mine'z-zelel ve't-tadlîl ve'l-mücâzeze* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983/1403), 263-4; Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebi, *el-Mûkızâ fi ilmi mustalahi'l-hadîs*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1437), 42-3 (dp. 5); Jonathan Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?" çev. Salih Kesgin, *Usûl: İslam Araştırmaları* 25 (2016), 300; Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 336-7; Ahmet Yücel, "Cerh Lafızlarından "Münkerü'l-Hadis" ve Farklı Kullanımları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1995-1997), 201; Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 216, 218; Muhittin Düzenli, "Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri: İbn Ebi Hâtim'in İlel Adlı Eseri Özelinde", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 231.

⁴² Yıldırım erken dönemde münekkitlerin gerekçeli tenkitler yapmayıp muhtasar bir üslup kullanmaları sebebiyle metin tenkidi yapılmadığı şeklinde bir intibahı doğduğuna dikkat çeker. Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 216, 218.

⁴³ Abdüsselam Ebû Semha, *el-Hadîsü'l-münker dirâse nazariyye tatbikiyye fî kitâb İleli'l-hadîs li'bni Ebî Hâtim* (Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2012), 124.

⁴⁴ Bu hususta geniş bilgi için Çalgan'ın ilgili makalesine müracaat edilebilir.

⁴⁵ Düzenli, "Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri: İbn Ebi Hâtim'in İlel Adlı Eseri Özelinde"; Nevzat Aydın, *Metin Tenkidinin Ön Aşaması: Peygamber Algısı* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022); Nevzat Aydın, "İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin "Tezkiratu'l-Mevzû'ât"ının Metin

bilhassa erken dönemde kullandıkları tenkit dilini çözümlemekten doğru tayin etmek mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda onlardan geniş açıklamalar beklemek yerine onların tenkit yöntemini ve dilini anlamak gerekmektedir. Bu konunun da metin tenkidi araştırmalarında önemli bir sorunsalı ve araştırma sahasını teşkil ettiğini düşünmekteyiz.

1.6. Senedin Sıhhatinin Metnin Sıhhatini Gerektirmeyeceği Kaidesi ve Yansımalarının Tespiti

Gerek Abdullah b. Mübarek, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmizî, Hâkim en-Neysâbü'rî, Halîlî ve Zehebî gibi muhaddislerin, en önde gelen hadisçilerin bile hata yaptıklarına dair beyanları⁴⁶ gerekse usul kitaplarında yer alan senedin sıhhatinin metnin sıhhatini gerektirmeyeceğine dair kural⁴⁷ muhaddislerde metin tenkidi zihniyetinin varlığına işaret etmesi bakımından oldukça

Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2346-2359; Murat Kaya, "Mevzûat Edebiyatında Metin Tenkid Faaliyetleri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 65-90.

⁴⁶ Sırasıyla bk. Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanu'l-mizan* (Beyrut: Müessesetü'l-alemi, 1971), 1/17; Ebû Amr Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh, *Marifetü Envâi İlmi'l-Hadîs*, nşr. Mahir Yasin Fahl - Abdüllatif el-Hemîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 383; Müslim, *et-Temyîz*, 38; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 1288; Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadîs*, nşr. M. Saîd b. Ömer İdrîs (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 1/201; Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 6/36.

⁴⁷ Ebû Abdullah Muhammed Hâkim en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, nşr. Muazzam Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1977), 58; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 109; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, nşr. Bedî Seyyid Lahhâm (Dımaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2010), 1/172; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail İbn Kesîr ed-Dımaşkî, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, nşr. Fâzıl Mahmud (Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2015), 71; Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin b. Abdurrahman el-İrâkî, *el-Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2008), 44-5; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, nşr. Rebî' b. Hâdî Umeyr (Riyad: Dâru'r-Râye, 1988), 2/474; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*, nşr. Ali Hüseyin Ali (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424), 1/121; Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, nşr. Zeynelâbidîn b. Muhammed (Riyad: Advâü's-Selef, 1419), 1/117.

önemlidir. Dikkat edilirse bu konu bir hadisin tenkidinde *sened tenkidinin yeter-sizliğinin muhaddislerce gayet açık bir şekilde kabulü ve dile getirilmesidir*.

Öte yandan bu beyanlar sözde kalmamış, tatbikatta da erken dönemde Zührî, Ma'mer, Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Abdullah b. el-Mübarek, Vekî' b. el-Cerrâh, Yahya b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdi, Süfyân b. Uyeyne gibi hadis ilminin önde gelen isimlerinin hadis metinlerinde yaptıkları hatalar tenkit edildiği⁴⁸ gibi geç dönemde de *Sahîhayn* dahil olmak üzere senedi sahih pek çok hadisin tenkidi yapılmıştır. Mesela İbn Kesir *Siyer'*inde yirmi tane *Sahîhayn* hadisini muhteva açısından akıl, icma ve benzeri kıstasları kullanarak tenkit etmiş ve bunlardan on dört tanesinde izah edemediği bir yanlışlık olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁹ Zehebî de muhtelif eserlerinde on tane *Sahîhayn* hadisini eleştirmiştir.⁵⁰ Müslim'in *Temyîz'i*, Tirmizî'nin *Sünen'i* ve İbn Ebî Hâtim'in *İlel'i* üzerine yapılan araştırmalarda senedi sahih olan hatta *Sahîhayn'*da geçen birçok hadisin metin tenkidine tabi tutulduğu gösterilmiştir.⁵¹ Mesela Tirmizî müttefekun aleyh bir hadiste⁵² intihar eden bir kişinin cehennemde ebedî kalacağına dair ifadeyi hatalı bulmuş ve bu ifadenin ehl-i tevhidin cehennemde azap görse bile eninde sonunda oradan çıkacaklarını bildiren sahih hadislerle muhalif olduğunu kaydetmiştir.⁵³ Muhaddislerin senedi sahih hadisleri metin yönünden tenkit etmediklerine dair iddialar karşısında senedi sahih olan hadislerin de metin yönünden tenkit edildiği konusu muhaddislerin metin tenkidi zihniyetinin pratikteki karşılığının gösterilmesi adına önemli bir araştırma sahasını oluşturmaktadır.⁵⁴

⁴⁸ Bu tenkitler *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?* isimli çalışmada muhtelif yerlerde bulunmaktadır. Ayrıca, senedin sıhhatinin metnin sıhhatini gerektirmediği konusunda daha geniş bilgi için bk. Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, 55-67.

⁴⁹ Geniş bilgi için Çalgan'ın işaret edilen ilgili makalesine bakılabilir.

⁵⁰ Geniş bilgi için bk. Saîdî, *ez-Zehebî ve menhecuhû fî nakdi metni'l-hadîsi's-şerîf*, 495-499.

⁵¹ Bu araştırmalara işaret edilmişti.

⁵² Buhârî, "Tıb", 55; Müslim, "İman", 175.

⁵³ Tirmizî, "Tıb", 7. İbn Hacer, Tirmizî'nin bu hadisi hatalı bulduğunu açıkça belirtmiştir. bk. Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 3/227.

⁵⁴ Görüldüğü üzere, muhaddisler senedi sahih olsa da metni tenkit edebilmişlerdir. Burada sık karşılaşılan bir hususa dikkat çekmekte fayda olacaktır. Metninde sorun olan bir hadisin senedi de genellikle sorunludur. Zira sika genelde isabet ederken zayıf ravi hata yapar.

Geçmiş muhaddislerin çabalarını tespitle ilgili sorunsalları tartıştığımız bu bölümün sonunda şunu söyleyebiliriz ki konu “muhaddisler geçmişte metin tenkidi yapmıştır veya yapmamıştır” şeklinde iki seçeneğe indirgenmemeli ve genellemeci bir söylemden kaçınılmalıdır. Zira geçmiş çabaların yeni araştırmalarla tespiti bu konuda daha sağlıklı değerlendirmeler yapabilmemize imkan sağlamaktadır. Dolayısıyla konuyla ilgili olarak ihtiyatlı ve mutedil bir dil kullanılması ilmî ve hakkaniyetli bir yaklaşıma daha uygun görünmektedir.

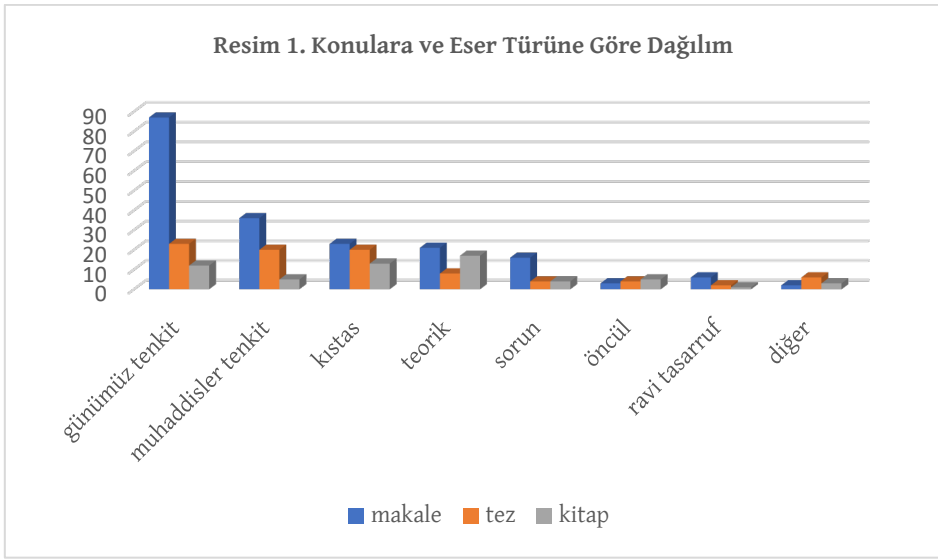
Geçmiş muhaddislerin çabalarının tespitiyle ilgili mezkûr sorunsalların makale başlığında yer alan güncel sorunsalların bir kısmını teşkil ettiğini belirtmemiz gerekmektedir. Yani, güncel sorunsallarla kasıt sadece makalenin ikinci bölümünde işlenecek olan güncel tenkitlerle ilgili sorunsallar değildir. Bu ifadeyle kasıt, gerek geçmiş çabaların tespiti gerek güncel tenkitlerin yöntemi ile ilgili olsun güncel araştırma alanlarıdır. Geçmişle alakalı bu değerlendirmelerin ardından günümüzde yapılması gereken metin tenkitlerinin nasıl bir yöntem dahilinde yürütülmesi konusuna geçmek uygun olacaktır.

2. Günümüzde Yapılacak Olan Metin Tenkitlerinde İzlenecek Yöntem

Muhaddislerin geçmişteki çabalarını kabul etmekle beraber bunların tamamen yeterli olduğunu söylemek mümkün olmayıp günümüzde birtakım hadisleri metni yönünden tenkit etmek gerekli gözükmektedir. Nitekim yapılan çalışmalardan anlaşılan, ülkemiz hadisçilerinin de bu hususta görüş birliği içinde olduğudur. Ancak bunu yaparken metin tenkidinin sorunlarının ve sınırlılıklarının farkında olup sağlam bir metodolojik zemin üzerinde hareket etmek ilmî bir zarurettir. Aşağıdaki resimde görüldüğü gibi ülkemizde yapılan metin tenkidi araştırmalarının büyük kısmı günümüzde yapılan metin

Dolayısıyla muhaddislerin çoğunlukla senedi sorunlu olan hadislerin metnini eleştirmeleri bir nakisa olarak sunulmamalı, bilakis işin tabiatı gereği bu durumun ortaya çıktığı anlaşılmalıdır. Aslında erken dönemde mevzu/sahih hadis, sika/zayıf ravi temyizi yapılırken mezkûr eleştiri anlamını tamamen kaybetmektedir zira evveleminde bir hadisin mevzu olduğu zaten bir münekkî tarafından metnin tenkidıyla anlaşılmaktadır. Dolayısıyla “mevzu bir hadise metin tenkidi yapabildi” şeklindeki eleştiri burada anlamsızdır çünkü münekkî bu hadisin mevzu oluşunu zaten kendisi tespit etmiştir. Merhum Sandıkçı’nın ifadesiyle “onların mevzû oldukları alınlarında yazılı değildir.” bk. Kemal Sandıkçı, “Alternatif Hadis Metodolojisi Arayışları”, *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi* 2 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 834.

tenkitlerinden oluşmaktadır (122 araştırmayla toplam 341 araştırmanın yüzde otuz altısı).⁵⁵ Bu bölümde şu sorunsallara kısaca işaret etmek istiyoruz: hadisleri doğru anlama, ravi tasarruflarının belirlenmesi, olumlu ve olumsuz metin tenkitleri, metin tenkidinin öncülleri, kıstasları ve sorunlarının araştırılması. Bu bölümdeki sorunsalları incelerken geçen bölüme kıyasla değerlendirmelerin daha muhtasar olduğu ve daha çok örnek araştırmaya işaret edildiği görülecektir. Bunun sebebi geçen bölümdeki sorunsallar hakkında yapılan çalışmaların konuyu yeteri kadar aydınlatmaması ve bu sorunsallar hakkında ileri tetkiklere daha çok ihtiyaç duyulmasıdır.



2.1. Hadisleri Tercüme ve Anlama Sorunu

Hadislerin doğru tercümesi ve hadiste kastedilen anlamın doğru tespiti metin tenkidıyla alakalı önemli ve güncel bir araştırma sahasını oluşturmaktadır. Nitekim örneğin “*Zina edene (çocuğundan) mahrumiyet vardır.*” şeklindeki müttefekun aleyh bir hadisin sıklıkla “*Zina edene recm cezası vardır.*” şeklinde

⁵⁵ Resim ve değerlendirmesi için bk. Çalgan, “Türkiye’de Yapılan Metin Tenkidi Araştırmaları Kaynakçası ve Değerlendirilmesi”, 299.

hatalı çevirisi⁵⁶ modern bir ravi tasarrufu mesabesinde olup ilgili hadisi sünnete aykırılık gerekçesiyle muhteva tenkidine müsait hale getirmektedir. Bu konuda hazırlanmış olan bir makalede hatalı çeviri sonucunda manaları değişmiş olan toplam yetmiş bir hadis incelenmiş, bunlardan bir kısmının manasının tersine dönmüş olduğu, hatta bir kısmının manasının dinimizin öğretilerine aykırı hale gelerek metin tenkidine müsait bir hâle geldiği tespit edilmiştir.⁵⁷

Hadislerde kastedilen anlamın, hadisin bağlamının, hadiste mecazî bir anlatımın olup olmadığının tespiti yönünde ülkemizde birçok nitelikli araştırmanın yapılmış olduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmına fikir vermesi açısından, zamansal sıraya göre, işaret etmek faydalı olacaktır:

- Kahraman, Hüseyin. “Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi”. *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 1/1 (2003), 51-70.
- Hoşab, Fahri. “Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Mecâzın Önemi ve Tokalaşmaya Dair Bir Hadîsin Tahlili”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12/24 (2014), 71-87.
- Kesgin, Salih. “(Hastalıkta) Bulaşıcılık Yoktur” Hadisinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/26 (2014), 83-120.
- Ece, Abdurrahman. “Boşanma Hakkındaki Bir Hadisin Tahlili”. *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/5 (2018), 693-705.
- Akyüz, Hüseyin. *Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Mecâzın Yeri ve Önemi ‘Develer Şeytanlardan Yaratılmıştır’ Rivayeti Özelinde*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Onay, İsa. “İmraetî lâ Teruddü Yede Lâmis/Karım Kendisine Dokunan Eli Geri Çevirmiyor’ Rivayetinin Sened ve Metin Tahlili”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2023), 416-435.

⁵⁶ Mesela bk. Salih Ahmed eş-Şâmî, *Hadis Hazinesi*, haz. Yusuf Özbek (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2017), 8/461 (No. 9744).

⁵⁷ Çalgan, “Hadislerin Tercüme ve Yorumunda Dikkat Edilmesi Gereken Esaslar ve Sık Rastlanan Hatalar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 / 40 (Aralık 2019), 517-551. Makalede görüleceği üzere bu çeviri hatalarının bir kısmı akademik makalelerde ve *Hadislerle İslam* gibi eserlerde yer almıştır.

- Yarba, Rıdvan. "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) İsnad Edilen Olumsuz Söz ve Fillerle İlgili Bir Hadisin Tahrir ve Yorumu". *Şarkiyat* 14/3 (Ocak 2023), 1144-1169.

2.2. Ravi Tasarruflarının Belirlenmesi

Bir diğer önemli sorunsal, aslı olan bir hadisin ravi tasarrufları sebebiyle metin tenkidine müsait hale gelmesidir. Ülkemizde bu alanda gerek nazari düzeyde gerek bazı hadisler özelinde uygulamalı olarak kayda değer araştırmaların yapılmış olduğu görülmektedir. Bunlardan ufak bir seçkiye aşağıda yer verilmiştir. Ravi tasarrufları konusunun metin tenkidiyle yakından alakalı olduğunu vurgulamak ve güncel önemi haiz diğer bir araştırma sahası olarak bu meseleye dikkat çekmekte yarar mülhaza edilmektedir.

Nazarî çalışmalar:

- Erul, Bünyamin. "Tasarrufâtü'r-ruvât fî mutûnî'l-merviyyât". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2001), 173-212.
- Doğanay, Süleyman. *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2020.

Tatbikî çalışmalar:

- Çakın, Kâmil. "Kadınlar ile İlgili Bir Hadis ve Değerlendirilmesi". *Dinî Araştırmalar* 1/1 (1998), 5-30.
- Ağırman, Cemal. "Rivâyetlerin Değerlendirilmesinde Hz. Peygamber'in Şahsiyet ve Konumundan Yararlanmanın Rolü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2003), 21-60.
- Köktaş, Yavuz. "Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi". *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 1/2 (2003), 113-143.
- Köktaş, Yavuz. "Hadislerde Geçen "Sultan" Kelimesine Dair". *Usûl: İslâm Araştırmaları* 9 (2008), 229-242.
- Akgün, Hüseyin. "Râvi Tasarruflarının Rivâyetlere Etkisi "Hz. Peygamber'e Otuz Erkek Gücünün Verildiği" Örneği". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2013) 43-65.

2.3. Hadis Metinlerine Olumlu Tenkit Yapılması

Ülkemizde metin tenkidıyla alakalı genel nitelikli araştırmalarda olumlu tenkit konusuna yer verilmemesi metin tenkidinin sadece hadislerin reddiyle özdeşleştirilmesine yol açan ve aynı zamanda geçmişteki olumlu tenkitlerin yok sayılmasına sebep olan önemli bir eksikliktir. Bununla beraber ülkemizde metin tenkidi uygulamalı pek çok araştırmada olumlu manada metin tenkidinin yapılmış olması olumlu bir gelişme olarak nitelenebilir.

- Aşıkkutlu, Emin. "Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir" Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (2006), 33-66.

- Bayraktutar, Muammer. "Arabın Arap Olmayana Takvâ Dışında Bir Üstünlüğü Yoktur" Hadîsinin Hz. Peygamber'e İsnâdına Yönelik Fazlur Rahman'ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2012), 31-80.⁵⁸

- Özdemir, Veysel. "Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadîslerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2014), 55-123.

- Çakın, Kâmil. "Peygamberimize Büyü Yapılması ile İlgili Rivayetler (İdeoloji ile Realitenin Çatışma Alanına Bir Örnek)". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2017), 25-54.⁵⁹

- Ece, Abdurrahman. "Mescitler ile Çarşı Pazarları Niteleyen Bir Rivayetin Tahlili". *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2018), 284-330.

- Çelikan, Serkan. "İsnâd ve Metin Özellikleri Bakımından "Velî Kuluma Düşmanlık Edene Savaş İlan Ederim..." Hadisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2023), 83-102.

2.4. Hadis Metinlerine Olumsuz Tenkit Yapılması

Hadislerin metin yönünden olumsuz anlamda tenkidi günümüzde de gerekli görülen ve emek mahsulü bazı çalışmaların yapıldığı bir saha olmakla beraber olumsuz tenkitten önce birtakım ön aşamalara riayet edilmesi sağlıklı sonuçlar alınmasında faydalı olacaktır. Bunlar arasında öncelikle söz konusu

⁵⁸ Bu çalışmada incelenen hadisin Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemine bağlam olarak uygun düştüğü gösterilmiştir.

⁵⁹ Bu çalışmada ilgili hadisin akla ve Kur'an-ı Kerim'e uygun olduğu değerlendirilmiştir.

hadisin doğru anlaşılması, muhtemel ravi tasarruflarının dikkatlice tetkik edilmesi, tenkidin dayandığı ön kabul ve öncüllerin doğruluğunun sorgulanması, gerek kullanılan metin tenkidi kıstasının gerekse genel olarak metin tenkidinin barındırdığı sorunların ve sınırlılıklarının farkında olunması ve asgariye indirilmesi ve ileri sürülen gerekçelerin sağlam bir şekilde temellendirilmiş olması sayılabilir.

- Yıldırım, Enbiya. “Hz. Musa’nın Ölüm Meleğini Tokatlaması -Bir Rivayetin Tahlili-”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 21-37.

- Kahraman, Hüseyin - Mehmet Şakar. “Hz. Peygamber’in İlk Vahyin Akabinde İntiharı Düşünmesi ile İlgili Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2017), 151-189.

- Sifil, Ebubekir. “Efendimiz (S. A. V.) İntihar Etmeyi Düşündü mü?”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (2017), 161-170

- Oruçan, Osman. “İnsan İskeletindeki Kemik/Eklem Sayısı Hakkında Bilgi İçeren Hadisler Üzerine Eleştirel Bir Araştırma”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/3 (2017), 1509-1534.

- Tuzcu, Recep. “İsnad ve Metin Açısından Salavat Hakkındaki Bazı Rivayetlerin Tenkidi”. *Mütefekkir* 7/14 (Aralık 2020), 367-390.

- Çiftçi, Mehmet Emin. “Arapları Üç Şeyden Dolayı Seviniz” Rivâyetinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2021), 751-774.

- Kazan, Tahsin. “Hadislerde Metin Tenkidi: Yedi Arz Rivayeti Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/82 (2021), 9-19.

- Yağcı, Hızır. “Hz. Peygamber’in Münafıkları Mescitten Kovduğuna Yönelik Bir Rivâyetin İsnad ve Metin Tahlili”. *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (Ekim 2023), 259-271.

2.5. Öncüllerin ve Ön Kabullerin Doğruluğunun Sorgulanması

Metin tenkidinde kullanılan öncüllerin iyi temellendirilmesi meselesi de önem arz etmektedir. Örneğin peygamber tasavvuruna veya Hz Peygamber’in

(s.a.s.) bilgi kaynaklarına dair ön kabuller öncelikle sağlam bir ilmî temele oturulduktan sonra metin tenkidine geçilmelidir.⁶⁰

- Bağcı, H. Musa. “Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999), 299-320.

- Abdurrahman Ece. *Ebû Nu’aym el-İsfahânî’nin Peygamber Tasavvuru*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

- Genç, Mustafa. *Sünnet-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.

- Aydın, Nevzat. *Metin Tenkidinin Ön Aşaması: Peygamber Algısı*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.

- Şeker, Necmeddin. *Kaynak ve Kapsam Bakımından Hz. Peygamber’in Bilgisi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.

2.6. Metin Tenkidi Kıstaslarının İncelenmesi

Günümüzde muhtelif metin tenkidi kıstasları gerek geçmiş muhaddislerin kullanımları gerekse günümüzdeki işlevsellikleri yönüyle birtakım araştırmalara konu olmuşlardır. Bu araştırmalarda söz konusu kıstasların muhtemel sorunlarına ve sınırlılıklarına da değinilmiş, dikkat edilmesi gereken esaslara işaret edilmiştir. Bu çalışmaların bir kısmı aynı zamanda geçmişteki metin tenkidi çabalarının tespitine de katkı sunmuşlardır.

- Çakın, Kâmil. “Hadis’in Kur’an’a Arzı Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993), 237-262.

- Ünal, Yavuz. *Rivayetlerin Hz. Peygambere Aidiyetinin Tespit ve Değerlendirmede Aklın Rolü*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1997.

- Topgül, Muhammed Enes. “Paradigmadan Paradigmaya: Pozitif Bilim Neden Metin Tenkit Kriteri Olsun?”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2 (2011), 117-141.

- Hacıoğlu, Nejla Akkaya. *Hadis Tenkidinde Külli Kaide/Asıllar*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.

⁶⁰ Örneğin, Allah Rasulü’nün (s.a.s.) hissi mucize göstermediğine dair öncül şu araştırmanın neticesini belirlemiştir: Hatice Dülber, “Hz. Peygamber’in (sav) Çok Az Bir Katıkla Yetmiş Kişi veya Seksen Kişiyi Doyurduğunu İfade Eden Rivayetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 97 (2023), 141-158.

- Opus, Bahadır. “Hadisteki İleti Tespit ve Tenkit Prensibi: “Filan Râvinin Rivâyetine Benzemiyor”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (2023), 297-309.

2.7. Metin Tenkidinin Sorunlarının Araştırılması

Metin tenkidinin birtakım sorunlar barındırdığı uzmanlar tarafından ifade edilmiştir.⁶¹ Mesela Polat yorumsallık, döngüsellik, sübjektiflik, tarihsellik gibi sorunlara işaret etmiştir.⁶² Örneğin metin tenkidinde öznellik sorunsalına bakıldığında ülkemizde aynı hadis hakkında birbirine zıt sonuçlara ulaşan bir çok çalışma yapıldığı görülmektedir. Elbette bir dereceye kadar öznellik kaçınılmaz olsa bile her metin tenkidi kıstasına özel birtakım ilmi esaslara riayet edildiği takdirde bu öznellik belli bir çerçeveyi aşmayacaktır. Bu kapsamda “Cömert kişi yüce Allah’a, insanlara, cennete yakındır.” hadisinin üslubunun “aşırı mübalağalı ve yapmacık” bulunarak ve “Hz. Peygamber’e (sav) ait olamayacakları çok açık olarak anlaşılmaktadır” ifadesiyle eleştirilmesi⁶³ bahsi geçen öznellik sorununun boyutunu göstermektedir. Zira söz konusu örnekte öne sürülen gerekçeler tartışmaya son derece açık gözükmemektedir. Nitekim cömert kişinin yüce Allah’a ve insanlara yakın olmasının ne açıdan “aşırı mübalağa” içerdiğini anlamak mümkün değildir. Yine, “yapmacık” olarak nitelenen aynı üslup birçok ayet ve hadiste görülmektedir.⁶⁴ Dolayısıyla güçlü ve ikna edici gerekçeler sunulmadan “çok açık olarak anlaşılmaktadır” gibi kesin ifadelerin kullanılması ciddi bir öznellik sorunu olarak değerlendirilmekte ve varılan sonuçları tartışmalı kılınmaktadır. Aşağıda konuyla alakalı bazı araştırmalara işaret edilmiştir.

⁶¹ Metin tenkidinin sorunları ve sınırlılıkları hakkında geniş bilgi için bk. Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı Mı?*, 195-227. Polat’ın konuyla ilgili şu tespiti önemlidir: “İçerik tenkidinin çok önemli sorunları ve problemleri vardır. Bu sorunlarla sistematik bir bütünlük içinde hesaplaşmadan, bu kriterlerle hadis tenkidine girilmesi, uzun vadede hadis ilimlerinin işlevsizleşmesi, altının oyulması, buharlaşması ve bir kaos ortamına sürüklenmesi tehlikesini ciddi ölçüde taşımaktadır.”. bk. Polat, *Metin Tenkidi*, 303.

⁶² Polat, *Metin Tenkidi*, 308.

⁶³ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, 299.

⁶⁴ İsmail Durmuş, “Seci”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/273-275.

- Kahraman, Hüseyin. “İtikâdî Düşünce ve Mezhep Mensubiyetinin Hadislerin Değerlendirilmesine Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 133-163.
- Kesgin, Salih. *Hadisleri Anlama Sorunu*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2016.⁶⁵
- Çetin, Mehmet. *Metin Eksenli Hadis Tenkidinde Öznellik ve Yorumsallık (Teori ve Uygulama)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2018.
- Özdemir, Veysel. “Aceleci Hadis Yorumu ve Bunun Doğurduğu Sakıncalar”. *Academic Knowledge* 2/1 (2019), 1-15.

Sonuç

Geçmişte muhaddislerce sadece sened tenkidinin yapıldığı, geçmişte yapılan metin tenkidinin yetersiz olduğu, tenkidin sadece mevzu hadislere uygulandığı şeklindeki yaygın kanaatlerin birinci bölümde özet olarak sunulan bulgular ışığında tashihi ilmi bir zaruret olarak görünmektedir. Zira bu kanaatler son dönemde yapılmış araştırma bulgularının eksikliğinin doğrudan sonucudurlar. Dolayısıyla mevcut araştırmalar ve yeni araştırmalar ışığında geçmişteki metin tenkidine yönelik çabaların daha iyi ortaya çıkacağı anlaşılmakta olup eldeki veriler muvacehesinde genellemelerden kaçınarak daha ihtiyatlı bir dil kullanmak uygun görünmektedir.

Ülkemizde bugüne dek yapılmış metin tenkidi çalışmalarının dağılımına bakıldığında en çok araştırmanın günümüzde yapılan metin tenkitleri olduğu (122 araştırmayla toplam 341 araştırmanın yüzde otuz altısı) görülmektedir. Ancak geçmiş çabaların tespiti (61 araştırma) ve günümüzde yapılacak tenkitlerle ilgili sorunsallar (kıstaslar, öncüller, sorunlar, ravi tasarrufları üzerine toplam 101 araştırma) üzerine daha çok çalışma yapılabileceği kanaatindeyiz. Zira bir yandan geçmişteki metin tenkidi faaliyetlerinin hakiki boyutunun tespiti önem arz etmekte, diğer yandan günümüzde yapılacak olan tenkitlerin daha

⁶⁵ Kesgin’in çalışması muhaddislerce hadislerin sübutunda metnin dikkate alınmasını göstermesi açısından geçmişteki metin tenkidi çabalarının tespitine de önemli katkılar sunmaktadır.

isabetli sonuçlar verebilmesi için sağlam bir teorik ve metodolojik zemin üzerinde inşa edilmeleri gerekmektedir.⁶⁶

Ülkemizde metin tenkidi konusunda ciddi bir altyapı ve birikim oluştuğu görülmektedir. Ancak bu çalışmaların yapıcı eleştirilerle değerlendirilmesi de ilmî açıdan gerekmektedir. Bu bağlamda ülkemizdeki çalışmalarda münekkitlerin gerek teorik izahları gerekse tatbikatlarıyla ilgili bulguların yetersizliği en büyük eksiklik olarak görülmektedir. Yine bilhassa erken dönem hadis tenkit sisteminin göz ardı edilmesi ve geç dönem usul kitapları üzerinden konunun tartışılması önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca ilmî araştırmaların en temel unsurlarından ve ön koşullarından olan literatür tetkikinin yetersizliğine de bilhassa işaret edilmelidir. İslam dünyasında 2000 senesi sonrası yapılan araştırmalara ülkemizdeki yayınlarda neredeyse hiç atıf yapılmaması “kopukluk” diyebileceğimiz bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda örneğin Dümeyni’nin 1984’te telif edilmiş kitabının temel bir referans olarak kabul edilip onun tezini yanlışlayan pek çoğu doktora tezi seviyesinde oldukça nitelikli araştırmaların taranmaması ve yok hükmünde sayılması yapılan araştırmaların ilmî seviyesini düşürmekte ve geçmişle alakalı hatalı kanaatlerin sürmesine yol açmaktadır.

Önemli gördüğümüz ve bu vesileyle değinmek istediğimiz son bir husus da hadislerin metin tenkidine harcanan mesainin bir benzerinin bilgi ve medeniyet kaynağı olarak sünnet konusunda da harcanması gerektiğidir. Zira yönetim, iktisat, eğitim gibi hayatın her sahasında sahih hadislerden istifade edilebilmesi için disiplinlerarası derinlikli araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır ve bu araştırmalar da ciddi mesailer istemektedir. Bu bağlamda “hadis verilerinin sürekli tenkidin nesnesi durumunda kalmaktan kurtulması, eleştiren konumunda topluma katkı sağlaması”nın⁶⁷ önemli bir tespit olarak karşımızda durduğunu düşünmekteyiz.

⁶⁶ Ülkemizde yapılan araştırmalar üzerine bu ve benzeri bazı genel değerlendirmeler için bk. Çalgan, “Türkiye’de Yapılan Metin Tenkidi Araştırmaları Kaynakçası ve Değerlendirilmesi”, 299-301.

⁶⁷ Ahmet Ürkmez, “Tenkit Temelli Türkçe Hadis Çalışmaları Bibliyografyası”, *Ekev Akademi Dergisi* 17/55 (Bahar 2013), 223.

Netice olarak metin tenkidi konusunun bu yazıda bir kısmına değinebildiğimiz meseleleri, araştırmacılar için önemli araştırma konuları içermekte olup bu alanda yapılacak nitelikli çalışmalar konunun vuzûha kavuşturulmasında önemli rol oynayacaktır.

Kaynakça

- A'zamî, M. Mustafa. *Menhecu'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn neş'etuhu ve târîhuhu*. Riyad: Mektebetu'l-Kevser, 1990/1410.
- Ağırman, Cemal. "Rivâyetlerin Değerlendirilmesinde Hz. Peygamber'in Şahsiyet ve Konumundan Yararlanmanın Rolü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2003), 21-60.
- Akgün, Hüseyin. "Râvi Tasarruflarının Rivâyetlere Etkisi "Hz. Peygamber'e Otuz Erkek Gücünün Verildiği" Örneği". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2013) 43-65.
- Akyüz, Hüseyin. *Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Mecâzın Yeri ve Önemi 'Develer Şeytanlardan Yarattır' Rivayeti Özelinde*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Aşıkkutlu, Emin. "Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir" Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (2006), 33-66.
- Atâvî, Bessâm b. Abdullah b. Sâlih el-Gânim. "el-Ehâdis elletî e'alle el-İmâmu'l-Buhârî Mutûnehâ bi't-tenâkuz". *Mecelletü'l-Hikme* 34 (2007 Şubat), 165-259.
- Atâvî, Bessâm b. Abdullah b. Sâlih el-Gânim. "İmâm Buhârî'nin Metinlerini Çeşitli Sebebiyle İletli Bulduğu Hadisler". çev. Mehmet Ali Çalgan. *HADITH* 7 (Aralık 2021), 255-275.
- Ayas, Tahir. "Medine Harem Bölgesinin Tespiti: Eleştiriler Bağlamında Bir Buhârî Rivayetinin Serüveni". *İslam Araştırmaları Dergisi* 40 (2018), 1-45.
- Ayaz, Hacer. "Klasik Hadis Usulünde Metin Tenkidi Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 325-367.

- Aydın, Nevzat. "İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin "Tezkiratu'l-Mevzû'ât"ının Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2346-2359.
- Aydın, Nevzat. *Metin Tenkidinin Ön Aşaması: Peygamber Algısı*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.
- Bağcı, H. Musa. "Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999), 299-320.
- Başenfer, Sa'îd b. Abdülkâdir b. Sâlim. *Menhecü'l-İmâmî'l-Buhârî fî arzi'l-hadîsi'l-ma'lûl fî'l-Câmi'i's-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1437/2016.
- Bayraktutar, Muammer. "Arabın Arap Olmayana Takvâ Dışında Bir Üstünlüğü Yoktur" Hadisinin Hz. Peygamber'e İsnâdına Yönelik Fazlur Rahman'ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2012), 31-80.
- Brown, Jonathan A. C. "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?". çev. Salih Kesgin. *Usûl: İslam Araştırmaları* 25 (2016), 265-310.
- Ceylan, Nimet. *Mizânü'l-i'tidâl'de Metin Tenkidi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2002.
- Çakın, Kâmil. "Hadis'in Kur'an'a Arzı Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993), 237-262.
- Çakın, Kâmil. "Kadınlar ile İlgili Bir Hadis ve Değerlendirilmesi". *Dinî Araştırmalar* 1/1 (1998), 5-30.
- Çakın, Kâmil. "Peygamberimize Büyü Yapılması ile İlgili Rivayetler (İdeoloji ile Realitenin Çatışma Alanına Bir Örnek)". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2017), 25-54.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Belhî, Nebîl Ahmed. Mesâlikü nakdî'l-metn inde nukkadî'l-hadîs fî'l-karnî's-sâlisî'l-hicrî: Dirâse nazariyye tatbikiyye. Kuveyt: el-Hey'etü'l-Âmme li'l-inâye bi-tubâati ve neşr, 2021, 886 sayfa.". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64 (Haziran 2023), 117-122.

- Çalgan, Mehmet Ali. "Buhârî'nin el-Câmi' u's-Sahîh'inde Kur'an-ı Kerîm'e, Sahih Hadislere ve Diğer Bazı Kıstaslara Uygunluk Yönünden Metin Tenkidi. *HADITH* 8 (Ağustos 2022), 1-50.
- Çalgan, Mehmet Ali. "El-Hadîsü'l-münker: Dirâse Nazariyye tatbîkiyye Fî kitâbi İlelî'l-hadîs Li-İbn Ebî Hâtim, Abdüsselâm Ebû Semha". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 22/1 (Haziran 2024), 177-180.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Fethu'l-bârî'de Meğâzî Rivayetlerinin Metin Tenkidi ve Teâruz Çözümleri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Haziran 2020), 105-135.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Hadislerin Tercüme ve Yorumunda Dikkat Edilmesi Gereken Esaslar ve Sık Rastlanan Hatalar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (Aralık 2019), 517-551.
- Çalgan, Mehmet Ali. "İbn Ebû Hâtim'in 'İlelî'l-hadîs İsimli Eserinde Metin Tenkidi". *HADITH* 9 (Aralık 2022), 1-49.
- Çalgan, Mehmet Ali. "İbn Kesîr'in El-Bidâye ve'n-nihâye'sinin Siyer Kısımında Başvurduğu Muhteva Tenkidi Kıstasları ve Garâbet Tabirini Muhteva Tenkidi Bağlamında Kullanımı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (Haziran 2024), 27-52.
- Çalgan, Mehmet Ali. "İbn Kesîr'in El-Bidâye ve'n-nihâye'sinin Siyer Kısımında Bazı Sahîhayn Hadislerini Muhteva Tenkidinin Tahlili". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2024), 303-324.
- Çalgan, Mehmet Ali. "İbnü'l-Cevzî'nin Mevzûât'ındaki Metin Tenkidi Tatbikatı Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Eylül 2022), 44-66.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Mülzak Hadis ve Metindeki İllete Dair Geçmiş ve Günümüzden İki Örneğin Tahlili". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 19/2 (Aralık 2021), 255-271.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Müslim'in Kitâbu't-Temyîz'i Işığında Erken Dönem Münekkidlerinde Metin Tenkidi". *HADITH* 7 (Aralık 2021), 4-51.

- Çalgan, Mehmet Ali. "Reddu'l-Hadis min Ciheti'l-Metn İsimli Çalışma Hakkında Bazı Mülahazalar". *Rize İlahiyat Dergisi* 23 (Nisan 2023), 217-228.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Tefsîru'l-Şur'ânî'l-'azîm'de İbn Kesîr'in Hadis Şerh Metodu ve Metin Tenkidi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 97-118.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Tirmizî'nin Sünenü't-Tirmizî ve el-'İlelü'l-Kebîr'inde Metin Tenkidi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 20/2 (Aralık 2022), 291-310.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Türkiye'de Yapılan Metin Tenkidi Araştırmaları Kaynakçası Ve Değerlendirilmesi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2024), 269-304.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Zehebî'de Metin Tenkidi ve Münker Tabirinin Metin Tenkidi Kapsamında Gerekçeli Kullanımı". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (Aralık 2022), 147-158.
- Çalgan, Mehmet Ali. *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı? İstanbul: İFAV Yayınları, 2024.*
- Çelikan, Serkan. "İsnâd ve Metin Özellikleri Bakımından "Velî Kuluma Düşmanlık Edene Savaş İlan Ederim..." Hadisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2023), 83-102.;
- Çetin, Mehmet. *Metin Eksenli Hadis Tenkidinde Öznellik ve Yorumsallık (Teori ve Uygulama)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2018.
- Çiftçi, Mehmet Emin. "Arapları Üç Şeyden Dolayı Seviniz" Rivâyetinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2021), 751-774.
- Çiftçi, Mehmet Emin. "Hadis Usûlünde Egemen Sahih Hadis Tanımı ve Problemleri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2020), 217-241.
- Çiftçi, Mehmet Emin. *Hadis Usûlünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2019.
- Doğanay, Süleyman. *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2020.

- Durays, Hâlid b. Mansûr. "Metin Tenkidi ve Cerh-Tadil Âlimlerine Göre Hadis Ravileri Hakkında Verilen Hükümle İlişkisi" (trc. Salih Kesgin). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (Nisan 2016), 1186-1223.
- Durays, Hâlid b. Mansûr. *Nakdu'l-metni'l-hadîsî ve eseruhû fi'l-hükmi ale'r-ruvât inde ulemâi'l-cerhi ve't-ta'dîl*. Riyad: Dâru'l-Muhaddis, 2007.
- Durmuş, İsmail. "Seci". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/273-275. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dülber, Hatice. "Hz. Peygamber'in (sav) Çok Az Bir Katıkla Yetmiş Kişi veya Seksen Kişiyi Doyurduğunu İfade Eden Rivayetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 97 (2023), 141-158.
- Dülber, Hatice. *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2013.
- Dümeynî, Misfir b. Gurmullah. *Mekâyis nakdi mutûni's-sünne*. Riyad: yy., 1984.
- Düzenli, Muhittin. "Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri: İbn Ebî Hâtim'in İlel Adlı Eseri Özelinde". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 225-250.
- Düzenli, Muhittin. "Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri: İbn Ebî Hâtim'in İlel Adlı Eseri Özelinde". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 225-250.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. İshak. *el-Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim*. nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî. I-IV. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Ebû Semha, Abdüsselam. *el-Hadîsü'l-münker dirâse nazariyye tatbîkiyye fî kitâb ileli'l-hadîs li'bni Ebî Hâtim*. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2012.
- Ece, Abdurrahman. *Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin Peygamber Tasavvuru*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ece, Abdurrahman. "Boşanma Hakkındaki Bir Hadisin Tahlili". *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/5 (2018), 693-705.

- Ece, Abdurrahman. "Mescitler ile Çarşı Pazarları Niteleyen Bir Rivayetin Tahlili". *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2018), 284-330.
- Erul, Bünyamin. "Tasarrufâtü'r-ruvât fî mutûni'l-merviyât". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2001), 173-212.
- Genç, Mustafa. *Sünnet-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Hacıoğlu, Nejla Akkaya. *Hadis Tenkidinde Külli Kaide/Asıllar*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Hacıoğlu, Nejla. *Hadis Tenkidinde Külli Kâide/Asıllar*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*. nşr. Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1977.
- Ebû Ya'lâ el-Halîlî. *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadîs*. nşr. M. Saîd b. Ömer İdrîs. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- Hoşab, Fahri. "Hadîslerin Doğru Anlaşılmasında Mecâzın Önemi ve Tokalaşmaya Dair Bir Hadîsin Tahlîli". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12/24 (2014), 71-87.
- İrâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin b. Abdurrahman. *el-Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadîs*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2008.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. I-IX. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1371/1952.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî. *İlelü'l-hadîs*. nşr. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib, Ali Abdülbâsit Mezîd. I-III. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2009.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*. nşr. Rebî' b. Hâdî Umeyr. Riyad: Dâru'r-Râye, 1988.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Lisanu'l-mizan*. Beyrut: Müessesetü'l-alemi, 1971.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *et-Tekâsîm ve'l-envâ'*. nşr. Muhammed Ali Sönmez – Halis Aydemir. I-VIII. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail ed-Dımaşkî. *el-Bâ'isü'l-hasîs*. nşr. Fâzıl Mahmud. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2015.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cize: Dâru Hicr, 1417/1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail ed-Dımaşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. nşr. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan Semâhî Süveydân. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1434/2013.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Kitâbü'l-Mevzûât*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman. *Marifetü Envâi İlmi'l-Hadîs*. nşr. Mahir Yasin Fahl - Abdüllatif el-Hemîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Kahraman, Hüseyin - Mehmet Şakar. "Hz. Peygamber'in İlk Vahyin Akabinde İntiharı Düşünmesi ile İlgili Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2017), 151-189.
- Kahraman, Hüseyin. "İtikâdî Düşünce ve Mezhep Mensubiyetinin Hadislerin Değerlendirilmesine Etkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 133-163.
- Kahraman, Hüseyin. "Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi". *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 1/1 (2003), 51-70.
- Kanarya, Bayram. "İbn Kuteybe'nin İhtilâflı Hadislere Yaklaşımı -Te'vilü Muh-telifi'l-Hadîs Eseri Örnekliğinde-". *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2021), 33-43.
- Kanarya, Bayram. "İmâm Şafîi'nin "İhtilâfu'l-Hadîs" İsimli Eserinde Muteâriz Hadisleri Çözme Metodolojisi". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 4/8 (2012), 101-128.

- Kartal, Alparslan. "el-İlelu'l-Mütenahiye Özelinde İbnu'l-Cevzî'nin Bazı Metin Tenkidi Uygulamaları". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2017), 103-115.
- Kaya, Murat. "Mevzûat Edebiyatında Metin Tenkid Faaliyetleri". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 65-90.
- Kazan, Tahsin. "Hadislerde Metin Tenkidi: Yedi Arz Rivayeti Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/82 (2021), 9-19.
- Kesgin, Salih. "(Hastalıkta) Bulaşıcılık Yoktur" Hadisinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/26 (2014), 83-120.
- Kesgin, Salih. *Hadisleri Anlama Sorunu*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2016.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Köktaş, Yavuz. "Hadislerde Geçen "Sultan" Kelimesine Dair". *Usûl: İslâm Araştırmaları* 9 (2008), 229-242.
- Köktaş, Yavuz. "Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi". *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 1/2 (2003), 113-143
- Mazharî, Nasseruddîn. "Cerh ve Ta'dîl Kitaplarından Metin Tenkîdi Örnekleri". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 16/1 (2018), 147-160.
- Melîbârî, Hamza b. Abdullah. *Nazarât Cedîde fî Ulûmi'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003.
- Meryem bint Ahmed. *Nakdu'l-İmâmi'z-Zehebî li'l-metn fî kitâbilî Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Suudi Arabistan: Câmia Melik Suûd, Doktora Tezi, 1431.
- Onay, İsa. "İmraetî lâ Teruddü Yede Lâmis/Karım Kendisine Dokunan Eli Geri Çevirmiyor' Rivayetinin Sened ve Metin Tahlili". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2023), 416-435.
- Opus, Bahadır. "Hadisteki İletî Tespit ve Tenkit Prensibi: "Filan Râvinin Rivâyetine Benzemiyor". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (2023), 297-309.

- Oruçhan, Osman. "İnsan İskeletindeki Kemik/Eklem Sayısı Hakkında Bilgi İçeren Hadisler Üzerine Eleştirel Bir Araştırma". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/3 (2017), 1509-1534.
- Özdemir, Veysel. "Acelecî Hadis Yorumu ve Bunun Doğurduğu Sakıncalar". *Academic Knowledge* 2/1 (2019), 1-15.
- Özdemir, Veysel. "Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadislerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2014), 55-123.
- Özer, Salih. *İbn Teymiyye'nin Minhâcu's-sünne Kapsamında Rivayetleri Kabul ve Red Kriterleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1998.
- Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Saîdî, Hasan Fevzî Hasan. *el-Menhecu'n-nakdî inde'l-mutekaddimîn mine'l-muhad-disîn ve eseru tebâyuni'l-menhec*. Kâhire: Câmiatu Ayn Şems, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Saîdî, Hasan Fevzî Hasan. *ez-Zehbî ve menhecuhû fî nakdi metni'l-hadîsi's-şerîf*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2013.
- Sandıkçı, Kemal. "Alternatif Hadis Metodolojisi Arayışları". *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi* 2. 826-845. İstanbul: Ensar neşriyat, 2005.
- Sarıcı, Nuran. *Nâsiruddîn el-Elbânî'nin Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa İsimli Eserinde Metin Tenkidi Uygulamaları*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2018.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman. *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. nşr. Ali Hüseyin Ali. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424.
- Sifil, Ebubekir. "Efendimiz (S. A. V.) İntihar Etmeyi Düşündü mü?". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (2017), 161-170

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. nşr. Bedî Seyyid Lahhâm. Dımaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2010.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas. *Cimâ'u'l-ilm*. Kahire: Dâru'l-Âsâr, 1423.
- Şeker, Necmeddin. *Kaynak ve Kapsam Bakımından Hz. Peygamber'in Bilgisi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Topgöl, Muhammed Enes. "Paradigmadan Paradigmaya: Pozitif Bilim Neden Metin Tenkit Kriteri Olsun?". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2 (2011), 117-141.
- Topgöl, Muhammed Enes. *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Tuzcu, Recep. "İsnad ve Metin Açısından Salavat Hakkındaki Bazı Rivayetlerin Tenkidi". *Mütefekkir* 7/14 (Aralık 2020), 367-390
- Türçan, Zişan. "Hadisçilerin Rivayet Telakkisi ve İçerik Tenkidi Meselesi". *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2019), 299-316.
- Ünal, Yavuz. *Rivayetlerin Hz. Peygambere Aidiyetinin Tespit ve Değerlendirmede Akıl Rolü*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1997.
- Ürkmez, Ahmet. "Tenkit Temelli Türkçe Hadis Çalışmaları Bibliyografyası". *Ekev Akademi Dergisi* 17/55 (Bahar 2013), 201-224.
- Yağcı, Hızır. "Hz. Peygamber'in Münafıkları Mescitten Kovduğuna Yönelik Bir Rivâyetin İsnad ve Metin Tahlili". *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (Ekim 2023), 259-271
- Yarba, Rıdvan. "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) İsnad Edilen Olumsuz Söz ve Fillerle İlgili Bir Hadisin Tahrir ve Yorumu". *Şarkiyat* 14/3 (Ocak 2023), 1144-1169.

- Yıldırım, Enbiya. "Hz. Musa'nın Ölüm Meleğini Tokatlaması -Bir Rivayetin Tahlili-". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 21-37
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Yılmaz, Muhammet. "İbn Teymiye'nin Ehâdisi'l-Kussâs Adlı Eseri Çerçevesinde Rivayetleri Kabul ve Red Kriterleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2003), 153-180.
- Yılmaz, Orhan. *İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Hadis / Sünnet Anlayışı ve Metin Tenkidindeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2013.
- Yücel, Ahmet. "Cerh Lafızlarından "Münkerü'l-Hadis" ve Farklı Kullanımları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1995-1997), 199-210.
- Yürter, M. Hamit. *İbn Teymiyye'nin Hadis Tenkitçiliği*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2014.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Mûkıza fî ilmi mustalahi'l-hadîs*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1437.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. nşr. Zeynelâbidîn b. Muhammed. Riyad: Advâü's-Selef, 1419.



**İşyeri Mutluluğunun Duygusal Emeğe Etkisinde Algılanan Yönetici Desteğinin
Aracı Rolü**

The Mediating Role of Perceived Supervisor Support in the Effect of
Happiness at Work on Emotional Labor

Kubilay ÖZER

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi ABD,

Asst. Professor, Karamanoglu Mehmetbey University,

Faculty of Health Sciences, Department of Health Management.

kubilayozer@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4043-5047

DOI: 10.56720/mevzu.1661664

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Mart / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17 Haziran / June 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atf / Citation: Özer, Kubilay. “İşyeri Mutluluğunun Duygusal Emeğe Etkisinde
Algılanan Yönetici Desteğinin Aracı Rolü”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025):
227-269. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1661664>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | mailto: mevusbd@gmail.com

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Bu araştırmanın amacı, işyeri mutluluğunun duygusal emek üzerindeki etkisini incelemek ve bu ilişkide algılanan yönetici desteğinin aracı rolünü değerlendirmektir. Sosyal Değişim Teorisi ile Olumlu Duyguları Genişlet ve İnşa Et Teorisi çerçevesinde kurgulanan çalışmada, 1 Eylül - 31 Ekim 2024 tarihleri arasında TR-52 (Karaman-Konya) alt bölgesinde görev yapan 367 sağlık çalışanından anket yoluyla veri toplanmıştır. Ölçüm aracı olarak işyeri mutluluğu, duygusal emek ve algılanan yönetici desteği ölçekleri kullanılmış; veriler tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve Hayes'in PROCESS Model 4 ile aracı etki analiz edilmiştir. Bulgular, işyeri mutluluğunun hem algılanan yönetici desteği hem de duygusal emek üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ancak yönetici desteğinin duygusal emek üzerinde doğrudan etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Öte yandan, işyeri mutluluğu ile duygusal emek arasındaki ilişkide yönetici desteğinin kısmi bir aracılık rolü üstlendiği tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları, çalışan mutluluğunun duygusal emeği güçlendirdiğini ve algılanan destek yoluyla bu etkinin daha da pekiştirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık çalışanı, işyeri mutluluğu, duygusal emek, algılanan yönetici desteği.

Abstract

The purpose of this study is to examine the effect of workplace happiness on emotional labor and to evaluate the mediating role of perceived supervisor support in this relationship. Grounded in the framework of Social Exchange Theory and the Broaden and Build Theory of Positive Emotions, the study collected data via a survey conducted between September 1 and October 31, 2024, from 367 healthcare workers employed in the TR-52 (Karaman-Konya) subregion. Scales measuring workplace happiness, emotional labor, and perceived supervisor support were used as data collection instruments. The data were analyzed using descriptive statistics, correlation analysis, confirmatory factor analysis, and mediation analysis through Hayes' PROCESS Model 4. The findings indicate that workplace happiness has a significant and positive effect on both perceived supervisor support and emotional labor. However, the direct effect of supervisor support on emotional labor was not found to be statistically

significant. Nevertheless, perceived supervisor support was found to play a partial mediating role in the relationship between workplace happiness and emotional labor. The results demonstrate that workplace happiness enhances emotional labor, and this effect is further reinforced through perceived supervisor support.

Keywords: Health worker, workplace happiness, emotional labor, perceived manager support.

Etik Beyan	Araştırma Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 07-2024/159 sayılı etik uygunluk kararı ile yürütülmüştür.

Giriş

İnsan etkinliklerinin temel arenası olan çalışma hayatı, tarımdan sanayiye, ardından hizmet ve bilgi sektörüne geçiş süreciyle birlikte sürekli değişmektedir. Süreçte, fiziksel emeğin yanı sıra duygusal etkileşim ve insan ilişkileri ön plana çıkmaktadır. Çalışma hayatındaki dönüşüm yalnızca işin yapılış biçimini değil, çalışanların mutluluk ve iyi oluş algılarını da derinden etkilemektedir. Özellikle sağlık çalışanları gibi yoğun iş temposuna ve yüksek etkileşim gerektiren meslek gruplarında çok daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu değişiş ve dönüşümden en fazla etkilenen alanlardan biri de hizmetin merkezinde insan ilişkilerinin yer aldığı sağlık sektörüdür.

Sağlık, bireysel bir olgunun ötesinde, toplumların gelişmişlik düzeyinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Sağlık hizmetlerinin sunumu, erişimi ve kullanımı birey ve toplum sağlığını doğrudan etkilemektedir (WHO, 2024). Sağlık sektörü, son elli yılda dünya genelinde hızla gelişmiş ve dönüşüm geçirmiş olsa da, hala hizmet sektörü özelliklerini taşımakta; yoğun teknoloji ve emek gerektiren, stratejik ve rekabetçi bir alan olmaya devam etmektedir (Öztürk - Günsel, 2018). Doğası gereği zorlu koşullarda, yüksek işlevsel bağımlılıkla karmaşık ve riskli işlemleri yürüten sağlık çalışanlarının zihinsel sağlığı, işin kalitesi ve verimliliğini doğrudan etkilemektedir (Aydın - Demir, 2023). Çalışanların toplum yararına yönelik davranış sergileme isteği, iş, işyeri ve yönetici ile olan ilişkileri doğrultusunda şekillenmektedir. Özellikle sağlık

çalışanlarının, başkalarına fayda sağlama motivasyonunun yüksek olması beklenmektedir (Kesen - Akyüz, 2016). İşyeri mutluluğu, çalışan memnuniyetini ve genel üretkenliği belirleyen önemli bir faktör olarak görülmektedir. Sağlık çalışanlarının duygusal emeği ise hasta memnuniyeti ve hizmet kalitesini doğrudan etkilemektedir (Çaldağ 2010). Sağlık çalışanlarının iyi oluş halleri ve mutluluk düzeyleri kritik öneme sahiptir.

Yaşamın amacı ve herkesin yaşam boyunca peşinden koştuğu en yüksek iyi, mutluluktur (Lear, 2004; Kanat, 2023) İş yeri mutluluğu, insanın yaşamındaki en temel ve kalıcı tatmin kaynaklarından biri olarak, bireyin potansiyelini ortaya çıkarmasında, yaratıcılığını ve üretkenliğini besleyen çok boyutlu bir dinamiği ifade eder. Yönetici ve çalışan davranışları karşılıklı çok yönlü etkileşim ilişkisi içinde gelişir. Sosyal Değişim Teorisi'ne göre, insanlar gerek iş gerekse özel yaşantılarında bir dönüt ve denge arayışı içerisinde (Blau 1964). Olumlu duyguları genişlet inşaa et teorisine göre olumlu duygular bireyin düşünme ve davranma biçimlerini geliştirerek psikolojik ve sosyal yönden güçlendirir (Fredrickson, 2001). İş ortamında bireylerin olumlu duygular geliştirmesinde yöneticilerin sunduğu destek belirleyici bir faktör olarak rol oynamaktadır.

Bir çalışan, yöneticisinin kendisine destek sunduğunu algıladığında, bu desteği karşılamak için çaba gösterecek ve bu çaba karşısında yönetici de desteğini artırarak karşılıklı etkileşime dayalı bir ilişkiyi güçlendirecektir. Sosyal ve duygusal ihtiyaçları karşılandığında bireylerin yetenek ve değer duygularına katkı sağlayarak, ruh hallerinde olumlu etkiler oluşturulabilir. Settoon ve arkadaşlarına (1996) göre; yönetici çalışan ilişkisinde olumlu ve faydalı eylemler taraflar arasında hoşnutluk hissi yaratarak yüksek kaliteli değiş tokuş oluşmasını sağlamaktadır. Sonuçta, bu güçlü olumlu etkileşim, bireylerin refahına, işyerinin rekabet gücünün artmasına ve entelektüel sermayenin büyümesine olumlu katkılar sağlayacaktır.

Sağlık çalışanlarında işyeri mutluluğu ve duygusal emek değişkenlerinin algılanan yönetici desteğiyle ilişkisi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Araştırma, sağlık sektöründe çalışan bireylerin işyeri mutluluğu, duygusal emek ve algılanan yönetici desteği arasındaki etkileşimi daha iyi anlamaya yardımcı olacak ve yöneticilere, çalışanların duygusal emek süreçlerini destekleyici stratejiler geliştirme konusunda yol gösterici olacaktır.

Araştırma kapsamında öncelikle kavramsal çerçeve oluşturulmuş, ardından araştırma modeli geliştirilerek hipotezler formüle edilmiştir. Devamında, araştırma yöntemi ve bulgularıyla hipotezlerin test süreci gerçekleştirilmiştir. Son bölümde ise elde edilen bulgular doğrultusunda tartışmalara yer verilmiş, sonuçlar değerlendirilmiş ve çeşitli öneriler sunulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışma bireyler arasındaki ilişkileri ekonomik bir değişim süreci olarak ele alan sosyal değişim teorisi ve olumlu duyguları genişlet ve inşa et teorisi temelinde gerçekleştirilmiştir. Sosyal değişim teorisine göre insanlar sosyal etkileşimlerinde maliyetleri ve kazanımları değerlendirerek hareket eder ve karşılıklılık ilkesi doğrultusunda olumlu deneyimlere benzer şekilde yanıt verirler (Blau, 1964). Olumlu duyguları genişlet ve inşa et teorisine göre, kişilerin başkalarıyla daha güçlü ve destekleyici ilişkiler kurmaları, olumlu duygusal deneyimlerini artırır. Bu süreç, bireylerin sosyal ve psikolojik kaynaklarını geliştirmelerine yardımcı olur. Ayrıca, empati becerilerini geliştirmelerine ve işyerinde daha verimli bir şekilde işbirliği yapmalarına olanak tanır (Fredrickson, 2001). Araştırmada ele alınan işyeri mutluluğu, duygusal emek ve algılanan yönetici desteği değişkenlerinin birbiriyle etkileşimi ve ilişkisine yönelik kavramsal çerçeve aşağıda sunulmuştur.

2.1. İş yeri mutluluğu (Happiness at work)

Antik çağdan günümüze kadar mutluluk birey ve toplumların nihai amaçlarından biri olarak görülmektedir. Türk Dil Kurumu, (2024) sözlüğünde mutluluk “anlık bir duruma bağlı olarak duyulan sevinç veya alınan zevk; mutluluk olma durumu, ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık, saadetlilik” olarak ifade edilmektedir. Psikolojide (subjective well-being) yaşam doyumu ve pozitif duyguları içeren öznel iyi oluş hali (Diener, 1984; Erhan, 2021) olarak tanımlanmaktadır. Her insan mutluluğu ister ve buna ihtiyaç duyar. Kavram kadim inançlar, ilahi vahiyler, felsefi düşünceler ve akademik çalışmalarda önemini koruyarak günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir (Firmansyah - Wahdiniwaty, 2023).

Yönetim biliminde iş yeri mutluluğu araştırmacılar tarafından birden fazla alanı kapsayan çok boyutlu bir kavram olarak kabul edilmektedir. Bireyin potansiyelini ortaya çıkarabildiği, üretken ve yaratıcı bir şekilde çalışabildiği,

başkalarıyla güçlü ve olumlu ilişkiler kurabildiği ve topluluğuna katkıda bulunabildiği durumda iş yeri mutluluğu sağlandığına işaret etmektedir (Pontin vd., 2013). İşimizi yaşamımızın merkezine yerleştirdiğimiz bu çağda, yetişkin bireyler uyanık oldukları saatlerin çoğunu, iyimser bir yaklaşımla hayatlarının üçte birini iş yerinde geçirmektedir. (Eurofound and International Labour Organization, 2019). Gündelik iş yeri yaşantılarının hayatın geri kalan alanına olumlu yada olumsuz etkileri bulunmaktadır (Firmansyah - Wahdiniwaty, 2023). İşin kişilerin hayatında yalnızca maddi ihtiyaçların karşılanması için gelir aracı olmaktan öte toplumsal statü, güç, otorite, hayatı etkileyen toplumsal roller, yeteneklerini kullanma, kendini gerçekleştire, geliştirme ve yaşam tatmini gibi bireylerin hayatında önemli yeri bulunmaktadır (Graafland, 2020). İş yerinde mutluluk işi angaje olma, iş tatmini, örgüte bağlılık gibi yapılarla ilişkili bir kavram olarak ele alınmaktadır. Çalışanların işyerine bağlılığı, iş tatmini, iş geliştirme, performans, motivasyon, ve genel refahlarını etkileyerek personel devir oranı üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır (Fisher, 2010). Çalışan mutluluğunu gizli güç ve mutlu çalışanların mükemmelliği elde edeceğini bildirmektedir. Şirket, mutlu bir çalışma ortamı yaratan bir mutluluk kültürü oluşturduğunda, şirket ve çalışan başarısı için fırsatlar dönüştürücü hale gelmektedir (Bridgman, 2017).

Özellikle hizmet sektöründe bireylerin işyeri mutluluklarının genel mutluluk üzerine ve iş yeri çıktılarına etkisi yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır (Bellet vd., 2024). Sağlık çalışanları, aşırı iş yükü, işyerinde şiddet ve zorbalık gibi olumsuz işyeri koşulları nedeniyle tükenmişlik, stres ve depresyon gibi psikolojik sorunlarla karşılaşmaktadır (Murthy, 2022; Tsukamoto vd., 2022) Bu durum, sadece hastalar üzerinde değil, aynı zamanda çalışanların mutluluk ve genel refah seviyeleri üzerinde de olumsuz etkiler yaratmaktadır (Gray vd., 2019). Sağlık sektörü yüz yüze etkileşimin yoğun olarak yaşandığı yüksek rol bağlılığı olan tüm çıkar farklılıklarına bir potada birleşerek ekip çalışması halinde sunulmaktadır. Yöneticiler, çalışanlar ve rol bağlılığının yol açtığı matrix yapı potansiyel anlaşmazlık zemini barındırmaktadır (Kamel vd., 2017). Bu karmaşık yapıda üretilen hataya toleransın sıfır olduğu sağlık sektöründe iş yeri mutluluğu sağlık yönetimi açısından büyük bir öneme sahiptir (Gonçalves vd., 2025). Sektörde iş yeri mutluluğu sadece sağlık çalışanların değil aynı zamanda işverenlerin, yöneticilerin ve politika

yapıcılarında ilgi odağı olmaktadır. Türkiye’de son yirmi yıla etki eden sağlıkta dönüşüm programı 3. Teması yaygın erişimi kolay ve güler yüzlü sağlık hizmet sistemi olarak bildirilmektedir (Akdağ, 2007). Güler yüzlü sağlık hizmeti ancak mutlu çalışanlarla verilebilir. Sağlık profesyonellerinin mutluluğu arttıkça, sağladıkları sağlık hizmetlerinin kalitesi de paralel olarak yükselmektedir (Muthuri vd., 2020).

İş yerinde mutluluk Fisher, (2010) yılında kavramsallaştırılmıştır. Salas-Vallina ve arkadaşları (2017) tarafından iş yerindeki mutluluğu ölçmek için 31 maddelik bir ölçek geliştirilmiştir. Ardından kısa ölçeklerin daha etkin olacağını öne sürerek ölçeğin kısa formunu geliştirmişlerdir (Salas-Vallina -Alegre, 2018). Ölçeğin kısa formu Bilginoğlu -Yozgat (2020) tarafından Türkçeye çevrilerek farklı meslek gruplarından çalışanlara uygulanarak geçerlik ve güvenilirliği çalışılmıştır. Feitor ve arkadaşları (2023) Portekiz diline, Fitriana ve arkadaşları (2022) Endonezya diline çevirerek sağlık çalışanlarında uygulamışlardır. Bu çalışmada Bilginoğlu ve Yozgat (2020) çalışmasındaki ölçek kullanılmıştır. Bu ölçek çalışmada üç değişken olduğu için az sayıda soru ile iş yeri mutluluğunu başarılı bir şekilde ölçtüğü için tercih edilmiştir.

İş yeri mutluluğu iş tatmini, örgütsel destek (Kara -Başboğa, 2022), çalışan motivasyonu örgüt uyumu (Baş - Alagöz, 2022), duygusal zeka, iş özerkliği (Demirel - Erer, 2022), liderlikle ilişkili konularda (Kılınç ve Akdemir, 2019) ve değişkenlerle çalışılmıştır. Özmen ve Apalı, (2018) duygusal emek ve iş yeri mutluluğu arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit etmiştir. Duygusal emek sağlık çalışanlarında mesleki rollerin önemli bir parçası olarak görülmektedir (Xu - Fan, 2023). Sağlık alanında iş yeri mutluluğunun duygusal emeğe değişkenleriyle yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

2.2.Duygusal emek (Emotional labor)

İnsan, düşünme ve konuşma yetisi sayesinde diğer canlılardan ayrılmaktadır. Bu özellikler, ona dünyayı anlamlandırma ve şekillendirme gücü sağlamaktadır. Sosyal bir varlık olan insanın emeğini ortaya koyarken kendisi, çevresi ve diğer insanlarla kurduğu etkileşimde duyguları önemli bir yer tutmaktadır (Kavaklı, 2019). Yaratıcılık, yetenek ve zihinsel faaliyet yoluyla bireyin çevresiyle kurduğu etkileşimde ortaya koyduğu değer üretme süreci emek olarak tanımlanmaktadır (Cholbi, 2023).

Türk Dil Kurumu, (2025) tarafından emek toplum bilimi açısından “insanın bilinçli olarak belli bir amaca ulaşmak için, hem doğal ve toplumsal çerçevesini ve de kendisini değiştiren çalışma süreci” olarak tanımlanmaktadır. Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar emek yönetimi büyük bir dönüşüm geçirmiş ve bireyin yetenekleri ile emeğinin yarattığı katma değer, bireyin toplumsal ve ekonomik değerini belirleyen temel unsurlardan biri haline gelmiştir (Koca, 2020). Hizmet sektörü gelişmiş ülkelerde toplam ekonomi içindeki payını artırmakta; gelişmekte olan ülkelerde ise ekonomik büyümenin anahtarı olarak görülmektedir (Kaymaz, 2022; Ndubuisi vd., 2023). Hizmet sektöründe çalışanlar, hizmet sunumunda yalnızca fiziksel ve zihinsel değil, aynı zamanda duygusal çabalarını da denetleyerek kullanmak zorunda kaldıkları bir emek biçimiyle karşı karşıyadır (Aslan, 2023). Bu türden çabalar Hochschild tarafından duygusal emek olarak kavramsallaştırılmıştır. İşin gereği olarak bireyin duygularını diğer kişiler tarafından izlenebilecek şekilde düzenlemesi ve bu doğrultuda tutum sergilemesi olarak tanımlanmıştır (Hochschild, 1979). Diğer bir ifadeyle çalışanlar duygularını işleyerek standartlaştırmaktalar ve yöneticilerin kontrolüne açık hale getirmektedirler.

Hochschild, (1979; 1983) başlangıçta duygusal emeği yüzeysel ve derin davranış olarak iki yönüyle ele almaktadır. Ashforth ve Humphrey, (1993) işin özelliklerine uygun duyguyu gösterme davranışı, samimi davranış, Andrew ve Feldman, (1996) kişilerarası ilişkilerde gözlemlenebilir ifadeleri gösterilmesi sürecinde planlama ve kontrol süreçleri, Grandey, (2000) bireysel ve örgütsel faktörlerin etkisiyle duygu düzenleme, Kruml ve Geddes, (2000), Chu ve Murrmann, (2006) duygusal çaba ve çelişkileri/uyumsuzluk Glomb ve Tews, (2004) gerçek, sahte bastırılmış olumlu ve olumsuz duygular inceleyerek kavramın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Duygusal emeğin çok boyutlu yapısının ölçümü için literatürde farklı ölçekler geliştirilmiştir (Yang vd., 2019; Grandey, 2000; Brotheridge - Lee, 2003; Glomb - Tews, 2004; Chu - Murrmann, 2006). Brotheridge ve Lee (2003) tarafından geliştirilen ölçek, Dursun vd. (2014) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Grandey (2000) ölçeği Krespi Boothby -Tunç Albayrak (2015), Chu - Murrmann (2006) ölçeği ise Kıral (2016) tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Ayrıca Değirmenci Öz ve Baykal (2018), hemşireler için özel bir ölçek geliştirmiştir. Bu çalışmada Diefendorff vd. (2005) tarafından geliştirilen Begenirbaş ve Basım

(2012) tarafından Türkçeye uyarlanarak hizmet sektöründe geçerliliği ve güvenilirliği çalışılan ölçekteki ifadeler tercih edilmiştir. Bu ölçek duygusal emeği başarılı bir şekilde ölçmekte, soru sayısı, ifadeler araştırmada faydalanılan diğer ölçeklerle uyum göstermektedir.

Hizmet örgütlerinde duygusal emeğin önemi tartışmasızdır ve bu emek sadece hizmet alıcısına (müşteri, hasta veya vatandaş) yönelik değil, aynı zamanda örgüt içindeki aktörlere (iş arkadaşları veya yöneticiler) de sergilenmektedir (Yürür vd., 2022). Duygusal emek, bir yandan çalışanların iletişim becerileri ve duygusal çabalarıyla örgütsel başarıya katkı sağlayan önemli bir unsur olarak değerlendirilirken, diğer yandan çalışanların duygusal dengelerinde bozulmalara yol açma riski taşımaktadır (Duman, 2017). Bu durum, çalışanlar arasındaki ilişkilerin ve işyeri ortamının sağlıklı bir şekilde yönetilmesi açısından büyük bir rol oynamaktadır. Wen ve arkadaşları (2019) ön saflardaki personelin duygusal emek yönetimi, işletmelerin sürdürülebilir başarısı için kritik bir öneme sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Müşteriyle doğrudan etkileşimde bulunan çalışanların duygusal düzenleme becerileri, müşteri memnuniyeti ve işletme başarısı üzerinde büyük bir etki yarattığını bildirmektedir. Canbolat (2023) çalışanların işten ayrılma niyetinin yüksek olması durumunda, duygusal emeğin iş performansına etkisinin daha fazla olduğu ileri sürmektedir.

Sağlık sektörü için çalışan memnuniyeti ve refahı hizmet kalitesinin sağlanabilmesi için gün geçtikçe önemi artmaktadır. Sağlık sektöründeki işletmeler hizmet kalite kriterlerinden müşteri üzerine yoğunlaşma memnuniyet ve müşteri bağımlılığı önemli hale gelmektedir (Manzoor vd., 2019). Sağlık hizmetlerinde yapılan dönüşüm ve değişimler sağlık çalışanlarının mesleki gerekliliğin ötesinde duygusal emekleri üzerindeki kontrol ve baskısını artırmakta duygusal emeğin bir meta haline gelmesi söz konusu olmaktadır (Kaya - Tekin, 2013).

Son yıllarda duygusal emek kavramının sağlık sektöründe algılanan kurumsal itibar ve işe bağlılık (Kıyat vd., 2018), örgütsel adalet (Üstün, 2017), liderlik yaklaşımları (Aydoğan, 2019), tükenmişlik (Köse vd., 2011), iş doyumu (Oral - Köse 2011) kişilik ve psikolojik esenlik (Erol Korkmaz, 2021), sağlığın yeniden yapılanması (Kaya - Tekin, 2013), duygusal emeğin yöneltildiği kitle (Yürür vd., 2022) değişken ve konularıyla çalışmalara rastlanmıştır. İş yeri mutluluğu ve yönetici desteği konusunda yapılan çalışmaya rastlanamamıştır.

2.3.Algılanan yönetici desteği (Perceived manager support)

Yöneticiler, çalışanların en çok iletişim kurduğu ve kurumu temsil eden kişiler olarak, ihtiyaç ve beklentilere göre kaynakları yönlendirir ve işyerindeki iletişim ile ilişkilerde belirleyici bir rol oynamaktadır (Türkkan -Ülbeği, 2022). İşyerleri, çalışanlar ve işverenler arasında açıkça görünmeyen, ancak her zaman varlığını hissettiren potansiyel anlaşmazlık zeminine sahiptir (Kamel vd., 2017). Bu ortamda yöneticilerin davranışları yalnızca çalışma koşullarını değil, aynı zamanda çalışanların algılarını ve motivasyonlarını da önemli ölçüde etkilemektedir (Ece- Gültekin, 2018). Bu nedenle, çalışanların yöneticilerinden destek gördüklerini hissetmeleri, iş ilişkilerini güçlendiren ve olası çatışmaları önleyen bir unsur olarak kabul edilebilir. Algılanan yönetici desteği ise, çalışanların katkılarının yöneticileri tarafından değerli ve önemli bulunduğu dair inançlarını ifade etmektedir (Türkkan- Ülbeği, 2022). Bu destek, çalışanların birebir yaşadığı olumlu ilişkilerden kaynaklanmaktadır (Pekdemir vd., 2013; Gordon vd., 2019).

Yönetici desteği, örgütsel yapı içerisinde çalışanların motivasyonlarını, işe bağlılıklarını ve tükenmişlik gibi olumsuz durumları anlamada ve bunları iyileştirmede önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. (Nedim - Suzan, 2020). İşyerlerinde işgücünün etkinliğini artırmak, insan kaynaklarını yönetmek için önemli bir araç olarak görülmektedir (Gordon vd., 2019). Yönetici desteğini işyerinde istenmeyen işletmeye mali yükler getiren iç çıktılarını azaltan işten ayrılma niyeti, işe devamsızlık, tükenmişlik, stres gibi unsurlarda olumsuz etkileri azaltmakta, motivasyon, örgütsel vatandaşlık, bağlılık gibi olumlu iş çıktılarını artıran göstermektedir (Göktepe, 2017). Destekleyici yönetim anlayışının uygulandığı örgütlerde, çalışanların üretkenlikleri, iş doyumları, örgütü yaşatma, örgüte uyum sağlama ve örgütün yönetimine katılım gibi davranışlarının arttığı gözlemlenmektedir (Ece - Gültekin, 2018). Algılanan yönetici desteği olumlu sonuçları açısından yaygın olarak incelenmektedir. Ancak konunun çalışanlarda etik olmayan yönetici yanlış davranışlara yol açabileceği öne sürülmektedir. Çalışanlarda makyavelizmin belirginleşebileceği bildirilmektedir (Li vd., 2022).

Yönetici desteği üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde kavramın Karasek ve arkadaşları (1982) ile üzerinde durulan ve çalışılmaya başladığı

söylenebilir. Eisenberger ve arkadaşları, (1986) kavramı örgütsel bağlılıkla ilişkilendirmişlerdir. Akademik çalışmalarda, 2000’li yıllardan itibaren kavrama artan bir ilgi görülmekte ve hizmet sektörü bağlamında farklı boyutlarıyla ele alındığı görülmektedir (Ece - Gültekin, 2018). Bhanthumnavin (2000) bilgisel, duygusal ve maddi destek olarak ele alırken, Kraimer ve Wayne (2004) ek olarak kariyer desteğini de eklemiştir. Göktepe, (2017) soyut ve somut destek olarak boyutlamıştır. Giray - Şahin, (2012) ise yönetici kurum aile ve çevre desteği boyutlarıyla konuyu ele almayı tercih etmiştir. Bunlarla birlikte algılanan yönetici desteği sosyal destek ve örgütsel destek kavramı içerisinde eş, ebeveyn, çocuk, iş arkadaşı gibi çeşitli kişiler tarafından sağlanan destekle birlikte ele alınarak ölçülmektedir (Karasek vd., 1982; Abbey vd., 1985; Eisenberger vd., 1986). Zaman içerisinde organizasyon ve yönetici kavramının özdeşleştiği, sıklıkla birbiri yerine kullanıldığı, lider üye etkileşimi yönetici değerlendirmesi, algılanan organizasyon desteği, örgütsel bağlılık, teşvik sistemleri gibi ölçütlerle birlikte incelendiği görülmektedir (Rhoades - Eisenberger, 2002). Bu çalışmada ifade uyumu ve ölçme aracının madde yapısına uyan ve kavramın ölçme araçlarına ilham kaynağı olan Karasek ve arkadaşları (1982) çalışmasında yer alan yönetici desteği boyutundaki ifadeler tercih edilmiştir.

Sağlık sektörü yoğun mesai saatleri, vardiya sistemi, hastane ortamının getirdiği yüksek gerilimli ortamlar, hasta bakımı, hasta yakınlarının yönetilmesi gibi durumlar nedeniyle hizmet sektöründe özel bir yere sahiptir (Polat - Köse, 2024). Matrix yapıları nedeniyle sağlık hizmetlerinde çalışanların motivasyonları ve performansları açısından yönetici desteği önemli bir ihtiyaç olarak görülmektedir (Kamel vd., 2017).

Liretarürde algılanan yönetici desteği covid-19 sürecinin ilk fazında sağlık çalışanlarının ruh sağlığına etkisi (Skogsberg vd., 2022), algılanan yönetici ve örgütsel desteğin işten ayrılma niyetine aracılık etkisi (Siddiqi vd., 2024), algılanan yönetici ve çalışma arkadaşları desteğinin örgütsel bağlılığa etkisi (Karaca vd., 2022), iş stresinin algılanan yönetici desteği ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide üstlendiği rol (Taş - Özkara 2020), hemşirelerde algılanan yönetici desteğinin işe gömülme arasındaki ilişki (Naglaa vd., 2024), sağlık profesyonellerinde algılanan yönetici desteği işten ayrılma niyetine etkisi (Xiaolong vd., 2023), algılanan yönetici, çalışma arkadaşları örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi (Tozkoparan - Tenteriz 2022), paternalistik liderlik tarzı

ve örgütsel özdeşleşme (Karabulut - Seymen Aytemiz 2020), hemşirelerde yönetici desteği ve işperformansı (Zahrah vd., 2019), sağlık çalışanlarında algılanan yönetici desteği ile psikolojik sahiplenme arasında örgütsel öğrenmenin aracılık rolü (Polat - Köse, 2024) çalışmaları bulunmaktadır.

2.4.Hipotez geliştirme ve araştırma modeli

Mevcut alanyazın incelendiğinde, üç değişkenin birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Algılanan yönetici desteği birçok çalışmanın odak noktası olmasına rağmen, bu yapıdaki iş yeri mutluluğu ve duygusal emek değişkenleri ile birlikte ele alınmamıştır.

Rhoades ve Eisenberger, (2002) literatür taraması çalışmasında araştırmalarda organizasyon ve yönetici kavramının birbirinin yerine kullanıldığı ve hatta özdeşleştirdiğini bildirmektedir. Özdemir, (2022), psikolojik sermayenin örgütsel destek ile işyerindeki mutluluk arasındaki aracılık rolünü incelemiştir. Araştırma, 207 beyaz yakalı çalışandan toplanan verilerle gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, yüksek düzeyde örgütsel destek algılayan çalışanların, daha iyi iş katılımına yol açacak olumlu psikolojik kaynaklar üretme olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Novliadi ve Anggraini, (2018) çalışmasında, 95 kişi katılmış ve iş tatmini ile algılanan örgütsel desteğin, çalışanların iş yerindeki mutluluğunu artırdığı bulunmuştur. Turunç ve Altan (2021) çalışmasında, algılanan örgütsel destek ile iş yaşamında mutluluk arasındaki ilişkide iş-yaşam dengesi ve yaşın düzenleyici rolü araştırılmıştır. Çalışma, 412 çalışanla yapılmış ve algılanan örgütsel destek ile hedonik ve eudaimonik mutluluk arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bulguların rehberliğinde 1. hipotez öne sürülmüştür.

H₁: İşyeri mutluluğunun algılanan yönetici desteğine pozitif yönde etkisi vardır.

Altaş ve arkadaşları (2024) tarafından yürütülen çalışmada, hemşirelerde yönetici desteği, özerklik, iş tatmini ve duygusal emek arasındaki ilişkiler incelenmiş ve 416 hemşirenin katılımıyla elde edilen veriler analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, yönetici desteğinin duygusal emek üzerindeki etkisine ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Bu ilişkinin örneklem veya bağlamsal faktörler nedeniyle gözlemlenemediği düşünülmektedir. Korkut ve Çetin Gürkan, (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, kamu ve özel sektörde görev yapan 300 sağlık çalışanının katılımıyla algılanan

yönetici desteğinin duygusal emek üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma bulguları, her iki sektörde de yönetici desteğinin duygusal emek üzerinde kısmi bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Başlar ve Aydın Göktepe, (2021) tarafından yürütülen çalışmada, eğitim sektöründe çalışan 241 katılımcı ile algılanan yönetici desteği ile duygusal emek gösterimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma bulguları, algılanan yönetici desteğinin duygusal emeği pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Peng ve arkadaşları (2022) hemşirelerin algıladıkları örgütsel destek ile mesleki değerleri arasındaki ilişkide duygusal emeğin aracı rolünü araştırmıştır. 1017 hemşire ile gerçekleştirilen çalışmada Algılanan örgütsel destek ile duygusal emek arasında pozitif orta düzeyde bir korelasyon belirlenmiştir. Literatürde Algılanan örgütsel desteğin duygusal emek üzerinde olumlu etkisi bulunduğuna yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Zeng vd., 2021; Atilla - Kılıç, 2022). Çalışmalardan elde edilen bulgular sağlık çalışanlarının duygusal emek düzeylerinin, algıladıkları yönetici desteği ile doğrudan ve belirli ölçüde ilişkilendiğini düşündürmektedir (Yang - Chen, 2021). Litaratür bilgisi doğrultusunda 2. Hipotez geliştirilmiştir.

H₂: Algılanan yönetici desteğinin duygusal emeğe pozitif yönde etkisi vardır.

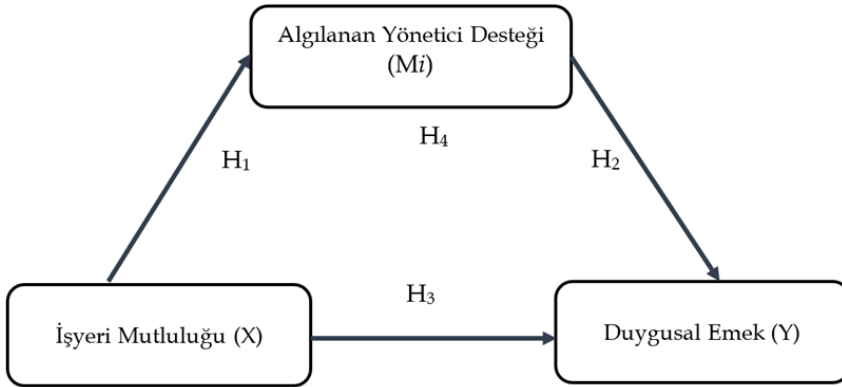
Özmen ve Apalı, (2018), duygusal emek davranışları ile işyeri mutluluğu arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma, Burdur ilinde faaliyet gösteren 96 muhasebe bürosunda çalışan 156 meslek mensubu ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, her iki değişken ve bunların alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Kösen ve Arslan, (2024), duygusal emek ve iş performansının işyeri mutluluğunun sağlanmasındaki aracılık rolünü incelemiştir. Araştırma, İstanbul ilinde perakende spor giyim sektöründe çalışan 252 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar farklı hizmet sektörlerinde olsa da değişkenler arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Sağlık çalışanlarıyla yapılan çalışmalarda Ju, Kwon ve Nam, (2015), işyeri mutluluğu, çalışma ortamı ve duygusal emek arasındaki ilişkileri 291 hemşirenin katılımıyla incelemiş ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Saritha ve Mmukherjee, (2024) ise çalışanların mutlu ve ilgili hissettiklerinde işe daha güçlü bağlandıklarını, iletişim, işbirliği ve takım çalışmasına daha açık hale geldiklerini belirtmektedir. Ayrıca, meslektaşları ve müşterilerle daha iyi ilişkiler kurarak olumlu bir işyeri kültürünün oluşmasına katkıda bulunduklarını vurgulamaktadır. Çalışmalardan hareketle 3. Hipotez ileri sürülmüştür.

H₃: İşyeri mutluluğun duygusal emeye pozitif yönde etkisi vardır.

Hasta ve yakınlarıyla yoğun iletişim halinde olan sağlık çalışanlarının sergilediği yüksek düzeyde duygusal emek, uzun vadede tükenmişlik ve mesleki tatminsizlik riskini artırabilir (Altan- Özpehlivar, 2019). Bu noktada algılanan yönetici desteği, çalışanların psikolojik dayanıklılığını güçlendirerek işyeri mutluluğunu artıran önemli bir tampon mekanizması işlevi görebilir (Turunç-Altan, 2021). İşyerinde desteklendiğini hisseden çalışan, kendini daha değerli ve motive hissederek olumlu duygusal ifadeleri daha içten biçimde yansıtabilir. Bu durum, işyeri mutluluğu ile duygusal emek arasında dolaylı bir ilişki olabileceğine işaret etmektedir. Algılanan yönetici desteği, çalışanların olumlu deneyimlerini artırarak bu iki değişken arasındaki etkileşimde kuramsal olarak aracı bir rol üstlenebilir. Literatürde bu üç değişkenin bir arada ele alındığı çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, mevcut kuramsal temeller doğrultusunda bu çalışmada 4. hipotez geliştirilmiştir.

H₄: İşyeri mutluluğunun duygusal emeye etkisinde algılanan yönetici desteğinin aracılık etkisi vardır.

Geliştirilen hipotezler doğrultusunda araştırmanın kavramsal çerçevesi Şekil 1’de görselleştirilmiştir.



Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

3. Araştırma Yöntemi

Nicel araştırma deseninde tasarlanan araştırmanın verileri 1 Eylül-31 Ekim 2024 tarihleri arasında sağlık sektöründe çalışanlardan yüzyüze anket yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırmanın problemi: İşyeri mutluluğunun duygusal emeğe etkisinde algılanan yönetici desteğinin aracı rolünü incelemektir.

3.1. Araştırmanın evren ve örnekleme

Bu araştırma, TR52 Karaman Konya alt istatistik bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, bölgede çalışmanın yapıldığı dönemde 6025 hekim, 10120 Hemşire/Ebe, 8261 diğer meslek gruplarından 24.406 sağlık çalışanı bulunmaktadır. Bireysel çalışma pratiklerinin kurumsal ekip yapılarından ayrışması nedeniyle, eczacılar ve dış hekimleri örnekleme sürecine dâhil edilmemiştir (TÜİK, 2022). Araştırmanın örnekleme için ilk olarak Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu (2002), tarafından önerilen formülden ($n = N \cdot t^2 \cdot p \cdot q / d^2 \cdot (N-1) \cdot t^2 \cdot p \cdot q$) faydalanılarak basit tesadüfi örnekleme için %95 güven düzeyinde ve %5 duyarlılıkta örnekleme büyüklüğü 378 önerisi ele alınmıştır. İkinci olarak Bryman ve Cramer (2002) ölçek sayısının 5 veya 10 katı önerisi dikkate alınmıştır. Ölçekte toplam 27 ifade bulunduğu için 270 olarak hesaplanmıştır. Üçüncü olarak Comrey ve Lee (1992) faktör analizi için 300 verinin iyi büyüklük ölçütü dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda örnekleme büyüklüğü 270-378 olarak belirlenmiştir. Çalışmada geniş evrenlerde sıkça kullanılan kolayda örnekleme yoluyla 403 sağlık çalışanına ulaşılmıştır. Standart sapması 0,5 ten küçük olan 36 anket analiz dışında bırakılarak 367 veri setiyle çalışmayla istatistik analizler yapılmıştır.

3.2. Veri toplama araçları

Veri toplama formu 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik verileri derlemeye yönelik 6, ikinci bölümde işyeri mutluluğu ölçeğinde 9, üçüncü yönetici desteği ölçeğinde 5, dördüncü duygusal emek ölçeğinde 13 madde yer almaktadır. Veri toplama aracı, madde sayısı ve ifade uyumu açısından alanında uzman akademisyenler tarafından incelenmiş; ardından ölçeklerin anlaşılabilirliğini ve uygulanabilirliğini test etmek amacıyla ön uygulama gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçekler 1 ile 5 arasında derecelendirilen Likert tipi puanlama sistemi ile ölçümlenmiştir. Bu doğrultuda, puanların ifade ettiği düzeyler 1,00–2,50 arası düşük, 2,51–3,50 arası orta, 3,51–5,00 arası ise yüksek olarak değerlendirilmektedir. Ölçeklerin güvenilirliği Cronbach's alfa katsayısına göre, $\alpha \geq ,80$ değerleri yüksek (iyi) güvenilirlik; $,70 \leq \alpha < ,80$ arası değerler kabul edilebilir düzeyde güvenilirlik; $,60 \leq \alpha < ,70$ arası orta düzeyde güvenilirlik; $\alpha < ,60$ ise düşük güvenilirlik olarak yorumlanmaktadır. Kullanılan ölçekler ve alt boyutlarında Cronbach's alfa değerlerinin kabul edilebilir ve iyi olduğu görülmektedir (Saruhan - Özdemirci 2013). Ölçekler hakkında bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

İşyeri mutluluğu ölçeği: Salas-Vallina veve Alegre (2018) tarafından geliştirilmiş olup, Bilginoğlu ve Yozgat (2020) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, toplam 9 maddeden ve işe angaje olma, iş tatmini ve örgüte bağlılık boyutlarından oluşmaktadır. Ters kodlanan herhangi bir madde içermemektedir. Yanıtlar, 1 (Kesinlikle Katılmıyorum) ile 5 (Kesinlikle Katılıyorum) arasında derecelendirilen beşli Likert ölçeği ile alınmaktadır. Ölçekten elde edilen puanın artması, işyeri mutluluğunun yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin iç tutarlılığı yüksek olup, Cronbach's alpha katsayısı alt boyutlarda işe angaji olma ,82; iş tatmini ,94; örgüte bağlılık ,93; toplamda ,89 olarak, olarak rapor edilmektedir. Bu çalışmada Cronbach's Alpha katsayısı ,86; alt boyutlarda ise işe angaje olma ,76; iş tatmini ,67; örgüte bağlılık ,76 olarak belirlenmiştir.

Duygusal Emek Ölçeği, Diefendorff ve arkadaşları (2005) tarafından geliştirilmiş olup, Basım ve Beğenirbaş (2012) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, toplam 13 maddeden ve yüzeysel rol yapma, derinden rol yapma ve doğal duygular olarak 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Katılımcılar, ölçek maddelerini 1 (Hiçbir Zaman) ile 5 (Her Zaman) arasında derecelendirilen beşli Likert tipi bir ölçekle yanıtlamaktadır. Ölçekte ters kodlanan ifade bulunmamaktadır. Ölçekten elde edilen puanın yüksek olması, bireyin duygusal emek düzeyinin daha yoğun olduğunu göstermektedir. Ölçeğin iç tutarlılığı yüksek olup, Cronbach's alpha katsayısı her iki örneklem için ,80; alt boyutlarda ise yüzeysel davranış ,84/,84; derinlemesine davranış ,88/,86; samimi davranış ,80/,80 olarak rapor edilmektedir. Bu çalışmada hesaplanan Cronbach's alpha katsayısı ise ,756; alt boyutlarda ise yüzeyel davranış ,80; doğal davranış ,83; samimi davranış ,80 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin, Türkiye'deki iş yaşamında duygusal

emek davranışlarını ölçmek için geçerli ve güvenilir bir araç olduğu bildirilmektedir. Ölçekte yer alan ifadeler, “mesleğimi yaparken” kök ifadesiyle katılımcılara sunulmuştur.

Algılanan yönetici desteği için Karasek ve arkadaşları (1982) geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Ölçek, 5 maddeden oluşmakta olup, ters kodlanan herhangi bir ifade içermemektedir. Karasek’in çalışması, algılanan yönetici desteğini değerlendiren araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Giray - Şahin 2012; Göktepe 2017; Tozkoparan -Tenteriz 2022; Türkkkan - Ülbeği 2022). Katılımcılar, ölçek maddelerini 1 (Kesinlikle Katılmıyorum) ile 5 (Kesinlikle Katılıyorum) arasında beşli Likert tipi bir ölçek ile yanıtlamıştır. Ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach’s alpha katsayısı ,84 olarak rapor edilmiştir. Bu araştırmada ise ,92 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten elde edilen puanın artması, bireyin yöneticisinden algıladığı desteğin yüksek olduğunu göstermektedir.

3.3. Veri analizleri

Elde edilen verilerin tanımlayıcı analizleri ve güvenilirlik testleri SPSS 26.0, doğrulayıcı faktör analizi AMOS 24.0, aracılık etkisi analizi ise Hayes'in (2018) geliştirdiği PROCESS Macro (Model 4) ile gerçekleştirilmiştir. Aracılık etkisinin yorumlanmasında ise bootstrap tekniğinden yararlanılmıştır.

4. Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın amacı ve hipotezleri çerçevesinde gerçekleştirilen analizler sonucu ortaya çıkan veriler sunulmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkiler, hipotezler doğrultusunda sırayla istatistiksel sonuçlara dayalı olarak yorumlanmış ve anlamlılık düzeylerine göre değerlendirilmiştir.

TR-52 Konya-Karaman alt istatistik bölgesi'nde gerçekleştirilen çalışmada 367 sağlık çalışanına ait demografik bilgiler Tablo 1’de ayrıntılı şekilde sunulmuştur.

Tablo 1-Katılımcıların demografik özellikleri (n=367)

Demografik Özellikler	n	%	Demografik Özellikler	n	%
Cinsiyet			Medeni hal		
Erkek	153	58,3	Evli	174	47,4
Kadın	214	41,7	Bekar	193	52,62

Yaş	20-34	220	59,9	Çalışma süresi	1-10	198	54,0
	35-44	98	26,7		11-25	135	36,8
	45-65	49	13,4		25-99	34	9,2
Eğitim	Lise	45	12,3	Meslek	Doktor	17	4,6
	Ön lisans	129	35,1		Hemşire/Ebe	149	40,6
	Lisans	130	35,4		Diğer sağlık çalışanı	201	54,8
	Lisansüstü	63	17,2				

Tablo 1'e baktığımızda araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının, %58,3'ü erkek, %41,7'si kadındır. Medeni durumlarına göre %47,4'ü evli, %52,6'sı bekârdır. Katılımcıların %59,9'u 20-34 yaş aralığında, %26,7'si 35-44 yaş aralığında ve %13,4'ü 45-65 yaş aralığındadır. Eğitim düzeyi incelendiğinde, katılımcıların %12,3'ü lise, %35,1'i ön lisans, %35,4'ü lisans ve %17,2'si lisansüstü eğitime sahiptir. Çalışma süresine göre katılımcıların %54'ü 1-10 yıl, %36,8'i 11-25 yıl ve %9,2'si 25 yıldan fazla süredir çalışmaktadır. Mesleki dağılım açısından bakıldığında, katılımcıların %4,6'sı doktor, %40,6'sı hemşire, 54,8'i diğer meslek gruplarındandır. Bu veriler, araştırma grubunun büyük ölçüde genç, hemşire ağırlıklı ve çeşitli eğitim düzeylerinden oluştuğunu göstermektedir.

Araştırmada kullanılan değişkenler, değişkenlerin alt boyutlarına yönelik tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik ve korelasyon analizi sonuçları Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Korelasyon Analizi Bulguları (n=367)

	Ort	S.S.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1-Algılanan Yönetici Desteği	2,90	1,07	(,925)								

2-İş- yeri Mut- lu- luğu	3,1 2	,82	,532**	(,856)							
3- İşe An- gaje Olm a	3,5 3	,89	,320**	,796**	(,762)						
4-İş Tat- mini	2,8 6	,98	,473**	,893**	,604**	(,668)					
5- Ör- güte Bağ- lılık	3,0 1	1,0 4	,542**	,850**	,464**	,658**	(,764)				
6- Duy- gusal Eme k	2,9 4	,66	,238**	,269**	,193**	,276**	,213**	(,756)			
7- Yü- zey- sel Dav- ranış	2,4 5	,96	,140**	,109*	,001	,166**	,100	,758**	(,805)		

8- De- rinle- me- sine Dav- ranış	3,1 6	1,0 1	,156**	,221**	,200**	,224**	,142**	,745**	,309**	(,834)	
9- Sa- mimi Dav- ranış	3,6 1	1,1 1	,182**	,236**	,253**	,149**	,203**	,355**	,162**	,166**	(,803)

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır. * Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

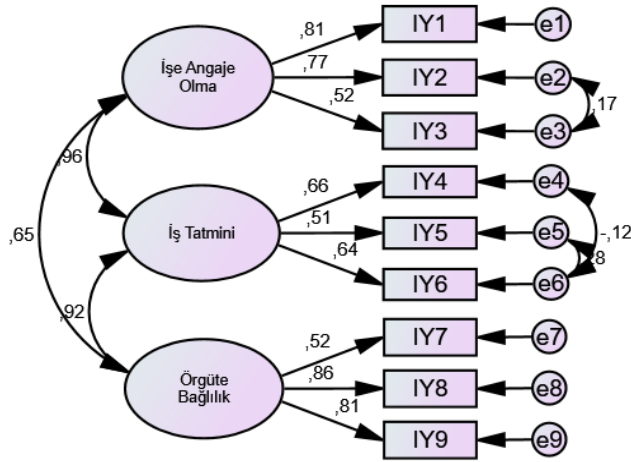
Not: Parantez içerisindeki değerler Cronbach's Alpha katsayılarıdır. Ort = Ortalama, S.S. = Standart Sapma

Tablo 2'de görüldüğü gibi algılanan yönetici desteği işyeri mutluluğu ile ($r, 0,3-0,7$) orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki düzeyine sahiptir. Duygusal emek algılanan yönetici desteği ile düşük ($r, 0-0,3$) düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki düzeyindedir. İşyeri mutluluğu duygusal emek ile pozitif yönde ve düşük ($r, 0-0,3$) düzeyde anlamlı ilişkilidir (Saruhan - Özdemirci 2013). Değişkenler arasında düşük ve orta düzeyde, pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Değişkenlerin alt boyutlarında düşük ve orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmektedir. Katılımcıların cevaplarının ortalamaları değerlendirildiğinde, iş yeri mutluluğu değişkeninde olumlu, algılanan yönetici desteği ve duygusal emek değişkenlerinde ise olumsuz eğilime yakın seviyelerde bir tutum sergilendiği görülmektedir.

Çalışmada kullanılan ölçeklerin daha önce geliştirilmiş ve yapı geçerliliği sağlanmış olması nedeniyle keşfedici faktör analizi yerine doğrulayıcı faktör analizi tercih edilmiş ve analiz bulgularına aşağıda yer verilmiştir.

4.1. Doğrulayıcı faktör analizi

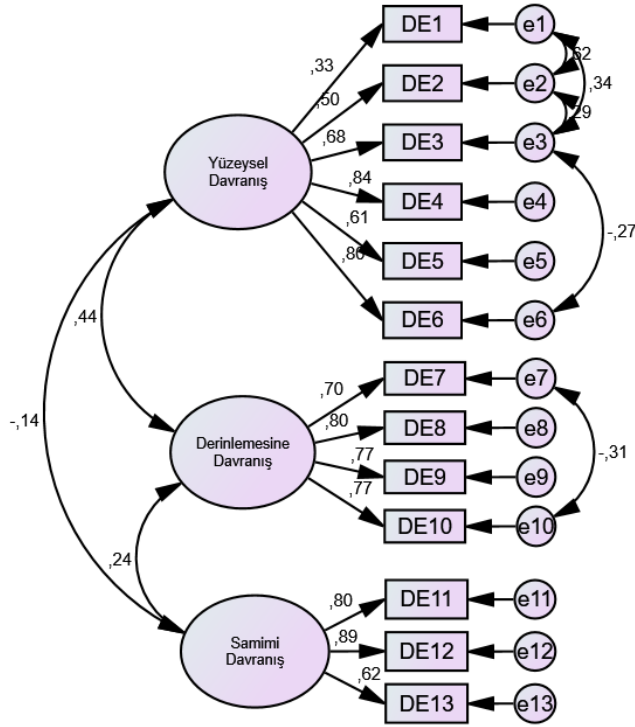
Korelasyon analizlerinden sonra elde edilen verilerin yapı geçerliliğinin doğrulanması için her bir ölçek için doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. İlk olarak işyeri mutluluğu ölçeğine uygulanan birinci düzey çok faktörlü DFA modeli şekil 2'deki gibidir.



Şekil 2. İşyeri Mutluluğu ölçeği DFA Modeli

Şekil 2’de görüldüğü üzere ölçek maddelerinin faktör yükleri ,51 ile ,86 anlamlı/ iyi yapılanmış değerleri arasında değişmektedir. Katsayıların ,50 üzerinde olması anlamlı ,70 üzerinde olması iyi yapılanmış olarak değerlendirilmektedir. Veriler ölçek maddelerinin ait oldukları boyuta uyum sağladığını göstermektedir Hair ve arkadaşları (2014) Ayrıca, DFA modeli sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 3’te sunulmuştur.

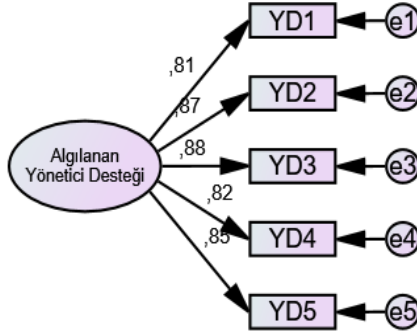
Şekil 3’te duygusal emek ölçeğine yönelik gerçekleştirilen birinci düzey çok faktörlü DFA modeli yer almaktadır.



Şekil 3. Duygusal emek ölçeği DFA Modeli

Şekil 3'te görüldüğü üzere duygusal emek ölçeğinin ilk maddesi dışındaki maddelerinin faktör yükleri ,50 ile ,89 anlamlı/iyi yapılanmış değerler arasındadır. Madde faktör yüklerinin minimum düzeyi ile farklı görüşler bulunmaktadır. Örneklem büyüklüğü açısından değerlendiren Hair ve arkadaşları, (2014) örneklemin 350 olması durumunda ,30 faktör yük değerinin anlamlı kabul edilebileceği bildirilmektedir. Ölçek maddelerinin uyum sağladığı anlaşılmaktadır. Tablo 3'te DFA modeli sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri baz alınarak toplu bir değerlendirme yapılacaktır.

Şekil 4'te ise algılanan yönetici desteği ölçeğine yönelik gerçekleştirilen tek faktörlü DFA modeli yer almaktadır.



Şekil 4. Algılanan Yönetici desteği ölçeği DFA modeli

Şekil 4'te görüldüğü üzere ölçek maddelerinin faktör yükleri 0,81 ile ,85 arasındadır. Hair ve arkadaşları (2014) ,70'i aşan yüklerin iyi tanımlanmış bir yapının göstergesi olarak kabul etmektedir. DFA modeli sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri aşağıda Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Ölçekler DFA Modeli Uyum İndeksleri

İndeks	İşyeri Mutluluğu Ölçeği	Duygusal Emek Ölçeği	Algılanan Yönetici Desteği Ölçeği	İyi Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri
X ² /df	4,876	3,451	1,475	<3	3< (X ² /df)<5
RMSEA	0,78	,076	,040	<,05	<,08
SRMR	,054	,071	,011	<,05	<,08
CFI	,932	,933	,998	>,95	>,90
NFI	,918	,909	,995	>,95	>,90
GFI	,934	,927	,992	>,95	>,90

AGFI	,906	,913	,976	>,95	>,90

Not: X^2/df = Ki kare / serbestlik derecesi, RMSEA = Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü, SRMR = Standartlaştırılmış Ortalama Hataların Karekökü, CFI = Karşılaştırmalı Uyum İndeksi, NFI = Standart / Normlaştırılmış Uyum İndeksi, GFI = Uyum İyiliği İndeksi, AGFI = Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi

Kaynak: Schermelleh-Engel vd., (2003); Yaşlıoğlu, (2017); Gürbüz, (2021).

Tablo 3'te görüldüğü üzere X^2/df , RMSEA, SRMR, CFI, NFI, GFI ve AGFI değerleri işyeri mutluluğu ve duygusal emek ölçekleri için kabul edilebilir düzeyde iken algılanan yönetici desteği ölçeği için iyi uyum değerine sahiptir. Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4 ve Tablo 3 birlikte değerlendirildiğinde işyeri mutluluğu, duygusal emek ve algılanan yönetici desteği ölçeklerinin elde edilen veriler ile doğrulandığı kabul edilmiştir. Bu aşamadan sonra hipotez testlerine geçilmiştir.

İş görenlerin işyeri mutluluğunun duygusal emeğine etkisinde algılanan yönetici desteğinin aracılık rolünün olup olmadığını test etmek amacıyla bootstrap yöntemini baz alan regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analizler Hayes (2018) tarafından geliştirilmiş olan ve SPSS yazılımında makro olarak çalışan Process Macro Model 4 aracılığı ile yürütülmüştür. Buna göre elde edilen bulgular Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4. Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analiz Sonuçları (N=367)

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri					
	M (Algılanan Yönetici Desteği)			Y (Duygusal Emek)		
		b	S.H.		b	S.H.
X (İşyeri Mutluluğu)	a	.692*	.058	c'	.159*	.047
M (Algılanan Yönetici Desteği)	-	-	-	b	.082	.036
Sabit	i _M	.732*	.187	i _Y	2.202*	.133

$R^2 = .283$	$R^2 = .154$
$F(1; 365) = 144.046; p < .001$	$F(2; 364) = 16.911; p < .001$

Not: * $p < .001$; S.H.: Standart Hata. Standardize edilmemiş beta katsayıları (b) raporlanmıştır.

4.2. Hipotez testleri

Analiz bulgularına göre işyeri mutluluğunun algılanan yönetici desteğini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir ($b=.692$, %95 GA [.5789, .8058], $t=12.002$, $p<.001$). Aynı zamanda işyeri mutluluğu, algılanan yönetici desteğinin yaklaşık %28'ini ($R^2=.283$) açıklamaktadır. Bu durumda araştırmanın H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Aracı değişken olan algılanan yönetici desteği ile işyeri mutluluğu değişkeninin, sonuç değişkeni olan duygusal emek üzerindeki birlikte etkileri incelendiğinde algılanan yönetici desteğinin, duygusal emeği istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemediği tespit edilmiştir ($p>.001$). Bu durumda araştırmanın H2 hipotezi reddedilmiştir.

İşyeri mutluluğu ise duygusal emeği istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ve pozitif yönde etkilemektedir ($b=.159$, %95 GA [.0655, .2519], $t=2.2457$, $p<.001$). Algılanan yönetici desteğinin olmadığı bir modelde, işyeri mutluluğunun, duygusal emek üzerindeki etkisi, diğer bir ifade ile toplam etki incelendiğinde, işyeri mutluluğunun, duygusal emek üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($b=.215$, %95 GA [.1359, .2946], $t=5.3352$, $p<.001$). Bu durumda araştırmanın H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Son olarak işyeri mutluluğunun duygusal emek üzerinde dolaylı etkisinin anlamlı olduğu, dolayısıyla algılanan yönetici desteğinin, işyeri mutluluğu ile duygusal emek arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini söylemek mümkündür ($b=.057$, %95 GA [.0131, .1017]). Bu durumda araştırmanın H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Ayrıca kısmi ve tam etki büyüklükleri incelendiğinde her iki durumda da güven aralıklarının sıfır değerini kapsamadığı tespit edilmiştir. Tam

standardize etki büyüklüğü .071, kısmi standardize etki büyüklüğü ise .086'dır. Bu durumda test edilen modeldeki aracılık etkisinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç Tartışma Öneriler

Sosyal Değişim Teorisi'ne göre, bireyler sosyal etkileşimlerinde maliyetleri ve kazanımları değerlendirerek hareket eder ve karşılıklılık ilkesi doğrultusunda olumlu deneyimlere benzer şekilde yanıt verirler. Bu bağlamda, insanlar karşılıklı yarar sağlayan ilişkileri sürdürme eğiliminde olup, bir ilişkide kazanç maliyetten fazla olduğunda bu ilişkiye devam etme olasılıkları artmaktadır. Bu teorik çerçeveden yola çıkarak, çalışmada işyeri mutluluğunun duygusal emek üzerindeki etkisinde algılanan yönetici desteğinin aracı rolü incelenmiştir. Bu üç değişken 367 sağlık çalışanı ile TR52 Konya Karaman alt istatistik bölgesinde yürütülmüştür. Araştırmada geliştirilen hipotezler doğrultusunda dört bulguya erişilmiştir.

Bulgulardan ilkinde işyeri mutluluğunun, algılanan yönetici desteği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Literatürde her iki kavramın birlikte ele alındığı sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Rhoades ve Eisenberger (2002), örgüt ve yönetici kavramlarının birçok çalışmada özdeşleştirildiğini ve bu iki yapının birbirinin yerine kullanıldığını ifade etmektedir. Bu nedenle örgütsel destek, yönetici desteği iş yeri mutluluğu kavramlarının birlikte ele alındığı çalışmalara bakıldığında Turunç ve Altan, (2021) algılanan örgütsel desteğin hem hedonik (hazza dayalı) hem de eudaimonik (anlam ve amaç odaklı) mutlulukla pozitif ilişkili olduğunu bildirmektedir. Kara ve Başboğa, (2022) işyeri mutluluğunun algılanan örgütsel desteği pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilediği öne sürmektedir. Erer ve Savaş, (2023), lider üye etkileşiminin iş yerine mutluluğa etsinde iş tatmininin düzenleyici rol oynadığını tespit etmiştir. Hawes ve Wang, (2022) hemşire yardımcılarında süpervizör desteğinin iş memnuniyetiyle ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Tiryaki Sen ve Yıldırım (2023), hemşirelerde örgüt, amir ve iş arkadaşı desteğinin psikolojik refah ve iş performansında olumlu etkilerini dile getirmektedir. Naglaa ve arkadaşları (2024), hemşirelerde süpervizör desteği ile işi gömülme arasında korelasyon olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Bu bulgular literatürdeki önceki araştırmalarla tutarlı olup, algılanan örgütsel desteğin

işyeri mutluluğu ve çalışan refahı üzerinde önemli bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Her ne kadar karşılaştırılacak çalışma sayısı az, yönetici ve örgütsel destek kavramları arasında bir netlik olmasada elde edilen sonuçlar algılanan yönetici desteği ve işyeri mutluluğu arasında ilişkiyi doğrudan ele alarak gelecekteki çalışmalara kavramsal açıklık kazandırma potansiyeli taşımaktadır.

Fredrickson, (2001) olumlu duygu ve deneyimlerin insanların anlık düşünce eylem yelpazesinde etki ederek uzun vadeli psikolojik, sosyal ve fiziksel kaynaklar inşaa edebileceğini öne sürmektedir. Teoriye göre mutlu çalışanlar iş ortamına dair algılarını iyileştirerek yöneticilerin tutumlarını daha olumlu değerlendirmesine yol açabilecektir. Yöneticilerin sunduğu desteği daha fazla fark edebilir ve bu desteği daha güçlü hissedebilir. Böylece iş yerinde oluşan olumlu atmosfer çift yönlü bir etkileşime neden olabilir.

İkinci bulguda algılanan yönetici desteğinin duygusal emek üzerinde etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Çalışmanın en çarpıcı bulgusu için literatüre bakıldığında algılanan yönetici/örgütsel desteğinin duygusal emek üzerinde pozitif etkilerinin olduğu bildirilmektedir (Başlar- Aydın Göktepe, 2021; Zeng vd., 021; Atilla - Kılıç, 2022). Aytaş ve Gülaydın, (2020) algılanan örgütsel desteğin derinlemesine duygusal emek üzerinde pozitif, yüzeysel duygusal emek üzerinde ise negatif bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Korkut ve Çetin Gürkan, (2019) kamu ve özel sektörde yer alan sağlık çalışanlarında yönetici desteğinin duygusal emek üzerinde kısmi etkisi olduğunu dile getirmektedir. Her iki çalışmanın sonucu elde edilen bulguları desteklememektedir. Ancak araştırma bulgularını desteklemeyen kaynaklara da rastlamak mümkündür. Altaş ve arkadaşları (2024) hemşirelerde yönetici desteği, özerklik, iş tatmini ve duygusal emek arasındaki ilişkileri araştırdığı çalışmasında iş özerkliğinin duygusal emeği negatif yönde etkilediği bildirilmektedir. Özmen ve Apalı, (2018) derinlemesine davranış ve duyguların bastırılması ile işyeri mutluluğu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki dile getirmektedir. Xu ve Fan, (2023) derinlemesine duygusal emeğin hemşire-hasta ilişkisini ve iş tatminini olumlu etkilediğini, yüzeysel duygusal emeğin ise olumsuz etkilediğini öne sürmektedir. Çalışmada elde sonuçların her iki yönden literatür bilgisiyle desteklenmektedir.

Bu ikileme araştırmaların yürütüldüğü örgütlerin yapıları, işleyişleri, kültürel bağlamı, veri toplama yöntemi, örneklem tekniği ve örneklem

yapısındaki çeşitlilik katkı sağlamış olabilir. Bunlarla birlikte duygusal emek ve işyeri mutluluğu gibi öznel nitelik taşıyan değişkenler; bireysel değerler, mesleki kimlik, çalışma koşulları, geçmiş deneyimler ve kurum politikaları gibi çok boyutlu etkenlerle şekillendiği için, farklı bağlamlarda sonuçların değişkenlik gösterebilir.

Üçüncü bulguda işyeri mutluluğu duygusal emeği istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu bulgu, işyeri mutluluğu ve duygusal emek arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürle uyumludur. Örneğin, Özmen ve Apalı, (2018) işyeri mutluluğunun duygusal emek üzerinde pozitif bir etkisi olduğu belirtmektedir. Peng ve arkadaşları (2022) Algılanan örgütsel destek ile duygusal emek arasında pozitif orta düzeyde bir korelasyon ortaya koymaktadır. Kösen ve Arslan, (2024) işyerinde mutluluğun duygusal emek ile iş performansı arasında aracılık rolü oynadığı dile getirmektedir. Ju ve arkadaşları (2015) hemşirelerde işyeri mutluluğu, çalışma ortamı ve duygusal emek arasında anlamlı ilişkiler öne sürmektedir. Saritha ve Mmukherjee, (2024) çalışanların mutlu ve ilgili hissettiklerinde işe daha güçlü bağlandıklarını, iletişim, işbirliği ve takım çalışmasına daha açık hale geldiklerini vurgulamaktadır.

Literatürdeki bilgiler ve araştırmanın bulguları, işyeri mutluluğunun, duygusal emeğin yönetilmesi ve geliştirilmesinde önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, işyeri mutluluğunu teşvik etmek, duygusal emeğin zorluklarını yönetmenin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmelidir. Bu, çalışanların hem bireysel hem de örgütsel düzeyde daha verimli, sağlıklı ve motive bir şekilde çalışmalarını sağlayacaktır. Bu sonuç, mutlu çalışanların duygusal emeklerini daha etkin kullanarak iş performanslarını artırdığını göstermektedir.

Son bulguda ise işyeri mutluluğunun duygusal emek üzerinde dolaylı etkisinin anlamlı olduğu, dolayısıyla algılanan yönetici desteğinin, işyeri mutluluğu ile duygusal emek arasındaki ilişkiye orta düzeyde aracılık ettiği belirlenmiştir. Bu bulgu literatürde birebir karşılaştırılacak çalışma bulunmasa da algılanan örgütsel desteğin aracı rolünü inceleyen çalışmalarla paralellik göstermektedir. Kara ve Başboğa, (2022) işyeri mutluluğunun iş tatmini üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin kısmi aracılık rolü olduğu belirtmektedir. Canbolat ve Yeşilçimen (2024) algılanan yönetici desteğinin yenilikçi iş

davranışına istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etki ettiği dile getirilmektedir. Başlar ve Aydın Göktepe, (2021) algılanan yönetici desteğinin çalışanların duygusal emekleri üzerindeki etkisini öne sürmektedir.

Sonuç olarak, işyeri mutluluğu ve algılanan yönetici desteği, bireyler arasındaki karşılıklı fayda temelli etkileşimler yoluyla duygusal emeği ve genel çalışma performansını iyileştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda, çalışanların olumlu duygusal deneyimleri zamanla genişleyerek daha güçlü iş ilişkilerine dönüşmektedir. Bu süreç, çalışanların iş tatmininin artmasına ve örgütsel bağlılıklarının güçlenmesine katkıda bulunabilir. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış olması, örneklemin evreni tam olarak temsil etme gücünü sınırlamaktadır. Katılımcıların araştırmacının ulaşabildiği bireylerden oluşması, seçim yanlılığı riskini beraberinde getirmekte ve elde edilen sonuçların genellenebilirliğini azaltmaktadır. Elde edilen bulgular, sağlık hizmetinin üretildiği ortamlarda işyeri mutluluğu, duygusal emek ve algılanan yönetici desteğinin karmaşık dinamiklerine küçük bir pencereden ışık tutmaktadır.

Çalışmada, işyeri mutluluğunun algılanan yönetici desteği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, sağlık kuruluşlarında işyeri mutluluğunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve gerekli kurumsal uygulamaların hayata geçirilmesi önemlidir.

Algılanan yönetici desteği ile duygusal emek arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu ilişkinin sağlık alanında farklı örneklemeler, demografik, ara değişkenler ve özerklik değişkeninin dikkate alınarak incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca, bulguların karşılaştırılması ve konunun daha derinlemesine incelenmesi için nitel araştırma yöntemlerinin kullanılması faydalı olacaktır.

Kaynaklar

- Abbey, Antonia- David J. Abramis - Robert D. Caplan. "Effects of Different Sources of Social Support and Social Conflict on Emotional Well-Being". *Basic and Applied Social Psychology* 6/2 (1985), 111-129.
- Akdağ, Recep. "Nereden nereye Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Kasım 2002- Haziran 2007". 2007.<https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Yayin/180>.
- Altan, Senem-Murat Özpehlivan. "Duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi".

- International Journal of Management and Administration* 3/5 (2019), 80-100.
<https://doi.org/10.29064/ijma.518590>
- Altaş, Sabiha Sevinç- Hülya Gündüz Çekmecelioğlu- Gönül Konakay- Murat Günsel. "Relationships among Supervisor Support, Autonomy, Job Satisfaction and Emotional Labor on Nurses Within the Turkey Context of Healthcare Services". *Frontiers in Psychology* 14 (Ocak 2024), 1-13.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1303170>
- Andrew, Morris J.- Daniel C. Feldman. "The Dimensions, Antecedents, and Consequences of Emotional Labor". *Academy of Management* 21/ 4 (1996), 986-1010. <https://doi.org/10.5465/amr.1996.9704071861>.
- Arıcı, Handan Yalvaç. "Mutluluk Tarihi". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 9 (2020), 217-243.
- Ashforth, Blake E.- Ronald H. Humphrey. "Emotional Roles: The Influence". *The Academy of Management Review* 18/1 (1993), 88-115.
- Aslan, Yasemin. 2023. "Örgütlerde Duygusal Emek". İçinde *Yönetim, Organizasyon ve Strateji Üzerine Araştırmalar*, editör Mehmet Seyhan, 1. baskı, 49-67. Özgür Yayınları.
<https://doi.org/10.58830/ozgur.pub66.c153>.
- Atilla, Gaye- Cumali Kılıç. "Algılanan örgütsel desteğin duygusal emek ve örgütsel sessizlikle ilişkisi: Banka çalışanları üzerinde bir uygulama". *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi* 5/2 (2022), 123-144.
- Aydın, Delal- Özcan Demir. "Psychological Capital of Healthcare Workers: Importance and Effects". *International Journal of Social and Humanities Sciences Research* 10/101 (2023), 2972-2980.
- Aydoğan, Enver. "Etik liderliğin duygusal emek üzerine etkisi: Sağlık çalışanları üzerine bir araştırma". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/2 (2019), 286-309
- Aytaş, Gonca- Mustafa Gülaydın. "Algılanan Örgütsel Desteğin Duygusal Emek Davranışları Üzerine Etkisi: Afyonkarahisar'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Örneği". *Journal of Business Research- Turk* 12/4 (2020), 3433-

3450. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1050>

Baş, Murat- Gürkan Alagöz. “Çalışan Motivasyonu ve İşyeri Mutluluğu Arasındaki İlişkide Kişi-Örgüt Uyumunun Aracı Rolü”. *Verimlilik Dergisi* 4 (2022), 693-706. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.1078634>.

Başlar, Yasin- Esra Aydın Göktepe. “Algılanan Yönetici Desteğinin Çalışanların Duygusal Emekleri Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi: Bir Alan Araştırması”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 4/1 (2021), 136-156. <https://doi.org/10.33712/mana.857542>.

Beğenirbaş, Memduh- Nejat Basım. “Çalışma Yaşamında Duygusal Emek: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması”. *Yönetim ve Ekonomi* 19/1 (2012), 77-90. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/146079>.

Bellet, Clément S.- Jan-Emmanuel De Neve- George Ward. “Does Employee Happiness Have an Impact on Productivity?” *Management Science* 70/3 (2024), 1656-1679. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2023.4766>

Bhanthumnavin, Duchduen. “Importance of Supervisory Social Support and Its Implications for HRD in Thailand”. *Psychology and Developing Societies* 12/2 (2000), 155-166. <https://doi.org/10.1177/097133360001200203>.

Bilginoğlu, Elif- Uğur Yozgat. “İşyerinde Mutluluk Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması”. *Journal of Yasar University* 15 (Kasım 2020), 201-204.

Blau, Peter M. “Justice in Social Exchange”. *Sociological Inquiry* 34/2 (1964), 193-206. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1964.tb00583.x>.

Bridgman, Michael. *The Hidden Power of Employee Happiness: Happiness Achieves Employee Excellence*. 1. baskı. South Carolina: CreateSpace Independent Publishing Platform. 2017

Brotheridge, Céleste M.- Raymond T. Lee. “Development and Validation of the Emotional Labour Scale”. *Journal of Occupational and Organizational Psychology* 76/3 (2003), 365-379. <https://doi.org/10.1348/096317903769647229>.

- Bryman, Alan- Duncan Cramer. Quantitative Data Analysis with SPSS Release 10 for Windows. Routledge, 2002. <https://doi.org/10.4324/9780203471548>.
- Çaldağ, Mehmet Ali. *Duygusal emek davranışlarının sağlık çalışanlarında iş sonuçlarına etkileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010
- Canbolat, Mehmet Ali. "Duygusal emeğin iş performansına etkisinde işten ayrılma niyetinin düzenleyici etkisi". *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi* 6/4 (2023), 452-63. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10045352>.
- Cholbi, Michael. "Philosophical Approaches to Work and Labor". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford University. Sumer 2023 <https://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=work-labor>.
- Chu, Kay Hei Lin- Suzanne K. Murrmann. "Development and validation of the hospitality emotional labor scale". *Tourism Management* 27/6 (2006), 1181-91. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.12.011>.
- Comrey, Andrew L. - Howard B. Lee. *A First Course in Factor Analysis*. 2. Psychology Press., 1992. <https://doi.org/10.4324/9781315827506>.
- Demirel, Ebru- Beyza Erer. "Duygusal zekâ ve iş yeri mutluluğu arasındaki ilişkide iş özerkliğinin rolü". *Çatalhöyük International Journal of Tourism and Social Research* 9 (2022), 1-12.
- "Determinants of health". World Health Organization. WHO. 2024. WHO. <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/determinants-of-health>.
- Diefendorff, James M.- Meredith H. Croyle- Robin H. Gosserand. "The dimensionality and antecedents of emotional labor strategies". *Journal of Vocational Behavior* 66/2 (2005), 339-57. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.02.001>.
- Diener, Ed. "Subjective well-being." *Psychological Bulletin* 95/3 (1984), 542-75. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>.

- Duman, Neslihan. "Duygusal emek: Bir literatür değerlendirmesi". *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries* 1/1 (2017), 29-39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijemi/issue/37419/432876>.
- Dursun, Salih- Serpil Aytaç- Nuran Bayram. "Duygusal Emek Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması". *The Journal of Industrial Relations and Human Resources* 16/3 (2014), 10-18. <https://doi.org/10.4026/1303-2860.2014.0252>.
- Ece, Süreyya ve Selma Gültekin. "Yönetici desteği ve örgütsel bağlılık: Kamu sektöründe bir uygulama". *Akademik Bakış Dergisi* 66 (2018), 82-93.
- Eisenberger, Robert – Huntington, Robin – Hutchison, Steven – Sowa, Debpra. "Perceived Organisational Support". *Journal of Applied Psychology* 71/3 (1986), 500-507.
- Erer, Beyza – Savaş, Yasemin. "The Moderating Role of Job Satisfaction in the Effects of Leader-Members Exchange on Workplace Happiness in Academy". *Yükseköğretim Dergisi* 14/1 (2023), 81-94. <https://doi.org/10.53478/yuksekogretim.1298177>.
- Erhan, Tuğba. "İşyeri mutluluğu: Bir kavram incelemesi". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 17/38 (2021), 5688-5712. <https://doi.org/10.26466/opus.883377>.
- Erol Korkmaz, Habibe Tuğba. "Sağlık sektöründe duygusal emeğin kişilik ve psikolojik esenlikle ilişkileri". *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/1 (2021), 59-83.
- Eurofound and International Labour Organization. 2019. *Working conditions in a global perspective*. <https://doi.org/10.2806/870542>.
- Feitor, Sofia – Martins, Teresa – Borges, Elisabete. "Shorted Happiness at Work Scale: Psychometric Properties of the Portuguese Version in a Sample of Nurses". *International Journal of Environmental Research and Public Health* 20/1 (2023). <https://doi.org/10.3390/ijerph20010658>.
- Firmansyah, Deri – Wahdiniwati, Rahma. "Happiness management: Theoretical, practical and impact". *International Journal of Business, Law, and Education* 4/2 (2023), 747-756. <https://doi.org/10.56442/ijble.v4i2.244>.

- Fisher, Cynthia D. "Happiness at Work". *International Journal of Management Reviews* 12/4 (2010), 384-412. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2009.00270.x>.
- Fitriana, Nina – Hutagalung, Fonny Dameaty – Awang, Zainudin – Zaid, Sumaia Mohammed. "Happiness at work: A cross-cultural validation of happiness at work scale". *PLoS ONE* 17/1 (2022), 1-16. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0261617>.
- Fredrickson, Barbara L. "The Role of Positive Emotions in Positive Psychology: The Broaden-and-Build Theory of Positive Emotions." *American Psychologist* 56/3 (2001), 218-226. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.218>.
- Giray, Muazzez Deniz – Şahin, Deniz N. "Algılanan Örgütsel, Yönetici ve Çalışma Arkadaşları Desteği Ölçekleri: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Türk Psikoloji Yazıları* 15/30 (2012), 1-9.
- Glomb, Theresa M. – Tews, Michael J. "Emotional Labor: A Conceptualization and Scale Development". *Journal of Vocational Behavior* 64/1 (2004), 1-23. [https://doi.org/10.1016/S0001-8791\(03\)00038-1](https://doi.org/10.1016/S0001-8791(03)00038-1).
- Göktepe, Esra Aydın. "Algılanan Yönetici Desteği Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenirliği". *Istanbul University Journal of the School of Business* 46 / Special Issue (2017), 31-48.
- Gonçalves, Tiago – Muñoz-Pascual, Lucía – Galende, Jesús – Oliveira, Mirian – Curado, Carla. "Techno-Social Systems and Conservation of Resources Theory for Workplace Happiness: Evidence of Linear and Non-Linear Influences in Healthcare". *Technological Forecasting and Social Change* 212 (2025), 123910. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2024.123910>.
- Gordon, Susan – Adler, Howard – Day, Jonathon – Sydnor, Sandra. "Perceived Supervisor Support: A Study of Select-Service Hotel Employees". *Journal of Hospitality and Tourism Management* 38 (2019), 82-90. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.12.002>.
- Graafland, Johan. "When Does Economic Freedom Promote Well-Being? On the Moderating Role of Long-Term Orientation". *Social Indicators Research* 149/1 (2020), 127-153. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02230-9>.

- Grandey, Alicia A. "Emotional Regulation in the Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor". *Journal of Occupational Health Psychology* 5/1 (2000), 95-110. <https://doi.org/10.1037//1076-8998.S.1.95>.
- Gray, Patricia – Senabe, Sipho – Naicker, Nisha – Kgalamono, Spo – Yassi, Annalee – Spiegel, Jerry M. "Workplace-Based Organizational Interventions Promoting Mental Health and Happiness Among Healthcare Workers: A Realist Review". *International Journal of Environmental Research and Public Health* 16/22 (2019), 4396. <https://doi.org/10.3390/ijerph16224396>.
- Gürbüz, Sait. *AMOS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi*. 2. Ankara: Seçkin yayıncılık., 2021.
- Hair, Joseph F. - Barry J. Babin - Rolph E. Anderson - William C. Black. "Exploratory factor analysis" *Multivariate Data Analysis*, Boston: Cengage Learning., 2014
- Hawes, Frances M.- Shuangshuang Wang. "The Impact of Supervisor Support on the Job Satisfaction of Immigrant and Minority Long-Term Care Workers". *Journal of Applied Gerontology* 41/10 (2022), 2157-66. <https://doi.org/10.1177/07334648221104088>.
- Hayes, Andrew F. *An Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach*. 2. baskı. New York: Guilford Press., 2018
- Hochschild, Arlie Russel. *The managed heart: Commercialization of human feeling*. *Journal of Policy Analysis and Management*. C. 3. Colifornia: University of California Press., 1983 <https://doi.org/10.1002/pam.4050030365>.
- Hochschild, Arlie Russell. "Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure". *American Journal of Sociology* 85/3 (1979), 551-75. <https://doi.org/10.1086/227049>.
- Ju, Eun Ju, Young Chae Kwon, ve Mun Hee Nam. "Influence of Clinical Nurses' Work Environment and Emotional Labor on Happiness Index". *Journal of Korean Academy of Nursing Administration* 21 (2), (2015) 212. <https://doi.org/10.1111/jkana.2015.21.2.212>.

- Kamel, José Augusto Nogueira- Caio Varela Martins- Mariana Batista Pesanha- Marcelo Weiler de Andrade. "Creativity and Innovation for Corporate Happiness Management". *Brazilian Journal of Science and Technology* 4/1 (2017), 1-20. <https://doi.org/10.1186/s40552-017-0038-7>.
- Kanat, Masume. "Farabi ve Platon Felsefesinde Mutluluk". *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi* 1 (Ocak 2023), 111-22, <https://doi.org/10.55543/in-san.1091873>.
- Kara, Ergün- Mustafa İsmet Başboğa. "İşyeri Mutluluğu ve İş Tatmini İlişkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracı Rolünün Belirlenmesi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 364-84. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.910735>
- Karabulut, Ayşe- Oya Seymen Aytemiz. "Paternalist Liderlik Tarzı ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Etkisi". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2020), 59-82.
- Karaca, Abdullah Emre- Mahmut Akbolat- Kemal Erden- Hakan Sağlam. "Algılanan Yönetici ve Çalışma Arkadaşları Desteğinin Örgütsel Bağlılığa Etkisi". *Journal of Organizational Behavior Studies* 2/2 (2022), 70-84. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7470275>.
- Karasek, Robert A- Konstantinos P Triantis- Sohail S Chaudhry. "Coworker and Supervisor Support as Moderators of Associations...". *Journal of Occupational Behaviour* 3(1982),181-200.
- Kavaklı, Mehmet. "Why Do We Have Emotions? The Social Functions of Emotions". *Research on Education and Psychology* 3/1(2019), 11-20.
- Kaya, Esin- Ayşe Tekin. "Duygusal Emek Kavramı Çerçevesinde Sağlıkta Yeniden Yapılanma". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/8 (2013), 110-19.
- Kaymaz, Volkan. "Sectoral Decomposition and Labor Efficiency". *Trends in Business and Economics* 36/1 (2022), 93-101. <https://doi.org/10.54614/tbe.2022.951336>.

- Kesen, Mustafa- Bülent Akyüz. "Duygusal Emek ve Prososyal Motivasyonun İşe Gömülmüşlüğe Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Uygulama". *Applied Microbiology and Biotechnology* 85/1 (2016), 6.
- Kılınç, Uğur- Mustafa Akdemir. "Perceptions of Authentic Leadership and Work Happiness: A Study in Hotel Businesses in Ankara". *International Journal of Tourism and Social Research* 24/4 (2019), 793-811.
- Kıral, Erkan. "Psychometric Properties of the Emotional Labor Scale in a Turkish Sample of School Administrators". *Eurasian Journal of Educational Research* 16/63 (2016), 71-88. <https://doi.org/10.14689/ejer.2016.63.5>.
- Kıyat, G. Banu Dayanç- Bünyamin Özgüleş- Sezer Cihan Günaydın. "Algılanan Kurumsal İtibar ve İşe Bağlılığın Duygusal Emek Davranışı Üzerine Etkisi: Sağlık Çalışanları Örneği". *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 21/3 (2018), 473-94. <http://www.waset.org/publications/10003243>.
- Koca, Didem. "Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı ve İşgücü Becerileri Üzerindeki Yansımaları". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/31 (2020), 4531-58. <https://doi.org/10.26466/opus.704841>.
- Korkut, Nihan- Güney Çetin Gürkan. "Sağlık Çalışanlarının Algıladığı Yönetici Desteğinin Duygusal Emek Üzerindeki Etkisinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi: Bir Kamu ve Bir Özel Hastane Örneği". *Journal of Organizational Behavior* 1/1 (2019), 78-96. <https://doi.org/10.1002/job.467>.
- Köse, Sevinç- Lale Oral- Hilmiye Türesin. "Duygusal Emek Davranışlarının İşgörenler Tükenmişlik Düzeyleri İlişkisi Üzerine Sağlık Sektöründe Bir Araştırma". *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 12/2 (2011), 165-85.
- Kösen, Ceren-Hüseyin Arslan. "İşgören Mutluluğu ile Duygusal Emek ve İş Performansı İlişkisi". *Journal of Ibn Haldun Studies, Ibn Haldun University* 9/1 (2024), 23-36. <https://doi.org/10.36657/ihcd.2024.116>.
- Kraimer, Maria L.- Sandy J. Wayne. 2004. "An examination of perceived organizational support as a multidimensional construct in the context of an expatriate assignment". *Journal of Management* 30/2 (2004), 209-37. <https://doi.org/10.1016/j.jm.2003.01.001>.

- Krespi Boothby- Margörit Rita- Pervin Tunç Albayrak. "Duygusal emek ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması ve psikometrik özellikleri". *Psikolojik Danışma ve Eğitim Dergisi* 1/2 (2015), 1-11.
- Kruml, Susan M.-Deanna Geddes."Exploring the dimensions of emotional labor: The Heart of Hochschild's Work". *Management Communication Quarterly* 14/1 (2000), 8-49. <https://doi.org/10.1177/0893318900141002>.
- Lear, Garriel Richardson.. *Happy Lives and the Highest Good: An Essay on Aristotle's "Nicomachean Ethics"*. New Jersey: Princeton University Press., 2004
- Li, Shike - Kriti Jain - Konstantina Tzini. 2022. "When Supervisor Support Backfires: The Link Between Perceived Supervisor Support and Unethical Pro-supervisor Behavior". *Journal of Business Ethics* 179/1 (2022), 133-51. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04797-1>.
- Manzoor, Faiza - Longbao Wei - Abid Hussain - Muhammad Asif - Syed Irshad Ali Shah. 2019. "Patient Satisfaction with Health Care Services; An Application of Physician's Behavior as a Moderator". *International Journal of Environmental Research and Public Health* 16/18 (2019), 3318. <https://doi.org/10.3390/ijerph16183318>.
- Murthy, Vivek H. 2022. "Confronting Health Worker Burnout and Well-Being". *New England Journal of Medicine* 387(7):577-79. doi: 10.1056/NEJMp2207252.
- Muthuri, Rose Nabi Deborah Karimi - Flavia Senkubuge - Charles Hongoro. 2020. "Determinants of happiness among healthcare professionals between 2009 and 2019: a systematic review". *Humanities and Social Sciences Communications* 7/1 (2020), 1-14. <https://doi.org/10.1057/s41599-020-00592-x>.
- Naglaa, Fathy Nomany Mohammed- Mahmoud Hassan Rabab - Molammed Elsayed Samah. "Perceived Nursing Supervisor Support and Its Influence on Job Embeddedness among Staff Nurses". *Egyptian Journal of Health Care* 15/2 (2024), 892-904. <https://doi.org/10.21608/ejhc.2024.357831>.
- Ndubuisi, Gideon Onyewuchi - Solomon Owusu - Rexford Kweku Asiama -

- Elvis Korku Avenyo. "Drivers of services sector growth acceleration in developing countries". (2023) <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2023-87-drivers-services-sector-growth-acceleration-developing-countries.pdf>.
- Nedim, Malkoc - Dal Suzan. "The relationship between perceived manager support and work commitments of sports instructors". *Educational Research and Reviews* 15/7 (2020), 395-402. <https://doi.org/10.5897/err2020.4007>.
- Novliadi, Ferry - Rini Anggraini. "Happiness at Work Viewed from Job Satisfaction and Perceived Organizational Support". *İçinde Proceedings of the International Conference of Science, Technology, Engineering, Environmental and Ramification Researches*, (2018),1815-20. - Science and Technology Publications. <https://doi.org/10.5220/0010102318151820>.
- Oral, Lale - Sevinç Köse. "Hekimlerin Duygusal Emek Kullanımı İle İş Doyumu Ve Tükenmişlik Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16/2 (2011), 463-92.
- Özdemir, Burak. 2022. "Perceived Organizational Support and Happiness At Work: the Role of Psychological Capital". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 20/1 (2022), 414-30. <https://doi.org/10.11611/yead.1036948>.
- Özmen, Mehmet - Ali Apalı. "Muhasebe meslek elemanlarında duygusal emek ve işyeri mutluluğu ilişkisi: Burdur örneği". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 21/2 (2018), 274-83.
- Öztürk, Abdüssemed - Ayşe Günsel. "Hizmet yenilikçiliği kavramı ve sağlık sektöründe hizmet yenilikçiliğinin gelişimi". *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi* 2/2 (2018), 402-18.
- Pekdemir, Işıl - Koçoğlu, Merve - Çetin Gürkan Güney. 2013. "Birey-Örgüt Uyumunun Açıkça Konuşma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü: MBA Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma". *İ. Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi* 24/75 (2013), 83-104.
- Peng, Chao Hua - Ye Chen - Tieying Zeng - Meiliyang Wu - Mengmei Yuan Ke

- Zhang. "Relationship between perceived organizational support and professional values of nurses: mediating effect of emotional labor". *BMC Nursing* 21/1 (2022), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12912-022-00927-w>.
- Polat, Zeynep - Aslı Köse. "Sağlık Çalışanlarında Algılanan Yönetici Desteği İle Psikolojik Sahiplenme Arasında Örgütsel Öğrenmenin Rolü ve Sosyodemografik Özelliklerin Etkisi". *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2024), 222-41. <https://doi.org/10.47097/piar.1484116>.
- Pontin, Eleanor - Matthias Schwannauer - Sara Tai - Peter Kinderman. "A UK validation of a general measure of subjective well-being: The modified BBC subjective well-being scale (BBC-SWB)". *Health and Quality of Life Outcomes* 11/1(2013), 1-9. <https://doi.org/10.1186/1477-7525-11-150>.
- Rhoades, Linda - Robert Eisenberger. 2002. "Perceived organizational support: A review of the literature." *Journal of Applied Psychology* 87/4 (2002), 698-714. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.4.698>.
- "Sağlık çalışanı istatistikleri". Sağlık çalışanı istatistik. TÜİK, 2022. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=hC6vWNXlZi0Rx10Nf96PYW4Urjd1CZESuhKCDOD9T8u1wyoEgCozsgvL8CUe0Nhr>.
- Salas-Vallina, Andrés - Joaquín Alegre. "Happiness at work: Developing a shorter measure". *Journal of Management & Organization* 27/3 (2018), 1-21. <https://doi.org/10.1017/jmo.2018.24>.
- Salas-Vallina, Andrés - Álvaro López-Cabrales - Joaquin Alegre - Rafael Fernández. 2017. "On the road to happiness at work (HAW)". *Personnel Review* 46/2 (2017), 314-38. <https://doi.org/10.1108/PR-06-2015-0186>.
- Saritha, S.R., ve Ujjal Mmukherjee. 2024. "Happiness at work: a systematic literature review". *International Journal of Organizational Analysis* 7 (5), 38-44. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11180911>.
- Saruhan, Şadi Can - Ata Özdemirci. *Bilim, Felsefe ve Metodoloji*. 3.Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayımları. 2013.
- Schermerleher-Engel, Karin - Helfried Moosbrugger - Hans Müller. "Evaluating

- the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures". *Methods of Psychological Research* 8/2 (2003), 23-74.
- Settoon, Randall P. - Nathan Bennett - Robert C. Liden. 1996. "Social exchange in organizations: Perceived organizational support, leader-member exchange, and employee reciprocity." *Journal of Applied Psychology* 81/3 (1996), 219-27. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.81.3.219>.
- Siddiqi, Kazi Omar- Md Hasanur Rahman - Miguel Angel Esquivias - Lyna M.N. Hutapea. "The effect of perceived organizational and supervisor support on nurses' turnover intention in Bangladesh: Does work-family conflict play a role?" *Social Sciences & Humanities Open* 10 (2024), 100992. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.100992>.
- Skogsberg, Matilda - Gustav Jarl - Marie Matérne. 2022. "Health care workers' need for support from managers during the initial phase of the COVID-19 pandemic". *BMC Health Services Research* 22/1 (2022), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12913-022-08937-9>.
- Sümbüloğlu, Vildan, ve Kadir Sümbüloğlu. *Sağlık Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri*. 4.Baskı. Ankara: Hatipoğlu. 2002
- Taş, Aynur, ve Zülfi Umut Özkara. "İş Stresinin Algılanan Yönetici Desteği İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide Üstlendiği Rol". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 15/11 (2020), 477-504. <https://doi.org/10.26466/opus.662681>.
- Tsukamoto, Sirlene Aparecida Scarpin, Maria José Quina Galdino, Maynara Fernanda Carvalho Barreto, ve Júlia Trevisan Martins. 2022. "Burnout syndrome and workplace violence among nursing staff: a cross-sectional study". *Sao Paulo Medical Journal* 140(1):101-7. doi: 10.1590/1516-3180.2021.0068.r1.31052021.
- "Türk Dil Kurumu"Mutluluk"". Türk Dil Kurumu Sözlükleri. 2024. <https://sozluk.gov.tr/mutluluk>. TDK. 2024.
- "Türk dil kurumu/ Emek". Türk Dil Kurumu Sözlükleri. 2025. <https://sozluk.gov.tr/Emek>. TDK. 2025.

- Tiryaki Sen, Hanife - Aytolan Yildirim. "The relationship between nurses' perceived organizational, supervisor and co-worker support, psychological well-being and job performance". *Journal of the Pakistan Medical Association* 73/3 (2023), 552-57. <https://doi.org/10.47391/JPMA.6594>.
- Tozkoparan, Güler - Yıldız Tenteriz. "Algılanan Yönetici Desteği ve Algılanan Çalışma Arkadaşları Desteğinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi". *Business and Economics Research Journal* 13/1 (2022), 89-107. <https://doi.org/10.20409/berj.2022.363>.
- Türkkan, Gönül - İlksun Didem Ülbeği. "Algılanan Yönetici Desteği ve Yöneticiye Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 29/4 (2022), 661-82. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1063360>.
- Turunç, Ömer - Senem Altan. "Algılanan Örgütsel Destek ile İş Yaşamında Mutluluk İlişkisinde Yaş ve İş Yaşam Dengesinin Rolü". *Journal of Business Research - Turk* 13/3 (2021), 2552-70. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1277>.
- Üstün, Ferda. "Örgütsel Adalet Algisinin Duygusal Emek Üzerine Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *International Journal of Management Economics and Business* 13/4 (2017), 0-0. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.2017433409>.
- Wen, Ji *Songshan (Sam) Huang - Pingping Hou. "Emotional intelligence, emotional labor, perceived organizational support, and job satisfaction: A moderated mediation model". *International Journal of Hospitality Management* 81 (December 2018), 120-30. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2019.01.009>.
- Xiaolong, Tao - Nida Gull - Muhammad Asghar - Muddassar Sarfraz - Zhang Jianmin. "Does perceived supervisor support reduce turnover intention? The mediating effects of work engagement among healthcare professionals". *Work* 74/3 (2023), 1001-13. <https://doi.org/10.3233/WOR-210509>.
- Xu, Yi Wei - Ling Fan. 2023. "Emotional labor and job satisfaction among

- nurses: The mediating effect of nurse-patient relationship". *Frontiers in Psychology* 14 (June 2023), 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1094358>.
- Yang, Chunjiang - Aobo Chen. "Emotional labor: A comprehensive literature review". *Human Systems Management* 40/4 (2021), 479-501. <https://doi.org/10.3233/HSM-200937>.
- Yang, Chunjiang - Yashuo Chen - Xinyuan Zhao. "Emotional Labor: Scale Development and Validation in the Chinese Context". *Frontiers in Psychology* 10 (September 2019). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02095>.
- Yaşlıoğlu, M. Murat. "Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması". *Istanbul University Journal of the School of Business* 46/2 (2017), 74-85.
- Yürür, Senay - Nihal Yazıcı - Çağrı Kırtay - Ağırbaş Sevcan. "Sağlık çalışanlarında duygusal emek: Doktor ya da hastalara karşı sergilenmesi sonucu değiştirir mi?" *Hacetetep Sağlık İdaresi Dergisi* 25/4 (2022), 797-812.
- Zahrah, N, A Aziz - S N Hamid. 2019. "Supervisor Support and Job Performance among Nurses in Public Hospitals". *International Journal of Management, Accounting and Economics* 6/6 (2019), 467-76.
- Zeng, Zhi - Xiaoyu Wang - Haoran Bi - Yawen Li - Songhua Yue - Simeng Gu - Gaoyue Xiang. "Factors That Influence Perceived Organizational Support for Emotional Labor of Chinese Medical Personnel in Hubei". *Frontiers in Psychology* 12 (Haziran 2021), 1-8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.684830>.



Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin İlahiyat Eğitimi ve Akademik Yaşam Üzerine Görüşleri: Deneyimler ve Zorluklar
Foreign Academics' Views on Theological Education and Academic Life: Experiences and Challenges

İsmail ÇEVİK

Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe-Din Bilimleri Din Eğitimi Bölümü

Assistant Professor, Karabük University, Faculty of Theology, Philosophy-
Religious Sciences, Department of Religious Education
ismailcevik@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3655-8092

Handan YALVAÇ ARICI

Doç. Dr., Bağımsız Araştırmacı

Associate Professor, Independent Researcher
handanyalvac1453@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4179-3919

DOI: 10.56720/mevzu.1663267

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Mart / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Çevik, İsmail – Yalvaç Arıcı, Handan. “Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin İlahiyat Eğitimi ve Akademik Yaşam Üzerine Görüşleri: Deneyimler ve Zorluklar”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 271-306.

<https://doi.org/10.56720/mevzu.1663267>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında görev yapan yabancı uyruklu akademisyenler bulunmaktadır. Bu akademisyenler, kariyerleri süresince kendi ülkelerinde edindikleri bilgi birikiminin yanı sıra, farklı ülkelerdeki akademik deneyimleriyle de zenginleşmiş bir geçmişe sahiptir. Çeşitli akademik ve profesyonel nedenlerle Türkiye’ye gelen bu bilim insanları, yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşma sürecini desteklemekte ve akademik kadroların zenginleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bu durum, hem eğitim-öğretim kalitesinin yükselmesine hem de üniversitelerin küresel ölçekte rekabet gücünün artmasına imkân tanımaktadır. Yabancı uyruklu akademisyenler, görev aldıkları fakülte ortamlarında ve ikamet ettikleri toplumlarda oryantasyon sürecinden geçmektedirler. Bu süreç hem kişisel hem de profesyonel yaşamlarının şekillenmesinde önemli rol oynamakta ve farklı kültürel dinamiklerle başa çıkma yeteneklerini geliştirmekte, mesleki performanslarını ve toplumsal uyumlarını olumlu yönde etkilemektedir. Oryantasyon süreci, onların akademik ortamda iş birliği ve iletişim kurma becerilerini artırarak kültürel etkileşimleri zenginleştirmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’deki üniversitelerdeki akademisyenlerin deneyimleri, eğitim-öğretim kalitesine ve akademik ortamın zenginleşmesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalışan yabancı uyruklu akademisyenlerin akademik, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan yaşadıkları problemler ve bu problemleri çözüm yaklaşımları incelenmiştir. Aynı zamanda İlahiyat Fakültelerindeki ders içerikleri ve yeterlik durumları ile ilgili görüş ve önerilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik (olgubilimsel) bir çalışma olarak tasarlanan bu çalışmada, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yapan 10 akademisyen ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların büyük bir kısmı, Türk toplumu ve öğrencilerle dil ve iletişim sorunları yaşamadıklarını, genel olarak ders içeriklerinden memnun olduklarını, ancak derslerin geliştirilmesi gereken yönlerinin de bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgular, yabancı uyruklu akademisyenlerin Türkiye’deki ilahiyat eğitimine dair önemli veriler sunmakta ve mevcut eğitim-öğretim süreçlerinin iyileştirilmesi için değerli geri bildirimler sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, İlahiyat Fakülteleri, Yabancı Uyruklu Akademisyenler, İlahiyat Dersleri, Akademik Yaşam.

Abstract

Foreign academic staff are employed at higher education institutions in Turkey. These academics not only have the knowledge they have gained in their home countries throughout their careers, but also have enriched their backgrounds with academic experiences from various countries. These scholars, who have come to Turkey for various academic and professional reasons, contribute to the internationalization process of higher education institutions and help increase academic diversity. This situation both improves the quality of education and teaching and enhances the global competitiveness of universities. Foreign academic staff undergo an orientation process within the faculties they work at and the communities they reside in. This process plays a significant role in shaping both their personal and professional lives, helping them develop the ability to cope with different cultural dynamics, and positively affecting their professional performance and social integration. In this context, the experiences and adaptation processes of academics in Turkish universities contribute significantly to the quality of education and teaching and to the enrichment of the academic environment. This study aims to understand the academic, economic, social, and cultural challenges faced by foreign academic staff at the Faculty of Theology at Karabük University, as well as their approaches to solving these problems. Additionally, the study seeks to gather opinions and suggestions regarding the content of courses and the qualifications of courses in the Faculty of Theology. Designed as a phenomenological qualitative research study, the research found that most participants did not experience any significant language or communication issues with Turkish society and students. They were generally satisfied with the course content, although they also identified areas that could be improved. These findings provide important data about foreign academic staff's perspectives on theological education in Turkey and offer valuable feedback for improving existing education and teaching processes.

Keywords: Religious Education, Faculties of Theology, Foreign Academic Staff, Theology Courses, Academic Life.

Etik Beyan	Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu 03.05.2024 tarihinde gerçekleştirilen toplantısında, 2024/05 No'lu karar ile Etik Kurulu Onay izni alınmıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: İsmail ÇEVİK (%50), Handan YALVAÇ (%50) Veri Toplanması / Data Collection: İÇ (%50), HY (%50) Veri Analizi / Data Analysis: İÇ (%50), HY (%50) Makalenin Yazımı / Writing up: İÇ (%50), HY (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: İÇ (%50), HY (%50)

Giriş

Küreselleşen iş dünyasında yabancı uyruklu çalışanların toplam işgücü içindeki oranı son yıllarda giderek artmakta ve bazı ülkelerde kayda değer seviyelere ulaşmaktadır. Uluslararası işgücünün önemli bir bileşeni olan bireysel düzeyde yabancı uyruklu çalışanlar, bir kuruluş tarafından yurtdışına görevlendirilen çalışanlara kıyasla daha belirsiz ve dinamik bir çalışma ortamında yer almaları nedeniyle çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalabilmektedir. Günümüzde giderek daha fazla bireyin gönüllü olarak uluslararası düzeyde çalışma yönünde tercihte bulunması, yabancı uyruklu çalışanların küresel iş ortamına ve yeni kültürel çevrelere uyum sürecini hem işverenler hem de çalışanlar açısından kritik bir konu hâline getirmektedir. Bu doğrultuda, bireysel olarak uluslararası işgücü piyasasında yer alan yabancı uyruklu çalışanların uyum sürecini etkileyen faktörlerin ve bu sürecin sonuçlarının kapsamlı bir şekilde incelenmesine yönelik akademik ilgide de artış gözlemlenmektedir (İplik & Yalçın, 2017, s. 132).

Küreselleşmenin etkisiyle artan uluslararası ticaret ülkeler arasındaki etkileşimi de artırmıştır. Bu eğitim alanında da kendini göstermekte; bilim insanları artık dünya genelindeki üniversitelerde akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Eskiden "beyin göçü" olarak adlandırılan bu hareketlilik, günümüzde bilgi ekonomisinin bir parçası kabul edilmekte ve desteklenmektedir (Sain vd., 2024). Farklı kültürlerden gelen akademisyenlerin

deneyimleri, bulundukları ülkelerin eğitim sistemlerine ve kültürel çeşitliliğe önemli katkılar sunmaktadır. Ancak yabancı bir ülkede akademisyen olmak, iletişim, dil engelleri ve kültürel uyum gibi zorlukları da beraberinde getirir. Bu süreç, kurumlar tarafından sağlanan oryantasyon programlarını gerekli kılmaktadır (De Wit & Altbach, 2021). Ayrıca bu deneyim akademisyenlerin hem mesleki becerilerini geliştirmelerine hem de sosyal uyumlarını güçlendirmelerine olanak tanımaktadır.

Uluslararası akademik hareketlilik, eğitim-öğretim süreçlerine ve akademik çevrelere yenilikçi bakış açıları kazandırarak bilgi üretiminin ve paylaşımının çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır. Yabancı akademisyenlerin sayısındaki artış, daha fazla üniversitenin farklı kültürleri temsil eden uluslararası akademik kadrolara sahip olmasına olanak tanımaktadır. Yabancı uyruklu akademisyenlere yönelik yapılan araştırmalar, göçe zorlanmış ve çoğunlukla Suriye uyruklu akademisyenlerin mesleki kimliklerini akademisyenlik çerçevesinde inşa ettiklerini ortaya koymaktadır. Bu akademisyenlerin, akademik kimliği bir üst kimlik olarak algıladıkları, akademisyenliğin evrensel tanımı doğrultusunda kendilerini tanımladıkları ve mesleki rollerini topluma hizmet ile bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri ekseninde anlamlandırdıkları belirlenmiştir (Selamzade, 2022, s. 100).

Yabancı uyruklu akademisyenlerin beklenen performansı gösterebilmeleri, görev yaptıkları ülkenin sosyokültürel yapısına uyum sağlamalarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu uyum süreci, yalnızca bireysel bir gereklilik olmanın ötesinde, yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşma stratejileri ve kurumsal verimlilik açısından da büyük önem taşımaktadır (Favell vd., 2007). Etkin bir uyum mekanizması, akademisyenlerin eğitim-öğretim faaliyetlerine ve araştırma süreçlerine daha fazla katkı sunmalarını sağlarken, üniversitelerin küresel standartlardaki gelişimine de destek olmaktadır. Ayrıca bu süreç, akademik topluluk içindeki sosyal uyumu güçlendirerek disiplinler arası iş birliklerini ve uluslararası ağların genişlemesini teşvik etmektedir (T. Kim, 2009). Bu nedenle, üniversitelerin akademik ve idari birimleri tarafından sunulan kapsamlı oryantasyon programları, yabancı akademisyenlerin yerel dinamiklere uyumlarını hızlandırmakta ve yükseköğretim kurumlarının küresel rekabet edebilirliğini artırmaktadır.

Adaptasyon, genel anlamda “bireyin yaşadığı ülkenin adet, gelenek ve göreneklerine uyum sağlamak için bazı davranışlarını değiştirmesi” olarak tanımlanırken, (Karaeminoğulları vd., 2009, s. 332) kültürlerarası adaptasyon ise “bireyin yabancı bir kültüre karşı psikolojik rahatlık ve kültürel yakınlık düzeyi” (Kutcher vd., 2013, s. 294) şeklinde ifade edilmektedir (Black & Mendenhall, 1990, s. 129). Uyum, yapılan işin gerektirdiği nitelikler ile kişinin sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneklerin örtüşmesidir. Örgütsel psikolojide ise önem derecesi git gide artan kişi-çevre uyumu, birey ile konumuna ilişkin özellikler eşleştğinde meydana gelen uyumluluk hâli olarak tanımlanmaktadır (Kutcher vd., 2013, s. 294). Makalede sosyolojik bir anlam içermesi sebebiyle biyolojik anlamda da kullanılan “adaptasyon” yerine “uyum” kavramı tercih edilmiştir.

Son yıllarda, yabancı uyruklu akademisyenlerin yeni kültürlerle uyum süreçlerini inceleyen akademik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar, bireyin uyumunu doğrudan etkileyen iş, örgütsel ve bağlamsal çeşitli unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır (Huff vd., 2014). Örneğin, iş ortamındaki destek mekanizmaları, akademik ve sosyal uyum süreçleri, ev sahibi ülkenin kültürel dinamikleri ve bireysel uyum stratejileri gibi faktörler, yabancı uyruklu akademisyenlerin uyum süreçlerinde belirleyici rol oynamaktadır. Dolayısıyla, yabancı uyruklu akademisyenlerin başarılı bir şekilde entegre olabilmeleri için üniversitelerin çeşitli destek programları geliştirmesi ve uyum süreçlerini kolaylaştırıcı önlemler alması gerekmektedir. Bu tür önlemler, akademik performansın artırılmasına ve uluslararasılaşma hedeflerine ulaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle bireyin içinde bulunduğu örgüt, iş, yönetici, grup gibi iş ortamının farklı bileşenleri ile uyumu, yeni kültüre uyumunu etkileyen faktörler arasında kabul edilmektedir (Nolan & Morley, 2014).

Son yıllarda yükseköğretim sisteminde giderek yaygınlaşan uluslararasılaşma süreci, üniversiteler açısından yabancı uyruklu akademisyenleri çekme ve bünyelerinde tutma konusundaki stratejilerin önemini artırmaktadır. Yabancı uyruklu akademisyenlerden beklenen performansın sağlanabilmesi, büyük ölçüde bu bireylerin tutum ve davranışlarının yeni kültürel bağlama uyum sağlamasına bağlıdır. Bu doğrultuda, yabancı uyruklu akademisyenlerin ev sahibi ülkedeki akademik ve

sosyal çevreye uyumu, uluslararası yükseköğretim politikaları açısından ele alınması gereken önemli bir mesele olarak öne çıkmaktadır (Karaeminoğulları vd., 2009, s. 332).

Ev sahibi ülkenin kültürüne ve yaşam koşullarına uyum sağlayabilmek amacıyla yabancı uyruklu akademisyenler, uyum sürecinde yeni davranışlar öğrenmekte ve bu davranışları hayatlarına entegre etmektedirler. Ancak, kendi kültürlerine ait değerler, tutumlar, inançlar ve davranışsal normlar ile yeni öğrenilenler arasında bir çatışma meydana geldiğinde, zor bir dönem geçirmektedirler. Zorluklar yaşayan bireyler, yeni kültüre ait davranışları öğrenip benimserken, bu çatışmalarla baş edemeyen bireyler ise stres yaşamaktadırlar (Maertz vd., 2009, s. 66). Stres yaşayan bireylerin yaşam kalitesi ve performansı düşmekte, bu durum iş tatminini olumsuz yönde etkilemektedir (Ames vd., 2001, s. 112). Yaşam tatmini ile kültürel uyum arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar,(Veenunkarn Rujiprak, 2016) yabancı uyruklu çalışanların yaşam tatmini ile yeni kültüre uyumları arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Yüksek yaşam tatmini düzeyine sahip olan bireylerin, yeni kültürel ortamlarına daha başarılı bir şekilde uyum sağladıkları gözlemlenmektedir. Bu bulgular, kültürel uyum sürecinin, bireylerin genel yaşam tatmini üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Uluslararası insan kaynakları literatüründe, yabancı uyruklu çalışanların uyum süreçlerinin belirgin sonuçlarından biri, erken geri dönüş yapmalarıdır. Erken geri dönüşlerin en önemli nedenlerinden biri, yabancı ülkede yaşanan uyum sağlama sorunlarıdır (Black & Stephens, 1989, s. 530). Uyum sürecinde karşılaşılan zorluklar, bireylerin profesyonel ve kişisel yaşamlarını olumsuz yönde etkileyerek, bu kişilerin ülkelerine geri dönme kararı almalarına neden olabilmektedir. Bu bağlamda, yabancı uyruklu akademisyenlerin başarılı bir uyum süreci geçirebilmeleri için üniversiteler ve ilgili kurumlar tarafından destekleyici mekanizmaların oluşturulması önem arz etmektedir. Psikososyal destek hizmetleri, oryantasyon programları, kültürel farkındalık eğitimleri ve sosyal uyum faaliyetleri gibi stratejiler, yabancı uyruklu akademisyenlerin uyum süreçlerine olumlu katkılar sağlayabilir. Böylelikle bireysel düzeyde psikolojik rahatlık sağlanmasının yanı sıra akademik performans ve verimliliğin de artacağı, bu durumun yükseköğretimde uluslararasılaşma

hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Yabancı bir ülkede çalışmak, bireyler için tamamen yeni bir kültüre uyum sağlama ve farklı bir örgütsel yapıda çalışma gerekliliği nedeniyle yüksek düzeyde belirsizlik içeren stresli bir süreçtir. Stres yönetimi alanındaki uzmanlar, bireylerin yeni bir duruma uyum sürecinde karşılaştıkları belirsizliği azaltmada örgütsel desteğin kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, çalıştıkları kuruluştan destek aldıklarını hisseden yabancı uyruklu çalışanların belirsizlik ve stres düzeylerinin azalacağı, dolayısıyla yeni çevreye daha kolay uyum sağlayabilecekleri öngörülmektedir (İplik & Yalçın, 2017, ss. 132-133).

Bu çalışmanın amacı Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalışan yabancı uyruklu akademisyenlerin akademik ortamda ve Türk toplumu ile kurdukları sosyal ilişkilerde yaşadıkları olumlu ve olumsuz tecrübeleri değerlendirmektir. Bu bağlamda araştırmanın varsayımı şu sorulardan oluşmaktadır:

- İlahiyat Fakültelerinde görev yapan yabancı uyruklu akademisyenlerin iş ortamında, öğrencilerle ve diğer iş arkadaşlarıyla iletişimde karşılaştıkları zorluklar nelerdir?
- İlahiyat Fakültelerinde görev yapan yabancı uyruklu akademisyenlerin dil sorununu çözmek için kullandıkları yöntemler nelerdir?
- İlahiyat Fakültelerinde görev yapan yabancı uyruklu akademisyenler İlahiyat Fakültesi derslerinin içeriklerini nasıl değerlendirmektedirler?
- Ev sahibi ülkenin kültürel normlarına uyum sağlamak için hangi destek mekanizmalarına ihtiyaç duymaktadırlar?
- Ekonomik açıdan problem yaşıyorlar mı?
- İlahiyat Fakültelerinde görev yapan yabancı uyruklu akademisyenlerin sürece dair tecrübe ve önerileri nelerdir?

Amaç ve Önem

Bu çalışma, yabancı uyruklu akademisyenlerin iş çevresiyle uyumunun, yeni kültürel ortama uyumlarını etkileyen önemli faktörlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, araştırmada Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yapan yabancı uyruklu akademisyenlerin

çevreleriyle uyumunun kültürel uyum üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca, kültürel uyumun aracı değişken olarak yer aldığı bu model çerçevesinde, birey-çevre uyumunun iş tatmini, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyeti gibi çalışan tutumları üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Türkçe literatürde sınırlı sayıda ele alınan yabancı uyruklu akademisyenlerin kültürel uyumu konusuna odaklanan ampirik araştırmaların sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, çalışma, yabancı uyruklu akademisyenlerin iş çevresi ile uyumunun kültürel uyumlarını şekillendiren önemli bir unsur olduğunu ve bu uyum sürecinin akademisyenlerin tutumları üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koyarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye'deki üniversitelerin çeşitli fakültelerinde görev yapmakta olan yabancı uyruklu akademisyenlerin kendi ülkelerinde veya diğer uluslararası kurumlarda kazandıkları deneyimler sayesinde bulundukları ülkelerin eğitim-öğretim süreçlerine önemli katkıları olmaktadır. Ancak, bu akademisyenler, çalıştıkları iş ortamlarında ve yaşadıkları sosyal çevrelerde bir dizi uyum sorunu ile karşılaşabilmektedirler. Dil ve kültürel farklılıklar kaynaklı iletişim problemleri, genellikle göz ardı edilmekte ve çözüme ilişkin yeni stratejiler uygulamakta yetersizlikler görülmektedir. Bu durum, akademik verimliliği olumsuz yönde etkileyerek, sorunların süreklilik arz eden ve zamanla kronikleşen bir hâl almasına neden olabilmektedir. Bu çalışmanın temel hedefi, yabancı uyruklu akademisyenlerin yaşadığı deneyimlerden yararlanarak eğitim-öğretim faaliyetlerini geliştirmek, mevcut problemleri çözebilmek için önerilerini öğrenerek verimliliği artırmaktır. Özellikle, dil ve kültür kaynaklı iletişim sorunlarının somutlaştırılarak ele alınması ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin sunulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yapan 10 yabancı uyruklu akademisyenin görüşlerinin değerlendirildiği bu çalışma tasarlanmıştır. Çalışma bireysel ve kurumsal düzeyde yabancı uyruklu akademisyenlerin problemlerini tespit etmeyi amaçlamakta ve etkili çözüm stratejilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Çalışmanın sonunda yabancı uyruklu akademisyenlerin akademik ortamda daha etkin bir şekilde yer alabilmelerine yönelik somut öneriler sunmak istenmektedir.

1. Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi ekseninde fenomenolojik (olgubilimsel) desen üzerinden tasarlanmıştır. Fenomenolojik yaklaşımın tercih edilmesinin temel nedeni, dış dünyada gözlemlenebilen ancak bireylerin subjektif anlam dünyasında tam olarak kavranamayan deneyim, algı, yönelim veya durumların derinlemesine incelenmesidir. Bu yaklaşım, bireylerin yaşadıkları fenomenleri, yani deneyimlerin kendilerini ve bu deneyimlerin anlamlarını, tüm ayrıntılarıyla anlamayı amaçlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2008, s. 69). Bu çalışmada, bireylerin subjektif deneyimlerini ve bu deneyimlerin nasıl anlamlandırıldığını açığa çıkarmak amacıyla, fenomenolojik bir çerçevede ele alınmıştır. Böylelikle araştırmanın bulguları, yalnızca gözlemlenen fenomenleri değil, aynı zamanda bu fenomenlerin bireylerin yaşamlarındaki anlamını ve önemini daha iyi kavrayabilmek için derinlemesine bir analiz sunmayı amaçlamaktadır.

1.1. Verilerin Toplanması

Nitel araştırma tekniklerinden görüşme tekniği verilerin toplanma sürecinde kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme tekniği; katılımcıların üzerinde çalışılan konu hakkında görüşlerini ve deneyimlerini tespit etmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu teknik ile katılımcıların konu hakkında fikirlerinin araştırılması, araştırma konusu ile ilgili olarak duygu, davranış ve deneyimlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2008, s. 122). Bu vesile ile ilgili literatür taranarak yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular ile görüşme formu oluşturulmuştur. Veri toplama aracının oluşturulma sürecinde, hazırlanan soruların içerik geçerliliğini sağlamak amacıyla öncelikle alanında uzman iki kişiden görüş alınmıştır. Uzman değerlendirmeleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra, sınırlı sayıda katılımcı ile pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışma sürecinde, soruların anlaşılabilirliği, ifade netliği ve katılımcılar tarafından nasıl algılandığı değerlendirilmiştir. Elde edilen geri bildirimler doğrultusunda, anlaşılabilirlik açısından sorun teşkil eden sorular yeniden yapılandırılmış ve sorulara son biçimi verilmiştir. Form, araştırmanın problemlerine cevap arayan toplamda 15 sorudan oluşmaktadır.

Etik kurul izni 15.04.2024 tarihinde (Protokol no: E.334123) Karabük Üniversitesi tarafından onaylanmıştır. İzin alındıktan sonra, çalışmanın etik gerekliliklerine uygun olarak akademisyenlerle gönüllülük esasına dayalı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde, gönüllülük prensibi esas alındığı için katılımcılara araştırma süreci hakkında gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Görüşmeler, katılımcıların tercihi doğrultusunda, 15.04.2024 ile 05.05.2024 tarihleri arasında yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte araştırmanın güvenilirliğinin sağlanması için gerekli önlemler alınmıştır. Etik ilkeler gereğince katılımcıların mahremiyeti korunmuş ve kişisel bilgileri paylaşılmamıştır. Gizliliğin sağlanması için katılımcılar K1, K2, K10 gibi kodlarla temsil edilmiştir. Katılımcılara, düşüncelerini özgürce ifade edebilecekleri şekilde sorular yönlendirilmiş ve görüşmeler, katılımcılardan izin alınarak ses kayıt cihazı aracılığıyla kayıt altına alınmıştır. Görüşmelerden sonra, görüşme sırasında alınan ses kayıtları deşifre edilmiştir.

1.2. Çalışma Grubu

Yüksek Öğretim Kurulu'nun 2023 verilerine göre, 2022 yılında Türkiye genelinde yabancı uyruklu öğretim elemanı sayısı 1.245'e ulaşmıştır ve bu sayı her yıl artış göstermektedir. Karabük Üniversitesi'nde 2021 yılında 60 olan yabancı uyruklu akademisyen sayısı, 2023 yılında 39'a düşse de bu, genel eğilim doğrultusunda bir artışın parçası olarak değerlendirilmektedir (Göksoy & Çelik, 2024, s. 54). 2025 yılı güncel verilerine göre Karabük Üniversitesi'nde 7'si kadın olmak üzere 37 yabancı uyruklu akademisyen görev yapmaktadır (Karabük Üniversitesi, t.y.). Karabük Üniversitesinin araştırma evreni olarak tercih edilmesinin temel nedeni, üniversitenin sahip olduğu uluslararası öğrenci profili ve nitelikli akademik altyapısıdır. Özellikle Türk Cumhuriyetleri, Orta Doğu ve Afrika gibi bölgelerden gelen öğrencilerin yoğun olarak tercih ettiği bir üniversite olması, araştırma açısından kültürel çeşitlilik ve zengin veri elde etme imkânı sunmaktadır. Bunun yanı sıra üniversitenin kalite odaklı eğitim anlayışı, gelişmiş sosyal ve akademik olanakları ile araştırma faaliyetlerine uygun yapısı, çalışmanın yürütülmesini kolaylaştırıcı bir ortam sağlamaktadır. Araştırmada Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin seçilmesinde ise fakültenin güçlü akademik kadrosu, yenilikçi eğitim programları ve özellikle %30 Arapça eğitim uygulaması etkili

olmuştur. Fakültenin uluslararası etkinliklere açık yapısı ve öğrencilere çok boyutlu bir dini ve akademik perspektif kazandırma hedefi, araştırmanın derinlemesine ve nitelikli veri toplamasına katkı sağlayacak bir zemin oluşturmaktadır. Bu nedenlerle Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, çalışmanın amacına hizmet edecek şekilde bilgi ve deneyim bakımından zengin bir araştırma evreni sunmaktadır.

Çalışma grubunun oluşturulmasında, amaçlı örneklem tekniği tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme tekniği; sınırlı araştırma kaynaklarının en verimli biçimde kullanılabilmesi amacıyla, bilgi açısından zengin vakaların belirlenerek seçilmesini sağlayan ve nitel araştırmalarda yaygın biçimde kullanılan bir örnekleme tekniğidir. Bu yöntem, çalışılan konuya ilişkin derinlemesine bilgi ve deneyime sahip bireylerin veya grupların tanımlanması ve araştırma sürecine dâhil edilmesini içerir. Bu bağlamda amaçlı örnekleme, araştırmanın amacına en uygun ve anlamlı veriyi sağlayabilecek katılımcıların seçilmesine imkan tanımaktadır (Palinkas vd., 2015, s. 534). Ayrıca çalışmada doygunluk kriteri esas alınmıştır. Kavramsal olarak doygunluk, veri toplama süreci devam ederken elde edilen yeni verilerin, araştırılan olguya ilişkin anlamlı, özgün ya da derinleştirici katkılar sunmaması durumunda sürecin sonlandırılabilmesine işaret eder (Lowe vd., 2018, ss. 192-193). Başka bir ifadeyle, veri analizinde yinelenen temalar, kavramlar ya da örüntüler ortaya çıkmaya başladığında ve yeni katılımcılardan elde edilen veriler araştırma sorularına yönelik ek bir içgörü sağlamadığında, veri toplama sürecinin amacına ulaştığı kabul edilir. Bu bağlamda çalışmada hem veri çeşitliliğini hem de anlam derinliğini güvence altına alacak şekilde katılımcı sayısı artırılmış; ancak yeni veriler mevcut analizlere ek bir katkı sunmadığında veri toplama sürecine son verilmiştir. Bu yaklaşım, araştırmanın geçerliliğini ve analitik yeterliliğini destekleyen önemli bir yöntemsel tercihtir.

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yapmakta olan yabancı uyruklu 10 öğretim üyesi oluşturmaktadır. Katılımcıların tamamı erkek akademisyenlerden oluşmaktadır. Bu durum, **İlahiyat Fakültesinde** yalnızca yabancı uyruklu erkek öğretim üyelerinin istihdam edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla örneklem yapısı, araştırma sahasının mevcut kurumsal ve demografik gerçekliğiyle doğrudan ilişkilidir. Çalışma grubunun

bu şekilde belirlenmesi, araştırmanın evrenine uygunluk ve bağlamsal geçerlilik açısından önem arz etmektedir. Araştırmada, örnekleme dahil edilen bireylerin, çalışmanın sorularına ilişkin bilgi ve deneyimlerini paylaşımları yoluyla, araştırmanın amacına uygun olarak temsil yeteneklerinin güçlü olduğu görülmüştür.

1.3. Verilerin Analizi

Katılımcılardan elde edilen nitel verilerin çözümlenmesinde tematik analiz tekniği benimsenmiştir. Tematik analiz, özellikle yorumlayıcı yaklaşımla yürütülen keşif odaklı nitel araştırmalar için en uygun analiz tekniklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu teknik, araştırmacıya verileri sistematik biçimde ele alma ve düzenleme olanağı sağlayarak analiz sürecine yapısal bir çerçeve kazandırmaktadır (Guest vd., 2012, s. 137). Tematik analiz yalnızca açıkça ifade edilen kelime veya kelime gruplarının frekansını saymakla yetinmez; aynı zamanda verilerde örtük biçimde yer alan anlamları, düşünce yapılarını ve içerikleri de ortaya çıkarmaya odaklanır. Bu bağlamda, analiz sürecinde geliştirilen kodlar, verideki temel fikirleri veya temaları temsil eden kavramsal işaretleyiciler olarak işlev görür. Bu kodlar, ham veriyle ilişkilendirilerek analitik bütünlük sağlanır. Kodların uygulanması, yalnızca temaların göreceli sıklıklarının karşılaştırılmasına olanak tanımakla kalmaz; aynı zamanda kodlar arasındaki eş-oluşumların incelenmesine ve bu ilişkilerin kavramsal ya da görsel biçimde haritalandırılmasına da imkân sunar. Böylelikle tematik analiz hem anlamlı temaların yapılandırılmasına hem de bu temalar arasındaki ilişkilerin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlar (Guest vd., 2012, ss. 137-138).

Bu araştırmada veri toplama süreci tamamlandıktan sonra elde edilen nitel verilerin analizi ve görselleştirilmesi amacıyla MAXQDA 2024 Pro nitel veri analiz yazılımı kullanılmıştır. Verilerin sistematik bir biçimde işlenmesi sürecinde, benzer ya da ortak özellikler gösteren ifadeler doğrultusunda kod listeleri oluşturulmuş ve bu kodlar, ilişkili kategori ve temalar altında yapılandırılmıştır. Bu yöntemle, verilerin derinlemesine analizi ve anlamlı örüntülerinin ortaya çıkarılması sağlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 275). Analiz sürecini desteklemek ve bulguların görsel temsilini sağlamak amacıyla çeşitli tablolar, kavram haritaları ve temalar arasındaki hiyerarşik ilişkileri

gösteren grafiksel düzenlemeler hazırlanmıştır. Bu görselleştirme araçları, verilerin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesine ve tematik bağlamda daha derinlemesine yorumlanmasına olanak sağlamıştır. Araştırma süreci ayrıntılı bir şekilde açıklanmış, bulguların tutarlı bir biçimde sunulması aracılığıyla araştırmanın dış güvenilirliğine katkıda bulunulmuştur. Bu yöntem, araştırmanın iç geçerliliğine de olumlu bir katkı sağlamıştır (Yıldırım & Şimşek, 2013, ss. 271-274).

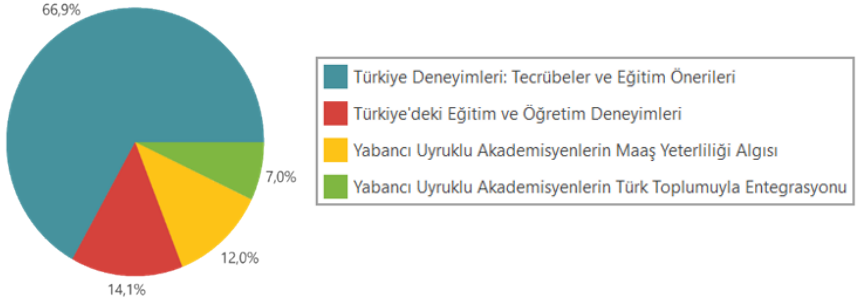
2. Bulgular

Araştırma problemine ışık tutması amacıyla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgular bu bölümde sunulmaktadır. Görüşmelerden elde edilen veriler sonucunda çalışma tema, alt tema ve kategoriler şeklinde tasnif edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Profili

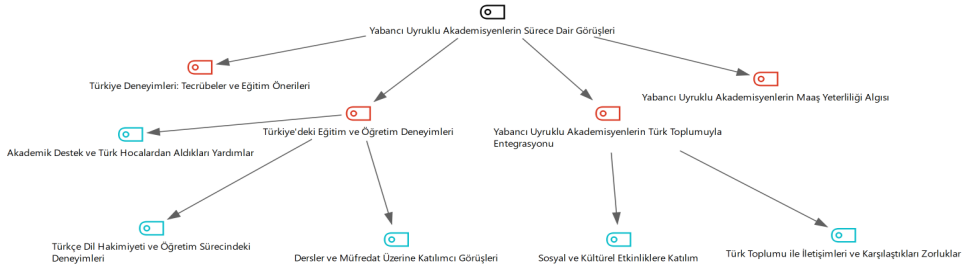
Katılımcı	Cinsiyet	Ülke	Türkiye'ye Geliş Zamanı	Branşı
K1	Erkek	Suriye	2015	Arap Dili
K2	Erkek	Suriye	2016	Arap Dili
K3	Erkek	Mısır	2020	Tefsir
K4	Erkek	Mısır	2013	Arap Dili
K5	Erkek	Mısır	2021	Arap Dili
K6	Erkek	Afganistan	2003	Din Psikolojisi
K7	Erkek	Suriye	2013	Tefsir
K8	Erkek	Suriye	2014	Morfoloji
K9	Erkek	Suriye	2021	İslam Hukuku
K10	Erkek	Suriye	2014	Arap Dili

Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Sürece Dair Görüşleri



Şekil 1. İlahiyat Fakültelerinde Eğitim Veren Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Görüşlerine Dair Yüzdelik İfadeleri

Yapılan çalışma Şekil.2’de görüldüğü üzere 4 ana tema ve 5 alt tema altında toplanmıştır.



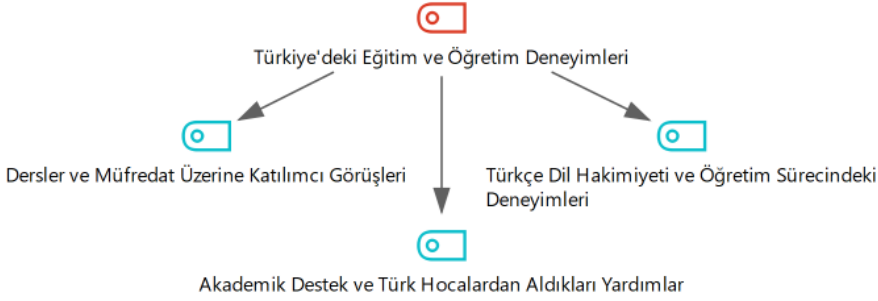
Şekil 2. Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Görüşlerine Dair Temalar Gösterimi

Kod Sistemi	K-01	K-02	K-03	K-04	K-05	K-06	K-07	K-08	K-09	K-10
Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Sürece Dair Görüşleri										
Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Deneyimleri										
Dersler ve Müfredat Üzerine Katılımcı Görüşleri										
Akademik Destek ve Türk Hocalardan Aldıkları Yardımlar										
Türkçe Dil Hakimiyeti ve Öğretim Sürecindeki Deneyimleri										
Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Türk Toplumuyla Entegrasyonu										
Türk Toplumu ile İletişimleri ve Karşılaştıkları Zorluklar										
Sosyal ve Kültürel Etkinliklere Katılım										
Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Maaş Yeterliliği Algısı										
Türkiye Deneyimleri: Tecrübeler ve Eğitim Önerileri										

Şekil 3: İlahiyat Fakültelerinde Eğitim Veren Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Görüşlerine Dair Kod Matris Tablosu

2.1. Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Deneyimleri

Araştırmanın ilk teması üç alt temadan oluşmaktadır.



Şekil 4: İlahiyat Fakültelerinde Eğitim Veren Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Görüşleri İlk Tema ve Alt Temalar

2.1.1.1. Dersler ve Müfredat Üzerine Katılımcı Görüşleri

Katılımcılara dersler ve müfredat hakkındaki düşünceleri ve önerilerine müracaat edilmiştir. Bu alt temada özellikle yabancı uyruklu akademisyenlerden Arapça öğretimi ve yabancı uyruklu öğrenciler ile Türk öğrenciler arasında başarı durumları ile ilgili kıyaslama yapmaları istenmiştir. Katılımcılardan K1, K2, K3, K4, K5, K8, K9, K10 genel anlamda verilen ders müfredatını beğendiklerini lakin belirli periyotlarda güncellenmesi gerektiğini, müfredatın çağdaş eğitim yöntemleri ile uyumlu ve öğrencilerin seviyesine uygun planlanması gerektiğini söylemişlerdir. Bu konuda K6 ve K7 ise mevcut müfredatı yeterli bulduklarını ifade etmişlerdir.

Konu ile ilgili olarak K1 “Genel olarak iyi ama öğrencilerin seviyesine uygun ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde daha organize olması gerekiyor. Nitelik olarak yeterli, nicelik olarak yetersiz”, K3 ise “Dersler yeterli ama uygulamalı derslere ihtiyaç var.” şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir. Bu konuda K6, Arapça derslerinin Türkçe verilmesinin dil öğrenmeyi olumsuz etkilediğini, dilbilgisi ve çeviri ağırlıklı eğitimin çağdaş olmadığını, hâlbuki yabancı öğrencilere Türkçe öğretim derslerinin güncel olduğunu, içerikte çok fazla tekrarların bulunduğunu, son olarak Arapça ile ilgili bilimsel içeriğin dil

bilgisi, okuma, dinleme ve konuşma becerileri açısından birbiri ile kopuk ve uyumsuz olduğunu söylemiştir. Konuyla ilgili K2 öğrencilerin çağdaş Arap kültürünü öğrenebilmeleri için ayrı bir derse ihtiyaç duyduklarını düşünmektedir. Ayrıca K6 Arapça hazırlık sınıfı ile ilgili gerekli adımların atılarak bu sene açılmasının son derece doğru bir yaklaşım olduğunu dile getirmiştir. Ek olarak müfredatta çok fazla değişiklik yapılmasının eğitim-öğretimi sekteye uğrattığını ifade etmiştir. Bu konuda K7, ilahiyat fakültelerinde fıkıh, tefsir, hadis, İslam tarihi, akaid gibi temel İslam bilimleri derslerinin yanı sıra çağdaş İslam düşüncesi, İslam ekonomisi, İslam'da finansal işlemler gibi derslerin okutulmasının faydalı olacağını söylemiştir. Son olarak katılımcılardan K4 ise İslam Hukuku ve içtihat, sosyal bilimler ile ilgili derslere ihtiyaç bulunduğunu ifade etmiştir.

Katılımcılar yabancı uyruklu öğrenciler ile Türk öğrenciler arasında başarı durumları ile ilgili kıyaslama yapmışlardır. Bu konuda K1, K2, K3, K5, K6, K9 öğrenciler arasında bir fark bulunmadığını, seviyelerin benzerlik gösterdiğini belirtmişlerdir. Katılımcılardan K8 ve K10 yabancı öğrencilerin akademik seviyelerinin ve derslere olan ilgilerinin diğerlerin göre daha fazla olduğunu düşünmektedir. K7 böyle bir kıyaslamanın belli veriler ve kriterler ile yapılabileceğini; eğitim geçmişinin, dil seviyesinin ve oryantasyon sürecinin etkili olduğunu dile getirmiştir. Öğrenciler ile kurduğu iletişim açısından kendi ana dilini konuşan kişilerle doğal olarak daha rahat iletişim kurduğunu ancak Türk öğrencilerle konuşmanın dil öğrenme becerilerini geliştirdiğini söylemiştir. Bu alt temada katılımcıların müfredat konusunda fikirlerinin genel olarak olumlu olduğu gözlenmiştir. Katılımcıların çoğunluğu yabancı uyruklu ve Türk öğrencilerin başarı durumları arasında önemli bir fark olmadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu (K1, K2, K3, K4, K5, K8, K9, K10) mevcut müfredatı genel anlamda yeterli bulmakta, ancak çağın gereklerine göre belirli aralıklarla güncellenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. K1 ve K3 gibi katılımcılar, müfredatın öğrencilerin seviyelerine göre daha organize edilmesi ve uygulamalı derslerle desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. K6 ve K7 mevcut müfredatı yeterli bulurken, K6 Arapça öğretiminde dil bilgisi ve çeviri ağırlıklı eğitimi çağdaş bulmamaktadır.

Genel olarak değerlendirdiğimizde Müfredat genel olarak olumlu değerlendirilmektedir ancak çağdaş yöntemlerle güncellenmesi ve öğrencilerin seviyelerine uygun hale getirilmesi gerektiği sıklıkla dile getirilmiştir. Arapça öğretiminde sorunlar özellikle geleneksel yöntemlerin kullanımı, ders içeriklerinde tekrarlar, beceriler arasında kopukluk tespit edilmiş, daha bütüncül ve beceri temelli bir yaklaşım önerilmiştir. Katılımcıların çoğu, Türk ve yabancı öğrenciler arasında başarı farkı olmadığını belirtmiş, bazıları ise yabancı öğrencilerin daha başarılı olduklarını ifade etmiştir. Başarı kıyaslamaları için objektif verilere ve sistematik ölçütlere ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Müfredatın içerik çeşitliliği açısından zenginleştirilmesi gerektiği yönünde öneriler sunulmuştur.

2.1.2. Türkçe Dil Hakimiyeti ve Öğretim Sürecindeki Deneyimleri

Bu temada katılımcılara kendileri için yabancı dil olan Türkçeye hakimiyet düzeyleri, öğrenirken ve konuşurken yaşadıkları zorluklar ve bu konuda destek alıp almadıkları sorulmuştur. Bazı katılımcılar dil sorunları yaşamadığını ifade ederken, bazıları biraz zorlandıklarını dile getirmişlerdir. Katılımcılardan K1, K4, K6, K8 ve K10 dil konusunda herhangi bir problem yaşamadıklarını, Türk dilini rahatça konuşabildiklerini ve anlayabildiklerini ifade etmişlerdir. Dil sorununu nasıl aştıkları ile ilgili olarak sosyal çevre ile olabildiği kadar çok iletişim kurduklarını, film ve haber kanallarını izleyerek medyadan istifade ettiklerini, çokça pratik yaptıklarını, Türkçe kitap okuduklarını söylemişlerdir. Bu konuda K6 “Türkçe sorunun yok. Fakat Türkçeyi severek bu konuda kendimi hep geliştirmeye ve Türkçeyi olabildiğince arı bir şekilde kullanmaya, kullandırmaya ve yaşatmaya çalışıyorum. Çünkü bu dili ancak Türkçe konuşan bizlerin değer vermesi, yaşaması, yaşatması ve yüceltmesi gerekiyor.” şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

Katılımcılardan K2, K3, K5, K7 ve K9 kimi zaman sorun yaşadıklarını, özellikle bazı kelimelerin telaffuzunda zorlandıklarını dile getirmektedirler. Örneğin K2 “Evet, bazı kelimelerin telaffuzuyla ilgili dilsel problemler var.” şeklinde görüşünü belirtirken K5 ise “Öğrencilerle hızlı iletişim kurmam gereken durumlarla karşılaşıyorum ve bazen öğrencilere bazı ifadeleri tercüme etmeleri için başvuruyorum. Ancak, nadiren dil farklılıklarından

kaynaklanan öğretim açısından zorluklarla karşılaşıyorum, çünkü Arapça dili özünde yalnızca Arapça olarak öğretilmelidir. Öğrencilerime her zaman, aralarındaki iletişimde söylediklerimi Türkçeye tercüme etmelerini tavsiye etmiyorum, bunun yerine Arapçayı doğrudan anlamaya çalışmalarını öneriyorum.” şeklinde görüşlerini dile getirmiştir.

Dil engeli olan ve olmayan katılımcıların tümü, yeni öğrendikleri dilin verdikleri dersleri etkilemediğini ifade etmişlerdir. Zira yabancı uyruklu hocaların kendi dilleri olan Arap dili ile verdikleri derslerde çok rahat konuştuklarını, dil eğitiminde zaten olması gerekenin bu olduğunu dile getirmişlerdir. Bu konuda K7 “Dil engelinin öğretme performansımı ve öğrencilerin anlamasını olumsuz yönde etkilediğini düşünmüyorum.” şeklinde görüş belirtmiştir. Yine K1 “Benim için Türkçeyi akıcı olarak konuşabilmem bir engel değil, Türkçeyi akıcı olarak konuşamayanlar için de Arapça öğreten profesör için bir engel değil çünkü asıl prensip öğretmenin konuşmasıdır. Öğrencilerine öğrendiklerini bir nevi uygulamalı pratik olarak Arap dilinde öğretiyor.” söylemiyle düşüncelerini ortaya koymuştur. Dil konusunda son olarak K5 “Türkçe olarak verilen dersler hakkında bilgim yok. Ancak, öğrencilerin Arapça öğreniminde karşılaştıkları en büyük engel, bence, sınıf dışında dili pratik etme eksikliğidir; bu durum nadiren gerçekleşmektedir.” diyerek öğrencilerin öğrenme ile ilgili problemlerinin kaynağı hakkında düşüncesini belirtmiştir. Bu alt temada yabancı uyruklu akademisyenlerin genel olarak kendi dillerinde ders verdikleri için zorluk çekmedikleri aynı zamanda Türkçeyi de öğrenmek için gayret ettikleri anlaşılmaktadır.

Katılımcıların genel olarak Türkçe’yi öğrenmeye istekli oldukları ve büyük çoğunluğunun Türkçe konuşarak iletişim kurmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Türkçe’ye dair yaşanan zorluklar genellikle hafif düzeyde kelime telaffuzu veya hızlı iletişim durumu ile sınırlıdır. Dil, öğretim sürecine doğrudan olumsuz bir etki yapmamaktadır. Çünkü dersler Arapça verilmekte ve öğretim süreci bu dil üzerinden yürütülmektedir. Öğrencilerin öğrenme süreçlerinde karşılaştıkları temel problem, ders dışında yeterince dil pratiği yapamama durumudur. Katılımcıların Türkçeye dair gösterdikleri bireysel çaba, olumlu bir tutumun ve kültürel uyumlarının göstergesidir.

2.1.3. Akademik Destek ve Türk Hocalardan Aldıkları Yardımlar

Genel olarak akademisyenlerin ihtiyaç duyduğu destek hizmetleri arasında akademik teşvik, elektronik kütüphanelere ve veri tabanlarına erişimin kolaylaştırılması, alanlarıyla ilgili konularda konferans ve seminerler düzenlenmesi gibi konular bulunmaktadır.

Çalışmanın bu alt temasında katılımcılara üniversitenin sunduğu akademik destek ve rehberlik hizmetlerinden haberdar olup olmadıkları, akademik performanslarını artırmak için ne tür desteklere ihtiyaçları olduğu ve Türk hocaların gerek sosyal faaliyetlerde gerekse akademik çalışmalarda kendilerine yardımcı olup olmadıkları konularında görüşleri sorulmuştur. K3, K4, K5, K6, K8, K9 ve K10 üniversitenin akademisyenlere sunduğu akademik destek ve imkanlar ile ilgili hiçbir bilgilerinin olmadığını dile getirmişlerdir. Buna mukabil K1 ve K7 üniversitenin destek hizmetleri hakkında bilgi sahibi olduklarını ancak herhangi bir şekilde istifade etmediklerini söylemişlerdir. Bu konuda K2 ise idari işler ile ilgilendiği için destek hizmetlerinden haberdar olduğunu ve zaman zaman yararlandığını belirtmiştir.

Yabancı uyruklu akademisyenler Türk hocaların farklı konularda kendilerine olan desteği hakkında da görüşlerini beyan etmişlerdir. K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9 ve K10 Türk hocaların her konuda kendilerine yardımcı olmaya gayret ettiğini dile getirmiştir. Bu konuda K7 “Evet, Türk hocalar akademik ve diğer faaliyetlerde destek ve yardım sağlarlar. Soruları yanıtlamak, rehberlik sağlamak, proje ve araştırmalara yardımcı olmak için sıklıkla hazır bulunurlar.” şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. K3 ise bazı hocaların yardımcı olmaya istekli olduğunu bazılarının ise ihtiyaç duydukları yardımı yapmadıklarını dile getirmiştir. Diğer katılımcılardan farklı olarak K5 Fakülte'deki akademisyenler arasında iletişimin çok zayıf olduğunu, sadece toplantılarda birbirleri ile görüştiklerini söylemiştir. Dolayısıyla bu kategoride katılımcıların çoğunluğunun görüşüne göre Türk akademisyenler yabancı uyruklu akademisyenlere yardımcı olmaya çalışmaktadır.

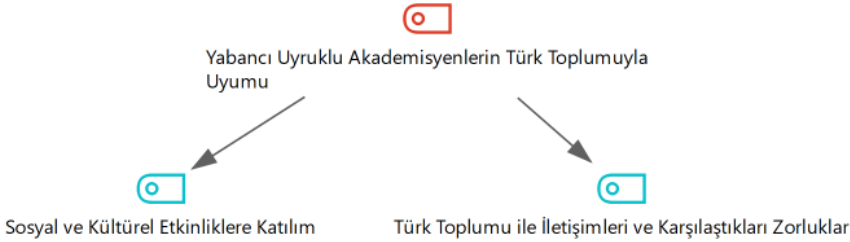
Netice itibarıyla akademik destek hizmetleri konusunda ciddi bir bilgilendirme ve erişim eksikliği olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğu bu hizmetlerden haberdar değildir veya yararlanamamaktadır. Türk akademisyenlerin desteği genel olarak olumlu algılanmakta ve çoğu katılımcı

kendilerine yardım edilmeye çalışıldığını düşünmektedir. Ancak kurumsal düzeyde sistematik destek mekanizmalarının eksikliği, bireysel yardım ve iyi niyetle sınırlı kalmaktadır. Akademik uyumun daha sürdürülebilir hale gelmesi için yapısal desteklerin görünür ve erişilebilir kılınması gerekmektedir. İletişim kanallarının zayıf olması ve bazı katılımcıların yalnızlık ya da kopukluk hissetmesi, kurumsal aidiyet ve akademik verimlilik açısından geliştirmeye açık bir alandır.

2.2. Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Maaş Yeterliliği Algısı

Karabük Üniversitesi bünyesinde görev yapan Türk akademisyenler ile yabancı uyruklu akademisyenlerin aldıkları brüt maaşlar arasında fark bulunmaktadır. Yabancı uyruklu öğretim elemanlarına yapılan maaş ödemeleri, brüt ücret esas alınarak gerçekleştirilmektedir. Bir başka ifadeyle Türk vatandaşı olan öğretim görevlilerinden biraz daha az maaş almaktadırlar (*Karabük Üniversitesi*, t.y.). Burada katılımcılara aldıkları maaşın ihtiyaçlarını karşılayabilmekte yeterli olup olmadığı sorulmuştur. Bu konuda K1 görüşünü “Türkiye'deki yaşam durumuna gelince, evet yeterli ama Türkiye dışındaki akademisyenlerin maaşlarıyla karşılaştırıldığında yeterli değil.” şeklinde ifade etmiştir. Kimi akademisyenler son dönemde yüksek enflasyon sebebiyle geçinmenin daha da zorlaştığını (K2), asgari düzeyde yaşamaya ancak yettiğini (K3) ifade etmişlerdir. Bu konuda K6 “Aldığımız ücret, ihtiyaçlarımızı karşılıyor. Fakat akademik teşvik, ek ders ücreti vb. konularda destek olunması, akademik motivasyonumuzun artmasına sebep olacaktır.” şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. Farklı olarak K8 aldığı ücretin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığını, çok çalışmasına rağmen düşük ücret aldığını belirtmiştir. Araştırmanın bu kategorisinde katılımcıların genel kanaati maddi ihtiyaçları karşılamakla birlikte alınan ücretin yetersiz olduğu yönündedir.

2.3. Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Türk Toplumuyla Uyumu



Şekil 5: Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Türk Toplumuyla Uyum ve Alt Temalar

Bu temada katılımcılara üniversite dışında sosyal etkinliklere katılıp katılmadıkları, Türk toplumu ile iletişim ve sosyal ilişkiler kurma konusunda yaşadıkları zorluklar hakkında görüşleri sorulmuştur.

2.3.1. Türk Toplumu ile İletişimleri ve Karşılaştıkları Zorluklar

K1, K2, K3, K4, K6 ve K9 Türk toplumu ile iletişimde hiçbir engel ile karşılaşmadığını ifade etmiştir. Bu konuda K4 "Hiçbir engel yok. Türk halkı dost canlısı Müslüman insanlardır. Uzun bir geçmişe sahip, nazik ve cömert insanlar olduklarını görüyorum.", K1 ise "Türk toplumuna ve geleneklerine yabancı olmadığım için hiçbir zorlukla karşılaşmıyorum. Ailemin yarısı Türk." ifadeleriyle görüşlerini dile getirmişlerdir.

İletişimde problem yaşadığını düşünen K7 "Dil engeli nedeniyle Türkçeyi akıcı konuşamamak günlük iletişimde ve sosyal etkileşimde engel teşkil etmektedir, çünkü konuşma dilinde bazı yerel ve kültürel terimlerin varlığı iyi anlaşılmamasına yol açmaktadır." şeklinde görüş belirtmiştir. K8 ve K10 yabancılara karşı bazı insanların ırkçı ve önyargılı tavırları olduğunu söylemişlerdir. K5 ise üniversite ortamında yabancılara karşı olumsuz bir tutum ile karşılaşmadığını ancak toplum içerisinde halk tarafından zaman zaman olumsuz davranışlar sergilendiğini belirtmiştir. Netice itibarıyla üçüncü temanın ilk alt temasında katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde genellikle dil problemi yaşamayan katılımcıların iletişimde de bir sorun yaşamadıkları gözlenmiştir.

Yabancı uyruklu akademisyenlerin çoğunluğu Türk toplumuyla sağlıklı sosyal ilişkiler kurabildiğini, ancak yerel dil becerisinin bu süreçte kritik bir rol oynadığını ifade etmektedir. Bununla birlikte bazı bireysel örneklerde toplumsal önyargılar ve ırkçılık gibi sorunlarla az da olsa karşılaşıldığı da belirtilmiştir.

2.3.2. Sosyal ve Kültürel Etkinliklere Katılım

Katılımcılar Türk halkıyla kaynaşmak ve Türk kültürünü daha iyi öğrenebilmek için oturdukları sokakta ya da mahallede sosyal ve toplumsal organizasyonlara katıldıklarını ifade etmişlerdir. Düğün merasimleri, taziye ziyaretleri, sportif faaliyetler bunlar arasında sayılabilir. Konuyla ilgili K4 "Türk toplumunu çok seviyorum ve takdir ediyorum, ona katılmaktan ve onunla bütünleşmekten çok mutluyum. Üniversitedeki Türk meslektaşlarımın sadık kardeşler, aile ve arkadaşlar olduğunu düşünüyorum." K6 ise "Halkın içinde ve halkla birlikte olmayı seviyorum. Özellikle buradaki eğitim kurumlarında hizmet etmeyi, oradaki hocalar ve öğrencilerle birlikte olmayı tercih ediyorum." şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir.

Katılımcılardan K1 okullarda düzenlenen dil yarışmalarında hakemlik yaptığını belirtmiştir. Konu hakkında K2 "Türk bilim kültürünü tanımak, bu toplumun seçkinleri ile bilimsel iletişimi geliştirmek, aktif olabilmek ve olumlu bir şekilde katılabilmek için üniversitemizdeki etkinliklerin çoğuna katılıyorum." şeklinde, K5 ise "Evet, üniversite dışında birçok etkinlikte yer alıyorum, ancak genellikle Arap öğrencilerin olduğu ortamlarda. Bazı vakıflar beni konferans vermeye ve onların özel sosyal etkinliklerine katılmaya davet ediyorlar, o faaliyetlere katılıyorum." şeklinde görüşlerini açıklamışlardır.

Sonuç olarak katılımcılar, Türk halkıyla kaynaşmak ve Türk kültürünü daha iyi tanımak için gönüllü olarak sosyal ve toplumsal etkinliklere katılmaktadır. Bu durum, yabancı uyruklu akademisyenlerin kültürel uyuma açık ve istekli olduklarını göstermektedir. Katılımcıların ifadeleri, Türk toplumuna karşı olumlu duygular taşıdıklarını ve bu toplumda kendilerini kabul görmüş hissettiklerini ortaya koymaktadır. Özellikle K4'ün "sadık kardeş, aile ve arkadaş" ifadesi, duygusal bir bağlılığı ve toplumsal kabulü işaret etmektedir. Üniversite içi ve dışı etkinliklere aktif katılım, katılımcıların hem akademik hem sosyal düzlemde Türk toplumu ile iletişime geçme

arzusunu göstermektedir. Bu durum, yalnızca profesyonel değil, aynı zamanda kişisel bir etkileşim ve öğrenme sürecinin de parçası olduklarını gösterir. Bazı katılımcılar örneğin K5, Arap öğrencilerle ya da kendi kültürel grubuyla daha sık bir araya geldiklerini ifade etmiştir. Bu durum, her ne kadar genel eğilim topluma katılım yönünde olsa da kişisel eğilimler ve kültürel yakınlıkların etkileşim biçimini etkileyebileceğini gösterir. Bazı katılımcıların (örneğin K6) eğitim kurumlarında hizmet etmeye ve bu alanda topluma katkı sunmaya yönelik bir motivasyon taşıdığı görülmektedir. Bu, yalnızca gözlem değil, aktif katkı sağlama arzusunun da olduğunu göstermektedir.

2.4. Türkiye Deneyimleri: Tecrübeler ve Eğitim Önerileri

Katılımcılardan K5, K6, K9 ve K10 kendilerine sorulan soruya cevaben kendi ülkelerinde de akademisyenliğe devam etmek istediklerini dile getirmişlerdir. Sadece katılımcılardan K1 kendi ülkesinde akademisyen olarak çalışmak istemediğini söylemiştir. K2, K4, K7 ve K8 bu konuda görüş beyan etmemiştir. K3 "Kendi ülkemden başka bir ülkede çalışmak deneyimimi her açıdan artırıyor ve deneyimlerimi bu ülkeye aktarmamı da sağlıyor." şeklinde düşüncelerini ifade ederken, K4 ise "Deneyimde zenginleşme; Bütün İslam dünyasının bütün ülkelerini kendi ülkelerim olarak görüyorum. Özellikle de birçok zorluğa rağmen bir rönesans modelini temsil eden Türkiye." şeklinde ifade etmiştir.

Akademisyenlerin birbirinden farklı tecrübeleri ve tavsiyeleri bulunmaktadır. Başka bir ülkede üniversitede hocalık yapmanın farklı bir deneyim olduğunu, Türk yaşam tarzı ve kültürünü öğrenmenin de güzel bir tecrübe olduğunu dile getirmişlerdir (K8, K9, K10). Katılımcılardan K1 hazırlıkta Arapça öğrenen öğrencilerin daha sonraki yıllarda Türkçe olarak derslere devam etmesinin yanlış bir uygulama olduğunu, bu nedenle öğrendiklerini unuttuğunu dile getirmiştir. K2 üniversite yurtlarında kalan çok sayıda Arap öğrencinin Arapça öğrenimi açısından diğer öğrencilere fırsat sunduğunu söylemiştir. K3 derslerde kullanılan sunum yönteminin geleneksel ve yenileşmeye ihtiyacı olan bir metot olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda tavsiyelerde bulunan K7, interaktif eğitime ağırlık verilmesi gerektiğini, esnek bir müfredat yapısına ihtiyaç olduğunu ve sürekli

güncellenmesi gerektiğini, pratik becerilerin geliştirilmesini, eleştirel ve yaratıcı düşüncenin teşvik edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Konuyla ilgili duygu ve düşüncelerini dile getiren K6 "Türkiye'ye duyduğum bir borcu gönül huzuruyla ödemeye çalışmak, bu ülke beni yetiştirdiği için bu ülke halkına ve gençliğine hizmet etmek anlamı taşıyor. Kendi ülkem ve Türkiye Cumhuriyeti beni yetiştirdi. Elbette burada yaptığım gibi zamanı geldiğinde kendi ülkemde de aynı hizmetleri yapmaya devam etmeyi hedefliyorum." söylemi ile eğitim-öğretim alanındaki hizmetin önemine dikkat çekmiştir. Katılımcılarda K7 ise "İş için başka bir ülkede yaşama deneyimi benim için çeşitli düzeylerde öğrenme ve gelişme konusunda olağanüstü bir fırsat anlamına geliyor. Bu deneyim bana birçok konuda fırsat sağlıyor. Mesela yeni kültürlerle tanışma, kişisel becerilerimi geliştirmek, yeni deneyimler kazanmak bunlar arasında sayılabilir." diyerek düşüncelerini ifade etmiştir. Bu temada katılımcıların geneli hayatlarını akademisyen olarak geçirmek istediklerini bildirmişlerdir. Ayrıca katılımcıların söylemleri farklı bir ülkede akademisyen olmanın önemli kazanımlar sağladığını, Türk yaşam tarzı ve kültürünü öğrenmenin güzel bir tecrübe olduğunu düşündüklerini göstermektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu, akademisyen olarak hayatlarına devam etmek istediklerini ifade etmiştir. Bu durum, mesleki kimliklerinin güçlü olduğunu ve akademik kariyeri uzun vadeli bir hedef olarak gördüklerini göstermektedir. K5, K6, K9 ve K10'un kendi ülkelerinde akademisyenlik yapmak istemeleri, memleketlerine karşı bir sorumluluk hissettiklerini göstermektedir. Özellikle K6'nın "Türkiye ve kendi ülkesi tarafından yetiştirildiğini" vurgulaması, eğitimin bir borç ve hizmet alanı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Katılımcılar, Türkiye'de akademisyenlik yapmanın onlara farklı deneyimler ve gelişim fırsatları sunduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle yeni kültürlerle tanışma, kişisel ve mesleki becerilerin gelişimi, farklı eğitim sistemlerini gözlemleme fırsatları bu katkılar arasında yer almaktadır. Katılımcılar, bazı eğitim uygulamalarını eleştirmiş ve geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir:

- K1: Dil geçiş uygulamasının (Arapça'dan Türkçe'ye) öğrenmeyi olumsuz etkilediğini belirtmiştir.

- K3: Geleneksel sunum yöntemlerinin yenilenmesi gerektiğini savunmuştur.

- K7: İnteraktif eğitim, esnek ve güncellenebilir müfredat, eleştirel düşünce gibi çağdaş eğitim yaklaşımlarını önermiştir.

Bu eleştiriler, katılımcıların eğitim sistemine sadece gözlemci olarak değil, katkı sunma potansiyeli taşıyan bireyler olarak yaklaştıklarını göstermektedir.

Katılımcılar, başka ülkelerde akademisyenlik yapmayı sadece mesleki değil, aynı zamanda kültürel ve kişisel gelişim açısından da faydalı bulmaktadırlar. Bu durum, uluslararası akademik hareketliliğin bireylerin dünya görüşünü zenginleştirdiğini ve çok yönlü gelişim sağladığını ortaya koymaktadır. Katılımcıların genelinde, Türkiye'de bulunmanın ve Türk kültürünü tanımanın kıymetli bir deneyim olduğu yönünde bir kanaat hâkimdir. Bu, kültürel kabulün ve uyumun akademik deneyimi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde çalışmakta olan, çoğunluğu Suriyelilerden oluşan yabancı uyruklu akademisyenlerin gerek iş ortamında gerekse Türk toplumu ile kurdukları sosyal ilişkilerde yaşadıkları olumlu ve olumsuz tecrübeler ele alınmaya çalışılmıştır. Akademisyenlerin hemen hepsi, iş ortamında öğrenciler ve diğer iş arkadaşları ile iletişimde sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Türk toplumu ile kurdukları sosyal ilişkilerde lokal cüzi sorunlar yaşayanlar olsa da akademisyenlerin çoğunluğu, ilişkilerinde bir problem olmadığını belirtmişlerdir. Son yıllarda yaşanan siyasi ve ekonomik olayların da etkisiyle Türkiye'de İlahiyat/İslami İlimler alanında çalışmak ve akademik faaliyetlerde bulunmak için gelen akademisyen sayısında gözle görülür bir artış yaşanmaktadır (Gem Report Unesco, 2023). Bu kişilerin mevcut eğitim-öğretim sürecine dair görüşleri, akademik çalışmaları, sosyal ve kültürel faaliyetleri, ekonomik açıdan karşılaştıkları zorluklar incelenmiştir.

Yapılan başka bir çalışmada katılımcıların Karabük Üniversitesi'nde akademisyenliğe başvurma nedenleri arasında akademik gelişim arzusu öne

çıkaktadır. Bu durum, üniversitenin sunduğu araştırma olanakları ve akademik ortamın, özellikle uluslararası akademisyenler açısından cazip bir seçenek haline geldiğini göstermektedir. Benzer şekilde, Sönmez Çalış (2019), nitelikli bireylerin göç motivasyonları arasında mesleki kazanım ve yaşam koşullarını iyileştirme amacının öne çıktığını vurgulamıştır. Altbach 2013 yılındaki çalışmasında bireylerin kişisel gelişim olanakları ile yaşam standartlarını dikkate alarak göç ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca Pazarcık'ın 2010 yılında ABD'de görev yapan akademisyenlerle gerçekleştirdiği çalışmada, beyin göçünün temel nedenlerinden birinin akademik yetersizlik olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların Türkiye'deki yükseköğretim olanaklarını kendi ülkelerine kıyasla daha gelişmiş bulmaları, Türk yükseköğretim sisteminin uluslararasılaşma hedefleri ile örtüşmektedir. Bununla birlikte, savaşlar, ekonomik sıkıntılar, ailevi nedenler ve çevresel koşullar gibi etmenlerin de akademisyenlerin tercihlerini etkileyen unsurlar olduğu görülmektedir. Karabük Üniversitesi örneğinde olduğu gibi, akademik gelişim ve araştırma altyapısının güçlü olması, Türkiye'yi yabancı akademisyenler için çekici kılmaktadır.

Yaptığımız çalışmada “Dersler ve Müfredat Üzerine Katılımcı Görüşleri” başlıklı temada ders içerikleri ve müfredat, dil öğrenme becerileri, destek ihtiyacı konuları ele alınmıştır. Yabancı uyruklu akademisyenler genel olarak ders içeriklerini ve müfredatı beğendiklerini ancak giderilmesi gereken eksikleri bulunduğunu dile getirmişlerdir. Arapça öğretimi dersleri veren katılımcılar geleneksel yöntemlerle değil de çağdaş metotlarda dil öğretimi yapılmasının gerektiğini, ezbere dayalı öğretim yerine konuşma ve pratik becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Ayrıca ilk sınıfta Arapça öğrenen öğrencilerin üst sınıflarda dersleri Türkçe aldığı için öğrendiklerini unuttuklarını ifade etmişlerdir. 2018 yılında Mahmoud Qaddom, Hayrettin Bahar ve Kâmil Coştu tarafından yapılan “Yabancı Uyruklu Öğretim Üyelerinin Türkiye'deki Yüksek Din Öğretimi Hakkındaki Düşünceleri” isimli çalışmada 63 katılımcı ile görüşülmüştür. Katılımcılar genel olarak olumlu fikirler beyan etmiş olsa da Arap dili eğitimi hususunda yetersiz kaldığını ifade etmişlerdir (Coştu vd., 2018, s. 496). Aynı şekilde, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalışan yabancı uyruklu akademisyenler de

özellikler Arapça eğitimi hususunda yetersiz kalındığını ve dilbilgisi ve çeviri ağırlıklı geleneksel yöntemlerden vazgeçilemediğini dile getirmişlerdir.

“Türkçe Dil Hakimiyeti ve Öğretim Sürecinde Etkileri” başlıklı temada, Türkiye’ye geldikleri ilk yıllarda dili öğrenmekte zorlanmış olsalar da akademisyenlerin büyük bölümü bu sorunu kısa zamanda aşarak Türk toplumu ile kaynaşmışlardır. Akademisyenlerin Türk dilini öğrenebildikleri ölçüde toplum ile kaynaştıkları gözlemlenmiştir. Katılımcılar, dili daha iyi öğrenip geliştirebilmek için kitap okuma, film izleme, sosyal faaliyetlere katılma ve bolca pratik yapma gibi faaliyetlerde bulunduklarını dile getirmişlerdir. İki katılımcı dışındaki tüm katılımcıların üniversitenin verdiği akademik destek ve rehberlik hizmetlerinden habersiz oldukları gözlemlenmiştir. Akademisyenler özellikle dili geliştirmek ve akademik çalışma yapmak hususunda üniversite desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Ayrıca akademisyenlerin çoğu, fakültede birlikte görev yaptıkları Türk hocaların kendilerine her konuda yardımcı olduğunu, bu konuda herhangi bir problem yaşamadıklarını belirtmişlerdir.

2024 yılında Göksoy ve Çelik tarafından Karabük Üniversitesi’nde yapılan araştırma bulgularına göre, kurum kültürüne uyum sürecinde yabancı uyruklu akademisyenlerin karşılaştığı temel sorunlardan biri dil bariyeridir. Dil sorunları, yalnızca günlük iletişimi zorlaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda akademik faaliyetler ile kurumsal işleyişin etkinliğini de olumsuz yönde etkilemektedir. Katılımcılar, bu durumun hem öğretim süreçlerinde hem de idari görevlerin yerine getirilmesinde ciddi engeller oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Bu bulgu yapılan başka çalışmalarla da örtüşmektedir. Bu bağlamda dilin kurumsal kültüre uyumda belirleyici bir faktör olduğu ve dil yetersizliğinin karmaşık idari süreçleri anlamayı güçleştirdiği vurgulanmıştır. Konuyla ilgili 2012 yılında Froese, 2021’de Li ve Xue ve 2024’te Y. Kim ve arkadaşlarının çalışmaları da benzer sonuçları göstermektedir.

İplik ve Yalçın tarafından 2017 yılında gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye’deki üniversitelerde görev yapan 415 yabancı uyruklu akademisyenin birey-çevre uyumu, kültürel uyum, iş tatmini, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler incelenmiştir. Araştırma

bulguları, birey-çevre uyumunun kültürel uyum, iş tatmini, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyeti gibi çalışan tutumlarıyla anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, kültürel uyumun bu ilişkilerde aracılık rolü üstlendiği tespit edilmiştir. Bizim çalışmamızda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde çalışan yabancı uyruklu akademisyenlerin çoğu özellikle dil konusunda sorun yaşamayanlar kültürel uyumu çok hızlı gerçekleştirdiklerini, ekonomik koşullar nedeniyle zaman zaman maddi problemler yaşadıklarını lakin aldıkları ücretin geçinmelerine yettiğini ifade etmişlerdir.

Öz ve Laloğlu'nun 2018 yılında gerçekleştirdiği çalışmada, Türkiye'de yabancı uyruklu akademisyenlerin istihdamına yönelik ihtiyaç nedenleri genel hatlarıyla incelenmiş ve Atatürk Üniversitesi özelinde bu konunun ayrıntılı bir analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda, Atatürk Üniversitesi'nde görev yapan yabancı uyruklu öğretim elemanlarının üniversitenin başarı sıralamasına önemli bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, yabancı uyruklu akademisyenlerin çoğunlukla düşük maliyetli iş gücü olarak istihdam edildiği ve neredeyse tümünün yoğun ders yükü ve poliklinik hizmetleri altında çalıştığı tespit edilmiştir. Yaptığımız çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki akademisyenler ders yüklerinin çok fazla olduğunu, bu nedenle akademik faaliyetlere fazla zaman ayıramadıklarını ayrıca maddi olarak bu yükü kaldıracak durumlarının olmadığını söylemişlerdir.

"Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Maaş Yeterliliği Algısı" başlıklı temada, katılımcıların ailevi ihtiyaçlarını karşılayabildikleri, kazandıkları paranın geçimlerine ancak yettiği, akademik faaliyetler için ekstra harcamalara imkanları olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu konuda akademisyenlerin üniversitenin imkanlarına ve akademik desteğe ihtiyacının olduğu gözlemlenmiştir. Bu konuda 2024 tarihinde Göksel ve Çelik'in gerçekleştirmiş oldukları araştırmada Karabük Üniversitesi'nde görev yapan yabancı uyruklu akademisyenlerin kurumsal kültüre uyum sürecinde karşılaştıkları başlıca zorluklar arasında mali sorunların öne çıktığı görülmüştür. Katılımcılar, özellikle akademik teşvik sisteminin kendilerini kapsamaması ve ders ücreti politikalarının yetersizliği nedeniyle motivasyonlarının olumsuz etkilendiğini ifade etmişlerdir. Bu durumun, bazı

akademisyenlerin akademik kariyer planlarını aksattığı da belirtilmiştir. Elde edilen bulgular, Türk yükseköğretim sisteminde yabancı uyruklu akademisyenlerin mali açıdan yapısal sorunlarla karşı karşıya olduklarını göstermektedir. Bu sonuçlar, Selamzade'nin 2023 tarihli çalışmasıyla örtüşmekte olup, yabancı uyruklu akademisyenlerin ekonomik güçlükler yaşadığını doğrulamaktadır. Benzer şekilde, Öz ve Laloğlu (2018), ücret politikalarının yetersizliğini vurgulamıştır. Bu veriler ışığında, uluslararasılaşma sürecinde mali boyutun stratejik bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yabancı akademisyenlerin motivasyonunu artırmak ve iş doyumunu sağlamak amacıyla akademik teşvik sisteminin kapsamı genişletilerek bu kişilerin de teşviklerden yararlanması sağlanmalıdır. Aynı zamanda, ders ücretlerinin adil ve rekabetçi bir düzeye getirilmesi, Türkiye'nin akademik cazibesini artıracak önemli bir adımdır. Bununla birlikte, yabancı akademisyenlerin uzun vadeli kariyer hedeflerini desteklemek amacıyla mentorluk ve rehberlik hizmetlerini içeren kariyer destek programları oluşturulmalıdır. Son olarak, uluslararasılaşma hedefleri doğrultusunda, bu gruba yönelik özel mali destek paketlerinin ve fonların geliştirilmesi, Türkiye'nin akademik çekim merkezi olma yolundaki stratejilerine katkı sağlayacaktır.

Yabancı uyruklu akademisyenlerin üniversitelerdeki görevlerine devam edebilmeleri, yerel kültüre ve yeni görevlerine hızlı bir şekilde uyum sağlayabilmelerini sağlayacak uygun düzenlemelerin yapılmasına bağlıdır. Bu doğrultuda, üniversiteler, bu akademisyenlerin kültürel uyum süreçlerini hızlandıracak bir çalışma ortamı yaratmakla yükümlüdür. Üniversiteler, öncelikle yabancı uyruklu personelin seçimi aşamasında, uygun adayları belirlemek için dikkate alınması gereken kriterleri doğru bir şekilde tanımlamalı ve işe, ayrıca üniversitenin kültürüne en uygun adayı seçmeye özen göstermelidir. 2017 yılında İplik ve Yalçın'ın çalışmasında ulaşılan sonuçlara göre dil engelini aşma konusunda yabancı uyruklu akademisyenler üniversiteden akademik destek beklemektedir. Bu konuda üniversitenin yapacağı çalışmalar ve yatırımlar, eğitim-öğretim faaliyetlerinin daha verimli ve aktif yapılmasını sağlayacaktır.

"Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Türk Toplumu ile Uyumu" başlıklı temada iletişim ve sosyal faaliyetler başlıkları ele alınmıştır. Bu kısımda

katılımcıların Türk kültürüne uyum süreçleri değerlendirilmiştir. Akademisyenlerin Türk kültürüne kolay uyum sağladıkları, Türk yemeklerini beğendikleri ve Türk halkı ile iletişimde genellikle zorluk yaşamadıkları gözlemlenmiştir. Sosyal faaliyetlerin kültürel uyuma katkı sağladığı düşünülmüş, ancak bazı katılımcılar önyargılı ve ırkçı tepkilerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Dil konusunda sorun yaşamayanların uyum sürecini daha kolay atlattıkları anlaşılmıştır. Katılımcılardan Türk halkının düğün ve cenaze merasimlerine katılanlar, sportif çalışmalarda yer alanlar bulunmaktadır. Bir katılımcı dışında katılımcıların tümü yaptıkları iş ile ilgili olarak burada çok tecrübe kazandıklarını, aynı işi fırsat verildiğinde kendi ülkelerinde de yapmak istediklerini söylemişlerdir.

“Türkiye Deneyimleri: Tecrübeler ve Eğitim Önerileri” başlıklı temada katılımcıların edindikleri deneyimler neticesinde birtakım tavsiyeleri bulunmaktadır. Bu bulgular, Türkiye’de İlahiyat alanında çalışan yabancı uyruklu akademisyenlerin akademik, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan karşılaştıkları zorluklar ve kazandıkları deneyimleri kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu veriler, yabancı uyruklu akademisyenlerin çalışma süreçlerini iyileştirmek ve daha destekleyici bir ortam oluşturmak için önemli bir referans niteliğindedir.

Çalışmanın verileri doğrultusunda öneriler:

Müfredat kültürel uyum açısından gözden geçirilebilir. Katılımcıların müfredata yönelik olumlu yaklaşımları dikkate alınarak, bu yapının sürdürülebilirliği sağlanmalı ve farklı kültürlerden gelen akademisyenlerin katkı sunabileceği alanlar belirlenerek müfredat daha da zenginleştirilmelidir.

Dil öğrenimi desteklenebilir. Yabancı uyruklu akademisyenlerin Türkçe öğrenmeye yönelik motivasyonlarının yüksek olduğu göz önünde bulundurularak, üniversiteler bünyesinde Türkçe dil kursları düzenlenmeli ve bu süreç kurumsal düzeyde teşvik edilmelidir. Bu doğrultuda, yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşma politikalarında dil sorununun göz ardı edilmemesi gerektiği açıktır. Dil engellerinin giderilmesi, hem yabancı akademisyenlerin kurumsal uyum süreçlerini kolaylaştıracak hem de uluslararasılaşma hedeflerine katkı sağlayacaktır. Bu amaçla, üniversitelerde Türkçe dil eğitimi programlarının sunulması, yabancı akademisyenlerin

günlük ve akademik yaşamlarına daha etkin katılımını sağlayabilir. Aynı zamanda, idari işlemlerde ve iç iletişimde İngilizce desteğinin artırılması, kurumsal işleyişi daha anlaşılır hale getirecektir. Bunun yanı sıra, yeni gelen akademisyenlere yönelik bire bir mentorluk ve rehberlik hizmetleri sunulması hem dil hem de kültürel uyum süreçlerini hızlandırabilir. Bu öneriler, dil sorunlarının uluslararasılaşma stratejilerine entegre edilerek sistematik biçimde ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Akademik ve sosyal uyum programları yaygınlaştırılabilir. Türk ve yabancı uyruklu akademisyenler arasında kurulan olumlu ilişkilerin güçlendirilmesi için oryantasyon programları, ortak çalışma grupları ve kültürel etkileşim atölyeleri gibi etkinlikler düzenlenmelidir.

İletişim ve kültürel etkileşim imkanları artırılabilir. Dil problemi yaşamayan akademisyenlerin daha rahat iletişim kurdukları tespit edilmiştir. Bu nedenle, akademik kurumlar bünyesinde kültürel tanıtım günleri, sosyal etkinlikler ve ortak projeler aracılığıyla Türk kültürünün daha iyi tanıtılması sağlanabilir.

Uzun vadeli akademik planlara destek verilebilir. Türkiye’de akademik kariyerlerini sürdürmek isteyen yabancı uyruklu akademisyenlere yönelik uzun vadeli çalışma ve oturma izinleriyle ilgili süreçler kolaylaştırılabilir. Akademik yükselme ve kalıcılık açısından destekleyici politikalar oluşturulabilir.

Kültürel kazanımların karşılıklı olması teşvik edilebilir. Katılımcıların Türkiye’de akademisyen olmanın kendileri için önemli kültürel ve mesleki kazanımlar sunduğunu belirtmiş olmaları, bu deneyimin çift yönlü zenginleşmeye açık olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Türk akademisyenlerin de farklı kültürlerden öğrenme süreçlerine aktif şekilde katılımı desteklenmelidir.

Türkiye'nin uluslararası akademik cazibesini artırmak amacıyla üniversitelerde araştırma altyapısının güçlendirilmesi, akademik destek programlarının yaygınlaştırılması ve araştırma fonlarının artırılması gerekmektedir. Ayrıca yaşam koşullarının iyileştirilmesi, uygun konaklama imkânları, sağlık hizmetlerine erişim ve sosyal yaşam olanaklarının geliştirilmesi, yabancı akademisyenlerin Türkiye’ye uyum süreçlerini

kolaylaştıracaktır. Türk yükseköğretim sisteminin sunduğu olanakların uluslararası akademisyenler tarafından olumlu değerlendirilmesi, Türkiye'nin küresel ölçekte akademik bir çekim merkezi olma hedefini desteklemektedir. Bu doğrultuda üniversiteler, uluslararası tanınırlığı artıracak programlar ve iş birlikleri geliştirmeli; politika yapıcılar ise kriz dönemlerinde akademisyenlere yönelik destek mekanizmaları oluşturarak Türkiye'yi güvenli ve cazip bir alternatif olarak konumlandırmalıdır.

Araştırma sonuçları doğrultusunda, Karabük Üniversitesi'ni tercih eden yabancı uyruklu akademisyenlerin temel motivasyonunun akademik gelişim fırsatları olduğu görülmüştür. Farklı ülkelerde çalışma tercihlerinin çeşitli gerekçelere dayandığı bilinmekle birlikte, bu süreçte karşılaşılan zorluklar dikkat çekicidir. Mali sıkıntılar, dil engelleri, aşırı iş yüküne bağlı stres ve kurum iklimiyle ilgili problemler, öne çıkan başlıca uyum sorunları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşma hedeflerine ulaşabilmesi, yabancı akademisyenlerin kurumsal kültüre yüksek düzeyde uyum sağlamalarına bağlıdır. Bu sürece yönelik destekleyici politikaların geliştirilmesi hem bireysel akademik başarıyı hem de kurumun uluslararası akademik itibarını olumlu yönde etkileyecektir.

Kaynakça

- Altbach, P. (2015). Brain Drain or Brain Exchange: Developing Country Implications. *International Higher Education*, 72, 2-4. <https://doi.org/10.6017/ihe.2013.72.6095>
- Ames, S. C., Jones, G. N., Howe, J. T., & Brantley, P. J. (2001). A prospective study of the impact of stress on quality of life: An investigation of low-income individuals with hypertension. *Annals of Behavioral Medicine*, 23(2), 112-119. https://doi.org/10.1207/S15324796ABM2302_5
- Black, J. S., & Mendenhall, M. (1990). Cross-Cultural Training Effectiveness: A Review and a Theoretical Framework for Future Research. *The Academy of Management Review*, 15(1), 113. <https://doi.org/10.2307/258109>
- Black, J. S., & Stephens, G. K. (1989). The Influence of the Spouse on American Expatriate Adjustment and Intent to Stay in Pacific Rim Overseas

Assignments. *Journal of Management*, 15(4), 529-544.
<https://doi.org/10.1177/014920638901500403>

Çoştı, K., Qaddom, M., & Bahar, H. (2018). Yabancı Uyruklu Öğretim Üyelerinin Türkiye'deki Yüksek Din Öğretimi Hakkındaki Düşünceleri. *Yüksek Din Öğretimi Dergisi*, 481.

De Wit, H., & Altbach, P. G. (2021). Internationalization in higher education: Global trends and recommendations for its future. *Policy Reviews in Higher Education*, 5(1), 28-46.
<https://doi.org/10.1080/23322969.2020.1820898>

Favell, A., Feldblum, M., & Smith, M. P. (2007). The human face of global mobility: A research agenda. *Society*, 44(2), 15-25.
<https://doi.org/10.1007/BF02819922>

Froese, F. J. (2012). Motivation and adjustment of self-initiated expatriates: The case of expatriate academics in South Korea. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(6), 1095-1112.
<https://doi.org/10.1080/09585192.2011.561220>

Gem Report Unesco. (2023). *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education: A tool on whose terms?* (1. bs). GEM Report UNESCO. <https://doi.org/10.54676/UZQV8501>

Göksoy, S., & Çelik, N. K. (2024). Yabancı Uyruklu Akademisyenlerin Kurum Kültürüne Uyum Sürecinde Yaşadıkları Zorluklar ve Çözüm Önerileri. *Akademi Karabük Dergisi*, 8(1-2), Article 1-2.

Guest, G., MacQueen, K., & Namey, E. (2012). *Applied Thematic Analysis*. SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781483384436>

Huff, K. C., Song, P., & Gresch, E. B. (2014). Cultural intelligence, personality, and cross-cultural adjustment: A study of expatriates in Japan. *International Journal of Intercultural Relations*, 38, 151-157.
<https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2013.08.005>

İplik, E., & Yalçın, A. (2017). Birey-Çevre Uyumunun İşe Yönelik Tutumlara Etkisinde Kültürel Adaptasyonun Rolü: Yabancı Uyruklu Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi*

Araştırmaları Dergisi, 1(2), 121-137.
<https://doi.org/10.30711/utead.364072>

Karabük Üniversitesi. (t.y.). Geliş tarihi 18 Nisan 2025, gönderen
<https://karabuk.edu.tr/belgeler/mevzuat/>

Karaeminoğulları, A., Doğan, A., & Bozkurt, S. (2009). Kültürlerarası adaptasyon envanteri (Cross Cultural Adaptability Inventory-CCAI) üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, 331-349.

Kim, T. (2009). Transnational academic mobility, internationalization and interculturality in higher education. *Intercultural Education*, 20(5), 395-405.
<https://doi.org/10.1080/14675980903371241>

Kim, Y., Song, I., & Miyoshi, N. (2024). International academics in national research institutes in Korea and Japan: Contributions, reasons for migration, and challenges. *Asia Pacific Education Review*.
<https://doi.org/10.1007/s12564-024-09925-w>

Kutcher, E. J., Bragger, J. D., & Masco, J. L. (2013). How Interviewees Consider Content and Context Cues to Person-Organization Fit. *International Journal of Selection and Assessment*, 21(3), 294-308.
<https://doi.org/10.1111/ijsa.12039>

Li, J., & Xue, E. (2021). Mapping the education policy of foreign faculty for creating world-class universities in China: Advantage, conflict, and ambiguity. *Educational Philosophy and Theory*, 53(14), 1454-1463.
<https://doi.org/10.1080/00131857.2020.1863213>

Lowe, A., Norris, A. C., Farris, A. J., & Babbage, D. R. (2018). Quantifying Thematic Saturation in Qualitative Data Analysis. *Field Methods*, 30(3), 191-207. <https://doi.org/10.1177/1525822X17749386>

Maertz, C. P., Hassan, A., & Magnusson, P. (2009). When learning is not enough: A process model of expatriate adjustment as cultural cognitive dissonance reduction. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 108(1), 66-78. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2008.05.003>

- Nolan, E. M., & Morley, M. J. (2014). A test of the relationship between person-environment fit and cross-cultural adjustment among self-initiated expatriates. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(11), 1631-1649. <https://doi.org/10.1080/09585192.2013.845240>
- Öz, İ., & Laloğlu, P. (2018). Beyin Göçü Açısından Yabancı Uyruklu Yükseköğretim Elemanlarının Kazanımı: Erzurum Atatürk Üniversitesi Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), Article 2.
- Palinkas, L. A., Horwitz, S. M., Green, C. A., Wisdom, J. P., Duan, N., & Hoagwood, K. (2015). Purposeful Sampling for Qualitative Data Collection and Analysis in Mixed Method Implementation Research. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 42(5), 533-544. <https://doi.org/10.1007/s10488-013-0528-y>
- Pazarcık, S. F. (2010). *Beyin göçü olgusu ve Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerinde çalışan Türk sosyal bilimciler üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sain, K., Bozkurt, K., & Yilmaz, E. (2024). The impact of higher education on global competitiveness: A panel data analysis for OECD countries. *Panoeconomicus*, 00, 10-10. <https://doi.org/10.2298/PAN221217010S>
- Selamzade, F. (2022). Türkiye’de Yaşayan Azerbaycan Uyruklu Akademisyenlerin Sosyal Ve Ekonomik Durumlarının İncelenmesi. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1102376>
- Sönmez Çalış, Ö. A. (2019). *Türkiye’ye tersine beyin göçü: Nitel bir araştırma* [Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Veenunkarn Rujiprak. (2016). Cultural and Psychological Adjustment of International Students in Thailand. *International Journal of Behavioral Science*, 11, 2. <https://doi.org/10.14456/IJBS.2016.16>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Suriyelilerin Dönüş Süreçleriyle İlgili Yayınlanan Haber Yorumlarında Siber Zorbalık ve Nefret Söylemi Üzerine Bir Analiz

An Analysis on Cyberbullying and Hate Speech in News Comments
Published about the Return Processes of Syrian

Alpaslan ÖNGEL

Öğr. Gör. Dr, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Radyo ve Televizyon Programcılığı
Lecturer Dr, Kırşehir Ahi Evran University Radio and Television Programming
a.ongel@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5146-4863

Vahit ÖZDEMİR

Öğr. Gör. Dr, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Radyo ve Televizyon Programcılığı
Lecturer Dr, Kırşehir Ahi Evran University Radio and Television Programming
vahitozdemir@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5658-6387

DOI: 10.56720/mevzu.1671969

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 9 Nisan / April 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Haziran / June 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Öngel, Alparslan – Özdemir, Vahit. “Suriyelilerin Dönüş Süreçleriyle İlgili Yayınlanan Haber Yorumlarında Siber Zorbalık ve Nefret Söylemi Üzerine Bir Analiz”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 307-328.
<https://doi.org/10.56720/mevzu.1671969>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Günümüzde sosyal paylaşım ağları haber üretim ve okuma süreçlerinde etkin bir konumdadır. Topluluklar haber videolarına genellikle YouTube üzerinden ulaşmakta ve haberleri bu platformlar aracılığıyla takip etmektedir. Bu platformların en önemli özelliği etkileşimi olanaklı hale getirmesidir. Sosyal paylaşım platformlarının etkileşim özelliğinin birçok avantajı olduğu gibi aynı zamanda dezavantajları da vardır. Bireyler bu platformların sağlamış olduğu etkileşim özelliği neticesinde ötekileştirici ifadeler, siber zorbalık ve nefret söyleminde bulunabilmektedir. Sosyal paylaşım platformlarında nefret söylemi kullanıcı yorumlarıyla yeniden üretilebilmekte ve dolaşıma sunulabilmektedir. Bu çalışmada “Sözcü TV (9 Aralık 2024), NTV (11 Aralık 2024) ve ATV Haber (8 Aralık 2024)” tarafından 8-11 Aralık 2024 tarihlerinde Suriyelilerin memleketlerine dönüş süreçleriyle ilgili yayınlanan haberlere dair beğeni, izlenme sayıları, en çok beğeni alan yorum ve toplam 1.496 Youtube yorumu ‘Maxquda’ programı kullanılarak incelenmiş ve içerikleri analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda Suriyelilere yönelik ötekileştirici ve nefret söylemi barındıran ifadelerin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haber, Mülteci, YouTube, Ötekileştirme, Nefret Söylemi, Siber Zorbalık

Abstract

Today, social media networks are active in the processes of news production and reading. Communities usually access news videos via YouTube and follow the news through these platforms. The most important feature of these platforms is that they enable interaction. While the interactive feature of social media platforms has many advantages, it also has disadvantages. Individuals can engage in othering expressions, cyberbullying and hate speech as a result of the interactive feature provided by these platforms. Hate speech can be reproduced and circulated through user comments on social media platforms. In this study, the number of likes, views, the most liked comments and a total of 1,496 YouTube comments regarding the news broadcasted by “Sözcü TV (December 9, 2024), NTV (December 11, 2024) and ATV News (December 8, 2024)” on December 8-11, 2024 regarding the processes of Syrians returning to their homeland were examined using the ‘Maxquda’ program and their con-

tent was analyzed. As a result of the findings, it was determined that expressions containing alienating and hate speech towards Syrians were frequently used.

Keywords: News, Refugee, YouTube, Otherization, Hate Speech, Cyber Bullying

Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: AÖ (%50), VÖ (%50) Veri Toplanması / Data Collection: AÖ (%50), VÖ (%50) Veri Analizi / Data Analysis: AÖ (%50), VÖ (%50) Makalenin Yazımı / Writing up: AÖ (%50), VÖ (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: AÖ (%50), VÖ (%50)

Giriş

Haber üretim ve okuma pratiklerinde bilgi ve iletişim teknolojileri önemli bir yer tutmaktadır. Gazetecilerin haber üretim süreçleri ve toplulukların haber okuma pratikleri gelişen bilgi ve iletişim teknolojileriyle birlikte dönüşüm geçirmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte sosyal paylaşım platformları oluşmuş ve topluluklar haber okuma süreçlerini bu platformlar üzerinden gerçekleştirmeye başlamıştır. Sosyal paylaşım platformlarının etkileşim özelliğinden dolayı okuyucular pasif ve edilgen konumdan çıkarak aktif ve etken bir konuma yükselmiştir. Etkileşim özelliği gazetecilere ve okuyuculara birçok avantaj sağladığı gibi bazı dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Okuyucular sosyal paylaşım platformları aracılığıyla siber zorbalık ve nefret söylemi içeren ve ötekileştirici içerikler paylaşabilmektedir. Dijital platformlarda bireylerin kolaylıkla kimliklerini gizleyebilmeleri ve muhatap olduğu kişiler ile yüz yüze görüşmemeleri bu tarz içerikleri daha rahat ve özgür bir şekilde paylaşmalarına neden olabilmektedir.

Sosyal paylaşım platformların yaygınlaşmasıyla birlikte farklı kültürden, ırktan, dinden insanlarla karşılaşma ve onların adetlerine, geleneklerine ve mitlerine tanık olma olasılığı daha da artmıştır. Bu durum, farklı kültürden

insanlar ile sanal olarak karşılaşma sıklığını arttırmakta böylece aradaki farklılıkların daha fazla gün yüzüne çıkmasına ve karşımızdakini öteki olarak kodlamamıza neden olabilmektedir (Smith, 2002, s. 169). Savaşlar, küresel ısınma, işsizlik, ekonomik sıkıntılar gibi nedenlerden dolayı küresel çapta insan hareketliliği yaşanmakta ve topluluklar mülteci ve sığınmacı olarak farklı ülkelerde yaşamak zorunda kalabilmektedir. İnsan hareketliliğinin artmasıyla birlikte yabancı, öteki düşmanlığı artmakta ve ötekilerin kültürel olarak bir yozlaşma getireceği, yurttaşların işlerini, evlerini ve ilerleyen yıllarda anavatanlarını alacağı korkusu sarmaktadır (Smith, 2002, s. 74). Bu durum, mültecilere karşı ötekileştirici tutumun, siber zorbalığın ve nefret söyleminin artmasına neden olmaktadır. Sosyal paylaşım platformları tarafından yayılan nefret söylemi, eksik ve yetersiz bilgiler, yanlış ya da ötekileştirici içerikler ırkçılığı körüklemekte ve bir kaos ya da çatışma ortamının yaşanmasına zemin hazırlayabilmektedir.

Araştırmada sırasıyla sosyal medya kavramına açıklık getirilmiş ve sosyal medyanın etkileri incelenmiştir. Sonrasında 'ötekileştirme' ve 'siber zorbalık' kavramları açıklanmış ve sosyal paylaşım platformlarının ötekileştirme ve siber zorbalığın oluşumuna dair etkileri ele alınmıştır. Bununla birlikte 'nefret söylemi' kavramı hakkında bir literatür çalışması yapılmıştır. Son bölümde ise, Sözcü TV, NTV ve ATV Haber tarafından Suriyelilerin dönüş süreçleriyle ilgili yayınlanan haberler 'Maxquda' programı kullanılarak 1.496 YouTube yorumunun içerikleri analiz edilmiştir. Elde edilen veriler ise betimsel analiz tekniğiyle incelenerek Suriyelilere yönelik ötekileştirici, siber zorbalık ve nefret söylemi içeren içeriklere dair elde edilen veriler belirli temalar çerçevesinde özetlenmiş, yorumlanmış ve belirli çıkarımlarda bulunulmuştur.

1. Ötekileştirme

Stuart Hall (1998)' a göre öteki tek başına var olamaz. Karşıtı olarak 'özne'yi yani 'ben'i gerektirir. 'Öteki' ve 'biz' ilişkisi birbirini tamamlayan bir ilişkidir. Ötekini dışlarken bizi, bizi oluştururken de ötekini biçimlendiririz. Kimlik gelişimi ötekilere uygun yanıtlar bulabilme çabasına bağlıdır. İletişim teknolojilerindeki yaşanan gelişmeler ve küreselleşme ile birlikte dünyada ticari mal ve eşyaların hareketliliği, bilgi ve iletişim ürün hizmetlerinin hareketliliği yanı sıra insan hareketliliği de gerçekleşmektedir. İnsan hareketliliği sonucu

ötekine karşı biz duygusu daha belirgin haline gelmiş ve ötekine karşı duyulan korku ve tedirginlik artmıştır. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ise öteki ile daha sık olarak karşılaşılmasına, biz ve ben kimliğinin yaşanan toplumsal olaylarda daha belirgin hale gelmesine ve ötekine karşı nefret söylemlerinin oluşumuna sebep olmuştur. İletişim teknolojileri toplumları yakınlılaştırdığı gibi aralarındaki kültürel, dini ve toplumsal farklılıkları daha belirgin hale getirerek öteki algısını güçlendirmiştir. Ötekine karşı duyulan korku ve tedirginlik ise milliyetçiliğin oluşmasına ya da artmasına sebep olmuştur.

2. Siber Zorbalık

Zorbalık, bir kişi veya kişilerin kendini savunamayacak durumda olan kişilere karşı tekrarlayıcı şekilde gerçekleştirdiği negatif ve saldırgan eylemler olarak tanımlanmaktadır (Belsey, 2008; Olweus, 1991). Genellikle zorba eylemler sonucunda mağdur fiziksel ve duygusal olarak etkilenmektedir. Zorbalık eylemi genellikle itmek, vurmak, eşyaya zarar vermek, isim takmak, alay etmek, küfretmek, tehdit etmek gibi fiziksel ve sözlü olarak gerçekleşmektedir. Siber zorbalık kavramı ise, yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleşen ve genellikle gizli kimlikler kullanılarak gerçekleşen zorbalık eylemleridir. (Uluçay & Melek, 2017, s. 92). Bu eylemleri zararlı e posta göndermek, gizli numaradan çağrı bırakmak, karalama amaçlı hakaret etmek, tehdit içerikli yazı, ses veya görüntü göndermek, yalan, yanlış mesajlar yaymak vb. şekilde sıralayabiliriz.

“Siber Zorbalık ve Siber Tehditler: Çevrimiçi Sosyal Saldırganlık, Tehditler ve Sıkıntı Mücadelesine Karşılık Vermek” kitabının yazarı Willard (2007), siber zorbalığın çevrimiçi kavga etme, zarar verme, iftira atma, başka bir kimliğe bürünme, başkasının bilgilerini internet ortamında izinsiz kullanma, sanal dışlama ve siber taciz olmak üzere yedi türü olduğunu söylemektedir. Siber zorbalık aynı zamanda sosyal ortamda gerçekleşen saldırganlığın iletişim teknolojileri aracılığıyla sanal olarak gerçekleşmesi, bu araçları insanlara zarar vermek amacıyla kullanılması olarak da tanımlanmaktadır. Siber zorbalık eyleminin oluşabilmesi için iletişim aracı olması, kişi veya kişilerin yine karşı tarafa zarar vermeyi amaçlıyor olması ve bu eylemi tekrarlayıcı bir şekilde gerçekleştiriyor olması gerekmektedir (Belsey, 2007). Sanal ortamlarda gerçekleşen zorbalık eylemi çevrimiçi zorbalık, dijital zorbalık, elektronik zorbalık ve

internet zorbalığı gibi kavramlarla da tanımlansa da literatürde genel olarak “siber zorbalık” (cyberbullying) kavramı kullanılmaktadır (Kowalski & Limber, 2007).

Siber zorbalık genellikle iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, daha çok teknik bir şekilde gerçekleşen elektronik zorbalıktır. İkincisi ise, psikolojik yönünü içeren elektronik iletişim zorbalığıdır (Çelik, Tekin, 2015, s. 345). Elektronik zorbalık genellikle siber zorbalığa maruz kalan kişilerin şifrelerini ele geçirmek, web sitelerini kırmak, spam içeren mesajlar göndermek gibi daha çok teknik bilgi gerektiren eylemleri kapsamaktadır. Elektronik zorbalık bir kişi ile yapılabileceği gibi çok sayıda kişi ile organize bir şekilde de gerçekleşebilir. Gerçekleşen bu eylemlerin amacı sistemin kullanılamaz hale getirilmesidir. Bu elektronik zorbalık şahsi internet hesaplarına yapılabileceği gibi aynı zamanda büyük kurum ya da devlete ait yazılım ya da sitelere de yapılabilmektedir (Arıcak, 2012). İletişim teknolojisi aracılığıyla gerçekleşen ve bireylerin kişiliğine ve kimliğine yönelik yapılan, insanları psikolojik olarak etkileyen zorbalığı ise siber zorbalık olarak tanımlamaktayız.

Siber zorbalık daha çok gençler arasında yaygın olarak görülmektedir. Özellikle intikam duygusu, kıskançlık, farklı kimliklere karşı ön yargılar, dışlamak, dikkat çekmek, grup içerisinde kendi yerini korumak, ilgi görmek gibi eylemler siber zorbalığın oluşumuna etki etmektedir (Uluçay & Melek, 2017, s. 92). Sosyal paylaşım platformlarında bireyler kolaylıkla kimliklerini gizlemekte ve sahte kimlikler oluşturabilmektedir. Bu şekilde mağduru rahatsız ve tehdit etmekte ve mağdurun kendisini çaresiz olarak hissetmesine neden olabilmektedir. Bu şekilde siber zorbalık gerçekleştiren birey ya da bireylerin amacına ulaşması kolaylıkla gerçekleşmektedir (Çetin, Eroğlu, Peker, Akbaba & Pepsoy, 2012). Bireyler sahte kimlikler ile rahatlıkla saldırganca tutum ve davranışlarda bulunabilmektedir. Sahte hesaplar bireylere saldırganlık noktasında özgürlük tanımaktadır.

Yapılan araştırmalara göre, kadınların erkeklere göre daha fazla siber zorbalığa maruz kaldığı görülmektedir (Akbaba & Eroğlu, 2013). Kızların erkeklere oranla empati seviyelerinin yüksek olduğu; empati duygusunun yüksek olması ile birlikte siber zorbalık eyleminin azaldığı görülmektedir. Aynı şekilde empati azlığının ise siber zorbalık eyleminin yapılma olasılığını artırır

dığı tespit edilmiştir (Uluçay & Melek, 2017, s. 99). Kızların erkeklere oranla siber zorbalığa maruz kalma riski daha yüksektir. Siber mağduru olan bireylerin zamanla siber zorba olduğuna dair tespitler de söz konusudur (Altundağ, 2016). Siber zorbalık bir döngüye de sebep olmaktadır. Siber mağdurlar siber zorbalık yapabilmekte, siber zorbalık yapanlar ise mağdur olabilmektedir.

Siber mağduriyet ve depresyon arasında da bir ilişki söz konusudur. Siber zorbalığa uğrayan mağdurlar zamanla depresyona girebilmekte ve maruz kaldıkları bu zorbalığı genellikle tek başlarına halletmeye çalışmaktadırlar fakat bu tek başnallık daha çok siber zorbalığa uğramasına da sebep olabilmektedir. Mağdurlar genellikle depresyon durumunda aşırı öfkeye kapılmakta, insanlar ile iletişim kurmakta zorlanmakta, öfke, korku ve tedirginlik duymaktadır (Kestel & Akbıyık, 2016, s. 856).

Sosyal paylaşım platformlarında gerçekleşen siber zorbalık eylemlerinde zorbalardan tarafından oluşturulan içerikler hızlı bir şekilde çok sayıda kişiye ulaşabilmektedir. Bu durum mağdur üzerindeki etkinin çok fazla artmasına neden olmaktadır. Çoğunlukla gizli hesaplar aracılığıyla paylaşılan içeriğin kim tarafından üretildiğinin bilinmemesi, kullanıcının mağdur ile yüz yüze gelmemesi, hızlı bir şekilde dolaşıma girmesi, yayılan içeriğin silinememesi ve kalıcı olması, anlık olarak çok sayıda kişiye ulaşması mağdurun korku, endişe, yalnızlık ve çaresizlik duygularına çok fazla kapılmasına sebep olmaktadır (Acar, 2024, s. 267). Mağdur, insanlar ile iletişim kurmamakta ve iç dünyasına çekilmektedir. Daha çok öfkeli ve duygusal olabilmektedir (Çelik, 2015, s. 343). Yaşanan endişe, korku, yalnızlık, çaresizlik ve öfke gibi duyguların artması bireyi intihara sürükleyebilmektedir.

3. Sosyal Medyada Nefret Söylemi

Nefret, insanların birlikte yaşamaya başladıkları ilk dönemlerden itibaren anlaşılamama, önyargı ve kıskançlık gibi duygu ve problemlerin sonucunda ortaya çıkan, kendi gibi olmayanları ötekileştiren, yok sayan ve dışlayan bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk Dil Kurumu'nda nefretin kelime karşılığı "bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu - tikslenme" olarak ifade edilmektedir (TDK, 2025). Nefret söylemi de, insanın iç dünyasında oluşturduğu nefret duygusunu kelimelere dökerek dışa vurması-

dır. Nefret söylemini sadece belli bir topluma ait bir olgu olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Aslında bu kavram tüm toplumlarda var olan, zaman zaman belirli olaylar karşısında artarak kendini gösteren zaman zaman da aşağı doğru bir ivme ile seyreden bir olgu olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda bakıldığında nefret söylemini şu şekilde tanımlayabiliriz; hoşgörüsüzlükten ve önyargılardan beslenen nefret duygusunu savunan, teşvik eden ve yayılmasını sağlayan söylemlerin dolaylı ya da doğrudan ifade edilmesidir (Binark & Bayraktutan, 2013, s. 86). Nefret söylemini ortaya çıkaran temel nedenler önyargı, ırkçılık, ayrımcılık, düşünce ve inançlara olan saygısızlık olarak ifade edilebilir.

Nefret söylemi bir toplumda ortaya çıkarken üç temel aşamada gerçekleşir. Birinci aşama, ırkçılık, inanç ve düşünce özgürlüğünün olmaması, önyargılar ya da toplumsal tabakalaşma gibi nedenlerden dolayı belli bir kişi ya da grubun varlığının ortaya çıkmasıdır. İkinci aşama, bu insanların özelliklerinin ya da yaptığı davranışların kötülenmesidir. Üçüncü yani son aşama ise, bu kişi ya da grupların hoşgörüsüzlük içerisinde dışlanmasıdır (Demirbaş, 2017, s. 2697). Tüm bu aşamalar gerçekleşince nefret söylemi de ortaya çıkmış olur. Herhangi bir söyleme şiddet söylemi diyebilmemiz için içerisinde şiddet barındırması gerekmez. Karşıdaki kişi ya da gruba onlarla eşit olmadığı mesajını vermek nefret söyleminin ortaya çıkması için yeterlidir.

Bir toplumu oluşturan önemli unsurlar ortak kültür ve tarih, değerler, inanç, ırk ve dildir. Bazen de insanlar farklı ırklardan olsa bile ihtiyaç anlamında hayatta kalabilmek için dayanışma göstererek birlikte yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu durum da ortak bir kültürün oluşmasına neden olmuştur. Burada bahsedilen tüm bu etmenler grupları birbirine yakınlılaştırarak toplum olmalarına neden olan unsurlardır ve bu durum biz kavramını ortaya çıkartır. Biz olgusunun oluşması olumlu bir gelişme olmakla birlikte öteki kavramının da ortaya çıkmasına neden olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Öteki kavramı, sizden farklı özellikleri olan kişilerin çeşitli anlamlar yüklenerek kategorize edilmesini sağlar (Öztürk, 2021, s. 144). Bu durum ön yargının etkisiyle de güçlenerek kalıp yargıların oluşmasına ve ötekileştirilmenin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir

Genel hatlarıyla nefret söyleminin özellikle bazı konularda yoğunlaştığını görmek mümkündür. Bunların başında siyasi düşünce ve eylemler gelmektedir. Demokrasilerin olmazsa olmazı siyasi partiler ve ideolojileri çoğu zaman nefret söyleminin merkezinde yer almaktadır. Bu durum kimi zaman bir siyasi aktörün açıklaması neticesinde olabileceği gibi kimi zaman da halktan bir kişinin gerçekleştirmiş olduğu bir açıklamadan dolayı meydana gelebilmektedir. Günümüzde siyasetin tartışıldığı ortamlar en geniş nefret söyleminin gerçekleştiği alanların başında gelir. Nefret söyleminin yoğun bir şekilde ortaya çıktığı konulardan bir diğeri de yabancılara ve göçmenlerdir. Bu çalışmanın da araştırma kısmını oluşturan göçmenlere yönelik nefret söylemi dünya üzerinde uygulanan nefret söylemi eylemlerinin başında gelmektedir. Bunların yanında inanç ve mezhep temelli nefret söylemi de nefret söylemi varlığının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Özellikle sahte gündemlerle Müslümanlara karşı oluşturulan nefret söylemleri bu durumun önemli bir örneğidir. Kadınlara, cinsel kimliğe, engelliler ile çeşitli hastalıklara yönelik ve spor bağlamında özellikle futbol fanatizminde nefret söyleminin geniş yer bulduğunu görmek mümkündür (Binark & Bayraktutan, 2013). Bu konu başlıkları çerçevesinde bakıldığında, nefret söylemi kendinden olmayana yönelik gerçekleştirilen bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli sebep de çağımızda empati yeteneğini kaybetmiş ve ben duygusunun zirveye çıktığı kişilerin varlığındaki artıştır.

İnsanın habere, bilgiye ve eğlenceye ulaşma mecburiyeti kitle iletişim araçlarına olan bağımlılığı artırmıştır. Bireyler ve toplumlar medya araçlarından aldıkları veriler neticesinde kendileri ve çevreleri hakkında bazı düşüncelere sahip olur ve eyleme geçerler aynı zamanda gelecekleri ile ilgi bazı planlar oluştururlar. Medya araçları günümüzde insanın benliğinin oluşmasından gelecekle ilgili planlar yapmasına kadar birçok alan da belirleyici bir olgudur. Bu bağlamda bakıldığında kişiler nefret söylemini ortaya çıkaran ve bu duyguyu eyleme dönüştüren bilgileri de medya araçları ile elde etmektedirler. Fakat yeni medya dediğimiz sosyal ağların varlığı meseleye farklı bir boyut kazandırmıştır. Geleneksel medyada etkileşim sınırlı olduğundan dolayı nefret söyleminin yayılımı da daha geç oluyor ve belli bir sınırdaki kalıyordu. Sosyal medyanın ortaya çıkışı etkileşimdeki sınırların kalkmasına neden olmuş-

tur. Bu da söylemin eskiye göre çok daha hızlı bir şekilde milyonlara ulaşmasını sağlamıştır.

Günümüzde profesyonel olmayan kişiler, sosyal medya ile birlikte internetin ve uygulamaların sınırsız olanakları neticesinde içerik üreticisi haline gelmiştir. İnternetteki paylaşımların kontrolünün zorluğu da bu duruma eklenince kişiler istedikleri şekilde toplumu yönlendirebilen gerçek ya da gerçek dışı veya nefret söylemi içeren paylaşımlar yapabilmektedirler. Bu durum, herhangi bir kurumsal denetime uğramadan üretilen fakat hukuki ve etik birçok sorunu içinde barındıran içeriklerin milyonlarca kişi tarafından sorgusuz sualsiz kabul edilmesine neden olmaktadır (Vardal, 2015, s. 134). Bununla birlikte son dönemlerde çıkarılan yasalar neticesinde sosyal ağlar üzerindeki devlet denetiminin de arttığını söylemek mümkündür. Fakat sosyal medyanın kendine özgü sistemsel özellikleri alanın denetlenebilir olmasını zorlaştırmaktadır.

Sosyal medyada nefret söyleminin artmış olmasının başka bir nedeni de gerçek dışı profiller üzerinden paylaşımların yapılmasıdır. Yapılan araştırmalarda kimliğini açık etmeyen hesaplar üzerinden yapılan paylaşımların daha saldırgan olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu paylaşımları yapan kişilerin davranışlarının gerçek hayattakinden çok farklı olduğu ve cesaret gerektiren paylaşımları çok daha kolay bir şekilde yapılabildikleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kendisinin bulunamayacağını düşünen bilinmeyen hesaplar daha şiddet içeren, nefret söylemi barındıran ve saldırgan paylaşımlar yapabilmektedir (Mondal vd., 2017, s. 90).

Nefret söylemi sosyal medya içerikleri vasıtasıyla kolaylıkla ve yoğun bir şekilde yapılabildiği gibi aynı zamanda içeriklerin yorum kısımları da nefret söyleminin yaygınlaşması ve taraftar bulması adına önemli bir alanı oluşturmaktadır. Takipçi yorumları, beğenileri ve paylaşımları nefret söyleminin yaygınlaşmasında önemli bir etkindir. Kimi zaman da karşıt görüşlerin birbiriyle çatıştığı yorum alanları nefret söyleminin yayılımı konusunda bizlere birçok bilgi vermektedir. Bu çalışmada da farklı ulusal yayın kuruluşlarının sosyal medya üzerinden yayınladıkları Suriyeli mültecilerin dönüşleri ile ilgili haberlerindeki izleyici yorumları üzerinden nefret söylemi kavramı araştırılmıştır.

Sosyal paylaşım platformları nefret söyleminin yeniden üretilmesi ve üretilen nefret söylemi içeriklerinin küresel çapta dolaşıma girmesinde önemli bir rol üstlenmektedir (Kuş, 2021, s. 113). Küresel ölçekte veya dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan savaş, çatışma, yoksulluk, çevre felaketleri, iklim değişikliği gibi olumsuz gelişmeler neticesinde insanlar farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Yaşanan kitlesel göçler sonucunda ulusal sınırlar aşılmış ve farklı kültürel ve milli kimlikler daha çok karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Bu durum neticesinde ise kültürel farklılıklar daha belirginleşmiştir. Sosyal paylaşım platformları insanları farklı kültürler ile yakınlaştırarak aralarındaki farklılıkların daha çok gün yüzüne çıkmasına ve farklı kültürel yaşantıya sahip insanları öteki olarak kodlanmasına sebep olmaktadır (Smith, 2002, s. 169). Kültürel farklılıkların daha belirgin hale gelmesi ise ötekileştirmenin ve nefret söyleminin artmasına neden olmaktadır.

Suriye’de 2011 tarihinde başlayan iç savaş neticesinde çok sayıda Suriyeli Türkiye’ye göçmek zorunda kalmış, sığınmacı ve mülteci olarak yaşamaya başlamıştır (Kuş, 2016, s. 103) Suriyelilerin ülkemize gelişleri aynı zamanda farklı kültür ile karşılaşmamıza ve aramızdaki farklılıkların daha da belirgin hale gelmesine neden olmuştur. Ülkemizde yaşanan ekonomik olumsuzluklar ve farklı kültürel yaşantılara daha yakından tanık olma zaman içerisinde ötekileştirmeye ve nefret söylemine neden olmuştur. Sosyal paylaşım platformları ise kullanıcı yorumları üzerinden nefret söyleminin yeniden üretilmesi ve dolaşıma girmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

4. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırma, Suriye iç savaşı nedeniyle ülkemize göç eden Suriyelilerin 8 Aralık 2024 tarihinde Baas rejiminin devrilmesiyle birlikte ülkelerine göç süreçleri ile ilgili yayınlanan haberleri genel olarak kapsamaktadır. Araştırmanın amacı, Suriyelilerin memleketlerine dönme süreçlerine yönelik yapılan haberlerdeki siber zorbalık ve nefret söylemini tespit etmektir. Araştırma, sosyal medya platformlarında nefret söyleminin kullanıcı yorumlarıyla nasıl yeniden üretildiğini ve dolaşıma sunulduğunu ortaya koyması açısından önem kazanmaktadır.

4.1. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma kapsamı 8 Aralık 2024 tarihinden itibaren Suriyelilerin eve dönüş süreçlerinin başlamasıyla ilgili ulusal kanalların Youtube üzerinden yayınladıkları haberlerin izleyici yorumlarından belirlenmiştir. Çalışmada daha fazla haberin ele alınması mümkünken bu araştırmada ülkemizde yoğun bir şekilde takip edilen ve ilgili konuya yönelik en fazla yorum yapılan Sözcü TV, NTV ve ATV Haber tarafından yayınlanan toplam üç haberin YouTube yorumlarında kullanılan nefret söylemleri analiz edilmiştir. Bu durum araştırmanın sınırlılığı olarak ele alınabilir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada Suriye'deki Baas rejiminin devrilmesiyle birlikte Suriyelilerin memleketlerine dönüş süreçleriyle ilgili Sözcü TV (9 Aralık 2024), NTV (11 Aralık 2024) ve ATV Haber (8 Aralık 2024) tarafından 8-11 Aralık 2024 tarihinde yayınlanan haberlere dair beğeni, izlenme sayıları, en çok beğeni alan yorum ve toplam 1.496 Youtube yorumu 'Maxquda' programı kullanılarak incelenmiş ve içerikleri analiz edilmiştir. Elde edilen veriler ise betimsel analiz tekniğiyle incelenmiştir. Betimsel analiz, çeşitli yöntemler ile elde edilen verilerin belirli temalar çerçevesinde özetlenmesini, yorumlanmasını ve belirli çıkarımlarda bulunulmasını sağlayan bir araştırma tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2003 s. 76). Betimsel analiz, verilerin açıklanması anlamına gelmektedir. Betimsel analiz tekniğiyle birlikte bir konuya ilişkin bilgi edinilmeye odaklanılır. Betimleyici analiz tekniğiyle birlikte veri kümeleri, değişkenler arasındaki ilişkiler ve verilerin dağılımına ilişkin bilgiler elde etmek mümkündür.

4.3. Bulgular

Araştırmada "Maxquda" programı aracılığıyla haber kanallarının Youtube hesabında yayınlanan habere dair görüntülenme, beğeni ve yorum sayıları, en beğeni alan söylemler, siber zorbalık ve nefret söylemine ait kelime sıklığı incelenmiştir. Araştırmada örneklem olarak belirlenen yorumların üzerinde herhangi bir yazım düzeltmesi yapılmamış, yorumlar doğrudan paylaşımcıların yazdıkları gibi kullanılmıştır. İncelemeler neticesinde sıklıkla siber zorbalık ve nefret söylemine yönelik içeriklerin paylaşıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 1: Haber kanallarında yayınlanan haber başlığı ve linkine dair bilgiler

Kanallar	Haber Başlıkları ve Linkler
Sözcü TV	Esad Düştü! Şam'a Akın Başladı! Suriyeliler Vatanlarına Dönüyor https://www.youtube.com/watch?v=OtrwQZoAicQ
NTV	Suriyeliler Geri Dönecek Mi? Göçmenler Bu Soruyu Cevapladı https://www.youtube.com/watch?v=Mvd1dFGjKdK
ATV Haber	Suriye'de iç savaş bitti, Suriyeliler evlerine dönüyor https://www.youtube.com/watch?v=4NJQCcBadzU

Tablo 2: Haber videosuna dair bilgiler

Haber videoları görüntülenme, yorum ve beğeni sayıları	Sözcü TV	NTV	ATV Haber
Video Görüntülenme Sayısı	101b	63b	73b
Video Yorum Sayısı	409	476	314
Video Beğeni Sayısı	674	342	489

Haber videolarında yer alan görüntülenme, yorum ve beğeni sayıları dikkate alındığında toplumun önemli bir kesiminin Suriyelilerin dönüş sürecini ilgiyle takip ettiklerini söyleyebiliriz. İlgili haberin görüntülenme ve beğeni sayısının en fazla Sözcü TV'de olduğu görülmektedir. Bu bize Sözcü TV takipçilerinin gündemde olan Suriye meselesine karşı ilgi duyduğunu göstermektedir. Sözcü TV'de yayınlanan haber incelendiğinde ise haber sunumunda da nefret söylemine dair içeriklere yer verildiği görülmektedir. Haber sunumunda yer alan içeriklerde nefret unsurlarına yer verilmesi dolayısıyla haber yorumlarına da etki etmektedir. NTV'nin haberi izlenme sayısı açısından üçüncü sırada olmasına rağmen yorum sayısı bağlamında bakıldığında en fazla yoruma sahip haber kanalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum NTV okuyucu kitlesinin daha interaktif olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Haber videolarına en çok beğeni alan yorumlar

Haber Kanalları	En Çok Beğeni Alan Yorum Sayıları	En Çok Beğeni Alan Yorum
Sözcü Tv	1.Yorum Beğeni sayısı (157) 2. Yorum Beğeni Sayısı (131) 3. Yorum Beğeni Sayısı (129)	1. Dönsünler misafirlik bitti. Evli evine köylü köyüne. 2. Devlet yardımları kessin... Yeter artık 3.İstemiyoruz gidin artık TRTRTR
NTV	1. Yorum Beğeni Sayısı (173) 2. Yorum Beğeni Sayısı (124) 3. Yorum Beğeni Sayısı (122)	1. Buraya Alistık diye birşey yok kendi ülkenize alışma vakti geldi! 2. Evli evine köylü köyüne 3. Ne demek yani ya keyiflerine mi

		kaldık lütfen yetkililer gerekeni vatandaşının daha refah yaşaması için yapmalı
ATV Haber	1. Yorum Beğeni Sayısı (156) 2. Yorum Beğeni Sayısı (71) 3. Yorum Beğeni Sayısı (70)	1. Arkalarından kapıları kapatmaya unutmayın. 2. Ziyarette gidiyorlardır geri gelirler. 3. Akın akın dönüş dediği de 20 kişi. Yalan haber gene iş başında.

Haber kanalları tarafından yayınlanan video habere ilişkin en çok beğeni alan yorumlar incelendiğinde ise genellikle siber zorbalık ve nefret söylemi barındıran söylemlerin en fazla beğeni aldığı anlaşılmaktadır. Bu yorumların beğeni alması ise kullanıcıların yapılan nefret söylemlerine katıldığını ve onayladıklarını göstermektedir. En fazla beğeni alan yorumların nefret söylemi olması ise oldukça dikkat çekicidir. Kullanılan cümleler incelendiğinde ise haber okuyucularının genellikle Suriyelilere yönelik zorba ifadeler kullandıkları görülmektedir.

En beğeni alan “Dönsünler misafirlik bitti, Evli evine köylü köyüne”, “Buraya alıştık diye bir şey yok kendi ülkenize alışma vakti geldi!”, “Arkalarından kapıları kapatmayı unutmayın”, Bence her ülke kendi vatandaşını alsa da almasa da biz bunlara göndermemiz lazım yoksa faturası bize ve vatandaşımıza sıkıntısı yansıyor” yorumlarının ortak bir noktada buluştuğu ve haber okurlarının zorba ifadeler kullandıkları görülmektedir.

Tablo 4: Yorumlarda en sık kullanılan kelimeler

Yorumlarda En Sık Zorbalık ve Nefret Söylemi Barındıran Kelimeler	ATV Haber	Sözcü TV	NTV
Arap	8	4	9
Gitsinler	6	5	21
Gitmezler	4	15	14
İstemiyorum	4	5	15
Defolun	3	2	8
Bıktık	3	1	4
Yeter	5	8	22
Vatan	11	19	39
Kaçtılar	4	10	11
Gidin	11	10	27
Asla	2	8	9

Yalan	15	7	10
Vatandaşlık	3	19	5
Geri	29	27	17
Bedava	-	12	10
Kaçtılar	4	10	11
Gelme	7	4	5

Haber kanallarında en sık kullanılan kelimeler incelendiğinde genellikle siber zorbalık ve nefret söylemi içeren “gitsinler, gidin, gitmezler, defolun, yeter, bıktık, Arap, kaçtılar” gibi kelimelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Haber yorumlarında en sık kullanılan kelimenin ise “geri” olduğu anlaşılmaktadır. “Geri” kelimesi ile ilgili yazılan yorumlar incelendiğinde bu kelime üzerinden haber okuyucularının “Geri gelmeyin sakın tiksindik sizden artık”, “Yav-şağa bak, Suriye’ye gideyim, geri gelip gene Türkiye’de kalacağım diyor”, “Zor dönerler, yağma için gidip geri dönecekler”, “Geri almayinnnn sınır kapısını güçlendirin”, “Hükümet tüm yardımları kesmediği müddetçe ve vatandaşlıkları iptal etmediği müddetçe gitmeyecekler. Öyle bayram ziyareti gibi gidip geri gelirlerse olmaz.” gibi zorbalık ve nefret söylemi barındıran cümlelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.



Şekil 2: Sözcü TV Kelime Bulutu

Sözcü Televizyonu tarafından yayınlanan haber yorumlarında sıklıkla “geri, vatandaşlık, inanmıyorum, dönmezler, misafir, bedava, gidin, dönsünler” gibi kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Kelimeler üzerinden kurulan cümleler incelendiği ise genellikle kişileri dışlayan ve nefret söylemi içeren cümlelerin kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda yer alan tabloda Sözcü Tele-

NTV’de yayınlanan haber incelendiğinde ise haber sunumunda da nefret söylemine dair içeriklere yer verildiği görülmektedir. Haber sunumunda yer alan içeriklerde nefret unsurlarına yer verilmesi dolayısıyla haber yorumlarına da etki etmiştir. NTV haber tarafından yayınlanan haberin yorumlarında sıklıkla “gitsinler, istemiyoruz, gitmiyor, gidin, gidecekler, gitmez, vergi, yalan, yeter, devlet, çocuk, istemiyoruz” gibi kelimeler üzerinden siber zorbalık ve nefret söylemi içeren cümlelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. NTV Haber tarafından yayınlanan haber yorumlarında en sık “vatan, vatandaşlık” kelimelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Vatan ve vatandaşlık kelimesi ile ilgili yazılan yorumlar incelendiğinde ise bu kelime üzerinden haber okuyucularının, “Gidin artık buldular ekmek elden şu gölden gitmiyorum yok öyle gitsinler vatandaşlıkları da iptal edilsin”, “Hepsini gönderin sınırlarımızı koruyun gerekirse şiddetle karsilik verin yol gecen hani oldu turkiye bunlardan ancak zarar geliyor bizlere gidin vatanınıza burasi bizim toprağımız uredikce urediniz be biktik sizden yardımlari kesin”, “Gidin artık buldular ekmek elden şu gölden gitmiyorum yok öyle gitsinler vatandaşlıklarıda iptal edilsin”, “Buraya alıştık diye bir şey yok hepsi gidecek beleş verdiği vatandaşlığı bu hükümet hemen iptal edecek ve gönderecek bu vatan böyle beleş kazanılmadı bedeli çok ağır ödendi nokta.” gibi zorbalık ve nefret söylemi barındıran cümlelerin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 7: NTV Haber yorumlarında en sık kullanılan kelimeler üzerinden siber zorbalık ve nefret söylemine yönelik örnek cümleler

Giderler	“İşi vermezsin ev vermesin su bile vermezsin defolup giderler.”
İstemiyoruz	Hepsi gitsin yeter artık savaş yok bahane kalmadı tavşan gibiler üredikçe ürüyorlar artık yeter misafirlik böyle olmaz birde gitmek istemiyorlar bizi onlarla yaşamak zorunda bıraktılar şimdi de onları en küçüğünü bile göndermek bu hükümetin işi kimse kusura bakmasın
Gidecek	“Suriyeli istilacılar gidecekmi diye sormak ne demek hepsi defolup gidecekler biz türk halkı olarak istemiyoruz artık yeter onlara baktığımız”
Devlet	Naa donerler onlar cok rahat ve devletini satan adam geri donmez bos konusmayın
Yeter	“Gerekirse Zorla, Bahaneleri Kalmadı Tüm Yardımları Keseceksin Yeter !!”

Gidin	"Gidin artık buldular ekmek elden şu gölden gitmiyorum yok öyle gitsinler vatandaşlıkları da iptal edilsin"
Vergi	"Yallah yallah.alistilar vergi yok her sey bedava yok öyle bir dünya.para vermeye baslayin ca giderler hemde acıktan soverek ."
Yalan	"Gitmez gitmez abartıyorlar sığınmacılar akın ettiler diye yalan yalan hazır para geliyor ekmek elden su gölden niye gitsinler nasıl sa alıştırılar beşe biz ver grimizi verelim onlar yesin oh ne ala memleket"
Geri	Yavşağa bak, suriyeye gideyim, geri gelip gene türkiyede kalacağım diyor



Şekil 4: ATV Haber Kelime Bulutu

ATV Haber tarafından yayınlanan haber yorumlarında sıklıkla "geri, gitsinler, gelmeyin, bıktık, kaçtılar, vatan, Arap" gibi kelimeler üzerinden siber zorbalık ve nefret söylemi içeren cümlelerin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Haber yorumlarında en sık "geri" kelimesinin kullanıldığı tespit edilmiştir. "Geri" kelimesi ile ilgili yazılan yorumlar incelendiğinde ise bu kelime üzerinden haber okuyucuların, "Geri gelmeyin sakın tiksindik sizden artık,", "Tatile gidip geri gelecekler...burdaki rahatlık dünyada yok", "Geri almayın sakın gitsinler işlemleri hızlı yapın gumruk memurları" gibi zorbalık ve nefret söylemi barındıran cümlelerin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 8: ATV Haber yorumlarında en sık kullanılan kelimeler üzerinden siber zorbalık ve nefret söylemine yönelik örnek cümleler

Geri	Geri gelmeyin sakın tiksindik sizden artık
Gitsinler	Bir an önce gitsinler
Gelmeyin	Bayramda gittikleri günümü gösteriyorlar acaba biz sizi özlemeyeceğiz gidin bir daha gelmeyin kapıları bir daha açmayın.
Bıktık	Bir daha dönmemek üzere güle güle...bıttık be bıttık
Kaçtılar	Anne baba oradaben gidip onlara bakacağım diyor kazık kadar olmus kacip buraya sığınmış ülkesinde kalıp savaştığı gibi anne babayida atıp kaçmış trajikomik
Vatan	Donen felan yok arkadas hadi gidin esad gitti artık diyoruz yok vatandaşlık için başvuracaz diyorlar utanmadan ulan su zaferde zerre payınız yok bari su dakkadan sonra olsun belli bir süre verilsin 3ay gibi giden gitsin gotmeyen de biz kimliklerini iptal edelim gonderelim
Arap	Ayıdan post Araptan dost olmaz.
İstemiyor	Bir insan ülkesini savaş dan bırakıp gelenler hain dir bu ülkem de görmek bile istemiyoruz pislikleri
Yeter	Yalan haber yapıyorsun Atv.!!! Yalan !Yalan! Yalan! Hepsinin gönderilmesi gerek gerekirse zorla! Bunlar vergi bile vermiyor sigorta ödememiyorlar neden???? Artık yeter kimse istemiyor onları
Yalan	Kimiklere bak at yeter la bunlara yağ çekmenizden yildik bıttık bida almayın gönderin yalan dolan iş haber yapmayın yemeye etmek iş oturmaya ev bulamıyoz okullarda kontenjan dolu sayelerinde bu ne ya bir ulkede iki ülke yaşamaz sanki oldular kacaklar

5. Değerlendirme ve Sonuç

Sosyal medyanın gelişimiyle birlikte nefret söyleminin artışı görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri sosyal medyada sanal iletişime geçilmesidir. Kullanıcıların karşılarındaki kişi ya da kişilerle fiziki olarak karşı karşıya gelmemesi daha rahat yorum yapmalarına sebep olmaktadır. Bir di-

ğer önemli etken de kullanıcıların sahte kimlikler üzerinden iletişim faaliyetlerini gerçekleştirmesidir. Sonuç olarak kimliğini gizleyen bireyler sosyal medya üzerinden rahat ve özgür bir şekilde nefret söyleminde bulunabilmektedir. Sosyal medyanın sağlamış olduğu etkileşim neticesinde bireyler farklı kültür, din, dil ve ırktan insanların günlük yaşam pratiklerine tanık olabilmekte ve bu tanıklık kendi ile öteki ayrımını belirginleştirebilmektedir. Bu durum neticesinde bireyler sosyal medyada karşılaştıkları farklılıkları öteki olarak kodlayabilmektedir. Bu kodlama süreci olumlu olabileceği gibi sıklıkla olumsuz bir şekilde ortaya çıkabilmektedir.

Küresel ölçekte yaşanan savaşlar, küresel ısınma, işsizlik, ekonomik sıkıntılar gibi birçok sebep insan hareketliliğini arttırmış ve topluluklar mülteci ve sığınmacı olarak farklı ülkelerde yaşamak zorunda kalmıştır. İnsan hareketliliğinde yaşanan bu durum haberler aracılığı ile gündeme taşınmakta ve neticede bir kamuoyu oluşmaktadır. Günümüzde sosyal medya aracılığı ile yapılan haberler kamuoyu oluşumundaki önemli unsurlardan biridir. Bu bağlamda, toplumlar hem kendi ülkelerindeki hem de diğer ülkelerdeki gelişmeleri sosyal medya üzerinden rahat bir şekilde takip etmektedir. Türkiye savaş sebebi ile oluşan mülteci sorunu ile yoğun bir şekilde mücadele eden ülkelerin başında gelmektedir ve toplum bu konudaki gelişmeleri geleneksel ve sosyal medyadan takip etmektedir. Bu durum da toplum içerisinde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Tüm dünyada insan hareketliliğinin artmasıyla birlikte yabancı, öteki düşmanlığı artmaktadır. Yurttaşlar ötekilerin kültürel olarak bir yozlaşma getireceği ve ellerinden işlerini, evlerini ve hatta ilerleyen yıllarda anavatanlarını alacakları korkusu duymaktadır. İnsanların öteki ile karşılaşma süreçlerinde duydukları endişe ve korku onları nefret söylemine, ırkçılığa ve şiddete yönlendirebilmektedir. Sosyal medyanın etkileşim özelliği ve sunmuş olduğu imkânlar neticesinde insanlar ilk olarak nefret söylemlerini sosyal medya üzerinden gerçekleştirebilmektedir. Özellikle sosyal paylaşım platformları tarafından yayılan nefret söylemi, eksik ve yetersiz bilgiler, yanlış ya da ötekileştirici içerikler ırkçılığı körüklemekte ve bir kaos ya da çatışma ortamının yaşanmasına zemin hazırlayabilmektedir.

Makalenin araştırma bölümündeki veriler analiz edildiğinde Suriyelilere yönelik “yolunuz açık olsun, güle güle gidin, Allah yardımcınız olsun” gibi olumlu söylemler bulunmakla birlikte genellikle Suriyelilere yönelik ötekileştirici ve nefret söylemi barındıran ifadelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Elde edilen veriler neticesinde sıklıkla “gidin, gelmeyin, gitsinler, kaçtılar, bıktık, yeter, Arap, dönsünler” gibi kelimeler üzerinden nefret söylemlerinin gerçekleştiği görülmektedir. Kullanıcıların yorum beğenileri incelendiğine ise genellikle siber zorbalık ve nefret söylemi barındıran söylemlerin en fazla beğeni aldığı tespit edilmiştir. Bu yorumların beğeni alması, kullanıcıların yapılan nefret söylemlerine katıldığını ve onları onayladıklarını göstermektedir. Yorumlarda kullanılan cümleler incelendiğinde ise haber okuyucularının Suriyelilere yönelik genellikle zorbalık ve nefret içeren söylemlerde bulundukları görülmektedir.

Kaynakça

- Anthony D. Smith, *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: Everest Yayınları, 2002).
- Bill Belsey, “Cyberbullying: A Real and Growing Threat,” *ATA Magazine* 88/1 (2007), 14-18, 20-21.
- Derya M. Uluçay ve Gamze Melek, “Türkiye’deki Okullarda Siber Zorbalık: Bir Literatür Değerlendirmesi,” *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology* 8/30 (2017), 91-106, <https://doi.org/10.5824/1309-1581.2017.5.005.x>.
- Fatma Elif Öztürk, “Salgınla Yayılan Nefret: Twitter’da 65 Yaş Üstü Bireylere Yönelik Nefret Söylemi,” *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi* 15 (2021), 143-159.
- Mainack Mondal, Leandro A. Silva ve Fabrício Benevenuto, “A Measurement Study of Hate Speech in Social Media,” *Proceedings of the 28th ACM Conference on Hypertext and Social Media* (2017), 85-94, <https://doi.org/10.1145/3078714.3078723>.
- Mutlu Binark ve Gülseren Bayraktutan, *Aydın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik* (İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2013).

- Nancy E. Willard, *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the Challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress* (Champaign, IL: Research Press, 2007).
- Nigar Acar, "Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Özelinde Sosyal Medya Okuryazarlığı Yoksunluğu Üzerine Bir Literatür Taraması," *TRT Akademi* 9/20 (2024), 252-277, <https://doi.org/10.37679/trta.1391514>.
- Osman Kuş, "Dijital Nefret Söylemini Anlamak: Suriyeli Mülteci Krizi Örnek Olayı Bağlamında BBC World Service Facebook Sayfasına Gelen Yorumların Metin Madenciliği Tekniği ile Analizi," *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 51 (2016), 97-97, <https://doi.org/10.17064/iuifd.289373>.
- Osman Kuş, "Kovid-19 Salgını ve Mültecilere Yönelik Dijital Nefret Söylemi: Büyük Veri Perspektifinden Metin Madenciliği Tekniği ile Kullanıcı Kaynaklı İçeriklerin Analizi," *TRT Akademi* 6/11 (2021), 106-131, <https://doi.org/10.37679/trta.830736>.
- Robin M. Kowalski ve Susan P. Limber, "Electronic Bullying Among Middle School Students," *Journal of Adolescent Health* 41/6 (2007), S22-S30, <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.08.017>.
- Tuğba Çelik, "Sosyal Medyanın Bireyler Üzerindeki Olumsuz Etkilerine İlişkin Bir Örnek: Siber," *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/36 (2015), 343-343, <https://doi.org/10.9761/IASSS2832>.
- Yavuz Altundağ, "Lise Öğrencilerinde Sanal Zorbalık ve Problemlı İnternet Kullanımı İlişkisi," *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying* 3/1 (2016), 27-43.

**Suriye'deki Rejim Değişikliğinin Çerçevenlenmesi:
Medya-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Sputnik International'a Dair Bir İnceleme**
The Framing of Regime Change in Syria:
An Examination of Sputnik International in the Context of Media-Foreign
Policy Relations

Talha İsmail DUMAN

Doktor Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi,
Ortadoğu Enstitüsü, Ortadoğu Çalışmaları ABD,
Misafir Araştırmacı, Manchester Üniversitesi, Küresel Kalkınma Enstitüsü,
Assistant Professor, Sakarya University,
Middle East Institute, Middle Eastern Studies,
Visiting Fellow, The University of Manchester, Global Development Institute
ismailduman@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7638-2082

DOI: 10.56720/mevzu.1667427

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 9 Nisan / April 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 2 Temmuz / July 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Duman, Talha İsmail. "Suriye'deki Rejim Değişikliğinin Çerçevenlenmesi: Medya-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Sputnik International'a Dair Bir İnceleme". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 329-366.
<https://doi.org/10.56720/mevzu.1667427>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Bu makale, 8 Eylül 2024 ile 8 Mart 2025 tarihleri arasındaki 121 haber ve görüş yazısını inceleyerek, Sputnik International’ın Suriye’deki rejim değişikliği sürecini aktörler ve olaylar bağlamında nasıl çerçevelediğini ve bu çerçevelerin Rusya’nın dış politikasıyla uyumunu analiz etmektedir. Araştırma, çerçeveleme kuramı ile medya-dış politika ilişkisi literatürüne dayanmakta ve nitel içerik analizi yöntemini kullanmaktadır. Bulgular, muhaliflerin Şam’da kontrolü ele geçirdiği 8 Aralık’tan önceki dönemde, Suriye’deki çatışmaların, Ukrayna ve Batı destekli “terörist” grupların faaliyetleri olarak tanımlandığını, Rusya ve Esad Yönetimi’nin ise istikrar sağlayıcı aktörler olarak sunulduğunu göstermektedir. Baas rejiminin devrilmesinin ardından ise ani bir söylem değişikliği yaşanmış ve temel sorun, muhaliflerin yönetimi ele geçirmesinden ziyade, ABD ve Batılı ülkelerin Suriye’yi istikrarsızlaştırma ve Rusya’nın bu ülkedeki etkisini zayıflatma çabası olarak yeniden tanımlanmıştır. Rejim değişikliği öncesi söylemlerde de yer bulması bakımından bir sürekliliğe işaret eden dış aktörlerin istikrarsızlaştırma çabaları, 8 Aralık sonrasında daha belirgin olarak vurgulanmıştır. Tüm bunlardan hareketle, medya-dış politika ilişkilerinde öne çıkan elit-odaklı yaklaşımla uyumlu olarak, Sputnik’in haber söylemlerinin Rusya’nın dış politikasıyla büyük ölçüde paralellik gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Rusya, Dış Politika, Medya, Çerçeveleme, Sputnik International

Abstract

This article examines 121 news reports and opinions published between September 8, 2024, and March 8, 2025, to analyze how Sputnik International framed the process of regime change in Syria in terms of actors and events, and how these frames align with Russia’s foreign policy. The study is grounded in framing theory and the literature on media-foreign policy relations, employing qualitative content analysis as its methodology. The findings reveal that, prior to December 8, when the opposition forces took control of Damascus, the conflicts in Syria were framed as the activities of “terrorist” groups supported by Ukraine and the West, while Russia and the Assad regime were portrayed as stabilizing actors. After the fall of the Baath regime, however, a

sudden shift in discourse occurred, with the central issue reframed not as the opposition's takeover, but as the efforts of the US and Western countries to destabilize Syria and weaken Russia's influence in the country. Thus, the destabilization efforts of external actors, which point to a continuity in the discourses prior to the regime change, have been emphasized more prominently after 8 December. In this context, consistent with the elite-driven theory, it is found that Sputnik's news narratives largely mirrored Russia's foreign policy.

Keywords: Syria, Russia, Foreign Policy, Media, Framing, Sputnik International

Giriş

2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı, bölgesel ve küresel güçler açısından stratejik bir mücadele alanına dönüşmüş ve bu süreçte Rusya, Beşşar Esad Yönetimi'ni destekleyerek bölgedeki çıkarlarını koruma ve genişletme politikasını benimsemiştir. 2015'te doğrudan askeri müdahalede bulunan Moskova Yönetimi, Esad rejiminin ayakta kalmasını sağlarken, ABD'nin bölgedeki etkisini dengeleyerek kendi nüfuz alanını tahkim etmiştir. 1971'de imzalanan anlaşma neticesinde inşa edilen Tartus'taki deniz üssü ve 2015 yılında tahsis edilen Hmeymim'deki hava üssü, Rusya'nın sadece Suriye'deki askeri varlığını kalıcı hale getirmekle kalmamış, aynı zamanda Doğu Akdeniz'de stratejik bir güç merkezi oluşturmaya olanak tanımıştır. Bu üsler, Rusya'nın Ortadoğu'daki kapasitesini artırmasının yanı sıra, Afrika'daki lojistik faaliyetlerine erişim sağlamasına ve bölgesel çatışmalara dolaylı olarak müdahil olmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca, Suriye, Rusya'nın enerji politikalarında kritik bir rol oynamış ve Moskova Yönetimi'nin Avrupa'ya yönelik alternatif doğalgaz projelerini engelleme stratejisinin merkezinde yer almıştır (Melkonian, 2024).

Ancak, 8 Aralık 2024'te Suriye'de yaşanan rejim değişikliği, Rusya açısından ciddi zorluklar doğurmuştur. Esad rejiminin çöküşü, Moskova Yönetimi'nin uzun süredir mücadele ettiği muhalif grupların iktidarı ele geçirmesi anlamına gelirken, Ukrayna Savaşı'na yoğunlaşmış olan Rusya, Suriye'deki kazanımlarının tehlikeye girmesiyle karşı karşıya kalmıştır. Değişen siyasi atmosfer, Rusya'yı hem askeri varlığını güvence altına alacak hem de bölgesel

güç dengelerinde zayıflayan bir aktör konumuna düşmesini önleyecek stratejiler geliştirmeye ve Suriye’deki yeni yönetimle ilişki kurmaya zorlamıştır.

Bu çalışma, otoriter bir devletin çıkarlarının bulunduğu bölgelerde yaşanan ani rejim değişikliği gibi keskin dönüşümlerin, kontrolünde olan medya tarafından kamuoyuna nasıl yansıtıldığını Suriye vakası üzerinden incelemektedir. Bu bağlamda, Rusya’nın resmi yayın organlarından biri olan Sputnik International’ın, Suriye’deki değişim sürecinin hemen öncesinde ve sonrasında olayları ve aktörleri ne şekilde çerçevelediği analiz edilmektedir. Çalışma, çerçeveleme teorisini temel alarak Sputnik’in haber dilini ve söylemini ortaya koymakta; her iki dönemde benimsenen yayın stratejilerini değerlendirerek, bu söylemin Rus dış politikasıyla ne derece örtüştüğünü tahlil etmektedir. Araştırmanın temel soruları şunlardır: a) “Sputnik International, Suriye’deki rejim değişikliğine yol açan gelişmeleri ve sonrasındaki olayları, ‘eski muhalif-yeni yönetici’ aktörler bağlamında nasıl çerçevelemektedir?” ve b) “Bu çerçeveleme stratejisi, Rus dış politikasıyla hangi düzeyde uyum içerisindedir?”.

Çalışma, medya ve dış politika ilişkisine dair üç temel yaklaşıma odaklanmaktadır: a) Medyanın siyasal iktidar üzerinde etki kapasitesine sahip olduğu iddiası, b) Medya ve siyaset arasında karşılıklı etkileşime dayalı bir ilişki bulunduğu tezi ve c) Medyanın siyasal iktidarın/elitlerin etkisi ve yönlendirmesi altında olduğu görüşü (Akdoğan vd., 2021). Makalede, daha ziyade demokratik rejimlerde medyanın fonksiyonuna odaklanan çalışmalar etrafında şekillenen bu kuramsal çerçeveler detaylıca tartışıldıktan sonra, otoriter rejimlerde medya-dış politika ilişkisini açıklamaya yardımcı olan son maddedeki elit-odaklı model merkeze alınmaktadır. Robinson’a (2017) göre, demokratik rejimlerde dahi, “medyayı hem dış politika üzerinde bir kısıtlama hem de politika başlatıcısı olarak ele alan liberal-çoğulcu yaklaşımın” etkisi sınırlı kalmakta, teorik ve ampirik veriler, “medyayı büyük ölçüde dış politika elitlerine bağımlı ve sıklıkla kamuoyu nezdinde bir manipülasyon ve etki aracı olarak teorileştiren” elit-odaklı yaklaşımı doğrulamaktadır. Dolayısıyla, demokratik ülkelerde medyanın, “zayıf ama yine de çift yönlü bir etkileşim”e sahip olma ihtimaline karşın, otoriter rejimlerde “büyük çaplı, tek taraflı iktidar”ın sadece bir bileşeni olduğu savunulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, “demokratik olmayan ülkelerde medyanın işlevi, hükümetin meşruiyetini güç-

lendirmek amacıyla ilan edilen politika için kamuoyu desteğini sağlamaktır" (Wang - Wang, 2016). Bu bağlamda, Rus medyasının "yaygın olarak devlet tarafından baskı altında olduğu" (Savin vd., 2018) ve "devlete bağlı medya kuruluşlarının Rus dış politikasının önemli bir aracı olarak görüldüğü" (Yang vd., 2024) hesaba katıldığında, Sputnik'in haber dilini analiz ederken elit-odaklı modelden yararlanmak daha uygun görünmektedir. Söz konusu model etrafında literatüre güncel bir vaka üzerinden katkı sunmayı amaçlayan bu çalışma, varsayımını şu şekilde formüle etmektedir: "Rusya'daki otoriter medya düzeni çerçevesinde Sputnik, Rus dış politikasındaki ani değişimlere paralel olarak haber söylemini yeniden çerçevelendirmekte ve devletin dış politika kararlarının kamuoyuna aktarılması sürecinde eş zamanlı bir dil değişimini takip etmektedir."

Çalışma, beş bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, çerçeveleme yaklaşımına ve medya-dış politika ilişkisine dair teorik perspektif ele alınmaktadır. Daha sonra, araştırmanın yöntem kısmında veri toplama ve analiz süreci detaylandırılmakta, ayrıca Sputnik International'ın kurumsal yapısı ve Rusya açısından işlevselliği ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, incelenen haberlerin analizi yapılarak çerçeveleme stratejileri değerlendirilmekte ve Rus dış politikasının Suriye'deki dönüşüme ilişkin açıklamaları ile haber söylemleri arasındaki benzerliklere ve farklılıklara bakılmaktadır. Dördüncü bölümde, medya-dış politika ilişkisi bağlamında elde edilen bulgulara yer verilirken, sonuç kısmında ise çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmakta ve gelecekte yapılabilecek araştırmalara yönelik öneriler zikredilmektedir.

1. Teorik Çerçeve

Çerçeveleme kuramı, haber metinlerinin analizinde sıklıkla başvurulmuş, medyanın belirli olayları ve konuları nasıl sunduğunu ve kamuoyunu nasıl yönlendirdiğini inceleyen bir yaklaşımdır. Sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinde köken bulan bu kuram, zamanla medya ve iletişim araştırmalarında da önemli bir yer edinmiş ve özellikle Robert Entman'ın katkılarıyla sistematik bir çerçeve kazanmıştır. Goffman (1974, 21), "çerçeve"yi insanların olayları "algılamasına, tanımlamasına ve etiketlemesine" olanak tanıyan, böylece anlam oluşturan ve aktörlere rehberlik eden bir "yorum şeması" olarak tanımlamaktadır. Kuramın medya çalışmalarına uyarlanmasında öncü isimlerden

biri olan Gaye Tuchman ise haber üretim süreçlerinin tarafsız bir ortamda değil, metni oluşturanların bakış açısı çerçevesinde şekillendiğini ve bu nedenle sosyal inşacı bir perspektifin baskın olduğunu savunmaktadır (Akdoğan vd., 2021, 79). Bu bağlamda, haberlerin sunum biçimi, belirli çerçevelerin öne çıkarılması ve diğerlerinin göz ardı edilmesi yoluyla, hakikatin seçili bir boyutunun kamuoyuna aktarılmasına hizmet etmektedir.

Entman’ın çerçeveleme tanımı ise daha bütüncül ve sistematik bir bakış açısı sunmaktadır. O’na göre, “çerçeveleme, algılanan bir gerçekliğin bazı yönlerini seçmek ve bunları bir iletişim metninde daha belirgin hale getirmek suretiyle, belirli bir sorun tanımını, nedensel yorumu, ahlaki değerlendirmeyi ve/veya ilgili konu için bir çözüm önerisini öne çıkarmaktır” (Entman, 1993, 52). Entman, çerçeveleme sürecinin dört temel işlevini açıklamak için ABD’nin dış politika haberlerinde göze çarpan “Soğuk Savaş” çerçevesini örnek olarak vermiştir. Bu haberlerde, belirli dış gelişmeler (örneğin, başka ülkelerdeki iç savaşlar) bir sorun olarak tanımlanırken, bunların nedeni ve kaynağı olarak “komünist isyancılar” gösterilmiş, “ateist saldırganlık” vurgusuyla ahlaki yargılar oluşturulmuş ve “ABD’nin karşı tarafa destek vermesi gerektiği” şeklinde çözüm önerileri gündeme getirilmiştir. Ancak Entman’a göre, tek bir cümle bu dört çerçeveleme işlevinin birden fazlasını yerine getirebilirken, metindeki birçok cümle bunlardan hiçbirini içermeyebilir. Ayrıca, bir haber metni bu dört işlevin tamamını içermek zorunda da değildir (Entman, 1993, 52).

Çerçeveleme kuramı bağlamında yapılan araştırmalar, bu kuramın yalnızca medya içeriklerinin nasıl oluşturulduğunu değil, aynı zamanda haberlerin okuyucular/izleyiciler üzerindeki etkilerini de incelediğini göstermektedir. Bu bağlamda, De Vreese (2005, 52) çerçeveleme süreçlerinin okuyucular/izleyiciler üzerinde üç temel etkisi olduğunu belirtmektedir: bilgi işleme etkileri, tutumsal etkiler ve davranışsal etkiler. Özellikle çatışma haberlerinde kullanılan savaş gazeteciliği ve barış gazeteciliği gibi farklı çerçeveleme yaklaşımlarının, izleyicilerin algıları, tutumları ve destekledikleri politikalar üzerinde önemli sonuçlar doğurduğu vurgulanmaktadır (Bhowmik - Fisher, 2023, 1022-1024). Öte yandan, Zelizer (2010), görsellerin çerçeveleme sürecinde metinler kadar önemli bir rol oynadığını savunarak, kelimelerle oluşturulan çerçevelerin görseller aracılığıyla daha güçlü ve bağlamsal bir anlam kazandığını

öne sürmektedir. Buna göre, görseller belirli bir haber anlatısına duygusal ve sembolik bir derinlik kazandırarak izleyicinin algısını pekiştirmekte ve yönlendirmektedir.

Haber içerik analizlerinde çerçeveleme süreçlerinin farklı boyutlarını ele almak amacıyla iki temel kategori öne çıkmaktadır: genel çerçeveler (generic frames) ve konuya özgü çerçeveler (issue-specific frames). Genel çerçeveler, belirli bir konuya veya zamana bağlı olmaksızın farklı bağlamlarda ve kültürel ortamlarda tekrar edebilen çerçeveleme kalıplarını ifade ederken, konuya özgü çerçeveler belirli bir olay veya meseleye özgü olup yalnızca ilgili bağlamda anlam kazanmaktadır (De Vreese, 2005, 55-56). Savaş ve çatışma bölgelerindeki haberlerin çerçevelenmesine ilişkin yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, daha derinlemesine analiz imkânı sunduğu için konuya özgü çerçeveleri kullanmaktadır. Bu tür analizler, çatışmaların doğrudan/dolaylı taraflarının bakış açısına göre şekillenen haberlerde hangi boyutların öne çıkarıldığını veya göz ardı edildiğini belirlemek açısından önemli bir imkan sunmaktadır.

Çerçeveleme literatürü incelendiğinde, savaş ve çatışma bölgelerine ilişkin haber metinlerinin analizleri kritik bir çalışma alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Johnston (2015), çerçevelemenin yalnızca olayları tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda kimlikleri ve düşman imgelerini inşa ederek eylem planlarını belirlediğini savunmaktadır. Filistin İntifadası ve Suriye İç Savaşı örnekleri üzerinden yaptığı analizde, haber metinlerinde özne, yüklem ve nesne yapılarının belirli anlatıları nasıl oluşturduğunu incelemiştir. Suriye İç Savaşı'nın görsel çerçevelemesi üzerine yapılan bir diğer çalışma (Greenwood - Jenkins, 2015), savaşların uluslararası medyada genellikle şiddet ve yıkım imgeleri üzerinden sunulduğunu, barışçıl çözümlere ise daha az yer verildiğini göstermektedir. Suriye bağlamındaki başka bir çalışmada ise Alitavoli (2020), CNN'in Beşşar Esad'ı "zalim bir diktatör" olarak sunarken, antiwar.com'un ABD'nin askeri müdahalesine karşı bir çerçeve sunduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Baum ve Zhukov (2015), Libya İç Savaşı'nın uluslararası basında nasıl çerçevelendiğini analiz etmiş ve demokratik ülkelerdeki medyanın çatışmalara daha eleştirel yaklaştığını, otoriter rejimlerde ise devlet politikalarını meşrulaştıran anlatıların öne çıktığını göstermiştir. Libya İç Savaşı bağlamında yapılan bir diğer çalışmada (Al Nahed, 2015), Al Jazeera ve BBC'nin NATO müdahalesini ülkelerinin dış politika çıkarlarına

uygun şekilde çerçevelediği yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Arif ve Arman (2013) ise New York Times ve Daily Star’ın Libya’daki olayları kendi ulusal çıkarlarına göre sunduğunu ortaya koymuştur. Yine, Akdoğan, Uğuş ve Yılmaz (2021), Orta Doğu basınında Arap-İsrail normalleşmesine ilişkin haberlerin, ülkelerin dış politikalarıyla örtüşen farklı çerçevelerle sunulduğunu tespit etmiştir. Türkiye, Suudi Arabistan, İran ve Mısır basınındaki haberlerin incelendiği bu çalışmada, normalleşmenin bazı aktörler tarafından desteklenirken, diğerleri tarafından tehdit olarak çerçevelendiği gözlemlenmiştir. İsrail-Filistin çatışmasına dair CNN haberlerini inceleyen Bhowmik ve Fisher (2023) ise, medya çerçevelerinin siyasi aktörlerin baskısıyla savaş gazeteciliği ve barış gazeteciliği arasında nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır. Yemen İç Savaşı bağlamında yapılan çalışmalar da çerçeveleme kuramının işleyişini gözler önüne sermektedir. Duman ve Yolcu (2023), Suudi Arabistan destekli El Arabiya’nın Yemen’e yönelik başlatılan operasyonu meşru müdafaa olarak sunarken, Katar merkezli El Cezire’nin saldırılara ilişkin insani kriz boyutuna odaklandığını belirtmektedir. Elayah ve Al Majdhoub (2022) ise Avrupa medyasının Yemen ve Suriye savaşlarını siyasal pozisyonlarına bağlı olarak farklı çerçevelerle sunduğu sonucuna ulaşmaktadır. Tüm bu çalışmalar, medya çerçevelerinin yalnızca olayları aktarmakla kalmayıp, siyasi bağlam ve çıkarlar doğrultusunda kamuoyunu belirli anlatılar etrafında yönlendirdiğini göstermektedir.

Diğer yandan, çerçeveleme kuramı, haber metnlerinin nasıl şekillendiğini ortaya koyarken, medyanın dış politika üzerindeki etkisini analiz eden yaklaşımlar da bu etkileşimin hangi aktörler tarafından ve ne tür mekanizmalarla oluşturulduğunu incelemektedir. Bu bağlamda, literatürde üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır. İlk yaklaşım, medyanın dış politika karar alıcıları üzerinde etkili olabileceğini savunmaktadır. Literatürde “CNN etkisi” olarak adlandırılan bu görüş, özellikle kriz anlarında medyanın kamuoyu üzerindeki etkisi aracılığıyla hükümetleri belirli politikaları benimsemeye zorlayabileceğini öne sürmektedir. Livingston (1997, 2), CNN etkisinin üç belirgin yönüne dikkat çekmektedir: a) politika gündemini belirleyen bir aktör, b) istenen politik hedeflerin gerçekleştirilmesini engelleyen bir unsur ve c) politik karar alma süreçlerini hızlandıran bir dinamik.

Bu etkinin en dikkat çekici örneklerinden biri Vietnam Savaşı bağlamında tartışılmıştır. Vietnam Savaşı sırasında medya, savaşın yıkıcı etkilerini geniş çapta kamuoyuna yansıtarak halkın tepkisinin artmasına neden olmuş, bu da yönetimin savaş politikalarını meşrulaştırmasını zorlaştırmıştır. Kamuoyunda artan baskının da etkisiyle, ABD Yönetimi savaşın sürdürülebilirliğini kaybetmiş ve nihayetinde Vietnam'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum, medyanın, yalnızca devlet politikalarını destekleyen bir araç olmanın ötesinde, aynı zamanda kamu vicdanında devlet politikalarının "oylandığı" bir platform işlevi gördüğü fikrini ortaya çıkarmıştır (Denk, 2007, 147). Öte yandan, CNN etkisi özellikle insani krizlerde hükümetlerin hızlı tepki vermesini sağladığı iddiasıyla öne çıkmaktadır. Medya aracılığıyla yayılan dramatik görüntülerin kamuoyunda duygusal bir baskı oluşturduğu ve hükümetleri askeri veya insani müdahaleye zorladığı savunulmaktadır (Robinson, 2017, 9). Bu görüş, ABD'nin 1990'lardaki Somali, Bosna ve Kosova müdahalelerinde sıklıkla referans verilen bir argümana dönüşmüştür. Bu bağlamda, CNN etkisi tartışmaları, geleneksel "egemenlik" ve "müdahale etmeme" ilkelerinin yerini alan yeni bir "insani müdahale" normuna tanıklık edildiği yönündeki liberal argümanlarla ilişkilendirilmiştir (Ramsbotham - Woodhouse, 1996).

Ancak, CNN etkisi yaklaşımına yönelik bazı eleştiriler, medyanın dış politika karar alma süreçleri üzerinde mutlak bir belirleyiciliğe sahip olmadığına işaret etmektedir (Robinson, 2001). Bu kapsamda, CNN etkisinin temel varsayımı olan medyanın "elit çerçeveselendirmesini aşarak" kamuoyunu doğrudan bilgilendirdiği fikrine yönelik önemli şüpheler dile getirilmiştir. Teorik olarak, 24 saatlik haber döngüsünün enformasyon akışını hızlandırarak halkın bilgiye erişimindeki engelleri ortadan kaldırabileceği ve elit çerçevelerinin etkisini zayıflatabileceği öne sürülse de pratikte medyanın çoğu zaman karar alıcı elitlerin söylemlerini takip ettiği gözlemlenmiştir (Baum - Potter, 2008, 52). Örneğin, CNN etkisinin en güçlü örneklerinden biri olarak gösterilen Somali'deki "Umudun Yeniden Tesisi Operasyonu"nun, aslında medya kaynaklı bir baskı sonucu değil, Kongre üyeleri ve yönetim içindeki elitler tarafından teşvik edildiği ortaya konmuştur (Mermin, 1997). Benzer şekilde, Moeller (2002), Ruanda soykırımı sırasında medyanın CNN etkisi yaklaşımının öngördüğü gibi bir rol oynamadığını göstermektedir. Ayrıca, Gilboa'nın (2005) çalışması, CNN etkisine dair yapılan ampirik araştırmaların çelişkili ve tatmin

edici olmayan sonuçlar ürettiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, CNN etkisini açıklamak için tek bir modelin yeterli olmadığı ve bağlamsal faktörlerin dikkate alınması gerektiği yönündeki görüş, literatürde giderek daha fazla kabul görmüştür. Başka bir deyişle, CNN etkisi, belirli bağlamsal faktörlere dayalı olarak değişkenlik gösteren bir model olarak değerlendirilmektedir.

Medyanın dış politika ile ilişkisini ele alan ikinci yaklaşım, iki alan arasındaki ilişkinin karşılıklı bağımlılığa dayandığını öne sürmektedir. Bu modele göre medya ne tamamen bağımsızdır ne de hükümetin tam kontrolü altındadır; aksine, medya ile siyasi elitler arasında dinamik bir etkileşim söz konusudur. Robinson (2001), bu etkileşimin özellikle hükümetler içindeki görüş ayrılıklarıyla bağlantılı olduğunu ve medyanın en çok bu tür iç bölünmelerin yaşandığı dönemlerde politika yapım süreçlerine etki ettiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Wolfsfeld (2004), medya ile devlet arasındaki ilişkinin sabit değil, dinamik olduğunu ve kriz anlarında bu etkileşimin daha belirgin hale geldiğini savunmaktadır. Son yıllarda sosyal medyanın yükselişi ve dijital haber platformlarının yaygınlaşması, medya ve dış politika arasındaki ilişkiyi daha da karmaşık hale getirmiştir. Geleneksel medya organlarının yanı sıra, sosyal medya ve bağımsız haber kaynaklarının artışı, devletlerin medya üzerindeki kontrolünü zorlaştırmaktadır. Ancak, bu yeni iletişim ortamında dahi devletlerin medyayı yönlendirme çabaları devam etmekte ve medya ile dış politika yapıcılar arasındaki asimetrik etkileşim varlığını sürdürmektedir (Robinson, 2017; Baum - Potter, 2019).

Medyanın dış politikaya etkisine dair üçüncü yaklaşım ise, medyanın bağımsız bir aktör olmaktan çok, siyasal ve ekonomik elitler tarafından yönlendirildiğini savunmaktadır. Herman ve Chomsky’nin (1994) geliştirdiği “rıza üretimi” modeli, medyanın yalnızca bilgi aktaran bir araç değil, aynı zamanda iktidarın politikalarını meşrulaştıran ve kamuoyunu yönlendiren bir mekanizma olduğunu öne sürmektedir. Bu modele göre, medya haberleri belirli ideolojik ve ekonomik filtrelerden geçirilerek üretilmekte, alternatif sesler ve eleştirel bakış açıları marjinalleştirilmektedir. Söz konusu yaklaşım, Antonio Gramsci’nin hegemonya kuramı ile doğrudan bağlantılıdır ve iktidarın rıza inşası sürecinde medyanın kritik bir rol üstlendiğini söylemektedir. Bu bakış açısı, yönetimlerin dış politika uygulamalarını sadece baskı araçlarıyla değil, aynı zamanda iyi düşünülmüş halkla ilişkiler mekanizmalarıyla kamuoyuna

benimsettiğini dile getirmektedir (Denk, 2007, 147-148). Elit-odaklı model bağlamında vurgu yapılan filtreler, beş madde etrafında şekillenmektedir. Birincisi, medya büyük sermaye gruplarının elinde olduğu için mevcut ekonomik ve siyasi düzeni koruma eğilimindedir. İkincisi, medya kuruluşları reklam gelirlerine bağımlıdır ve bu nedenle hükümetleri veya büyük şirketleri eleştiren içeriklere daha az yer vermektedir. Üçüncü olarak, resmi devlet kurumları ve büyük şirketler, medyanın birincil haber kaynaklarıdır ve medya kuruluşları bu kaynaklara erişimlerini kaybetmemek için onların söylemlerini büyük ölçüde tekrarlamaktadır. Dördüncüsü; hükümetler, büyük şirketler veya baskı grupları tarafından gelen eleştiriler, medya kuruluşlarını oto-sansüre yönlendirebilmektedir. Beşincisi filtre olarak ideolojik faktör ise, Soğuk Savaş döneminde “anti-komünizm” söyleminde olduğu gibi, sonraki yıllarda da “terörle mücadele”, “ulusal güvenlik” ve “devlet çıkarları” gibi kavramlarla kendini göstermektedir (Robinson, 2017, 13-14).

Diğer yandan, elit-odaklı modelin otoriter rejimlerdeki yansımaları, liberal demokrasilere kıyasla çok daha katı, merkeziyetçi ve devlet kontrolünün güçlü olduğu bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Birçok akademisyene göre, otoriter rejimlerde medya, hükümetlerin ve siyasi elitlerin bir propaganda aracı olarak işlev görmektedir (Wang - Wang, 2016). Bu nedenle, bu rejimlerde medyanın ve kamuoyunun dış politika üzerindeki etkisini tartışmak genelde gerçekçi bulunmamakta; zira medya, hükümetin politikalarını meşrulaştırmak amacıyla kamuoyu desteği yaratmayı hedefleyen tek taraflı bir ikna aracı olarak kabul edilmektedir (Wang - Wang, 2016). Nitekim, hükümetler politik pozisyonlarında keskin bir değişime gittiklerinde, otoriter devletlerin kontrolündeki medya, “yeni bir çerçeveleme stratejisiyle bu değişimi kamuoyuna kabul ettirmeye çalışmakta” ve “ortaya çıkacak çelişkilerin kamuoyunda görünür olmasını engellemektedir” (Pan vd., 2022, 317-318). Bu bakımdan, dış politikada yaşanan ani dönüşümleri meşrulaştırmada medya en hızlı başvuru kaynağı olmaktadır.

Otoriter yönetimler, medyayı kontrol altına tutmak amacıyla havuç-sopa politikası takip ederek bir yandan baskı unsurlarını diğer yandan da ekonomik teşvikleri kullanmakta (Stein, 2013); “kamuoyunun dikkatini yönlendirmek için ‘pozitif bilgi akışları (propaganda) ve negatif kontroller (sansür)’ uygulamasından yararlanmaktadır” (Wang - Wang, 2016). Bu minvalde, lite-

ratürde Çin örneğine sıklıkla atıf yapılmaktadır. Kısmi basın özgürlüğüne rağmen, mali ve idari yönetim bağlamında yapılan müdahalelerin, medyanın Çin dış politikasına etki etmesini engellediği, böylece medya organlarının sadece “kitlesel desteği harekete geçirmek üzere bir hoparlör görevi gördüğü” vurgulanmaktadır (Wang - Wang, 2016). Benzer şekilde, Rusya da Vladimir Putin dönemiyle birlikte daha otoriterleştiği hususunda eleştirilmektedir. Söz konusu eleştirilerin medyaya taalluk eden tarafında ise, medyanın bazı fonksiyonlarına tolerans gösterilerek demokratikleşme görüntüsü verilmesine karşın, özerklik kapasitesinin sınırlandırılmasıyla devletin çizdiği sınırların dışına çıkamayan bir mekanizmanın oluşturulduğu ifade edilmektedir (Becker, 2004). Diğer bir deyişle, Sputnik ve Russia Today gibi devlet kontrolündeki yayın organlarının “dış politika aracı olarak hizmet ettiği konusunda çok az anlaşmazlık vardır” (Yang vd., 2024).

Otoriter rejimlerde devlet kontrolündeki medyanın işlevini kamuoyunu yönlendirme kapasitesi üzerinden değerlendiren akademik çalışmalarda, aynı konuya ilişkin değişen devlet politikalarıyla ilgili başka bir çerçeveleme stratejisi geliştirildiğinde halkın “rejime daha yakın politik pozisyon benimsemeye başladığı” tespit edilmektedir (Pan vd., 2022). Rusya’da sosyal medya ve internet kullanımı doğrultusunda var olan alternatif haber kaynaklarına rağmen, devlet kontrolündeki medya organlarının Ruslar için başlıca bilgi kaynağı olması (Savin vd., 2018), dış politikada aynı konu başlığına (Suriye) dair oldukça farklılaşan yeni bir politik dil üretilmesinde medyanın hayati bir fonksiyona sahip olduğunu göstermektedir. Bu noktada, Rusya’da alternatif “çerçeveleme etkilerinin tamamen yok edilmesinden ziyade rekabetçi olmayan bir çerçeveleme ortamı”nın var olması, Sputnik’in haber dilinin Rus dış politikasıyla etkileşimini analiz ederken elit-odaklı modelden faydalanmanın önemli avantajlar sağlayacağına işaret etmektedir. Bu çalışmada, söz konusu model temel alınarak, Sputnik’in Rus dış politikasındaki dönüşümü takip edip etmediğinden ziyade, içerik ve zamanlama bakımından ne derece uyumlu bir söylemle takip ettiği araştırılmaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Haber Kaynağı Seçimi

Bu çalışmada, Suriye’de yaşanan rejim değişikliği sürecinin Sputnik International tarafından nasıl çerçevelendiğini analiz etmek için nitel içerik ana-

lizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, medya metinlerini derinlemesine inceleyerek haber içeriklerinin belirli temalar etrafında nasıl şekillendiğini anlamaya odaklanmaktadır. Nicel içerik analizi önceden belirlenmiş kategorilerle çalışarak sayısal verilere dayanırken, nitel içerik analizi veriden türetilen temalar üzerinden yorumlama yapmaktadır (Forman - Damschroder, 2007). Çalışmada, tümevarımsal bir yaklaşım izlenmiş, haber metnindeki çerçeveleme stratejileri belirlenirken önceden tanımlanmış kategoriler yerine doğrudan içerikten oluşturulan temalar esas alınmıştır (Zhang - Luther, 2020, 409). Herhangi bir istatistiksel analiz programı veya otomatik kodlama aracı kullanılmamış, doğrudan metin odaklı manuel bir yaklaşım takip edilmiştir. Bu kapsamda, Emerson, Fretz ve Shaw'ın (2011) geliştirdiği üç adımlı veri analizi süreci temel alınmıştır. İlk aşamada, haber metinleri dikkatlice okunup, ardından ikinci aşamada tekrar değerlendirilerek temalar belirlenmiştir. Son aşamada ise bu temalar çerçevesinde haber içerikleri analiz edilmiştir. Tümevarımsal yaklaşım sayesinde kaos veya çatışma gibi genel çerçeveler aramak yerine, haberlerin kendi dinamiği içinde ortaya çıkan daha özel temalar tespit edilmiştir. Böylece, rejim değişikliği sürecindeki gelişmelerin yanı sıra, çatışmalara dahil olan aktörlerin medya tarafından nasıl tanımlandığına dair de kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır.

Sputnik'in haber kaynağı olarak seçilmesinin birkaç temel nedeni bulunmaktadır. Bunlar, yaklaşık 10 yıllık geçmişine rağmen dünya çapında ciddi bir etki yaratmış olan devlet destekli bir medya kuruluşu olması; çok sayıda dilde yayın yapmasına rağmen küresel kamuoyuna özellikle İngilizce yayımlanan Sputnik International üzerinden hitap etmesi ve Ortadoğu'daki gelişmelere dair derin bir ilgisinin bulunmasıdır. 2014 yılında devlet haber ajansı Rossiya Segodnya (eski adıyla RIA Novosti) bünyesinde kurulan Sputnik, 30 farklı dilde yayın yaparak küresel medyada alternatif bir söylem oluşturmayı amaçlayan bir haber ajansı olarak faaliyet göstermektedir (Zhang - Luther, 2020, 408). Russia Today gibi yayın organlarına kıyasla daha geç bir tarihte kurulmuş olmasına rağmen, hızla etkili bir medya organına dönüşmeyi başarmıştır (Hellman, 2024, 30-31). Küresel ölçekte yayın yaparken, özellikle İngilizce platformlar üzerinden uluslararası izleyicilere seslenmesiyle kamu diplomasisinin önemli bir aracı haline gelmiştir (Cesario - De Archellie, 2020, 113). Bu bağlamda, Sputnik International, küresel çapta etki yaratmayı hedef-

leyerek, uluslararası kamuoyuna yönelik mesajlarını aktarırken hem içerik hem de dil açısından stratejik bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla, Sputnik International’ın Suriye’deki rejim değişikliğine dair yaklaşımını incelemek, Rus medyasının küresel kamuoyuna dönük yüzünü daha iyi anlamak ve Rus dış politikasıyla uyum seviyesini belirlemek açısından önem arz etmektedir.

Araştırma kapsamında, Sputnik International’ın web sitesinde yer alan arama çubuğuna “Suriye” anahtar kelimesi yazılarak yapılan aramalar sonucu elde edilen haberler incelenmiştir. Çalışmanın zaman dilimi, Esad rejiminin devrilmesinin üç ay öncesini ve üç ay sonrasını kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Bu doğrultuda, 8 Eylül 2024 ile 8 Mart 2025 tarihleri arasındaki haber içerikleri değerlendirilmiştir. Suriye’de rejim değişikliğinin gerçekleştiği 8 Aralık tarihini orta nokta olarak kabul eden 6 aylık sürecin seçilmesindeki temel amaç, yönetim değişikliğine yol açan çatışmaların biraz daha öncesinden başlayarak kullanılan haber dilinin genel bir çerçevesini çıkarmak ve rejim değişikliği sonrasındaki döneme geniş bir perspektifle bakarak, Esad sonrası ilk günler ile takip eden aylar arasındaki söylem farklılıklarını anlamaya çalışmaktır. Yapılan aramalar sonucunda toplam 282 haber ve görüş yazısı tespit edilmiştir. Ancak, bu haber ve görüş yazılarının tamamı çalışmanın kapsamına girmemektedir. Özellikle, Suriye’deki iç siyasi gelişmelerle doğrudan ilişkili olmayan haberler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Örneğin, İsrail’in Suriye’ye yönelik saldırılarıyla ilgili haberlerin büyük bir kısmı İran ve Hizbullah hedeflerini konu almakta olup, Suriye’deki rejim değişikliği sürecine odaklanmamaktadır. Benzer şekilde, 7 Ekim 2023’te başlayan Aksa Tufanı bağlamında Lübnan ve Filistin’deki gelişmelere dair yapılan haberlerde Suriye’ye atıfta bulunulsa da bu haberler konunun ana çerçevesi dışında kaldığı için değerlendirmeye alınmamıştır. Bu tür içeriklerin çoğunluğu oluşturduğu belirlenmiştir ve bu bağlamda 161 haber çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Sonuç olarak, Suriye’deki rejim değişikliği sürecine doğrudan odaklanan 121 haber detaylı olarak analiz edilmiştir. İncelenen haberlerin büyük bir kısmının, rejim değişikliğinin gerçekleştiği 8 Aralık 2024 tarihinden bir ay öncesini ve bir ay sonrasını içeren iki aylık zaman diliminde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Her ne kadar daha erken ve daha geç tarihlerde de konuya ilişkin haberler yer alsın da olayların doruk noktasına ulaştığı dönemde haber sayısının belirgin biçimde arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, yayımlanan içerikler

arasında haber metninin, görüş yazılarından çok daha fazla olduğu saptanmıştır. Toplamda 282 haberin yalnızca 8 tanesi görüş yazısı niteliğinde olup, geriye kalan 274 içerik haber kategorisindedir. Çalışmada yalnızca haber metinleri ve görüş yazıları analiz edilmiştir; görsel materyaller ve videolar değerlendirme kapsamına alınmamıştır.

İncelenen 121 haber ve görüş yazısında, Entman'ın (1993) çerçeveleme kuramındaki dört temel işlev -sorun tanımlama, nedenlere ilişkin açıklamalar, ahlaki değerlendirmeler ve çözüm önerileri- esas alınarak haber içerikleri değerlendirilmiştir. Ancak, tüm haberlerin bu dört işlevi eşit derecede içermediği görülmüştür. Haberlerde en belirgin çerçeveleme stratejisinin, olayların ne tür bir sorun olarak tanımlandığına odaklandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, özellikle aktörlere atfedilen sıfatların haber söylemine yön verdiği ve haber metninin genel tonunu şekillendirdiği anlaşılmıştır. Ayrıca, rejim değişikliği öncesi ve sonrası dönemlerde bu tanımlamalarda dikkate değer farklılıklar gözlemlenmiştir.

3. Suriye’de Rejim Değişikliği Sürecinde Rusya’nın Dış Politika Söylemleri ve Sputnik International’ın Haber Çerçeveleme Stratejisi

3.1. Esad’ın Devrilmesinden Önce Rus Yetkililerin Açıklamaları

Rusya için stratejik öneme sahip olan Suriye’de rejim değişikliğine giden süreçte Rus yetkililerin söylemlerini tespit etmek, hem Suriye’deki çatışmalara hem de Suriyeli muhaliflere yönelik Moskova Yönetimi’nin siyasi çerçevelmelerini ortaya koymak ve bu çerçevelmelerin medya söylemleriyle ne ölçüde uyumlu olduğunu incelemek açısından önem arz etmektedir.

Çatışmaların hazırlık dönemi sayılabilecek olan Eylül ayından itibaren Suriye meselesini dış aktörlerle ilişkilendirerek gündem eden Rus yetkililer, Ukrayna öncülüğünde Batılı ülkelerin Suriyeli muhaliflere eğitim verdiği anlatısını öne çıkarmıştır. 12 Eylül 2024’te Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Ukrayna’daki gelişmelerle ilgili yapılan yuvarlak masa toplantısında şu açıklamalarda bulunmuştur: “Ukrayna istihbaratının elçilerinin, İdlib’deki gerilimi azaltma bölgesinde bulunduklarına ve planlanan yeni iğrenç operasyonlara dahil etmek için En-Nusra Cephesi, yeni adıyla Heyet-i Tahrir Eş-Şam (HTŞ) militanlarını işe aldıklarına dair bilgiler var” (TASS, 12 Eylül 2024). Benzer iddialarını 4 Ekim’de Russia in Global Affairs’te yayımlanan yazısında

yineleyen Lavrov, “Suriye topraklarında, Vladimir Zelensky rejimi, Amerikalılarla koordineli olarak, Rus Silahlı Kuvvetleri’ne karşı savaş operasyonları için HTŞ teröristlerine yeni insansız hava aracı (İHA) üretim teknolojileri öğretiyor” ifadelerini kullanmıştır (*Россия в глобальной политике*, 04 Ekim 2024). 7 Ekim’de ise Rusya Dış İstihbarat Servisi Başkanı Sergey Narişkin, ABD güçlerini Suriye’nin Humus vilayetinin doğusundaki Et-Tanf askeri üssünde “teröristleri” eğitmekle suçlamıştır (*Enab Baladi*, 09 Ekim 2024). Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in Suriye özel temsilcisi Aleksandr Lavrentyev de 14 Kasım’da TASS haber ajansına verdiği mülakatta, Ukraynalı istihbarat uzmanlarının İdlib’de “teröristlere” İHA tedarik ettiğini ve bunların nasıl kullanılacağına dair eğitim verdiğini dile getirmiştir (*RBC*, 14 Kasım 2024).

Diğer yandan, 27 Kasım’da HTŞ öncülüğündeki Suriye muhalefeti tarafından başlatılan saldırılara ilişkin Rusya’dan ilk açıklama, Kremlin sözcüsü Dmitry Peskov’dan gelmiştir. Halep’e yapılan saldırıların “Suriye’nin egemenliğinin ihlali” olarak tanımlandığı açıklamada, düzenin yeniden sağlanması için Rusya’nın Suriye’yi desteklediği vurgulanmıştır (*Reuters*, 29 Kasım 2024). Bu açıklamadan kısa bir süre sonra, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi’nde Suriye ile ilgili oturumda konuşma yapan Rusya’nın BM Büyükelçisi Vassily Nebenzia, muhaliflerin ani ilerleyişini “terör saldırısı” olarak tanımlamış ve ABD ile Batılı devletlerin, “barışçıl Suriyeli sivillere karşı gerçekleştirilen terör saldırısını kınamaya cesaret edemediklerini” belirterek, bu ülkelerin tutumlarını eleştirmiştir (*Reuters*, 03 Aralık 2024). Bu bağlamda, Rusya’nın muhalifleri açıkça “terörist” olarak damgalayıp Esad hükümetine tam destek verdiği görülmüştür. Benzer şekilde, Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova, Suriye makamlarının “terörist gruplara karşı koypup ülkede anayasal düzeni yeniden tesis etme çabalarını” güçlü bir şekilde desteklediklerini beyan etmiş ve Ukrayna ile diğer dış güçlerin, bu süreçte muhaliflere önemli destekler sağladığını dile getirmiştir (*Belta*, 04 Aralık 2024). Aynı dönemde, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov da “terörist olmadıklarını iddia etseler de teröristlerin galip gelmesini önlemek için her şeyi yapacaklarını” belirterek, HTŞ gibi “terörist oluşumların” dışarıdan destek aldığını ifade etmiştir (*Wintour*, 07 Aralık 2024).

3. 2. Esad’ın Devrilmesinden Önce Sputnik International’ın Haber Dili

8 Aralık öncesinde Sputnik International'ın haber söylemi, beklendiği gibi Esad Yönetimi'ni meşrulaştıran, muhalif grupları ise gayrimeşru aktörler olarak çerçeveleyen bir dil etrafında şekillenmiştir. İncelenen 121 haberin 41'i bu döneme ait olup, bu haberlerde muhalif örgütlerin tanımlanma biçimi, çatışmaların bağlamı ve Rus müdahalesinin gerekçelendirilmesi öne çıkmıştır. Sputnik'in haber çerçeveleri, esas olarak muhalif grupların yapılarına odaklanmış, onları yabancı savaşçıları içerisinde barındıran dış destekli ve radikal unsurlar olarak nitelendirmiştir (*Sputnik International*, 29 Kasım 2024a). Silahlı muhalefet sıklıkla "terörist" olarak tanımlanmış ve Batı destekli bir proje olarak sunulmuştur. Bu bağlamda, "terörist grup Heyet-i Tahrir eş-Şam" (*Sputnik International*, 17 Eylül 2024a), "Suriyeli teröristler", "Suriye'deki Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) teröristleri" (Burunov, 28 Ekim 2024), "CIA ve ABD'nin desteklediği milisler" (Tsukanov, 29 Ekim 2024), "paralı yabancı savaşçılar" ve "İslami terörizm" gibi ifadeler öne çıkmıştır. Muhaliflerin Batı ile bağlantılarına atıf yapılarak, Suriye'deki çatışmaların Rusya'nın küresel düzeyde Batı ile yürüttüğü mücadelenin bir uzantısı olduğu mesajı verilmiştir. HTŞ militanlarına Ukrayna tarafından insansız hava aracı eğitimi verildiği iddiası sıklıkla yinelenmiş (*Sputnik International*, 17 Eylül 2024a; *Sputnik International*, 18 Kasım 2024; *Sputnik International*, 3 Aralık 2024a; *Sputnik International*, 4 Aralık 2024; *Sputnik International*, 5 Aralık 2024a), bu durum yalnızca Suriye rejimine değil, Rusya'ya yönelik bir tehdit olarak da sunulmuştur. Ukrayna'nın Suriye'deki istikrarı tehdit eden bir aktör olduğu anlatısı işlenirken, ABD ve CIA'in muhaliflere verdiği destek yoğun olarak vurgulanmış ve Kasım ayı sonunda başlatılan büyük saldırının dış müdahalelerle şekillendiği öne sürülmüştür (Tsukanov, 29 Ekim 2024; *Sputnik International*, 18 Kasım 2024; *Sputnik International*, 29 Kasım 2024b; *Sputnik International*, 3 Aralık 2024a; *Sputnik International*, 06 Aralık 2024). Bu bağlamda, Suriyeli muhaliflerle Ukraynalı savaşçılar arasındaki "simbiyotik ilişki" öne çıkarılarak (*Sputnik International*, 17 Eylül 2024b), Batı'nın Suriye'deki çatışmalara doğrudan müdahil olduğu fikri güçlendirilmiştir.

Sputnik International'ın söyleminde Rusya, meşru ve istikrar sağlayıcı bir aktör olarak konumlandırılmıştır. Rusya'nın Suriye'de "barış gücü" rolü üstlendiği (Tsukanov, 25 Kasım 2024), hava saldırılarının Suriye ordusuna "dost yardımı" (*Sputnik International*, 2 Aralık 2024a) olduğu vurgulanmıştır. Suriye

ordusunun operasyonları ülkenin toprak bütünlüğünü koruma mücadelesi olarak sunulurken, Rusya ve İran'ın desteği egemenliğin muhafazası için bir zorunluluk olarak gösterilmiştir (*Sputnik International*, 2 Aralık 2024b). Muhalif grupların saldırıları "çatışmasızlık sürecinin ihlali", rejimin karşı operasyonları ise "meşru müdafaa" olarak çerçevelenmiştir. Başka bir deyişle, muhalifler, varılan anlaşmaları ihlal eden taraf olarak betimlenmiş ve son çatışmaların esas sorumlusu olarak gösterilmiştir (*Sputnik International*, 1 Aralık 2024a). Aynı zamanda, Suriye ordusuna yönelik çok cepheli saldırılara rağmen devletin işleyişini sürdürdüğü ve rejimin gücünü koruduğu mesajı verilerek, Esad yönetiminin istikrarı sağlamada başarılı olduğu algısı yaratılmaya çalışılmıştır (*Sputnik International*, 1 Aralık 2024b). İnsani kriz söylemi de Sputnik'in çerçeveleme stratejisinin önemli bir unsuru olmuştur. Muhalif grupların neden olduğu çatışmalar sonucunda on binlerce kişinin yerinden edildiği vurgulanmış, bu durum muhaliflerin sivillere zarar veren aktörler olduğu anlatısının bir parçası olarak sunulmuştur (*Sputnik International*, 3 Aralık 2024b). Yıkım ve tahribat sahneleri üzerinden muhaliflerin halkı mağdur eden taraf olduğu fikri işlenmiştir (*Sputnik International*, 3 Aralık 2024c).

Özetle, Sputnik International'ın rejim değişikliği öncesinde benimsediği söylem, muhalifleri dış destekli, radikal ve gayrimeşru aktörler olarak çerçevelerken, Esad Yönetimi'ni istikrarın teminatı ve meşru otorite olarak sunmaktadır. Rusya'nın desteği haklı bir müdahale olarak gösterilirken, Batı ve Ukrayna'nın Suriye'deki varlığı "yıkıcı ve emperyalist" bir girişim şeklinde resmedilmiştir. Suriye'deki savaş yalnızca iç dinamiklerden kaynaklanan bir çatışma olarak değil, Batı'nın Rusya'ya karşı yürüttüğü küresel stratejinin bir parçası olarak sunulmuştur. Çözüm önerileri askeri müdahale ekseninde şekillendirilmiş, diplomatik girişimlere ise rejimin kontrolünü sürdürebileceği bir çerçevede yer verilmiştir. Çatışmaların son dönemlerinde Astana görüşmeleri üzerinden siyasi çözüme atıfta bulunulsa da (*Sputnik International*, 5 Aralık 2024b) bu vurgu belirleyici bir anlatı olarak değil, rejimin karşılaştığı zorluklara karşı bir alternatif oluşturma çabası olarak öne çıkmıştır.

3. 3. Esad Sonrası Dönemde Rus Yetkililerin Açıklamaları

Lavrov'un "teröristleri önlemek için her şeyi yapacağız" (Wintour, 07 Aralık 2024) açıklamasından sadece bir gün sonra muhaliflerin Şam'a girmesi

ve Baas rejiminin devrilmesi, Rus dış politikasının söyleminde kayda değer değişimlere neden olmuştur. Rusya Dışişleri Bakanlığı, 8 Aralık'ta yaptığı yazılı açıklamada Esad'ın iktidarı barışçıl yollarla devretme talimatı vererek görevden ayrılma kararı aldığını duyurmuş ve "tüm ilgili taraflara şiddete başvurmaktan vazgeçme ve sorunları siyasi yollarla çözme" çağrısında bulunmuştur. Bu bağlamda, Rusya'nın "Suriye'deki muhalif güçlerle etkileşimde olduğu" belirtilmiş ve ülkedeki tüm etnik ve dini kesimlerin görüşlerine saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararına atıfta bulunularak, "kapsayıcı bir siyasi sürecin tesisine yönelik çabaların desteklendiği" ifade edilmiştir (*The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*, 08 Aralık 2024). Bu açıklama, "terörist" ifadesinin terk edilip diyalog vurgusunun öne çıkarılması ve söylemin geçiş sürecine odaklanacak şekilde değiştirilmesi bakımından kritik bir öneme sahiptir.

Bu basın bildirisinden kısa bir süre sonra, Kremlin sözcüsü Peskov, yeni sürece adapte olan bir söylem tonuyla, "Durumu sahada kontrol edenlerle temas halinde olmalıyız çünkü orada tesislerimiz ve personelimiz var" diyerek, Moskova'nın fiili otoriteyle iletişimde olduğunu doğrulamıştır (Koparan vd., 20 Aralık 2024). Bu beyanat, Rusya'nın muhalif güçleri dolaylı da olsa meşru muhatap olarak kabul ettiğine dair ilk işaret sayılmıştır. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Zaharova'nın açıklamaları, bu duruşu daha pekiştirmiş ve Rusya'nın yeni yönetimi karşısına almak yerine tüm taraflarla diyaloga açık olacağını göstermiştir (Koparan vd., 20 Aralık 2024). Dışişleri Bakanı Lavrov'un değerlendirmeleri ise, söylem dönüşümünü net bir çerçeveye oturtmuştur. Lavrov, Suriye'deki askeri üslerinin geleceğini yeni yönetimle görüşeceklerini söyleyerek, ülkesinin çıkarlarını korumak için muhaliflerle müzakereye yeşil ışık yakmıştır (*The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*, 29 Aralık 2024).

28 Ocak 2025'te Putin'in Orta Doğu ve Afrika Özel Temsilcisi olarak Dışişleri Bakan Yardımcısı Mihail Bogdanov'un başkanlığındaki heyetin Şam'a düzenlediği ziyaret, yeni yönetimle doğrudan kurulan ilk temas niteliği taşıması bakımından önemli bir kilometre taşı olmuştur. Görüşmeye dair açıklamada, "yapılan samimi görüş alışverişi sırasında her iki tarafın da geleneksel dostluk ve karşılıklı saygı ilkeleri üzerine kurulu çok yönlü işbirliğini ilerletme kararlılıklarının altını çizdiği" belirtilmiş ve Rus heyetinin, "Suriye'nin

toprak bütünlüğüne ve egemenliğine olan sarsılmaz desteğini ve kriz sonrası toparlanma sürecinde Suriye halkına gerekli yardımı sağlamaya hazır olduğunu yinelediği" vurgulanmıştır (*The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*, 29 Ocak 2025). Bu görüşmeden kısa bir süre sonra, Rusya lideri Putin ile Suriye'deki yeni yönetim lideri Ahmet eş-Şara arasında bir telefon görüşmesi gerçekleşmiş; Putin, sahadaki durum hakkında kapsamlı bilgi almış ve Şara'ya başarılar dileyerek, Suriye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne desteğini zikretmiştir. Ayrıca, ülkede kalıcı normalleşme için tüm siyasi güçlerin ve etnik-dini toplulukların katılımıyla iç diyalogun geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (Tuncer, 12 Şubat 2025). Görüşme, bir yandan Rusya'nın Suriye'deki kazanımlarını korumak amacıyla ülkedeki yeni güç dengelerini fiilen kabullendiğini göstermiş, diğer yandan da çeşitli uyarılar eşliğinde söylemdeki olumlu ton temkinli bir seviyede tutulmuştur.

6 Mart'ta Suriye'nin çeşitli şehirlerinde başlayan ve mezhep merkezli çatışmaların ortaya çıktığı izlenimini veren kriz sürecinde de Rusya'nın bu pozisyonunu muhafaza ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, Kremlin sözcüsü Peskov, Rusya'nın Suriye politikasını kamuoyu önünde bir kez daha vuzuha kavuşturan açıklamalar yapmıştır. Bölgedeki istikrarsızlığın domino etkisi yaratabileceğine işaret eden Peskov, Rusya'nın arzusunun Suriye'nin birliğini koruması ve "dost" bir ülke olarak kalması olduğunu belirtmiştir. "Burası fazlasıyla patlamaya hazır bir bölge... Bu nedenle Suriye'yi bütüncül, müreffeh, gelişen, öngörülebilir ve dost olarak görmek istiyoruz" diyerek, Rusya'nın Suriye'de kaos değil düzen istediğini vurgulamıştır (*Reuters*, 11 Mart 2025). Peskov'un Rusya açısından rahatsızlık oluşturma potansiyeli barındıran Alevi bölgelerine dönük müdahalelere ilişkin yeni yönetimi huzursuz edecek hiç bir olumsuz sıfat kullanmaması; aksine "müreffeh"-"dost" bir Suriye vurgusu yapması ve Moskova Yönetimi'nin Suriye konusunda diğer ülkelerle de temas halinde olduğunu belirtmesi, Rusya'nın yeni düzende yapıcı bir dış aktör olarak yer almaya çalıştığı izlenimini güçlendirmiştir. Bu duruşu daha da destekleyen bir adım, Putin'in Şara'ya gönderdiği bir mektupla "Rusya'nın, ikili gündemdeki tüm konularda pratik işbirliğini geliştirmeye hazır olduğunu" ve geleneksel dostluk ilişkilerini pekiştirmek istediğini belirtmesi olmuştur (*The Cradle*, 20 Mart 2025). Bu mesaj, Rusya'nın Suriye'ye

yönelik dış politika söylemindeki dönüşümü simgeleyen en somut beyanlardan biri olarak kayda geçmiştir.

Tüm bunlardan yola çıkarak, Rus yetkililerin ortaya koyduğu siyasi çerçeveler 8 Aralık öncesi ve sonrası bağlamında karşılaştırıldığında, keskin bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Geçmişte güçlü bir karşıtlık sergileyen bu çerçeveleme, önce nötr bir pozisyona evrilmiş ve ardından ihtiyatlı da olsa olumlu bir tona dönüşmüştür. Elbette, Rusya'nın Suriye politikasındaki bu söylem değişikliği, büyük ölçüde pragmatik gerekçelere dayanmaktadır. Esad'ın devrilmesiyle Moskova Yönetimi, Suriye'deki stratejik çıkarlarını koruma endişesiyle karşı karşıya kalmış, ülkedeki üslerinin akıbeti, Rusya açısından öncelikli konu haline gelmiştir (Sidlo, 2025). Bu nedenle, yeni yönetimin düşmanlaştırılması yerine onunla uzlaşmanın yollarını aramak, Rusya için rasyonel bir tercih olmuştur. Zira, Suriye'de tam bir otorite boşluğunun veya Rusya'yla düşmanlık ilişkisine sahip bir yönetimin var olması, bu üslerin geleceğini ve Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu tehlikeye atma potansiyeline sahiptir. Diğer yandan, Suriye'deki istikrarsızlığın tüm Orta Doğu'yu yıkıcı sonuçlarla etkileyebileceğini gören Rusya, istikrarlı ve öngörülebilir bir Suriye görmek istemektedir. Dolayısıyla Kremlin, yeni yönetime karşı sert bir tutum takınmanın bölgesel kaosu derinleştirebileceği ve kendi güvenlik çıkarlarına zarar verebileceği sonucuna varmıştır (Kortunov, 2025). Elbette bu süreçte, yeni Suriye yönetiminin de Rusya'ya karşı katı bir tutum benimsemek yerine diyalog kapılarını açık tutması, durumun kolaylaşmasına katkı sağlamış ve böylece söylemdeki değişimi hızlandırmıştır.

3. 4. Esad Sonrası Dönemde Sputnik International'ın Haber Dili

Esad Yönetimi'nin devrilmesiyle birlikte, Sputnik International'ın haber içeriklerinde, Rus dış politika söylemindeki değişime paralel olarak belirgin ve ani bir değişim gözlemlenmiştir. 8 Aralık sonrasında söylemin hızla nötrleştiği ve yeni yönetimi kısmen olumlayan bir tonda ilerlediği görülmüştür. Bu süreçte, "terörist" ifadesi terk edilmiş; HTŞ öncülüğündeki yeni yönetim önce "silahlı muhalefet" (Blinova, 8 Aralık 2024a), hemen ardından ise "geçici hükümet" (*Sputnik International*, 10 Aralık 2024) ve "yeni Suriye yönetimi" (*Sputnik International*, 29 Aralık 2024) şeklinde tanımlanmaya başlamıştır. Baas rejimi sonrası döneme ilişkin incelenen 80 haberin 62'sinin Esad'ın devrilme-

sini takip eden ilk 20 gün içerisinde yayımlanması, konunun sıcaklığının yanı sıra Sputnik'in yeni sürece hızla adapte olma çabasını da göstermektedir. Yeni dönemle birlikte, rejim değişikliği büyük bir kaos olarak sunulmamış, bunun yerine silahlı muhalefetin ülkenin kontrolünü ele geçirdiği ve Esad'ın "barışçıl geçiş süreci" talimatı verdiği vurgulanmıştır (*Sputnik International*, 8 Aralık 2024a). Bu bağlamda, muhalifleri mücrimleştiren geçmiş söylemlerden vazgeçerek yeni döneme uyum süreci başlatılmıştır. İlk aşamada, ülkedeki güç boşluğu ve istikrarsızlık riskine odaklanılmış (Blinova, 8 Aralık 2024a), Rusya'nın Suriyeli muhaliflerle temas hâlinde olduğu ve siyasi diyalogun süreceği mesajı verilmiştir (*Sputnik International*, 8 Aralık 2024b).

Esad'ın devrilmesinden önce muhaliflere yönelik eleştiriler ön plandayken, bu dönemde eleştirinin odağı daha çok ABD-İsrail müdahalesine ve diğer dış aktörlere yönelik endişelere kaymıştır. Batı'nın ve İsrail'in Suriye'deki gelişmeleri kendi lehlerine çevirmeye çalıştığı anlatısı baskın hale gelmiş (Blinova, 8 Aralık 2024b), Biden'ın açıklamaları ise ABD'nin bu süreci fırsat olarak değerlendirdiği şeklinde sunulmuştur (*Sputnik International*, 8 Aralık 2024c). Bir yandan, Suriyeli muhaliflerin Rusya'nın askeri üsleri konusunda güvence verdiği vurgulanarak, Moskova'nın kazanımlarını koruma çabasına işaret edilirken; diğer yandan ABD ve İngiltere'nin Suriye'deki güç boşluğunu kullanarak, IŞİD üzerinden Rusya'yı zayıflatmaya çalıştığı zikredilmiştir. Bu dönemde "terörist" ifadesi IŞİD için kullanılmaya devam etmiş, ayrıca ABD ve İngiltere'nin Rusya'nın Suriye'deki varlığına yönelik hedefleri "terör faaliyetleri" kapsamında değerlendirilmiştir (*Sputnik International*, 28 Aralık 2024). Yine, Almanya gibi aktörlerin de Kürt gruplar üzerinden ülkede kaosu beslemek istediği öne sürülmüştür (Tsukanov, 04 Ocak 2025). Türkiye ve Katar ise, Suriye'de görece istikrar yanlısı aktörler olarak sunulmuştur (*Sputnik International*, 31 Aralık 2024a). Dolayısıyla, bu dönemde Sputnik'in haber dilindeki olumsuz ton, Suriye muhalefeti'nin merkezi aktörlerinden ziyade 8 Aralık öncesinde de eleştirilen IŞİD'e ve ABD gibi dış aktörlere kanalize edilmiştir.

Yeni yönetimle ilgili çerçevelemedeki değişim, Esad'ın devrilmesinin hemen ardından başlayan bir dil dönüşümüyle sınırlı kalmamış, ilerleyen günlerde daha belirginleşmiştir. Temkinli dilden görece iyimserliğe hızlı bir geçiş yapan Sputnik International, muhalif unsurlar arasında Kürtlere daha fazla alan açan yaklaşımını, HTŞ merkezli yeni yönetime dair de olumlu çer-

çeveler inşa etmeye başlayarak dengelemiştir (*Sputnik International*, 12 Aralık 2024). Bu çerçevede, Şam’da panik olmadığı, halkın yeni duruma uyum sağladığı şeklindeki anlatı (*Sputnik International*, 11 Aralık 2024), Esad’la ilgili “devrik cumhurbaşkanı” (*Sputnik International*, 16 Aralık 2024) ifadesinin kullanılmasıyla tahkim edilmiştir. Yeni yönetimin ülkede düzeni sağladığına ve Esad yanlısı grupların “temizlenmesi” dahil olmak üzere silahlı grupları kontrol altına aldığına dair haberler, muhaliflere yönelik görece olumlu bir dile geçişin göstergesi olmuştur (*Sputnik International*, 26 Aralık 2024). Kadın hakları konusunda reformcu adımlar atıldığı yönündeki yayınlar ise bu olumlu tonun daha güçlenmesini sağlamıştır (*Sputnik International*, 31 Aralık 2024b). Yine, Noel tatili kararı alınarak halkın geniş kesimlerine mesaj verildiğine ilişkin yapılan haber (*Sputnik International*, 24 Aralık 2024), yeni yönetimi görece meşrulaştıran çerçevelemenin önemli bir parçası olmuştur. Ayrıca, haberlerde Rusya’nın askeri üslerinin geleceğinin diplomatik görüşmeler sonucunda şekilleneceği belirtilerek, Suriye’nin egemenliğine de vurgu yapılmıştır (*Sputnik International*, 29 Aralık 2024).

Sonuç olarak, Sputnik International’ın haber içeriklerinde, 8 Aralık sonrasında, geçmişe kıyasla belirgin bir dönüşüm göze çarpmaktadır. Önceden muhalifleri “terörist” olarak tanımlayan ve Batı destekli aktörler olarak çerçeveleyen söylem, Esad’ın devrilmesinin ardından hızla nötrleşmiş, ardından yeni yönetimi kısmen olumlayan bir dil benimsenmiştir. Muhaliflerin suçlandığı söylem, yerini Batı’nın Esad sonrası Suriye’ye müdahalesine yönelik eleştiriler içeren bir anlatıya bırakmıştır. Rusya’nın kazanımlarını koruma çabasının vurgulandığı, Suriye’nin egemenliğinin ön plana çıkarıldığı ve yeni yönetimin giderek daha meşru bir aktör olarak sunulduğu bu tablo, Sputnik’in haber dilindeki dış politikayı takip eden uyumun açık bir yansıması olmuştur.

Çerçeveleme İşlevi	Esad’ın Devrilmesi Öncesi	Esad’ın Devrilmesi Sonrası
Sorunun Tanımlanması	Suriye’deki çatışmalar, Batı destekli radikal ve “terörist” grupların istikrarsızlaştırıcı faaliyetleri olarak sunulmuştur.	Sorun, muhaliflerin yönetimi ele geçirmesinden ziyade ABD ve İsrail başta olmak üzere Batılı ülkelerin ülkeyi istikrarsızlaştırma ve Rusya’nın buradaki etkinliğini zayıflatma çabası olarak tanımlanmıştır.

Nedensel Açıklama	Batı’nın (ABD, İngiltere, CIA) ve Ukrayna’nın muhaliflere desteği, Suriye’de “terörizmi” besleyen ana neden olarak gösterilmiştir.	ABD ve Batı’nın güç boşluğunu kullanarak, IŞİD gibi örgütleri “terör faaliyetleri” için araçsallaştırdığı belirtilmiştir.
Ahlaki Değerlendirme	Rusya ve Suriye rejimi meşru, istikrar sağlayıcı aktörler olarak çerçevelenirken; muhalifler terörist, gayrimeşru ve dış destekli unsurlar olarak sunulmuştur.	Yeni yönetim zamanla daha meşru bir aktör olarak çerçevelenmiş, ABD ve Batılı ülkelerin “yıkıcı ve emperyalist” hedefleri öne çıkarılmıştır.
Çözüm Önerisi	Suriye rejiminin ve Rusya’nın askeri müdahaleleri elzem görülmesi; “terörist” unsurların bastırılması önerilmiştir.	Rusya’nın diplomatik görüşmelerle etkisini sürdürmesi gerektiği; Batı müdahalesinin engellenmesinin şart olduğu vurgulanmıştır.

Tablo 1. Sputnik International’ın Suriyeli muhalifleri ve Suriye’deki çatışmaları çerçeveleme stratejisi

4. Medya-Dış Politika İlişkisine Dair Bulgular

Sputnik International’ın Suriye’deki rejim değişikliğine dair haber söylemlerindeki farklılaşma ile Rus yetkililerin açıklamalarındaki dönüşüm, medya ve dış politika arasındaki etkileşimi analiz etmek için anlamlı bir örnek sunmaktadır. İncelediğimiz bu vaka, iki alan arasındaki ilişkiye dair elit-odaklı rıza üretimi modelinin, otoriter rejimler bağlamında hem açıklayıcı hem de geçerli bir çerçeve sunduğunu göstermiştir. Ancak, süreçte bazı ufak nüans farklılıkları da gözlemlenmiştir. Sputnik’in haber dili genellikle dış politikayla uyumlu bir şekilde dönüşse de Esad’ın devrilmesinin ardından yayımlanan bazı görüş yazılarında, muhalifleri eleştiren eski söylemler hâlâ yer almıştır (Escobar, 20 Aralık 2024). Bu durum, bir medya organının haber politikasının, ani değişim süreçlerinde dış politika reflekslerini takip etme kapasitesine sahip olurken, görüş yazıları bağlamında bu dönüşümün daha gecikmeli gerçekleşebileceğini ortaya koymaktadır. Her şeye rağmen, Sputnik International’ın Rusya’daki siyasal iktidarın yönlendirmesi altında bir yayın politikası sürdürdüğü gerçeği değişmemektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın temel varsayımı olan “Sputnik’in Rus dış politikasındaki ani değişimlere para-

lel olarak haber söylemini yeniden çerçevlendirdiği ve dilindeki ton değişikliğinin, Rus dış politikasındaki dönüşümleri takip ettiği” argümanı büyük ölçüde doğrulanmaktadır.

8 Aralık sonrası dönüşümün ana nedeni, Rusya’nın Suriye’deki stratejik çıkarlarını koruma amacı olmuştur. Esad’ın devrilmesi, Moskova Yönetimi için bölgesel istikrarı tehdit edebilecek ve uzun yıllara dayanan kazanımların yok olması anlamına gelebilecek bir konjonktürü gündeme getirmiş; bu bağlamda Rusya, yeni yönetimle ilişki kurmayı daha rasyonel bir seçenek olarak değerlendirmiştir. Sputnik de bu sürece hızlıca adapte olarak, muhalifleri damgalayan dilini terk etmiş ve yeni yönetime ilişkin söyleminde tedrici bir düzeltme yapmıştır. Bu noktada, Sputnik International ile Rus dış politikası çerçeveleri arasında, söylem dilindeki ton değişimine dair zamanlamada ufak senkronizasyon sorunlarının ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Rus dış politika yapımcıları, muhaliflere yönelik söylemlerinde temkinli bir dil kullanmaya devam etmekle birlikte, olumlu tona daha hızlı geçiş yapmış ve daha sıcak mesajlar vermiştir. Sputnik International’ın haberlerinde de benzer bir süreç izlenmiş, ancak bu temkinli dilin daha fazla korunduğu ve geçişin biraz daha yavaş olduğu görülmüştür. Buradan hareketle, söz konusu zamanlama farklılığının, keskin siyasi dönüşümlerin yaşandığı durumlarda beklenen ve doğal bir durum olduğu sonucuna varılabilir.

Çalışmanın bulguları, medya ile devlet arasındaki karşılıklı etkileşimin, özellikle elit-odaklı model çerçevesinde, dış politikada uygulanan stratejilerin kamuoyuna aktarılmasında önemli bir rol oynadığını bir kez daha teyit etmiştir. Bu bağlamda, daha önce “terörist” olarak çerçevelenen aktörlerle yeni ilişkiler geliştirilmesi gereken bir vasatta, medyanın işlevi büyük önem taşımaktadır. Medya, yalnızca iktidarın bir aracı değil, aynı zamanda toplumu yönlendiren ve stratejik hedeflere hizmet eden bir güç olarak rol oynamaktadır. Bu minvalde, Sputnik International, İngilizce yayım yapma avantajını kullanarak, yerel ve uluslararası okuyucuyu ikna etmek amacıyla, değişen haber çerçevelerini yoğun bir şekilde tekrar etmek suretiyle bu süreci tasarlamış ve Rus dış politikasının rasyonelitesini güçlendirmeye hizmet etmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, otoriter rejimlerde medya-dış politika ilişkisine dair mevcut literatürdeki yaklaşımlara yeni bir vaka analizi üzerinden katkı

sunmaktadır. Bulgular, başka siyasi düzenlerde medyanın dış politika gelişmeleriyle bağlantılı olarak bağımsız ve alternatif bir söylem geliştirme potansiyelini göz ardı etmeden, bu vakada karşıt görüşleri doğrulayarak, medyanın siyasete tabiyetini ortaya koymaktadır.

5. Sonuç

Bu makale, Ortadoğu’daki ani değişimlere karşı küresel bir aktörün geliştirdiği refleksleri ve bu süreçte medyanın dış politikayı kamuoyunda meşrulaştırma amacıyla nasıl rol aldığını, Suriye’de Esad Yönetimi’nin devrilmesi örneği üzerinden incelemiştir. Medya ve dış politika arasındaki ilişkinin dinamiklerini analiz etmek, devletlerin halkları yönlendirme kapasitesini ortaya koymanın yanı sıra, kamuoyunun faillğine dair tartışmalara da yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışmada, Rusya’nın Suriye’deki yeni sürece ilişkin değişen politikalarının izlerini takip etmek için medyanın önemli bir rehberlik sağladığı görülmüştür. 6 aylık bir periyodu kapsayan ve bu zaman dilimini ortadan bölen rejim değişikliği süreci ile her iki döneme dair anlatıları ele alan bu çalışmanın bulguları, otoriter rejimlerde devlet kontrolündeki medyanın dış politikadaki keskin politika değişimlerine hızlıca uyum sağlayabildiğini ve bir gün arayla aynı aktörü “terörist”ten “yönetici” statüsüne taşıyabilecek manevra kabiliyetine sahip olduğunu göstermiştir. Bu kapsamda, Sputnik International, Suriye’de rejim değişikliği sonrasında Rusya’nın yeni dış politika kararlarının kamuoyuna aktarılmasında ufak gecikmelerle birlikte büyük ölçüde eş zamanlı bir dil değişimini takip etmiştir.

Çalışmanın yeni araştırmalarla geliştirilmesi, medya-dış politika yaklaşımlarına ilişkin önemli katkılar sunacaktır. Zaman merkezli yaptığımız karşılaştırmaların dil merkezli olarak genişletilmesi, otoriter rejimlerde medyanın yerel ve dünya kamuoyuna dış politika çerçevelerini ayrı ayrı nasıl aktardığına dair nüans farklarını ortaya çıkarabilir. Bu bağlamda, Sputnik’in Rusça web sitesinin incelenmesi, İngilizce ve Rusça yayın organları arasındaki söylemsel farklılaşmalar üzerinden daha derinlemesine analiz yapılmasını mümkün kılacaktır. Ayrıca; ABD, İngiltere, İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin aynı zaman diliminde Suriye’deki değişime verdikleri tepkiler ile bu ülkelerin medya organları arasındaki ilişkileri karşılaştırmalı olarak çalışmak, elit odaklı modelin farklı rejim türlerinde nasıl işlediğini tespit etmemizi sağlayacaktır.

çaktır. CNN'in ya da BBC'nin Suriye'deki yeni yönetimi ne şekilde çerçevelediğini incelemek, "demokratik rejimlerde" Ortadoğu'ya yönelik politika değişimlerinin ana akım medya organları tarafından kamuoyuna nasıl sunulduğunu ve elitlerin medya üzerindeki etkisini anlamamızı kolaylaştıracaktır. Benzer bir çalışma, Suriye'de Esad rejimini destekleyen bir diğer önemli dış aktör olan İran bağlamında da gerçekleştirilebilir. Press TV veya Tehran Times gibi İngilizce yayın organları aracılığıyla, İran'ın dış politikası ile uluslararası kamuoyuna hitap eden medya organları arasındaki uyumun derecesi incelenebilir. Yine, Rusya örneğinde olduğu gibi, Farsça dilindeki yayınlar üzerinden yapılacak bir araştırma, İran'a dair çalışmanın daha derinlemesine geliştirilmesine fırsat sunacaktır.

Kaynakça

- Akdoğan, İsmail vd. "Gerçekliğin Yeniden İnşası: Arap-İsrail Normalleşmesinin Orta Doğu Basınında Çerçevesi". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 8/1 (30 Haziran 2021), 75-118. <https://doi.org/10.26513/tocd.839533>
- Al Nahed, Sumaya. "Covering Libya: A Framing Analysis of Al Jazeera and BBC Coverage of the 2011 Libyan Uprising and NATO Intervention". *Middle East Critique* 24/3 (03 Temmuz 2015), 251-267. <https://doi.org/10.1080/19436149.2015.1050784>
- Alitavoli, Rayeh. "Framing the News on the Syrian War: A Comparative Study of Antiwar.Com and Cnn.Com Editorials". *Media, War & Conflict* 13/4 (Aralık 2020), 487-505. <https://doi.org/10.1177/1750635219850326>
- Arif, Zahedur Rahman, Arman, Misbah Uddin. "Media Framing of the Libyan Uprising: A Study on the Daily Star and the New York Times". *Stamford Journal of Media, Communication and Culture* 3/1 (01 Aralık 2013), 85-95.
- Baum, Matthew A. - Potter, Philip B. K. "Media, Public Opinion, and Foreign Policy in the Age of Social Media". *The Journal of Politics* 81/2 (Nisan 2019), 747-756. <https://doi.org/10.1086/702233>
- Baum, Matthew A. - Potter, Philip B.K. "The Relationships Between Mass Media, Public Opinion, and Foreign Policy: Toward a Theoretical Synthesis".

Annual Review of Political Science 11/1 (01 Haziran 2008), 39-65.
<https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.11.060406.214132>

Baum, Matthew A - Zhukov, Yuri M. "Filtering Revolution: Reporting Bias in International Newspaper Coverage of the Libyan Civil War". *Journal of Peace Research* 52/3 (Mayıs 2015), 384-400.
<https://doi.org/10.1177/0022343314554791>

Becker, Jonathan. "Lessons from Russia: A Neo-Authoritarian Media System". *European Journal of Communication* 19/2 (01 Haziran 2004), 139-163.
<https://doi.org/10.1177/0267323104042908>

Bhowmik, Sima - Fisher, Jolene. "Framing the Israel-Palestine Conflict 2021: Investigation of Cnn's Coverage from a Peace Journalism Perspective". *Media, Culture & Society* 45/5 (Temmuz 2023), 1019-1035.
<https://doi.org/10.1177/01634437231154766>

Blinova, Ekaterina. "It's Too Early to Say the Syria Crisis Is Close to an End - Pundit". *Sputnik International* (8 Aralık 2024a).
<https://sputnikglobe.com/20241208/its-too-early-to-say-the-syria-crisis-is-close-to-an-end--pundit-1121123943.html>

Blinova, Ekaterina. "Why Are Israel and the US Salivating Over Syria's Break-Up?". *Sputnik International* (8 Aralık 2024b).
<https://sputnikglobe.com/20241208/why-are-israel-and-the-us-salivating-over-syrias-break-up-1121126981.html>

Burunov, Oleg. "Russia to Roll Out New Warship With 20 Kalibr Cruise Missiles". *Sputnik International* (28 Ekim 2024).
<https://sputnikglobe.com/20241028/russia-to-roll-out-new-warship-with-20-kalibr-cruise-missiles-1120701423.html>

Cesario, Khairuni - De Archellie, Reynaldo. "The Framing of Russian Military Involvement in the Syrian Civil War on Sputnik Media". *Proceedings of the International University Symposium on Humanities and Arts (INUSHARTS 2019)*. Depok, Indonesia: Atlantis Press, 2020.
<https://doi.org/10.2991/assehr.k.200729.022>

- De Vreese, Claes H. "News Framing: Theory and Typology". *Information Design Journal* 13/1 (18 Nisan 2005), 51-62. <https://doi.org/10.1075/idjdd.13.1.06vre>
- Denk, Erdem. "Medya ve Uluslararası Politika". *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 4/13 (01 Mart 2007), 145-156.
- Duman, Talha İsmail - Yolcu, Furkan Halit. "Two Tales of One War: Understanding the Media Coverage of the Yemeni Civil War in Saudi Arabia and Qatar". *International Journal of Communication* 17/0 (29 Ağustos 2023), 5554-5573.
- Elayah, Moosa - Al Majdhoub, Fatima. "Framing Conflict in the Middle East: Yemen and Syria in European Media". *Europe and the MENA Region*. kitap editörü Moosa Elayah, 173-199. Cham: Springer International Publishing, 2022. https://doi.org/10.1007/978-3-030-98835-7_6
- Emerson, Robert M. vd. *Writing Ethnographic Fieldnotes, Second Edition*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2011. <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/W/bo12182616.html>
- Entman, Robert M. "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm". *Journal of Communication* 43/4 (01 Aralık 1993), 51-58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Escobar, Pepe. "Pepe Escobar: Putin's Q&A and the Forever Wars Riddle". *Sputnik International* (20 Aralık 2024). <https://sputnikglobe.com/20241220/pepe-escobar-putins-qa-and-the-forever-wars-riddle--1121223428.html>
- Forman, Jane - Damschroder, Laura. "Qualitative Content Analysis". *Advances in Bioethics*. 11/39-62. Elsevier, 2007. [https://doi.org/10.1016/S1479-3709\(07\)11003-7](https://doi.org/10.1016/S1479-3709(07)11003-7)
- Gilboa, Eytan. "The CNN Effect: The Search for a Communication Theory of International Relations". *Political Communication* 22/1 (16 Şubat 2005), 27-44. <https://doi.org/10.1080/10584600590908429>

- Goffman, Erving. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge, MA, US: Harvard University Press, 1974.
- Greenwood, Keith - Jenkins, Joy. "Visual Framing of the Syrian Conflict in News and Public Affairs Magazines". *Journalism Studies* 16/2 (04 Mart 2015), 207-227. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2013.865969>
- Hellman, Maria. *Security, Disinformation and Harmful Narratives: RT and Sputnik News Coverage about Sweden*. Cham: Springer Nature Switzerland, 2024. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-58747-4>
- Herman, Edward S. - Chomsky, Noam. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. London: Vintage, 1994.
- Johnston, Hank. "Theory, Method, and the Mechanism of Framing: Reflections on the Syrian Civil War and Palestinian Intifada". *Civil Wars* 17/2 (03 Nisan 2015), 266-289. <https://doi.org/10.1080/13698249.2015.1070457>
- Koparan vd. "Rusya'nın Suriye'deki hava üssünde sessizlik hakim". *Anadolu Ajansı* (20 Aralık 2024). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-suriyedeki-hava-ussunde-sessizlik-hakim/3430212>
- Kortunov, Andrey. "Russia in the Mediterranean After Assad's Fall". *Middle East Council on Global Affairs* (27 Şubat 2025). https://mecouncil.org/publication_chapters/russia-in-the-mediterranean-after-assads-fall/
- Livingston, Steven. *Clarifying The CNN Effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention*. Cambridge, MA. Harvard University, Haziran 1997. Harvard University, dash.harvard.edu. <https://nrs.harvard.edu/URN-3:HUL.INSTREPOS:37371065>
- Melkonian, Sergei. *The Syria Fiasco As Seen From Moscow* (24 Aralık 2024). <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/12/the-syria-fiasco-as-seen-from-moscow?lang=en>
- Mermin, Jonathan. "Television News and American Intervention in Somalia: The Myth of a Media-Driven Foreign Policy". *Political Science Quarterly* 112/3 (01 Eylül 1997), 385-403. <https://doi.org/10.2307/2657563>

- Moeller, Susan D. *Compassion Fatigue*. Routledge, 0 Basım, 2002. <https://doi.org/10.4324/9780203900352>
- Pan, Jennifer vd. "How Government-Controlled Media Shifts Policy Attitudes through Framing". *Political Science Research and Methods* 10/2 (Nisan 2022), 317-332. <https://doi.org/10.1017/psrm.2021.35>
- Ramsbotham, Oliver - Woodhouse, Tom. *Humanitarian Intervention in Contemporary Conflict: A Reconceptualization*. Cambridge: Polity Press, 1. publ., 1996.
- Robinson, Piers. "The Media and Foreign Policy". *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 2017. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.494>
- Robinson, Piers. "Theorizing the Influence of Media on World Politics: Models of Media Influence on Foreign Policy". *European Journal of Communication* 16/4 (Aralık 2001), 523-544. <https://doi.org/10.1177/0267323101016004005>
- Savin, Nikita vd. "Fragility of Strong Media Effects in Authoritarian Environment (Evidence from Russia)". *European Journal of Communication* 33/5 (01 Ekim 2018), 471-488. <https://doi.org/10.1177/0267323118775305>
- Sidło, Katarzyna. "Geopolitical Miscalculations: The Case against Russia's Presence in Syria | European Union Institute for Security Studies" (14 Mart 2025). <https://www.iss.europa.eu/publications/commentary/geopolitical-miscalculations-case-against-russias-presence-syria>
- Stein, Elizabeth A. "The Unraveling of Support for Authoritarianism: The Dynamic Relationship of Media, Elites, and Public Opinion in Brazil, 1972-82". *The International Journal of Press/Politics* 18/1 (01 Ocak 2013), 85-107. <https://doi.org/10.1177/1940161212460762>
- Tsukanov, Ilya. "Bryansk Infiltrators Had Enough Firepower to Level Small City: Here's What Arms They Were Carrying". *Sputnik International* (29 Ekim 2024). <https://sputnikglobe.com/20241029/bryansk-infiltrators-had-enough-firepower-to-level-small-city-heres-what-arms-they-were-carrying-1120715990.html>

- Tsukanov, Ilya. "Despite Smiles in Syria, Supporting Kurdish Separatism Remains Germany's Top Priority in Middle East". *Sputnik International* (04 Ocak 2025). <https://sputnikglobe.com/20250104/despite-smiles-in-syria-supporting-kurdish-separatism-remains-germanys-top-priority-in-middle-east-1121354520.html>
- Tsukanov, Ilya. "Russian Peacekeepers: Keeping the Peace in a Precarious World". *Sputnik International* (25 Kasım 2024). <https://sputnikglobe.com/20241125/russian-peacekeepers-keeping-the-peace-in-a-precarious-world-1121000365.html>
- Tuncer, Anil Can. "Putin, Suriye lideri Şara ile telefonda görüşti: Temaslar devam edecek". *Euronews* (12 Şubat 2025). <https://tr.euronews.com/2025/02/12/putin-suriye-lideri-sara-ile-telefonda-gorustu-temaslar-devam-edecek>
- Wang, Jianwei - Wang, Xiaojie. "Media and Chinese Foreign Policy". *The Making of China's Foreign Policy in the 21st century*. Routledge, 2016.
- Wintour, Patrick. "As Assad's Power Crumbles, Turkey, Iran and Russia Disagree on Way Forward for Syria". *The Guardian* (07 Aralık 2024). <https://www.theguardian.com/world/2024/dec/07/assad-syria-turkey-iran-russia-diplomats-regime>
- Wolfsfeld, Gadi. *Media and Political Conflict: News from the Middle East*. Cambridge: Cambridge University Press, Transferred to digital print., 2004.
- Yang, Yunkang vd. "Does Russian Propaganda Lead or Follow? Topic Coverage, User Engagement, and RT and Sputnik's Agenda Influence on US Media". *The International Journal of Press/Politics*, 19401612241271074. <https://doi.org/10.1177/19401612241271074>
- Zelizer, Barbie (ed.). *About to Die: How News Images Move the Public*. Oxford New York: Oxford University Press, 2010.
- Zhang, Xu - Luther, Catherine A. "Transnational News Media Coverage of Distant Suffering in the Syrian Civil War: An Analysis of Cnn, Al-Jazeera English and Sputnik Online News". *Media, War & Conflict* 13/4 (Aralık 2020), 399-424. <https://doi.org/10.1177/1750635219846029>

Sputnik International. "Almost 50,000 People Flee Homes Due to Fighting in Northwest Syria - OCHA" (3 Aralık 2024b). <https://sputnikglobe.com/20241203/almost-50000-people-flee-homes-due-to-fighting-in-northwest-syria---ocha-1121075953.html>

Sputnik International. "Assad Issues First Statement Following Evacuation From Syria" (16 Aralık 2024). <https://sputnikglobe.com/20241216/assad-issues-first-statement-following-evacuation-from-syria-1121190587.html>

Sputnik International. "Biden Says Syria at Turning Point, But Current Situation Can Be Used for Better Future" (8 Aralık 2024c). <https://sputnikglobe.com/20241208/biden-says-syria-at-turning-point-but-current-situation-can-be-used-for-better-future-1121127527.html>

Sputnik International. "Crisis in Syria: Balance of Forces Between Government Army, Jihadist Militias, and Regional Powers" (3 Aralık 2024a). <https://sputnikglobe.com/20241203/crisis-in-syria-balance-of-forces-between-government-army-jihadist-militias-and-regional-powers-1121080163.html>

Sputnik International. "Damascus Resident Says People Not in Panic, Majority Not Leaving City" (11 Aralık 2024). <https://sputnikglobe.com/20241211/damascus-resident-says-people-not-in-panic-majority-not-leaving-city-1121148526.html>

Sputnik International. "First Qatari Plane With Humanitarian Aid Arrives at Damascus Airport" (31 Aralık 2024a), blm. News. <https://sputnikglobe.com/20241231/first-qatari-plane-with-humanitarian-aid-arrives-at-damascus-airport---1121313020.html>

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. "Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with Rossiya Segodnya, December 29, 2024" (29 Aralık 2024). https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1989678/

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. "Foreign Ministry statement - The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation" (08 Aralık 2024).

https://mid.ru/en/press_service/spokesman/official_statement/1986189/

Sputnik International. "Former Jihadist Shares How Ukraine Supports Islamic Terrorism" (5 Aralık 2024a). <https://sputnikglobe.com/20241205/former-jihadist-shares-how-ukraine-supports-islamic-terrorism-1121094415.html>

Sputnik International. "Interim Syrian Gov't Begins Operation to Clear Tartus of Pro-Assad Armed Groups - Reports" (26 Aralık 2024). <https://sputnikglobe.com/20241226/interim-syrian-govt-begins-operation-to-clear-tartus-of-pro-assad-armed-groups---reports-1121275654.html>

Sputnik International. "Iran Urges Ukraine to Stop Weapon Supplies to Militants in Syria" (06 Aralık 2024). <https://sputnikglobe.com/20241206/iran-urges-ukraine-to-cease-weapon-supply-to-militants-in-syria-1121107644.html>

Reuters. "Kremlin Says It Wants Syria to Swiftly Restore Order after Rebel Attack" (29 Kasım 2024), blm. World. <https://www.reuters.com/world/kremlin-says-it-wants-syria-swiftly-restore-order-after-rebel-attack-2024-11-29/>

Sputnik International. "LIVE UPDATES: Syrian Prime Minister Declares New Era for Country" (8 Aralık 2024a). <https://sputnikglobe.com/20241208/syrian-prime-minister-ready-to-cooperate-with-any-government-that-syrians-choose---reports-1121120141.html>

Sputnik International. "Muhammad Al-Bashir Authorized to Form Interim Government in Syria" (10 Aralık 2024). <https://sputnikglobe.com/20241210/mohamad-bashir-says-authorized-to-form-interim-government-in-syria-1121142306.html>

Sputnik International. "Photos: Syria Under Attack Facing Terrorist Onslaught" (3 Aralık 2024c). <https://sputnikglobe.com/20241203/photos-syria-under-attack-facing-terrorist-onslaught-1121077713.html>

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. "Press release on the Russian inter-agency delegation's visit to Damascus" (29 Ocak 2025). <https://mid.ru/en/maps/sy/1993528/>

The Cradle. "Putin Vows to Support Syria's de Facto Government, Calls for 'Practical Cooperation'" (20 Mart 2025). <https://thecradle.co/articles-id/thecradle.co>

Enab Baladi. "Russia Accuses the US of Training 'Terrorists' in Syria" (09 Ekim 2024). <https://english.enabbaladi.net/archives/2024/10/russia-accuses-the-us-of-training-terrorists-in-syria/>

Sputnik International. "Russia Establishes Contacts With Syria's HTS Political Committee" (12 Aralık 2024). <https://sputnikglobe.com/20241212/russia-establishes-contacts-with-syrias-hts-political-committee--1121155693.html>

Sputnik International. "Russia Ready for Ukraine Talks, But They Must Include Situation on Ground - Lavrov" (29 Aralık 2024). <https://sputnikglobe.com/20241229/russia-ready-for-ukraine-talks-but-they-must-include-situation-on-ground---lavrov-1121294222.html>

Reuters. "Russia Says It Wants United and 'friendly' Syria" (11 Mart 2025). <https://www.reuters.com/world/middle-east/russia-says-it-wants-united-friendly-syria-2025-03-11/>

Reuters. "Russia, US clash at UN over escalation in Syria fighting | Reuters" (03 Aralık 2024). <https://www.reuters.com/world/russia-us-clash-un-over-escalation-syria-fighting-2024-12-03/>

Belta. "Russian MFA Says Escalation in Syrian Has 'Ukrainian Fingerprints'" (04 Aralık 2024). <https://eng.belta.by/politics/view/russian-mfa-says-escalation-in-syrian-has-ukrainian-fingerprints-163611-2024/>

Sputnik International. "Syria Declares Catholic Christmas as Holiday After Christians' Protests" (24 Aralık 2024). <https://sputnikglobe.com/20241224/syria-declares-catholic-christmas-as-holiday-after-christians-protests-1121260359.html>

Sputnik International. "Syria, Russia Hit 5 Headquarters, 7 Arms Depots of Terrorists in Aleppo, Idlib" (2 Aralık 2024a).
<https://sputnikglobe.com/20241202/syria-russia-hit-5-headquarters-7-arms-depots-of-terrorists-in-aleppo-idlib---damascus-1121068916.html>

Sputnik International. "Syrian Army Eliminates Hundreds of Terrorists in Idlib and Aleppo, Including Foreign Mercenaries" (29 Kasım 2024a).
<https://sputnikglobe.com/20241129/syrian-army-eliminates-hundreds-of-terrorists-in-idlib-and-aleppo-including-foreign-mercenaries-1121043453.html>

Sputnik International. "Syrian Army Pushes Back Terrorists, Restores Control in Key Northern Hama Locations" (1 Aralık 2024a).
<https://sputnikglobe.com/20241201/syrian-army-pushes-back-terrorists-restores-control-in-key-northern-hama-locations-1121058560.html>

Sputnik International. "Syrian Army Reinforcements Arrive in Hama, Government Operating as Usual" (1 Aralık 2024b).
<https://sputnikglobe.com/20241201/syrian-army-reinforcements-arrive-in-hama-government-operating-as-usual-1121054784.html>

Sputnik International. "Syrian Gov't Makes History, Appoints First Female Acting Central Bank Chief - Reports" (31 Aralık 2024b).
<https://sputnikglobe.com/20241231/syrian-govt-makes-history-appoints-first-female-acting-central-bank-chief--reports-1121313144.html>

Sputnik International. "Syrian, Russia Forces Attack Terrorist Positions in East of Aleppo Province" (2 Aralık 2024b).
<https://sputnikglobe.com/20241202/syrian-russia-forces-attack-terrorist-positions-in-east-of-aleppo-province-1121068276.html>

Sputnik International. "Syrian Terrorists and Ukrainian Militants Form 'Symbiotic Relationship'" (17 Eylül 2024b).
<https://sputnikglobe.com/20240917/syrian-terrorists-and-ukrainian-militants-form-symbiotic-relationship-1120181074.html>

Sputnik International. "Syria's Assad Arrives in Moscow With His Family - Kremlin Source" (8 Aralık 2024b).

<https://sputnikglobe.com/20241208/syrias-assad-and-his-family-arrive-in-moscow---source-1121126068.html>

Sputnik International. "Terrorist Offensive in Aleppo Reeks of US and Israeli Involvement - Expert" (29 Kasım 2024b). <https://sputnikglobe.com/20241129/terrorist-offensive-in-aleppo-reeks-of-us-and-israeli-involvement---expert-1121043639.html>

Sputnik International. "Ukrainian Instructors Arrive in Idlib to Train Terrorists to Make Drones - Syrian Source" (17 Eylül 2024a). <https://sputnikglobe.com/20240917/ukrainian-instructors-arrived-in-idlib-to-train-terrorists-to-make-drones---syrian-source-1120173157.html>

TASS. "Ukrainian intelligence recruits Islamists for terrorism in Russia, abroad - Lavrov" (12 Eylül 2024). <https://tass.com/politics/1842301>

Sputnik International. "Ukrainian Specialists Train Syrian Terrorists to Operate Drones" (04 Aralık 2024). <https://sputnikglobe.com/20241204/ukrainian-specialists-train-syrian-terrorists-to-operate-drones-1121085762.html>

Sputnik International. "Ukrainian Troops Train Terrorists in UAV Tactics with US Collusion, Diplomat Affirms" (18 Kasım 2024). <https://sputnikglobe.com/20241118/kyivs-troops-share-uav-skills-with-terrorists-in-coordination-with-us---russian-diplomat-1120915349.html>

Sputnik International. "US, UK Intelligence Services Preparing Terrorist Attacks Against Russian Military Bases In Syria" (28 Aralık 2024). <https://sputnikglobe.com/20241228/us-uk-intelligence-services-preparing-terrorist-attacks-against-russian-military-bases-in-syria-1121289681.html>

Sputnik International. "Watch Full Video of Sergey Lavrov's Interview with American Journalist Tucker Carlson" (5 Aralık 2024b). <https://sputnikglobe.com/20241205/watch-full-video-of-sergey-lavrovs-interview-with-american-journalist-tucker-carlson-1121102130.html>

*Россия в глобальной политике. "ООН: вновь быть центром для согласования действий наций" (04 Ekim 2024).
<https://globalaffairs.ru/articles/oon-vnov-byt-czentrom-lavrov/>*

*RBC. "Спецпредставитель Путина заявил, что Киев вооружает террористов в Идлибе" (14 Kasım 2024).
<https://www.rbc.ru/rbcfreenews/67357ebe9a79477661fb40de>*

Bireyin Anlam Serüveni:
Rasyonel Düzen, İlahi Hakikat ve Birlikte Varoluş
The Individual's Journey for Meaning:
Rational Order, Divine Truth, and Shared Existence

Ata DEMİR

Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı
Assistant Professor, Siirt University,
Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences
ata.demir@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9075-8987

DOI: 10.56720/mevzu.1670589

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 6 Nisan / April 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Haziran / June 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Demir, Ata. "Bireyin Anlam Serüveni: Rasyonel Düzen, İlahi Hakikat ve Birlikte Varoluş". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 367-405.
<https://doi.org/10.56720/mevzu.1670589>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Bireyin anlam arayışı, felsefenin en temel meselelerinden biri olarak tarih boyunca farklı şekillerde ele alınmıştır. Platon'un rasyonel düzen anlayışı, Augustinus'un ilahi hakikat kavrayışı ve Jean-Luc Nancy'nin birlikte varoluş perspektifi, bireyin kendini ve varoluşunu nasıl anlamlandırıdığına dair üç farklı yaklaşımı temsil etmektedir. Bu makale, Platon, Augustinus ve Jean-Luc Nancy'nin yaklaşımları çerçevesinde bireyin anlam arayışını değerlendirerek, farklı çağlarda bireyin nasıl konumlandırıldığını incelemektedir. Antik dönemi temsilen Platon, bireyin anlamını akıl ve erdem temelinde ele alır. Ona göre insan, ruhunun üç bölümü – akıl, arzu ve öfke – arasında uyum sağladığında hakikate ulaşabilir. “İdeal Devlet” modeli, bireyin toplumsal düzen içinde kendini gerçekleştirmesi gerektiğini inceler. Platon'a göre birey, rasyonel bir düzenin parçası olarak var olur ve hakikat ancak akıl yoluyla keşfedilebilir. Platoncu anlam arayışı, Orta Çağ'da ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Hristiyanlık inancının ilk büyük sistemleştiricisi olarak Augustinus, bireyin anlam arayışını Tanrı'ya yönelim ekseninde açıklar. Ona göre insan, dünyevi arzuların peşinden gitmek yerine ilahi hakikate ulaşmaya çalışmalıdır. “İlahi Kent” modeli, bireyin maddi dünyadan ziyade manevi bir düzlemde anlam kazandığını savunur. Augustinus'a göre birey, hakikati yalnızca Tanrı'nın ışığında bulabilir ve gerçek özgürlük ancak ilahi hakikate teslimiyetle mümkündür. Çağdaş dönemin felsefi akımlarından Postmodernist bir yaklaşım sergileyen Nancy, bireyin anlamını birlikte varoluş çerçevesinde değerlendirir. Ona göre birey, yalnızca kendi özünden ibaret değildir; anlam, bireyin başkalarıyla kurduğu ilişkiler ve ortak deneyimler içinde ortaya çıkar. Platon'un rasyonelliği ve Augustinus'un aşkın hakikat anlayışının aksine Nancy, bireyin topluluk içinde var olduğunu ve anlamın kolektif bir süreç olduğunu savunur. Bu üç filozofün perspektifleri, bireyin anlam arayışının felsefi, dini ve varoluşsal boyutlarını gözler önüne sermektedir. Makale, bu düşünceleri karşılaştırarak bireyin anlam serüveninin tarihsel dönüşümünü analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Platon, Akıl, Augustinus, Dini hakikat, Nancy, İlişkinsellik

Abstract

The individual's quest for meaning has been one of the fundamental issues of philosophy, addressed in different ways throughout history. Plato's rational order perspective, Augustine's understanding of divine truth, and Jean-Luc Nancy's perspective of shared existence represent three distinct approaches to how individuals interpret and understand their existence. This article evaluates the individual's search for meaning within the frameworks of Plato, Augustine, and Jean-Luc Nancy, examining how the individual has been positioned across different historical periods. Representing the ancient period, Plato addresses the individual's meaning in terms of reason and virtue. According to him, a person can reach the truth when harmony is achieved between the three parts of the soul—reason, desire, and anger. The "Ideal State" model emphasizes that the individual must realize themselves within the social order. For Plato, the individual exists as part of a rational order, and truth can only be discovered through reason. Augustine, representing the Christian faith of the Middle Ages, explains the individual's search for meaning in terms of orientation toward God. According to him, humans should seek divine truth instead of following worldly desires. The "City of God" model asserts that the individual gains meaning not through the material world but through the spiritual realm. Augustine believes that truth can only be found in the light of God, and true freedom is only possible through submission to divine truth. Adopting a post-truth or postmodern approach, Nancy evaluates the individual's meaning within the framework of shared existence. He argues that the individual is not merely their own essence; meaning arises within the relationships and shared experiences with others. In contrast to Plato's rationalism and Augustine's transcendent truth concept, Nancy asserts that the individual exists within a community, and meaning is a collective process. The perspectives of these three philosophers present the philosophical, religious, and existential dimensions of the individual's search for meaning. This article compares these thinkers to analyze the historical transformation of the individual's journey for meaning.

Keywords: Plato, Reason, Augustine, Divine truth, Nancy, Relationality

Giriş

İnsan, tarih boyunca varoluşunun anlamını sorgulamış, kendini ve dünyayı kavrama çabası içinde olmuştur. Felsefenin temel meselelerinden biri olan bireyin anlam arayışı, farklı dönemlerde değişen paradigmlar çerçevesinde ele alınmıştır. Platon (M.Ö. 427-347), Augustinus (354-430) ve Jean-Luc Nancy (1941- 2021), bireyin varoluşunu farklı açılardan değerlendiren üç önemli düşünür olarak düşünce tarihinin belirleyici figürleri arasında yer almaktadırlar. Bu makale, bireyin anlam serüvenini rasyonel düzen, ilahi hakikat ve birlikte varoluş kavramları üzerinden inceleyerek felsefi bir karşılaştırma yapmayı amaçlamaktadır.

Platon, bireyin anlamını akıl ve erdem temelinde kurgular. Ona göre birey, ruhunun üç bölümü – akıl, arzu ve öfke – arasında denge kurarak ve aklını en yüksek ilkeye yönelterek hakikate ulaşabilir.¹ “İdeal Devlet” modelinde birey, toplumun düzeni içinde bir yer edinmeli ve rasyonel düzenin bir parçası olmalıdır.² Platon’un felsefesinde birey, aklını kullanarak bilgelik, cesaret ve ölçülülük gibi erdemleri geliştirmeli ve nihayetinde “İyi” ideasına ulaşmalıdır.³ Platon’un birey anlayışı, yalnızca kişisel gelişimle sınırlı kalmayıp, bireyin toplum içindeki işleviyle de doğrudan ilişkilidir.⁴ Bu bağlamda birey, ancak aklın rehberliğinde ve kolektif uyum içerisinde anlam kazanır.⁵

Orta Çağ Hıristiyanlığın en önemli teorisyenlerinden Augustinus, bireyin anlamını Tanrı’ya yönelim üzerinden açıklar. Ona göre insan, dünyevi arzuların peşinden gitmek yerine ilahi hakikate ulaşmayı hedeflemelidir.⁶ Augustinus, Platon’un akıl merkezli sistemine manevi bir boyut ekleyerek bireyin gerçek özgürlüğe ancak Tanrı’nın iradesine teslimiyetle ulaşabileceğini savunur.⁷ O, bireyin hakikatle olan ilişkisini yalnızca akılsal bir düzen içinde değil, aynı zamanda inanç ve ilahi inayet aracılığıyla keşfettiğini iddia eder. “İlahi

¹ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu - M. Ali Cimcoz (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019), 120.

² Platon, *Devlet*, 125.

³ Platon, *Devlet*, 150.

⁴ Platon, *Devlet*, 198-200.

⁵ Platon, *Devlet*, 210.

⁶ Augustinus, *Tanrı Devleti*, çev. Saffet Babür (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 85.

⁷ Augustinus, *Tanrı Devleti*, 105.

Kent" modelinde bireyin anlamı, Tanrı ile kurduğu ilişkide saklıdır.⁸ Augustinus, bireyin dünyevi kentte yaşarken, ruhunun ilahi hakikate yönelmesi gerektiğini belirterek, insanın içsel bir mücadele içinde olması gerektiğini vurgular.⁹ Diğer bir deyişle Augustinus, inanç ve kurtuluş çerçevesinde bireye anlam arar.¹⁰ Oysa postmodern çağda bireyin anlamı, daha çok ilişkiler ve bağlantılar temelinde şekillenir. Bu dönemin önemli filozoflarından biri de Nancy'dir.

Nancy, bireyin anlamını birlikte varoluş çerçevesinde değerlendirir.¹¹ Ezeli ve ebedi değerlerin bulunmadığı postmodern düşüncede birey, tek başına var olan bir özne değil, başkalarıyla olan ilişkileri içinde anlam kazanan bir varlıktır.¹² Platon'un rasyonel düzenine ve Augustinus'un ilahi hakikate karşılık Nancy, bireyin anlamını topluluk içinde dinamik bir süreç olarak değerlendirir.¹³ Birey, yalnızca kendi bilinciyle var olmaz, aynı zamanda başkalarıyla paylaşım içinde var olur ve anlamını bu karşılıklı ilişkilerden türetir.¹⁴ Nancy'nin düşüncesinde, birey mutlak bir özne olarak değil, bağlantılar içinde var olan bir varlık olarak ele alınır.¹⁵

Logos, inanç ve topluluk ekseninde şekillenen söz konusu yaklaşımlar, bireyin kendini anlamlandırma biçimlerine dair farklı ancak birbiriyle bağlantılı perspektifler sunar. Bu çalışmada, üç filozofun bireyin anlam arayışına ilişkin düşünceleri karşılaştırmalı bir yaklaşımla analiz edilecek; ortak yönleri ve ayrıştıkları noktalar felsefi bağlamda derinlemesine incelenecektir.

1. Platon'da Bireyin Anlam Arayışı

Tarih boyunca bireyler ve toplumlar, hakikate ulaşmak veya gerçeği anlamak için farklı yollar izlemişlerdir. Felsefe, bilim ve sanat, anlam arayışında

⁸ Augustinus, *Tanrı Devleti*, 93.

⁹ Augustinus, *Tanrı Devleti*, 130-132.

¹⁰ Augustinus, *İtirafılar*, çev. Çiğdem Dürüşken (Kabalı Yayınları, 2010), 50.

¹¹ Jean-Luc Nancy, *Being Singular Plural*, çev. Robert D. Richardson (California: Stanford University Press, 2000), 47.

¹² Nancy, *Being Singular Plural*, 65.

¹³ Nancy, *Being Singular Plural*, 80.

¹⁴ Jean-Luc Nancy, *The Inoperative Community*, çev. Peter Connor (Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press, 1991), 25.

¹⁵ Nancy, *The Inoperative Community*, 40.

temel disiplinlerdir. Platon'a göre insanın en temel amacı, ideal olana erişmek ve dünyayı anlamlandırmaktır.

Alkibiades adlı eserinde Platon, kendini bilmenin yolunun bireyin kendi ruhunu tanımasından geçtiğini vurgular. Platon'a göre ruh, maddi dünyanın ötesinde, ölümsüz ve bölünmez bir varlıktır. İdealar âleminde yaşayan ve bu dünyaya gelmeden önce ideaları tanıyan/bilen ruh, bilgeliğini bu kaynaktan alır. Ruh, bedeni aşan bir değere sahiptir ve beden onun için bir hapishanedir.¹⁶ “İyi”ye ulaşmanın ilk adımı olarak kabul edilen ruhu tanımak ancak bilgelikle mümkündür. “Delphoi Tapınağı”nda yazılı olan “Kendini bil” ve “Ölçüsüzlükten uzak dur” ifadeleri, kişinin kendi ruhunu, yani özelliklerini, yeteneklerinin sınırlarını ve gerçek ihtiyaçlarını bilmesi gerektiğini ifade eder.¹⁷ Platon'a göre bireyin anlam arayışı, ruhunu bilmekle başlar ve bu bilginin gerçeklikle yani idealarla birleşmesiyle derinlik kazanır. Ona göre bir şeyin özünü anlamak için, o nesneyi ruhun saf bakışıyla incelemek gerekir.¹⁸

1.1. Bireysel Anlam Arayışı: İdeaların Mutlak Bilgisi

Platon'a göre insanın yegâne gayesi, idealar dünyasına ulaşarak kendine ve dünyaya anlam kazandırmaktır.¹⁹ Onun düşüncesinde duyularla algılanan dünya ideaların bir yansıması olduğundan, gerçek bilgiye ulaşmak için akıl yürütme, sorgulama ve felsefi düşünce gereklidir.

Phaidon diyalogunda, duyulur dünyaya aşkın, kendinde varlıklar olarak vurgulanan idealar, yalnızca düşünceyle kavranabilen, uzay-zamandan bağımsız gerçek varlıklar âlemini oluştururlar.²⁰ Dolayısıyla düşünülür dünya sabit, kesin ve bilinebilir iken; sürekli değişime tabi duyulur dünya ise kesinlikten yoksun gölgelerden ibarettir.

Gerçeklik (aletheia), değişmeyen ve yanıltıcı olmayan varlıklardır; matematiksel kavramlar gerçek ve değişmezken, duyusal nesneler gerçek anlamda

¹⁶ Ata Demir, *Platon'da Adalet Kavramının Temellendirilmesi* (Yayımlanmamış: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006), 32-33.

¹⁷ Platon, “Birinci Alkibiades”, çev. Y.B. Çamurcan, *Toplu Diyaloglar* (Ankara: Yargı Yayınevi, 2010), 141.

¹⁸ Demir, *Platon'da Adalet Kavramının Temellendirilmesi*, 38.

¹⁹ Platon, *Devlet*, 185-190.

²⁰ Platon, *Phaidon*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001), 79a.

bu kavramları yansıtmaz.²¹ Aşkın varlıklar, herkes için aynı kalan nesnel gerçekliklerdir ve öznel farklılıklardan bağımsızdır.²² Platon'a göre formlar, duyularla değil, düşünsel bir düzeyde var olurlar. Platon'un yaklaşımında formlar ile duyulur dünya arasındaki ilişki, daha önce öğrenilenlerin hatırlanmasıyla kurulur.²³

Platon'a göre anımsama, unutulmuş bilgilerin hatırlanmasıdır. Birincisi tikel şeyler arasındaki bağdan, ikincisi ise formlar ve tikel şeyler arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Örneğin *Eşitlik Formu*, değişmez ve yalnızca düşünceyle kavranabilir. Platon'a göre duyusal dünyadaki eşit şeyler, "eşit'in kendisi"nden farklıdır; çünkü duyusal eşitlik algıya bağlı olarak değişebilirken, "eşit'in kendisi" hiçbir zaman değişmez ve sabittir. Duyusal varlıklar, ideaların bir yansımasıdır; bir şeyin güzel, iyi veya büyük olması, ilgili ideasından pay almasıyla mümkündür. Bu ilişki, metheksis (pay alma) yoluyla kurulur. Çünkü idealar, duyusal dünyadaki varlıkların nedenidir.²⁴

Platon'a göre tikeller/duyusal nesneler, idealardan/ideal formlardan pay alarak varlık ve anlam kazandıkları halde mükemmelliğe ulaşamazlar. Bu yüzden duyusal bilgi doxa/sanı'dan ibarettir. Platon, söz konusu yanılsamayı "mağara alegorisi"yle açıklar.

1.2. Mağara Alegorisi ve Hakikate Uyanış

Platon'un bilgi anlayışı, idealar kuramına dayalı olup gerçek bilgi (episteme) ile sanı (doxa) arasındaki karşıtlık üzerine şekillenir. Ona göre algı, epistemeye ulaşmak için yetersizdir; gerçek bilgi ancak akıl yoluyla, idealar dünyasına yönelerek elde edilebilir. Episteme, kesin ve değişmezken; doxa, duyulara dayalı, yanıltıcı ve geçici bir sanı olarak kabul edilir. Platon, bu ayrımı farklı diyaloglarında çeşitli yönleriyle ele alır.

Platon'un *Menon* diyalogunda, bilgi (*episteme*) ve doğru sanı (*alethes doxa*) ayrımı yapılır. Bilgi, öğrenilmez, hatırlanır ve temellendirildiğinde kesinlik

²¹ R.C. Collingwood, *Doğa Tasarımı*, çev. Dinçer Kurtuluş (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1999), 69-70.

²² Collingwood, *Doğa Tasarımı*, 68.

²³ Platon, *Phaidon*, 2001, 79.

²⁴ Platon, *Phaidon*, 100b,c.

kazanır. Sokrates (M.Ö. 469-399), bir köleye doğru sorular sorarak öğrenmenin aslında anımsama olduğunu gösterir. Platon'a göre bilgi değişmezken, duyuşsal bilgi ancak doğru sanı düzeyinde kalır.²⁵

Doğru sanının bilgiye dönüşebilmesi için temellendirilmesi ve istikrar kazanması gerekir. Platon, bu durumu Daidalos'un heykellerine benzeterek açıklar; bağlanmazlarsa kaçıp gider gibi gerçek görünürler.²⁶

Platon'da gerçeklik, değişmez olan idealar dünyasıdır. Duyularla algılanan varlıklar (phainomena), ideaların yalnızca yansımalarıdır ve gerçekliği tam anlamıyla yansıtmaz. Buna karşılık, düşünceyle kavranabilen idealar (noumena) bağımsız ve değişmezdir.²⁷

Bir şeyin ideası, hem varlık hem de bilinme nedenidir. Bilinen her şey, özünü ve varlığını "İyi" ideasından alır. Platon'un *Devlet* diyalogunda, görünen dünya duyuşsal ve değişkenken, kavranan dünya değişmez idealar ve gerçek bilgi (episteme) ile ilişkilendirilir.²⁸ Gerçek dünya ile yansıması arasındaki fark gibi bilgi ile sanı arasında da bir ayrım vardır. Görünen dünyadaki varlıklar değişime uğradığı için insanlar onlar hakkında yalnızca sanıya sahip olabilir. Bu nedenle, duyuşlarla algılanan dünyaya dair gerçek bilgi (episteme) ve anlam mümkün değildir.

Platon, *Mağara Alegorisi* ile bilginin aşamalı kazanılışını açıklar. Mağara-daki tutsaklar gölgeleri gerçek sanırken serbest kalan biri önce gölgelerin kaynağını, sonra gerçek nesneleri ve en sonunda güneşi görür. Güneş, dünyayı düzenleyen asıl güçtür. Alegorinin simgesel anlamında mağara, görünen dünyayı; gölgeler, aldatıcı yansımaları; kuklacıların nesneleri, gerçek varlıkları temsil eder. Güneş duyuşsal dünyayı, "iyi ideası" ise hakikati ve gerçek bilgiyi simgeler.²⁹

Platon'un *Mağara Alegorisinde* mağaradan çıkış, ruhun düşünceler dünyasına yükselişini simgeler. Tutsak, gölgelerden başlayarak nesneleri ve so-

²⁵ Platon, *Menon*, çev. F. Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 82c-85b,d.

²⁶ Platon, *Menon*, 97.

²⁷ Platon, *Devlet*, 505a-507c-508e.

²⁸ Platon, *Devlet*, 509b,e - 510a.

²⁹ John Henry Wright, "The Origin of Plato's Cave", *Harvard Studies in Classical Philology* (Department of the Classics, Harvard University, 1906), 17/131-133.

nunda güneşi görerek bilginin aşamalarını geçer. Bu, bilgisizlikten mutlak bilgiye yolculuktur. Platon’a göre insan, duyuları aşarak akıl yoluyla iyinin özüne ulaşırsa, hem kendi anlamını hem de hakikati bulabilir.³⁰

Platon’un çizgi benzetmesinde dört bilgi ve varlık düzeyi bulunur: Tasarım bilgisi gölgelerle, sanı bilgisi duyusal varlıklarla ilgilidir. Çıkarım, matematiksel nesnelere dayanırken, en yüksek düzey olan *episteme*, ideaların doğrudan düşünceyle kavranmasını ifade eder.³¹ Gerçek bilgiye (*episteme*) ulaşmak için ruh belirli bir yol izlemelidir. Dünya, sahte ve gerçek olarak ikiye ayrılır; sahte dünyada gölgeler, gerçek dünyada ise varlıklar bulunur. Varsayımlar yerine ilk ilkelere ulaşmak gereklidir. Sayılar, geometri ve astronomi duyusal dünyaya dayandıkları için yeterli değildir. Gerçek bilgi, ancak kavramlar aracılığıyla “İyi”nin özünüyle bağlantı kurularak elde edilir.³² Bireyin anlamı, ruhun “iyi ideası”yla bağlantı kurması ya da pay almasıyla mümkün olmaktadır.³³

Platon’un idealar hiyerarşisinde en yüksek ve en kapsayıcı form “iyi ideası”dır. Mağara Benzetmesi ve Çizgi Analogisi, idealar dünyasına ulaşma sürecini betimlerken, bireyin entelektüel gelişimiyle gerçeğe yaklaşmasını açıklar. Bu süreç, diyalektik ve bilimsel eğitimle desteklenerek ruhu en yüce bilgi olan *theoria*’ya ulaştırır.³⁴

Platon’un idealar teorisinde, en yüce kavram “iyi ideası”dır. Adalet ve diğer erdemler, ancak “iyi ideası” ışığında tam olarak anlaşılabilir. Gözlerin güneş ışığı olmadan göremediği gibi, ruh da hakikati bilmek için “iyi ideası”na ihtiyaç duyar. “iyi”, bilginin ve hakikatin kaynağıdır. Platon, “iyi ideası”nın erdemlerin kaynağı olduğunu ve her şeyin onun türevlerinden oluştuğunu öne sürer. “iyi ideası”, sadece etik bir kavram değil, aynı zamanda evrensel bir ilkedir.³⁵

³⁰ Platon, *Devlet*, 532a.

³¹ Platon, *Theaitetos*, çev. Birdal Akar (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2017), 187c.

³² Eyüp Erdoğan, “Platon”da Bilgisizlikten Bilgiye Giden Süreç”, *Kaygı* 11 (2008), 211-214.

³³ W. D. Ross, *Plato’s Theory of Ideas* (London: Oxford University Press, 1951), 54-60.

³⁴ Jean-François Mattei, *Platon*, çev. İsmail Yerguz (Ankara: Dost Kitabevi, 2008), 44-46.

³⁵ Ross, *Plato’s Theory of Ideas*, 40-43.

Platon'da "iyi ideası" ile Tanrı'nın özdeş olup olmadığı tartışmalıdır. "iyi ideası" evrensel bir form iken, Tanrı tikel bir varlıktır. Bu fark, *Phaidon*'da ilahi akıl ile iyinin ayrılmasında belirginleşir. *Devlet* diyalogunda Tanrı kavramı, sınırlı bir yer tutarken *Timaeus*'ta Demiurgos, Tanrı'nın işlevlerini üstlenir.³⁶

1.3. Platon'da Ruhun Ölümsüzlüğü ve Anlamın Metafiziksel Temelleri

Platon'a göre evren, aklın sezdiği değişmez örneklerin bir kopyasıdır. Yaratıcı/düzenleyici, ruh ve bedeni birleştirerek evreni mükemmel şekilde düzenlemiştir. İnsan da ruh ve bedenden oluşur, ancak ruh bedenden önce gelir ve ona üstündür.³⁷ Platon bunu şöyle izah eder:

*"Ruhun kuruluşu, kurucusunun istediği gibi bitince, içine tene ait olan her şeyi koydu ve ruhla teni orta yerlerinden birbirine bağladı... Böylece bir yandan göğün gözle görünür vücudu, öte yandan da gözle görünmeyen, fakat akılla ahenge bağlı olan, akıl ve ölmezlik sahibi varlıkların en kemallisi tarafından, yaratılmış şeylerin en kemallisi olan o ruh doğdu."*³⁸

Platon, eğer ruh ölümsüz değilse ve ölüm sonrası mutluluk yoksa adaletin anlamından söz edilemeyeceğini belirtir. *Phaidon*'da felsefenin "ölmeyi öğrenmek" olarak tanımlanması, söz konusu anlamsızlığa başkaldırıcı ifade eder. Platon, ebedi adaletin yokluğunda insanların öfkeyle ruhlarını tüketip, belirsiz bir yazgıya sürükleneceklerini iddia eder.³⁹ O, ruhun ölümsüzlüğünü vurgularken, bilginin idealar dünyasından geldiğini ifade eden "anamnesis" teorisini kullanır ve ruhun değişmez özlerle olan ilişkisini ön plana çıkarır.⁴⁰ Platon, ruhu "gerçek benlik" veya "gerçek kişi" olarak tanımlayarak ruh, bedensel varoluşa zıt bir konumda değerlendirir.⁴¹

Platon, ruhu ebedi ve değişmez bir varlık olarak en değerli kabul eder. Mutluluğun anahtarının ruhta olduğunu ve ölüm kaygısını aşarak yaşamı

³⁶ Ross, *Plato's Theory of Ideas*, 43-45.

³⁷ Platon, *Timaios*, çev. E. Güney - L. Ay (İstanbul: M.E.B., 1997), 28-32.

³⁸ Platon, *Timaios*, 39.

³⁹ Mattei, *Platon*, 21-22.

⁴⁰ Ross, *Plato's Theory of Ideas*, 25.

⁴¹ Platon, *Phaidon*, çev. F. Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 22.

cesaretle kucaklayabileceğimizi ifade eder.⁴² Nitekim Sokrates, anımsama argümanına dayanarak ruhun varlığının daimi olduğunu ve ölümle yok olmadığını iddia eder. Ona göre ruh, bedene girmeden önce de vardı. Ölümle bedenden ayrılan ruh, ölümsüz ve değişmez olarak varlığını sürdürür.⁴³

Platoncu anamnesis hipotezi iki temel postulat içerir: şeylerin ön bilgisi ve ruhun bedenden önce var olması. Bu hipotez, ideaların öğretisini destekler ve görünenle görünmeyen varlıklar arasında keskin bir ayrım yapar. Platon, bu ayrımı "pay alma" düşüncesiyle aşmayı önerir.⁴⁴ Platon, materyalistleri yalnızca fiziksel varlıkları kabul ettikleri için eleştirir ve soyut kavramların da gerçek olduğunu savunur. Bunun için "dynamis" terimini kullanarak, bir şeyin hem etkileme hem de etkilenme kapasitesine sahip olabileceğini belirtir.⁴⁵ Platon, değişen varlıklarla değişmez gerçeklik arasında bir ayrım yaparak ruh, yaşam ve bilginin de gerçekliğin bir parçası olduğunu öne sürer ve her iki türün birlikte var olması gerektiğini savunur.⁴⁶

Sokrates'e göre ölümlüler için ölümsüzlüğe ulaşmanın yolu aşk ve yiğitlikle bağlantılıdır. İnsanlar, doğal sevgiyle yavrularına ölümsüzlük kazandırırken, aynı zamanda şeref ve üne duydukları arzu ile ölümsüzlüğü hedefler. Bu çabalar, ölümsüzlüğe duyulan sevgi ve arzuyu gösterir.⁴⁷ Sokrates'e göre ölümsüzlük aşk ve yiğitlikle elde edilir; insanlar, sevgi ve şeref arzusuyla ölümsüzlüğü hedefler.⁴⁸ Aşk, bedensel ve ruhsal varoluşu birleştirerek ölümsüz güzelliğe ulaşmayı amaçlayan bir güçtür. Platon, ruhsal üremeyi, farklı bedenlerdeki güzelliklerin tek bir ideal güzelliğin yansıması olduğunu şöyle açıklar.

"Ezelî ve ebedî bir güzelliştir, ne doğar, ne ölü; ne artar ne eksilir ve de ne bir yanıyla güzel, bir yanıyla çirkin; ne bu an çirkin; ne bir bakıma güzel, şurada çirkin; ne de bazı kimseler için güzel, baş-

⁴² Platon, *Phaidon*, 2013, 36,82.

⁴³ Platon, *Phaidon*, 2013, 93-95.

⁴⁴ Mattei, *Platon*, 51-52.

⁴⁵ F.M. Cornford, *Platon'un Bilgi Kuramı*, çev. Ahmet Cevizci (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989), 437-439.

⁴⁶ Cornford - Cevizci, *Platon'un Bilgi Kuramı*, 46-47.

⁴⁷ Platon, *Symposion*, çev. C. Karakaya (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001), 77-78.

⁴⁸ Platon, *Symposion*, 79.

ka bazıları için çirkindir. Ve bu güzellik, ne bir yüz, bir el ya da bedene ait bir parça, ne de bir söylem ya da bir bilgi olarak görünüyor; herhangi bir dış mesela bir canlı varlıkta, yerde, gökte veya başka herhangi bir yerde bulunan bir şey de değildir o.”⁴⁹

Platon'a göre aşk, bireyin anlam arayışında kendi içsel güzelliğini keşfetme sürecidir. Birey, bedensel güzellikten başlayarak eylemlere, bilimlere ve nihayetinde mutlak güzelliğe ulaşarak aradığı anlama kavuşur. Gerçek güzelliği ruhun akıl gözüyle görerek gerçek erdeme bağlanan kişi ölümsüzlüğe layık olur. Bu, fiziksel görüşün azaldığı ancak zihnin derin görüşünün arttığı bir durumda gerçekleşir.⁵⁰ Bu durum, kişinin anlam arayışında edinmiş olduğu erdemleri ifade eder. Erdemli bir ruh, doğruya ve en iyiye yönelerek maddi dünyanın zevklerinden uzaklaşıp içsel bir denge ve mutluluk durumuna ulaşır. Bu ruh, hem kendi içinde hem de çevresinde erdemin hüküm sürmesini sağlar. Erdem, “İyi” ideası etrafında toplanan ve adalet ideası tarafından yönlendirilen aşkın normların bir yansımasıdır.⁵¹ Platon'a göre tanrısal yönünü aşağılık eğilimlere teslim eden kişi mutluluğa ulaşamaz. Bu kişinin tutkuları ve kötü davranışları, onu erdemsiz ve adaletsiz birine dönüştürür.⁵²

Platon'un adil filozofu, varlığının anlamını keşfettiği için maddi zevkler ve süslerden kaçınır, bunları küçümseyip ruhsal zevklere yönelir. Çoğu insan bunu anlayamayacağı için gülebilir ancak filozof, gerçek güzellik ve iyiliği bilir ve adaleti en derin şekilde kavrar.⁵³ Platon, bireysel erdemlerin topluma yansımalarını adalet olarak tanımlar. Ona göre adalet, insan ruhunun üçlü yapısına karşılık gelen tüm erdemlerin kaynağıdır. Platon'a göre adalet ancak devlet aracılığıyla verilen eğitimle gerçekleşebilir. Adalet, bireyden önce gelen ve onu kuşatan devlette bulunmalıdır. Devlet, bireyin büyütülmüş modelidir. Platon'a göre adalet, kişisel bir erdem olsa da adil bireyler ancak adil bir top-

⁴⁹ Platon, *Symposion*, 83.

⁵⁰ Platon, *Symposion*, 83-97.

⁵¹ Grégoire François, *Büyük Ahlâk Doktrinleri*, çev. Cemal Süreyya (İstanbul: Varlık Yayınları, 1971), 45.

⁵² Platon, *Devlet*, 590a,b.

⁵³ Fatma Paksüt, *Platon ve Platon Sonrası, Phaidon* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 117-118.

lumda yetişir. Filozofların yönettiği devlette adalet sağlanır ve birey gerçek anlamına kavuşur.⁵⁴

Platon, bireyin gerçek anlamına kavuşmasının, ruhun Tanrısal yönünün bedene hâkim olmasıyla mümkün olduğuna inanır. Ölüm, bu yolculuğun en yüksek noktasını temsil eder ve bilgelik aracılığıyla bireyin gerçek anlamı nihayetinde anlaşılır. Bu perspektiften bakıldığında Platon'un düşünceleri, Orta Çağ'ın dini düşüncesine ve Augustinus'un Tanrısal kurtuluş arayışına ilham kaynağı olduğu kabul edilir.

2. Augustinus'ta Bireyin Anlam Arayışı

Augustinus, bilgi ve varoluşun kaynağını iç gözlemde bulur. *Confessiones* ve *De Civitate Dei* isimli eserlerinde kendilik bilincini merkeze alır. Plotinos (204- 270) gibi içe dönüş yöntemini benimser ancak hakikati Tanrı'da arar. Platon ve Plotinos'un etkisiyle hakikati kendi içinde keşfeder.

2.1. İçe Doğru Yolculuk: Ruh

Augustinus, bireyin anlam arayışında içe dönüş yöntemini Plotinos'tan farklı şekillerde yorumlar. Plotinos, ruhu Nous'a bağlamak için bu yöntemi kullanırken Augustinus için içe dönüş, Tanrı'yı bulmanın yoludur. Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Ambrosius (340-397) ve Platoncu düşüncenin etkisiyle maddesiz bir Tanrı'yı idrak etmeye yönelerek insanın Tanrı'yı kendi içinde keşfedebileceğini savunur.⁵⁵ Augustinus, Hristiyanlığa yöneldikçe düşüncelerinde değişiklikler yaşar. Tanrı'yı bedensiz bir varlık olarak anlamakta zorlanınca, içe dönüş yoluyla arayışa girer

ve Plotinos'tan etkilenir.⁵⁶ İçe dönüş, dış dünyadaki güzelliklerden uzaklaşarak içsel bir yolculukla ilahi olana ulaşmayı mümkün kılar ve bu sü-

⁵⁴ Ata Demir, "Hangi Adalet, Kime Göre Neye Göre?", (JSHSR) Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi 7/62 (2020), 3476.

⁵⁵ Phillip Cary (ed.), *Augustine's Invention of The Inner Self: The Legacy of A Christian Platonist* (Oxford New York: Oxford University Press, 2000), 37-38.

⁵⁶ Augustinus, *Confessiones*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010), VII.1.1.

reçte, zihnin ötesinde var olan değişmeyen hakikati keşfeder.⁵⁷ Augustinus, içsel arayışını şöyle ifade eder:

“Kendi kendime soruyordum, nasıl oluyor da şu gökteki ya da yerdeki varlıkların güzelliğini algılayabiliyordum, nasıl bir şey bana yardım ediyordu da değişime yazgılı varlıklar hakkında doğru bir hükme varabiliyordum ve ‘bu böyle olmalı, şu öyle olmamalı’ diyebiliyordum ya da bunların böyle olmasına karar vermeye nasıl karar verebiliyordum. İşte bunları kendi kendime sorup dururken, benim değişime yazgılı zihnimin üstünde asla değişmeyen ve kendine özgü sonsuzluğu içinde bir hakikat olduğunu keşfettim.”⁵⁸

İçe dönüş, ruhun dikkatini bedensel şeylerden uzaklaştırarak kendi özüne, dolayısıyla Tanrı'ya yönelmesidir.⁵⁹ Augustinus'un içe dönüşü, bedenden ruha, sonra da ruhun alt tabakalarından en üstteki saf akla doğru bir harekettir. Augustinus, doğru düşünmenin değişebilir bir yeti olduğunu fark eder ve bu yetiyle saf akla, yani değişmeyen hakikate ulaşır. Saf akıl, değişmeyeni tanıyabilir ve tercih eder. Aniden bir aydınlanma yaşayarak, Tanrı'nın doğasının yarattığı varlıklar aracılığıyla kavranabildiğini anlar.⁶⁰

Augustinus, kesinliğin Tanrı'dan gelen ilahi ışıkla kavranacağını ve zihnin ancak bu ışıkla hakikate ulaşabileceğini savunur. Tanrı'yı, değişmez ve herkesi aydınlatan hakiki ışık olarak görür.⁶¹ Augustinus, zihnimizin hakikate, içimizdeki ilahi ışıkla ulaşabileceğini savunur. O, bilginin öğretmen aracılığıyla değil, ilahi aydınlanmayla edinildiğini şöyle ifade eder:

“Burada birisi benim sözlerimi duyunca o şeyleri ruhun içsel gözüyle açık bir şekilde görüyorsa, bunları benim sözlerimden değil ama kendi düşüncesiyle bilir. Dolayısıyla ben bir şeyin doğru olduğunu söylediğimde o da söz konusu bu şeylerin doğru olduğunu görüyorsa, ona bunları öğreten ben değilimdir. Bu nedenle benim

⁵⁷ Plotin, *Enneads*, çev. Arthur Hilary Armstrong (Cambridge, Mass. London: Harvard university press W. Heinemann, 1984), 1.6.8.

⁵⁸ Augustinus, *Confessiones*, VII.17.23.

⁵⁹ Cary, *Augustine's Invention of the Inner Self*, 65.

⁶⁰ Augustinus, *Confessiones*, VII.17.23.

⁶¹ Augustinus, *Confessiones*, IV.15.25.

kelimelerimle değil ama Tanrı'nın aydınlatmasıyla kendisini açık hale getiren gerçeklikler tarafından öğretilmiş oluyor.”⁶²

Augustinus'a göre insan, hakikatin kaynağını zihninde yaşayan Mesih'te bularak gerçek anlamına ulaşır. Bu hakikat, fiziksel duyuların ötesinde olup yalnızca inananların ilahi aydınlanmayla tecrübe edebileceği bir bilgidir.⁶³ Ona göre şeylerin bilgisi ve anlamı, konuşmadan ziyade zihindeki içsel hakikatten doğar. Bu hakikat, imanla gönüllerde yaşayan Mesih'tir ve her akıl sahibi ruhun bilgiyi bulduğu kaynaktır. Tanrı, yalnızca inananların ulaşabileceği ilahi ışıkla anlaşılır. Bireyin anlamı, gerçek hakikat olan Tanrı'ya imanla elde edilir. Tanrı ya da hakikat arayışı, içe dönüşle başlar ve Tanrı'nın doğası-na doğru yolculukla devam eder.⁶⁴

2.2. Dışa Doğru Yolculuk: Tanrı Sevgisi ve İçsel Mutluluk

Augustinus'un düşüncesinde ruhu bilmek büyük önem taşır. O, *Soliloquies* isimli eserinde Tanrı'yı ve ruhu bilmek istediğini; başka bir şeyi bilmek istemediğini şöyle belirtir: “Hiçbir zaman değişmeyen Tanrım, izin ver seni ve kendimi bileyim”⁶⁵ diyerek bu isteğini yineler. Augustinus, kendilik ya da anlam arayışını şöyle ifade eder:

“İşte, ya Rab, burada zorlanıyorum ve kendi varlığımı da kavramakta zorlanıyorum. Kendi kendime zorluklarla dolu, ter dökülüp emek harcanan bir toprak haline geldim. (...) Araştırma konum hatırlayan bir varlık olarak ben, zihin sahibi bir varlık olarak ben, kendimim.”⁶⁶

Augustinus, insanı hem bedensel hem de ruhsal bir varlık olarak özel bir konumda görür. Burada Platon ve Yeni Platonculuğun etkisini görmek mümkün. Platon'un idealar ve gölgeler ayrımı ile Hristiyanlığın ruh-beden farkı bu görüşü etkiler. Beden dünyaya, ruh ise manevi dünyaya aittir.⁶⁷ Augustinus, dünya ve zamanın Tanrı tarafından yaratıldığını savunarak Platon ve Ploti-

⁶² Augustinus, *De Magistro*, ed. J.P. Minge (Paris: Patrologia Latina, 1877), 32/12.40.

⁶³ Augustinus, *De Magistro*, 32/11.38.

⁶⁴ Cary, *Augustine's Invention of the Inner Self*, 66-67.

⁶⁵ Augustinus, *Soliloquies*, ed. J.P. Minge (Paris: Patrologia Latina, 1886), 32/II.1.1.

⁶⁶ Augustinus, *İtiraflar*, XI.6.,314.

⁶⁷ Augustinus, *İtiraflar*, 223-224.

nos'tan ayrılır. Beden, zaman ve mekânla sınırlıyken ruh Tanrısal ve değerli kabul edilir. Hristiyanlığın 'ilk günah' anlatısı, bedenselliğin ruh üzerindeki egemenliğini ve bu egemenliğin sonucu olarak dünyada yaşamının bir ceza olduğunu ifade eder. Tanrı yaşamın kaynağıdır, dünya ise bu kaynaktan sapmış bir “karanlık” ya da “yaşayan ölüm” olarak betimlenir.⁶⁸ Augustinus, insan ruhunun bedenine göre daha değerli olduğunu, Tanrı'nın insanı kendi suretinden yaratmasıyla açıklar. Ruh, insanı Tanrısal varlıklar arasında yüceltirken beden onu nesneler dünyasında bir varlık yapar. Augustinus, hakikat ya da anlam arayışında her daim Tanrı'ya doğru oluşunu şöyle seslendirir:

*“Peki hafızamı aşarken seni nerede bulacağım ey hakiki İyi, ey Güvencenin Tatlı Pınarı, seni nerede bulacağım? Seni hafızamın dışında bulursam seni hatırlamıyor olurum. Seni hatırlamıyorsam peki seni nasıl bulurum?”*⁶⁹

Augustinus'un Tanrı arayışı, bireysel anlam arayışıyla derin bir bağlantıya sahiptir. O, anlamın kaynağının erdemde ölçülülükte veya doğrulukta değil, Tanrı'ya bağlılıkta olduğunu savunur. Gerçek anlam ve mutluluk, yalnızca Tanrı'nın ışığıyla bulunabilir; çünkü karanlıklarımızı ancak Tanrı aydınlatır. Bu ışıkla gerçek anlamımıza ulaşırız ve karanlıklarımız, gün ışığı gibi aydınlanır.⁷⁰

Varlık hiyerarşisinde biçimsiz maddenin üzerinde form sahibi madde, onun üstünde ise ruh sahibi insan yer alır. İnsan, hiyerarşide orta konumdadır. Tanrı ile insan arasında melekler bulunur.⁷¹ Augustinus, varlıkların Tanrı'ya yakınlık veya uzaklığındaki temel hususu şöyle izah eder: *“Bunlar senden farklılaştıkları oranda, bulundukları seviyeye, sana benzedikleri oranda da daha üst seviyeye daha uygun düşüyorlar.”*⁷²

Augustinus'a göre anlam, Tanrı'ya dair bilme ve inanma arzusu arasında sürekli bir gerilim barındırır.

⁶⁸ Augustinus, *İtiraflar*, 17-20.

⁶⁹ Augustinus, *İtiraflar*, X.17.,316.

⁷⁰ Augustinus, *İtiraflar*, 450.

⁷¹ Etienne Gilson, *Ortaçağda Felsefe Patristik Başlangıçtan XIV Yüzyılın Sonlarına Kadar*, çev. Ayşe Meral (İstanbul: Kambal Yayınları, 2007), 133.

⁷² Augustinus, *İtiraflar*, 214.

2.2.1. Bilme Arzusu ve Aşk

Augustinus, öznenin duyumsama ve düşünmesinin farkındalığıyla içsel deneyimin önemine vurgu yapar. Tanrı'yı dışsal bir dayanak yerine, yalnızca insanın içselliğinde arar.⁷³ Augustinus, içsel yolculuğunda hafızayı aşarak Tanrı'yı arar. Bu arayış, Platon'un *Menon* diyalogundaki hatırlama paradoksuna benzer. Ne olduğunu bilmediğimiz bir şeyi nasıl ararız ve bulduğumuzu nasıl fark ederiz?⁷⁴ Menon, bir şeyi önceden bilmeden aramanın imkânsız olduğunu savunur; Platon ise öğrenmenin hatırlama yoluyla gerçekleştiğini ve ruhun ölümsüz olduğunu öne sürer. Bu görüş, algıdan idrake geçişi anlatır; Sokrates, Menon'a içsel bilgiyi hatırlatarak duyulardan akla geçişi sağlar.⁷⁵ Augustinus, kendilik aracılığıyla Tanrı'nın bilgisine ulaşmanın yolunu, hafızayı aşarak iradeyi derinleştirmekte bulur.⁷⁶ Augustinus'un içsel anlam arayışı, onu antik Yunan filozoflarından ayırır. Phillip Cary (d.1958), bu kavramın Augustinus'un kendi icadı olduğunu belirtir.⁷⁷

Augustinus'un "İtiraflar"ında, bir zamanlar günah işleyen ben ile yıllar sonra bu günahları hatırlayıp itiraf eden ben arasında bir ayırım yapar. O, Tanrı'nın hafızada değil, derin içsel arayışta bulunacağını savunarak bu konuda Platon'dan ayrılır.⁷⁸ Augustinus, Tanrı'yı bilme arzusunu dile getirerek, kendini en iyi bilen Tanrı olduğunu kabul eder. Bu, imanla başlayan bir arayışı gerektirir. Bireysel anlam arayışı ile Tanrı ilişkisini, aşk/eros kavramı üzerinden açıklar. Augustinus'un *İtiraflar*'ında temellendirilen düşünce doğrultusunda, bilme arzusu ile aşk (eros) arasındaki ilişki, epistemolojik bir yönelimin ötesine geçerek ontolojik bir eksiklik duygusundan beslenen varoluşsal bir çekime dönüşür; zira Tanrı'yı bilmek istemek, öznenin kendilik bilgisine aşkın bir hakikat aracılığıyla ulaşma arzusunu, yani Tanrı'ya yönelen bir erosu imler.

⁷³ Charles Taylor, *Sources of The Self: The Making of the Modern Identity* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1994), 133-135.

⁷⁴ Plato, "Meno", çev. G.M.A. Grube, *Complete Works*, ed. John M. Cooper (Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc, 1997), 80d.

⁷⁵ Plato, "Meno", 81b-d.

⁷⁶ Augustinus, *İtiraflar*, VIII.8., 245.

⁷⁷ Cary, *Augustine's Invention of the Inner Self*, 140.

⁷⁸ Augustinus, *İtiraflar*, X.8.,302-303-305.

İtirafalarında Augustinus, gençliğindeki dünyevi arzuların ve şehvetin yerini Hristiyanlıkla birlikte ilahi aşk olan “agape”nin aldığını anlatır. Eros’un hakikat arayışında bir sapma olarak kabul edildiği bu dönem, Tanrı’ya olan bağlılık ve dünyevi tutkuların terk edilmesiyle sona erer.⁷⁹ Augustinus, Kutsal Kitap’ta rastladığı “İhtiras ve şehvetin peşinden gitme.” sözleriyle derin bir aydınlanma yaşadığını belirtir. Bu ilahi mesaj, onu bedensel tutkularından arındırarak ruhsal bir dönüşüm geçirmesine ve Tanrı’ya yönelmesine neden olmuştur. O bu durumunu şöyle açıklar: “Cümbüşe ve sarhoşluğa, fuhşa ve sefahate, çekişmeye ve kıskançlığa kapılmayın; Rab İsa Mesih’i giyinin, bedeninize ve bedeninizin şehvani arzularına öncelik vermeyin”⁸⁰ Augustinus, vaftiz olduktan sonra yepyeni bir yola girmiş ve aşk anlayışı değişmiştir. Artık aşk, erostan agapeye dönüşmüş, Tanrı’yı karşılık beklemeden saf bir şekilde sevmek yani agape, onun hayatına anlam katan tek tercihi olmuştur. Augustinus’a göre aşk, insanı gerçek güzelliğe ulaştıran ruhsal bir güç olup kişiyi, duyular dünyasından (*mundus sensibilis*) düşünce dünyasına (*mundus intelligibilis*) yükselterek Tanrı’ya iman etmeye yönlendirir.⁸¹

2.2.2. Tanrısal Çağrıya Cevap: İman

Augustinus’a göre bireyin kendini ve Tanrı’yı bilmesi, imanın ilk adımıyla başlar. Tanrı’ya olan inanç, bilmeye doğru bir çağrıdır ve hafızanın sınırlarını aşmak için Tanrı’nın her zaman bizimle olduğunu kabul etmek gerekir.⁸² Augustinus, bu hususu şöyle açıklar: “*Sen benimleydin, bense seninle değildim.*”⁸³ Augustinus’a göre biz, epistemolojik olarak Tanrı’yla olmasak da Tanrı, ontolojik olarak zaten bizimledir. Bu nedenle, öncelikle Tanrı’nın çağrısına kulak vermeli ve ardından cevaplamalıyız.⁸⁴ Augustinus’un Tanrı’yı bulma

⁷⁹ Augustinus, *İtiraflar*, 66.

⁸⁰ Augustinus, *İtiraflar*, 254.

⁸¹ Seda Özdal, “Aziz Augustinus’ta Tanrı’ya Duyulan Aşk İle Mutluluk İlişkisi”, *Felsefe Dünyası Dergisi* 75 (2022), 467-468.

⁸² Mehmet Taha Tunç, “Augustinus’un Perspektifinden Kendini Ve Tanrı’yı Bilme Meselesi”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 35 (2023), 341.

⁸³ Augustinus, *İtiraflar*, X.27,326.

⁸⁴ Augustinus, *İstencin Özgür Tercihi Üzerine*, çev. Metin Topuz (İstanbul: Say Yayınları, 2015), II.20., 101.

arayışı, Tanrı'nın bilgisine inanç ve sorumlulukla yanıt vermekle başlar. Bu süreç, onun Tanrı'ya olan bağlılığı ve itiraflarında kendini gösterir.⁸⁵

Augustinus'a göre Tanrı'nın inkârı veya yanlış tanımlanması, varlık düzeninin göreliliğini anlamamak ve iyiliği reddetmekten kaynaklanır. Tanrı'yı doğru anlamak için düzenin iyilik temelli olduğunu kavramak gerekir.⁸⁶ Augustinus kötülüğün, insanın seçimlerinden kaynaklandığını ve Tanrı'nın sorumlu olmadığını savunur. Kötülük, ahlaki tercihlere bağlıdır; doğruyu istemek asıl önemli olandır. Tanrı, tüm tasarımların merkezindedir ve insan ilk günah nedeniyle gerçek bilgiye yalnızca akılla ulaşamaz.⁸⁷ Augustinus, insanları dünyaya ve hazlara sevgi duyanlar ile Tanrı'ya gerçek sevgi duyanlar olarak ikiye ayırır. Bir grup Tanrı'yla sonsuz saltanata, diğer grup ise Şeytan'la ebedi cezaya mahkûmdur.⁸⁸ Diğer bir deyişle insanlar, yeryüzü devleti ile Tanrı devleti arasında tercihini yaparak farklı iki anlamın peşinde giderler.

2.3. Tanrı Devleti ve Yeryüzü Devleti: Günah, İrade ve Özgürlük

Augustinus, Tanrı Devleti ile Yeryüzü Devleti arasındaki gerilimi beden ve ruh sevgisi üzerinden açıklar. Bedeni rehber edinenler Yeryüzü Devleti'ni, ruhu rehber edinenler ise Tanrı Devleti'ni kurar. Bu iki farklı sevgi ve yaşam biçimi, iki zıt devletin doğmasına yol açar.

İki devlet, iki farklı sevgiye dayanır: Yeryüzü Devleti, benlik sevgisiyle Tanrı'yı horlarken; Tanrı Devleti, Tanrı'yı sever ve benliği küçümser. Yeryüzü Devleti'nde insanlar izzet arar; Tanrı Devleti'nde ise izzet Tanrı'dan gelir. Yeryüzü Devleti'nde güç yöneticilerden alınırken; Tanrı Devleti'nde güç Tanrı'dandır. Yeryüzü Devleti bedensel zevklere yönelirken; Tanrı Devleti ibadete ve Tanrı'ya yakınlığa odaklanır.⁸⁹

Augustinus, Tanrı Devleti'ni Tanrı'ya duyulan sevgiyle mutluluğa ulaşanlar, Yeryüzü Devleti'ni ise doyumsuz arzularla yaşayanlar olarak tanımlar.

⁸⁵ Augustinus, *İtiraflar*, X.5., 297.

⁸⁶ Gilson, *Ortaçağda Felsefe Patristik Başlangıçtan XIV Yüzyılın Sonlarına Kadar*, 133.

⁸⁷ David Fergusson, *Church, State and Civil Society* (Cambridge, U.K New York: Cambridge University Press, 2004), 30-33.

⁸⁸ Augustine, *The City of God Against the Pagans*, ed. R. W. Dyson (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1998), XIV.1., 581.

⁸⁹ Augustine, *The City of God Against the Pagans*, XIV.28., 632.

Bu ayrım, meleklerin isyanı ve iradelerine göre yaşamayı seçenler arasındaki karşıtlıkla belirir.⁹⁰ Augustinus'a göre Habil ve Kabil'in çatışması, Tanrı Devleti ile Yeryüzü Devleti arasındaki karşıtlığı simgeler. Kabil'in cinayeti, Yeryüzü Devleti'nin ölümlülüğünü ve bölünmesini başlatır.⁹¹ Augustinus, kötülüğü, iyinin yokluğu olarak tanımlar ve kötülüğün, Tanrı'dan uzaklaşan insanın kusurlarından kaynaklandığını savunur. Kötülüğün temeli kibir, merak ve şehvettir. İyi, evrende asıl olan, kötülük ise onun eksikliğidir. İman, insandan kaynaklanan kötülüğü aşarak daha büyük iyiliklere yol açabilir. Tanrı Devleti, bu amaca yönelik bir yapıdır.⁹²

Augustinus, Tanrı Devleti'ne eskatolojik bir işlev yüklemiştir.⁹³ Başka bir ifadeyle Augustinus, "civitas" terimiyle, kilise ve devlet arasında değil, Tanrı'nın rızasına göre yaşayanlar ile kendi arzularına göre yaşayan iki farklı insan topluluğu arasında bir ayrım yapmayı hedefler.⁹⁴

Augustinus'un iki devlet modeli, insan ve diğer varlıkların günah sonrası maceralarını anlatan kavramsal ve metafiziksel şemalardır. Yeryüzü Devleti cehennemi, Tanrı Devleti ise cenneti sembolize eder.⁹⁵ Augustinus, yeryüzü devletini kötü görüp reddetmez. Aksine, insanın günahkâr doğasını kontrol etmek ve güvenliği sağlamak için gerekli bulur. Yeryüzü devleti, kilisenin görevlerini sürdürebilmesi için de zorunludur.⁹⁶ Augustinus'a göre dünyevi devlet bir kötülüktür. Ancak toplumsal düzen ve güvenliği sağlamak için "katlanılması gereken zorunlu bir kötülüktür."⁹⁷ Augustinus'un dünyevi devleti, insanın günahkârlığını vurgulayarak dünyevi otoritelerin bu temelde meşrulaştırılması olarak da görülebilir. Augustinus, devletin biçiminden çok adalet

⁹⁰ Augustine, *The City of God Against the Pagans*, XI. 2. 450.

⁹¹ Augustine, *The City of God Against the Pagans*, XVIII. 2. 826.

⁹² Augustine, *The City of God Against the Pagans*, 13-14.

⁹³ Fergusson, *Church, State and Civil Society*, 40-42.

⁹⁴ John Neville Figgis, "The Political Aspects of St. Augustine's City of God", *American Political Science Review* 15/3 (Ağustos 1921), 439-441.

⁹⁵ W.T. Jones, *Batı Felsefesi Tarihi-Ortaçağ Düşüncesi*, çev. Hakkı Hünler (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006), II/166-167.

⁹⁶ Jean Bethke Elshtain, *Augustine and the limits of politics* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2018), 21-22.

⁹⁷ Robert Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, çev. Alişan Oktay (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 23-24.

ve barışı sağlamaya odaklanır. Yönetim yetkisinin Tanrı'dan geldiğine inanır. Dünyadaki fâni barış ve ölümsüz hayattaki ebedi barış olmak üzere barışı ikiye ayırır. Nihai barışa ulaşmak için önce dünyada barış sağlanmalıdır.⁹⁸ Augustinus'a göre devletin temel sorumluluğu, adaleti ve barışı sağlamaktır. Adalet, insanın başta kendisi olmak üzere dünya ve Tanrı ile doğru ilişki kurmasının koşuludur. Mutlak adil bir devlet mümkün olmasa da devlet düzeni sağlamak ve kaosu önlemek için gereklidir.⁹⁹ Devlete itaat esastır. Çünkü isyan, düzeni bozar ve yöneticileri daha zalim hale getirebilir. Ancak devlet, Tanrı'nın buyruklarına aykırı hareket ederse, vatandaşlar cezayı kabul ederek Tanrı'ya itaat etmelidir. Hristiyanlığın siyasal bir otorite iddiasında bulunmaması ve Roma'nın resmi dini haline gelmesi, Augustinus'un Roma'nın siyasal ihtiyaçlarına uygun bir perspektif geliştirmesinde etkili olduğu iddia edilir.¹⁰⁰ *Tanrı Devleti* adlı eserin yazılmasındaki gayeyi Augustinus şöyle izah eder:

*"... bu sefil dünyayı perişan eden bütün savaşımlardan ve özellikle de Roma şehrinin barbarlar tarafından yağmalanmasından Hristiyan dinini sorumlu tutanların bu düşüncesine bir meydan okumaktı niyetim."*¹⁰¹

Augustinusçu teolojik-politik-teleolojik anlam, geçici olan ile ebedi olan olarak kabul edilen iki şehrin karşıtlığına dayanır.¹⁰² O, yetkin adaletin yalnızca Tanrı Şehri'ne ait olduğunu savunmasına rağmen reel siyaseti gereği, dünya hayatını ve dünyevi iktidarları da özgür iradenin sınanması bağlamında gerekli görür.¹⁰³ Bireyin anlam kazanmasında özgür irade önemlidir. Çünkü insan, iradesini hem iyilik hem de kötülük için kullanabilir. Bu husus, erdemli

⁹⁸ Augustine, *The City of God Against the Pagans*, XIX,17, 947-948.

⁹⁹ Figgis, "The Political Aspects of St. Augustine's City of God", 60-61.

¹⁰⁰ Ferhat Akdemir, "Augustinus'un Devleti İlahî Mi Beşerî Mi?: Tanrı Devleti (De Civitate Dei) Üze Rinden Eleştirel Bir Okuma Denemesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/1 (2024), 326-327.

¹⁰¹ Augustine, *The City of God Against the Pagans*, II.2., 52.

¹⁰² Augustine, *The City of God Against the Pagans*, XVII, 16-XVIII, 21.

¹⁰³ Lokman Çilingir, "Augustinus'ta İki Şehrin Anlamı", *tabula rasa Felsefe & Teoloj dergisi* 43 (2024), 41.

yaşama ve ödül-ceza sistemine anlam katar.¹⁰⁴ Tanrı'dan gelen bir armağan olarak özgür iradenin yanlış kullanımından insanın kendisi sorumludur.¹⁰⁵ Günah işlemek bir zorunluluk değil, özgür iradeyle yapılan bilinçli bir seçimdir.¹⁰⁶ Günah, özgür iradenin bir sonucu olduğundan ceza ile evrenin adil dengesi sağlanır. Tanrı'nın herkesi affetmesi, iyiliği artırmaz; aksine adaletin değerini yok eder.¹⁰⁷

Augustinus'un onto-teolojik evren anlayışında bireyin anlamının şekillendiği etik, siyaset ve özgürlük gibi alanlar, öte dünyada ebedi kurtuluşu temin etme gayesiyle Tanrısal yetkeyi kullananlar tarafından dizayn edilir. Bu nedenle bireyin anlamı, tıpkı Platoncu felsefede olduğu gibi, belirli kişiler tarafından temsil edilen mutlak hakikatlere dayanmalıdır. Burada özgürlük, Kilisenin belirlediği etik ve siyaset doğrultusunda ebedi kurtuluşu hedeflemekten ibarettir.

Her türlü temel ve temsilden uzak, özgürlük temelli bir sosyo-ontolojiye dayalı tekil-çoğul topluluk eksenli Nancy'nin postmodern felsefesinde bireysel anlamın dinamikleri, Platoncu ve Augustinusçu yaklaşımlardan son derece farklıdır.

3. Jean-Luc Nancy'de Anlamın Dağılımı ve Paylaşımı

Nancy, felsefesini özgürlük/varlık sorunu etrafında şekillendirerek "dünyanın anlamı"nı sorgular. Geleneksel dışsallık felsefeleriyle birlikte, çağdaş içkinlik felsefelerini de eleştirir.¹⁰⁸ O, çözümün klasik felsefi yaklaşımlarda bulunmadığını şöyle savunur:

"Felsefe, bizzat, iletişime, kendi sınırlarının ötesinde ve Tanrı'nın sonsuz tözüünün mutlak yabancılaşması olarak bakar. Dolayısıyla Tanrı'nın, sonsuz ayrılığın harareti ve acısı olduğunu kanıtladığı şey için bütün evren, sona erer: ayrılık kutsala içkin hale gelir, Tanrı'nın ölümü kendi yaşamı olarak içe yazılır. Bir anlamda, bü-

¹⁰⁴ Augustine, *On Free Choice of the Will*, çev. Thomas Williams (Indianapolis: Hackett Pub. Co, 1993), 30.

¹⁰⁵ Augustine, *On Free Choice of the Will*, 65-66.

¹⁰⁶ Augustine, *On Free Choice of the Will*, 93-95.

¹⁰⁷ Augustine, *On Free Choice of the Will*, 90-92.

¹⁰⁸ Onur Varolun, *Jean-Luc Nancy ve Tekil Çoğul Ontoloji* (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2021), 9.

tün büyük dinlerimiz, felsefeden ayırt edilemez konumdadır: yani dinin hedefi ve durağı olarak onto-teolojik bir sondan.”¹⁰⁹

Nancy, tanrısallık içeren çağdaş içkinlik felsefelerinin dönüşüm arzusuna yanlış yanıt verdiğini ve dinsel-mitolojik unsurlar barındırdığını, krizlerin kesin bir sonuca ulaşmadığını, sadece farklı biçimlerde tekrarlandığını iddia eder.¹¹⁰ Mutlak hakikat iddiasına karşı çıkan Nancy’nin felsefesinde anlam, sürekli gelişen ve tamamlanmayan bir konudur.

Nancy, varlığın anlamını sınırlamak yerine onu dinleyip özgür bırakan bir düşünce geliştirir. Fenomenolojiyi eleştirirken dünyayı, “anlamın mutlak ufku” olarak gördüğü için takdir eder. İçkinliği özneye değil, dünyaya ait sayar.¹¹¹ Nancy’nin anlam arayışında, Merleau-Ponty(1908-1961)’nin beden ve duylara dair görüşleri etkili olmuştur. Ponty, mekânı bedenle bir görür ve düşüncenin bedensel deneyimle iç içe olduğunu savunur.¹¹² Ponty “göz”e öncelik verirken, Nancy için beden ve imge ilişkisini belirleyen en temel duyu organı “dokunma”dır. Anlamın oluşmasında Nancy için dokunma duyusu özel bir yere sahiptir. O, dokunma duyusunun diğer duylardan üstün ve birleştirici bir rolünü şöyle ifade eder:

“Hepimiz bedensel duylarımız ve algılarımız üzerinden anlamlı bir dünya deneyimliyoruz. Bu algılar indirgenemez şekilde çoğul ve birbirlerine dokunur haldedir. Bu nedenle dokunma nancy için basitçe beş duyu organından biri değil algılamanın özellikli dışa açılımı ve genel genişlemedir. Dokunma bir bedeni algılama ile şekillendirir. O basitçe duyların corpusudur.”¹¹³

¹⁰⁹ Nancy, *The Inoperative Community*, 128.

¹¹⁰ Jean-Luc Nancy, *The Gravity of Thought* (Atlantic Highlands, N.J: Humanities Press, 1997), 13-14.

¹¹¹ Patrick Roney, “The Outside of Phenomenology: Jean-Luc Nancy on World and Sense”, *South African Journal of Philosophy* 32/4 (02 Ekim 2013), 341-343.

¹¹² Maurice Merleau-Ponty, *Göz ve Tin*, çev. Ahmet Soysal (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 55-59.

¹¹³ Ian James, *The Fragmentary Demand: An Introduction to the Philosophy of Jean-Luc Nancy* (Stanford, Calif: Stanford Univ. Press, 2006), 216.

Nancy'ye göre dokunma, içsel ve dışsalın kesiştiği, mesafenin kapanmadığı bir deneyimdir. Özneye ait değil, duyular ve anlamın birleşimidir; varoluş ve anlam üretme sürecinin bir parçasıdır.¹¹⁴

3.1. Anlam Üreten Beden

Nancy'ye göre beden, anlam arayışında merkezi bir rol oynar. Beden hazla yeniden şekillenir, acı ise ruhsal dönüşüm yaratır. Hareket, dışsal uyaranlara verilen tepki olarak ortaya çıkar ve bu etkileşim, farklı anlamların ve yaşam biçimlerinin gelişmesini sağlar.¹¹⁵ Bedenin gücü, maddelerin nüfuz edilemezliğinden kaynaklanır ve bedenler arasındaki yabancılık, etkileşimin temelini oluşturur. Hem bireyin hem de dünyanın anlamı dışarıdadır ve her şeyin ötesindedir.¹¹⁶

Bedenler, ruhun yabancılığı nedeniyle birbirine yabancıdır. Dokunmak, yakınlık korkusuyla engellenir. Ancak tüm bedenler birbirine dokunur ve dünya bedenlerin etkileşimiyle şekillenir.¹¹⁷ Emmanuel Levinas (1906- 1995), bedenlerin her zaman başkalarıyla birlikte var olup anlam kazandığını söyler. “İle” bağlacı, ego/ben ile başkası arasındaki ilişkiyi ifade eder. Benlik, içsel durumlarıyla değil, sürekli olarak başkasıyla ilişki içindedir. Levinas bunu “*en baştan beri yalnız değilsiniz*” cümlesiyle dile getirir.¹¹⁸

Nancy, “bir”in eksiklik olduğunu ve yalnızlıkta yok olduğunu söyler. Beden, değişken ve yabancı bir varlık olup arzulara ve ihtiyaçlara yanıt verir; varlık, arzu sayesinde anlam kazanır.

Nancy, beden üzerinden bireyin anlamını, fenomenoloji ve arkeoloji arasında bir kavramsal alan olarak tanımlar. Dokunma, bu alanı keşfetmek için kritik bir kavramdır. Felsefe tarihindeki sabit anlam arayışını, bir illüzyon

¹¹⁴ Jean-Luc Nancy, *On the Soul.Corporis*, ed. John D. Coputo (New York: Fordham University Press, 2008), 131.

¹¹⁵ Ata Demir, *Jean-Luc Nancy'nin Siyaset Felsefesinde Çoğulculuk ve Demokrasi* (Ankara: Tezkire Yayınları, 2023), 90-91.

¹¹⁶ Jean-Luc Nancy, “Haz Bedeni”, ed. Şeyda Öztürk, çev. H. İ. Mavituna, *Jean-Luc Nancy: Felsefe'de Eros-Cogito* 85 (2016), 60-66.

¹¹⁷ Nancy, “Haz Bedeni”, 60-66.

¹¹⁸ Emmanuel Lévinas, *Time and the Other: And Additional Essays*, çev. R. Cohen (Pittsburgh, Pennsylv.: Duquesne Univ. Press, 1987), 40.

olarak görür. Bedensel anlam, tek bir bedenin değil, bedenler arasındaki sürekli çatışma ve dönüşümün bir sonucu olarak ele alınır. Beden, ne Kant(1724-1804)'ın ne de Heidegger(1889-1976)'in tanımladığı şekilde sabit bir anlam taşır, bu konuda her açıklama yetersiz kalır.¹¹⁹ Nancy, anlamın sürekli parçalanmasında ve yeniden şekillenmesinde bedenin merkezi bir rol oynadığını ifade eder. Beden, klasik anlamlardan bağımsız olarak, sürekli anlamlandırma çabalarımıza meydan okur. Bu husus, anlamın *tekil-çoğul-olma* halini ifade eder. Nancy, anlam ile anlamlandırma arasındaki farkı ve bedenin her daim anlam arayışını şöyle ifade eder:

*"Bedenlerin anlamını her sorgulamaya çalıştığımızda, temas ettiğimiz şeylerin anlamının farkına varmayı her istediğimizde, dünyanın nesnelerini bir anlamlılık biçiminde her kavradığımızda; bedenlerin anlamını değil, yalnızca onlara verdiğimiz anlamlılığı, mevcut olmayan görünümü buluruz."*¹²⁰

Nancy'ye göre beden, sınırsızca açılan, sürekli dönüşen bir varlık olup kökensizliğin bir tezahürüdür. İçsel ve dışsal sınırlarını aşarak imkânsızlıkları gözler önüne serer ve yabancı bir deneyim olarak varlığını devam ettirir. Beden, içkinlik ve dışsallık arasındaki dengeyi sağlar. Bu denge bozulduğunda varlık kaybolur.¹²¹ Nancy, Descartes(1596- 1650)'ın *egosunu* yeniden yorumlar ve bedenin bana yabancı olarak var olması gerektiğini savunur. Beden, anlam arayışında bir arzu nesnesi olarak dokunma yoluyla anlamlandırılır. Yara açma gibi sapkın davranışlar, bedeni anlamaya yönelik çabalarlardır. Nancy, bedeni bir plastik maddeye benzeterek yaratmanın üç özelliğini açıklar: mad-desellik, yoğunluk ve aşkınlık. Yaratma, hiçbir hiyerarşi ya da içsel/dışsal belirleyici ilkeye dayanmaz, tamamen materyalist ve anlık bir süreçtir.¹²²

Nancy, bedenin anlamının klasik bir şekilde açıklanamayacağını savunur. Beden, belirli bir yükleme sığmayan, sürekli bir veriliş içinde olan bir varlık

¹¹⁹ Jean-Luc Nancy, *The Sense of the World*, çev. Jeffrey S. Librett (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997), 62-63.

¹²⁰ Andre Potesta, "Dengenin Baş Döndürücülüğü: Jean-Luc Nancy ve Bedenler Düşüncesi", *Monokl Dergisi: Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar* 10 (2010), 220.

¹²¹ Douglas Morrey, "Open Wounds: Body and Image in Jean-Luc Nancy and Claire Denis", *Film Philosophy* 12/1 (2008), 11-12.

¹²² Nancy, *On the Soul.Corporis*, 65-66.

olarak, anlamın verilişiyle ilişkilidir. Bedeni anlamak için anlamın kendisinden ziyade, anlamın verilişine odaklanmak gereklidir. Nancy, bedeni Kant ve Heidegger'in görüşlerini birleştirerek mekânsallık ve yerellik üzerinden kavrar. Beden, genel anlamlardan ziyade, özgün ve yerel bir deneyim olarak verili temellerden yoksun ve her tür anlamın ötesindedir.¹²³

3.2. Anlamın Merkezietçi Yapısının Eleştirisi Olarak Temelsiz Özgürlük

Nancy, özgürlüğü sürekli bir seçim süreci ve düşünceyi de bir anlam arayışı olarak tanımlar. Özgürlük, anlaşılan ile anlaşılamayan arasında anlam üretme sürecidir. Hakikat, bir imge olarak geri çekilirken, her karşılaşmada kimlik yeniden şekillenir ve düşünce, tanımlanabilirliğin ötesinde sürekli değişir.¹²⁴

Nancy'ye göre tanımlanabilir olan, düşüncenin alanına girmez. O, anlamın her zaman anlaşılamaz olanın düşünme süreci olduğunu şöyle izah eder:

*"Düşünce, "anladığı" ölçüde, kendi has sınırını anlamaz ve anlamadığı şeye dair hiçbir şey anlamaz: bir tür "anlaşılamazlığın anlaşılması"nı kendi dolayım-larnası da kılmaz. Ama şu var ki burada mesele artık anlaşılabilirlik ve anlaşılamazlık değildir. Her ikisi de zorunluluktan ileri gelirler, oysa düşünce özgürlüğün eline bırakılmıştır. Anlamaya ve onun karşısına tabi değildir."*¹²⁵

Nancy, özgürlüğü özerk öznelliğin bağımsızlığı olarak değil, varoluşun temelinde yer alan bir süreç olarak tanımlar. Özgürlük, varoluşa gelişin temelsizliğinden doğar ve ilişkiler aracılığıyla açığa çıkar. Özgürlüğün kaynağı, her şey olma potansiyelidir. Nancy'nin ifadesiyle: "Özgürlük, ideası olmayanın olgusalılığıdır."¹²⁶

Nancy, özgürlüğü varlığa gelişin saf deneyimi olarak ve mekâna dayalı bir açığa çıkış olarak tanımlar. Bu özgürlük, her deneyimde yeniden şekille-

¹²³ Potesta, "Dengenin Baş Döndürücülüğü: Jean-Luc Nancy ve Bedenler Düşüncesi", 221-223.

¹²⁴ Jean-Luc Nancy, *Özgürlük Deneyimi*, çev. Aziz Ufuk Kılıç (İzmir: ARA-lık Yayınları, 2006), 71-74.

¹²⁵ Nancy, *Özgürlük Deneyimi*, 75.

¹²⁶ Nancy, *Özgürlük Deneyimi*, 66.

nen ve şeylerin kendisi olarak yaşanmasını sağlayan bir süreçtir. Klasik özgürlük anlayışlarının aksine, özgürlük mutlak bir ifade değil, bir çağrıdır. Nancy'nin ifadesiyle: "özgürlük, özgürlükten de özgürdür. Bu yolla özgür olmak için özgürdür."¹²⁷

Bireyin anlam arayışında dünya, her an yeniden yaratılmalıdır; sabit yasalar veya tahminler onu ölçemez. Bu, dünyayı kabul ederken ona karşı durmayı gerektirir ve sürekli bir dönüşümle çelişisini taşır. Aynı zamanda ne yapılacağını bilmemeyi ve dünyaya ait olmayan hiçbir şeyi yapmamayı zorunlu kılar.¹²⁸

3.3. Tekil-Çoğul Anlam

Nancy'nin felsefesinde, bireyin anlamı çoklu ve kökensel bir ortaklık içinde mümkündür. Her konum, bir "ile" aracılığıyla var olur ve hiçbir çokluk tek bir bütüne indirgenemez. Topluluk, kendi tutarsızlığına rağmen ona ait olma imkânı sunar. Varlık, aradalıkla şekillenir ve "ile olmak" ayrılmaz bir nitelik olarak basit bir ekleme değildir.¹²⁹ Aynı zamanda "ile" yalnızca bir farksızlık durumu yaratmaz, çünkü birlikte-görünme, öznelerin sadece bir arada bulunmasına indirgenemez.¹³⁰

Nancy'nin "konumlanış" kavramı, birlikte olmanın benzersizliğini ve "tekil çoğul" bir kurulumu ifade eder. Bu birlik, bir bütünlükten yoksun, ortak bir uzamda var olur ve tekillikler, farklılık içinde ortaklık kurar. Varlık, bireysel ya da ortak bir benlikten ziyade, mesafeli bir yakınlık olarak var olur.¹³¹ Tekillikler, *tözleşmeden* ve *bütünleşmeden* bir uzamsızlık içinde var olur; farklı olmalarına rağmen eşittirler. Her biri, eşit kökenlerle ölçülür ve bu, ek-sik bir öz olmayıp, tutarsız bir çokluk¹³² olduğunu Nancy şöyle açıklar:

"Dışa serilmiş olan, yakalanabilen bir şey değildir. Onların sunu-

¹²⁷ Nancy, *Özgürlük Deneyimi*, 105.

¹²⁸ Jean-Luc Nancy, "Ne yapmalı", çev. Seliim Karlıtekin, *Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar*, ed. Volkan Çelebi (İstanbul: MonoKL Yayınları, 2011), 483.

¹²⁹ Nancy, *Being Singular Plural*, 30.

¹³⁰ Nancy, *Being Singular Plural*, 59.

¹³¹ Nancy, *Being Singular Plural*, 96.

¹³² Oleg Domanov, "Nancy ve Badio'da Konum-lanış ve Sunum: Çoklu-Olma", ed. Volkan Çelebi, çev. Merve R. Tapınç, *Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar: MonoKL*, 5/10 (2011), 100-101.

*mu bir "edim" ve "Varlık'ın tanıklığıdır." Önceden verili olan hiçbir şey böylesi bir topluluğun bir araya gelişini düzenleyemez."*¹³³

Heidegger'e göre zamanın özü bireyselleşmedir ve insanın varlığı, zamansal mevcudiyetinde köklenir. Zamansallık, her varoluşu tekil ve anlamlı kılan bir imkândır.¹³⁴ Nancy, ait olma ve konumlanışın, kökenlerin çokluğunun bir yansıması olduğunu ifade eder. "İle" bu çokluğu bir araya getirir ancak seçimler durumu değiştirebilir. Zorlama, toplulukların özdeşliğini dönüştürme gücüne sahiptir, bu nedenle hiçbir özdeşlik kalıcı değildir.¹³⁵ Nancy, ait olmayı temsilsiz ve tutarsız bir çokluk olarak şöyle tanımlar.

*"Birlikte olmak aynı zamanda/seferde olmaktır. (...) Varlık, tutarlı değildir çünkü sürekli yaratılmaktadır. Anlam, (Nancy'ye göre her zaman ortak olan) hiçbir zaman tanımlanamaz. Konum-lanış basitçe bir farklılaşma değildir. Bir fiildir, zamansaldır: olmak, tutarlılığın ismi değildir; o konum-lanış fiilidir."*¹³⁶

İle-olma, sabit bir özden bağımsız olarak tekilliklerin geçici birleşimidir. Varlık, sürekli bir dönüşüm içindedir ve özün durağanlığını her an aşar. Nancy, görünüşün yalnızca kendi yansımasını sergilediğini ve toplumun, çoklu tekilliklerin etkileşimine açık anlamlar doğrultusunda biçimlendiğini ifade eder.¹³⁷

3. 4. Anlamın Sürekli Yaratımı: Demokratik Ortaklık

Nancy'ye göre sabit bir sistem olmaktan ziyade, sürekli değişen ve gelişen bir yapı olarak görülen demokrasi, bireylerin kendilerini anlamlandırmasında önemli bir yere sahiptir. Demokrasi, birlik yerine ilişkiler ağına dayanır ve farklılıkları ortadan kaldırmak yerine onlara fırsat tanır.¹³⁸

¹³³ Domanov, "Nancy ve Badio'da Konum-lanış ve Sunum: Çoklu-Oлма", 100.

¹³⁴ Martin Heidegger, *The Essence of Human Freedom: An Introduction to Philosophy*, çev. Ted Sadler (London: Continuum, 2002), 90.

¹³⁵ Domanov, "Nancy ve Badio'da Konum-lanış ve Sunum: Çoklu-Oлма", 100.

¹³⁶ Nancy, *Being Singular Plural*, 96.

¹³⁷ Nancy, *Being Singular Plural*, 68-71.

¹³⁸ Jean-Luc Nancy, *Demokrasinin Hakikati*, çev. Murat Erşen (İstanbul: MonoKL Yayınları, 2010), 48.

Nancy'nin felsefesinde "olma" hem bireysel hem de kolektif bir nitelik taşır; bu durum özdeşliği sorgulayan, hem belirsiz hem de net bir varlık anlayışını oluşturur. "Tekil-çoğul" ya da "çoğul-tekil" olma, varlığın özünü oluştururken, aynı zamanda bu özün bozulmasına ya da yerinden edilmesine yol açar. Olma, tekil-çoğul olmadan önce var olmadığı için, sabit bir *töz* bulunmaz.¹³⁹ Nancy, açık varoluş olarak tekil varlığın anlamını şöyle açıklar:

*"Tekil, bir öz benliğin kendisiyle ilişkisi bakımından "özne" olmayan bir ego'dur. Bir "ben" in kendisiyle ilişkisinden farklı bir kendiliktir. Ne "ben" dir, ne "sen"; ayırmda ayırt edildir, ölçülülüğün ölçüsüdür. Varlığın kendisinden itibaren ve ayrıca kendisi içinde olmasıdır ve olmanın yalnızca parça halinde meydana geldiğini doğrulayan, parça parça varlıktır."*¹⁴⁰

Nancy "ile-olma"yı tekilerin bir araya gelip varlık oluşturması olarak açıklar. Bu birleşim, toplum veya topluluk oluşturmaz. Her tekilik sadece kendisi olarak birlikte var olur.¹⁴¹ Birlikte olmanın her zaman bir bağ oluşturmadığını vurgulayan Nancy, ortak varoluşun yalnızca fiziksel yakınlıkla sağlanamayacağını, aksine ilişkilerin çoğu zaman fark edilmeden, mekân ve varlıklar arasındaki dinamik etkileşim içinde şekillendiğini belirtir. O, nesnelerin ancak bir araya geldiklerinde anlam üretebildiğini ifade eder.¹⁴²

Değerlerden bağımsız bir birletelik ve anlam arayışı, her daim çatışma ve uyumsuzluk barındırır. İktidarsızlıktan güç alan bu süreç hem riskler hem de fırsatlar barındırır. Ortak dünyanın anlamını geliştirmeye yönelik bu politika, kesin ve hazır bir anlam sunmak yerine, birlikte yaşamı mümkün kılan "ile"nin belirsizliğini öne çıkarır.¹⁴³ Etik ve politik düzlemde etkileşim yataydır. Çünkü hiyerarşik yapılar "ile" kavramına ters düşer. Nancy'nin "ile" üze-

¹³⁹ Nancy, *Being Singular Plural*, 28.

¹⁴⁰ Nancy, *Being Singular Plural*, 33.

¹⁴¹ Jean-Luc Nancy, "Tekil Çoğul Olma/Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar", ed. Volkan Çelebi, çev. Bilge Akçora, *MonoKL* 5/10 (2011), 447.

¹⁴² Jean-Luc Nancy, "İle Olmak ve Demokrasi", çev. Atakan Karakış, *Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar*, ed. Volkan Çelebi, 10 (İstanbul: MonoKL Yayınları, 2011), 415.

¹⁴³ Baptist Gabriel, "Anlam Açılımı Karşısında Demokrasi. Sonsuzun İçlenmesi ve Dışlanması", ed. Volkan Çelebi, çev. Önay Sözer, *Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar/MonoKL* 5/10 (2011), 567.

rine geliştirdiği demokrasi, herkesin bir arada olma olasılığının kabul edildiği bir düşünce olduğundan otoriteyle özdeşleşmez.¹⁴⁴

Demokratik ortaklık, tekil varlıkların sınırdan terk edilmesiyle oluşur ve çağdaş demokrasinin sınırları hiçbir irade tarafından düzenlenemez. Siyaset, tekiler arasındaki sürekli dolaşım ile şekillenir. Sınır, yalnızca paylaşılan bir alan olup, toplum her zaman ortak bir varlık oluşturur. Tekil varlık, yalnızca kendi başına var olamaz. Nancy'ye göre insan, doğa ya da özerk bir varlık değil, doğa anlayışlarına meydan okuyan bir varoluşla tanımlanır. Demokrasinin ruhu, insanın doğasına dayanmaz. İnsan, sürekli açılan ve sınırsızca var olabilen bir varlık olarak ortaya çıkar.¹⁴⁵ Demokrasi, insanı hem kendi kaderinin efendisi yapar hem de toplumsal yaşamın zorunluluğuna yönlendirir. Toplumun oluşturduğu arzu ve düşünceler, doğuştan gelen duyguların önünde olmalı ve bireylere siyasetin temelini unutturacak bir özgürlük sunulmalıdır. Nancy, demokrasinin gerçek anlamının “ortaklaşıcılık” olduğunu savunur. Dışsal iktidar müdahaleleriyle toplumsallığı sağlamaya çalışmak, gerçek birlikte var olmanın çözümü değildir. Demokraside, ortak anlam ve deneyim kurulamaması, bir yandan ortak varlığı mümkün kılarken diğer yandan toplumun temellerini sarsar. Nancy'nin yaklaşımında kendine yeterlilik iddiası, etnosentrik kapanma ve ötekinin deneyimini görmezden gelmek, demokrasinin temelini zayıflatır.¹⁴⁶

Nancy'de demokrasi, kurucu bir ilke olmaktan uzaktır ve anarşi ile benzer bir anlam taşır. Halkın üzerine kalıcı bir sistem inşa edilemez. Demokratik anayasalarda sürekli değişim ve yenilenmeye maruz kalan hukuk, temelsizdir. Bu nedenle demokrasi, aşkın bir ilkeye dayandırılmaz ve insan doğasının olmaması üzerine temellendirilir veya temelsiz olarak durur.¹⁴⁷

4. Bireyin Anlam Arayışında Tarihsel ve Felsefi Dönüşüm

4.1. Platon'dan Augustinus'a: Metafizikten Teolojiye Geçiş

¹⁴⁴ Jean-Luc Nancy, *The Truth of Democracy* (New York: Fordham University Press, 2010), 29.

¹⁴⁵ Nancy, *The Truth of Democracy*, 15-16.

¹⁴⁶ Alphonso Lingiz, *Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997), 98.

¹⁴⁷ Jean-Luc Nancy, “Finite and Infinite Democracy”, ts., 65-66.

Platon'a göre hakikat, değişime tabi değildir; ezelden beri var olan ve mutlak gerçekliği barındıran İdealar dünyasındadır. Anlam, aklın kesin ve değişmez gerçekliğe yönelmesiyle şekillenir; özellikle "iyi ideası", hem bilginin kaynağı hem de erdemli bir yaşamın temel dayanağıdır. Filozof, akıl aracılığıyla hakikati idrak eder ve hem bireyin hem de toplumun yolunu aydınlatır; adil bir devlet düzeni kurarak toplumsal uyumu temin eder. Erdemle yoğrulmuş bir ruh, sadece bu dünyada değil, ölümün ötesinde de anlamlı bir varoluşa erişir.

Augustinus, Platon'un metafiziksel hakikat anlayışını teolojik bir perspektifle yeniden yorumlar ve şekillendirir. Ona göre hakikat, Tanrı'nın özünde bulunur ve gerçek anlam ancak Tanrısal hakikate iman etmekle kavranabilir. İnsan aklının sınırlı çabası hakikati kavramakta yetersizdir; ona ulaşmak ancak imanla mümkündür. Maddi dünya, Tanrısal iradenin bir yansıması olup anlam, Tanrı'nın yaratılıştan ortaya çıkan hikmetiyle biçimlenir.

Mutlak iyilik yalnızca Tanrı'ya mahsustur. İnsanın iyiliği ise Tanrı'ya olan inancı ve ona uygun davranışlarıyla şekillenir. Bireyin anlam arayışı, Tanrı ile birleşerek nihayete erer. Hakikate ulaşan insan, manevi huzura kavuşurken aynı zamanda toplumsal sorumluluklarını da yerine getirir. Böylece Platon'un akılsal hakikat anlayışı, Augustinus'ta teolojik bir temele dayanarak ilahi bir rehberlik biçiminde şekillenir.

4.2. Augustinus'tan Nancy'ye: Tanrısal olandan İlişkiselliğe Anlamın Evrilen Algısı

Augustinus'a göre anlam, Tanrı'da gizlidir. Birey, imanla bu hakikate ulaşarak gerçek mutluluğa kavuşur. İnsan, dünyevi tatminsizlikleri aşarak Tanrı'nın ışığında içsel huzura ulaşır. Platoncu bir bakışla hakikatin duyular ötesinde olduğunu savunan Augustinus, bireyin anlam arayışını manevi bir yolculuk olarak değerlendirir.

Çağdaş filozof Nancy, anlamı teolojik ve metafizik temellerden koparak, bireyin bireyin kendisi ve onun ile-olma halleri veya tercihleri olarak ele alır. Evrensel ve mutlak hakikatlerin reddedilmesiyle anlam, bireysel ve toplumsal etkileşimlerde sürekli olarak şekillenen, çok katmanlı bir olguya dönüşür. Nancy'ye göre anlam, herhangi bir öz ya da yasa tarafından sabitlenemez. Birey, anlamı sürekli olarak yeniden inşa etmek zorundadır.

Görüldüğü üzere perspektiflerin değişimiyle anlam, Tanrı merkezli evrensel bir yapıdan, bireysel ve toplumsal dinamiklere dayalı göreceli bir anlaşıya dönüşmektedir. Augustinus'ta imanla kazanılan anlam; Nancy'de mutlak referanslardan bağımsız olarak varoluşun akışında sürekli yenilenir.

Sonuç

Kanaatimizce bireyin anlam arayışı, insanın kendini bilme ve tanıma yolculuğudur. Çünkü anlam, genellikle bireyin içsel dünyasını keşfetmesiyle şekillenir. Bu süreç bireyin kendi değerlerini, inançlarını, korkularını ve arzularını sorgulamasıyla başlar. Söz konusu sorgulamanın önemli temsilcilerinden Platon, bireyin hakikate ulaşma sürecinde geçirdiği dönüşümü merkeze alır. Ona göre insanın anlam arayışı, duyuşal dünyanın ötesine geçerek evrensel ve değişmez gerçekliği kavrama çabasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu süreç yalnızca entelektüel bir keşif değil, aynı zamanda ruhsal ve ahlaki bir olgunlaşmadır.

"Mağara Alegorisi", bireyin hakikati arayışındaki temel engelleri ve bunları aşma sürecini simgeler. Zincirlenmiş bireyler, duyuşal dünyanın sınırları içinde kaldıklarında gerçekliği yalnızca gölgelerden ibaret sanırlar. Ancak içsel bir uyanış yaşayan ve hakikate ulaşma cesareti gösteren kişi, mağaradan çıkarak asıl gerçekliği kavrar. Platon, bu alegoriyle bilginin dışarıdan edinilen bir unsur değil, insan ruhunda zaten var olan hakikatin hatırlanması olduğunu vurgular.

Platon'un "iyi ideası" kavramı, bireyin anlam arayışında merkezi bir rol oynar. Bilgiye ulaşmak yeterli değildir. Birey, en yüksek iyiyi aramak ve ona yönelmek zorundadır. Bu, salt zihinsel bir çaba değil, aynı zamanda ahlaki gelişimi de gerektiren bir süreçtir. Hakikati gören ve erdeme ulaşan birey, yalnızca kendi varoluşsal amacını gerçekleştirmekle kalmaz aynı zamanda toplumu dönüştürerek daha adil bir düzenin oluşmasına katkı sağlar. Platon'un filozof-kral anlayışı da bu düşüncenin bir yansımasıdır: Bilge kişi, hakikati kavradığında onu yaşama yansıtmalı ve topluma rehberlik etmelidir.

Bireysel anlam arayışı, yalnızca kişinin kendisini tatmin etmesiyle sınırlı değildir; aksine, bu arayış toplumsal düzenle uyumlu olmalıdır. Bireyin kendini tanıma ve hakikate yönelme süreci, yalnızca bireysel mutluluğu değil, aynı zamanda daha dengeli bir toplumun oluşumunu da mümkün kılar.

Sonuç olarak Platon'un felsefesi, bireyin anlam arayışını akıl yoluyla hakikate ulaşma süreci olarak ele alır. Bilgi edinme, yalnızca zihinsel bir faaliyet değil aynı zamanda ruhsal ve ahlaki bir olgunlaşmadır. İnsan, duyuşal dünyanın ötesine geçerek hakikati kavradığında, bu bilgiyi yaşama yansıtarak hem kendi varoluşunu hem de toplumsal yapıyı dönüştürebilir. Kanatımızca Platon'un anlam arayışı, yalnızca kişisel bir mesele olmayıp aynı zamanda evrensel ya da Tanrısal bir düzenin arayışdır.

Augustinus'un düşüncesinde anlam, Tanrı ile kurulan ilişki çerçevesinde şekillenir. İnsan, içsel bir boşluk ve tatminsizlik hissiyle yaşar ancak bu eksiklik, dünyevi deneyimlerle giderilemez. Gerçek anlam, yalnızca Tanrı'da bulunabilir ve insanın ruhsal dönüşümü bu hakikate yönelmesiyle gerçekleşir. Tanrı ile kurulan bağ, bireyin derin huzuru ve varoluşsal anlamı keşfetmesini sağlar.

Augustinus'a göre dışsal dünyada anlam arayışı tatminsizlikle sonuçlandığında insan, içsel huzuru Tanrı ile olan ilişkisi sayesinde bulur. Bu süreç, yalnızca entelektüel bir sorgulama değil aynı zamanda ruhsal bir dönüşüm ve ahlaki olgunlaşmadır. Birey, anlam arayışında dünyevi sınırları aşarak içsel bir dönüşüm geçirir. Tanrı ile birleşmek, sadece bir bilgi edinme süreci değil, varoluşun özüne ulaşma ve manevi tamamlanma yoludur. Bu yolculuk, insanın kendisini tanımasını, dünyevi tatminsizlikleri aşmasını ve gerçek huzura erişmesini sağlar.

Kanatımızca Augustinus'un bireysel anlam arayışına bakışı, Platon'un akıl ve iyiye yönelme anlayışıyla benzerlik gösterir. Her iki düşünür de bireyin anlam arayışını, bir ruhsal gelişim ve ahlaki olgunlaşma süreci olarak görür. Ancak Augustinus, bu süreci Tanrı ile kurulan bağ üzerinden tanımlar ve insanın gerçek anlamına ancak ilahi bir ilişki içinde ulaşabileceğini savunur.

Oysa Nancy, anlamın sabit bir olgu olmadığını, aksine sürekli bir yaratım ve dönüşüm süreci içinde şekillendiğini savunur. Bireyin anlam arayışı, yalnızca içsel bir keşif değil, toplumsal etkileşimler ve farklılıkların bir araya gelmesiyle oluşan dinamik bir süreçtir. Nancy'nin "ile-olma" kavramı, bireyin anlamı tek başına değil, diğerleriyle kurduğu ilişkiler aracılığıyla ürettiğini gösterir. Anlam, bireylerin birbirleriyle olan bağları ve bu bağların dönüşümü üzerinden sürekli yeniden şekillenir.

Diğer iki düşünürden farklı olarak Nancy'nin felsefesinde beden, anlamın üretiminde temel bir unsurdur. Duyusal deneyimler, özellikle dokunma, bireyin hem kendisiyle hem de başkalarıyla kurduğu ilişkileri belirler. Bu süreç, anlamın durağan değil, bedensel etkileşimler yoluyla sürekli değişen bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyar. Birey, yalnızca zihinsel bir kavrayışla değil, bedensel ve toplumsal deneyimleri aracılığıyla anlamı keşfeder ve dönüştürür.

Nancy, özgürlük ve demokrasiyi de bu dinamik bağlamda ele alır. Özgürlük, sabit bir temele dayanmak yerine, bireylerin birbirleriyle olan sürekli ilişkileri içinde anlam kazanır. Demokrasi, bireylerin farklılıklarını kabul ederek ortak bir anlam üretme süreci olarak görülür. Bu bağlamda bireysel anlam arayışı, yalnızca öznel bir tatmin değil, aynı zamanda kolektif bir varoluşun parçasıdır.

Özetle, Nancy, bireysel anlam arayışını yalnızca içsel bir süreç olarak değil, toplumsal ilişkiler, beden ve duyusal deneyimlerin etkileşiminde şekillenen dinamik bir olgu olarak görür. Bu bakış açısı, anlamı bireyin tek başına keşfettiği sabit bir hakikat olarak gören Platon ve Augustinus'un yaklaşımlarından farklıdır. Anladığımız kadarıyla Platon ve Augustinus, bireyi tümel kavramlar içinde konumlandırarak anlam ararken; Nancy, tümel ya da temel referanslara dayanmayan bir tekil-çoğul varoluş kipliği, anlık ve dolaysız anlam üretimini incelemektedir. Bu yaklaşımın nedeni, aşkın ya da önceden verilmiş anlam dizgelerinden, evrensel hakikat iddialarından ve sabitlenmiş politik genelleştirmelerden uzak durarak, ilişkisel ve çoğul bir toplumsallık biçimi üzerinden cemaat ya da topluluk tahayyülü içinde bireyin anlam arayışını mümkün kılmaktır.

Kaynakça

Akdemir, Ferhat. "Augustinus'un Devleti İlahî Mi Beşerî Mi?: Tanrı Devleti (De Civitate Dei) Üze Rinden Eleştirel Bir Okuma Denemesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/1 (2024), 305-331. <https://doi.org/10.33415/daad.1387756>

Augustine. *On Free Choice of the Will*. çev. Thomas Williams. Indianapolis: Hackett Pub. Co, 1993.

- Augustine. *The City of God Against the Pagans*. ed. R. W. Dyson. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 1998.
- Augustinus. *Confessiones*. çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.
- Augustinus. *De Magistro*. ed. J.P. Minge. Paris: Patrologia Latina, 1877.
- Augustinus. *İstencin Özgür Tercihi Üzerine*. çev. Metin Topuz. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Augustinus. *İtirafılar*. çev. Çiğdem Dürüşken. Kabalcı Yayınevi, 2010.
- Augustinus. *Soliloquies*. ed. J.P. Minge. Paris: Patrologia Latina, 1886.
- Augustinus. *Tanrı Devleti*. çev. Saffet Babür. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Cary, Phillip (ed.). *Augustine's Invention of The Inner Self: The Legacy of A Christian Platonist*. Oxford New York: Oxford University Press, 2000.
- Collingwood, R.C. *Doğa Tasarımı*. çev. Dinçer Kurtuluş. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1999.
- Cornford, F.M. *Platon'un Bilgi Kuramı*. çev. Ahmet Cevizci. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989.
- Çilingir, Lokman. "Augustinus'ta İki Şehrin Anlamı". *tabula rasa Felsefe & Teoloj dergisi* 43 (2024).
- Demir, Ata. "Hangi Adalet, Kime Göre Neye Göre?" (JSHSR) *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi* 7/62 (2020), 3470-3486. <https://doi.org/DOI:https://doi.org/10.26450/jshsr.2196>
- Demir, Ata. *Jean-Luc Nancy'nin Siyaset Felsefesinde Çoğulculuk ve Demokrasi*. Ankara: Tezkire Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Demir, Ata. *Platon'da Adalet Kavramının Temellendirilmesi*. Yayımlanmamış: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Domanov, Oleg. "Nancy ve Badio'da Konum-lanış ve Sunum: Çoklu-Olma". ed. Volkan Çelebi. çev. Merve R. Tapınç. *Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar: MonoKL*, 5/10 (2011), 94-105.

- Elshtain, Jean Bethke. *Augustine and the limits of politics*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2018.
- Erdoğan, Eyüp. "Platon'da Bilgisizlikten Bilgiye Giden Süreç". *Kaygı* 11 (2008), 211-221.
- Fergusson, David. *Church, State and Civil Society*. Cambridge, U.K New York: Cambridge University Press, 2004.
- Figgis, John Neville. "The Political Aspects of St. Augustine's City of God". *American Political Science Review* 15/3 (Ağustos 1921), 439-441. <https://doi.org/10.2307/1946707>
- François, Grégoire. *Büyük Ahlâk Doktrinleri*. çev. Cemal Süreyya. İstanbul: Varlık Yayınları, 1971.
- Gabriel, Baptist. "Anlam Açılımı Karşısında Demokrasi. Sonsuzun İçlenmesi ve Dışlanması". ed. Volkan Çelebi. çev. Önay Sözer. *Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar/MonoKL* 5/10 (2011), 566-572.
- Gilson, Etienne. *Ortaçağ'da Felsefe Patristik Başlangıçtan XIV Yüzyılın Sonlarına Kadar*. çev. Ayşe Meral. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007.
- Heidegger, Martin. *The Essence of Human Freedom: An Introduction to Philosophy*. çev. Ted Sadler. London: Continuum, 2002.
- James, Ian. *The Fragmentary Demand: An Introduction to the Philosophy of Jean-Luc Nancy*. Stanford, Calif: Stanford Univ. Press, Orig. print., 2006.
- Jones, W.T. *Batı Felsefesi Tarihi-Ortaçağ Düşüncesi*. çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006.
- Lévinas, Emmanuel. *Time and the Other: And Additional Essays*. çev. R. Cohen. Pittsburgh, Pennsylv: Duquesne Univ. Press, 1987.
- Lingiz, Alphonso. *Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997.
- Marleau-Ponty, Maurice. *Göz ve Tin*. çev. Ahmet Soysal. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Mattei, Jean-François. *Platon*. çev. İsmail Yerguz. Ankara: Dost Kitabevi, 2008.

- Morrey, Douglas. "Open Wounds: Body and Image in Jean-Luc Nancy and Claire Denis". *Film Philosophy* 12/1 (2008), 10-30.
- Nancy, Jean-Luc. *Being Singular Plural*. çev. Robert D. Richardson. California: Stanford University Press, 2000.
- Nancy, Jean-Luc. *Demokrasinin Hakikati*. çev. Murat Erşen. İstanbul: MonoKL Yayınları, 2010.
- Nancy, Jean-Luc. "Finite and Infinite Democracy", ts.
- Nancy, Jean-Luc. "Haz Bedeni". ed. Şeyda Öztürk. çev. H. İ. Mavituna. *Jean-Luc Nancy: Felsefe'de Eros-Cogito* 85 (2016), 60-66.
- Nancy, Jean-Luc. "İle Olmak ve Demokrasi". çev. Atakan Karakış. *Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar*. ed. Volkan Çelebi. 10. İstanbul: MonoKL Yayınları, 2011.
- Nancy, Jean-Luc. "Ne yapmalı". çev. Seliim Karlitekin. *Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar*. ed. Volkan Çelebi. 482-484. İstanbul: MonoKL Yayınları, 2011.
- Nancy, Jean-Luc. *On the Soul.Corpus*. ed. John D. Coputo. New York: Fordham University Press, 2008.
- Nancy, Jean-Luc. *Özgürlük Deneyimi*. çev. Aziz Ufuk Kılıç. İzmir: ARA-lık Yayınları, 2006.
- Nancy, Jean-Luc. "Tekil Çoğul Olma/Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar". ed. Volkan Çelebi. çev. Bilge Akçora. *MonoKL* 5/10 (2011), 443-454.
- Nancy, Jean-Luc. *The Gravity of Thought*. Atlantic Highlands, N.J: Humanities Press, 1997.
- Nancy, Jean-Luc. *The Inoperative Community*. çev. Peter Connor. Minneapolis, Minnesota London: University of Minnesota Press, Ninth reprinting., 1991.
- Nancy, Jean-Luc. *The Sense of the World*. çev. Jeffrey S. Librett. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.
- Nancy, Jean-Luc. *The Truth of Democracy*. New York: Fordham University Press, 1st ed., 2010.

- Nozick, Robert. *Anarşi, Devlet ve Ütopya*. çev. Alişan Oktay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Özdal, Seda. "Aziz Augustinus'ta Tanrı'ya Duyulan Aşk İle Mutluluk İlişkisi". *Felsefe Dünyası Dergisi* 75 (2022), 460-480.
- Paksüt, Fatma. *Platon ve Platon Sonrası, Phaidon*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Plato. "Meno". çev. G.M.A. Grube. *Complete Works*. ed. John M. Cooper. 870-897. Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc, 1997.
- Platon. "Birinci Alkibiades". çev. Y.B. Çamurdan. *Toplu Diyaloglar*. 132-161. Ankara: Yargı Yayınevi, 2010.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüpoğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Platon. *Menon*. çev. F. Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Platon. *Phaidon*. çev. Hamdi Ra'iyi ideası" gıp Atademir. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001.
- Platon. *Phaidon*. çev. F. Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Platon. *Symposion*. çev. C. Karakaya. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001.
- Platon. *Theaitetos*. çev. Birdal Akar. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2017.
- Platon. *Timaios*. çev. E. Güney - L. Ay. İstanbul: M.E.B., 1997.
- Plotin. *Enneads*. çev. Arthur Hilary Armstrong. Cambridge, Mass. London: Harvard university press W. Heinemann, 1984.
- Potesta, Andre. "Dengenin Baş Döndürücülüğü: Jean-Luc Nancy ve Bedenler Düşüncesi". *Monokl Dergisi: Jean-Luc Nancy ile Karşılaşmalar* 10 (2010), 220-228.
- Roney, Patrick. "The Outside of Phenomenology: Jean-Luc Nancy on World and Sense". *South African Journal of Philosophy* 32/4 (02 Ekim 2013), 339-347. <https://doi.org/10.1080/02580136.2013.867398>
- Ross, W. D. *Plato's Theory of Ideas*. London: Oxford University Press, 1951.

- Taylor, Charles. *Sources of The Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 7. print., 1994.
- Tunç, Mehmet Taha. "Augustinus'un Perspektifinden Kendini Ve Tanrı'yı Bilme Meselesi". *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 35 (2023), 331-344. <https://doi.org/10.53844/flsf.1233650>
- Varolun, Onur. *Jean-Luc Nancy ve Tekil Çoğul Ontoloji*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2021.
- Wright, John Henry. "The Origin of Plato's Cave". *Harvard Studies in Classical Philology*. 17/131-142. Department of the Classics, Harvard University, 1906.



**Hatay'daki Öğretmenlerin Deprem Farkındalığı ve Öğretme
Motivasyonu: Karşılaştırmalı Bir Analiz**

Earthquake Awareness and Teaching Motivation of Teachers In Hatay: A
Comparative Analysis

Sevsem RAMAZAN

YL Mezunu, Hatay İl Millî Eğitim
Müdürlüğü

Master's Degree, Hatay Provincial
Directorate of National Education
sevsemramazan@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-8384-4107

Harun Tüysüz

İl Millî Eğitim Müdürü, Dr., Hatay İl
Millî Eğitim Müdürlüğü

Provincial Director of National
Education, PhD, Hatay Provincial
Directorate of National Education

harun_54@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5670-7430

DOI: 10.56720/mevzu.1610665

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 3 Ocak / January 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 1 Ağustos / August 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Ramazan, Sevsem – Tüysüz, Harun, “Hatay'daki Öğretmenlerin
Deprem Farkındalığı ve Öğretme Motivasyonu: Karşılaştırmalı Bir Analiz”. *Mevzu:*

Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (Eylül 2025): 407-443.

<https://doi.org/10.56720/mevzu.1610665>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Bu çalışmanın amacı Hatay'a yeni atanan öğretmenlerle Hatay'da önceden beri çalışan öğretmenlerin deprem farkındalık düzeyleriyle öğretme motivasyon düzeylerinin karşılaştırılmasıdır. Çalışma, nicel yöntemlerden biri olan ilişkisel tarama modeline göre yürütülmüştür. Çalışmanın örneklemini Hatay ilinin Antakya, Defne, Samandağ, İskenderun, Kırıkhan ve Yayladağı ilçelerinden toplam 420 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Sürdürülebilir Deprem Farkındalık Ölçeği ile Öğretme Motivasyonu Ölçeği kullanılmıştır. Öğretme Motivasyonu Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı .843 olarak, Sürdürülebilir Deprem Farkındalık Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı .877 olarak tespit edilmiştir. Katılımcı öğretmenlerin deprem farkındalıkları ve öğretme motivasyonları çeşitli değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırmada Bağımsız Gruplar T-Testi, Pearson Korelasyon Analizi ve Tek Yönlü ANOVA testleri yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğretmenlerin deprem farkındalıkları ile öğretme motivasyonları arasında pozitif yönde anlamlılık elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, öğretmenlerin deprem farkındalıklarının artırılmasının öğretme motivasyonlarını da olumlu yönde etkileyeceği saptanmıştır. Bu doğrultuda öğretmenlere yönelik deprem farkındalık eğitimlerinin artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Eğitimi, Deprem Farkındalığı, Öğretme Motivasyonu.

Abstract

The aim of this study is to compare the earthquake awareness levels and teaching motivation levels of newly appointed teachers and teachers who have been working in Hatay for a long time. The study was conducted according to the relational survey model, which is one of the quantitative methods. The sample of the study consisted of 420 teachers from Antakya, Defne, Samandağ, İskenderun, Kırıkhan and Yayladağı districts of Hatay province. Sustainable Earthquake Awareness Scale and Motivation to Teach Scale were used as data collection tools. The internal consistency coefficient of the Motivation to Teach Scale was .843 and the internal consistency coefficient of the Sustainable Earthquake Awareness Scale was .877. Earthquake awareness and teaching motivation of the participant teachers were analyzed according to various

variables. Independent Groups T-Test, Pearson Correlation Analysis and One-Way ANOVA tests were conducted. As a result of the analysis, positive significance was obtained between teachers' earthquake awareness and their motivation to teach. According to the results obtained, it was determined that increasing teachers' earthquake awareness will positively affect their motivation to teach. In this direction, it is recommended to increase earthquake awareness trainings for teachers.

Keywords: Disaster, Disaster Education, Earthquake Awareness, Teaching Motivation.

Etik Beyan	İstanbul Medeniyet Üniversitesinden İMÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 2024/3 sayılı 26.03.2024 tarihli kararıyla etik izin alınmıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / <i>Conceiving the Study</i> : SR (%55), HT (%45) Veri Toplanması / <i>Data Collection</i> : SR (%60), HT (%40) Veri Analizi / <i>Data Analysis</i> : SR (%55), HT (%45) Makalenin Yazımı / <i>Writing up</i> : SR (%60), HT (%40) Makale Gönderimi ve Revizyonu / <i>Submission and Revision</i> : HT (%70), SR (%30)

1. Giriş

Türkiye’de de gerçekleşen ve geniş çaplı hasar yaratan depremler doğal afetlerdendir ve yer kürenin iç kısımlarında kısa süreli gerçekleşen sarsıntılardır¹. Afet kavramını Afet ve Acil Durum Başkanlığı², toplumun tümü ya da belli bir kısmı için sosyal, ekonomik ve fiziksel kayıplar ortaya çıkaran, gündelik yaşamın ve insan faaliyetlerinin durmasına veya bu faaliyetlerin aksamasına sebep olan, afetten zarar gören toplumun afetle baş etme gücünün yeterli

¹ Reşat İzbirak, Coğrafya Terimleri Sözlüğü (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992); Özdoğan Sür, “Türkiye’nin Deprem Bölgeleri”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 2 (1993), 53-65.

² Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), “Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü” (Erişim 16 Aralık 2024).

olmadığı doğa, teknolojik veya insan kökenli vakalar şeklinde tanımlamıştır. Yakın zamanda kayda geçen depremler arasında, 6 Şubat 2023 tarihinde 9 saat içerisinde art arda ortaya çıkan, Doğu Anadolu Fay hattına mensup Pazarcık ve Elbistan (Kahramanmaraş) merkezli olarak iki deprem gerçekleşmiştir³. Gerçekleşen bu afetler ile birlikte Türkiye'nin deprem riski yüksek bir ülke olduğu hatırlanmış, deprem biliminin gelişmiş ve deprem farkındalığının yüksek olmasının önemi gözler önüne serilmiştir⁴.

Doğal afet ve felaketler insan yaşamında stres kaynağı olabilmektedirler. Erkmen ve Çetin, insanların yaşamlarını devam ettirdikleri ortamlardan veya çevrelerinde gerçekleşen değişimlerden belirli bir seviyede etkilenmelerinin kişilerde stresi oluşturan faktörler arasında sayılabileceğini belirtmişlerdir.⁵ Afet sonrasında insanlarda görülen maddi sıkıntılar, kaygılar, ölüm korkusu gibi durumlar kişileri içsel ve dışsal olarak tehdit eden, güvenlik hislerine zarar veren durumlar stres kaynakları arasında sayılabilir. Stres kaynağı sayılmasının sebebi insanların kişisel yaşantısında dışsal olarak, ruhsal dünyasında ise içsel olarak tutarlılık ve güven ihtiyacı içinde olmasıdır.⁶ Yaşanan bir felaketten sonra her insan farklı tepkiler gösterebilir. Bazı kişiler yaşadığı stres etkisi ile, problemlerle yüzleşmekten kaçınıp, kabuğuna çekilebilir. Kimileri her duruma aşırı tepki gösterir, kimileriye hiçbir tepki göstermeyip duygularını içine atabilir. Bunun aksi olarak kimi insanlar sakin ve soğukkanlı davranışlar da sergileyebilir. Stres durumlarının üstesinden gelmede esnek olabilmek önemli bir özelliktir⁷. Ok, bireylerin strese dayanıklılıklarının değişiklik gösterdiğini, kimi insanların hızlıca ve şiddetli bir şekilde alarm durumu yaşadığını ve stres

³ İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), "6 Şubat 2023 Depremleri Nihai Raporu" (Erişim 16 Aralık 2024).

⁴ Kevser Arslan vd., "Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Deprem Okuryazarlığı Ölçeği Geliştirme Çalışması", *Türk Coğrafya Dergisi* 83 (2023), 163-178.

⁵ Nurettin Erkmen - Mustafa Çetin, "Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Bazı Değişkenlerle İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2008), 231-242.

⁶ Fatma Kirman, "Deprem Sonrası Travmatik Stres Tepkileri ve Sosyal Medyada Yansımaları", *Antakiyat* 6/1 (2023), 15-30.

⁷ Richard Lazarus, Stresle Başa Çıkma Tazınız: Dostunuz ya da Düşmanınız (Çev. N. Rugancı), Stresle Başa Çıkma. Olumlu Bir Yaklaşım (Ed. N. Şahin), *Türk Psikologlar Derneği Yayınları* 2 (1994), 60.

durumlarından etkilendiklerini, kimilerinin ise daha geç bir şekilde ve yavaş yavaş alarm durumunu hissettiklerini belirtmiştir.⁸

Deprem, bireylerde birçok sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda çalışmalar yapan psikologlar yüksek stres, sıkıntı, korku ve ölüm tehdidi yaşayan insanların psikolojik olarak algılarında ve tepkilerinde olumsuz değişimler yaşadıklarını vurgulamaktadır⁹. Depremi yaşamış kişilerde başta depresyon ve anksiyetenin sayılacağı birçok psikolojik etkinin gerçekleşme durumu vardır. Bunun yanı sıra sayılan problemlerin etkileri yaş gruplarına göre farklı sonuçları da doğurmaktadır¹⁰. Doğal afetlerin medya üzerinden şahit olunan veya doğrudan deneyimlenen olayları, 3-5 yaş grubundaki çocuklarda çeşitli tepkisel davranış değişikliklerine yol açmaktadır. Bu yaş aralığındaki bireylerde, yaşanan afetin etkileri nedeniyle genellikle korku, şaşkınlık ve güvensizlik gibi duygular belirginleşmektedir¹¹.

Afetlerin ortaya çıkaracağı etkilere hazırlıklı olunmadığı takdirde oldukça yıkıcı sonuçlar görülebilir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda toplumun her parçasının afetler hakkında bilinçli olması önemlidir. Okullarda verilecek olan eğitimler afet bilinci konusunda atılabilecek önemli adımlar arasındadır. Afetlerin olumsuz etkilerini asgari düzeye indirmede farkındalık geliştirmek ve insanların bilinçlenmelerini sağlamak amacıyla eğitimin

⁸ İsmail Ok, *İş Stresinin İlköğretim Okullarında Okul Yöneticileri Üzerindeki Etkisi (Konya Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006).

⁹ Zuhal Baltaş - Acar Baltaş, *Stres Ve Başa Çıkma Yolları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008).

¹⁰ Soon Singh Bikar vd., "Social Sustainability of Post-Disaster: How Teachers Enable Primary School Students to be Resilient in Times of Ranau Earthquake", *Sustainability* 13/13 (2021), 7308; Hyun-Ok Jung - Seung-Woo Han, "Development And Validation of Earthquake Fire Response Simulation Protocol for Korean College Students in Health Programs", *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19/9 (2022), 57-64.

¹¹ Gülşen Erden - Gökçe Gürdil, "Savaş Yaşantılarının Ardından Çocuk ve Ergenlerde Gözlenen Travma Tepkileri ve Psiko-Sosyal Yardım Önerileri", *Türk Psikoloji Yazıları* 12/24 (2009), 1-13; Gülşen Erden vd., "Çocuklar ve Ergenlerde Travmatik Yaşantılar ve Başetme", *Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği Psikososyal Uygulamalar Katılımcı Kitabı* (2011), 97-141.

kullanılması oldukça büyük öneme sahiptir¹². Benzer şekilde Altay¹³, afetler konusunda insanların farkındalıklarının artırılmasında okulların önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda, okulda eğitim verecek öğretmenlerin de psikolojik sağlamlıklarının eğitimin devamı açısından etkin bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, okullarda etkin rol oynayan kişilerin öğretmenler olduğu göz önünde bulundurulduğunda öğretmenlerin deprem ve deprem farkındalığı ile ilgili görüşlerinin araştırılması da oldukça önem arz etmektedir¹⁴.

Afet riski taşıyan bir bölgede yaşayan halkın afetler konusunda yeterli bilince ulaşmamış ve afetlere hazırlıksız olması depremin yaratacağı hasar ve ölüme neden olan temel faktördür¹⁵. Bundan dolayı toplumun geleceğini oluşturan bireyleri yetiştiren öğretmenlerin depremin büyük çapta etkili olduğu ülkelerde deprem hakkında eğitimlerle bilgi birikimine sahip ve depreme karşı bilinçli olması önem arz etmektedir. Bu durum deprem farkındalığı olarak ifade edilebilir. Deprem farkındalığı sadece jeolojik, jeofizik bilimi ve mühendisliği olarak değil eğitim çalışmalarıyla da geliştirilebilmektedir. Bu çalışmalar kapsamında kişilere depremden önce, deprem anında ve depremden sonra yapılması gereken birkaç davranış kalıpları edindirilebilmekte ve depremin oluşturacağı hasar en aza indirgenebilmektedir¹⁶. Oluşabilecek afetlerin olumsuz etkilerini en aza indirmek ve sürdürülebilir gelişmelerin elde edilebilmesi adına eğitimin öneminin akıldan çıkarılmaması gerekmektedir. Kişilerin ve kurumların depremden önce tüm kurumlarıyla gerçekleştirilecek herhangi bir

¹² Vladimir M. Cvetković vd., "Knowledge and Perception of Secondary School Students in Belgrade About Earthquakes as Natural Disasters", *Polish Journal of Environmental Studies* 24/4 (2015), 77-85.

¹³ Sibel Altay, *İlköğretimde Sosyal Bilgiler Dersinde Depremle İlgili Konuların İrdelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2008).

¹⁴ Elif Bilen - Merve Polat, "Öğretmen Adaylarının Deprem Farkındalığına İlişkin Görüşleri", *Türk Deprem Araştırma Dergisi* 4/1 (2022), 155-173.

¹⁵ Etika Emaliyawati vd., "The Effect of Disaster Education of Increasing Earthquake Disaster Preparedness: A Narrative Review", *Jurnal Keperawatan Komprehensif (Comprehensive Nursing Journal)* 8/4 (2022), 568-576.

¹⁶ Mustafa Kemal Öztürk, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Deprem Deneyimleri Üzerine Bir Araştırma", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 28/1 (2013), 308-319; Baştürk Kaya - Caner Aladağ, "Determining the Cognitive Structures of Geography Teacher Candidates on 'Earthquake'", *International Education Studies* 10/1 (2017), 122-136.

depreme hazır halde olması ancak doğal afetlere yönelik sürdürülebilir farkındalıklarla mümkündür¹⁷.

Gerçekleşen bir afetin oluşturduğu hasar ile afete uğrayan toplumun afet bilincini edinip edinmemiş olması arasında güçlü bir bağ vardır. Dolayısı ile afetlerin yaratabileceği hasar ile eğitim arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Cin¹⁸ ve Dölek¹⁹, yaşadığı alanın deprem riski ve depremin yaratacağı zararlar hakkında yeterli bilince sahip toplumların depremden etkilenme oranları bu durumun aksi bilinçteki toplumların depremin yaratacağı hasardan etkilenme oranlarına kıyasla daha az olduğunu belirtmişleridir. Bugün var olan genel kanıya dayanarak afet hakkında temel bir bilgiye sahip olup kullanma ve bunun tüm eğitim kademelerinde öğrenilmesi, yaşanmış bir afeti atlatabilmek ve afetten sonra hızla toparlanma konusunda etkindir. Dölek, hayatımızdaki doğal tehlikelerin olası etkilerini hafifletmenin ilk basamağında tehlikenin nerede, nasıl, ne zaman ve niçin gerçekleşebileceğini anlamak olduğunu belirtmiştir.²⁰ Bu durum göz önünde bulundurulduğunda bir toplumun olası bir afete hazır olması, afetlere karşı bilinç kazanması ve aile, okul, toplum üçgeninde hatlar geliştirmesinde eğitim faaliyetlerinin önemli olduğu vurgulanmaya değerdir²¹. Bu noktada bilgiyi almaya, eğitime yani bilinçlenmeye hazır olmak adına motivasyon önemli bir kavram olarak düşünülebilir.

Motivasyon, çalışanların iş yerlerindeki sorumluluklarını bilip azami düzeyde yerine getirmeyi, kendilerine verilen görevleri en iyi şekilde sürdürmeyi ve yaptıkları işi benimseyip herhangi bir zorlama olmadan çalışmalarını

¹⁷ Ömer Türksever, “Öğretmen Adaylarının Deprem Farkındalıkları ile Depreme Karşı Hazırlık Durumu Düzeyleri Arasındaki İlişki”, *Journal of History School* 53 (2021), 2681-2701.

¹⁸ Mustafa Cin, “Sınıf öğretmeni Adaylarının Doğal Afetler ile İlgili Yanılgıları”, *Marmara Coğrafya Dergisi* 22 (2010), 70-81.

¹⁹ İskender Dölek, *Afetler ve Afet Yönetimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2019).

²⁰ İskender Dölek, *Afetler ve Afet Yönetimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2021).

²¹ David Johnston vd., “Preparing Schools for Future Earthquakes in New Zealand: Lessons From an Evaluation of a Wellington School Exercise”, *The Australian Journal of Emergency Management* 26/1 (2011), 24-30.

sağlayan önemli unsurların başındadır²². Aynı zamanda Ayık ve Atas'a göre²³ motivasyon, kişilerin yaşam sevincini artıran ve toplumsal yaşamda başarılar elde etmelerine yarayan en önemli faktördür.

Bireyi aksiyon almaya iten kaynak olarak motivasyon, içsel ve dışsal motivasyon şeklinde ikiye ayrılır²⁴. Kişiler yaptıkları bir işe yönelik içsel bir motivasyon hissettiklerinde, yaptıkları iş ile daha fazla alakadar olup işlerinden hoşnut olurlar²⁵. Gerçekleştirdikleri işin sonucunda herhangi bir ödül olmasa da öğretimle ilgili faaliyetlere katılmaya gönüllü olan bireyler öğretmeye yönelik içsel motivasyon hisseden kişilerdir²⁶. Dışsal motivasyonda ise asıl vurgu gerçekleştirilen işe değil, iş dışındaki sebeplerin etkilerinden dolayı işin gerçekleştirilmesidir²⁷.

Öğretme ve öğrenme aşamalarında pozitif ya da negatif etkisi olan en önemli faktör öğretmenlerin öğretme motivasyonudur²⁸. Öğretmenlerin çalışırken hissettikleri motivasyon düzeyleri öğrencilerin motivasyon düzeyleri ile verilen eğitimin niteliğini de etkilemektedir²⁹. Aynı zamanda Reeve ve Su'ya³⁰ göre, öğretmenlerin öğrencilerini motive eden bir tavırdaki bulunması

²² Stephan Robbins - Timothy A. Judge, Örgütsel davranış (Çev. İ. Erdem) (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2012).

²³ Ahmet Ayık - Öznur Atas, "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları ile Öğretme Motivasyonları Arasındaki İlişki", *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2014), 25-43.

²⁴ Feyza Gün - Tuğba Turabik, "Öğretmen Adaylarının Olası Benliklerinin Öğretme Motivasyonları Üzerindeki Etkisi", *Cumhuriyet International Journal Of Education* 8/1 (2019), 214-234.

²⁵ Frédéric Guay vd., "Application of Exploratory Structural Equation Modeling to Evaluate the Academic Motivation Scale", *The Journal of Experimental Education* 83/1 (2015), 51-82.

²⁶ Douglas F. Kauffman vd., "Validation of the Motivation to Teach Scale", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 40/40 (2011), 279-290.

²⁷ Edward L. Deci - Richard M. Ryan, *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior* (New York: Springer, 1985).

²⁸ Saul Neves De Jesus - Willy Lens, "An Integrated Model for The Study of Teacher Motivation", *Applied Psychology: An International Review* 54/1 (2005), 119-134.

²⁹ Johnmarshall Reeve vd., "Autonomy-Supportive Teachers: How They Teach and Motivate Students", *Journal of Educational Psychology* 91/3 (1999), 537.

³⁰ Johnmarshall Reeve - Yu-Lan Su, "Teacher Motivation", M. Gagne (Ed.), *The Oxford Handbook of Work Engagement, Motivation, and Self-Determination Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 349-362.

öğrencilerin öğrenme faaliyetlerinde aktif olmalarını olumlu etkilemektedir. Kısaca öğretme motivasyonu, verimli bir öğretim amacıyla istek duymaktır³¹. Yüksek iş performansına sahip kişilerin veya sürekli başarı gösteren bir öğretmenin bu başarısı, işlerini yaparken gösterdikleri motivasyon düzeyiyle ilişkilidir. Aynı şekilde, öğretmenlerin öğretmeye yönelik motivasyonları, mesleki olarak gelişim gösterme konusundaki çabalarını da etkilemektedir³².

Evans³³, mesleğini icra ederken yüksek motivasyonla çalışan öğretmenlerin eğitim süreci boyunca daha istekli ve enerjik olduklarını, aynı zamanda bilgi, becerileri ve mesleki olarak ilerleyip öğrencilerine daha verimli eğitim ortamları sunduklarını belirtmiştir. Öte yandan motivasyonları düşük olan öğretmenlerin eğitim hedeflerine ulaşmakta zorlanıp verimliliklerinde azalma yaşamaları olasıdır. Bu iki uç nokta göz önünde bulundurulduğunda mesleğini seyerek ve isteyerek yapan, enerjisi ve öğretme motivasyonu yüksek olan öğretmenlerin varlığı öğrencilerin motive olabilmesi, eğitim amaçlarına ulaşılmasının yanında daha kaliteli ve verimli eğitim süreçleri oluşturulmasında da önem arz etmektedir³⁴.

Öğretmenlerin öğretme motivasyonları verilen eğitimin kalitesini etkileyeceği gibi öğrencilerin derse olan tutumlarını, dolayısı ile öğrenci başarısını da etkileyecektir. Buradan yola çıkarak öğretmenlerin öğretme motivasyonlarının önemi yadsınamaz bir gerçektir. Depremi yaşayan öğretmenlerin psikolojik olarak olumsuz etkilendikleri göz önünde bulundurulduğunda öğretme motivasyonlarının da düşük olma ihtimali dikkate alınmalıdır. Bu noktada, olası bir

³¹ Katharina Michaelowa, *Teacher Job Satisfaction, Student Achievement, and The Cost of Primary Education in Francophone Sub-Saharan Africa*, HWWA Discussion Paper, No. 188, *Hamburg Institute of International Economics* (HWWA), Hamburg (2002).

³² Kehr Tittle, "Assessment of teacher learning and development", Patricia A. Alexander - Philip H. Winne (Ed.), *Handbook of Educational Psychology* (USA: Routledge, 2006), 953-980; Helen M. Watt - Paul W. Richardson, "Motivational Factors Influencing Teaching as a Career Choice: Development and Validation of the FIT-Choice Scale", *The Journal of Experimental Education* 75/3 (2007), 167-202.

³³ Linda Evans, *Teacher Morale, Job Satisfaction And Motivation* (London: Paul Chapman Publishing Ltd, 1998).

³⁴ Metin Kırbaç - Fatih Kaya, "Öğretmenlerin Öğretme Motivasyonları ile Öğretmenlik Mesleğine Adanmışlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (Ö13) (2023), 642-657.

afete hazır olunması adına afet bilinci kazanması istenilen toplumun eğitim çalışmalarında öncelikli görevlilerden birinin öğretmenler olduğu düşünüldüğünde öğretmenlerin deprem farkındalıklarının ve motivasyonlarının düşük olması dikkate değer bir problem olarak görülebilir.

Bu çalışma Hatay'a yeni atanan öğretmenlerle Hatay'da çalışan öğretmenlerin deprem farkındalık düzeyleriyle öğretme motivasyon düzeylerinin karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda aşağıdaki araştırma soruları üzerinde çalışılacaktır:

1. Hatay'da çalışan ve Hatay'a yeni atanan öğretmenlerin deprem farkındalıkları ne düzeydedir?
2. Hatay'da çalışan ve Hatay'a yeni atanan öğretmenlerin öğretme motivasyonları ne düzeydedir?
3. Hatay'da çalışan ve Hatay'a yeni atanan öğretmenlerin deprem farkındalıkları çeşitli değişkenler arasında anlamlı farklılık göstermekte midir?
4. Hatay'da çalışan ve Hatay'a yeni atanan öğretmenlerin öğretme motivasyonları çeşitli değişkenler arasında anlamlı farklılık göstermekte midir?
5. Hatay'a yeni atanan öğretmenlerle Hatay'da çalışan öğretmenlerin deprem farkındalık düzeyleri ile öğretme motivasyon düzeylerini arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli/Deseni

Bu araştırma Hatay'a yeni atanan öğretmenlerle Hatay'da çalışan öğretmenlerin deprem farkındalık düzeyleriyle öğretme motivasyon düzeylerinin karşılaştırılması amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modeli ile yürütülmüştür. Bu modelde gerçek bir sebep-sonuç ilişkisi

sağlamamanın yanında bir değişkendeki durumun bilinmesi durumunda diğer değişken hakkında fikir yürütülmesine imkân tanımaktadır³⁵.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2023–2024 eğitim-öğretim yılında Hatay ilinde Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi okullarda çalışan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırma örnekleminin seçiminde basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile Hatay'ın Antakya, Defne, İskenderun, Kırıkhan, Samandağ ve Yayladağı ilçeleri belirlenmiş olup bu ilçelerde 616 okul olduğu tespit edilmiştir. Bu okullar okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise düzeyindedir. Araştırmada örneklem seçiminde yansızlığı sağlamak amacıyla basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İlçelerdeki tüm okulların bulunduğu excel listesi üzerinden rastgele seçim yapılmıştır. Okul seçimlerinde yansızlığı sağlamak için yapay zekâdan faydalanılmıştır. Yapay zekâ ile Excel satırları sorgulanarak rastgele sayılara erişilmiştir. Bunun sonucunda 41 okul seçilmiştir. Araştırmanın örneklemini seçilen okullardaki öğretmenlerden oluşmaktadır.

Araştırmanın 6 ilçeden toplam 420 öğretmen olarak oluşturulan örneklem grubuna ait demografik bilgiler tablo 1'de aktarılmıştır.

Tablo 1

Örneklem Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler

Değişkenler	F	%	Toplam
Cinsiyet	Kadın	265	63.1
	Erkek	155	36.9
Yaş	22-29	97	23.1
	30-39	119	28.3
	40-49	127	30.2
	50 ve üzeri	77	18.3
Kıdem yılı	1-2	97	23.1
	3-9	63	15.0
	10-19	128	30.5
	20 ve üzeri	132	31.4

³⁵ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Nobel Yayınevi, 2000).

Çalışılan ilçe	Antakya	147	35.0	420
	Defne	51	12.1	
	Samandağ	58	13.8	
	Yayladağı	27	6.4	
	Kırıkhan	30	7.1	
	İskenderun	107	25.5	
Çalışılan kademe	Okul öncesi	28	6.7	420
	İlkokul	172	41.0	
	Ortaokul	141	33.6	
	Lise	79	18.8	
Deprem geçmişi	Yaşadım	358	85.2	420
	Yaşamadım	62	14.8	

Katılımcıların bilgilerinin yer aldığı Tablo 1. incelendiğinde örneklem grubunun %63.1'ini kadın öğretmenlerin, %36.9'unu erkek öğretmenlerin oluşturduğu görülmektedir. Tabloda 40-49 yaşındaki öğretmenlerin fazla olduğu bununla birlikte kıdem yılı 20 ve üzeri olan öğretmenlerin de ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kıdem yılı olarak 1-2 yıl yeni atanan öğretmenleri temsil etmektedir. Geri kalan grup inceleme kolaylığı açısından 10'ar yıllık gruplara bölünmüştür. En fazla katılım Antakya ve İskenderun ilçelerinden, en az katılım Yayladağı ve Kırıkhan ilçelerindendir. Çalışmaya en çok ilkokul öğretmenleri en az okul öncesi öğretmenleri cevap vermiştir. Çalışma grubunda deprem geçmişi olan öğretmenler (%85.2) deprem geçmişi olmayan öğretmenlere (%14.8) göre çoğunluktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğretmenlerin deprem farkındalıklarını belirlemek amacıyla Sürdürülebilir Deprem Farkındalık Ölçeği (SDFÖ) ve öğretme motivasyonlarını ölçmek amacıyla Öğretme Motivasyonu Ölçeği (ÖMÖ) kullanılmıştır.

2.3.1. Sürdürülebilir Deprem Farkındalık Ölçeği (SDFÖ)

Genç ve Sözen'in³⁶ geliştirdikleri ölçekte amaç depreme ilişkin farkındalık düzeylerini farklı değişkenlere bağlı ölçmeyi sağlamaktır. Ölçek 3 boyutta 22 maddeden oluşan 5'li Likert tipindedir. Ölçek 4 maddelik "Deprem Yapı İlişkisi", 11 maddelik "Depreme Hazırlık Uygulaması" ve 7 maddelik "Depreme Hazırlık" alt boyutlardan oluşmaktadır³⁷.

Ölçeğin güvenirlik analiz sonuçlarında ölçek iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) .884 şeklinde bulunmuştur³⁸. Ölçekten elde edilebilecek en düşük puan 22 olmakla birlikte en yüksek 110 puan alınmaktadır. Bu çalışmanın verisiyle yapılan güvenirlik analizi sonucunda ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .877 olarak tespit edilmiştir.

2.3.2. Öğretme Motivasyonu Ölçeği (ÖMÖ)

Öğretmen adaylarının içsel ve dışsal öğretme motivasyonlarını ölçmek amacıyla Kauffman ve arkadaşları³⁹ tarafından geliştirilen ölçek Candan ve Gencel⁴⁰ tarafından Türkçeye uyarlanmıştır.

Ölçek, 2 boyut ve 12 maddeden oluşmaktadır ve 6'lı Likert tipinde düzenlenmiştir. Ölçekte olumsuz bir ifadeye yer verilmediği gibi ters puanlanan madde de yoktur. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 72 ve en düşük puan 12'dir. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .92 olarak belirlenmiştir⁴¹. Bu çalışmanın verisiyle yapılan güvenirlik analizi sonucunda ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .843 olarak tespit edilmiştir.

³⁶ Murat Genç - Erol Sözen, "The Sustainable Scale of Earthquake Awareness, Development, Validity and Reliability Study", *International Electronic Journal of Environmental Education* 11/1 (2021), 24-41.

³⁷ Davut Budak - Neslihan Kandil, "Üniversite Öğrencilerinin Deprem Bilgi Düzeyleri ve Sürdürülebilir Deprem Farkındalık Düzeylerinin Araştırılması: Spor Bilimleri Örneği", *Sportive* 6/2 (2023), 29-40.

³⁸ Genç - Sözen, "The Sustainable Scale..."

³⁹ Douglas F. Kauffman vd., "Validation of the Motivation to Teach Scale", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 40/40 (2011), 279-290.

⁴⁰ Dilek Güzel Candan - İlke Evin Gencel, "Öğretme Motivasyonu Ölçeği'ni Türkçe'ye Uyarlama Çalışması", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/36 (2015), 72-89.

⁴¹ Candan - Gencel, "Öğretme Motivasyonu Ölçeği'ni..."

Ölçeğin 7 maddeden oluşan içsel ve 5 maddeden oluşan dışsal motivasyon boyutu olarak iki alt boyutu vardır⁴².

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında Antakya, Defne, Samandağ ve Yayladağı ilçelerindeki okullarda yüz yüze görüşmeler yapıp veriler katılımcılardan toplanmıştır. İskenderun ve Kırıkhan ilçelerine ulaşım sıkıntıları yaşandığı için ölçek Google formlara aktarılıp veriler dijital yollarla toplanmıştır.

Araştırmadan elde edilen veriler nicel analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Verilerin analizinde SPSS versiyon 23 paket programı kullanılmıştır. Araştırmanın analizine uygun olarak tanımlayıcı ve ilişki arayıcı modelde kullanılan Bağımsız Gruplar T-Testi, Pearson Korelasyon Analizi ve Bağımsız Örneklemeler için Tek Yönlü ANOVA testleri ile ölçüm yapılmıştır. Verilerin normal dağılım göstermesi amacı ile 11 uç değer veri setinden çıkarılmıştır. Uç değerler belirlenmesi için IQR (Interquartile Range) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, çeyrekler arası açıklık hesaplanarak, alt sınır ve üst sınır dışında kalan değerler uç değer olarak kabul edilmiştir. Uç değerler çıkarılmadan önce veri setinin Kolmogorov-Smirnov testi ile normal dağılıma uymadığı belirlenmiştir. Ancak uç değerlerin çıkarılması sonrası dağılımın normalleştiği gözlemlenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri daha güçlü ortaya koyduğu için parametrik testler tercih edilmiştir. Analizden elde edilen bulgular, tablolar ve açıklamalar halinde sunulmuştur.

2.5. Araştırmanın Etiği

Araştırma için veri toplama sürecinden önce İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'na gerekli başvurular yapılmış olup 26.03.2024 tarihli ve 2024/3 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Araştırmaya katılacak olan öğretmenlerden aydınlatılmış onam formu alınmıştır. Mevcut araştırma boyunca "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" göz önünde bulundurularak hareket edilmiştir.

⁴² Candan - Gencel, "Öğretme Motivasyonu Ölçeği'ni..."

3. Bulgular

Bu araştırmada Hatay'a yeni atanan öğretmenlerle Hatay'da çalışan öğretmenlerin deprem farkındalıklarıyla öğretme motivasyon düzeylerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu karşılaştırmanın yapılabilmesi için nicel verilerden elde edilen istatistiksel çalışmalar ile ilgili bulgular, alt problemler için ayrı ayrı verilmiş olup yorumlamaları yapılmıştır.

Öğretmenlerin kıdem yıllarına göre deprem farkındalık düzeyleri ile öğretme motivasyonları tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2

Hatay'da Çalışan ve Hatay'a Yeni Atanan Öğretmenlerin Deprem Farkındalık ve Öğretme Motivasyonu Düzeyleri

Ölçekler	N	$\bar{X}$	S
Deprem Farkındalık Düzeyleri			
1-2 yıl	97	2.96	.599
3-9 yıl	63	3.14	.602
10-19 yıl	128	3.29	.554
20 ve üzeri	132	3.34	.600
Öğretme Motivasyonu Düzeyleri			
1-2 yıl	97	4.15	.724
3-9 yıl	63	3.99	.949
10-19 yıl	128	3.74	.856
20 ve üzeri	132	3.73	1.00

Tablo 2 incelendiğinde deprem farkındalık düzeyleri açısından bakıldığında, kıdem arttıkça farkındalık düzeyinin de arttığı görülmektedir. 20 ve üzeri yıl çalışan öğretmen grubunun deprem farkındalığı ($\bar{X}$ =3.34) yeni atanan öğretmenlerin deprem farkındalığına ($\bar{X}$ =2.96) göre daha fazladır. Bu durum, deneyimli öğretmenlerin meslekteki tecrübeleri ve yaşanmış deneyimlere dayalı olarak daha yüksek deprem farkındalık düzeyine sahip olabileceğini düşündürmektedir. Tablo 2'ye göre Hatay'a yeni atanan öğretmenlerin motivasyon düzeyleri ($\bar{X}$ =4.15) Hatay'da daha önceden çalışan kıdemli öğretmenlere kıyasla daha yüksektir. Bu bulgular, yeni öğretmenlerin mesleğe daha hevesli

başladıklarını, ancak zamanla öğretme motivasyonlarının azalabileceğini göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin deprem geçmişleri ile deprem farkındalıkları arasındaki farkın T-testi ile incelendiği analiz tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3

Öğretmenlerin Deprem Farkındalıklarının Deprem Geçmişi Değişkenine Göre T-Testi Analizi

Deprem Geçmişi	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Yaşadım	358	3.25	.587	418	3.39	.207
Yaşamadım	62	2.97	.645			

Tablo incelendiğinde depremi yaşayan ve yaşamayan öğretmenlerin deprem farkındalık düzeyleri arasında anlamlı bir farka ulaşılmamıştır ($p>0.05$). Bununla birlikte deprem farkındalıkları ile deprem geçmişleri arasında anlamlı farklılık olmasa da depremi yaşayan öğretmenlerin deprem farkındalıklarının ($\bar{X}=3.25$) yaşamayanlara göre ($\bar{X}=2.97$) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Öğretmenlerin deprem farkındalık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre T-Testi analizine tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4

Öğretmenlerin Deprem Farkındalık Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre T-Testi Analizi

Deprem Farkındalığı	N	$\bar{X}$	S	sd	T	p
Kadın	265	3.15	.58	418	-2.61	.699
Erkek	155	3.31	.61			

Tablo 4 incelendiğinde kadın öğretmenlerin deprem farkındalık ortalamaları $\bar{X}=3.15$, erkek öğretmenlerin deprem farkındalık ortalamaları $\bar{X}=3.31$ olarak görülmektedir. Kadın ve erkek öğretmenlerin deprem farkındalık düzeyleri arasında anlamlı bir fark yoktur. $p>0.05$).

Çalışmaya katılan öğretmenlerin deprem farkındalıklarının kıdem değişkenine göre incelendiği ANOVA analizi tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5 incelendiğinde, öğretmenlerin deprem farkındalık düzeylerinin kıdem değişkenine göre ANOVA analizi sonuçlarında öğretmenlerin kıdemleri ile deprem yapı ilişkisi, depreme hazırlık uygulaması alt boyutlarında ve toplam puanlarda anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Bu tabloya dayanarak LSD testi yapılmıştır.

Öğretmenlerin deprem farkındalıklarının alt boyutlarında kıdem değişkenine göre anlamlı farklılık oluşmasından dolayı hangi boyutlarda fark olduğunu öğrenmek adına LSD testi uygulanmıştır. Sonuçlar tablo 6'da sunulmuştur.

Öğretmenlerin deprem farkındalıklarının kıdem değişkenine göre farklılığı incelenen LSD testi sonuçlarında depreme hazırlık boyutunda kıdemler arası herhangi bir anlamlılık olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Bunun yanında, deprem yapı ilişkisi boyutunda yeni atanan 1-2 yıllık öğretmenler ($=3.72$) ile 10-19 yıllık ($=3.93$) ve kıdemi 20 yılı aşan öğretmen ($=4.06$) grupları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Yine aynı boyutta 3-9 yıl kıdemi olan öğretmenler ($=3.42$) ile daha kıdemli 20 yıl üzeri çalışan öğretmenler ($=4.06$) arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, depreme hazırlık uygulaması boyutunda yeni atanan 1-2 yıllık öğretmenlerin ($=2.32$) deprem farkındalıkları ile 3-9 yıl çalışan ($=3.42$), 10-19 yıl çalışan ($=3.59$) ve 20 yıl üzeri çalışan ($=3.63$) öğretmenler arasında da anlamlı fark olduğu saptanmıştır. Toplam puanlarda 1-2 yıl grubundaki yeni atanan öğretmenler ($=2.97$) ile 10-19 yıl çalışan ($=3.29$) ve yeni atanan 1-2 yıllık öğretmenler ($=2.97$) ile 20 ve üstü yıl çalışan ($=3.35$) kıdemli öğretmenler arasında anlamlı fark olduğu 3-9 yıl çalışan öğretmenler ($=3.14$) ile 20 ve üstü yıl çalışan kıdemli öğretmenler ($=3.35$) arasında anlamlı fark olduğu analiz sonuçları arasındadır ($p>0.05$).

Tablo 5

Öğretmenlerin Deprem Farkındalıklarının Kıdem Değişkenine Göre ANOVA Analizi

Boyutlar	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p
Deprem Yapı İlişkisi	Gruplar arası	7.145	3	3.382	5.118	.002
	Gruplar içi	193.603	416	.465		
	Toplam	200.748	419			
Depreme Hazırlık Uygulaması	Gruplar arası	18.519	3	6.173	11.689	.000
	Gruplar içi	219.696	416	.528		
	Toplam	238.215	419			
Depreme Hazırlık	Gruplar arası	2.441	3	.814	1.654	.176
	Gruplar içi	204.596	416	.492		
	Toplam	207.038	419			
Toplam	Gruplar arası	9.392	3	3.131	9.093	.000
	Gruplar içi	143.215	416	.344		
	Toplam	152.607	419			

Tablo 6

Öğretmenlerin Deprem Farkındalıklarının Kıdem Değişkenine Göre LSD Testi Sonuçları

Boyutlar	N	$\bar{X}$	Kıdem	1-2	3-9	10-19	20 ve üzeri
Deprem Yapı İlişkisi	97	3.72	1-2	-		*	*
	63	3.83	3-9		-		*
	128	3.93	10-19			-	
	132	4.06	20 ve üzeri				-
Depreme Hazırlık Uygulaması	97	3.10	1-2	-	*	*	*
	63	3.42	3-9		-		
	128	3.59	10-19			-	
	132	3.63	20 ve üzeri				-
Depreme Hazırlık	97	2.32	1-2	-			
	63	2.32	3-9		-		
	128	2.45	10-19			-	
	132	2.49	20 ve üzeri				-
Toplam	97	2.97	1-2	-		*	*
	63	3.14	3-9		-		*
	128	3.29	10-19			-	
	132	3.35	20 ve üzeri				-

*p < .05

Yapılan araştırmada öğretmenlerin deprem farkındalıkları ile çalıştıkları ilçe arasında anlamlı bir fark olup olmadığının incelendiği ANOVA analizine tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7

Öğretmenlerin Deprem Farkındalıklarının Çalışılan İlçe Değişkenine Göre ANOVA Analizi

Boyutlar	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p
Deprem Yapı İlişkisi	Gruplar arası	7.697	5	1.539	3.301	.006
	Gruplar içi	193.052	414	.466		
	Toplam	200.748	419			
Depreme Hazırlık Uygulaması	Gruplar arası	9.075	5	1.815	3.279	.006
	Gruplar içi	229.140	414	.553		
	Toplam	238.215	419			
Depreme Hazırlık	Gruplar arası	3.104	5	.621	1.260	.280
	Gruplar içi	203.934	414	.493		
	Toplam	207.038	419			
Toplam	Gruplar arası	4.483	5	.897	2.506	.030
	Gruplar içi	148.124	414	.358		
	Toplam	152.607	419			

Araştırmada, öğretmenlerin deprem farkındalıklarının çalıştıkları ilçe değişkenine göre yapılan ANOVA analiz sonuçlarında, öğretmenlerin çalıştıkları ilçeler ile deprem farkındalıkları alt boyutlarında farka rastlanmıştır. Bu bağlamda, deprem yapı ilişkisi, depreme hazırlık uygulaması alt boyutlarında ve toplam puanlarda anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Depreme hazırlık alt boyutundan anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$). Bu tabloya dayanarak LSD testi yapılmıştır.

Tablo 8

Öğretmenlerin Deprem Farkındalıklarının Çalışılan İlçe Değişkenine Göre LSD Testi Sonuçları

Boyutlar	N	$\bar{X}$	Çalışılan İlçe	Antakya	Defne	Saman- dağ	Yayla- dağı	Kırıkhan	İskenderun
Deprem Yapı İlişkisi	147	3.80	Antakya	-					*
	51	3.97	Defne		-				
	58	3.81	Saman- dağ			-			*
	27	3.82	Yayla- dağı				-		*
	30	3.84	Kırıkhan					-	*
	107	4.12	İskenderun						-
Depreme Hazırlık Uygulaması	147	3.36	Antakya	-	*				*
	51	3.61	Defne		-			*	
	58	3.55	Saman- dağ			-		*	
	27	3.58	Yayla- dağı				-	*	
	30	3.08	Kırıkhan					-	*
	107	3.57	İskenderun						-
Depreme Hazırlık	147	2.43	Antakya	-					
	51	2.31	Defne		-				
	58	2.35	Saman- dağ			-			
	27	2.54	Yayla- dağı				-		
	30	2.23	Kırıkhan					-	
	107	2.50	İskenderun						-
Toplam	147	3.15	Antakya	-					*
	51	3.26	Defne		-			*	
	58	3.22	Saman- dağ			-			

27	3.30	Yayla- dağı	-	*
30	2.95	Kırıkhan	-	*
107	3.33	İskende- run	-	-

*p<.05

Öğretmenlerin deprem farkındalıklarının çalıştıkları ilçe değişkenine göre anlamlı farklılık oluşmasından dolayı hangi boyutlarda ve hangi ilçeler arasında fark olduğunu öğrenmek adına LSD testi uygulanmıştır. Sonuçlar tablo 8'de aktarılmıştır.

Öğretmenlerin deprem farkındalıklarının çalışılan ilçe değişkenine göre LSD testi sonuçlarında depreme hazırlık boyutunda ilçeler arası anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Deprem yapı ilişkisi alt boyutunda İskenderun ($\bar{X}=4.12$) ile Defne ($\bar{X}=3.97$) ilçeleri arasında anlamlı fark olmadığı, buna karşın İskenderun ilçesi ($\bar{X}=4.12$) ile Antakya ($\bar{X}=3.80$), İskenderun ($\bar{X}=4.12$) ile Samandağ ($\bar{X}=3.81$), İskenderun ($\bar{X}=4.12$) ile Yayladağı ($\bar{X}=3.82$) ve İskenderun ($\bar{X}=4.12$) ile Kırıkhan ($\bar{X}=3.84$) ilçeleri arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Depreme hazırlık uygulaması alt boyutunda Kırıkhan ilçesi ($\bar{X}=3.08$) ile Defne ($\bar{X}=3.61$), Kırıkhan ($\bar{X}=3.08$) ile Samandağ ($\bar{X}=3.55$), Kırıkhan ($\bar{X}=3.08$) ile Yayladağı ($\bar{X}=3.58$) ve Kırıkhan ($\bar{X}=3.08$) ile İskenderun ($\bar{X}=3.57$) ilçeleri arasında anlamlı fark olduğu, Antakya ($\bar{X}=3.36$) ile Defne ($\bar{X}=3.61$) ve Antakya ($\bar{X}=3.36$) ile İskenderun ($\bar{X}=3.57$) ilçesi ile anlamlı fark oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Toplam puanlarda İskenderun ($\bar{X}=3.33$) ilçesinin Antakya ($\bar{X}=3.15$) ve Kırıkhan ($\bar{X}=2.95$) ile, Kırıkhan ($\bar{X}=2.95$) ilçesinin Defne ($\bar{X}=3.26$) ve Yayladağı ($\bar{X}=3.30$) ile anlamlı fark oluşturduğu saptanmıştır.

Çalışmadaki öğretmenlerin öğretme motivasyonlarının deprem geçmişi göre anlamlılığını analiz eden T-testi sonuçları tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9

Öğretmenlerin Öğretme Motivasyonlarının Deprem Geçmişi Değişkenine Göre T-Testi Analizi

Deprem Geçmişi	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Yaşadım	358	3.85	.918	418	-1.13	.235
Yaşamadım	62	3.99	.838			

$p < 0.05$

Öğretmenlerin öğretme motivasyonu deprem geçmişi değişkenine göre T-Testi ile analiz edildiğinde kadın ve erkek öğretmenlerin öğretme motivasyonları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0.05$). Bu analiz sonucuna bağlı olarak, depremi yaşamayan öğretmenlerin motivasyonu üzerinde bir etkisi olmadığı söylenebilir.

Katılımcıların öğretme motivasyonu ile cinsiyet değişkenine göre farklılığın incelendiği T-testi analizi tablo 10’da aktarılmıştır.

Tablo 10

Öğretmenlerin Öğretme Motivasyon Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre T-Testi Analizi

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Kadın	265	3.93	.888	418	1,72	.624
Erkek	155	3.77	.933			

$p < 0.05$

Yapılan analiz sonucunda öğretmenlerin öğretme motivasyonu düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre T-Testi sonuçları incelendiğinde kadın ve erkek öğretmenlerin öğretme motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Kadın öğretmenlerin öğretme motivasyon ortalamalarının ($\bar{X} = 3.93$) erkek öğretmenlerin öğretme motivasyon ortalamalarının ise ($\bar{X} = 3.77$) olduğu saptanmıştır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin öğretme motivasyonlarının kıdem değişkenine göre ANOVA analiz sonuçları tablo 11’de yer almaktadır.

Katılımcıların Kıdem değişkenine göre öğretme motivasyonu puan ortalamalarının alt boyutları $p < 0.05$ 'e göre analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda öğretme motivasyonu ölçeği alt boyutlarında ve toplam puanlarda kıdem değişkeninin anlamlı fark oluşturduğu anlaşılmıştır. Buna bağlı olarak öğretmenlerin kıdemlerinin öğretme motivasyonu alt grupları ile farklarını incelemek amacıyla LSD testi yapılmıştır. Öğretmenlerin öğretme motivasyonlarının kıdemlerine göre anlamlı farklılık oluşturduğu görüldüğünden dolayı hangi boyutlar ve kıdemler arası fark olduğunu görebilmek adına LSD testi uygulanmıştır. Sonuçlar tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 11

Öğretmenlerin Öğretme Motivasyonlarının Kıdem Değişkenine Göre ANOVA Analizi

Boyutlar	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p
İçsel Motivasyon	Gruplar arası	7.851	3	2.617	2.548	.055
	Gruplar içi	427.207	416	1.027		
	Toplam	435.058	419			
Dışsal Motivasyon	Gruplar arası	28.005	3	9.335	10.295	.000
	Gruplar içi	377.224	416	.907		
	Toplam	405.229	419			
Toplam	Gruplar arası	13.626	3	4.542	5.704	.001
	Gruplar içi	331.239	416	.796		
	Toplam	344.865	419			

Tablo 12

Öğretmenlerin Öğretme Motivasyonlarının Kıdem Değişkenine Göre LSD Testi Sonuçları

Boyutlar	N	$\bar{X}$	Kıdem	1-2	3-9	10-19	20 ve üzeri
İçsel Motivasyon	97	4.39	1-2	-			
	63	4.17	3-9		-		
	128	4.03	10-19			-	

	132	4.09	20 ve üzeri			-
	97	3.84	1-2	-	*	*
Dışsal	63	3.76	3-9	-	*	*
Motivasyon	128	3.34	10-19		-	
	132	3.23	20 ve üzeri			-
	97	4.16	1-2	-	*	*
	63	4.00	3-9	-		
Toplam	128	3.74	10-19		-	
	132	3.73	20 ve üzeri			-

*p < .05

Tablo 12’de öğretmenlerin kıdem değişkeninin öğretme motivasyonları alt boyutlarından içsel motivasyon boyutunda kıdemler arası herhangi bir fark bulunmamıştır. Dışsal motivasyon alt boyutunda 1-2 yıl ($\bar{X}$ =3.84) tecrübesi olan öğretmenler ile 10-19 yıl ($\bar{X}$ =3.34) ve 20 üzeri ($\bar{X}$ =3.23) yıl tecrübesi olan öğretmen grupları arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Buna ek olarak 3-9 ($\bar{X}$ =3.76) yıl deneyimi olan öğretmenlerin de 10-19 yıl ($\bar{X}$ =3.34) ve 20 üzeri ($\bar{X}$ =3.23) yıl deneyimi olan öğretmenlerle anlamlı farklılık olduğu analiz sonuçlarında yer almıştır. Ortalama puanlara bakıldığında kıdem arttıkça öğretme motivasyonunun düştüğü gözlemlenmiştir. Toplam puanlarda alt boyutlarla paralel şekilde, 1-2 yıl ($\bar{X}$ =4.16) deneyimi olan öğretmenlerin 10-19 ($\bar{X}$ =3.74) ve 20 üzeri ($\bar{X}$ =3.73) yıl deneyimi olan öğretmen grupları ile anlamlı fark oluşturduğu görülmektedir ($p<0.05$).

Hatay’a yeni atanan öğretmenlerle Hatay’da çalışan öğretmenlerin depresyon farkındalıklarıyla öğretme motivasyon düzeylerinin karşılaştırıldığı Pearson Correlation analizi sonuçları tablo 13’te yer almaktadır.

Tablo 13

Deprem Farkındalıkları ile Öğretme Motivasyonuna İlişkin Pearson Correlation Analizi

Değişkenler	Deprem Farkındalığı	Öğretme Motivasyonu
Deprem Farkındalığı	-	.163*

Öğretme Motivasyonu

.163*

-

*p<.05

Öğretmenlerin deprem farkındalıkları ile öğretme motivasyonları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizi, deprem farkındalıkları ile öğretme motivasyonları arasında pozitif yönde, zayıf ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r=0.163$, $p<0.001$).

4. Tartışma ve Sonuç

Depremler doğal afet grubunda olmasına rağmen tedbir alındığı takdirde zarar vericiliği ciddi oranda önlenebilen bir doğa olayıdır. Türkiye de depremle etkilenen kuşakta yer almaktadır. Hatay'da 6 Şubat 2023'te yaşanan felaket ile insanların depreme ne kadar hazırlıksız olduğu ve insanları etkileme boyutunun ne kadar büyük olduğu gözler önüne serilmiştir. Bu nedenle farkındalığın en iyi yayılabileceği yer olan okullarda eğitim yolu ile depreme hazırlıklı olmak oldukça önemlidir. Bu çalışmada Hatay'a yeni atanan öğretmenlerle Hatay'da çalışan öğretmenlerin deprem farkındalıkları ile öğretme motivasyonları arasındaki ilişkiye dayalı bir çalışma sunulmuştur.

Araştırmanın bulgularında, Hatay'da çalışan öğretmenlerin deprem farkındalık ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarının Hatay'a yeni atanmış öğretmenlerin ölçekten aldıkları puan ortalamalarından fazla olduğu görülmüştür. Buna dayanarak, Hatay'da çalışan öğretmenlerin Hatay'a yeni atanan öğretmenlere kıyasla deprem farkındalıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buradan, kıdemin arttıkça deprem farkındalığının da arttığı sonucu çıkarılabilir. Tekin ve Dikmenli⁴³ örneklem grubu sınıf öğretmeni adaylarının olduğu çalışmalarında afet bilinci algı düzeyi ölçeğinden, ölçeğin alt boyutlarından afet eğitimi bilinci algısına yüksek düzeyde, afet öncesi bilinci algısına yüksek düzeyde, yanlış afet bilinci algısına ve genel afet bilinci algısına yüksek düzeyde, afet sonrası bilinci algısına ise orta düzeyde sahip oldukları bulgusunu elde etmiştir. Bu çalışma mevcut çalışmayı destekler niteliktedir.

⁴³ Özgür Tekin - Yurdal Dikmenli, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Afet Bilinci Algısı Ve Deprem Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2021), 258-271.

Hatay’a yeni atanmış öğretmenlerin öğretme motivasyonu ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarının Hatay’da çalışan öğretmenlerin aynı ölçekten aldıkları puan ortalamalarından fazla olduğu görülmüştür. Hatay’a yeni atanan öğretmenlerin öğretme motivasyonlarının Hatay’da çalışan kıdemli öğretmenlere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yıllar geçtikçe öğretme motivasyonunda azalma olduğu, mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin öğretme isteklerinin kıdemli öğretmenlere kıyasla fazla olduğu söylenebilir. Buradan, deprem bölgesinde var olan zorlu koşulların, yeni atanan öğretmenlerin motivasyonlarını düşürmediği yorumu da yapılabilir. Kırbaç ve Kaya’nın⁴⁴ öğretmenlerin öğretme motivasyon düzeyleri ile mesleğe adanmışlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında örneklem grubundaki öğretmenlerin öğretme motivasyonlarının orta düzeyde olduğunu tespit etmiş; bunun sebeplerinden birinin öğretmenliğin diğer meslek gruplarına oranla sosyal ve ekonomik anlamda daha kısıtlı olmasının düşünölebileceğini belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin deprem farkındalıklarının deprem geçmişlerine göre analizi yapıldığında depremi yaşayanlarla yaşamayanlar arasında anlamlı bir fark olmadığı keşfedilmiştir. Buradan, Türkiye’nin deprem ülkesi olması ve bu ülkede yaşayan insanların depremlerin yıkıcılığına şahit olmaları deprem geçmişine bakılmaksızın iki grubu da etkilediği yorumu yapılabilir. Mevcut çalışmanın aksine; Öztürk⁴⁵, sınıf öğretmeni adaylarının deprem deneyimleri üzerine yaptığı araştırmanın bulgularından birinde deprem geçmişi ile deprem farkındalıkları arasından anlamlı fark bulmuştur. Bunu da öğretmen adaylarının deprem geçmişi olmalarına rağmen olası bir depreme hazır olmadıklarını ve katılımcıların okulda gerçekleştirecek bir deprem olduğunda öğrencilere nasıl önderlik etmeleri gerektiğini bilmedikleri şeklinde yorumlamıştır.

Araştırma bulgularında deprem farkındalığının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmüştür. Bu bulguya dayanarak deprem gerçeğinin herkes tarafından bilindiği, depremin herkesçe kabul edildiği ve herkesi az ya da çok etkilediği buna dayanarak deprem bilgisinin kadın öğretmenlerde veya erkek öğretmenlerde farklılaşmadığı sonucu çıkarılabilir.

⁴⁴ Kırbaç - Kaya, “Öğretmenlerin Öğretme Motivasyonları...”

⁴⁵ Öztürk, “Sınıf Öğretmeni Adaylarının...”

Türksever⁴⁶ öğretmen adaylarının deprem farkındalıklarını çeşitli değişkenlere göre incelediği çalışmasında benzer bulgulara rastlamış, öğretmen adaylarının cinsiyetleri ile deprem farkındalıkları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Analiz sonuçlarında kıdem değişkeni ile deprem farkındalığı ölçeğinin alt boyutlarından deprem yapı ilişkisi boyutunda 1-2 yıllık öğretmenlerin 10-19 yıllık ve 20 üzeri yıllık öğretmen gruplarıyla anlamlı fark oluşturduğunu, yeni atanan öğretmenlerin kıdemli öğretmenlere oranla deprem farkındalıklarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde 3-9 yıllık öğretmenlerle 20 ve üzeri yıl çalışan öğretmenler arasında da anlamlı fark çıkmıştır. Bu grupta da daha kıdemli öğretmenlerin deprem farkındalıklarının yüksek olduğu görülmüştür. Kıdem arttıkça deprem yapı ilişkisi farkındalığının da arttığı gözlenmiştir. Depreme hazırlık uygulaması boyutunda 1-2 yıllık yeni atanan öğretmenler ile 3-9 yıl çalışan, 10-19 yıl çalışan ve 20 üzeri yıl çalışan öğretmen gruplarıyla anlamlı fark oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu boyutta da kıdemli öğretmenlerin farkındalıkları yüksek çıkmıştır. Bu da Hatay'da daha önceden çalışan kıdemli öğretmenlerin depreme hazırlık uygulamalarında neler yapılabileceğini, olası bir deprem için nasıl hazırlanabileceklerini bildiklerini gösterebilir. Alt boyutlardan depreme hazırlık boyutunda kıdem değişkeni ile aralarında herhangi bir anlamlı fark bulunmamıştır. Deprem farkındalığı alt boyutları puanlarına bakarak, kıdemli öğretmenlerin Hatay'da yaşanan deprem felaketine şahit olmalarıyla ve yeni atanan öğretmenlerin yeni gelip çalıştıkları ildeki yaşanan felaket boyutunun büyüklüğüyle yüzleşmeleri üzerine kıdem yılı fark etmeksizin tüm grupların olası bir depreme hazır olmadıkları, kendilerini güvende hissetmedikleri sonucu çıkarılabilir. Literatürde öğretmenlerin kıdem değişkenine göre deprem bilgi düzeylerini ölçen bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Çalışılan ilçe bazında öğretmenlerin deprem farkındalıkları deprem yapı ilişkisi alt boyutuna göre incelendiğinde İskenderun ilçesinin Antakya, Samandağ, Yayladağı ve Kırıkhan ilçeleri ile arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Bu bulguya göre en çok yıkımın başta Antakya olmak üzere, Defne, Samandağ ve Kırıkhan'da gerçekleştiği de göz önünde bulundurulunca İskenderun ilçesinin olası bir depremde nasıl davranması gerektiğini diğer ilçelere

⁴⁶ Türksever , "Öğretmen Adaylarının Deprem..."

kıyasla daha iyi bildiği söylenebilir. Depreme hazırlık uygulaması boyutu ile ilçeler analiz edildiğinde İskenderun'un Antakya ve Kırıkhan ile anlamlı fark oluşturduğu görülmüş olup Kırıkhan'ın Defne, Samandağ ve Yayladağı ilçeleriyle anlamlı fark oluşturduğu görülmektedir. İlçelerin depreme hazırlık boyutu incelendiğinde herhangi bir anlamlı fark bulunamamıştır. Çalışılan ilçe bazında deprem farkındalık puan ortalaması en yüksek ilçe Yayladağı daha sonra İskenderun, Antakya, Samandağ, Defne şeklinde sıralanmıştır. En düşük puan ortalamasına sahip olan ilçe ise Kırıkhan'dır. Buradan yapılabilecek çıkarım incelenen 6 ilçede Kırıkhan'daki öğretmenlerin olası bir depreme karşı kendilerini güvende hissetmediklerini, yaşadıkları şehrin ve ülkenin depreme hazır olmadığını düşündüklerini gösterebilir. 6 Şubat 2023'te Hatay'da yaşanan deprem felaketi sonucunda en fazla hasar alan Antakya, Defne, Samandağ ve Kırıkhan'da yaşanan ağır yıkıma şahit olmaları sebebiyle öğretmenlerin yaşadıkları şehrin, ülkenin olası bir depreme hazır olmadıklarını düşündükleri söylenebilir.

Katılımcıların deprem geçmişi ile öğretme motivasyonları arasındaki fark incelendiğinde herhangi anlamlı bir fark bulunamamıştır. Öğretme motivasyonu puan ortalamalarına bakıldığında depremi yaşamayan grubun öğretme motivasyonunun yaşayan gruba oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Dikmen⁴⁷, araştırmasında elde ettiği sonuca göre öğretmenlerin dışsal motivasyonunu olumsuz etkileyen sebepler arasında olumsuz çalışma koşulları, ekonomik problemler, okul şartlarının yetersizliğinin sayılabileceğini belirtmiştir. Çalışmanın bulgularına paralel olarak öğretmenleri etkileyen sebepler arasında deprem bölgesinde yaşayan öğretmenlerin ekonomik anlamda zarar görmeleri ve depremin yarattığı zorlu koşullarla yüz yüze gelmeleri motivasyonlarını etkilediği söylenebilir.

Benzer şekilde öğretmenlerin cinsiyet değişkeni ile öğretme motivasyonlarına bakıldığında fark görülmemiştir. Tuncer ve Dikmen⁴⁸, öğretmen adaylarının depresyon düzeyleriyle mesleklerine karşı tutumları ve öğretme

⁴⁷ Melih Dikmen, "Öğretmen Adaylarının Öğretme Motivasyonu: Bir Karma Yöntem Çalışması", *e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi* 8 (2021), 213-232.

⁴⁸ Melih Dikmen - Murat Tuncer, "Öğretmen Adaylarının Depresyon Düzeyleri, Öğretme Motivasyonları ve Mesleğe Karşı Tutumlarının İncelenmesi", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science* 11/2 (2021), 401-410.

motivasyonlarını inceledikleri çalışmalarında cinsiyet değişkenine bağlı anlamlı bir fark oluşmadığını aktarmışlardır. Bulgular mevcut çalışma ile paralellik göstermektedir. Bir başka çalışmada Dikmen⁴⁹ ise öğretmen adaylarının öğretme motivasyonunu incelediği karma bir çalışmada katılımcıların cinsiyetlerine göre öğretme motivasyonunun erkek araştırmacıların lehine anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusuna varmıştır. Bu çalışma bulguları mevcut çalışma bulguları ile farklılık arz etmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin kıdemleri ile öğretme motivasyonları ölçüldüğünde dışsal motivasyon alt boyutunda anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonucunda 1-2 yıllık öğretmenler ile 10-19 yıllık öğretmenler ve 20 üzeri yıl çalışan öğretmenlerin öğretme motivasyonları arasında anlamlı fark elde edilmiş, yeni atanan öğretmenlerin öğretme motivasyonlarının kıdemli öğretmenlere göre daha fazla olduğu görülmüştür. Benzer şekilde 3-9 yıllık öğretmenler ile 10-19 yıllık öğretmenler ve 20 üzeri yıl çalışan öğretmenlerin öğretme motivasyonları arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür. 3-9 yıl çalışan öğretmenlerin dışsal motivasyon puan ortalamaları 10-19 yıllık ve 20 üzeri yıl çalışan öğretmenlere oranla daha fazladır. Bu sonuca bakarak, daha kıdemli öğretmenlerin alanlarından fazla kariyer hedeflemedikleri, öğretmenlikten herhangi bir maddi getiri beklemedikleri, ödüle dayalı çalışmadıkları düşünülebilir. Mevcut çalışmanın aksine, Kırbaç ve Kaya'nın⁵⁰ öğretmenlerin mesleklerine adanmışlıkları ve öğretme motivasyonlarını ölçtükleri araştırmalarında, katılımcı öğretmenlerin öğretme motivasyonları ile kıdemleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamamıştır. Bu çalışma ile mevcut çalışmanın örtüşmemesinde deprem bölgesinde çalışmanın etkilerinden bahsedilebilir. Deprem bölgesinde çalışmanın öğretme motivasyonunu etkilediği söylenebilir. En yüksek öğretme motivasyonuna sahip grubun 1-2 yıllık yani yeni atanan öğretmenler olması kıdemli öğretmenler üzerinde afetin getirmiş olduğu olumsuz psikolojik durumların etkisini düşündürmektedir. Buna bağlı olarak afet bölgesindeki kurumsal destek mekanizmalarının yeterli düzeyde olmadığı çıkarımı yapılabilir. Öğretmenlerin etki gruplarının büyüklüğü hatırlanarak, afet bölgelerinde

⁴⁹ Dikmen, "Öğretmen Adaylarının Öğretme..."

⁵⁰ Kırbaç - Kaya, "Öğretmenlerin Öğretme Motivasyonları..."

öğretmenlere verilecek psikolojik destek çalışmaları sayesinde afetten etkilenen toplumun toparlanma hızlarının da pozitif yönde hızlanacağı söylenebilir.

Hatay'a yeni atanmış öğretmenlerle Hatay'da çalışan öğretmenlerin deprem farkındalıkları ile öğretme motivasyonlarının karşılaştırıldığı analizde pozitif yönde zayıf anlamlılık bulunmuştur. Bu sonucuna dayanarak öğretmenlerin deprem farkındalığının arttıkça öğretme motivasyonlarının az da olsa arttığı çıkarımı yapılabilir. Bilinç düzeyi artan öğretmenlerin kendilerini motive edici yönlerinin de geliştiği ve bilgilerini paylaşmaya daha iyi odaklanabildikleri söylenebilir. Bunun yanı sıra, farkındalığı yüksek öğretmenlerin öğretme motivasyonlarının yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğunda ekstrem durumlar ile baş edebilme becerilerinin yüksek olduğu sonucu çıkarılabilir. Literatürde deprem farkındalığı ile öğretme motivasyonunun karşılaştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum göz önünde bulundurularak çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Okullarda eğitim öğretim yılı içerisinde 1 kereye mahsus yapılan tatbikatlar öğrencilerin afetler hakkında bilinçlenmesi ve afet anında gerçekleştirilen otomatik davranışların doğruluğunu artırması konusunda yeterli değildir. Teorik bilginin uygulamada da hayata geçirilebilmesi adına birden fazla uygulanması gerektiği düşünülmektedir. Bu sebeple okullarda gerçekleştirilen tatbikat sayılarının artırılması önerilmektedir.

Afet ile karşı karşıya gelmiş öğretmenlerin içsel motivasyonlarını ve böylece verimliliğini artırmak amacıyla hizmet içi eğitimler çeşitlendirilip deprem bölgesi özelinde öğretmenler için spesifik eğitimler eklenebilir. 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu'nda ⁵¹ yer alan Türkiye Afet Stratejisi'ndeki Türkiye Afet Risk Azaltma Planı kapsamında öğretmen eğitimlerine yer verilip yaygınlaştırma politikaları izlenebilir. Ayrıca, Türkiye Afet Sonrası İyileştirme Planı içerisinde öğretmenlere eğitimde kullanabilecekleri yeni yöntem ve eğitim teknolojileri hakkında destek sağlanabilir. Sivil Toplum Kuruluşları ile iş birliği yapılarak bu planda öğretmenlere yer verilip öğretmenlerin düzenli aralıklarla psikolojik sağlamlıkları desteklenebilir.

⁵¹ Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu, Erişim 23 Şubat 2024.

Durmuş, Kınacı ve Kuruyer⁵² yaptıkları çalışmalarında eğitim hizmetleri kapsamında afet müzeleri kurulması önerisinde bulunmuşlardır. Toplum hafızasını canlı tutmak ve bilinçlendirmeyi yaygınlaştırmak adına sınıf dışı etkinliklerden müze eğitimi olarak yapılabilecek bu etkinlikler öğretmenler için öğretme ortamlarını zenginleştirmek ve verimli hale getirmek adına kullanılabilir.

Depremelerin yıkıcı etkileriyle pek çok kez acı şekilde yüzleşildiği gerçeği göz önünde bulundurulunca depreme karşı hazırlık yapmanın önemi bir kez daha gündeme gelmektedir. Depremlerin gerçekleşeceği önceden tahmin edilemese de zararlarını en aza indirmek mümkündür. Bu da ancak farkındalık sayesinde depreme karşı hazırlık yaparak olabilir. Bu hususta farkındalığı yaymada en önemli etkenin eğitimin temsilcileri öğretmenler olduğu düşünülünce öğretmenlerin deprem farkındalıkları ile öğretme motivasyonlarını ölçmek kıymetli hale gelmektedir. Literatüre bakıldığında deprem farkındalığı ile öğretme motivasyonunu inceleyen başka bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Bu yönden, mevcut çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak, afetlere zemini olan bir ülkede afet bilincini yaygınlaştırmak ve afetlerin yaratacağı hasarı en aza indirmek adına yapılacak araştırmaların devamlılığı, afetlere hazır olmayı gündemde tutacağını ve her bir çalışmanın hatırlatıcı olacağını düşündürmektedir. Yapılan çalışma diğer çalışmaların aksine yeni atanan öğretmenler ve kıdemli öğretmenlerin afet bilinci ile öğretme motivasyonunu karşılaştırmaktadır. Alanda bu iki grup ile afet konusunda çalışan başka çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu anlamda yapılan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), "Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü" (Erişim 16 Aralık 2024).
- Altay, Sibel, *İlköğretimde Sosyal Bilgiler Dersinde Depremle İlgili Konuların İrdelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2008).

⁵² Emine Durmuş, Mehmet Kemal Kınacı ve Deniz Kuruyer, "Afet Eğitiminde Coğrafi Bir Miras Olarak Afet Müzeleri", *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)* 53 (2024), 185-203.

- Arslan, Kevser vd., “Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Deprem Okuryazarlığı Ölçeği Geliştirme Çalışması”, *Türk Coğrafya Dergisi* 83 (2023), 163-178.
- Ayık, Ahmet - Ataş, Öznur, “Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları ile Öğretme Motivasyonları Arasındaki İlişki”, *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2014), 25-43.
- Baltaş, Zuhal - Baltaş, Acar, Stres Ve Başa Çıkma Yolları (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008).
- Bikar, Soon Singh vd., “Social Sustainability of Post-Disaster: How Teachers Enable Primary School Students to be Resilient in Times of Ranau Earthquake”, *Sustainability* 13/13 (2021), 7308
- Bilen, Elif - Polat, Merve, “Öğretmen Adaylarının Deprem Farkındalığına İlişkin Görüşleri”, *Türk Deprem Araştırma Dergisi* 4/1 (2022), 155-173.
- Budak, Davut - Kandil, Neslihan, “Üniversite Öğrencilerinin Deprem Bilgi Düzeyleri ve Sürdürülebilir Deprem Farkındalık Düzeylerinin Araştırılması: Spor Bilimleri Örneği”, *Sportive* 6/2 (2023), 29-40.
- Candan, Dilek Güzel - Gencel, İlke Evin, “Öğretme Motivasyonu Ölçeği’ni Türkçe’ye Uyarlama Çalışması”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/36 (2015), 72-89.
- Cin, Mustafa, “Sınıf öğretmeni Adaylarının Doğal Afetler ile İlgili Yanılgıları”, *Marmara Coğrafya Dergisi* 22 (2010), 70-81.
- Cvetković, Vladimir M. vd., “Knowledge and Perception of Secondary School Students in Belgrade About Earthquakes as Natural Disasters”, *Polish Journal of Environmental Studies* 24/4 (2015), 77-85.
- De Jesus, Saul Neves - Lens, Willy, “An Integrated Model for The Study of Teacher Motivation”, *Applied Psychology: An International Review* 54/1 (2005), 119-134.
- Deci, Edward L. - Ryan, Richard M., *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior* (New York: Springer, 1985).
- Dikmen, Melih - Tuncer, Murat, “Öğretmen Adaylarının Depresyon Düzeyleri, Öğretme Motivasyonları ve Mesleğe Karşı Tutumlarının İncelenmesi”,

Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science 11/2 (2021), 401-410.

Dikmen, Melih, "Öğretmen Adaylarının Öğretme Motivasyonu: Bir Karma Yöntem Çalışması", *e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi* 8 (2021), 213-232.

Dölek, Afetler ve Afet Yönetimi; Johnston, David vd., "Preparing Schools for Future Earthquakes in New Zealand: Lessons From an Evaluation of a Wellington School Exercise", *The Australian Journal of Emergency Management* 26/1 (2011), 24-30.

Dölek, İskender, *Afetler ve Afet Yönetimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2019).

Dölek, İskender, *Afetler ve Afet Yönetimi*. (Ankara: Pegem Akademi, 2021).

Durmuş, Emine - Mehmet Kemal Kınacı - Deniz Kuruyer. "Afet Eğitiminde Coğrafi Bir Miras Olarak Afet Müzeleri", *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)* 53 (2024), 185-203.

Emaliyawati, Etika vd., "The Effect of Disaster Education of Increasing Earthquake Disaster Preparedness: A Narrative Review", *Jurnal Keperawatan Komprehensif (Comprehensive Nursing Journal)* 8/4 (2022), 568-576.

Erden, Gülsen - Gürdil, Gökçe, "Savaş Yaşantılarının Ardından Çocuk ve Ergenlerde Gözlenen Travma Tepkileri ve Psiko-Sosyal Yardım Önerileri", *Türk Psikoloji Yazıları* 12/24 (2009), 1-13

Erden, Gülsen vd., "Çocuklar ve Ergenlerde Travmatik Yaşantılar ve Başetme", *Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği Psikososyal Uygulamalar Katılımcı Kitabı* (2011), 97-141.

Erkmen, Nurettin - Mustafa Çetin. "Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Bazı Değişkenlerle İlişkisi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2008), 231-242.

Evans, Linda, *Teacher Morale, Job Satisfaction And Motivation* (London: Paul Chapmen Publishing Ltd, 1998).

Genç, Murat - Sözen, Erol, "The Sustainable Scale of Earthquake Awareness, Development, Validity and Reliability Study", *International Electronic Journal of Environmental Education* 11/1 (2021), 24-41.

- Guay, Frédéric vd., “Application of Exploratory Structural Equation Modeling to Evaluate the Academic Motivation Scale”, *The Journal of Experimental Education* 83/1 (2015), 51-82.
- Gün, Feyza - Turabik, Tuğba, “Öğretmen Adaylarının Olası Benliklerinin Öğretme Motivasyonları Üzerindeki Etkisi”, *Cumhuriyet International Journal Of Education* 8/1 (2019), 214-234.
- İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), “6 Şubat 2023 Depremleri Nihai Raporu” (Erişim 16 Aralık 2024).
- İzbirak, Reşat, Coğrafya Terimleri Sözlüğü (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992).
- Jung, Hyun-Ok. - Han, Seung-Woo, “Development And Validation of Earthquake Fire Response Simulation Protocol for Korean College Students in Health Programs”, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19/9 (2022), 57-64.
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Nobel Yayınevi, 2000).
- Kauffman, Douglas F. vd., “Validation of the Motivation to Teach Scale”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 40/40 (2011), 279-290.
- Kauffman, Douglas F. vd., “Validation of the Motivation to Teach Scale”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 40/40 (2011), 279-290.
- Kaya, Baştürk - Aladağ, Caner, “Determining the Cognitive Structures of Geography Teacher Candidates on ‘Earthquake’”, *International Education Studies* 10/1 (2017), 122-136.
- Kırbaç, Metin - Kaya, Fatih, “Öğretmenlerin Öğretme Motivasyonları ile Öğretmenlik Mesleğine Adanmışlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (Ö13) (2023), 642-657.
- Kirman, Fatma, “Deprem Sonrası Travmatik Stres Tepkileri ve Sosyal Medyada Yansımaları”, *Antakiyat* 6/1 (2023), 15-30.
- Lazarus, Richard, Stresle Başa çıkma Tarzınız: Dostunuz ya da Düşmanınız (Çev. N. Rugancı), Stresle Başa çıkma. Olumlu Bir Yaklaşım (Ed. N. Şahin), *Türk Psikologlar Derneği Yayınları* 2 (1994), 60.

- Michaelowa, Katharina, Teacher Job Satisfaction, Student Achievement, and The Cost of Primary Education in Francophone Sub-Saharan Africa, HWWA Discussion Paper, No. 188, *Hamburg Institute of International Economics* (HWWA), Hamburg (2002).
- Ok, İsmail. *İş Stresinin İlköğretim Okullarında Okul Yöneticileri Üzerindeki Etkisi (Konya Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006).
- Öztürk, Mustafa Kemal, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Deprem Deneyimleri Üzerine Bir Araştırma", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 28/1 (2013), 308-319
- Reeve, Johnmarshall - Su, Yu-Lan, "Teacher Motivation", M. Gagne (Ed.), *The Oxford Handbook of Work Engagement, Motivation, and Self-Determination Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 349-362.
- Reeve, Johnmarshall vd., "Autonomy-Supportive Teachers: How They Teach and Motivate Students", *Journal of Educational Psychology* 91/3 (1999), 537.
- Robbins, Stephan - Judge, Timothy A., *Örgütsel davranış* (Çev. İ. Erdem) (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2012).
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, "2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu" (Erişim 23 Şubat 2024).
- Sür, Özdoğan, "Türkiye'nin Deprem Bölgeleri", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 2 (1993), 53-65.
- Tekin, Özgür - Dikmenli, Yurdal, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Afet Bilinci Algısı Ve Deprem Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2021), 258-271.
- Tittle, Kehr, "Assessment of teacher learning and development", Patricia A. Alexander - Philip H. Winne (Ed.), *Handbook of Educational Psychology* (USA: Routledge, 2006), 953-980
- Türksever, Ömer, "Öğretmen Adaylarının Deprem Farkındalıkları ile Depreme Karşı Hazırlık Durumu Düzeyleri Arasındaki İlişki", *Journal of History School* 53 (2021), 2681-2701.

Watt, Helen M. - Richardson, Paul W., “Motivational Factors Influencing Teaching as a Career Choice: Development and Validation of the FIT-Choice Scale”, *The Journal of Experimental Education* 75/3 (2007), 167-202.



**Cumhuriyet Türkiye’sinde Kıraat Eğitimi:
Karadeniz Kıraat Ekolü Örneği**
Qiraat Education in Republican Turkey:
Black Sea Qiraat School Example

Nur Kübra DEMİRCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur’an Okuma ve Kıraat İlmi ABD,
Asst. Professor, Trabzon University, Faculty of Teology,
Department of Qur’anic Recitation and Qirā’āt
demirelnk@trabzon.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0527-8357

DOI: 10.56720/mevzu.1664041

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 24 Mart / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Demirci, Nur Kübra. “Cumhuriyet Türkiye’sinde Kıraat Eğitimi: Karadeniz Kıraat Ekolü Örneği”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 445-480.
<https://doi.org/10.56720/mevzu.1664041>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Kur'ân-ı Kerîm'in sahih ve sarîh bir şekilde okunmasına önem verilmiştir. Bu anlayışın bir tezahürü olarak Osmanlı Devleti'nde de Kur'ân-ı Kerîm eğitimine ağırlık verilmiş, onun esaslarına uygun okunmasını sağlamak üzere “dârülkurrâlar” inşa edilmiş ve bu sahada çok sayıda uzman yetiştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde ise eğitimde modernizasyona gidilmesinin başta kıraat eğitimi olmak üzere dinî eğitim sahasında farklı sonuçları olmuştur. Bu aşamada Osmanlı geleneğinde yetişmiş ve Cumhuriyet'in ilk dönemini görmüş kıraat uzmanları (kurrâ) tarihsel bir misyon icra etmiştir. Onlar bu ilmin herhangi bir kesintiye uğramadan sonraki nesillere aktarımını sağlamışlardır. Özellikle Karadeniz Bölgesi'nde modern Türkiye'deki din eğitimi açısından dikkat çekici bir ekol meydana gelmiştir. Bölgedeki âlimlerin faaliyetleri onlardan *Karadeniz Kıraat Ekolü* şeklinde bahsedilmesini mümkün kılmıştır. Bundan dolayı bölge âlimlerinin faaliyetleri, ilişki ağları ve kıraat ilminin yayılmasına katkıları bütüncül olarak incelenmelidir. Bunun bir sonucu olarak elinizdeki çalışma kendine has yönleriyle *Karadeniz Kıraat Ekolünü*, canlı tanıkların anlatımına dayanarak tanıtmakta ve ekolün genel olarak kıraat sahasındaki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda bölgenin kıraat sahasındaki etkin konumunda yöre halkının Kur'an öğrenimi ve hâfızlık faaliyetlerine verdiği önemin ve coğrafi koşulların kolaylaştırıcı etkisinin büyük role sahip olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra Karadeniz sadece bölge halkından çocukların değil, farklı bölgelerden öğrencilerin de Kur'an öğrenip hâfızlık yapmak için tercih ettiği bir Kur'an eğitim merkezi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Karadeniz Bölgesi, Trabzon, Eğitim-Öğretim, Kurrâ, İcazet.

Abstract

Since the early periods of Islamic history, importance has been attached to the recitation of the Holy Qur'an in a correct and clear manner. As a manifestation of this understanding, the Ottoman Empire also emphasized the education of the Holy Qur'an, built “dar al-qurra” to ensure that it was read in accordance with its principles, and trained many experts in this field. In the Republic of Turkey, which was established after the Ottoman Empire, the modernization of

education had different consequences in the field of religious education, especially in the field of Qiraat education. At this stage, the Qiraat experts (qurra) who were trained in the Ottoman tradition and lived through the first period of the Republic performed a historical mission. They ensured the transmission of this science to the next generations without any interruption. Especially in the Black Sea region, a remarkable school emerged in terms of religious education in modern Turkey. The activities of the scholars in the region made it possible to refer to them as the *Black Sea Qiraat School*. Therefore, the activities of the scholars of the region, their network of relations, and their contributions to the spread of the science of Qiraat should be analyzed holistically. This study introduces the *Black Sea Qiraat School* with its unique aspects based on the narratives of living witnesses and reveals the impact of the school in the field of Qiraat in general. The importance given by the local people to the activities of learning and memorising the Qur'an and the facilitating effect of the geographical conditions play an important role in the effective position of the region in the field of Qiraat. The Black Sea region has become a preferred centre for learning and memorising the Qur'an, not only for children from the region, but also for students from different regions.

Keywords: Qiraat, Black Sea Region, Trabzon, Education, Qurra, Ijazah.

Giriş

Kıraat ilmine dair günümüze ulaşan bilgiler Hz. Peygamber'den itibaren nesilden nesile intikal eden şifahî ve yazılı aktarımlara dayanmaktadır. Bir ilim dalı olarak kıraatın İslâmî ilimler arasında kendisine yer bulması sistematik eserlerin telif edilmesiyle mümkün olabilmektedir. Ancak belirtilmelidir ki pratik anlamda kıraat ilminin öğrenimi hoca-talebe irtibatına dayalı bir şekilde yürütülmüştür. Bu ilmin sadece teorik kurallardan oluşmayıp uygulamaya dayalı olması Müslümanların klasik eğitim-öğretim yöntemini hem daha anlamlı hem de zorunlu hale getirmiştir. Bundan dolayı ilk asırlardan beri kıraat eğitimi için *fem-i muhsin* bir hocanın bulunması bir zorunluluk olarak hep ön planda olmuştur. Bununla beraber Müslüman olan çok sayıda milletin farklı fonetik özelliklere sahip diller konuşmaları, coğrafyaların sanatsal olarak farklı edâ şekillerine/ses kullanma biçimlerine sahip olmaları bu sahada bir çeşitliliği beraberinde getirmiştir.

Kur'an-ı Kerim eğitiminde dönemsel ihtiyaçlar yanında coğrafi farklılıklar veya tarihsel değişimler de özel bazı durumlardan söz etmeyi gerekli kılmıştır. Kur'an-ı Kerim eğitimi veren kimselerin saygın ve itibar gördüğü şartlar doğal olarak büyük kalabalıkların ilgisi ve niceliksel bir fazlalık anlamına gelmektedir. Buna karşın bazı toplumların kültürel değişim yaşadığı şartlarda ise ortaya çıkan karizmatik figürler beklenenin aksine kalıcı bir eğitim faaliyeti icra edebilmiştir. Bu karizmatik öncüler geleneksel dönemde alışlagelen bir himayeci veya destekleyici kurumun olmadığı şartlarda da nitelikli faaliyetler yapılabileceğinin örneklerini sunmuşlardır. Bazen mahallî kabul edilecek yerel imkanlarda bile kendilerinden "ekol" olarak bahsedilebilmelerine zemin hazırlayacak işlere öncülük etmişlerdir.

Elinizdeki çalışma bu anlamda dikkat çekici örneklerden birisi olan *Karadeniz Kıraat Ekolü'*nü ele almıştır. Zira modern Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda Trabzon şehri merkezde olmak üzere Karadeniz bölgesindeki Kur'an okuma ve kıraat ilmine dair faaliyetler kendine has yönler taşımaktadır. Her şeyden önce kıraat ilmini İstanbul'da öğrenen bu kimselerin titizlikle elde ettikleri birikimi Karadeniz'e taşımaları, bölgede ihtisas düzeyinde öğretmeleri ve Türkiye'nin belli başlı merkezlerine buradan yaymaları üzerinde durulması gereken bir konudur. Kendilerinden *Ekol* şeklinde bahsedilecek faaliyetlerde öncü olan Ali Haydar Özak, Mehmet Rüştü Âşıkkutlu, Mehmet Eren ve Hasan Tahsin Şentürk gibi önde gelen kurrânın, hocalarının eğitim usulünü bir sonrakı kuşağa aktaran ikinci nesil talebelerine de değinilmelidir. Özellikle ekolün taşıyıcıları konumunda olan bu neslin hangi şehirlerde ne tür faaliyetler yürüttükleri *Karadeniz Kıraat Ekolü'*nün etkisinin boyutlarını da ortaya koymaktadır.

Vurgulamak gerekir ki ekolün kurucu isimleri, taşıyıcı ikinci nesil ve faaliyetleri ve onların etkilerinin boyutları bütüncül bir şekilde akademik bir çalışmaya konu olmamıştır. Yakın zamanlarda yapılmış olan *Karadeniz'de Hoca Olmak* projesi¹ makalemiz için hem heyecan uyandırıcı bir çıkış noktası olmuş hem de temel veri tabanı sunmuştur. Zira bu projede kendileriyle yarı yapılan-dırılmış görüşme yapılan kimseler *Karadeniz Kıraat Ekolü'*nün kurucu otoritelere yetişmiş kişilerdir. Aralarında onlara öğrenci olmuş hocaların da

¹ Selim Demirci (ed.), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024).

bulunduğu, daha ziyade ikinci nesil ile üçüncü nesil arasında bir alanda duran bu kişiler Karadeniz yöresinin kendisine has yönlerini aktarımlarına yansıtılmışlardır. Bu verileri tekrar gözden geçiren makalede, projeye yansıtılmayan bazı biyografi çalışmalarına ve Karadeniz kıraat ekolü temsilcilerine dair yapılmış müstakil çalışmalara giderek bölgeye dair detaylara erişilmeye çalışılmıştır. Karadenizli kıraat âlimlerine dair yapılmış müstakil çalışmalar incelendiğinde bunların Mehmet Rüştü Âşıkkutlu,² Ali Haydar Özak,³ Osman Nuri Taşkent⁴ ve Himmet Babaloğlu⁵ gibi kıraat âlimlerine dair kitap ve makaleler olduğu görülmektedir. *Son Devir Karadenizli Kurrâlar Sempozyumu*⁶ ve *Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu*⁷ da bölgenin öne çıkan kıraat âlimlerine dair zengin malumat içermektedir. Bunların yanında Trabzon'da Kur'an öğretimine hizmet etmiş âlim ve hocaların bir araya getirildiği biyografik eserlerde bölgedeki Kur'an tedrisine dair çeşitli tablolar sunulmuştur.⁸

Çalışmada kaynak taraması yöntemiyle mezkûr çalışmalardan elde edilen veriler analiz edilmiş ve tümevarım yöntemi kullanılarak Karadeniz'de Kur'an okuma ve kıraat öğretimine dair genel tablo tasvirî yöntemle sunulmuştur.

- ² Emin Âşıkkutlu, "Mehmet Rüştü Âşıkkutlu ve Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları / Ensar Neşriyat, 2023), 397-406; Mehmet Günaydın, *Oflu Âşıkkutlu Hoca* (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2020); Mehmet Günaydın, "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüştü Âşıkkutlu'nun Kur'an Öğretimine Katkıları Ve Dini Görüşleri", *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2008), 121-154.
- ³ Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi* (Ankara: Ankara Ofset Basım Matbaa, 2016); Hayrettin Öztürk, "Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'ân Eğitim Metodu", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Güz 2017), 135-159.
- ⁴ Nurullah Aydeniz, "Verdiği Bir İcâzetnâme Üzerinden Akreboğlu Osman Nuri Taşkent", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (2019), 503-512; Nurullah Aydeniz, "Osman Nuri Taşkent Öncülüğünde Bir Kıraat Eğitimi Kursu: Adapazarı Dârülhuffâzı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 367-389.
- ⁵ Nurullah Aydeniz, "Tek Parti Döneminde Bir Kur'an Öğretmeni: Himmet Babaloğlu", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Bahar 2020), 672-694.
- ⁶ Hayrettin Öztürk (ed.), *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu* (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018).
- ⁷ Şenol Saylan - Betül Saylan (ed.), *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu* (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015).
- ⁸ Şükrü Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri* (Ankara: ANADER, 2018); Süleyman Gür (ed.), *Kur'ân Hâdimleri, Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Kur'ân'a Hizmet Eden Trabzonlu Simalar* (Ankara: ANADER, 2020).

Karadeniz Bölgesi'nde Kur'an öğretimi ve hâfızlığa verilen önemin arka planı, bölgenin kıraat sahasındaki kaynakları, Anadolu'ya bu alandaki etkisi ve kıraat öğretiminin bölgeye has yönlerine dair bütüncül bir bakış sağlanmaya çalışılmıştır.

1. Karadeniz'de Hâfızlık ve Kur'an Öğretimini Kolaylaştıran Unsurlar

Karadeniz Bölgesi'nde Kur'an öğretimine önem verildiği, burada yetişen hocaların başta İstanbul olmak üzere ülkenin çok farklı bölgelerinde hizmet ettikleri malumdur. Bu durumun tarihî arka planı Cumhuriyet dönemi öncesine kadar uzanmaktadır. Tevhid-i tedrisattan önce en çok medresenin ve talebenin Trabzon vilayeti Of kazasında var olduğuna, bölgenin milletvekillerinin bu medreselerin ıslahı için çeşitli raporlar hazırladığına dair belge ve aktarımlar bu hususu teyit etmektedir.⁹ Dinî ilimlerin tedris ve tahsiline olan bu yoğun ilgi medreselerin kapatılmasından sonra da çeşitli şekillerde devam etmiştir. "Her evden bir hâfız çıkarma" hedefi ve gayreti bölgede bir gelenek halini almıştır.¹⁰ Bu hedefin sonuçlarını sayısal verilerde görmek de mümkündür. Buna göre 1984-1992 yılları arasında DİB'in imtihanlarına girerek hâfızlık belgesi almaya hak kazanan 5000 hâfızın 3000'inin farklı şehirlerde de yaşasa Trabzon halkından oluşu¹¹ zikre değer bir örnektir. Buradaki tespite katkı açısından şu detay da dikkate alınmalıdır: Trabzon çok sayıda Kur'an kursuna sahip olması yanında, hâfızlık yapmak için farklı şehir ve bölgelerden çok sayıda öğrencinin geldiği bir merkez olmuştur.

⁹ Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun bu konudaki aktarımları ve mezkûr belge için bk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecisi: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 394, 536.

¹⁰ Emrullah Hatipoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecisi: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 157; Enbiya Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecisi: Eyüp Öztürk), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 166-167.

¹¹ Ahmet Okutan, "Trabzon'da Din ve Eğitim: Eğitim Aygıtı Olarak Evlerin Fonksiyonu", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/624.

Karadeniz’de dinî tahsil, Kur’an okumayı öğrenme ve hâfızlık söz konusu edildiğinde ailelerin ve yöre halkının bu konuda üstün bir gayrete sahip olduğu görülecektir. Bölgede okul öncesi dönemde veya ilkokuldan sonra Kur’an ve hâfızlık eğitimi alma yaygın bir uygulamadır.¹² Bu eğitim aile büyükleri arasında yetkin birisi varsa onun, yoksa ailenin bulduğu başka biri tarafından verilmiştir. Örneğin Emin Âşikkutlu’nun hâfızlık hocası, büyük amcası meşhur Kurrâ Hâfız Mehmet Rüştü Âşikkutlu’dur (ö. 1980). Kendisi de kurrâ hâfız olan Emin Âşikkutlu, kıraat öğrenimini amcasının vefatı sebebiyle tamamlayamamış; sonrasında yine Mehmet Rüştü Âşikkutlu’nun talebelerinden olan Kurrâ Hâfız İbrahim Tanrıku’ndan okuyarak tamamlamıştır. Emin Âşikkutlu’nun aktarımına göre Âşikkutlu ailesinin dedesi olan öğretmen Ahmet Cemalettin Efendi, Mehmet Rüştü Âşikkutlu dâhil tüm erkek çocuklarına ilkokul öğreniminin akabinde hâfızlıklarını tamamlattır. Ayrıca evlatları bununla yetinmemişler, kıraat öğrenimlerini tamamlayarak kurrâ hâfız olmuşlardır.¹³

Bölgenin meşhur âlimi Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak’ın (ö. 1984) hâfızlık hocası, hıfzının hocadan daha kuvvetli olduğu zikredilen annesidir.¹⁴ Sultanahmet Camii’nde imamlık yapmış Hâfız Emrullah Hatipoğlu’nun hâfızlık hocası, babası Ömer Hatipoğlu; tâlim hocası ise ağabeyi Kurrâ Hâfız Abdullah

¹² Örnekleri için bk. Emin Âşikkutlu, “Karadeniz’de Hoca Olmak” (Görüşmecisi: Selim Demirci), *Karadeniz’de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 131-132; Hatipoğlu, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 154; Mehmet Okuyan, “Karadeniz’de Hoca Olmak” (Görüşmecisi: Süleyman Gür), *Karadeniz’de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 325-327; Süleyman Mollaibrahimoğlu, “Karadeniz’de Hoca Olmak” (Görüşmecisi: Süleyman Gür), *Karadeniz’de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 440; Yusuf Devran, *Gümüştaneli Mehmet Devran Hoca Efendi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2021), 23-24.

¹³ Âşikkutlu, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 129-132, 144-146.

¹⁴ Albayrak, *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi*, 44; Veysel Usta, “Bir Hocaîzade Olarak Hafız Ali Haydar Özak”, *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*, ed. Hayrettin Öztürk (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018), 133; Mustafa İsmet Uzun, “Trabzon’un Dinî Hayatında Önemli Hizmetlerde Bulunmuş Bir Hocaefendi: Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak”, *Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dinî Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/221-222. Usta, Özak’ın hâfızlık hocasını babaannesi şeklinde zikretmiştir.

Hatipoğlu'dur.¹⁵ Bölgenin meşhur kurrâ hâfızı Mehmet Eren (ö. 2007) hâfızlık eğitimini babasından almıştır. Aktarıma göre baba Abdülvehhab Eren bir gün Vakfıkebir'de yapmış olduğu bir vaazda bir âyeti hatırlayamayınca aynı gün oğlu Mehmet Eren'i hâfızlığa başlatmıştır.¹⁶ Hayrettin Öztürk'ün de ilk hocası babası olmuştur.¹⁷ Kurrâ Hâfız Yusuf Bilgin on yaşında hıfzını anne ve babasından tamamlamıştır.¹⁸ Mehmet Okuyan'a hâfızlığını babası yaptırmış, hatta kendisi de ilerlemiş yaşına rağmen oğluyla beraber hâfızlığını tamamlamıştır.¹⁹

Kur'an öğrenimi ve hâfızlık dâhil dinî tedrisatın Karadeniz özelinde bahsedilebilecek bir yönü de coğrafi koşulların kolaylaştırıcı etkisidir. Dinî tedrisatın yasak olduğu yıllarda yöredeki köylerin zor arazi şartlarına sahip olması ve merkezî mahallere uzak oluş gibi durumlar bir fırsata dönüşmüştür.²⁰ Anlatılara yansıyan tasvirlerle bakıldığında dersler icra edilirken belli noktalarda gözcü öğrencilerin bulunup denetlemeye gelenlerden önce ders mahalline haber ulaştırılması ders ortamlarını ani baskınlardan korumuştur.²¹

¹⁵ Hatipoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 153, 156.

¹⁶ Hayrettin Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 233-234.

¹⁷ Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 226.

¹⁸ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Hanecizâde Hacı Hafız Yusuf Ziyaeddin (Bilgin) Efendi", *Kur'ân Hâdimleri*, ed. Süleyman Gür (Ankara: ANADER, 2020), 211-213.

¹⁹ Okuyan, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 325-326. Kur'an öğrenim ve hâfızlık hocası ailesi olan diğer örnekler için bk. Halil İbrahim Şahin, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 201; Mustafa Zeki Terzi, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Eyüp Öztürk), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 374; Hacımüftüoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 386; Salih Sabri Yavuz, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Şenol Saylan), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 422; Süleyman Ramazanoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 464.

²⁰ Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 167.

²¹ Gümüşhane Arzular Köyü Kur'an Kursu'na dair örnek anlatımlar için bk. Devran, *Mehmet Devran Hoca Efendi*, 113, 126, 178-179.

Kur'an öğretimi ve hâfızlığı kolaylaştırıcı faktörlerden bir diğeri sosyal ortamdır. Karadeniz köylerinin sakinleri kendileri ihtiyaçlı oldukları halde hâfızlık yapmak üzere yatılı kalan talebelere sahip çıkmışlar, yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarını gidermek için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu durumun en dikkat çekici örneği Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocanın Uğurlu'daki Kur'an kursunda öğrenim gören öğrencilere köy halkının muamelesidir. Mehmet Rüştü Âşıkkutlu bir taraftan çocuklara ders verirken bir taraftan da aile fertleriyle beraber öğrencilerin yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarıyla ilgilenmiştir. Evinin önünde inşa edilen fırında misafirler için sürekli ekmek pişmiş, çok küçük yaştaki talebeler ise bizzat hocanın evinde kalmışlardır.²² 1968 yılında DİB'in ilk resmî kıraat kursu yine bu köyde gerçekleştirilmiştir. İhtisas düzeyinde kıraat ilimleri okumak üzere köyde dört ay ikamet eden din görevlilerinin iâşe ve ibâtesi Âşıkkutlu hoca öncülüğünde köy halkınca sağlanmıştır.²³

Bu bağlamda Hâfız Ali Düzenli hoca, Ulucami köyünde hâfızlık eğitimi alırken köyün camiinde ikamet ettiğini, yemeklerini ise hocası Abdulvahap Efendi'nin pişirdiğini aktarmaktadır.²⁴ Kurrâ Hâfız Süleyman Mollaibrahimoğlu da hâfızlığını tamamladığı Dernekpazarı Gülen köyünde iki yıl yatılı kalmış, sonrasında ise iki yaz Uğurlu'da yatılı kalarak Âşıkkutlu hocadan tashîh-i hurûf dersleri almıştır.²⁵ Yine Gümüşhane Arzular köyünde Mehmet Devran hocanın ders verdiği Kur'an kursunda 70-80 talebe ikamet ederek hâfızlık ve dinî ilimler tahsili yapmaktaydı. Bu talebelerden çok cüzî miktarda bir ücret alınır, temel ihtiyaçlar Devran hocanın gayretleriyle karşılanırdı.²⁶

²² Ahmet Özdemir, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Fatih Topaloğlu), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 77; Âşıkkutlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 132, 134-135; Süleyman Nihat Öztemel, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 453; Günaydın, *Oflu Âşıkkutlu Hoca*, 100-101.

²³ Âşıkkutlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 134; Günaydın, *Oflu Âşıkkutlu Hoca*, 180-189; Devran, *Mehmet Devran Hoca Efendi*, 46-47.

²⁴ Ali Düzenli, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Eyüp Öztürk), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 106-107.

²⁵ Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 442-444.

²⁶ Devran, *Mehmet Devran Hoca Efendi*, 89-118.

Sosyal ortamın destekleyici etkisinin bir diğer yönü köylerde çocuklara Kur'an okumayı öğretmek üzere hoca tutulmasıdır. İlgili dönemlerde köylerde resmî din görevlisi kadrolarının bulunmaması sebebiyle hocaların ücretleri köylüler tarafından ödenmiştir. Karadeniz köylerinde bu uygulamanın son derece yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Uğurlu köyünde Âşık-kutlu hocanın Kur'an kursu resmî nitelikte tek kurumdur. Bunun dışında köyün muhtelif camilerinde on tane ders halkası olduğu nakledilmektedir. Buraların hocalarının maaşları ise köylü tarafından karşılanmaktaydı.²⁷ Enbiya Yıldırım'ın Of yöresindeki dinî eğitime dair aktarımlarında köylerde çocukların kız erkek ayrımı olmaksızın elifbâ öğrenmek, namaz sûrelerini ezberlemek ve temel dinî bilgileri edinmek üzere hocalara gönderildiği, hocaların maaşlarının köylünün kendi arasında topladığı yardımlarla ödendiği ve bekar hocalara köylünün sırayla yemek götürdüğüne dair anlatılarla karşılaşılmaktadır.²⁸ Mustafa Zeki Terzi Vakfıkebir'de sıbyan mekteplerine gelen kız ve erkek öğrencilere verilen dinî öğretime dair benzer bilgiler aktarmakta hatta üç aylık yaylaya çıkma vakitlerinde dahi eğitime devam etmek üzere hoca tutulduğunu zikretmektedir.²⁹ Rıza Selimbaşoğlu'nun Maçka yöresindeki tedrisata dair benzer aktarımları³⁰ hoca tutma usulünün bölgenin genelinin yaygın uygulaması olduğunu göstermektedir.

2. Karadeniz'de Kur'an Öğretim Usulü

Eğitim-öğretim faaliyeti çocuklukla başlayan bir faaliyet olduğu için kıraat öğretiminde de akla ilk gelen sıbyan mektepleridir. Bu anlamda Trabzon ve çevresinde bulunan sıbyan mekteplerine dair detaylı tasvirlerle sıkça karşılaşılmaktadır. Örneğin Fikret Latifoğlu Tonya'daki sıbyan mekteplerine dair canlı bir tablo sunmaktadır. Buna göre vadi şeklinde olan ilçenin her iki tarafında beş-altı mahallede çocuklar okutulurdu. 50-60 talebeden oluşan mekteplerde 12

²⁷ Öztemel, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 453.

²⁸ Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 166.

²⁹ Terzi, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 376-377, 380.

³⁰ Rıza Selimbaşoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 400. Benzer örnekler için bk. Düzenli, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 106; Mahmut Karaca, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Ahmet Cevdet Karaca), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 314.

yaşını geçmemiş kız ve erkek çocuklar eğitim görmekteydi. Kızlar bir tarafta erkekler bir tarafta oturtularak yapılan dersler perşembe öğleden sonra ve cuma günleri tatil edilirdi. Perşembe ders çıkışı cami kapısına çıkılır, hoca'nın okuduğu *salâten tûncînâ* duasına hep bir ağızdan âmin denirdi. Çocuklara bir takım gönül alıcı hediyeler vermek de âdettendi. İlçenin farklı mekteplerinden yükselen âmin sesleri Tonya'da yankılanırdı. Bu sebeple bu günler *âmin günü* olarak da isimlendirilmiştir.³¹ Emrullah Hatipoğlu, Of ilçesi Bölümlü köyünde sabahtan başlayan ezber dersinin öğlene kadar sürdüğünü, öğlenleyn sıbyan mektebinin hocasının talebeye savaş oyunları oynatarak mola verdiğini ardından yüzünden derse geçip ikindiye kadar okuttuğunu nakletmektedir. Hatipoğlu mezkûr oyunların sıbyan mektebini bir cazibe merkezi haline getirdiğini vurgulamaktadır.³² Mahmut Karaca da Çaykara ilçesi Yeşilalan köyündeki sıbyan mektebine dair benzer bilgiler nakletmektedir. Burada da önce yüzünden okumalar tamamlanır ardından ezberlere geçilirdi. Namaz dua ve sûreleri, 32 farz, 54 farz, zâtî ve subûtî sıfatlar da talebelere koro halinde okutularak ezberletilirdi.³³ Mustafa Kotan, Arsin Başdurak köyünde çocukları okutmak üzere dedesinin çabalarına vurgu yaparak aralarında kızların da olduğu çocukların Kur'an eğitimine verilen önemi anlatmaktadır.³⁴ Bölgeye dair aktarımlarda sıbyan mekteplerinde kız çocuklarının okutulmasına dair özel bir itinanın olduğu da vurgulanmıştır.³⁵

³¹ Fikret Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 193.

³² Hatipoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 154.

³³ Karaca, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 313-314.

³⁴ Mustafa Kotan, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Ahmet Cevdet Karaca), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 358-359. Sıbyan mekteplerine dair diğer örnekler için bk. Arif Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Ahmet Cevdet Karaca), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 118; Şahin, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 203-204; Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 229; İlyas Karslı, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Eyüp Öztürk), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 274; Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 440-441.

³⁵ Özdemir, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 76.

Bu temel öğretimin ardından tahsile devam etmek isteyen talebeler ya Arapça ve dinî ilimlerin öğretildiği bir ders halkasına ya da hâfızlık yapmak üzere bir hocaya gönderilirdi. Bu yönüyle bölge medreselerinde tedrisin iki farklı koldan yürütüldüğü söylenebilir. Bunun bir örneğini Çaykara'nın meşhur müderrislerinden Hasan Rami Yavuz (ö. 1982) hoca'nın çocuklarına sunduğu tahsil tercihinde görmek mümkündür. Buna göre Hasan Efendi oğulları Yunus Vehbi Yavuz ve Yusuf Şevki Yavuz'a hâfızlık ya da dinî ilimler tahsili şeklinde iki seçenek sunmuştur. Yunus Vehbi Yavuz hâfızlık sürecinde hocalardan yenen dayakları duyması sebebiyle dinî ilimler tahsilini tercih etmiş, Yusuf Şevki Yavuz ise hâfızlığı tercih ederek ilkokuldan önce hıfzını tamamlamıştır.³⁶ Bu yönüyle Hasan Rami Yavuz hocadan nakille aktarılan tespitler dikkat çekicidir. Buna göre hâfızlığa başlayanların yüzde doksan beşi eğitimini tamamlarken Arapça tahsiline başlayanların yüzde beşi bunu tamamlamakta; kalanlar ise zorluğundan dolayı tahsili yarıda bırakmaktadır.³⁷ Mustafa Çukur da hâfızlık yaptığı Hotaman hoca'nın hacca gidip dönmemesi üzerine müracaat ettiği İncesulu Abdürrahim Efendi'nin kendilerini, hâfızlığı sonra tamamlarsınız diyerek Arapça eğitime başlattığını nakletmektedir. Mustafa Çukur hâfızlığını ise 30 yaşında Trabzon Merkez Kur'an Kursu'nda Murat Köseoğlu hocadan tamamlayarak icazet belgesi almıştır.³⁸

Bunların yanında aynı kurslarda öğrencilerden bir kısmına hâfızlık bir kısmına ise Arapça ve dinî ilimler eğitimi verilen örneklerle karşılaşmak

³⁶ Yunus Vehbi Yavuz, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Ahmet Cevdet Karaca), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 491; Yusuf Şevki Yavuz, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 500-501.

³⁷ Kemal Ayyıldız, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 300.

³⁸ Mustafa Çukur, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 337-340.

mümkündür.³⁹ Hatta mehâric-i hurûfta Âşıkkutlu hoca'nın bire bir kopyası (nüsha-i sâniyesi) olduğu nakledilen Yusuf Bilgin (ö. 2001) hoca'nın,⁴⁰ kendisinden Arapça okumaya gelenlerden Amme cüzünü ezbere dinleyip onlara tâlim-tecvîd üzere okumayı öğretmeden Arapça derslerine başlamadığı nakledilmektedir. Kıraat ilmini diğer dinî ilimlerle beraber okutan Yusuf Bilgin hoca, dört devre de hâfızlık yaptırarak icazet vermiştir.⁴¹ Devrin çok yönlü âlimi Çalekli Dursun Efendi'nin (ö. 1977) de Kur'an okuma ve temel dinî bilgiler derslerinin ardından Arapça ve dinî ilimler okutmaya başladığı, isteyen talebelerine hâfızlık yaptırdığı aktarılmıştır.⁴² İkili modeli bir arada yürüten öğretim kurumlarına verilebilecek bir diğer örnek Vakfıkebir'de Hacı Ziya Esen Habiboğlu'nun açtığı Kur'an kursudur.⁴³

Dönemin hâfızlık yaptırma usulüne dair dikkat çekici bir yön, hâfızlığın tamamlanmasının ardından alanda otorite bir hocaya gönderilerek tâlim ve tashîh-i hurûf okunmasıdır. Hâfızlık esnasında tashîh-i hurûfa dikkat edilmesinden kaynaklanan eksiklerin hâfızlık bittikten sonra bölgenin meşhur hocalarından ders okunarak giderildiğine dair nakillerle karşılaşmak mümkündür. Örneğin Süleyman Mollaibrahimoğlu, hâfızlığını tamamladıktan sonra hocası tarafından Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocaya götürülmüştür. Mollaibrahimoğlu, Âşıkkutlu hoca'nın kendisini dinledikten sonra hâfızlık hocasına hâfızlık yaptırma usulüne dair tavsiyelerde bulunduğunu nakletmektedir. Bu görüşmenin ardından Mollaibrahimoğlu iki yaz boyunca Uğurlu'da tashîh-i

³⁹ Ayyıldız, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 300; Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 445; Devran, *Mehmet Devran Hoca Efendi*, 119-216; Mustafa Hilmi Güneş, "Şaban Lütfü Güneş", *Kur'ân Hâdimleri*, ed. Süleyman Gür (Ankara: ANADER, 2020), 399-400.

⁴⁰ Hacımuftuoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 391.

⁴¹ Nasrullah Hacımuftuoğlu, "'Ofllu Hoca Efendi' İsmi Markalaştıran Âlimler", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/57-58; Okutan, "Eğitim Aygıtı Olarak Evlerin Fonksiyonu", 1/624.

⁴² Rızvan Güven, "Çalekli Hacı Dursun Efendi", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/180; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 423-424.

⁴³ Terzi, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 377; Enver Osman Kaan, "XX. Asrın Son Yarisında Doğu Karadeniz Bölgesinin Tanınmış İsimlerinden Hacı Ziya (Esen Habiboğlu) Hoca Efendi", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat* (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 256-257; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 692.

hurûf okumuş ve hâfızlığını pekiştirmiştir.⁴⁴ Bu konuda Süleyman Nihat Öztemel, Âşıkcutlu hocadan ders okumaya gelen on talebenin yedisinin hâfız olarak geldiğini fakat tecvid kaidelerine riayet etmediğini aktarmaktadır. Bu öğrencilerden bir haftada Sübhâneke'yi, on beş günde ise Fâtiha Sûresi'ni okuyamayan çok sayıda kişi bulunabilmektedir. Öztemel, bu durumu Âşıkcutlu hocadan şu misalle aktarmaktadır: "Bunlar katlanmış bir kâğıda benzer. Önce kâğıdı açıp düzelteceksiniz. Ancak bu yeterli değildir. Bir de ters katlayacaksınız ki düzelmiş olsun."⁴⁵ Mezkûr uygulamanın bir diğer yönü her ne kadar kuvvetli ve düzgün bir hâfızlık yapılsa da alanın otoritesi bir hocadan tekrar okuyarak talebesi olma vasfının kazanılmasına ve kıraat sahasında derinleşmeye önem verilmesidir. Bu konuda dikkat çekici bir örnek Abdullah Hatipoğlu hocadır. O, hıfzını tamamlamasının ardından 1950 yılında Âşıkcutlu hocadan tâlim, tashih, tecvid ve aşere okumuştur. Hatipoğlu, Âşıkcutlu hocadan 1966 yılında takrîb okumuş, 1968 yılında ise DİB'in Uğurlu'daki ihtisas kursunda takrîb ve tayyibe okuyarak kurrâlık belgesi almıştır.⁴⁶ Ali Haydar Özak, onun ardından vazifesini devralan Murat Köseoğlu ve yine Özak talebesi olan Nurettin Durmuş hocaların hâfızlığını tamamlayarak Kur'an kurslarına gelen talebelere uyguladığı metot da sunulan bu tabloyu desteklemektedir.⁴⁷

Bölgede Kur'an öğretimi, hâfızlık ve ihtisas düzeyinde kıraat tedrisi sahasında öne çıkan halkaların etkileri itibariyle Karadenizle sınırlı kalmadığı, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun geneline uzandığı söylenebilir. Bunları, Cumhuriyet döneminin başlarında faaliyete geçmiş, alanında otorite hocaların ders verdiği birincil ders halkaları ve Kur'an öğretimi ve kıraat tedrisinin yayılmasını temin eden ikincil ders halkaları şeklinde tasnif etmek mümkündür.

⁴⁴ Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 443-444.

⁴⁵ Mehmet Günaydın, "Halk Nezdinde Mehmet Rüştü Âşıkcutlu", *Kur'an ve Kıraati Sempozyumları Kitabı* (Erişim 23 Mart 2025), 149.

⁴⁶ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 400-401; Haşım Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları* (İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2018), 55-56. Hıfzını tamamlamasının ardından Âşıkcutlu hocadan okumaya gelen örnekler için bk. Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 66, 67, 76, 81-82, 109-110, 120, 304 vd.

⁴⁷ Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 195-196; Ali Çelik, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 98-99.

Çalışmanın bu kısmında bu ders halkaları ve tedris usulüne dair örnekler vermek bölgenin öğretim metoduna dair genel çerçeveyi görmeyi temin edecektir.

2.1. Bölgenin Önde Gelen Kur'an Öğretim Halkaları ve Hocaları

Cumhuriyet döneminin başlarında Karadeniz Bölgesi'nde resmî izin almak suretiyle yürütülen iki ders halkasının bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki Trabzon merkezde Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak hocanın Merkez Kur'an Kursu'nda yürüttüğü derslerdir. 1936'da resmî olarak *Kur'ân-ı Kerîm ve İhtisası Muallimi* olarak tayin edilen Özak, müstakil bir kurs binası olmadığı için Çarşı, Müftü ve Semerciler camilerinde derslerini yürütmüştür.⁴⁸ Özak hocanın derslerinin dikkat çeken yönü, tâlim, tecvid ve tashîh-i hurûfa dair oldukça titiz bir programın uygulanmasıdır. Özak, İstanbul'da kıraat ilmini meşhur Kurrâ Hâfız Serezli Ahmed Şükrü Efendi'den (ö. 1932) tahsil etmesine rağmen bu sahada ihtisas düzeyinde ders vermeyi tercih etmemiş, hâfız yetiştirmeye ve hâfız olarak gelen talebelere tâlim, tecvid, tashîh-i hurûf okutmaya yönelmiştir. Kıraat okumak isteyen talebelerini ise Kurrâ Hâfız Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocaya yönlendirmiştir.⁴⁹ Özak'ın ders okutma usulündeki titizliği talebeleri tarafından muhafaza edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak günümüzde Trabzon'da *Özak sulbû öğretim metodu* olarak ifade edilen bir okutma usulü devam edilmektedir. Bu usulde önce 3-9 ay süresince harf tâlimi Türkçe ibareler de içeren bir tekerleme tarzında yapılmaktadır. "Elif üstün ilen e, elif esra ilen i, elif ütru ilen u; e, i, u (harfin tek başına harekeli gösterimi); â, î, û (harfin medli gösterimi); elif bâ ilen üstün eb, elif bâ ilen esra ib, elif bâ ilen ütrü ub, eb, ib, ub, ebbe, ebbi, ebbu, ebbâ, ebbî, ebbû..." şeklinde harfler bitene kadar devam ettirilen tâlim usulünde harfler yanında medd-i munfasıl, kalkale, izhar gibi uygulamalar da en baştan öğretilmektedir. Örnek ibarede de görüldüğü üzere daha elif harfinin tâliminde lâm, fâ, sîn, tâ gibi harflerin telaffuzu, harflerin çekimi esnasında ağızların açılma tarzı, dudak tâlimi de icra edilmektedir. Özak hocanın tek bir harf üzerinde 15-20 gün kadar duracak bir titizliğe sahip olduğu nakledilmektedir. Harf tâliminin bitirilmesinin ardından namaz duaları ve sûrelere geçilmekte; Amme ve Tebâreke cüzleri ile Fetih, Rahmân ve Yâsîn sûreleri de tâlim usulüyle okunmaktadır. Bunun ardından Kur'an'ın başından

⁴⁸ Uzun, "Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak", 1/222.

⁴⁹ Öztürk, "Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'ân Eğitim Metodu", 139, 144-145.

ilk on cüz tahkik, ikinci on cüz tedvir ve son on cüz hadr usulüyle okunarak hatim ezberden tamamlanmaktadır.⁵⁰ Özak hocanın dudak tâlimi ve temsilî okuma konusunda da oldukça titiz bir öğretim metodu olduğu; bunun, hocası Serezli Ahmed Şükrü Efendi'den sadece diğeri talebelerle birlikte gerçekleşen derslerde değıl evinde dahi gece gündüz ders okuma imkanına sahip olması sebebiyle detaylara vakıf olmasından kaynaklandığı çalışmalara yansıyan bilgilerdendir.⁵¹

Bölgede kıraat dersleri dendiğinde ilk hatıra gelen Kurrâ Hâfız Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocadır. Âşıkkutlu hocayı farklı kılan yön, sadece hâfızlık ve ihtisas düzeyinde kıraat ilmi okutmakla kalmayarak Arapça, ferâiz gibi diğeri ilimleri de öğretimisidir.⁵² Derslerini Of'un Uğurlu köyünde devam ettirmiş olan Âşıkkutlu, Cumhuriyet'in ilk yıllarının resmî izinle Kur'an dersleri veren az sayıdaki hocası arasındadır.⁵³ Âşıkkutlu hoca güne önce kendi evinde veya yakınlarında kalan öğrencilerin derslerini evinde alarak başlar, ardından Kur'an kursuna giderek buraya gelen talebeleri okuturdu.⁵⁴ Kendisinden okumak üzere gelen talebelere önce birkaç satır verir, ezber kabiliyetini test ederdi. Ardından bir süre tâlim, tashih ve tecvid okutur, devam edebilecek potansiyelde gördüklerini hâfızlığa başlatır, devam edemeyecek durumda olduğunu düşündüklerini ise aileleriyle görüşerek farklı mesleklere yönlendirirdi.⁵⁵ Hâfızlığa başlangıç aşamasında önce tâlim ve tashih okuyarak başlanan derslerin ardından hıfz aşamasına geçilirdi. Hıfza geçişte ölçü bir sayfayı yanlış yapmaksızın okumaktı. Hıfzın ardından Kur'an'ın tamamı talebeler tarafından tek oturumda cemaat huzurunda okunurdu. Bu uygulamayla hâfız sıfatını kazanan talebeler, bundan sonraki aşamada Kur'an'ın tamamını tâlim usulüyle

⁵⁰ Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 195-196. Ali Çelik'in Özak'ın talebesi Murat Köseoğlu hocadan okuduğı bu usulü kendisinin de aynen devam ettirdiğine dair bilgi için bk. Çelik, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 98-99.

⁵¹ Hayrettin Öztürk, Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'an Eğitim Metodu, 147-154.

⁵² Öztemel, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 454.

⁵³ Ders izninin bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından verildiğine dair muhtelif aktarımlar için bk. Günaydın, "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu", 129-130; Günaydın, *Oflu Aşıkkutlu Hoca*, 78-91.

⁵⁴ Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 444; Öztemel, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 454.

⁵⁵ Âşıkkutlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 135-136.

okumaya başlarlardı. Talebenin kabiliyetine göre 5, 10 veya 15 cüz tâlim usulüyle okunduktan sonra 21. cüz itibariyle bir sayfayı ortalama bir dakikada okumak suretiyle hızlı okumaya geçilmekteydi. Bu aşamaların ardından Âşikkutlu hoca talebesinin durumuna göre diplomasını yazmaktaydı.⁵⁶ Yusuf Alemdar, Âşikkutlu hocanın hâfız yetiştirme usulüne dair aktarımını bir hatırası kapsamında nakletmektedir. Buna göre Âşikkutlu hoca 1978-79 yıllarında İstanbul Haseki’de kıraat dersleri verirken haftada bir gün Alemdar’ın eğitim gördüğü Kur’an kursuna gelerek hâfız öğrencilere tâlim-tecvid dersi okutmuştur. Bir derse ise o dönemde üniversitede okuyan yeğeni Cemil Âşikkutlu ve imam-hatip lisesinde okuyan yeğeni Emin Âşikkutlu’yu getirmiştir. Yeğenlerine Kur’an’ın çeşitli yerlerinden rast gele bölümler okutmuştur. Herhangi bir plan ve ön hazırlık olmadan gerçekleşen başarılı okuyuşlar, dinleyen talebeleri hayrete düşürmüştür. Âşikkutlu hoca, yeğenlerinin bu sağlam hıfzını daha küçük yaşlarda hâfızlık yapmaları, derslerini daha en başından kıraat ve tilâvet usullerine uygun şekilde hızlı okuyuşa kaçmadan hazırlamaları ve derslerini ezberlemeden önce birkaç kez hocaya yüzünden dinletmeleri şeklindeki metoduna dayandırmıştır.⁵⁷ Âşikkutlu hocanın bir diğer yönü ise talebesine ev temizliğinden yemek pişirmeye kadar günlük hayat ve adâb-ı muâşerete dair çok geniş alanda bilgi verip onları hayata hazırlamasıdır.⁵⁸

Mehmet Rüştü Âşikkutlu hocanın Türkiye’de kıraat ilmi tedris tarihindeki müstesna yerine de bu kısımda değinilmelidir. Âşikkutlu hoca DİB’in 1968 yılında açtığı ilk ihtisas kursunun hocalığını yapmıştır. Bu dersler Of’un Uğurlu beldesinde Âşikkutlu hocanın görev yaptığı kursta gerçekleştirilmiştir. Dört ay süren ihtisas kursuna Türkiye’nin farklı bölgelerinde görev yapan din görevlileri iştirak etmiş; kursta katılımcıların durumuna göre aşere, takrîb ve tayyibe okutulmuştur. Kurs sonunda düzenlenen icazet merasimine dönemin Diyanet İşleri Başkan Vekili Lütfi Doğan hoca da iştirak etmiştir. Bundan sonraki süreçte Âşikkutlu hoca 1974-75 yıllarında Ankara’da, 1976-1979 yıllarında ise İstanbul Haseki’de DİB’in açtığı kıraat ihtisas kurslarında Mısır tariki üzere

⁵⁶ Öztemel, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 454-455.

⁵⁷ Yusuf Alemdar, “Son Dönem Büyük Kıraat Alimlerinden Mehmet Rüştü Âşikkutlu Hoca (1901-1980) İle İlgili Birkaç Hatıra”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016), 405, 409.

⁵⁸ Öztemel, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 455.

kıraatleri okutmuştur.⁵⁹ İstanbul ve Ankara'daki kıraat ihtisas kurslarının ikisine de katılmış M. Kemal Atik'in, Âşikkutlu hocanın metoduna dair aktarımları son derece dikkat çekicidir. Buna göre Âşikkutlu hoca hemen uygulamaya geçmez, kıraatlere dair usul bilgilerinden başlayarak kolaydan zora doğru bir metot takip ederdi. Kırk yıldır bu ilmi okutuyor olmasına rağmen o gün okutacağı ders için muhakkak hazırlık yapar, el yazısıyla hazırlayarak çoğalttığı notları kursiyerlerle paylaşırdı.⁶⁰ Burada zikredilebilecek mühim bir yön Özak hocadan tâlim, tashih okumuş meşhur talebelerinin Âşikkutlu hocadan kıraat ilimleri tahsil etmesidir. Bunlar arasında Muharrem Arslantürk, Murat Köseoğlu, Nurettin Durmuş gibi hocalar sayılabilir.⁶¹

Bölgede kıraat tedrisi ile dikkat çeken kurrâ hâfız hocalardan bir diğeri Mehmet Eren'dir. Askerlik vazifesi için Adapazarı'nda bulunduğu vakitte hocası Kurrâ Hâfız Hasan Akkuş (ö. 1972) ile karşılaşarak hocasının isteği üzerine camide bir aşır okumuştur. O esnada bunu duyan tümen komutanı, Mehmet Eren hocayı halka Kur'an okumayı öğreterek kendi evinde de iki gün mukabele okumak üzere görevlendirmiştir. Adapazarı'nda *Asker Hâfız* olarak ünlenen Mehmet Eren hoca askerlik sonrası da Adapazarı'nda kalarak burada Hasırcılar Kur'an Kursu'nda uzun yıllar talebe yetiştirmiştir. Sonrasında ise Giresun, Amasya gibi farklı illerde müftülük vazifesi üstlenen Asker Hâfız bu vazifeleri esnasında farklı ilimler yanında aşere, takrîb ve tayyibe okutmuştur.⁶² Binden fazla kişiye tashih-i hurûf dersleri verdiği nakledilen Asker Hâfız'ın derslerdeki metodu namaz dualarından başlayarak tâlim, tedvir ve hadr usulleriyle Duhâ

⁵⁹ Emin Âşikkutlu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dini Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüşti Aşikkutlu Efendi", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/191-196; Âşikkutlu, "Mehmet Rüşti Aşikkutlu ve Eserleri", 398; Âşikkutlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 133-135; Günaydın, *Oflu Aşikkutlu Hoca*, 180-242; Günaydın, "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüşti Aşikkutlu", 137-141.

⁶⁰ Günaydın, *Oflu Aşikkutlu Hoca*, 204-207; Günaydın, "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüşti Aşikkutlu", 139-140.

⁶¹ Albayrak, *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi*, 176, 178, 183; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 57-58, 60, 70-71.

⁶² Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 234-235; Hayrettin Öztürk, "Reisu'l-Kurrâ Mehmet Eren (Asker Hâfız) ve Kur'an Hizmetleri", *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*, ed. Hayrettin Öztürk (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018), 113-120.

Sûresi'ne kadar okutmaktı. Bunun ardından Kur'ân-ı Kerim baştan sona kadar dudak tâlimine riayet edilerek okunurdu.⁶³

Bu hocalar yanında bölgenin Kur'an ve kıraat ilmi okutmakla meşhur bir diğer hocası Köprübaşı'nda ders okutan Vadonlu Hasan Tahsin Şentürk'tür. Vadonlu Şentürk hoca da Âşıkkutlu, Özak ve Eren hocalar gibi İstanbul'da kıraat tahsili görmesinin ardından Karabük'te ve Trabzon Köprübaşı'nda çok sayıda talebe okutmuştur. Vadon'daki evinin altını öğrenci yetiştirmek üzere yaptırdığı nakledilen Vadonlu Hasan Efendi, sabahtan öğleye kadar hâfızlık yapan talebeleri, öğleden sonra ise diğer öğrencileri okutmuştur. Onun, pazar günleri hariç her gün aralıklı şekilde gün boyu ders verdiği aktarılmıştır.⁶⁴ Çaykara müftüsü Yusuf Bilgin hocanın dinî ilimler tahsiline Kur'an okutmaksızın başlamadığına daha önce temas edilmişti. Muhtelif çalışmalarda kendisinden Kur'an okuma ve kıraat ilmi sahasında istifade etmiş çok sayıda kişiye rastlamak mümkündür.⁶⁵

2.2. Ekolü Yaygınlaştıran İkinci Kuşak

Karadeniz kıraat ekolü açısından *ikinci kuşak* diyebileceğimiz kimseler önemli bir rol icra etmiştir. Bu kimseler bahsi geçen otoriter kıraat üstatlarına talebelik yapmış, muhtelif şehirlerde hizmet etmiş ve hocalarının geleneklerini naklederek geniş kitlelere ulaştırmışlardır. Bu isimlerin en dikkat çekici olanlarından biri, Çaykara Maraşlı köyünde dünyaya gelen Safvan Çakıroğlu'dur. O, hâfızlığın ardından 1951-1952 yıllarında Uğurlu'da Âşıkkutlu hocadan okumuştur. Çakıroğlu, okuduğu dönemde talebelerin en küçüğü olduğu için bir

⁶³ Öztürk, "Reisü'l-Kurrâ Mehmet Eren (Asker Hafız) ve Kur'ân Hizmetleri", 121-123.

⁶⁴ Abdulvahit İmamoğlu, *Köprübaşı Yöresinde Yetişen Medrese Âlimleri ve Din Eğitimi Katkıları* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 185-187; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 325-326. Kendisinden kıraat ilmi ve tâlim okuduğu zikredilen örnekler için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 316, 317, 321, 338, 341.

⁶⁵ Ahmet Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 84-85; Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 119; Şahin, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 201; Süleyman Çiftçi, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Şenol Saylan), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 433; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 148, 158, 180, 184, 213, 380; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 351-352.

buçuk yıl boyunca Âşıkkutlu hocanın evinde ikamet etmiştir. 1964 yılında ise Yusuf Bilgin hocadan aşere okumuştur. 1968 yılında Uğurlu'da gerçekleştirilen ilk ihtisas kursunda takrîb ve tayyibe okuyarak icazet almıştır. Bu ihtisas kursundan mezun olarak Ankara'da kıraat okutmakla görevlendirilen hoca Safvan Çakıroğlu olmuştur. 1969 yılında açılan ihtisas kursunda 20 kişiye aşere icazeti vermiştir. 1988'de Ankara Müftülüğü'nce tertip edilen aşere-takrîb-tayyibe kursunda okutmaya başlayarak bu dersleri yıllarca kesintisiz sürdürmüştür. 6 dönemde 85 kurrâya icazet verdiği nakledilmiştir. Âşıkkutlu hoca gibi Mısır tariki Atâullah Mesleği icazetine sahip olan Çakıroğlu derslerinde tashîh-i hurûf, aşere, takrîb ve tayyibe şeklinde dört ayrı program uygulamıştır.⁶⁶

Bir diğerk örnek grubunu da tâlim ve tashihi Özak hocadan, kıraat ilmini ise Âşıkkutlu hocadan okuyan isimler oluşturmaktadır. Örneğın Murat Köseoğlu, hocası Özak'ın tayin aldırarak İstanbul'a gitmesi üzerine Merkez Kur'an Kursu hocalığı vazifesini 1991 yılına kadar 27 sene boyunca devam ettirmiştir.⁶⁷ Hâfızlığını tamamlamasının ardından üç yıl boyunca Köseoğlu hocadan tâlim, tecvid ve tashîh-i hurûf ardından aşere okuyan Kurrâ Hâfız Ali Çelik'in Köseoğlu'nun ders usulüne dair aktarımları zikre değerkdir. Buna göre dersler önce hocanın kalfaları tarafından çalıştırılır ve dinlenir ardından hocaya arz edilirdi. Hoca beğenmediğı yerleri talebeye izah eder, ancak talebenin uygulamasını beğendikten sonra dersini geçirirdi.⁶⁸ Ali Haydar Özak Ekolü'nün Trabzon kolunun Merkez Kur'an Kursu'nda ders veren hocalarla devam ettirildiğı söylenmelidir. Özak hocanın ardından burada görev yapan Murat Köseoğlu'nun talebeleri olan Ali Çelik ve Mehmet Satan hocalar da aynı Kur'an kursunda görev yaparak talebe yetiştirmeye devam etmişlerdir.⁶⁹ Bu iki hocanın emeklilikleri sonrasında da Trabzon'da özel öğrenci gruplarına çeşitli Kur'an kurslarında ders

⁶⁶ Yaşar Akaslan, "Kıraat İlminde İcâzet Geleneği: Şeyhu'l-Kurrâ Safvan Çakıroğlu Örneği", *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*, ed. Hayrettin Öztürk (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018), 68-79. Mezkûr programlara dair detaylı bilgi için bk. Akaslan, "Kıraat İlminde İcâzet Geleneği", 75-79.

⁶⁷ Şükrü Öztürk, "Trabzon'da Dinî ve Sosyal Hayatın Oluşumunda Kur'an Kurslarının Rolü", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 2/1047-1048.

⁶⁸ Çelik, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 96-97.

⁶⁹ Öztürk, "Trabzon'da Kur'an Kurslarının Rolü", 2/1048; Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 153; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 476-477, 680-682.

okuttuğu bilinmektedir. Yine Özak'ın ekolünü Trabzon'da devam ettirmiş bir talebesi Salih Bayraktar'dır. Ali Haydar Özak bir süre Trabzon İmam-Hatip Lisesi'nde Kur'an-ı Kerim dersleri vermiştir. Özak tedris faaliyetlerini Kur'an kursuyla sınırlamaya karar verince kendi tavsiyesiyle yerine Bayraktar ders vermiştir.⁷⁰

Âşıkkutlu ve Özak'ın ortak talebelerinden Nurettin Durmuş ise tâlim ve tashihi Özak'tan okumuş, 1968 yılında ise Uğurlu'da Âşıkkutlu hocadan kıraat okuyarak icazet almıştır.⁷¹ Trabzon'da kendisinden hem tâlim ve tashihi hem de kıraatleri okuyan talebeleriyle karşılaşmaktadır.⁷² Tedriste Özak'ın metodunu benimseyen Nurettin Durmuş'un farklı bir yönü ise tâlim ve tashih dersleri bitince Nâs Süresi'nden başlayarak her bir sûreyi farklı bir makamda okumasıdır.⁷³

Hâfızlığını tamamlamasının ardından Özak hocadan tâlim ve tashih, 1968'de Uğurlu'da düzenlenen ihtisas kursunda ise Âşıkkutlu hocadan kıraat okuyan Muharrem Arslantürk, İstanbul Valide Camii'nde uzun yıllar imam olarak hizmet etmiştir. Bu vazifesi esnasında kıraat dersleri verdiği nakledilmiştir.⁷⁴ Arslantürk, Fatih Dülgerzade Kur'an Kursu'nda DİB'in açtığı ihtisas kursunda aşere dersleri de vermiştir.⁷⁵

Yine Özak talebelerinden Hacı Ziya Esen Habiboğlu'nun Vakfıkebir'de hocalığını yaptığı Kur'an kursunda 600 civarında hâfız yetiştirdiği, başlangıçta hâfızlık yanında Arapça ve İslamî ilimler okutuyorken İmam-Hatip okullarının

⁷⁰ Uzun, "Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak", 1/222; Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 152.

⁷¹ Tahsil ve tedris hayatı için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 70-72.

⁷² Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 190.

⁷³ Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 195-196. Durmuş'un Özak ekolünü Rize Kur'an Kursu'ndaki ve Trabzon Ortahisar Camii imamlığı görevleri esnasında talebe yetiştirerek devam ettirdiğine dair bk. Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 152.

⁷⁴ Hikmet Arslantürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 245.

⁷⁵ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 58. Arslantürk'ün üslup olarak Özak ekolünün İstanbul'daki temsilcilerinden olduğuna dair bk. Uzun, "Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak", 1/224; Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 151-152.

artmasıyla hâfızlık eğitimine ağırlık verdiği nakledilmektedir.⁷⁶ Akçaabat Karaman Mahallesi'nde Kur'an Kursu hocalığı yapan Mustafa Tütüncü'nün yüzlerce hâfız yetiştirdiği bilinmektedir. Tütüncü hoca aşere, takrîb ve tayyibeyi Âşıkkutlu hocadan okuyarak icazet alanlar arasındadır.⁷⁷ Sürmene'de ise ihtisas düzeyinde kıraat tedrisinde Müftü Mustafa Günay etkin bir role sahiptir. Vadonlu Hasan Efendi'den okuduğu bilinmektedir. Anadolu'da farklı birçok merkezde farklı kademelerde dinî hizmette bulunmuştur. Türkiye'nin sayılı kurrâsından olduğu nakledilmiştir.⁷⁸ Mezkûr örneklerde görüldüğü üzere başta Âşıkkutlu ve Özak hocalar olmak üzere bölgenin tanınmış kurrâsının rahle-i tedrisinden geçmiş hocalar Trabzon'un ve Anadolu'nun farklı yerlerinde hocalarından aldıkları ilmî aktarımı devam ettirmişlerdir. Farklı kaynaklarda bu duruma örnek teşkil edecek çok sayıda isimle karşılaşmak mümkündür.⁷⁹

2.3. Kur'an Eğitimi ve İcazet Merasimleri

Bölgede hâfızlık ve kıraat tedrisi sahasında dikkat çekici uygulamalardan biri icazet merasimleridir. Bölgenin ilmî hayatına dair aktarılanlardan hareketle kıraat veya İslamî ilimler tahsilini tamamlayarak icazet almaya hak kazanan talebeler için tertip edilen icazet merasimlerinin oldukça kalabalık ve canlı olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan İslamî ilimler sahası icazetlerinde daha ziyade vaaz verilirken hâfızlık icazetlerinde ağırlıklı olarak Kur'an

⁷⁶ Mustafa Zeki Terzi, "Trabzon'un Büyükliman Havzasında Dini Hayatın Gelişmesinde ve Şekillenmesinde Etkili Olan Şahsiyetler", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/255-257.

⁷⁷ Terzi, "Trabzon'un Büyükliman Havzasında Etkili Olan Şahsiyetler", 1/285; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 68-69.

⁷⁸ Özkan Özkoç, "Trabzon'un Tanınmış Din Âlimlerinden Sürmene Müftüsü Merhum Mustafa Günay", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/323-327; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 341-344.

⁷⁹ Âşıkkutlu, Özak, Eren ve Bilgin hocalardan okuyan örnek isimler için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 52-53, 84-85, 90-91, 101-102, 127-128, 148-149, 156-157, 402-404, 405-407 vd.; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 70, 102, 109, 133-136, 351-352 vd.

okunduğu fakat bu uygulamanın son zamanlarda değiştiğine dair tasvirlerle karşılaşmaktadır.⁸⁰

Arif Yıldırım hocanın nakline göre hâfızlık icazetlerinde İslamî ilimler icazet törenlerinde olduğu gibi sarık takılmamaktaydı. İcazet alacaklar yeni bir takım elbise giyerek ucunda nazar boncuğu bulunan beyaz takke takarlardı.⁸¹ Yusuf Bilgin’den kıraat ve İslamî ilimler okuyarak icazet alan Halil İbrahim Şahin hoca, hâfızlık icazetleri için *izin duası* tabirinin kullanıldığını, Hasan Rami Yavuz ve Yusuf Bilgin hocaların öğrencileri için ortak düzenlenen kendi icazet merasimine Özak ve Âşıkkutlu hocaların katılarak Kur’an okuduğunu nakletmektedir.⁸² Süleyman Nihat Öztemel’in nakline göre Âşıkkutlu hoca hâfızlığı bitiren talebelerine icazet merasimi tertip etmezdi. Fakat 1968 yılında Uğurlu’da açılan kıraat ihtisas kursu sonrasında bir icazet merasimi Diyanet İşleri Başkan Vekili Lütfi Doğan hocanın katılımıyla gerçekleştirilmiştir.⁸³ Hikmet Arslantürk, Âşıkkutlu hocanın vefatından sonra Uğurlu’da düzenlenen kalabalık ve coşkulu programlardan bahisle bunun icazete katılan misafirler ve çocuklarını hâfızlığa teşvik edici olduğuna değinmiştir.⁸⁴

Hâfızlık icazetleri özelinde bahsedilmesi gereken diğer bir uygulama *dinlenme* geleneğidir. Bölgede hâfızlığını ikmal eden talebelerin icazet alarak hâfız sıfatı kazanması için cemaat huzurunda Kur’an’ı baştan sona ezbere okumasını

⁸⁰ Çelik, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 96. Karadeniz Bölgesi’nde İslamî ilimler ile hâfızlık icazet törenlerinin farklı şekillerde icrasının Osmanlı’dan kalma bir gelenek olduğunu söylemek mümkündür. Bunun bir örneğini Şehidzade Osman Rüşdü’nün icazetnamesinde görmek mümkündür. İcazetnamenin ilk sayfa kaydında 19. asrın 2. yarısında Vizre/Sürmene’de tertip edilen icazet merasimlerinde İslamî ilimler icazeti alanlar için “... sayıda hoca icazet aldı” denirken hâfızlar için “... hâfız duaya oturdu” şeklinde ifadeler yer almıştır. Bilgi için bk. Mevlana İbrahim b. Muhammed el-İspirî, *İcâzetnâme* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, DIB, 297.814 İSC). Osmanlı’daki bu uygulamaya dair bilgi ve mezkûr icazetnameyi paylaşan Doç Dr. Süleyman Gür’e hassaten teşekkür ederiz.

⁸¹ Yıldırım, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 126. Benzer tasviri Abdullah Aydın’la da aktarmaktadır. Bilgi için bk. Abdullah Aydın, “Karadeniz’de Hoca Olmak” (Görüşmecî: Şenol Saylan), *Karadeniz’de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 38.

⁸² Şahin, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 206-207.

⁸³ Öztemel, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 458.

⁸⁴ Arslantürk, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 252-253.

ifade eden *dinlenmeye* dair örneklerle sıkça karşılaşmak mümkündür. Bunun dikkat çeken bir örneğini Mehmet Okuyan özelinde vermek mümkündür. Hâfızlığını ilkokulu bitirmesinin ardından babasından tamamlayan Okuyan, ortaokula gitmek isteyince babasından *dinlenme* olmadan bunun olamayacağı cevabını almıştır. Bunun üzerine bir süre daha tekrarlar yaparak Rize Güneyce'de Osman Niyazi Efendi Tekkesi'nde gerçekleşen merasimde Kur'an'ı baştan sona okumuştur. Okuyan, okumayı beş saat kırk dakikada tamamladığını aktarmaktadır.⁸⁵

Mahmut Karaca'nın ilmî icazetlerden farklı olarak hâfızlık icazet törenlerinin icrası hakkında şu tasvirleri de *dinlenme* geleneğine işaret etmektedir. Buna göre Kur'an-ı Kerim, icazet alacak talebeler tarafından karışık şekilde perşembe günü okunmaya başlanır, bu merasim cuma öğleye kadar devam ederdi. Yani her talebe Kur'an'ın tümünü iki hatta bir günde okuyacak seviyeye gelip bunu cemaat huzurunda gerçekleştirmesinin ardından icazetini alabilirdi.⁸⁶ Süleyman Mollaibrahimoğlu da kendi icazet töreninden benzer kareler aktarmaktadır. Buna göre Gülen Köyü'nde beraber icazet alacağı dört arkadaşıyla Kur'an'ı sırayla okuma faaliyeti cuma öğleden sonra başlamış, pazar sabah saat on sularında sona ermiştir. İcazete davet edilen hocaların bir kısmı bu günlerde Kur'an okumuş, bir kısmıysa halka vaazlar vermiştir. Mollaibrahimoğlu yemek ikramlarının da yapıldığı bu törenlerin oldukça canlı geçtiğini ifade etmektedir.⁸⁷ Çaykara/Uzuntarla'da bölgenin yaygın geleneği üzere ilkokuldan önce hâfızlığını tamamlayan Abdullah Aydınlı da hâfızlık icazet merasiminin yaylarında gerçekleştirildiğini, hâfız adaylarının davetli hocalar karşısında Kur'an'ı baştan sona okuyarak icazet aldıklarını nakletmektedir. Aydınlı, kalabalıktan tilavet secdelerinin dahi yapılamadığı törenin misafirlere yemek ikramının olduğu bir şenlik mahiyetinde gerçekleştiğini aktarmaktadır.⁸⁸

Bölgenin meşhur hocaları Âşıkkutlu ve Özak'ın dinî ilimler icazeti verilecek törenlere iştirak ettikleri de nakledilmektedir.⁸⁹ Hatta buralarda Kur'an

⁸⁵ Okuyan, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 326-327.

⁸⁶ Karaca, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 317.

⁸⁷ Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 443.

⁸⁸ Aydınlı, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 37-38.

⁸⁹ Yavuz, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 494-495; Yavuz, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 506.

okuma merasimlerini icra ettiklerine ve talebelerini getirerek onların da Kur'an tilavetine imkân sağladıklarına dair örneklerle karşılaşmak mümkündür.⁹⁰

3. Türkiye'deki Kıraat Tedrisinde Karadeniz'in Yeri

Başta Trabzonlular olmak üzere Karadeniz Bölgesi kıraat âlimleri bu alana büyük katkı sunmuşlardır. Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocanın Türkiye'nin ilk kıraat ihtisas kursunu Of/Uğurlu'da yürüttüğüne, ardından Ankara ve İstanbul'da ihtisas kurslarındaki hizmetlerine daha önce değinilmişti. Rizeli Osman Nuri Taşkent hocanın memleketinde hıfzını tamamlamasının ardından İstanbul'da kıraat eğitimi olarak Adapazarı'nda hizmet ettiği,⁹¹ Mehmet Eren hocanın İstanbul'da kıraat eğitimi almasının ardından İzmir, Giresun, Amasya gibi müftülük yaptığı farklı illerde kıraatleri okuttuğu⁹² bilinmektedir. Yine Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak hocanın İstanbul'da kıraat eğitimi almasının ardından Trabzon'da uzun yıllar tâlim, tashîh-i hurûf ve tecvid okuttuğu, bir süre İstanbul'da imamlık yaptığı ve Trabzon'a döndükten sonra dahi İstanbul'un ilmî çevreleriyle bağlantıyı kesmediği bilinmektedir.⁹³ Özak'ın yetiştirdiği çok sayıda talebe Türkiye'nin farklı yerlerinde Kur'an öğretimi sahasında hizmet etmiştir.⁹⁴ Hayrettin Öztürk hocanın mezkûr kurrâya dair "Türkiye'de dudak tâlimini yayan dört âlim"⁹⁵ şeklindeki değerlendirmesi de Karadeniz Bölgesi kıraat âlimlerinin Türkiye kıraat tedrisindeki konumunu ortaya koymaktadır.

Bölgenin meşhur kurrâsının etkisinden önce vurgulanması gereken ilk husus beslendikleri kaynaklardır. Zira bu âlimler hâfızlıklarını bölgede tamamlamalarının ardından ihtisas düzeyinde Kur'an ve kıraat tahsili için İstanbul'a gitmişlerdir. Bunlardan Akreboğlu Osman Nuri Taşkent hoca 1880 yılında Rize/İyedere'de doğmuş, on iki yaşında hıfzını tamamlamasının ardından tahsil için İstanbul'a giderek medreseye kaydolmuştur. Burada farklı ilimler yanında Serezli Ahmed Şükrü Hoca Efendi gibi meşhur âlimlerden aşere, takrîb

⁹⁰ Şahin, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 207; Ramazanoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 471.

⁹¹ Bu başlıkta detaylı bilgiye yer verilecektir.

⁹² Bölgenin Önde Gelen Kur'an Öğretim Halkaları ve Hocaları kısmında bilgi verilmişti.

⁹³ Bölgenin Önde Gelen Kur'an Öğretim Halkaları ve Hocaları kısmında bilgi verilmişti.

⁹⁴ Ekolü Yaygınlaştıran İkinci Kuşak kısmında bilgi verilmişti.

⁹⁵ Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 234, 236; Öztürk, "Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'an Eğitim Metodu", 137; Hayrettin Öztürk, *Dâd Harfî ve Dudak Talimî* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 44-45.

ve tayyibe okumuştur. Bir süre Nuruosmaniye Camii'nin baş imamlığını yapan Taşkent daha sonra Kur'an Kursu muallimi olarak Adapazarı'nda hizmet etmiştir. Meşhur talebeleri arasında kendisinden sonra Nuruosmaniye Camii'nin baş imamlığını devralan Hasan Akkuş, Adapazarı'nda kendisinden sonra Kur'an Kursu muallimliği vazifesini devralan Himmet Babalıoğlu gibi kurrâ bulunmaktadır. Farklı çalışmalarda Taşkent-Hilmi Ak-İlhan Tok şeklinde zikredilen hoca-talebe silsilesinin *Hâfız Osman Ekolü* olarak nitelendiğine dair değerlendirmeler yer almaktadır.⁹⁶

1911 yılında Trabzon/Boztepe Mahallesi'nde dünyaya gelen Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak beş yaşında annesinden Kur'an eğitimine başlayarak dokuz yaşında hâfızlığını tamamlamıştır. 1929-1931 yılları arasında İstanbul'a giderek Fatih Dersiâmlarından Serezli Ahmed Şükrü Hoca Efendi'den önce tâlim, tashîh-i hurûf ardından aşere, takrîb ve tayyibe okuyarak icazet almıştır. Ardından Trabzon'a dönerek Kur'an Kursu muallimliği kadrosunda uzun yıllar tâlim, tashîh-i hurûf ve tecvid okutarak talebe yetiştirmiştir.⁹⁷

1901 yılında Trabzon/Of/Uğurlu'da dünyaya gelen Kurrâ Hâfız Mehmet Rüştü Aşikkutlu ise köyünde hıfzını tamamlamış, 1930 yılında İstanbul'a giderek Serezli Ahmed Şükrü Hoca Efendi'den aşere okumaya başlamıştır. Enfâl Sûresi'ni tamamlamışken hocasının vefatı üzerine Serezli'nin yeğeni Kesikbacak İsmail Efendi'den aşereyi tamamlayarak takrîb de okumuştur. Tayyibeyi ise Varnalı Ahmed Efendi'den tamamlayarak Trabzon'a dönmüştür. 1936-37

⁹⁶ İlhan Tok, "'Akreboğlu' Hâfız Osman Nûri Taşkent'in Hayatı, Görev ve Kur'ânî Hizmetleriyle Öğretim metodolojisi", *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu* (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018), 158-159; Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 237; Öztürk, *Dâd Harfî ve Dudak Talimi*, 53-54; Aydeniz, "Osman Nuri Taşkent Öncülüğünde Bir Kıraat Eğitimi Kursu", 375-379; Aydeniz, "Verdiği Bir İcâzetnâme Üzerinden Akreboğlu Osman Nuri Taşkent", 505.

⁹⁷ Uzun, "Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak", 1/221-222; Albayrak, *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi*, 44-91; Öztürk, "Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'ân Eğitim Metodu", 139-145; Öztürk, *Dâd Harfî ve Dudak Talimi*, 56-59; Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 132-142, 150-154. Mezkûr kaynaklarda Özak'ın İstanbul'a gidişi ve Serezli'den okuduğu yıllara dair bilgide ihtilaf olup 1929-1931, 1928-1930 ve 1928-1931 şeklinde farklı yıl aralıkları söz konusudur.

yıllarında Kur'an kursu muallimliği vazifesine Uğurlu'da başlayarak uzun yıllar hâfızlık, tâlim, tashih, tecvid ve kıraat dersleri vermiştir.⁹⁸

1918 yılında doğan Kurrâ Hâfız Mehmed Eren hoca ise babası Vakfıkebir müftüsü Abdülvehhab Eren'den hıfzını tamamladıktan sonra Nuruosmaniye Camii imamı Hasan Akkuş'tan okumak üzere İstanbul'a gitmiş, ardından Âşikkutlu hocayla beraber üç yıl boyunca Serezli Kesikbacak İsmail Efendi'den aşere, takrîb ve tayyibe tahsil etmiştir. Sonrasında askerlik vazifesini yerine getirmek üzere gittiği Adapazarı'nda kalarak uzun yıllar Hasircılar Kur'an Kursu'nda hizmet etmiştir. Sonrasında farklı şehirlerde müftülük vazifeleri de yapan Eren'in kıraat sahasında okuttuğu çok sayıda isim bulunmaktadır.⁹⁹

Vadonlu olarak tanınan Hasan Tahsin Şentürk hoca ise 1913'te Köprübaşı Vadon'da doğmuş, hâfızlığını Vadon Camii'nde yapmıştır. Tâlim, tashih ve tecvidi Trabzon İskenderpaşa Camii imam-hatibi Ali Ayvaz hocadan okumuştur. Sonra İstanbul'a giderek Hâfız Necati Bilgin'den tâlim, tashih ve tecvidi tekrar okuyup hıfzını da kuvvetlendirerek icazet almıştır. Ayrıca Serezli İsmail Bayrı'den aşere, takrîb ve tayyibe okuyarak icazet almıştır. Köprübaşı'nın farklı yerlerinde imam ve Kur'an kursu hocası olarak vazife yapmıştır. Buralarda çok sayıda kişiyi okutarak hâfızlık, tâlim, tashih, tecvid, aşere, takrîb ve tayyibeden birçok kişiye icazet vermiştir. Karabük'te de görev yapan Şentürk'ün 200'den fazla talebeye icazet verdiği nakledilmiştir.¹⁰⁰

Karadeniz'in meşhur kurrâsı sayılacak bu hocalar yanında Karadeniz'den İstanbul'a giderek Kesikbacak İsmail Efendi'den kıraat ilmi tahsil eden çok sayıda isimle karşılaşmak mümkündür. Bunlar arasında hâfızlığını babasından tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Fatih Dülgerzade Kur'an Kursu'nda Kesikbacak İsmail Bayrı'den tâlim, tashih, tecvid ve kıraat okumuş İbrahim Aydın zikredilebilir. 1955'te icazet alan Aydın, Kur'an kursu öğreticiği, imam-hatiplik gibi vazifeler icra etmiştir.¹⁰¹ Hâfızlığını babasından Çaykara'da

⁹⁸ Âşikkutlu, "Ofllu Mehmet Rüştü Âşikkutlu Efendi", 1/183-193; Emin Âşikkutlu, "Reisü'l-Kurrâ Ofllu Mehmet Rüştü Âşikkutlu", *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu* (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018), 89-91; Günaydın, *Ofllu Âşikkutlu Hoca*, 34-37.

⁹⁹ Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 233-235; Öztürk, *Dâd Harfî ve Dudak Talimi*, 48-51.

¹⁰⁰ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 325-326.

¹⁰¹ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 174-175.

tamamlayarak 1947'de icazet alan Mehmet Şahin İstanbul'a giderek Dülgerzade Kur'an Kursu'nda İsmail Bayrı'den tâlim, tashih, tecvid ve aşereden bir miktar okumuştur. Farklı vazifeler yanında Kur'an kursu hocalığıyla öne çıkan isimlerdendir.¹⁰²

Daha önce Gümüşhane/Arzular köyünde ders verdiğinden bahsedilen Mehmet Devran da Kesikbacak İsmail Efendi'den Dülgerzâde Camii Kur'an Kursu'nda tashih-i huruf dersleri almış ardından Trabzon'da Çalekli Dursun Efendi ve Âşıkkutlu hocadan farklı sahalarda okumuş ve 1968'de Uğurlu'da açılan kıraat ihtisas kursuna katılmıştır.¹⁰³ Bunların yanında önce Âşıkkutlu hocadan kıraat okuyup ardından İstanbul'da Serezli Kesikbacak İsmail Efendi'den tahsilde bulunan çok sayıda isimle karşılaşmak mümkündür.¹⁰⁴

Ayrıca Karadeniz kıraat ekolü üzerinde İstanbul'un doğrudan etkisi yanında dolaylı sayılabilecek etkisi de söz konusudur. Örneğin Kesikbacak İsmail Efendi'den kıraat ilmi okuyarak Düzce'ye yerleşmiş meşhur kıraat âlimi Hasan Şen'den¹⁰⁵ (ö. 1982) ders okuyan Karadenizlilere rastlamak mümkündür. Bunlara Hüseyin Tural,¹⁰⁶ İsmail Cömert,¹⁰⁷ Üsküdar Şıhlı Kız Kur'an Kursu'nda uzun yıllar talebe yetiştiren Mustafa Türkmen¹⁰⁸ örnek gösterilebilir. Mezkûr isimlerin dikkat çeken bir yönü, Âşıkkutlu ve Eren hocalara da talebelik yapmış olmalarıdır. Bartın'da uzun yıllar Kur'an kursu hocalığı yapmış Mehmet Tokul da Düzce'de Hasan Şen'den okumuştur.¹⁰⁹ Bu isimlerin dikkate değer ortak bir yönü, hepsinin Trabzon Şalpazarı ilçesinden olmalarıdır.

¹⁰² Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 254-256; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 290-292.

¹⁰³ Devran, *Mehmet Devran Hoca Efendi*, 9-10.

¹⁰⁴ Örneklerine temas edilecektir.

¹⁰⁵ Hakkında bilgi için bk. Kamil Uğur Bitemir, "Şen, Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/534-535.

¹⁰⁶ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 560-562.

¹⁰⁷ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 563-564.

¹⁰⁸ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 595-596.

¹⁰⁹ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 582-583.

İstanbul'da Karadenizli talebelerin yoğun istifade ettiği bir diğer kıraat âlimi Hasan Akkuş'tur.¹¹⁰ Bölgenin meşhur kurrâsı Mehmet Eren,¹¹¹ Tonya ve Ankara'da uzun yıllar hizmet etmiş Fikret Latifoğlu,¹¹² Bursa'da uzun yıllar kıraat okutarak hizmet eden Sadık Uysal¹¹³ ve Özak ile aynı camide görev yaptığı nakledilen Mehmet Sönmez¹¹⁴ İstanbul'da Hasan Akkuş'tan ders okuyanlardandır. Bunların yanında İstanbul'da Trabzonlu hocaların okuduğu dikkat çekici isimler arasında Vadonlu Hasan Şentürk'ün kendisinden ders aldığı Necati Bilgin,¹¹⁵ Âşıkkutlu ve Abdullah Yazıcı'nın hocası Varnalı Hamdi Efendi¹¹⁶ zikredilebilir.

Tüm bu nakledilenlerden hareketle Karadeniz Bölgesi'nin kıraat ilmi kaynağı dendiğinde akla gelen ana merkezin İstanbul, ana silsilenin ise Serezli Ahmed Şükrü Efendi ve yeğeni Serezli Kesikbacak İsmail Efendi hocalar olduğu görülmektedir. İstanbul'dan Karadeniz'e yönelen bu yoğun aktarımın, Karadenizli mezkûr âlimlerin bu sahada öne çıkmasıyla Karadeniz'den İstanbul'a doğru bir yön izlediğini hatta daha da genişleyerek Anadolu'ya yayıldığını söylemek mümkün görünmektedir.

Karadeniz'in Anadolu'ya etkisi bağlamında zikredilmesi gereken ilk isim Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocadır. Âşıkkutlu hocaların Cumhuriyet döneminin ilk resmî kıraat ihtisas kursunu 1968'de Of/Uğurlu'da gerçekleştirdiğine, ardından 1974-1979 yılları arasında Ankara'da ve İstanbul Haseki'de DİB'in düzenlediği ihtisas kurslarında Mısır tariki üzere kıraat okuttuğuna daha önce temas edilmişti. Bu kursların amacının yok olmaya yüz tutmuş kıraat ilminin ihyası ve yaygınlaştırılması olduğu¹¹⁷ göz önünde bulundurulduğunda Âşıkkutlu hocaların bu sahadaki misyonu belirginleşecektir. Bu kurslarda eğitim alan hocalar ise Türkiye'nin farklı merkezlerinde kıraat dersi okutarak bu etkiyi

¹¹⁰ Hakkında bilgi için bk. Recep Akakuş, "Akkuş, Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/275.

¹¹¹ Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 234; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 118; Öztürk, *Dâd Harfî ve Dudak Talimi*, 48-49.

¹¹² Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 189, 197.

¹¹³ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 209-212.

¹¹⁴ Albayrak, *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi*, 234.

¹¹⁵ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 325-326.

¹¹⁶ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 408-409, 449.

¹¹⁷ Günaydın, *Ofllu Âşıkkutlu Hoca*, 182.

taşıyıcı konumda olmuşlardır. 1968 kursunda Uğurlu'da kıraat okuyarak Ankara'da kıraat ihtisas kurslarında ders veren Safvan Çakıroğlu, İstanbul Gözcü-baba Camii'ndeki imamlık vazifesi yanında Bulgurlu, Pendik, Suadiye ve Şeyhli Kız Kur'an Kursları'nda talebe yetiştirmiş ve çok sayıda hâfıza kıraat okutmuş İbrahim Tanrıku, ¹¹⁸ Beylerbeyi'nin farklı kurslarında, Yıldız Hamidiye Camii imamlığı sırasında Beşiktaş İhlamur Kur'an Kursu'nda talebe yetiştirmiş Abdullah Hatipoğlu, ¹¹⁹ Eskişehir'de Kur'an kursu hocalığı ve imamlık vazifelerini bir arada yürütürken din görevlilerine kıraat dersleri vermiş Mehmet Sarıcaoğlu, ¹²⁰ İstanbul'da farklı kurs ve camilerde yaptığı görevler esnasında çok sayıda hâfız yetiştirerek 1970 yılında Dülgerzade Kur'an Kursu'nda açılan ihtisas kursunda aşere dersleri veren Mehmet Emin Kutluoğlu, ¹²¹ Sakarya/Akyazı Kur'an Kursu öğreticiliğı ve imamlık görevlerini bir arada yürüterek bu süreçte aşere, takrîb ve tayyibe dersleri veren Hüseyin Harputoğlu ¹²² bunlar arasındadır.

Âşikkutlu hoca'nın talebesi olmakla beraber İstanbul'da Kesikbacak İsmail Efendi'den ders okuyan ve kıraat sahasında hizmet eden çok sayıda Trabzonlu isme tesadüf etmek mümkündür. Bunlar arasında Konya, İstanbul Haseki ve Bayrampaşa Yeşil Camii'nde kıraat dersleri veren Mahmut Sarıcaoğlu, ¹²³ İstanbul'da farklı vazifeler yürütmüş Ali Özer, ¹²⁴ DİB'in çeşitli kurslarında aşere, takrîb ve tayyibe eğitimi vererek hizmet etmiş Dursun Kemal Okutan, ¹²⁵ 12 yıl boyunca Âşikkutlu hocaya talebeliğın ardından İstanbul'da Kesikbacak İsmail

¹¹⁸ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 432-434. Benzer bilgiler için bk. Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 231.

¹¹⁹ Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 55-57; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 400-401.

¹²⁰ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 454-459.

¹²¹ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 248-250; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 276-277.

¹²² Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 290-291; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 219.

¹²³ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 444-445.

¹²⁴ Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 102.

¹²⁵ Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 133-136.

Efendi ve Varnalı Hamdi Efendi'den ders alırken aynı zamanda talebe okutan Abdullah Yazıcı¹²⁶ zikredilebilir.

Özak ve Âşıkkutlu hocalardan okuyarak bölgenin etkisini İstanbul'a taşıyan bir diğer isim Muharrem Arslantürk'tür. İstanbul Aksaray Valide Camii'nde imam olarak görev yapan Arslantürk bu yıllarda Fatih Dülgerzade Kur'an Kursu'nda DİB'in açtığı ihtisas kursunda aşere dersleri vermiştir.¹²⁷ Arslantürk, İstanbul'da Özak hocanın kıraattteki tavır ve üslubunu devam ettiren talebeleri arasında sayılmıştır.¹²⁸ Tüm bu örnekler yanında farklı kaynaklarda Âşıkkutlu ve Özak hocalardan okuyarak İstanbul'un farklı camilerinde imamlık yaptığı nakledilen çok sayıda isimle karşılaşmak mümkündür.¹²⁹

İstanbul'da hâfız yetiştirerek Kur'an okuma ve kıraat sahalarında hizmet etmekle meşhur çok sayıda Kur'an kursuna bakıldığında bunların inşa, işleyiş, yönetim ve eğitim gibi süreçlerinin çoğunda Trabzonlu hocaların aktif vazife aldıkları görülmektedir. Buna Bayrampaşa Yeşil Camii Kur'an Kursu,¹³⁰ Beşiktaş Merkez ve İhlamur Kur'an Kursları,¹³¹ Pendik Kız Kur'an Kursu,¹³² Beyoğlu Bademlik, Beyoğlu Halıcıoğlu Abdüsselam, Maltepe Sultanbeyli Kur'an Kursları¹³³ örnek verilebilir.

¹²⁶ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 408-409; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 60-61.

¹²⁷ Arslantürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 244-246; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 57-59.

¹²⁸ Uzun, "Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak", 1/224; Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 151.

¹²⁹ Örnekleri için bk. Öztemel, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 456; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 405-406, 668-669; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 77.

¹³⁰ Buranın hocalık ve idareciliğini uzun yıllar üstlenen Abdullah Ustaosmanoğlu hakkında bilgi için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 402-404; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 58-59.

¹³¹ Buralarda uzun yıllar hocalık ve idarecilik yapan Abdullah Hatipoğlu talebesi Orhan Baş hakkında bilgi için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 387-389; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 348.

¹³² Abdullah Yazıcı'nın kursun açılışına katkısı için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 408-409; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 60-61.

¹³³ Mezkur üç kursun açılış ve işleyişinde büyük emeği olan Âşıkkutlu talebesi Abdullah Vanlıoğlu hakkında bilgi için bk. Şükrü Öztürk, "Abdullah Vanlıoğlu", *Kur'ân Hâdimleri*, ed. Süleyman Gür (Ankara: ANADER, 2020), 3-5; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 405-407; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 60.

Mezkûr etki İstanbul'la da sınırlı kalmamış, Türkiye'nin farklı merkezlerinde birçok Kur'an kursunda Âşıkkutlu hocadan okumuş Trabzonlu kimseler hizmetleriyle dikkat çekmiştir. Bunlara Samsun Terme Kur'an Kursu'nda hocalık yapan Niyazi Kasapoğlu,¹³⁴ Bolu Merkez Yatılı Kur'an Kursu'nda hocalık ve idarecilik yapan Ferhat Harputoęlu¹³⁵ ve Giresun Bölge Yatılı Kur'an Kursu'nda hâfız yetiştiren Abdurrahman Küçük¹³⁶ örnek verilebilir. Bunların yanında Âşıkkutlu hocadan okumuş Safvan Çakıroğlu'nun yine Trabzonlu olan talebelerinin hocaları gibi Ankara'da hizmet ettiği görölmektedir. Hocasının vefatıyla kıraat tedris faaliyetlerini devam ettiren Nuri Garbetoęlu¹³⁷ ve Yıldıztepe Kur'an Kursu'nda çok sayıda hâfız yetiştiren Nizameddin Dural¹³⁸ bunun örneklerindendir.

Sonuç

Karadeniz medreseleri Osmanlı'ya uzanan tarihsel bir geçmişe sahiptir. Buradaki gelenek Cumhuriyet'in ilanından sonra İslâmî ilimlerin intikalinde özellikle Kur'an eğitim öğretiminde farklı bir misyon yüklenmiştir. Kur'an öğretimini aile içinde, köylerde ve belli merkezlerde icra eden Karadeniz yöresi halkı bölgelerini "okula" dönüştürmüşlerdir. Tarihsel olarak oldukça zor olan bir geçiş döneminde coğrafî koşulların zorluğu bir avantaja dönüştürölmüş, dönemsel ekonomik problemler eğitim faaliyetlerinin aksamasına sebep olmamış ve kişisel bazı girişimlerle resmî Kur'an kursları bile açılabilmiştir.

Temel Kur'an eğitimi tarihsel gelenekte olduğu gibi sıbyan mektebinde başlamıştır. Ancak buradaki sıbyan mektepleri yerel bazı unsurlar da yansıtmaktadır. Hâfızlık süreci ve tâlim ve tecvid dersleri okuyarak devam eden dersler bazı otoriter isimlerin etrafında ihtisas düzeyinde eğitim faaliyetine dönüşmüştür. Bölgenin bir ekol haline gelerek Cumhuriyet Türkiye'si'nde Kur'an eğitiminde kendisinden söz ettirmesi asıl bu aşamada olmuştur. Mehmet Rüştü Âşıkkutlu, Ali Haydar Özak, Mehmet Eren ve Hasan Tahsin Şentürk gibi

¹³⁴ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 192-193; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 329.

¹³⁵ Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 155-156; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 288-289.

¹³⁶ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 410-412.

¹³⁷ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 686-688.

¹³⁸ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 597-598.

isimlerin buradaki faaliyetleri ve yetiştirdikleri talebelerinin çalışmaları hâlâ gözlemlenebilir etkilerini ortaya koymaktadır. Özellikle okuttukları talebelerin Türkiye'nin farklı yerlerine dağılarak eğitim faaliyeti yürütmeleri, Kur'an kurslarında aktif olmaları ve merkezî camilerde görev almaları etkilerini arttırmıştır.

Karadeniz kıraat ekolünün temsilcisi sayılabilecek isimler genellikle İstanbul'da Kesikbacak İsmail Efendi'den ders okumuşlardır. Bu yönüyle bölgenin kıraat sahasındaki ana beslenme damarı İstanbul'dur.

Kaynakça

- Akakuş, Recep. "Akkuş, Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/275. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâat İlminde İcâzet Geleneği: Şeyhu'l-Kurrâ Safvan Çakıroğlu Örneği". *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. ed. Hayrettin Öztürk. 57-80. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.
- Albayrak, Haşim. *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2018.
- Albayrak, Hüseyin. *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi*. Ankara: Ankara Ofset Basım Matbaa, 2016.
- Alemdar, Yusuf. "Son Dönem Büyük Kıraat Alimlerinden Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca (1901-1980) İle İlgili Birkaç Hatıra". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016), 405-410.
- Âşıkkutlu, Emin. "Mehmet Rüştü Âşıkkutlu ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri*. ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca. 397-406. İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları / Ensar Neşriyat, 2023.
- Âşıkkutlu, Emin. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dini Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Efendi". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/183-220. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Âşıkkutlu, Emin. "Reisü'l-Kurrâ Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu". *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. 89-107. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.

- Aydeniz, Nurullah. "Osman Nuri Taşkent Öncülüğünde Bir Kıraat Eğitimi Kursu: Ada-pazarı Dârülhuffâzı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 367-389.
- Aydeniz, Nurullah. "Tek Parti Döneminde Bir Kur'an Öğretmeni: Himmet Babalıoğlu". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Bahar 2020), 672-694.
- Aydeniz, Nurullah. "Verdiği Bir İcâzetnâme Üzerinden Akreboğlu Osman Nuri Taşkent". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (2019), 503-512.
- Bitemir, Kamil Uğur. "şen, Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Demirci, Selim (ed.). *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dö-nemde Dinî Hayat*. İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024.
- Devran, Yusuf. *Gümüşhaneli Mehmet Devran Hoca Efendi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2021.
- Günaydın, Mehmet. "Halk Nezdinde Mehmet Rüştü Aşıkkutlu". *Kur'an ve Kıraati Sem-pozyumları Kitabı*. 146-164. Erişim 23 Mart 2025. chrome-extension://efaidnbmn-nnibpcajpcglclefindmkaj/https://isam-veri.org/pdfdrg/D161482/2003/2003_GUNAYDINM.pdf
- Günaydın, Mehmet. *Oflu Aşıkkutlu Hoca*. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2020.
- Günaydın, Mehmet. "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Kur'an Öğretimine Katkıları Ve Dini Görüşleri". *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2008), 121-154.
- Güneş, Mustafa Hilmi. "şaban Lütfü Güneş". *Kur'ân Hâdimleri*. ed. Süleyman Gür. An-kara: ANADER, 2020.
- Gür, Süleyman (ed.). *Kur'ân Hâdimleri, Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Kur'ân'a Hizmet Eden Trabzonlu Simalar*. Ankara: ANADER, 2020.
- Güven, Rızvan. "Çalekli Hacı Dursun Efendi". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Ha-yat*. ed. şenol Saylan - Betül Saylan. 1/175-181. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Be-lediyesi, 2015.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Hanecizâde Hacı Hafız Yusuf Ziyaüddin (Bilgin) Efendi". *Kur'ân Hâdimleri*. ed. Süleyman Gür. 211-213. Ankara: ANADER, 2020.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "'Oflu Hoca Efendi' İsmi Markalaştıran Âlimler". *Geçmiş-ten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. ed. şenol Saylan - Betül Saylan. 1/27-58. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.

- İmamoğlu, Abdulvahit. *Köprübaşı Yöresinde Yetişen Medrese Âlimleri ve Din Eğitime Katkıları*. İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- İspirî, Mevlana İbrahim b. Muhammed. *İcâzetnâme*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, DIB, 297.814 İSC, 1+ 1a-9b. <https://yazmaeserler.diyadinet.gov.tr/details?id=18537&materialType=YE&query=vidini>
- Kaan, Enver Osman. "XX. Asrın Son Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesinin Tanınmış İsimlerinden Hacı Ziya (Esen Habiboğlu) Hoca Efendi". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. 255-262. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Okutan, Ahmet. "Trabzon'da Din ve Eğitim: Eğitim Aygıtı Olarak Evlerin Fonksiyonu". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/615-628. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Özkoç, Özkan. "Trabzon'un Tanınmış Din Âlimlerinden Sürmene Müftüsü Merhum Mustafa Günay". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/323-336. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Öztürk, Hayrettin. "Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'ân Eğitim Metodu". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Güz 2017), 135-159.
- Öztürk, Hayrettin. *Dâd Harfî ve Dudak Talimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Öztürk, Hayrettin. "Reîsü'l-Kurrâ Mehmet Eren (Asker Hafız) ve Kur'ân Hizmetleri". *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. ed. Hayrettin Öztürk. 108-124. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.
- Öztürk, Hayrettin (ed.). *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.
- Öztürk, Şükrü. "Abdullah Vanlıoğlu". *Kur'ân Hâdimleri*. ed. Süleyman Gür. 3-5. Ankara: ANADER, 2020.
- Öztürk, Şükrü. "Trabzon'da Dinî ve Sosyal Hayatın Oluşumunda Kur'ân Kurslarının Rolü". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Öztürk, Şükrü. *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*. Ankara: ANADER, 2018.
- Saylan, Şenol - Betül Saylan (ed.). *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*. 2 Cilt. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Terzi, Mustafa Zeki. "Trabzon'un Büyüklüman Havzasında Dini Hayatın Gelişmesinde ve Şekillenmesinde Etkili Olan Şahsiyetler". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini*

Hayat. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/269-289. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.

Tok, İlhan. “‘Akreboğlu’ Hâfız Osman Nûri Taşkent’in Hayatı, Görev ve Kur’ânî Hizmetleriyle Öğretim metodolojisi”. *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. ed. Hayrettin Öztürk. 156-165. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.

Usta, Veysel. “Bir Hocazâde Olarak Hafız Ali Haydar Özak”. *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. ed. Hayrettin Öztürk. 126-155. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.

Uzun, Mustafa İsmet. “Trabzon’un Dinî Hayatında Önemli Hizmetlerde Bulunmuş Bir Hocaefendi: Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak”. *Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/221-234. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.

**Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri: Eğitim ve İlahiyat
Fakülteleri Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma**

Value Orientations of Teacher Candidates: A Comparative Study Between
Education and Theology Faculties

Meryem KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din
Eğitimi Ana Bilim Dalı
Assistant Professor, Sakarya University,
Faculty of Theology, Philosophy and
Religious Sciences, Department of Religious
Education

meryemkaratas@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4845-0225

Vahdeddin ŞİMŞEK

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İslami
İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din
Eğitimi Ana Bilim Dalı
Assistant Professor, Kırıkkale University,
Faculty of Islamic Sciences, Philosophy and
Religious Sciences, Department of Religious
Education

v.simsek@kku.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3973-850X

DOI: 10.56720/mevzu.1667946

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Mart / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Temmuz / July 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Karataş, Meryem – Şimşek, Vahdeddin. “Öğretmen Adaylarının
Değer Yönelimleri: Eğitim ve İlahiyat Fakülteleri Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma”.

Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (Eylül 2025): 481-521.

<https://doi.org/10.56720/mevzu.1667946>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Sosyal hayatı şekillendiren en önemli unsurlardan biri, bireylerin sahip olduğu değerlerdir. Söz konusu değerler, bireylerin düşünce biçimini ve davranışlarını şekillendirerek, bireysel ve toplumsal yaşam için önemli bir zemin hazırlar. Bu bağlamda araştırmanın amacı, Sakarya ve Kırıkkale Üniversitelerindeki Eğitim ve İlahiyat/İslami İlimler fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin değer algılarını Portre Değerler Ölçeği kullanarak incelemektir. Farklı eğitim programlarına sahip olan bu fakültelerdeki öğrencilerin değer sıralamalarında ne ölçüde farklılaştığı veya hangi değerlerde bir ayrışma görüldüğü, araştırmanın temel sorularını oluşturmaktadır. Üniversite öğrencilerinin değer algıları veya sıralamalarıyla ilgili literatürde çeşitli araştırmalar mevcut olsa da bu çalışma farklı illerde ve çeşitli bölümlerde eğitim gören öğrencilerin değer yönelimlerinin karşılaştırılmalı olarak incelemesi açısından özgün bir yer tutmaktadır. Aynı zamanda, gelecekte değer eğitimi verecek öğretmen adaylarının değer önceliklerini belirlemek, bu çalışmanın önemini artırmaktadır. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeline dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Açıklayıcı istatistikler kullanılarak verilerin genel özellikleri incelenmiş, ayrıca normallik testi (Kolmogorov-Smirnov Testi) uygulanarak verilerin normal dağılıma uygunluğu test edilmiştir. Araştırma sürecinde veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, demografik özelliklere yönelik soruları içeren Kişisel Bilgi Formu iken; ikinci bölüm, Schwartz Değerler Ölçeğinin Türkçe uyarlaması olan Portre Değerler Ölçeğini kullanarak araştırma konularına dair bilgi toplama veya ölçümler yapmak amacıyla hazırlanmıştır. Araştırmanın evrenini, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi ile Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ve Eğitim Fakültesi'nde okuyan öğrenciler oluştururken örnekleme, bu öğrenciler arasında genişgüzel bir şekilde seçilen 1196 öğrenci meydana getirmektedir. Katılımcıların %80,9'u kadın, %19,1'i ise erkeklerden oluşmaktadır. Yaş aralıkları 18-23 olarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda bazı hipotezlerin doğrulandığı, bazılarının ise doğrulanmadığı tespit edilmiştir. Cinsiyet ve yaş durumuna göre katılımcıların değer önceliklerinin farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bazı bölümlerdeki öğrencilerin bireysel değerleri, sosyal değerlerden daha fazla öncelikledikleri anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Değer Eğitimi, Portre Değerler Ölçeği, Eğitim Fakültesi, İlahiyat / İslami İlimler Fakültesi.

Abstract

One of the most important elements shaping social life is the values of individuals. These values shape the way of thinking and behaviour of individuals and provide an important basis for individual and social life. In this context, the aim of the study is to examine the value perceptions of students studying at the Faculties of Education and Theology / Islamic Sciences at Sakarya and Kırıkkale Universities by using the Portrait Values Scale. The main questions of the research are to what extent there are differences in the value rankings of the students in these faculties with different education programmes or in which values a divergence is observed. Although there are various studies in the literature on the value rankings of university students and perception of value, this study has a unique place in terms of examining the value orientations of students studying in different provinces and in various departments. At the same time, determining the value priorities of prospective teachers who will provide value education in the future increases the importance of this study. The research was carried out based on a comparative and survey model from quantitative research methods. The general characteristics of the data were examined by using exploratory statistics, and the normality test (Kolmogorov-Smirnov Test) was applied to test the conformity of the data to the normal distribution. In the research process, the data collection tool consists of two parts. The first part is the Personal Information Form, which includes questions about demographic characteristics, while the second part is the Portrait Values Questionnaire, which is the Turkish adaptation of the Schwartz Values Scale, was prepared to collect information or make measurements on the research topics. The population of the study consisted of students studying at Sakarya University Faculty of Education and Faculty of Theology and Kırıkkale Faculty of Islamic Sciences and Faculty of Education, while the sample consisted of 1196 students randomly selected among these students. 80.9% of the participants were female and 19.1% were male. Age ranges were determined as 18-23. As a result of the study, it was determined that some hypotheses were confirmed and some were not. It was revealed that the value priorities of the participants differed

according to gender and age status. In addition, it is understood that students in some departments prioritise individual values more than social values.

Keywords: Religious Education, Value Education, Portrait Values Scale, Faculty of Education, Faculty of Theology /Islamic Sciences.

Yazar Katkıları	Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 18/09/2023 tarihli 9 nolu oturumuyla verilen etik izin dahilinde çalışma gerçekleştirilmiştir.
Etik Beyan	Çalışmanın Tasarlanması / <i>Conceiving the Study</i> : MK (%55), VŞ (%45) Veri Toplanması / <i>Data Collection</i> : VŞ (%70), MK (%30) Veri Analizi / <i>Data Analysis</i> : VŞ (%60), MK (%40) Makalenin Yazımı / <i>Writing up</i> : MK (%50), VŞ (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / <i>Submission and Revision</i> : MK (%60), VŞ (%40)

Giriş

Değer; bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet gibi manalara gelir.¹ Bireyler için neyin ve hangi davranışların iyi, güzel, doğru ve kutsal olduğuna dair inanç ve kabullere de değer adı verilmektedir.² Değer, disiplinler arası bir kavramdır dolayısıyla farklı disiplinlerin değere yükledikleri anlamın ve değer eğitime yapacakları katkının ortaya konulması gereklidir. Kişinin isteyen, gereksinme duyan, erek koyan bir varlık olarak, nesne ile bağlantısında beliren şey, değer in felsefi olarak tanımlanmasıdır.³ Değerler, öznelerin yaptıklarını içselleştirmeleri noktasında belirleyici özelliğe sahiptir. Sosyolojik açıdan değerler, bireylerin eylemlerini değerlendirmek, davranışlarını planlamak ya da davranışlarını haklı göstermek için standardizasyon sağlamaktadır.⁴

¹ TDK Güncel Türkçe Sözlük (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 607.

² Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013).

³ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975).

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999).

Değerler, bireylerin hayata bakış açılarını, yaşamdan beklentilerini, hedeflerini ve ihtiyaçlarını belirleyen temel unsurların başında gelmektedir. Bu unsurlar arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır; ihtiyaçlar, amaçlar ve değerler birbirini tamamlayarak bireyin yaşam yolculuğunu şekillendirir.⁵ İnsanoğlunun bireysel ve toplumsal davranışlarını şekillendirmedeki kritik rolü ve yaşam tarzlarına olan etkisi, onların bu denli yaygın olmasının en önemli sebeplerindendir. Son yıllarda yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler, pek çok sosyal ve psikolojik değişimi, bunun yanında bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu durum, farklı çözüm önerilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu öneriler arasında insanın tekrar değerleri içselleştirmeyi öngören değer eğitimi öne çıkmaktadır. Zira insan, yalnızca değer aktarabilen değil, aynı zamanda değer üretebilen ve onunla hayatına yön veren tek varlıktır.

Eğitim sistemlerinin, akademik başarıyı öncelikli hedef olarak belirlemesi, bireysel ve toplumsal alanlarda sınırlı katkılar sağladığını gösteren bilimsel çalışmaların artması ve yaşanan davranışsal sorunların daha fazla gündeme gelmesi, değer eğitime olan ihtiyacı ve ilgiyi artırmıştır. Bu konuda, değer eğitiminin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için ilk adım olarak çocukların ve gençlerin değer yargılarını ve algılarını belirlemek ve tercih edilen değerler ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek önem taşımaktadır.

Değer eğitimiyle ilgili literatürü incelediğinde, değer eğitimi üzerine yapılmış çeşitli çalışmaların bulunduğunu görülmektedir. Bu çalışmalar, değer eğitiminin amaçları, hangi değerlerin öncelikli olarak ele alınması gerektiği, uygulanması gereken yaklaşımlar ve yeni yöntem ile teknik arayışları gibi önemli başlıkları kapsamaktadır.⁶ Yapılan çalışmaların odak noktası olan eğitim ve değerler eğitimi, kültürlenme sürecinin önemli bir parçası olarak kabul edilebilir.⁷ Bireylerin son ergenlik ya da ilk yetişkinlik dönemlerinde, bazı evrensel

⁵ Kürşad Demirutku, *Parenting Styles, Internalization of Values and the Self-Concept* (Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007).

⁶ Turan Akman Erkılıç, "Değişim ve Değerler Eğitiminin Gereçekleri", *Karakter ve Değerler Eğitimi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2021), 8; Nuray Kurtder Fidan, "Karakter ve Değerler Eğitiminde Yararlanılan Yöntem ve Teknikler", *Karakter ve Değerler Eğitimi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2021), 216; Hasan Bacanlı, *Değer Bilinçlendirme Yaklaşımı* (İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017).

⁷ Nurettin Fidan- Münire Erden, *Eğitime Giriş* (İstanbul: Alkım Yayınları, 1998). 2.

değerleri kazanmaları beklenir. Bu sayede, bireylerin sahip oldukları değerler doğrultusunda yaşamlarını yönlendirmeleri amaçlanmaktadır. Dewey, değer eğitimi ödüllendirme ve takdir etme bağlamında ele almaktadır.⁸ Bu kapsamda, Schwartz'ın geliştirdiği Portre Değerler Ölçeği, bireylerin temel değerlerini ölçmek için önemli araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada temel alınan ölçek, Schwartz'ın değerler sınıflandırmasına dayanmaktadır ve Türkçeye uyarlanmış formu kullanılmıştır. Demirutku ve Sümer tarafından gerçekleştirilen uyarlama çalışmasında yapılan analizlerde elde edilen bulgular ve Türk örneklemelerinde gözlenen diğer bulgular, Portre Değerler Anketi'nin geçerliğini ve değer tiplerini ölçen altölçeklerin güvenilirliğini destekler nitelikte olduğu ortaya çıkmıştır.⁹ Schwartz'ın kuramı, bireysel ve kültürel analiz düzeyleri olmak üzere iki ana başlık altında incelenir. Bu çalışmada kullanılan kuram ise bireysel düzeydeki analiz teorisini temsil etmekte olup, zamanla çeşitli revizyonlardan geçmiştir.¹⁰ Schwartz, bireylerin biyolojik ihtiyaçları, sosyal etkileşim ihtiyaçları ve sosyal grupların sürekliliğini sağlayan değerlerin işlevini sınırladığını belirtmektedir.¹¹ Bireylerin benimsediği değerler arasında çatışmalar yaşanması olasıdır. Örneğin, başarının değerini ön planda tutan bir kişi, hayır işlerine yeterince zaman ayırmakta zorluk çekebilir. Ayrıca, geçmişten gelen kültürel ve dini inançların kabulü, hayata meydan okuma ve heyecan arayışını desteklemiyor olabilir. Ancak bireylerin, iyilikseverlik ve uyum gibi benzer değerleri bir arada yaşatabilmeleri mümkündür.¹²

Bu bağlamda araştırmaya katılan bireylerin ortak özelliği, eğitimci olma potansiyeli taşıyan bireylerden oluşmasıdır bu nedenle araştırmanın hedef kitlesini oluşturan öğrencilerin değer önceliklerinin önemi büyüktür. Hedef kitlenin eğitim sektöründe yer alma beklentisinin yanı sıra, her bir fakültenin alan

⁸ John Dewey, *Demokrasi ve Eğitim* (İstanbul: Yeryüzü Yayınevi, 2004). 234.

⁹ Kürşad Demirutku - Nebi Sümer, "Temel Değerlerin Ölçümü: Portre Değerler Anketinin Türkçe Uyarlaması", *Türk Psikoloji Yazıları* 13/25 (Haziran 2010), 17-25.

¹⁰ Kürşad Demirutku, "Beşerî Değerler: Temel Kavramlar, Kuramlar, Görgül Çalışmalar ve Değer Eğitimi Önerileri", *Karakter ve Değerler Eğitimi* (Ed. Figen Ersoy, Perihan Ünüvar) (Ankara: Anı Yayıncılık, 2021), 60.

¹¹ Shalom H. Schwartz, "Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values?", *Journal of Social Issues* 50/4 (1994), 22.

¹² Schwartz, "Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values?", 23-24.

bilgisi dersleri, seçmeli dersleri ve uzmanlaşmalarına ilişkin beklentileri birbirinden farklılık göstermektedir. Katılımcıların değer öncelikleri, cinsiyet, eğitim aldıkları üniversite, okudukları bölüm gibi farklı değişkenler açısından ele alınmıştır. Farklı fakültelerden gelen öğrencilerin eğitim süreçleri ve mesleki hedefleri bakımında farklı bakış açılarına sahip olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, değer yönelimleri arasındaki benzerlikler ve farklılıkların belirlenmesi, akademik literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Yöntem

Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden karşılaştırmalı ve tarama modeline dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Açıklayıcı istatistikler kullanılarak verilerin genel özellikleri incelenmiş, ayrıca normallik testi (Kolmogorov-Smirnov Testi) uygulanarak verilerin normal dağılıma uygunluğu test edilmiştir. Araştırma, Sakarya ve Kırıkkale şehirlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının değer yönelimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın teorik kısmının oluşturulmasında doküman incelemesi kullanılmıştır. Ayrıca, demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, ailenin gelir durumu, sosyoekonomik düzey, mezun olunan lise ve okunan bölüm) ile değerler arasındaki ilişkiyi analiz edip ortaya koymak hedeflenmiştir. Elde edilen verilerin hem öğrencilerin bireysel gelişimlerine hem de eğitim politikalarının şekillendirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir. Bunun yanı sıra, farklı akademik disiplinlerde öğrenim gören ve geçmişlerden gelen öğrencilerin değer yapılarının karşılaştırılması, bu alandaki çalışmalara önemli bir çerçeve sunacaktır.

Çalışmanın hipotezleri şu şekilde sıralanabilir:

H1: Sakarya ve Kırıkkale'deki öğrencilerin değer yönelimleri arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H2: Kadın ve erkek öğrencilerin benimsediği değerler arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

H3: Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlere göre bireyci ya da evrenselci değer yönelimleri farklılık göstermektedir.

H4: Sınıf düzeyi arttıkça öğrencilerin değer önceliklerinde değişim gözlemlenmektedir.

H5: Öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyleri değer yönelimlerini etkilemektedir.

Veri Toplama Aracı

Tablo 1: Schwartz Değer Sınıflaması (10 Değer Tipi)

Tanım	Örnek değerler	Kaynakları ¹³
Güç: Sosyal statü, insanlar ve kaynaklar üzerinde kontrol gücü	Sosyal güç sahibi olmak, zengin olmak	Etkileşim Grup
Başarı: Sosyal standartları temel alan bireysel başarılar	Başarılı olmak, yetkin olmak, hırslı olmak	Etkileşim Grup
Hazcılık: Bireyin kendisine zevk ve haz veren şeyler	Zevk, hayattan keyif almak	Organizma
Dürtü: Hayatta heyecan, yenilik ve meydan okumalar	Cesur olmak, değişken bir yaşam, heyecan verici bir hayat yaşamak	Organizma
Öz-yönelim: Eylem seçiminde ve kararında bağımsız olma	Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak	Organizma Etkileşim
Evrenselcilik: Anlayışlılık, takdir, hoşgörü ve tüm insanların, doğanın iyiliğini gözetmek	Açık fikirli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, çevreyi korumak	Grup Organizma
İyilikseverlik: Kişinin yakın temasta bulunduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme.	Yardımsaver olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak	Organizma Etkileşim Grup
Geleneksellik: Kültür veya dinin sağladığı töre ve fikirlere saygı, bağlılık, kabul.	Alçakgönüllü olmak, din-dar olmak, hayatın bana verdiklerini kabul etmek	Grup
Uyma: Başkalarına zarar verebilecek ve sosyal beklentileri veya normlara aykırı olabilecek eylemlerin ve dürtülerin kısıtlanması.	Nazik olmak, itaatkâr olmak, anne-baba ve yaşlılara saygı göstermek	Etkileşim Grup

¹³ Organizma: Biyolojik organizmalar olarak bireylerin evrensel ihtiyaçları; Etkileşim: Uyumlu bir sosyal etkileşimin evrensel ihtiyaçları; Grup: Grupların sorunsuz işlev göstermesi ve varlığının devamı için evrensel gereksinimleri ifade etmektedir.

Güvenlik: Toplumun, var olan ilişkilerin ve kişinin kendisinin uyumu ve sürekliliği.	Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, temiz olmak	Organizma Etkileşim Grup

On değer tipi yukarıda listelenmiştir. İkinci sütun örnek özel değerleri içermektedir. Birey bu değerleri ifade edecek ya da onlara ulaşmaya çalıştığında Schwartz'ın sınıflandırmasındaki ilk değerlere ulaşmış olacaktır.¹⁴

Tablo 2: Schwartz Değer Sınıflaması (19 Değer Tipi)¹⁵

Değer	Değer Tanımları
Öz-yönelim-düşünme	Kişinin kendi fikir ve yeteneklerini geliştirme özgürlüğü
Öz-yönelim-eylem	Kişinin kendi eylemlerini belirleme özgürlüğü
Uyarılım	Heyecan, yenilik ve değişim
Hazcılık	Zevk ve duyuusal tatmin
Başarı	Sosyal standartlara göre başarı
Güç-hâkimiyet	İnsanlar üzerinde kontrol uygulama yoluyla güç
Güç-kaynak	Maddi ve sosyal kaynakların kontrolü yoluyla güç
İtibar (Görünüş)	Kişinin sosyal imajını koruma ve aşağılanmayı önleme yoluyla güvenlik ve güç
Güvenlik-kişisel	Kişinin yakın çevresinde güvenlik
Güvenlik-toplumsal	Daha geniş toplumda güvenlik ve istikrar
Geleneksellik	Kültürel, ailevi veya dini gelenekleri sürdürmek ve korumak
Uyma-kurallar	Kurallara, yasalara ve resmi yükümlülüklerle itaat
Uyma-kişilerarası	Başkalarını üzmemekten veya onlara zarar vermekten kaçınma
Alçakgönüllülük	Kişinin büyük düzende önemsiz (anlamsız) olduğunu kabul etmesi
İyilikseverlik-güvenirlilik	Grubun güvenilir ve itimat edilir bir üyesi olmak
İyilikseverlik-önemseme	Grup üyelerinin refahına bağlılık
Evrenselcilik-ilgi	Tüm insanlar için eşitlik, adalet ve koruma taahhüdü
Evrenselcilik-doğa	Doğal çevrenin korunması
Evrenselcilik-hoşgörü	Kendinden farklı olanları kabul etme ve anlama

¹⁴ Schwartz, "Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values?" , 22..

¹⁵ Shalom H. Schwartz vd., "Refining the Theory of Basic Individual Values", *Journal of Personality and Social Psychology* 103/4 (2012), 7.

2012 yılında gerçekleştirilen bir çalışma ile 19 farklı değer boyutundan oluşan bir sınıflama yapılmıştır. Bu değer sınıflaması incelendiğinde, daha önceki yıllarda belirlenen değerlerin alt başlıklara ayrıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin, daha önce tek bir başlık altında değerlendirilen güç değeri, artık hâkimiyet ve kaynak alt başlıkları olarak ayrılmakta; insanların üzerinde kontrol uygulama ile maddi kaynakların kontrolü ise ayrı başlıklar altında incelenmektedir.¹⁶

Örneklem Grubu

Araştırmanın örneklemini Kırıkkale Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi'nin Eğitim Fakültesi ile İlahiyat/İslami İlimler Fakültelerinde öğrenim görmekte olan toplam 1196 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılar, kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Seçilen öğrencilerin, araştırmanın evreni olan fakülte öğrencilerini temsil edebilecek nitelikte olmasına özen gösterilmiştir. Katılımcıların üniversite ve bölüm bazlı yüzdelik dağılımları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3: Katılımcıların Eğitim Gördükleri Üniversite ve Bölüm Dağılımları

Bölüm	Üniversite		Toplam
	Kırıkkale Üni.	Sakarya Üni.	
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü	5,9	8,3	14,2
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü	3,7	6,8	10,5
Temel Eğitim Bölümü	9,4	10,4	19,8
Özel Eğitim Bölümü	0	7,2	7,2
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü	1,3	2,0	3,3
Psikolojik Danışma ve Rehberlik	1,3	12,0	13,3
İlahiyat veya İslami İlimler Bölümü	25,3	5,1	30,4
Güzel Sanatlar Bölümü	1,3	0	1,3
Toplam	48,2	51,8	100

¹⁶ Shalom H. Schwartz vd., "Refining the Theory of Basic Individual Values", *Journal of Personality and Social Psychology*, 7.

Araştırmada çalışma grubunu oluşturan katılımcıların cinsiyetlerine ve yaşlarına göre yüzdelik dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Cinsiyet ve Yaş Dağılımları

Yaş	Cinsiyet		Toplam
	Kadın	Erkek	
18	3,5	0,9	4,4
19	9,0	1,6	10,6
20	17,8	3,1	20,9
21	21,3	4,3	25,6
22	12,0	3,4	15,5
23 ve üzeri	17,2	5,8	23,0
Toplam	80,9	19,1	100

Araştırmada çalışma grubunu oluşturan 1196 katılımcının demografik bilgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Demografik Dağılımları

Cinsiyet	N	%
Kadın	968	80,9
Erkek	228	19,1
Yaş		
18	53	4,4
19	127	10,6
20	250	20,9
21	306	25,6
22	185	15,5
23 ve üzeri	275	23,0
Öğrenim Görülen Üniversite		
K. Üniversitesi	576	48,2
S. Üniversitesi	620	51,8
Öğrenim Görülen Bölüm		
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü	170	14,2

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü	126	10,5
Temel Eğitim Bölümü	237	19,8
Özel Eğitim Bölümü	86	7,2
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü	40	3,3
Psikolojik Danışma ve Rehberlik	159	13,3
İlahiyat veya İslami İlimler Bölümü	363	30,4
Güzel Sanatlar Bölümü	15	1,3
Aile Aylık Gelir Durumu		
Asgari ücretten az	434	36,3
Asgari ücret kadar	503	42,1
Asgari ücretten fazla	259	21,6

Verilerin Analizi

“Portre Değerler Ölçeği (PDÖ)”nin uygulanması sonucunda elde edile verilerle ilişkin Cronbach’s Alpha analizi gerçekleştirilmiş olup ölçek genelinde (,831), güç alt boyutunda (,609), başarı alt boyutunda (,688), hazcılık alt boyutunda (,710), uyarılma alt boyutunda (,610), öz yönelim alt boyutunda (,631), evrenselcilik alt boyutunda (,644), iyilikseverlik alt boyutunda (,607), geleneksellik alt boyutunda (,732), uyma alt boyutunda (,732) ve güvenlik alt boyutunda (,608) çalışma için uygun güvenirlik katsayılarına ulaşılmıştır.

Tablo 6: Portre Değerler Ölçeği Boyutları ve Katsayıları

	Z	df	p
Güç	,116	1196	,000
Başarı	,098	1196	,000
Hazcılık	,159	1196	,000
Uyarılım	,133	1196	,000
Özyönelim	,114	1196	,000
Evrenselcilik	,113	1196	,000
İyilikseverlik	,143	1196	,000

Geleneksellik	,080	1196	,000
Uyma	,080	1196	,000
Güvenlik	,116	1196	,000
Ölçek	,045	1196	,000

PDÖ'nün raporlanmasında açımlayıcı istatistik yöntemlerinden yararlanılmıştır. Açımlayıcı istatistik yöntemlerinin belirlenmesi için verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmış olup verilere ait normallik testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo incelendiğinde Kolmogorov Smirnov Testi sonucunda tüm boyutlarda ve ölçek genelinde anlamlılık değerinin $p=,00$ ($p<,05$) olduğu görülmektedir. Normallik testi sonucunda K-S anlamlılık değerinin ,05 değerinden küçük olması, ölçekteki veri dağılımının normal dağılım göstermediği anlamını taşımaktadır.¹⁷ Bu nedenle verilerin analizinde Non-parametrik test teknikleri kullanılmıştır. Araştırmada iki ilişkisiz örneklemde elde edilen verilerin anlamlılığını test etmek için Mann Whitney-U testi, ilişkisiz ikiden çok örneklemde elde edilen verilerin anlamlılığını test etmek için Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Bu testler sonucunda gruplar arasında anlamlı farklılık varsa bu farklılıkların hangi değişkenler arasında olduğunu belirlemek amacıyla Mann Whitney-U testi uygulanmıştır. Elde edilen veriler yorumlanmış, bağımsız değişkenler arasındaki farklılık $p=.05$ düzeyinde test edilmiştir.¹⁸

Bulgular

Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

1.Cinsiyet Faktörü

Öğretmen adaylarının portre değerlerinin cinsiyetlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Mann Whitney-U testi yapılmış ve analiz bulguları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

¹⁷ Şener Büyükoztürk vd., *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2024).

¹⁸ Büyükoztürk vd., *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*.

Tablo 7: Katılımcıların Cinsiyet Faktörü

	Cin si- yet	N	Sıra Orta- laması	Sıra Toplamı	U	Z	p
BOYUTLAR	Güç	K E	968 228	605,23 569,94	585859,50 129946,50	103840,500	-1,398 ,162
	Başarı	K E	968 228	609,80 550,52	590287,00 125519,00	99413,000	-2,340 ,019
	Hazcılık	K E	968 228	581,25 671,73	562651,00 153155,00	93655,000	-3,586 ,000
	Uyarılım	K E	968 228	601,808 584,49	582542,50 133263,50	107157,500	-,687 ,492
	Özyönelim	K E	968 228	594,48 615,58	575454,00 140352,00	106458,000	-,836 ,403
	Evrenselci- lik	K E	968 228	579,33 679,89	560791,50 155014,50	91795,500	-3,978 ,000
	İyiliksever- lik	K E	968 228	597,71 601,85	578584,50 137221,50	109588,500	-,165 ,869

Geleneksel- lik	K	968	600,63	581407,00	108293,000	-,440	,660
	E	228	589,47	134399,00			
Uyma	K	968	600,63	581407,00	108293,000	-,440	,660
	E	228	589,47	134399,00			
Güvenlik	K	968	580,70	562113,50	93117,500	-3,696	,000
	E	228	674,09	153692,50			
Ölçek	K	968	587,97	569158,50	100162,500	-2,340	,030
	E	228	643,19	146647,50			

Tabloda yer alan Mann Whitney-U testinin sonuçları incelendiğinde; güç, uyarılım, öz yönelim, iyilikseverlik, geleneksellik ve uyma boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olmadığı görülmektedir ($p>,05$). Bunun yanı sıra ölçek genelinde ($U=100162,500$; $Z=-2,340$; $p<,05$) ve hazcılık ($U=93655,000$; $Z=-3,586$; $p<,05$), evrenselcilik ($U=91795,500$; $Z=-3,978$; $p<,05$) ile güvenlik ($U=93117,500$; $Z=-3,696$; $p<,05$) boyutlarında erkek öğretmen adaylarından yana istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ayrıca başarı boyutunda ise kadın öğretmen adaylarından yana ($U=99413,000$; $Z=-2,340$; $p<,05$) anlamlı farklılık olduğu görülmektedir.

2. Katılımcıların Yaş Faktörü

Öğretmen adaylarının portre değerlerinin yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis-H testi yapılmış ve analiz bulguları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 8: Katılımcıların Yaş Faktörü

		Yaş	N	Sıra Ortala- ması	df	x ²	p	Fark*
BOYUTLAR	Güç	18	53	470,92	5	24,316	,000	1-2, 1-3,
		19	127	581,67				1-4, 1-6,
		20	250	611,53				3-5, 4-5,
		21	306	635,41				5-6
		22	185	518,22				
	Başarı	23 ve üzeri	275	631,95				
		18	53	455,78	5	15,792	,007	1-2, 1-3,
		19	127	618,80				1-4, 1-5,
		20	250	567,50				1-6, 3-6
		21	306	595,84				
	Hazcılık	22	185	610,27				
		23 ve üzeri	275	639,85				
		18	53	515,75	5	39,639	,000	1-3, 1-6,
		19	127	599,19				2-5, 2-6,
		20	250	619,75				3-4, 3-5,
	Uyarılım	21	306	557,12				3-6, 4-6,
		22	185	519,58				5-6
		23 ve üzeri	275	693,94				
		18	53	528,62	5	18,767	,002	1-3, 2-3,
		19	127	573,20				3-4, 3-5,
Özyönelim	20	250	657,82				4-6, 5-6	
	21	306	575,16					
	22	185	545,54					
	23 ve üzeri	275	631,33					
	18	53	490,37	5	18,250	,003	1-2, 1-3,	
Evrenselci- lik	Özyönelim	19	127	659,60				1-5, 2-4,
		20	250	650,66				3-4, 3-5,
		21	306	566,73				3-6
		22	185	587,79				
		23 ve üzeri	275	586,26				
	lik	18	53	649,48	5	15,699	,008	1-5, 3-4,
		19	127	611,83				3-5, 5-6
		20	250	654,69				
		21	306	566,03				
22	185	543,10						
23 ve üzeri	275	604,84						

Ölçek	İyilikseverlik	18	53	575,39	5	5,829	,323	
		19	127	627,17				
		20	250	616,29				
		21	306	571,70				
		22	185	573,32				
		23 ve üzeri	275	620,30				
	Geleneksel-lik	18	53	573,05	5	17,033	,004	1-2, 2-4,
		19	127	688,34				2-5, 2-6,
		20	250	639,57				3-4, 3-5,
		21	306	572,47				3-6
		22	185	568,08				
		23 ve üzeri	275	574,01				
	Uyma	18	53	573,05	5	17,033	,004	1-2, 2-4,
		19	127	688,34				2-5, 2-6,
		20	250	639,57				3-4, 3-5,
		21	306	572,47				3-6
		22	185	568,08				
		23 ve üzeri	275	574,01				
	Güvenlik	18	53	548,94	5	3,289	,656	
		19	127	628,32				
		20	250	613,79				
		21	306	588,54				
		22	185	581,92				
		23 ve üzeri	275	602,61				
	Ölçek	18	53	453,42	5	24,078	,000	1-2, 1-3,
		19	127	638,74				1-4, 1-5,
		20	250	643,53				1-6, 2-4,
		21	306	566,05				2-5, 3-4,
		22	185	553,08				3-5, 4-6,
		23 ve üzeri	275	633,61				5-6

* 1: 18 yaş, 2: 19 yaş, 3: 20 yaş, 4: 21 yaş, 5: 22 yaş, 6: 23 ve üzeri yaş

Tablo incelendiğinde öğretmen adaylarının yaş aralıklarına göre portre değerlerine yönelik yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda; iyilikseverlik ($\chi^2=5,829$; $p=,323>,05$) ve güvenlik ($\chi^2=3,289$; $p=,656>,05$) boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra ölçek genelinde ($\chi^2=24,078$; $p=,000<,05$), güç boyutunda ($\chi^2=24,316$; $p=,000<,05$), başarı boyutunda ($\chi^2=15,792$; $p=,007<,05$), hazcılık boyutunda ($\chi^2=39,639$; $p=,000<,05$), uyarılım boyutunda ($\chi^2=18,767$; $p=,002<,05$), öz yönelim boyutunda ($\chi^2=18,250$; $p=,003<,05$), evrenselcilik boyutunda ($\chi^2=15,699$; $p=,008<,05$), geleneksellik boyutunda ($\chi^2=17,033$; $p=,004<,05$) ve uyma boyutunda ($\chi^2=17,033$; $p=,004<,05$)

anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Bu farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi amacıyla Mann Whitney-U testi yapılmıştır.

Ölçek genelinde 18 yaşındaki (453,42) öğretmen adayları diğer öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine, 19 yaşındaki (638,74) öğretmen adayları ise 21 yaşındaki (566,05) ve 22 yaşındaki (553,08) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine ölçek genelinde 20 yaşındaki (643,53) öğretmen adayları 21 yaşındaki (566,05) ve 22 yaşındaki (553,08) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Ayrıca 23 ve üzeri yaşındaki (643,53) öğretmen adayları da 21 yaşındaki (566,05) ve 22 yaşındaki (553,08) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Güç boyutunda 18 yaşındaki (470,92) öğretmen adayları; 19 yaşındaki (581,67), 20 yaşındaki (611,53), 21 yaşındaki (635,41) ve 23 ve üzeri yaşındaki (631,95) öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine güç boyutunda 22 yaşındaki (518,22) öğretmen adayları; 20 yaşındaki (611,53), 21 yaşındaki (635,41) ve 23 ve üzeri yaşındaki (631,95) öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Başarı boyutunda 18 yaşındaki (455,78) öğretmen adayları diğer tüm yaşlardaki öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine başarı boyutunda 23 ve üzeri yaşındaki (639,85) öğretmen adayları 20 yaşındaki (567,50) öğretmen adaylarından; daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Hazcılık boyutunda 18 yaşındaki (515,75) öğretmen adayları, 20 yaşındaki (619,75) öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine hazcılık boyutunda 19 yaşındaki (599,19) öğretmen adayları, 22 yaşındaki (519,58) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Ayrıca 20 yaşındaki (619,75) öğretmen adayları, 21 yaşındaki (557,12) ve 22 yaşındaki (519,58) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. 23 ve üzeri yaşındaki (693,94) öğretmen adayları ise diğer tüm yaşlardaki öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Uyarılım boyutunda 20 yaşındaki (515,75) öğretmen adayları; 18 yaşındaki (528,62), 19 yaşındaki (573,20), 21 yaşındaki (575,16) ve 22 yaşındaki (545,54)

öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine uyarılım boyutunda 23 ve üzeri yaşındaki (631,33) öğretmen adayları, 21 yaşındaki (575,16) ve 22 yaşındaki (545,54) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Öz yönelim boyutunda 18 yaşındaki (490,37) öğretmen adayları; 19 yaşındaki (659,60), 20 yaşındaki (650,66) ve 22 yaşındaki (587,79) öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine öz yönelim boyutunda 20 yaşındaki (650,66) öğretmen adayları; 21 yaşındaki (566,73), 22 yaşındaki (587,79) ve 23 ve üzeri yaşındaki (586,26) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Evrenselcilik boyutunda 22 yaşındaki (543,10) öğretmen adayları; 18 yaşındaki (649,48), 20 yaşındaki (654,69) ve 23 ve üzeri yaşındaki (604,84) öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine evrenselcilik boyutunda 20 yaşındaki (654,69) öğretmen adayları, 21 yaşındaki (566,73) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Geleneksellik ve uyma boyutlarında 19 yaşındaki (688,34) öğretmen adayları; 18 yaşındaki (573,05), 21 yaşındaki (572,47), 22 yaşındaki (568,08) ve 23 ve üzeri yaşındaki (574,01) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine evrenselcilik ve uyma boyutlarında 20 yaşındaki (639,57) öğretmen adayları; 21 yaşındaki (572,47), 22 yaşındaki (568,08) ve 23 ve üzeri yaşındaki (574,01) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

3.Öğrenim Görülen Üniversite Faktörü

Öğretmen adaylarının portre değerlerinin öğrenim görülen üniversitelere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Mann Whitney-U testi yapılmış ve analiz bulguları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9: Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Üniversite Faktörü

	Cinsiyet	N	Sıra Ortala- ması	Sıra Toplamı	U	Z	p
BOYUTLAR	Güç	K. Üniv.	576	640,10	368697,00		
		S. Üniv.	620	559,85	347109,00	154599,000	-4,045 ,000
	Başarı	K. Üniv.	576	651,37	375187,50		
		S. Üniv.	620	549,38	340618,50	148108,500	-5,121 ,000
	Hazcılık	K. Üniv.	576	643,88	370873,50		
		S. Üniv.	620	556,34	344932,50	152422,500	-4,413 ,000
	Uyarılım	K. Üniv.	576	604,83	348382,50		
		S. Üniv.	620	592,62	367423,50	174913,500	-,616 ,538
	Özyönelim	K. Üniv.	576	610,37	351574,50		
		S. Üniv.	620	587,47	364231,50	171721,500	-1,154 ,248
	Evrenselcilik	K. Üniv.	576	557,20	320949,00		
		S. Üniv.	620	636,87	394857,00	154773,000	-4,009 ,000
	İyilikseverlik	K. Üniv.	576	551,09	317427,00		
		S. Üniv.	620	642,55	398379,00	151251,000	-4,628 ,000

Geleneksellik	K. Üniv.	576	492,08	283440,00	117264,000	-10,289	,000
	S. Üniv.	620	697,36	432366,00			
Uyma	K. Üniv.	576	492,08	283440,00	117264,000	-10,289	,000
	S. Üniv.	620	697,36	432366,00			
Güvenlik	K. Üniv.	576	565,42	325681,50	159505,500	-3,213	,001
	S. Üniv.	620	629,23	390124,50			
Ölçek	K. Üniv.	576	581,21	334777,50	168601,500	-1,669	,095
	S. Üniv.	620	614,56	381028,50			

Tabloda yer alan Mann Whitney-U testinin sonuçları incelendiğinde; uyarlım ve öz yönelim boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olmadığı görülmektedir ($p>,05$). Bunun yanı sıra güç ($U=154599,000$; $Z=-4,045$; $p<,05$), başarı ($U=148108,500$; $Z=-4,045$; $p<,05$) ve hazcılık ($U=152422,500$; $Z=-4,413$; $p<,05$) boyutlarında Kırıkkale Üniversitesinde eğitim gören öğretmen adaylarından yana; ölçek genelinde ($U=168601,500$; $Z=-1,669$; $p<,05$), evrenselcilik ($U=154773,000$; $Z=-4,009$; $p<,05$), iyilikseverlik ($U=151251,000$; $Z=-4,628$; $p<,05$), geleneksellik ($U=117264,000$; $Z=-10,289$; $p<,05$), uyma ($U=117264,000$; $Z=-10,289$; $p<,05$) ve güvenlik ($U=159505,500$; $Z=-3,213$; $p<,05$) boyutlarında ise Sakarya Üniversitesinde eğitim gören öğretmen adaylarının lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

4. Öğrenim Görülen Bölüm Faktörü

Katılımcıların portre değerlerinin öğrenim görülen bölüme göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis-H testi yapılmıştır.

Tablo 10: Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Bölüm Faktörü

		Bölüm	N	Sıra Orta- laması	df	x ²	p	Fark*
BOYUTLAR	Güç	Matematik ve Fen Bilim- leri Eğt.	170	587,12	7	39,530	,000	
		Türkçe ve Sosyal Bilim- ler Eğt.	126	549,54				1-8 2-7 2-8
		Temel Eğt.	237	558,19				3-7
		Özel Eğt.	86	601,78				3-8 4-8
		Yabancı Diller Eğt.	40	617,21				5-8 6-8
		Psikolojik Danışma ve Rehberlik	159	580,19				7-8
		İlahiyat veya İslami İlim- ler	363	632,51				
		Güzel Sanatlar	15	1078,00				
		Matematik ve Fen Bilim- leri Eğt.	170	577,28				
		Türkçe ve Sosyal Bilim- ler Eğt.	126	529,00				1-7
	Başarı	Temel Eğt.	237	599,28	7	31,183	,000	2-7 2-8
		Özel Eğt.	86	612,16				3-6 3-7
		Yabancı Diller Eğt.	40	609,70				4-6 6-7
		Psikolojik Danışma ve Rehberlik	159	509,34				6-8
		İlahiyat veya İslami İlim- ler	363	660,55				
		Güzel Sanatlar	15	745,70				
	Hazırlık	Matematik ve Fen Bilim- leri Eğt.	170	627,18	7	20,116	,005	1-2 1-3 2-7
		Türkçe ve Sosyal Bilim- ler Eğt.	126	543,32				3-4 3-7
		Temel Eğt.	237	549,42				6-7
		Özel Eğt.	86	635,85				

Uyarılım	Yabancı Diller Eğt.	40	559,17				
	Psikolojik Danışma ve Rehberlik	159	560,92				
	İlahiyat veya İslami İlimler	363	645,91				
	Güzel Sanatlar	15	654,30				
	Matematik ve Fen Bilimleri Eğt.	170	613,76				
	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt.	126	584,27				
	Temel Eğt.	237	568,34				
	Özel Eğt.	86	594,07	7	6,006	,539	
	Yabancı Diller Eğt.	40	663,63				
	Psikolojik Danışma ve Rehberlik	159	631,03				
Özyönelim	İlahiyat veya İslami İlimler	363	592,74				
	Güzel Sanatlar	15	667,90				
	Matematik ve Fen Bilimleri Eğt.	170	608,50				
	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt.	126	595,59				
	Temel Eğt.	237	575,69				
	Özel Eğt.	86	604,35	7	9,974	,190	
	Yabancı Diller Eğt.	40	593,06				
	Psikolojik Danışma ve Rehberlik	159	609,16				
	İlahiyat veya İslami İlimler	363	593,60				
	Güzel Sanatlar	15	856,70				
Evrenselcilik	Matematik ve Fen Bilimleri Eğt.	170	644,25				1-3 1-7
	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt.	126	606,09				1-8 2-8
	Temel Eğt.	237	550,07	7	29,673	,000	3-5 3-6
	Özel Eğt.	86	631,74				3-8 4-8
	Yabancı Diller Eğt.	40	663,10				5-8

İyilikseverlik	Psikolojik Danışma ve Rehberlik	159	675,79				6-7
	İlahiyat veya İslami İlimler	363	568,05				6-8
	Güzel Sanatlar	15	336,20				7-8
	Matematik ve Fen Bilimleri Eğt.	170	625,71				
	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt.	126	595,87				
	Temel Eğt.	237	561,92				
	Özel Eğt.	86	646,42	7	18,994	,008	3-6
	Yabancı Diller Eğt.	40	629,58				6-7
	Psikolojik Danışma ve Rehberlik	159	675,20				6-8
	İlahiyat veya İslami İlimler	363	567,53				
Geleneksellik	Güzel Sanatlar	15	469,10				
	Matematik ve Fen Bilimleri Eğt.	170	624,34				1-4
	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt.	126	586,02				1-5
	Temel Eğt.	237	566,60				1-6
	Özel Eğt.	86	721,27	7	81,903	,000	1-7
	Yabancı Diller Eğt.	40	745,18				2-4
	Psikolojik Danışma ve Rehberlik	159	749,86				2-5
	İlahiyat veya İslami İlimler	363	499,48				2-6
	Güzel Sanatlar	15	611,30				2-7
	Matematik ve Fen Bilimleri Eğt.	170	624,34				3-4
Uyma	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt.	126	586,02				3-5
	Temel Eğt.	237	566,60	7	81,903	,000	3-6
	Özel Eğt.	86	721,27				3-7
	Yabancı Diller Eğt.	40	745,18				4-7
							5-7
							6-7
							1-4

Güvenlik	Psikolojik Danışma ve Rehberlik	159	749,86					3-5
	İlahiyat veya İslami İlimler	363	499,48					3-6
	Güzel Sanatlar	15	611,30					3-7
	Matematik ve Fen Bilimleri Eğt.	170	642,08					4-7
	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt.	126	530,62					5-7
	Temel Eğt.	237	587,26					6-7
	Özel Eğt.	86	694,62	7	26,099	,000		
	Yabancı Diller Eğt.	40	671,98					1-2
	Psikolojik Danışma ve Rehberlik	159	646,89					1-7
	İlahiyat veya İslami İlimler	363	562,71					2-4
	Güzel Sanatlar	15	458,60					2-5
	Matematik ve Fen Bilimleri Eğt.	170	623,36					2-6
Ölçek	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt.	126	558,00					3-4
	Temel Eğt.	237	538,42					3-5
	Özel Eğt.	86	680,01					3-6
	Yabancı Diller Eğt.	40	682,03	7	22,610	,002		3-8
	Psikolojik Danışma ve Rehberlik	59	650,59					4-7
	İlahiyat veya İslami İlimler	63	584,36					6-7
	Güzel Sanatlar	5	706,30					

*1: Matematik ve Fen Bilimleri Eğt., 2: Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt., 3: Temel Eğt., 4: Özel Eğt., 5: Yabancı Diller Eğt., 6: Psikolojik Danışma ve Rehberlik, 7: İlahiyat veya İslami İlimler, 8: Güzel Sanatlar

Tablo incelendiğinde öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri bölümlere göre portre değerlerine yönelik yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda; uyarılım ($\chi^2=6,006$; $p=,539>,05$) ve öz yönelim ($\chi^2=9,974$; $p=,190>,05$) boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra ölçek genelinde ($\chi^2=22,610$; $p=,002<,05$), güç boyutunda ($\chi^2=39,530$; $p=,000<,05$), başarı boyutunda ($\chi^2=31,183$; $p=,000<,05$), hazcılık boyutunda ($\chi^2=20,116$; $p=,005<,05$), evrenselcilik boyutunda ($\chi^2=29,673$; $p=,000<,05$), iyilik-severlik boyutunda ($\chi^2=18,994$; $p=,008<,05$), geleneksellik boyutunda ($\chi^2=81,903$; $p=,000<,05$), uyma boyutunda ($\chi^2=81,903$; $p=,000<,05$) ve güvenlik boyutunda ($\chi^2=26,099$; $p=,002<,05$) anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Bu farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi amacıyla Mann Whitney-U testi yapılmıştır.

Ölçek genelinde Türkçe ve sosyal bilimler eğitimi bölümünde öğrenim gören (558,00) öğretmen adayları, özel eğitim bölümünde (680,01) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (650,59) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine ölçek genelinde temel eğitim bölümünde öğrenim gören (538,42) öğretmen adayları; matematik ve fen bilimleri eğitimi bölümünde (623,36), özel eğitim bölümünde (680,01), yabancı diller bölümünde (682,03), psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (650,59) ve güzel sanatlar bölümünde (706,30) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Ayrıca ölçek genelinde ilahiyat ve islami ilimler bölümünde (584,36) öğrenim gören öğretmen adayları, özel eğitim bölümünde (680,01) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (650,59) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Güç boyutunda güzel sanatlar bölümünde (1078,00) öğrenim gören öğretmen adayları, diğer tüm bölümlerde öğrenim gören öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine güç boyutunda ilahiyat ve islami ilimler bölümünde (632,51) öğrenim gören öğretmen adayları, Türkçe ve sosyal bilimler eğitimi bölümünde (549,54) ve temel eğitim bölümünde (558,19) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Başarı boyutunda ilahiyat ve islami ilimler bölümünde (660,55) öğrenim gören öğretmen adayları; matematik ve fen bilimleri eğitimi bölümünde (577,28), Türkçe ve sosyal bilimler eğitimi bölümünde (529,00), temel eğitim bölümünde (599,28) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (509,34) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine başarı boyutunda psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (509,34) öğrenim gören öğretmen adayları; temel eğitim bölümünde (599,28), özel eğitim bölümünde (612,16) ve güzel sanatlar bölümünde (745,70) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Ayrıca güzel sanatlar bölümünde (745,70) öğrenim gören öğretmen adayları, Türkçe ve sosyal bilimler eğitimi bölümünde (529,00) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Hazcılık boyutunda matematik ve fen bilimleri eğitimi bölümünde (627,18) öğrenim gören öğretmen adayları, Türkçe ve sosyal bilimler eğitimi bölümünde (543,32) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine aynı boyutta temel eğitim bölümünde (549,42) öğrenim gören öğretmen adayları; matematik ve fen bilimleri eğitimi bölümünde (627,18) ve özel eğitim bölümünde (635,85) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Ayrıca başarı boyutunda ilahiyat ve islami ilimler bölümünde (645,91) öğrenim gören öğretmen adayları; Türkçe ve sosyal bilimler eğitimi bölümünde (543,32), temel eğitim bölümünde (549,42) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (560,92) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Evrenselcilik boyutunda güzel sanatlar bölümünde (336,20) öğrenim gören öğretmen adayları, diğer tüm bölümlerde öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine evrenselcilik boyutunda temel eğitim bölümünde (550,07) öğrenim gören öğretmen adayları; matematik ve fen bilimleri eğitimi bölümünde (644,25), yabancı diller bölümünde (663,10) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (675,79) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Ayrıca evrenselcilik boyutunda ilahiyat ve islami ilimler bölümünde (568,05) öğrenim gören öğretmen adayları; matematik ve fen bilimleri eğitimi bölümünde (644,25) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde

(675,79) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

İyilikseverlik boyutunda psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (675,20) öğrenim gören öğretmen adayları; temel eğitim bölümünde (561,92), ilahiyat ve islami ilimler bölümünde (567,53) ve güzel sanatlar bölümünde (469,10) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Geleneksellik ve uyma boyutlarında matematik ve fen bilimleri eğitimi bölümünde (624,34) öğrenim gören öğretmen adayları; özel eğitim bölümünde (721,27), yabancı diller bölümünde (745,18) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (749,86) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine geleneksellik ve uyma boyutlarında Türkçe ve sosyal bilimler eğitimi bölümünde (586,02) öğrenim gören öğretmen adayları; özel eğitim bölümünde (721,27), yabancı diller bölümünde (745,18) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (749,86) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Ayrıca geleneksellik ve uyma boyutlarında temel eğitim bölümünde (566,60) öğrenim gören öğretmen adayları; özel eğitim bölümünde (721,27), yabancı diller bölümünde (745,18) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (749,86) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Bunların yanı sıra geleneksellik ve uyma boyutlarında ilahiyat ve islami ilimler bölümünde (499,48) öğrenim gören öğretmen adayları; matematik ve fen bilimleri eğitimi bölümünde (624,34), Türkçe ve sosyal bilimler eğitimi bölümünde (586,02), temel eğitim bölümünde (566,60), özel eğitim bölümünde (721,27), yabancı diller bölümünde (745,18) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (749,86) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Güvenlik boyutunda Türkçe ve sosyal bilimler eğitimi bölümünde (530,62) öğrenim gören öğretmen adayları; matematik ve fen bilimleri eğitimi bölümünde (642,08), özel eğitim bölümünde (694,62), yabancı diller bölümünde (671,98) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (646,89) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine güvenlik boyutunda özel eğitim bölümünde (694,62) öğrenim gören

öğretmen adayları; temel eğitim bölümünde (587,26) ve güzel sanatlar bölümünde (458,60) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Ayrıca güvenlik boyutunda ilahiyat ve islami ilimler bölümünde (562,71) öğrenim gören öğretmen adayları; matematik ve fen bilimleri eğitimi bölümünde (642,08), özel eğitim bölümünde (694,62) ve psikolojik danışma ve rehberlik bölümünde (646,89) öğrenim gören öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

5.Ailenin Aylık Gelir Faktörü

Öğretmen adaylarının portre değerlerinin aile aylık gelir durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis-H testi yapılmış ve analiz bulguları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 11: Katılımcıların Ailelerinin Aylık Gelir Faktörü

	Aile Aylık Gelir Durumu	N	S.O ($\bar{X}$)	df	x ²	p	Fark
BOYUTLAR	Güç	Asgari ücretten az	434	616,21			
		Asgari ücret kadar	503	606,02	2	5,179	,057
		Asgari ücretten fazla	259	554,23			
	Başarı	Asgari ücretten az	434	596,60			
		Asgari ücret kadar	503	612,50	2	2,108	,349
		Asgari ücretten fazla	259	574,48			
	Hazırlık	Asgari ücretten az	434	612,12			
		Asgari ücret kadar	503	593,12	2	1,146	,564
		Asgari ücretten fazla	259	586,13			
	Uyarılmış	Asgari ücretten az	434	615,27			
		Asgari ücret kadar	503	580,44	2	2,545	,280
		Asgari ücretten fazla	259	605,47			
Öz- yö- ne-	Asgari ücretten az	434	580,69	2	2,073	,355	

Geleneksel- İyilikseverlik	Evrenselcilik	Asgari ücret kadar	503	604,32					
		Asgari ücretten fazla	259	617,03					
		Asgari ücretten az	434	543,82					1-2
	İyilikseverlik	Asgari ücret kadar	503	597,68	2	30,098	,000		1-3
		Asgari ücretten fazla	259	691,73					2-3
		Asgari ücretten az	434	568,85					
	Geleneksel- İyilikseverlik	Asgari ücret kadar	503	592,79	2	11,614	,003		1-3
		Asgari ücretten fazla	259	659,27					2-3
		Asgari ücretten az	434	572,93					
	Uyma	Asgari ücret kadar	503	584,12	2	14,182	,001		1-3
		Asgari ücretten fazla	259	669,29					2-3
		Asgari ücretten az	434	572,93					
Güvenlik	Uyma	Asgari ücret kadar	503	584,12	2	14,182	,001		1-3
		Asgari ücretten fazla	259	669,29					2-3
		Asgari ücretten az	434	586,06					
		Asgari ücret kadar	503	585,99	2	5,715	,057		1-3
Ölçek	Güvenlik	Asgari ücretten fazla	259	643,63					2-3
		Asgari ücretten az	434	576,97					
		Asgari ücret kadar	503	590,60					
		Asgari ücretten fazla	259	649,92					

* 1: Asgari ücretten az, 2: Asgari ücret kadar, 3: Asgari ücretten fazla

Tablo incelendiğinde öğretmen adaylarının aile aylık gelir durumlarına göre portre değerlerine yönelik yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda; güç ($\chi^2=5,719$; $p=,057>,05$), başarı ($\chi^2=2,108$; $p=,349>,05$), hazcılık ($\chi^2=1,146$; $p=,564>,05$), uyarılım ($\chi^2=2,545$; $p=,280>,05$), öz yönelim ($\chi^2=2,073$; $p=,355>,05$) ve güvenlik ($\chi^2=5,715$; $p=,057>,05$) boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı

farklılık olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra ölçek genelinde ($\chi^2=7,694$; $p=,021<,05$), evrenselcilik boyutunda ($\chi^2=30,098$; $p=,000<,05$), iyilikseverlik ($\chi^2=11,614$; $p=,003<,05$), geleneksellik boyutunda ($\chi^2=14,182$; $p=,001<,05$) ve uyma boyutunda ($\chi^2=14,182$; $p=,001<,05$) anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Bu farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi amacıyla Mann Whitney-U testi yapılmıştır.

Ölçek genelinde aile aylık gelir durumu asgari ücretten fazla olan (649,92) öğretmen adayları; aile aylık gelir durumu asgari ücretten az olan (576,97) ve aile aylık gelir durumu asgari ücret kadar olan (590,60) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Evrenselcilik boyutunda aile aylık gelir durumu asgari ücretten az olan (543,82) öğretmen adayları; aile aylık gelir durumu asgari ücretten fazla olan (691,73) ve aile aylık gelir durumu asgari ücret kadar olan (597,68) öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler. Yine evrenselcilik boyutunda aile aylık gelir durumu asgari ücret kadar olan (597,68) öğretmen adayları, aile aylık gelir durumu asgari ücretten fazla olan (691,73) öğretmen adaylarından daha düşük ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

İyilikseverlik boyutunda aile aylık gelir durumu asgari ücretten fazla olan (659,27) öğretmen adayları; aile aylık gelir durumu asgari ücretten az olan (568,85) ve aile aylık gelir durumu asgari ücret kadar olan (592,79) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Geleneksellik ve uyma boyutlarında aile aylık gelir durumu asgari ücretten fazla olan (669,29) öğretmen adayları; aile aylık gelir durumu asgari ücretten az olan (572,93) ve aile aylık gelir durumu asgari ücret kadar olan (584,12) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Güvenlik boyutunda aile aylık gelir durumu asgari ücretten fazla olan (643,63) öğretmen adayları; aile aylık gelir durumu asgari ücretten az olan (586,06) ve aile aylık gelir durumu asgari ücret kadar olan (585,99) öğretmen adaylarından daha yüksek ortalama sıra puanı değerine sahiptirler.

Sonuç ve Tartışma

Bireyin davranışlarını şekillendirmede rol oynayan önemli unsurlardan biri de sahip olduğu değer yönelimleridir. Söz ve davranışlarıyla gelecek

nesillerin yetişmesinde rol model olacak öğretmen adaylarının değer yönelimlerini tespit etmek daha da önem kazanmaktadır. Bu çalışma, Schwartz'ın Değerler Modeli çerçevesinde İlahiyat / İslami İlimler ve eğitim fakülteleri gibi öğretmen yetiştiren kurumlarda öğrenim gören öğretmen adaylarının bireysel ve sosyal değerleri iki ana boyut olarak incelemektedir. Bireysel değerler, kişinin kendi çıkarlarını ön planda tuttuğu bir yapıya sahipken, sosyal değerler toplumla uyum sağlamayı amaçlayan ortak özellikler taşımaktadır.

Araştırma kapsamında, güç, uyarılma, öz yönelim, iyilikseverlik, geleneksellik ve uyuma boyutları açısından kadın ve erkek katılımcılar arasında önemli bir fark bulunmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın cinsiyet değişkeni ile ilgili hipotezle sonuçlarıyla uyum göstermediğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte, genel değerlendirmeler ışığında cinsiyet değişkeninin etkili olduğu bazı değerlerin var olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle erkek katılımcıların hazcılık, evrenselcilik ve güvenlik alanlarında daha yüksek ortalamalara sahip olduğu, kadın katılımcıların ise başarı boyutunda dikkate değer puanlar elde ettikleri gözlemlenmiştir. Erkeklerin yüksek güvenlik düzeyinin, evrenselcilik ile tam olarak örtüşmesine de onların risk almaktan kaçınan bireyler olduklarını göstermektedir. Schwartz ve Bardi'nin gerçekleştirdiği çalışmada, iyilikseverlik, öz yönelim ve evrenselcilik en baskın değerler olarak öne çıkarken; güç, gelenek ve uyarım değerleri en düşük sıralarda yer almıştır.¹⁹ Geleneksellik ve uyarılma değerlerinin her iki çalışmada da düşük sıralarda bulunması, iyilikseverlik ile öz yönelimin ise yüksek çıkması, bu araştırmaların ortak bir yönünü oluşturur. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin değer yönelimlerini inceleyen Arslan ve Tunç'un araştırmasında, iyilikseverlik, evrenselcilik ve güvenlik değerleri üst düzey değer kategorileri arasında yer almıştır.²⁰ Her iki çalışmada yapılan cinsiyet analizi, kadınların sosyal ve uyumlu değerlere daha fazla ilgi duyduğunu, erkeklerin ise bireysel ve macera odaklı değerlere yöneldiğini ortaya koymuştur. Bu bulguları destekleyici başka araştırmalarda da mevcuttur ve her iki

¹⁹ Shalom H. Schwartz - Anat Bardi - Anat Bardi, "Value Hierarchies across Cultures: Taking a Similarities Perspective", *Journal of Cross Cultural Psychology* 32 (Mayıs 2001), 269-270.

²⁰ Mustafa Arslan - Esra Tunç, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar", *Değerler Eğitimi Dergisi* 11/26 (Aralık 2013), 25-27.

çalışmanın ortak bir sonucunu temsil etmektedir.²¹ Ayrıca, cinsiyet değişkenine göre erkek ve kadın katılımcıların değer anlayışlarının ve sosyal hayata bakış açılarındaki farklılıklara dair başka araştırmalar da bulunmaktadır.²² Bu durum, genel olarak erkek öğrencilerin yetiştirilme tarzlarının daha sosyal bir odak noktası taşımasıyla açıklanabilir. Yine kadınların sosyal hayata daha az açık olma şeklinde yetiştirme tarzı da bunu durumu etkilemiş olabilir. Dilmaç ve arkadaşlarının 2008 yılında gerçekleştirdiği araştırma, eğitim fakültesi öğrencilerinin Schwartz Değerler Listesi çerçevesinde değer algılarını incelemeyi amaçlamıştır. Bu çalışma sonucunda, cinsiyetler arasında evrensellik, öz yönetim ve güç değerleri açısından bazı önemli farklılıklar gözlemlenmiştir. Güç boyutunda kız öğrencilerin lehine sonuçlar elde edilirken, evrensellik ve öz yönetim alanlarında erkek öğrencilerin avantajlı olduğu belirlenmiştir.²³ Evrensellik değeriyle ilgili bulgular, bu çalışma ile paralellik gösterirken, güç ve öz yönelim değerlerinde belirgin farklılıkların olduğu ortaya konmuştur. Bu durumu örneklem grubunda farklılaşma ile açıklamak mümkündür. Diğer çalışmalara göre çalışmamızda ilahiyat/İslami ilimler öğrencilerinin yoğun olarak yer alması söz konusu farklılıkla ilişkili olabilir. Mehmedoğlu'nun araştırması da benzer şekilde dikkat çekici farklılıklar sunmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, kadın öğrencilerin hazcılık, evrenselcilik, iyimserlik, gelenek ve güvenilirlik gibi değerlere daha fazla önem verdikleri görülürken, erkek öğrencilerin güç, başarı, uyarılma ve uyum değerlerine ait puanları oldukça yüksektir.²⁴ Benzer şekilde farklı araştırmalarda değerlere ilişkin bu çeşitliliğin birkaç nedeni bulunabilir. Öncelikle, bu çalışmaların gerçekleştirildiği yıllardaki

²¹ Muhammed Kızılgöç vd., “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği)”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2015), 78.

²² Aydan Aydın - Ufuk Soyer, “Özel Eğitim Öğrencilerinin Öz Duyarlık ve Sürekli Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 35/35 (Ekim 2012), 15.; Duygu Vefikuluçay vd., “Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açıları”, *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, (2007), 36.

²³ Bülent Dilmaç vd., “Öğretmen Adaylarının Değer Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 6/16 (Aralık 2008), 85.

²⁴ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Gençlik, Değerler ve Din”, *Küreselleşme Ahlak ve Değerler* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), 311.

üniversite ve gençlik ortamlarının değişmesi, dijital araçlar, sosyal medya vb. bu durumu etkileyen başlıca faktörlerden bazılarıdır. Ayrıca, hedef kitle üniversite öğrencileri olsa da bu grubun değer önceliklerini etkileyen çeşitli değişkenlerin varlığı da oldukça olasıdır.

Katılımcılar arasında yaş değişkeni açısından belirgin farklılıklar gözlemlenmiştir. İyilikseverlik ve güvenlik boyutlarında ise yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bununla birlikte, genel ölçek puanı, güç, başarı, hazcılık, uyarım, öz yönelim, evrenselcilik, geleneksellik ve uyma boyutlarında önemli farklılıklar tespit edilmiştir. Özellikle 18 yaşındaki katılımcıların birçok boyutta en düşük değerlere sahip olduğu, 19 ve 20 yaş gruplarının ise belirli boyutlarda daha yüksek değerlere ulaştığı görülmüştür. Ayrıca, 23 yaş ve üzerindeki katılımcıların hazcılık, güç ve başarı gibi boyutlarda yüksek değerler sergilediği dikkat çekmektedir. Yaş grupları arasında bir ayrım yapılmamış olsa da Kızılgeçit'in sınıf bazında gerçekleştirdiği çalışma, araştırmamızla paralel sonuçlar ortaya koymaktadır. Birinci sınıf öğrencilerinin değerlere verdiği önem, diğer sınıf seviyelerine göre daha düşüktür.²⁵ Bu durum, ergenlik döneminin kendine özgü farklılıkları ile üniversite eğitimine bağlı olarak değerlendirilebilir. Yine X, Y veya Z kuşağı şeklinde tanımlanan grupların her birinde kendine özgü değer anlayışları oldukları bilinmektedir.²⁶ Yetişkinliğe adım atan öğrencilerin değerleri önceliklendirme düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Mehmedoğlu'nun çalışmasında ise bazı farklılıklar tespit edilmiştir. Bizim araştırmamızın aksine, Mehmedoğlu, ilk sınıftaki öğrencilerin değer yönelimlerinin son sınıftaki öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir.²⁷ Ayrıca, Dilmaç ve arkadaşlarının araştırmalarında, üçüncü sınıf öğrencilerinin geleneksel değer algılarının diğer sınıf düzeylerine kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir.²⁸ Bu farklılıkların ortaya çıkmasında çeşitli değişkenler etkili olabilir. Bunlardan biri, bireysel

²⁵ Kızılgeçit vd., "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği)".⁷⁹

²⁶ Gökhan Aytaç vd., "X, Y, Z Kuşakları Perspektifinden Çalışma Değerleri ve İş-Yaşam Dengesi", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 58/3 (2023), 1736-1751.

²⁷ Mehmedoğlu, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2006), 167.

²⁸ Dilmaç vd., "Öğretmen Adaylarının Değer Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi".

deneyimler ve her öğrencinin gelişimsel özelliklerindeki farklılıklardır. Üniversite eğitiminin niteliği, kampüs kültürü ve sosyo-ekonomik faktörler de bu farklılıkların nedenleri arasında sayılabilir.

Katılımcıların öğrenim gördükleri üniversiteler dikkate alındığında, Kırıkkale Üniversitesi öğrencilerinin güç, başarı ve hazcılık boyutlarında genel ölçek puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum, Kırıkkale Üniversitesi öğrencilerinin bireysel değerlerini hayatlarında daha fazla önemsediklerini göstermektedir. Öte yandan, Sakarya Üniversitesi öğrencileri evrenselcilik, iyilikseverlik, geleneksellik, uyma ve güvenlik gibi alanlarda daha yüksek değerler sergilemektedir. Ancak, evrenselcilik, geleneksellik ve güvenlik değerlerinin bir arada var olması genellikle uyumlu bir yapı göstermemektedir. Bununla birlikte, üniversitelerde farklı bölümlerden gelen öğrencilerin iş süreçlerine katılması, bu durumu açıklamada önemli bir faktör olabilir. Yine şehirlerin büyükşehir veya küçük şehir statüsünde bulunması, Sakarya'nın İstanbul ve Koçaeli gibi metropol illere yakın olması, etkileşimin fazla olması evrenselcilik boyutunda bir farklılaşma nedeni olabileceği düşünülmektedir. Çalışmanın verileri farklı üniversitedeki bireylerin değer önceliğinin farklılaşacağı ile ilgili hipotezi desteklemektedir. Kaya'nın 2018 yılında üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmaya göre, öğrencilerin en önemsendiği değerler sırasıyla evrenselcilik, güvenlik ve iyilikseverliktir. Kaya bu durumu, üniversitelerin sosyal ortamının ve sağlanan eğitimin evrensel değerleri desteklemesiyle ilişkilendirmektedir.²⁹ Bu bağlamda, farklı imkanlar sunan Sakarya Üniversitesi öğrencilerinin değer sıralaması Kaya'nın bulgularıyla uyumlu iken, Kırıkkale Üniversitesi öğrencilerinin değer sıralamasının ise çalışmayla farklılık gösterdiği ortaya konmuştur.

Katılımcıların öğrenim gördükleri bölümlerin değer yönelimleri açısından belirgin farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir ki bu durum çalışmanın hipotezi ile uyumludur. Güç boyutunda en yüksek puan, güzel sanatlar bölümünde iken; başarı boyutunda en yüksek değer ilahiyat ve İslami ilimler bölümüne ait olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, ilahiyat öğrencileri için başarı

²⁹ Ferda Şule Kaya, "Üniversite Gençliğinin Öz-Duyarlık, Değer Yönelimleri ve Dindarlık Eğilimleri (Devlet ve Vakıf Üniversiteleri Karşılaştırması)", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 21/2 (Ekim 2018), 169.

yöneliminin önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Burada başarı, akademik ya da mesleki başarı olarak değerlendirilebilir. Başarı boyutunda ön plana çıkan ilahiyat ve İslami ilimler fakültesi öğrencilerinin özellikle atanma, görev alma ve kariyer planlarıyla ilişkilendirmek mümkündür.³⁰ Coşkun'un ilahiyat ve İslami ilimler alanında eğitim gören öğrencilerle ilgili gerçekleştirdiği çalışmada, cinsiyetler arasında bir farklılık gözlemlenmiştir. Kadın öğrencilerin başarı ve hazcılık değerleri açısından erkeklerden daha güçlü bir eğilim sergilediği anlaşılmaktadır. Bu durumun, geleneksel cinsiyet rolleri çerçevesinde beklenmedik bir sonuç olduğunu vurgulamak gerekir.³¹ Benzer şekilde, bu çalışmada da kadın öğrencilerin başarı değerleri erkeklerden daha yüksek çıkmıştır. Coşkun'un bulgularıyla paralellik gösteren bu durum, hazcılık açısından erkek öğrencilerin daha yüksek bir ortalama sergilemesiyle farklılık arz etmektedir. Evrenselcilik alanında en düşük değer yine güzel sanatlar bölümüne, iyilikseverlik boyutunda ise en yüksek değer psikolojik danışma ve rehberlik bölümüne aittir. İlahiyat ve İslami ilimler bölümü, geleneksellik ve uyum açısından diğer birçok bölüme göre daha düşük puanlar almıştır. Bu durum, alandaki çeşitli çalışmalarla çelişmektedir; zira dini ilimler ağırlıklı bir eğitim alan ve geleceğe çokça vurgu yapılan bir fakültede öğrencilerin, geleneksellik ve uyum değerlerinin daha yüksek çıkması beklenmektedir. İlahiyat öğrencilerini inceleyen bir çalışma ise değer kategorilerini şu şekilde sıralamıştır: “özaşkınlık, muhafazacı yaklaşım, yeniliğe açıklık ve özgenişletim.”³² Sosyal yardımlaşma ve fedakârlık gibi değerler açısından her iki çalışma arasında benzerliklerin olduğu görülmektedir. Güvenlik boyutuna gelince, özel eğitim bölümü en yüksek puanı alırken, güzel sanatlar bölümü en düşük puanı elde etmiştir. Özel eğitim bölümü öğrencilerinin değer sıralaması üzerine doğrudan bir çalışma olmasa da Aydın ve Soyer, öz duyarlılık düzeyleri ile ilgili yaptıkları çalışmada yaş değişkeni dışında dikkat çeken başka bir değişkenin bulunmadığını

³⁰ Yasemin İpek vd., “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Öğretim Süreçlerinin Kariyer Eğilimi ve Stresi Açısından İncelenmesi”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2024), 365-398.

³¹ Mehmet Kamil Coşku, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri: İlahiyat- DKAB Karşılaştırması”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler* 5/2 (2017), 513.

³² Arslan - Tunc, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar”.

belirtmişlerdir.³³ Ancak Karabulut vd. (2019), özel öğretim öğrencilerinin öz yeterlilik algısıyla ilgili yaptığı çalışmaya örtüştüğü görülmektedir.³⁴ Bu bulgular, toplumsal cinsiyet rollerine ve sosyal beklentilere göre şekillendiğini gösteriyor. Kadın katılımcıların başarı değerine verdikleri önem, toplumda kadınlardan beklenen sorumluluk duygusuyla ilişkilendirilebilir. Öte yandan, erkek katılımcıların hazcılık değerinin yüksek çıkması, onların sosyal hayattaki hazza yönelik tutumlarıyla açıklanabilir. Bölümler arasındaki farklılıklar ise mesleki beklentiler ve öğrenci profilleriyle ilişkilendirilebilir. Örneğin, güzel sanatlar bölümünde okuyan öğrencilerin bireysel yaratıcılıklarıyla bağlantılı bir durum söz konusuysa, psikolojik danışma ve rehberlik bölümündeki öğrencilerin yüksek iyilikseverlik değerleri, mesleki rollerindeki empati ve yardımseverlik yaklaşımlarından kaynaklanıyor olabilir. İlginç bir sonuç olarak, ilahiyat ve İslami ilimler fakültesi öğrencilerinin geleneksellik değerlerinin düşük çıkması, onların mevcut kültürel yapıyı sorgulayan ve yenilikçiliğe açık bir yapıya sahip olduğunu düşündürmektedir.

Katılımcıların ailelerinin gelir seviyesinin; güç, başarı, hazcılık, uyarılımlık, öz yönelim ve güvenlik gibi boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığı gözlemlenmiştir. Ancak, genel ölçekte değerlendirildiğinde, aile geliri asgari ücretten yüksek olan katılımcıların iyilikseverlik, geleneksellik, uyma ve güvenlik değerleri bakımından diğer gruplardan daha yüksek sonuçlar elde ettikleri belirlenmiştir. Öte yandan, evrenselcilik kriterinde, aile geliri asgari ücretten düşük olan katılımcıların diğer gruplara göre daha düşük puanlar aldıkları tespit edilmiştir. Bu bulgu, ekonomik olarak daha iyi bir durumda olan ailelerden gelen öğrencilerin, sosyal sorumluluk, toplumsal normlara bağlılık ve güvenlik algılarının yanı sıra ihtiyaç düzeylerinin de daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Mehmedoğlu'nun araştırmasıyla bu durumun paralellik gösterdiği dikkat çekmektedir. Düşük gelir seviyesine sahip ailelerden gelen öğrencilerin değerlere verdikleri önem, diğer öğrencilere kıyasla

³³ Aydın- Soyer, "Özel Eğitim Öğrencilerinin Öz Duyarlık ve Sürekli Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi".

³⁴ Alpaslan Karabulut vd., "Özel Eğitim Bölümünde Öğrenim Gören Öğretmen Adaylarının Öz Yeterlik İnançlarının Belirlenmesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 23/2 (2019), 555-574.

belirgin bir şekilde daha düşüktür.³⁵ Yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip ailelerden gelen öğrencilerin hazcılık değerine önem verdiğine dair bazı veriler bulunmaktadır.³⁶ Ancak Kızılgeçit ve arkadaşlarının yaptığı araştırmada, ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin öğrencilerin değerleri üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı gözlemlenmiştir.³⁷ Gelir seviyesi yüksek olan ailelerin çocuklarının daha güvenli bir ortamda büyümeleri, aidiyet duygusu ve toplumsal normlara uyum gibi değerlere daha fazla önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Öte yandan, düşük gelirli ailelerin çocukları ise genellikle temel ihtiyaçlarını karşılamaya odaklandıkları için bu durum, aralarındaki farklılıkların bir nedeni olabilir. Maddi baskılar, bu noktada önemli bir etken rolü üstlenmektedir.

Sonuç olarak, değer yönelimlerini insan davranışlarını anlama ve yordamada oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Değerler, tek başına bir norm olarak durduğunda bir anlam ifade etmeyebilir ancak duygulara, düşüncelere ve davranışlara etkisi ele alındığında fikir verebilir. Çalışma kapsamında, geleceğin öğretmen adaylarını yetiştiren eğitim kurumlarındaki öğrencilerin farklı değer önceliklerine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlardan hareketle söz konusu adayların muhtemel davranış biçimlerine dair bir tahminde bulunmak mümkündür. Bu çerçevede araştırmacıların öncesinde ifade ettiği hipotezleri büyük ölçüde doğrulanmış olsa da bazı boyutlarında farklı sonuçlar elde edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin değer yönelimlerinin arka planında yatan düşüncelerin derinlemesine nitel çalışma veya gözlemlerin yapılması konunun daha net bir şekilde ortaya konmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.

³⁵ Mehmedoğlu, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)", 167.

³⁶ Dilmaç vd., "Öğretmen Adaylarının Değer Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi", 86.

³⁷ Kızılgeçit vd., "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği)", 78.

- Arslan, Mustafa - Tunç, Esra. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar". *Değerler Eğitimi Dergisi* 11/26 (Aralık 2013), 25-27.
- Aydın, Aydan - Soyer, Ufuk. "Özel Eğitim Öğrencilerinin Öz Duyarlık ve Sürekli Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 35/35 (Ekim 2012), 15.
- Aytaç, Gökhan vd. "X, Y, Z Kuşakları Perspektifinden Çalışma Değerleri ve İş-Yaşam Dengesi". *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 58/3 (2023), 1736-1751.
- Bacanlı, Hasan. *Değer Bilinçlendirme Yaklaşımı*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Büyüköztürk, Şener vd. *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 2024.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Coşku, Mehmet Kamil. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri: İlahiyat- DKAB Karşılaştırması". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler* 5/2 (2017), 513.
- Demirutku, Kürşad. "Beşerî Değerler: Temel Kavramlar, Kuramlar, Görgül Çalışmalar ve Değer Eğitimi Önerileri". *Karakter ve Değerler Eğitimi (Ed. Figen Ersoy, Perihan Üniüvar)*. 60. Ankara: Anı Yayıncılık, 2021.
- Demirutku, Kürşad. *Parenting Styles, Internalization of Values and the Self-Concept*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Demirutku, Kürşad - Sümer, Nebi. "Temel Değerlerin Ölçümü: Portre Değerler Anketinin Türkçe Uyarlaması". *Türk Psikoloji Yazıları* 13/25 (Haziran 2010), 17-25.
- Dewey, John. *Demokrasi ve Eğitim*. İstanbul: Yeryüzü Yayınevi, 2004.
- Dilmaç, Bülent vd. "Öğretmen Adaylarının Değer Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 6/16 (Aralık 2008), 85.

- Erkılıç, Turan Akman. "Değişim ve Değerler Eğitiminin Gerekçeleri". *Karakter ve Değerler Eğitimi*. 8. Ankara: Anı Yayıncılık, 2021.
- Fidan, Nurettin - Erden, Münire. *Eğitime Giriş*. İstanbul: Alkım Yayınları, 1998.
- Hökelekli, Hayati. *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- İpek, Yasemin vd. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Öğretim Süreçlerinin Karriyer Eğilimi ve Stresi Açısından İncelenmesi". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2024), 365-398.
- Karabulut, Alpaslan vd. "Özel Eğitim Bölümünde Öğrenim Gören Öğretmen Adaylarının Öz Yeterlik İnançlarının Belirlenmesi". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 23/2 (2019), 555-574.
- Kaya, Ferda Şule. "Üniversite Gençliğinin Öz-Duyarlık, Değer Yönelimleri ve Dindarlık Eğilimleri (Devlet ve Vakıf Üniversiteleri Karşılaştırması)". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 21/2 (Ekim 2018), 169.
- Kızılgeçit, Muhammed vd. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği)". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2015), 78.
- Kurtdere Fidan, Nuray. "Karakter ve Değerler Eğitiminde Yararlanılan Yöntem ve Teknikler". *Karakter ve Değerler Eğitimi*. 216. Ankara: Anı Yayıncılık, 2021.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. "Gençlik, Değerler ve Din". *Küreselleşme Ahlak ve Değerler*. 311. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)". , *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2006), 167.
- Schwartz, Shalom H. "Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values?" *Journal of Social Issues* 50/4 (1994), 22.
- Schwartz, Shalom H. vd. "Refining the Theory of Basic Individual Values". *Journal of Personality and Social Psychology* 103/4 (2012), 7.

- Shalom H. Schwartz – Anat Bardi - Bardi, Anat. “Value Hierarchies across Cultures: Taking a Similarities Perspective”. *Journal of Cross Cultural Psychology* 32 (Mayıs 2001), 269-270.
- Vefikuluçay, Duygu vd. “Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açıları”. *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 36.



Yedi Harf Rivayetlerinin Söylem Analizi Yöntemiyle İncelenmesi
Analysis of al-Ahruf al-Seb'a Narratives by the Method of Discourse
Analysis

Süleyman ABANOZ

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Psikolojisi ABD,
Assist. Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Theology,
Department of Psychology of Religion
abanoz_s@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4466-7080

Süleyman KILIÇ

Öğretim Görevlisi Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi ABD,
Lecturer Dr., Selçuk University, Faculty of Theology,
Department of Qur'anic Reading and Kıra' a
hfzklcsuleyman@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8106-617X

DOI: 10.56720/mevzu.1680001

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 19 Nisan / April 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Temmuz / July 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Abanoz, Süleyman - Kılıç, Süleyman. "Yedi Harf Rivayetlerinin Söylem Analizi Yöntemiyle İncelenmesi". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 523-562. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1680001>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Bu çalışmada kıraat ilminin temel meselelerinden biri olan yedi harf (ah-rufu's-seb'a) ile ilgili rivayetler "söylem analizi" tekniğiyle ele alınmıştır. Söylem analizi, söylemi içinde üretildiği sosyal ve psikolojik bağlamı ve etkileyen tüm şartları göz önüne alarak algılamayı, yorumlamayı ve değerlendirmeyi hedefleyen nitel bir araştırma yöntemidir. Yedi harf olgusu kıraat ilminin temel problemlerinden birini oluşturmakta ve yedi harfin mahiyetiyle alakalı birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Bu çalışma, başta psikoloji ve sosyal psikoloji olmak üzere sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında son zamanlarda sıklıkla kullanılmaya başlanan "söylem analizi" yöntemiyle ve yedi harf konusuyla ilgili belli başlı rivayetlerle sınırlıdır. Bu yöntem sayesinde söz konusu rivayetlerin değerlendirilmesinde psikoloji de devreye sokulmuş olacak ve rivayetlerin yorumuna yeni bakış açısı kazandırılacaktır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bu yöntem Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi alanında daha önce kullanılmamıştır. Söylem analizinin ilk defa kullanılmış olmasının ilgili alana katkı sağlayacağı umulmaktadır. Araştırma multi-disipliner bir çalışma olup başta kıraat olmak üzere çeşitli İslam bilimleri ve din psikolojisi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın, Temel İslam Bilimleri alanında rivayet merkezli yapılacak diğer çalışmalara kapı aralayacağı ve fayda sağlayacağı da beklenmektedir. Yapılan söylem analizi sonucunda anlaşılmaktadır ki Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Cebrâil arasında geçen diyalogun aktarıldığı rivayetlerde Nebî, ümmetindeki okuma zorluğu çekeceğini düşündüğü kişiler için Cebrâil aracılığıyla Allah'tan ruhsat istemiştir. Allah'ın verdiği bu ruhsat iki harften başlayarak yedi harfe ulaşmıştır. Sahâbîler arasında geçen ve tartışmanın neticeye ulaşması adına Hz. Peygamber'e başvurulmuş diğer rivayetler ise kıraatte otorite bir sahâbî ile çok tanınmayan ve hatta ismi bile zikredilmeyen sahâbîlerin okuyuşları arasındaki ihtilafı ele almaktadır. Kıraatte otorite olan sahâbînin yanlış olarak değerlendirdiği okuyuş Hz. Peygamber'e aktarılmıştır. O, farklı okuyuşları yedi harf ruhsatı kapsamında değerlendirerek onaylamış ve bu konularda ihtilaf yaşamamaları hususunda onları uyarmıştır. Dolayısıyla bu rivayetler söylem analiziyle incelendiğinde yedi harf ruhsatının okuma kolaylığı getirdiği ve Hz. Peygamber zamanında yaşanan ihtilafların bu ruhsatla çözüldüğü anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in çoğaltılmasına vesile olan süreçte yaşananlar da onun bu konuda gösterdiği titizliğin gerekliliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat İlmi, Din Psikolojisi, Yedi Harf, Söylem Analizi, el-Ahrufu's-Seb'a

Abstract

In this study, the narrations about the seven al-harf (al-ahruf al-sab'a), which is one of the main issues of the science of Kıra'a, are analyzed with the technique of "discourse analysis". Discourse analysis is a qualitative research method that aims to perceive, interpret and evaluate discourse by taking into account the social and psychological context in which it is produced and all the conditions that affect it. The phenomenon of the al-Ahruf al-Seb'a constitutes one of the main problematics of the science of Kıra'a and there are different opinions about what the seven al-harf are. This study is limited to the method of 'discourse analysis', which has recently been frequently used in social sciences, especially in psychology and social psychology, and to the main narrations about the seven letters. Thanks to this method, psychology will also be brought into play in the evaluation of these rumors and a new perspective will be given to the interpretation of the rumors. As far as we can reach, this method has not been used before in the field of Qur'anic Reading and Kıra'a. The research is a multi-disciplinary study and is important in terms of various Islamic sciences, especially Kıra'a, and religious psychology. It is also expected that this study will open the door to other narration-based studies in the field of Basic Islamic Sciences and will provide benefits. As a result of the discourse analysis, it is understood that in the narrations in which the dialogue between the Prophet Muhammad (PBUH) and the Gabriel, the Prophet asked for a permission from Allah through the Gabriel for those in his ummah who he thought would have difficulty in reading. This permission granted by Allah started from two letters and reached seven letters. In the narrations took place between the companions and the Prophet, there was a dispute between the recitations of a companion who was an authority in Kıra'a and the recitations of companions who were not well known and whose names were not even mentioned. The recitation that the companion who was an authority in Kıra'a considered to be wrong was transmitted to the Prophet. He evaluated the different readings within the scope of the seven-letter permission and approved them and warned them not to dispute on these issues. Therefore, when these narrations are analyzed through discourse analysis, it is understood that the seven al-harf permission brought

ease of reading and the disputes that occurred in the Prophets time were resolved with this permission. The events that took place during the process that led to the duplication of the Holy Quran also show the necessity of the meticulousness shown by the Prophet in this regard.

Keywords: Kıra'a, Psychology of Religion, Seven al-Harf, Discourse Analysis, al-Ahruf al-Seb'a

Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / <i>Conceiving the Study</i> : SA (%50), SK (%50) Veri Toplanması / <i>Data Collection</i> : SA (%50), SK (%50) Veri Analizi / <i>Data Analysis</i> : SA (%50), SK (%50) Makalenin Yazımı / <i>Writing up</i> : SA (%50), SK (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / <i>Submission and Revision</i> : SA (%50), SK (%50)

Giriş

Müslüman toplum içinde Kur'ân-ı Kerim harflerini, kelimelerini telaffuz etmekte zorlanan ihtiyar, çocuk, köle ve okuma yazma bilmeyenlerin bulunmasından dolayı Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'ya münacatta bulunmuş ve netice itibarıyla Kur'ân'ın birden fazla harf üzerine okunabileceği ruhsatı kendisine verilmiştir.¹ Yedi harf üzerine Kur'ân'ın okunabilmesi hadislerce sabit olup hem sahâbîler hem sonraki nesiller tarafından kabul edilmiş bir durumdur. Fa-

¹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Muhammed Nâsuriddin Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1417/1996), "Kitâbu'l-Kırâât", 11 (No. 2944); Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türki (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 1/439 (No. 545); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Müsnedü'l-Bezzâr ve el-bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah vd. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1431/2009), 7/310 (No. 2908); Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-uzûm*, thk. Hikmet b. Beşir b. Yasin (Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzi, 1431/2009), 1/52; İbrahim b. Ömer b. Hasan er-Rabât b. Ali b. Ebû Bekir Burhâneddin el-Bekâî, *Mesâidü'n-nazar li'l-işrâf alâ makâsidi's-süver* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1408/1987), 1/386; Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Gâyetü'l-maksad fî zevâidi Müsned*, thk. Hallâf Mahmud Abdussemmi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001), 3/265.

kat yedi harften kastedilenin ne olduğuyla alakalı birçok farklı görüş ortaya konulmuştur.² Yedi harfle ilgili Nebî'nin (s.a.v.) buyrukları sahâbe tarafından özümsemiş ve anlaşılmıştır. Anlaşılmayan hususlar Hz. Peygamber'in sağlığında ona götürülerek çözüme kavuşturulmuştur. Fakat yedi harfle ilgili serdedilen kaviller üzerinde ittifak bulunmamaktadır. Dolayısıyla sahâbe sonrası dönemde yedi harfle ilgili hadisler farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu yorumların bazıları yedi harfle ilgili hadislerin keyfiyetine uygun düşen yorumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bazı yorumların ise kıraat alanında çalışma yapanlar tarafından uzak görüşler olduğu ileri sürülmüştür.³

Yedi harf meselesi geçmişte olduğu gibi günümüzde de zihinleri meşgul eden ve üzerine yazılıp çizilen konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap dünyasında yazılan tez, kitap ve makalelerde ele alındığı gibi⁴ Türkiye'de de yedi harf üzerine oldukça fazla çalışma kayda alınmıştır. Yedi harf, kıraat ilmi alanında yapılan tez çalışmalarının çoğunda bir başlık olarak yer almaktadır. Kitap düzeyinde, Abdurrahman Çetin tarafından ve Yusuf Kalemli tarafından birer çalışma ele alınmıştır.⁵ Ayrıca alanla ilgili kitapların çoğunluğunda konu başlığı olarak yer almaktadır. Makale olarak ise onlarca çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Emin Âşıkutlu'nun *Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi* makalesi,⁶ Hayrettin Öztürk'ün *Kur'an-ı*

² İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kurân*, thk. İbrahim Şemseddîn (Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1978), 32-34; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 1/32-37; Ebû Amr ed-Dânî, *el-Ahrufü's-seb'a li'l-Kurân*, thk. Abdülmüheymin Tahhân (Cidde: Dâru'l-Minâre, 1997), 27-51.

³ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 112-155.

⁴ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Ahrufü's-seb'a li'l-Kurân*, thk. Abdülmüheymin Tahhân (Cidde: Dâru'l-Minâre, 1997), 10-77; Hüseyin Ziyâuddin Atar, *el-Ahrufü's-seb'a ve menziletü'l-Kırâât minhâ* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988), 57-261; Muhammed Riyâd Kerim, *el-Ahrufü's-seb'a elletî nezele alayhe'l-Kurân* (Kahire: Câmi'atü Ezher, 2017), 3-38; Adnan b. Abduhu Ahmed el-Miktârî, *el-Fark beyne ahrufü's-seb'a ve kırâât* (Mısır: Mektebetü Rıdvân, 2022), 7-120; Mennâ' Kattân, *Nüzûlü'l-Kurân alâ seb'ati ahruf* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 4-97.

⁵ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*; Yusuf Kalemli, *İnanç Bağlamında Yedi Harf-Vahiy İlişkisi* (İstanbul: Emin Yayınları, 2023).

⁶ Emin Âşıkutlu, "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 43-106.

Kerim'in Kıraatinde 7 Harf Meselesi isimli makalesi,⁷ Osman Kaya'nın Kuran'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahru fu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi) adlı çalışması,⁸ Vezir Harman tarafından kaleme alınan Yedi Harf Bağlamında Kur'ân'ın Resûlullah Döneminde Kitaplaştırılması Meselesi makalesi,⁹ İdris Şengül'ün Kur'ân Tarihi'nde Ahru fu's-Seb'a ve Kıraatler Meselesi başlıklı makalesi,¹⁰ Şuayip Karataş'ın Ulûmü'l-Kur'ân Kaynaklarında Yedi Harf Meselesinin Ele Alınışı: Klasik-Modern Karşılaştırması başlıklı makalesi,¹¹ Ahmet Karadağ'ın Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf Hakkındaki Görüşlere Dair Bir Değerlendirme isimli çalışması.¹² Ayrıca Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) Câmi'u'l-beyân, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb" ve el-Ahrufü's-seb'a li'l-Kur'ân, İbnü'l-Cezerî'nin en-Neşr adlı eserleri bağlamında müstakil çalışmalar da yazılmıştır.¹³

Konuyla ilgili yapılan her çalışmanın yedi harf meselesinin anlaşılmasına bir tuğla ekleyeceği düşünülmektedir. Özellikle de yeni bir yaklaşımla, güncel ve farklı bir yöntemle yaklaşmanın konuya katkısının daha fazla olacağı umulmaktadır. Bundan dolayı daha önce bu konuda hiç kullanılmayan bir yöntemle, söylem analiziyle konunun incelenmesi hedeflenmekte böylelikle de rivayetle-

⁷ Hayrettin Öztürk, "Kur'an-ı Kerim'in Kıraatinde 7 Harf Meselesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/2 (01 Nisan 2002), 97-111.

⁸ Osman Kaya, "Kuran'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahru fu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (15 Aralık 2004), 219-244.

⁹ Vezir Harman, "Yedi Harf Bağlamında Kur'ân'ın Resûlullah Döneminde Kitaplaştırılması Meselesi", *Diyanet İlmi Dergi* 53/3 (02 Ekim 2017), 73-102.

¹⁰ İdris Şengül, "Kur'ân Tarihi'nde Ahru fu's-Seb'a ve Kıraatler Meselesi", *Tafsir* 1/1 (30 Kasım 2021), 65-82.

¹¹ Şuayip Karataş, "Ulûmü'l-Kur'ân Kaynaklarında Yedi Harf Meselesinin Ele Alınışı: Klasik-Modern Karşılaştırması", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 261-296.

¹² Ahmet Karadağ, "Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf Hakkındaki Görüşlere Dair Bir Değerlendirme", *Tasavvur* 7/2 (31 Aralık 2021), 1177-1210.

¹³ Hacı Önen, "Taberî Örneğinde Kırât ve Huruf-u Seb'a İlişkisi", *Şarkiyat* 3 (01 Nisan 2010), 103-111; Mustafa Kılıç, "İbn Kuteybe'nin Yedi Harf Anlayışı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (15 Aralık 2020), 217-258; Hacı Önen, "Ebu 'Amr Ed-Dânî'ye Göre Yedi Harfin Anlamı", *Şarkiyat* 11 (01 Nisan 2014), 56-72; Yaşar Akaslan, "İbnü'l-Cezerî'nin 'Yedi Harf' Meselesi Üzerindeki Fikirleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (27 Eylül 2018), 265-303.

rin yorumlanmasına yeni bir ufuk açılması planlanmaktadır. Söylem analizinde mülakat yöntemiyle veriler ilk elden toplanabileceği gibi ilk ortaya çıktığında konuşma şeklinde gerçekleşen ancak tarihsel süreç içinde yazıya geçirilerek metin hâline getirilen veriler de analiz edilebilmektedir. Ancak bu şekilde elde edilmiş metinlerin analizinde söz konusu rivayetlerle birlikte aktaranların durumları da dikkate alınmalıdır.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) sağlığında yedi harfe dair rivayetleri söylem analizi açısından iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Bu rivayetlerin bir kısmında olay, Hiz. Peygamber ile Cebrâil arasında gerçekleşmekte ve Hiz. Muhammed (s.a.v.), Cebrâil vasıtasıyla ümmetinin yedi harfle Kur'ân'ı okuyabilmesi için Allah'tan ruhsat almaktadır. Rivayetlerin diğer kısmında ise sahâbe arasında tartışmaya sebep olan bir durum yaşanmakta ve durumun Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) iletilmesi sonucunda o, yedi harf ruhsatını sahâbeye aktararak meseleye çözüm getirmektedir. Bu rivayetlerde Hiz. Ömer, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd ve Amr b. Âs olmak üzere dört sahâbînin ismi öne çıkmaktadır. Söz konusu bu dört sahâbînin başından geçen olaylar bazı ufak farklılıklarla birçok kişiden nakledilmekle birlikte olayın özü rivayetlerin hepsinde aynıdır.

Makalede, yedi harfle ilgili yorumların kimler tarafından nasıl yapıldığının ortaya koyulmasından ziyade, konunun farklı bir bakış açısıyla ele alınması hedeflenmiştir. Bu makale, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi açısından daha önce ele alınmamış bir durum çalışmasıdır. Çalışmanın konusu yedi harf rivayetlerinin söylem analizi açısından değerlendirilmesidir. Çalışmanın kapsamının sınırlı olması hasebiyle yedi harfle ilgili rivayetlerin tamamını ele almak mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla yedi harfle alakalı öne çıkan ve söylem analizi açısından değerlendirilmeye müsait olan belirli rivayetler bu makalede ele alınmıştır.

Tedvin döneminden günümüze zihinleri meşgul eden yedi harf konusu hakkında kesin bir sonuca ulaşılmamıştır. Ancak hadis metinleri enine boyuna incelenmiş ve bu bağlamda onlarca görüş ortaya koyulmuştur. Birbirine yakın ve uzak olan bu yorumlar kimi âlimler tarafından kabul edilirken kimi âlimler tarafından da eleştirilmiştir. Yedi harf meselesine din psikolojisinin bakış açısı

sından ve onun kullandığı yöntemlerden biri olan söylem analiziyle yaklaşmanın konuya farklı bir bakış açısı sağlayacağını düşünmekteyiz. Kıraat ilminin temel ve zor konularından biri olan yedi harf meselesini kesin sonuca kavuşturma iddiasında değiliz. Haddizatında kıraat ilmine ait temel bir konunun din psikolojisine ait bir yöntemle ele alınması, araştırmanın özgünlüğünü göstermektedir. Sonuç itibarıyla ele alınan cümleler, geçmiş âlimlerimiz tarafından serdedilen ifadelerin bir kısmıyla benzerlik taşısa da yöntem itibarıyla farklıdır. Ayrıca söylem analizi neticesinde ulaştığımız sonuçlar daha önceki ifadelerin hangilerinin vakıya uygun olduğunu, hangi görüşlerin, rivayetlerin bağlamından uzak olduğunu ortaya koyma açısından önemlidir. Kıraat ilminin temel ve zor konularından biri olan yedi harf meselesine ait rivayetlerden önce söylem analizini ayrıca ele almamız gerekmektedir.

1. Söylem Analizi

Dil, düşünceyi ifade etme ve insanlarla iletişim kurma aracı olmasının yanında kullanımıyla bir eylem ortaya çıkarması sebebiyle güç ve denetim aracıdır. “Dilin tüm bu amaçlarla kullanımı söylem olarak adlandırılmaktadır ve söylem toplumu, dünyayı, katılımcıları, iletişimi ve iletişimin amacını; dolayısıyla bağlamı biçimlendirmekte ve bunlar tarafından biçimlendirilmektedir.”¹⁴ Ayrıca söylem, iletinin sadece içeriğiyle ilgilenmez bunun yanında onu kimin söylediği, neye dayanarak söylediği, kime söylediği ve neyi amaçladığı gibi tüm boyutlarını kapsar.¹⁵ Dolayısıyla söylem çözümlemecileri “anlam”la ilgilenir ve özellikle söylenen sözün anlamının ne olduğu ve neden bu sözün söylendiği soruları üzerinde durur.

Bir söylemi incelemek, yalnızca dilin kendi yapısı hakkında bilgiler sağlamakla kalmaz; aynı zamanda dili üreten zihnin işleyişi, anlamlandırma ve aktarma biçimleri ve bu süreçleri etkileyen toplumsal olgular hakkında da önemli

¹⁴ Gülsüm Songül Ercan - Pınar Danış, “Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları”, *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2019), 527.

¹⁵ Hilal Çelik - Halil Ekşi, “Söylem Analizi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri* 27/27 (Aralık 2013), 100.

bilgiler sağlar.¹⁶ Söylemi anlaşılabilir hâle getiren şey, ifadelerin, olayların nerede ve nasıl ortaya çıktığıdır. Söylemi kullanan kişiler de söylemin anlaşılmasında ana unsurlardan biridir. Söylem anlatılan bir olay, bir kişi ya da bir grup insan hakkında üretilen anlamalar, imajlar, benzetmeler, hikâyeler grubuna dayanır. Bu imajlar, benzetmeler, anlamalar ve hikâyeler o olayı, o insanı ya da o grubu belli bir ışık altında belli bir biçimde takdim eder.¹⁷

Söylem araştırması; sadece söylenenler bazında cümleyi temel alan dar kapsamlı dil analizi değildir. Dilin sosyal çevreyi, benzer şekilde sosyal çevrenin de dili nasıl yapılandığı üzerinde duran, tüm bunlara dayalı olarak oluşturulan anlam inşasının nasıl gerçekleştiğine dair üst düzey bir yorumlama imkânı sağlayan ve sosyal bilimler alanına geniş kapsamlı bir bakış açısı sunan bir nitel araştırma yöntemi olarak değerlendirilebilir. Söylem analizi pozitivist düşüncenin egemenliği altında kalan bilim anlayışına ve dünya görüşüne alternatif bir bakış açısı olarak görülebilir. Pozitivist yaklaşımın, içinde yaşanan sosyal dünyanın karmaşık ilişkilerini açıklayabilecek güçte olmadığı iddia edildiği için; içinde yaşanan dünyanın açıklanmasına yönelik sayısal verilerden elde edilen bilgilerden ziyade, derinlemesine yorumlamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Söylem analizi bu noktada sosyal bilimler araştırmalarında özellikle eğitim ve psikoloji çalışmalarında çok önemli bir yer tutar.¹⁸

Bir metin, analiz edilirken onun alımlanması ve yazılması sürecinde metne dâhil olan kişilerin sosyal rolleri, kendi aralarındaki ilişkileri, metnin yazıldığı ortam, zaman gibi etkiler bağlamı oluşturan unsurlardır. Söylemin üretim ve anlama sürecini içinde barındıran bu bilişsel yaklaşım, söylem çalışmalarının psikolojiden bağımsız olamayacağını ortaya koyar. Çünkü bir söylemi incelemek demek, dili kullanan kişinin zihinsel temsillerini de incelemek demektir. Böylelikle psikoloji; söylemin üretilmesi, anlaşılması ve kavranması açısından analizde önemli bir yer edinir.

¹⁶ Nalan Büyükkantarcıoğlu, “Söylemden İdeolojiye Eleştirel Söylem Çözümlemesi”, *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*, ed. Ahmet Kocaman (Ankara: Dil Derneği, 2006), 103.

¹⁷ Sibel A. Arkonaç, “Psikoloji ve Söylem Çalışmaları”, *Eleştirel Psikoloji Bülteni Psikolojide Araştırma ve Yöntem Tartışmaları Sayısı 5* (2014), 43.

¹⁸ Çelik - Ekşi, “Söylem Analizi”, 115.

Söylem analizinde yoruma gidilirken, söylemde yer alan bilgilerin yalnızca sırası ve kelime anlamları değil onun; mesajı veren tarafından o kültür için kullanıldığı anlamının başka kültürler tarafından da doğru şekilde anlaşılıp yorumlanması gerekir. Söylem analizi; söylemi, içinde üretildiği sosyal ve psikolojik bağlamı ve etkileyen tüm şartları göz önüne alarak algılama, yorumlama, değerlendirme ve tekrar üretme süreçleri ile inceleyen bir yöntemdir.¹⁹ Bu yöntem başta psikoloji ve sosyoloji olmak üzere tüm sosyal bilimlerde kullanılabilir ve bu alanlarda kullanımı giderek artmaktadır.

Söylem analizi, bugün kullanılan biçimde 1960'ların ortalarında ortaya çıkmasına karşılık, tarihini oldukça eskiye, binlerce yıl öncesine kadar götürebiliriz. Örneğin güzel ve etkili konuşma, muhatabı ikna etme (retorik) eski Yunan'da çok önem verilen bir husustur.²⁰ Ayrıca her peygamberin kavmine etkili bir şekilde hitap ettiği, bir taraftan muhataplarını ikna ederken muarızlarını da cevapsız bıraktığı bilinmektedir. Bunun yanında yöneticiler, siyasetçiler, ordu komutanları ve din adamları gibi önemli konumda olan ve halkı yönlendirmeye çalışan kişiler de söylemlere önem vermişler hatta zaman zaman etkili söylemlerde bulunmak için fikir almışlardır. Bu örnekler konuşmaya verilen önemin çok eskilere gittiğini göstermektedir. Bunun yanında konuşulanı doğru bir şekilde anlamak ve anladığını da yeri geldiğinde başka bir ortamda tekrar etmek mesajın içeriğinin ve bağlamının önemini ortaya koymaktadır.

Sosyal bilimlerde önemi giderek artan söylem analizi, yorumlamacı ve nitel araştırma yöntemleri arasında yer alır. Nitel araştırmalar ise "olguların, kavramların, sosyal gerçekliğin ve sosyal dünyanın" içinde yaşayan insanlar için ne anlama geldiğini araştırır.²¹ Sosyal bilimlerin, insan zihninin kompleksliği

¹⁹ Tahir Gür, "Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi", *Journal of World of Turks* 5/1 (2013), 185.

²⁰ Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 150.

²¹ Gür, "Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi", 189.

ve farklılığı olgusunu göz ardı edebilecek derecede salt nicel yöntemlere yönelmesi, postmodern dünyanın açıklanmasında yetersiz kalabilir.²² Günümüz sosyal bilimlerinde nicel yöntemlerle ulaşılan verilerin ötesine geçmede söylem analizinin önemli bir katkısı olacaktır. Söylem analizinin postmodern yaklaşımların bir ürünü olduğu ve bir şeyi ispat etmek, doğrulamak ya da kesin sonuçlar almak için değil, yorumlama yapmak ve değerlendirmek için kullanıldığı da unutulmamalıdır.

Söylem analizinde kelime ve cümle yapılarının ötesinde; ideolojik, politik, ekonomik özellikler üzerinde analiz yapılır. İçinde bulunduğu bağlamdan yalıtılmış kelimeler ve cümleler değil bağlam içindeki cümleler dikkate alınarak analiz yapılır. Söylem analizi aynı zamanda birçok disiplin arasında duran bir analizdir. Dilbilim, psikoloji, sosyoloji felsefe gibi birçok alanın içeriğinden yararlanır. Analiz sonunda ortaya çıkan bilgi sübjektif ve yoruma dayalıdır. Kesin yargılara ulaşmak yerine kişilerin farklı bakış açısıyla bakmasını sağlamaya ve aynı zamanda söylemleri sosyal bağlam içinde değerlendirmeye çalışır.²³

Konuşmanın ve metinlerin günlük yaşamdaki derin rolünü fark etmek söylem analizi için bir başlangıçtır. Söylem analizi eldeki söylemden hareketle aslına en yakın yorumu yapmayı amaçlar. Söylem analizi denilince öncelikle yazılı ve sözlü ürünler akla gelmektedir. Ancak bu yöntemde bunların yanında “Resimler, işaretler gibi soyut ileti olabilecek malzemeler de söylem çözümlemesinde kullanılır. Kısaca söylemek gerekirse söylem üretmede kullanılan her türlü görsel, sözlü, yazılı ve işaretler kullanılır.”²⁴

Söylem analizinin söylemsel psikoloji, eleştirel söylemsel psikoloji ve eleştirel söylem analizi olmak üzere üç versiyonu vardır. Söylemsel psikoloji ve

²² Atıl Cem Çiçek - Gökbörü Önalp, “Mahalle Muhtarlarındaki Demokrasi Algısı Üzerine Bir Söylem Analizi: Kars Örneği”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8/16 (2017), 543.

²³ Teun A. Van Dijk, *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press* (New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1988); Teun A. Van Dijk, “Discourse Analysis: Its Development and Application to the Structure of News”, *Journal of Communication* 33/2 (Haziran 1983), 20-43; Norman Fairclough, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research* (London: Routledge, 2003). 2-4.

²⁴ Gür, “Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi”, 189.

eleştirel söylemsel psikoloji (Foucaultcu söylem analizi olarak da bilinir.) nispeten birbirine yakın iki yaklaşımdır. İkisi arasındaki fark, inceleme odağının ilk yöntemde daha dar ikincisinde ise daha geniş alana yayılmasıdır. Söylemsel psikoloji konuşma etkileşiminde dilin eylemine odaklanır.²⁵ Üçüncü yaklaşım ise eleştirel söylem analizidir. Bunlardan son iki yaklaşım, konuşmada ideolojinin önemine ağırlık verir. İncelediği söylemleri de ideoloji açısından ele alır. Özellikle üçüncü yaklaşımda ideoloji daha belirgindir ve genellikle politik konular, ayrımcılık ve eşitsizlik gibi hususlara eğilir. Bu çalışmada, Hz. Peygamber (s.a.v) ile sahâbe arasında gerçekleştiği bilinen konuşmalardaki söylemler analiz edilecektir. Dolayısıyla bu söylemlerde eleştirel bir tutumdan ziyade ifadelerin anlamlarının muhataplar ve bağlam açısından ele alınması uygundur. Bu kapsamda bizim çalışmamızda söylem analizi ifadesi bu üç yaklaşımdan söylemsel psikolojiye karşılık gelmektedir ve bu şekilde anlaşılmalıdır.

Söylem analizinin nesnel bir yöntem olmaması bu yöntemle sağlıklı bir sonuca/değerlendirmeye ulaşamayacağı anlamına gelmemektedir. Bu yöntemle sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için önce birtakım kategoriler belirleyip sonra incelenecek metni çözümlemek faydalıdır. Ardından çözümlenen metin parçalarına ayrılır ve bu kategoriler çerçevesinde metnin alt unsurları ortaya koyulur. Son olarak ise önce tek tek metin ve metinlerin hepsi bir bütün olarak analiz edilir. Böylece aynı konudaki birçok metinden kastedilen mana sağlıklı bir şekilde açığa çıkarılabilir. Bu işlemlerin tamamlanmasından sonra ise söylem, bir bütün olarak değerlendirilerek genel bir sonuca ulaşılmaya çalışılır.

Bu çalışmada öncelikle yedi harfle ilgili öne çıkan rivayetler şu kategorilere ayrılarak tahlile tabi tutulacaktır. Söyleme konu olan rivayetlerin gerçekleştiği zaman ve mekân, olayın tarafları, olayda gündeme gelen ihtilaf, olayın neticesi ve değerlendirilmesi. Bu şekilde ayrı kategoriler hâlinde analiz edilen rivayetler çalışmanın sonunda bir bütün olarak yorumlanacak ve değerlendirilecektir. Bu araştırmanın amacı, söylem aracılığıyla yedi harfe dair rivayetlerin gerçekleştiği bağlamdaki maksadını ve bu söylemlerin günümüz şartlarında nasıl an-

²⁵ Arkonaç, "Psikoloji ve Söylem Çalışmaları", 47-50; Teun A. Van Dijk, "Critical Discourse Analyses", *The Handbook of Discourse Analysis* ed. Deborah Schiffrin vd., (Massachusetts: Blackwell, 2008), 352-371.

laşılması gerektiğini ortaya koymaktır. Bu sebeple öncelikle yedi harfe dair çalışmalarla değinilmiş daha sonra söylem analizi yöntemiyle bu rivayetlerin Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde ve günümüz şartlarında nasıl anlaşılabilceği üzerinde durulmuştur.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sağığında yedi harfe dair ortaya çıkan rivayetleri iki başlıkta inceleyebiliriz: İlki Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Cebrâil arasında geçen ve yedi harfe dair ruhsatın Allah tarafından Hz. Peygamber'e bildirildiğine işaret eden rivayetler. İkincisi ise sahâbiler arasında yaşanan bir durum üzerine Hz. Peygamber'in farklı okuyuşların caiz olduğunu ifade eden, yedi harfe dair açıklamalar.

2. Yedi Harfle İlgili Rivayetlerin Analizi

Hz. Muhammed'in (s.a.v.), Kur'ân tilavetiyle ilgili yaşanan tartışmaları, yedi harfe kadar okuyuş ruhsatı verildiği şeklinde açıklama yaparak çözdüğü bilinmektedir. Dolayısıyla yedi harfle ilgili rivayetleri iki kısma ayırdığımızda öncelikle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah'tan aldığı ruhsatı aktardığı rivayetleri analiz etmek vakıaya daha uygundur.

2.1. Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Cebrâil (a.s.) Arasında Geçen Diyalogun Aktarıldığı Rivayetler

Rivayetlere göre Hz. Muhammed (s.a.v.), yedi harfle ilgili ruhsatı ortada konuya dair bir tartışma yokken Übey b. Kâ'b ve Abdullah b. Abbas'a doğrudan aktarmıştır.

2.1.1. Übey b. Kâ'b Hadisi ve Yedi Harfin Gerekçesi

Birinci versiyon

"Nebî (s.a.v.) Ahcârü'l-Mirâ'dayken (أَحْجَارُ الْمِرَى)²⁶ Cibrîl (a.s.) geldi ve Nebî ona dedi ki: 'Ey Cibrîl! Ben ümmi bir topluluğa gönderildim. İçlerinde çocuk,

²⁶ Rivayetlerin bazılarında Ahcârü'l-Mirâ ifadesi bulunurken bazılarında bulunmamaktadır. Örneğin Tirmizî'nin rivayetinde bu ifade yer almazken Tayâlisî'nin Müsned'inde bu mekânın ismi bulunmaktadır. Taberî'nin tefsirini tahkik eden Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî ilgili rivayetin dipnotunda buranın "قباء" Kuba olduğunu dipnota düşmüştür. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/31.

cariye, yaşlı kadın, yaşlı adam ve hiç kitap okumamış olanlar vardır.' Cibrîl cevaben şöyle dedi: 'Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir.'" ²⁷

İkinci versiyon

Hiz. Peygamber Benî Gıfâr gölcüğü yanındaiken Cebrâil ona geldi ve 'Muhakkak ki Allah ümmetinin Kur'ân'ı bir harf üzerine okumalarını emrediyor.' dedi.

-Allah Resulü, 'Allah'ın affını ve mağfiretini dilerim. Benim ümmetimin buna gücü yetmez.' dedi. Cebrâil ikinci defa gelerek; 'Muhakkak ki Allah ümmetinin Kur'ân'ı iki harf üzerine okumalarını emrediyor.' dedi.

-Allah Resulü, 'Allah'ın af ve mağfiretini dilerim. Benim ümmetimin buna da takati yetmez.' dedi. Cebrâil üçüncü defa gelerek; 'Muhakkak ki Allah ümmetinin Kur'ân'ı üç harf üzerine okumalarını emrediyor.' dedi.

- Allah Resulü, 'Allah'ın affını ve mağfiretini dilerim. Benim ümmetimin buna da gücü yetmez.' dedi. Sonra Cebrâil dördüncü defa gelerek; 'Muhakkak ki Allah ümmetinin Kur'ân'ı yedi harf üzerine okumalarını emrediyor. Hangi harflerle okurlarsa doğruya isabet etmişlerdir.' dedi." ²⁸

Rivayetlerin söylem analizi açısından değerlendirilmesi

- *Olayın yeri ve zamanı:* İlk rivayette hadisin ravisi Übey b. Kâ'b'ın Ensar'dan olmasından dolayı olayın zamanının Hicret'ten sonra olduğunu söylemek vakıya daha uygundur. Bu rivayette yer alan Ahcârü'l-Mirâ'nın neresi olduğuna dair kesin bir bilgimiz yoktur. Fakat bu bağlamda olan başka bir rivayete göre Nebî (s.a.v.) (عَنْ أَصَاةِ بَنِي غِفَارٍ) Benî Gıfâr kabilesine ait bir çukurun

²⁷ Tirmizî, *Sünen*, "Kitâbu'l-Kırâât", 11 (No. 2944); Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/439 (No. 545); Bezzâr, *el-Müsnedü'l-Bezzâr ve el-Bahrü'z-zehhâr*, 7/310 (No. 2908); İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-üzîm*, 1/52; Burhâneddin el-Bekâî, *Mesâidü'n-nazar li'l-işrâf alâ makâsidi's-süver*, 1/386; Heysemî, *Gâyetü'l-maksad fi zevâidi Müsned*, 3/265.

²⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* (Suudi Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000), "Salâtü'l-müsâfirîn" 274; es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1997), "Salât" 357 (No. 1478); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1988), "İftitâh" 37 (No. 939); Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/34-35.

yanındayken Cebrâil'nin (a.s.) geldiği ve yedi harfe kadar Kur'ân'ın okunmasına müsaade edildiği bilgisini aktardığı yer almaktadır.²⁹ Benî Gıfâr kabilesinin ikametgâhları Medine'ye yakın bir mesafededir.³⁰ Bu bilgilerden hareketle olayın Medine döneminde gerçekleştiği söylenebilir. Hadiste de ifade edildiği gibi tek harf üzerine okuma, toplumun belirli kesimine meşakkat olacaktır. Toplumda zorlananların fazlalaştığı bir dönemde ruhsatın talep edilmesi bu dönemin Hicret'ten sonraki zaman olduğuna işaret etmektedir. İkinci rivayette geçen Ebû Zer el-Gıfârî'nin (ö. 32/653) kabilesine ait su birikintisinin olduğu yer de Medine'ye yakın bir yerde bulunmaktadır.³¹ İki rivayet de incelendiğinde olayın zamanının Medine dönemi olduğu anlaşılmaktadır.

- *Olayın konusu:* Her iki rivayette de Hz. Peygamber'in ümmetindeki insanların okuma yazma konusundaki sıkıntıları dile getirilmiş ve bunun çözümü olarak Kur'ân'ın yedi harf üzere indiği bildirilmiştir. Ancak ikinci versiyonda bu ruhsatın aşama aşama verildiği aktarılmaktadır.

- *Olayın tarafları:* Cebrâil (a.s.); Allah Teâlâ'dan aldığı emir üzerine Kur'ân-ı Kerim'in yedi harfe göre okunabileceğini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ileten vahiy meleğidir. Hz. Muhammed (s.a.v.); Kur'ân-ı Kerim'in yedi harf üzere okunabileceği emrinin verildiği ve bunu gönderildiği topluma aktarmış olan, İslam dininin son peygamberidir. Olayı Hz. Peygamber'den dinleyen ve diğer kişilere aktaran Übey ise "seyyidü'l-kurrâ" ve "seyyidü'l-ensâr" gibi lakaplarla anılan, Hz. Peygamber tarafından hem Medineli Müslümanlara hem Medine dışından gelenlere Kur'ân öğretmekle görevlendirilen bir kişidir. Vahiy kâtibi olmasının yanında ilk hafızlardan olan ve Kur'ân hakkındaki bilgisiyle öne çıkan bir sahâbîdir.³²

- *Olayın sonucu ve değerlendirilmesi:* Bu iki rivayetin birbirini tamamladığı söylenebilir. Birinci rivayette Hz. Peygamber ümmetinden okumakta zorlanacak olanlardan bahsediyor ancak bir talepte bulunmuyor. İkinci rivayette ise

²⁹ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Salâtü'l-müsâfirin" 274.

³⁰ Mehmet Ali, "Gıfâr (Benî Gıfâr)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/49.

³¹ Kapar, "Gıfâr (Benî Gıfâr)", 14/49.

³² Bünyamin Erul, "Übey b. Kâ'b", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/272.

okumakta zorlanacak kişilerden bahsetmeksizin bir harf üzere okumaya güçlerinin yetmeyeceğini söylüyor ve Allah'tan mağfiret diliyor. Ayrıca Cebrâil; birinci rivayette doğrudan Kur'an'ın yedi harf üzere nazil olduğunu söylerken ikinci rivayette önce bir, sonra iki, sonra üç ve en sonunda yedi harf üzere Kur'an okuyabileceklerini bildiriyor. Her iki rivayet de aynı sahâbiden (Übey b. Kâ'b) aktarılmıştır. Bu bilgilerden hareketle iki rivayetin tek bir olayla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. İki rivayet arasındaki farkları da Übey'in bazı detayları hatırladıkça aktardığı veya rivayeti Übey'den öğrenerek aktaran diğer kişilerden her birinin olayın farklı yönlerini hatırladığını tuttukları söylenebilir. Ancak iki rivayette de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ümmetindeki bazı kişilerin okumakta zorlanacaklarını dile getirmesi ve bunun üzerine yedi harfe ruhsat verilmesi ortak noktadır. Bu rivayetler söylem analizi yöntemiyle incelendiğinde yedi harf ruhsatının okumayla ilgili bir kolaylık getirdiği yani mana ve hükümle ilgili bir farklılık oluşturmadığı görülmekte ve bu ruhsata iyi eğitime sahip kişilerden ziyade okuma yazma konusunda sıkıntı yaşayanların ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'an'ın önce bir harf üzere indirilip daha sonra okuma sıkıntısı olanlar için yedi harfe kadar ruhsat verilmesi de bu yorumu desteklemektedir. Bu ruhsatın, İslam'ın çok geniş kesimlere hızlı bir şekilde yayıldığı dönemde ve çoğunlukla rivayetlerde isimleri dahi zikredilmeyen kişiler tarafından kullanılması ruhsatın bu amaçla verildiğini destekleyen diğer bir göstergedir.

2.1.2. Abdullah b. Abbas Rivayeti

Abdullah b. Abbas Resulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu bildirmiştir:

“Cebrâil bana bir harf üzere okuttu. Artırması için müracaat ettim. Artırma talebimi devam ettirdim ve artırıldı. Ta ki yedi harfe ulaşana kadar.”³³

Rivayetin söylem analizi açısından değerlendirilmesi

- *Olayın yeri ve zamanı:* Rivayette olayın geçtiği yer ve zaman hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi u's-sahîh*, nşr. Râid Sabri ibn Übeyy Alfe (Riyad: Dâru'l-Hadara li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2010), "Fedâilü'l-Kur'ân" 5 (No. 4991); Müslim, *el-Câmi u's-sahîh*, "Salâtü'l-müsâfirîn" 272.

- *Olayın konusu:* Hz. Muhammed'in (s.a.v.) talebi üzerine Cebrâil'in, yedi harfe ruhsat verildiğini bildirmesi.

- *Olayın tarafları:* Kur'ân'ın kaç harf okutulacağını bildiren Cebrâil. Bunun artırılması için müracaat eden Hz. Muhammed (s.a.v.). Olayı Hz. Muhammed'den (s.a.v.) dinleyip aktaran ve Kur'ân hakkında bilgisiyle önce çıkan İbn Abbas.

- *Olayın sonucu ve değerlendirilmesi:* Rivayette; yer, zaman ve olayın sebebinden bahsedilmeksizin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Cebrâil vasıtasıyla Allah'tan aldığı yedi harf ruhsatını İbn Abbas'a aktarması konu edilmektedir. Rivayetin geçtiği mekân ve olay örgüsü olmaksızın aktarılması, söylem analizi açısından değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Cebrâil ile aralarında geçen bir diyalogu sahâbeye aktarmasından hareketle yedi harf ruhsatının Müslümanlar arasında bilinmesini istediği sonucunu çıkartabiliriz. Olayın içeriğinin bir önceki rivayetle benzer olması sebebiyle aynı analizlerin bu rivayet için de geçerli olduğu söylenebilir.

2.2. Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Sahâbe Arasında Geçen Konuşmaların Aktarıldığı Rivayetler

2.2.1. Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm Rivayeti

“Ömer İbnü'l-Hattâb (radiyallahu anh) anlatıyor: Hişâm b. Hakîm'i, Resulullah'ın (s.a.v.) hayatta olduğu bir zamanda Furkân sûresini farklı şekillerde okurken dinledim. Onun kıraatine odaklandım ki Resulullah (s.a.v.) bana bu şekillerden hiçbirisiyle okumamıştı. Namazın içinde onun üzerine atılacak oldum. Sabırlı davranıp namazı bitirmesini bekledim. Selamı verince ridasını tutup şöyle dedim:

-Senden dinlediğim bu sûreyi kim sana okuttu?

-Hişâm: 'Onu bana Resulullah (s.a.v.) öğretti!' dedi?

-‘Yalan söylüyorsun, Resulullah (s.a.v.) onu bana senin okuduğundan farklı bir şekilde öğretti.’ dedim. Onu önüme katıp Resulullah'a (s.a.v.) götürerek ‘Ey Allah'ın Resulü; bana okutmadığın birçok harf üzerine Furkân sûresini okurken bu adamı dinledim.’ dedim.

-Resulullah: ‘Adamı rahat bırak!’ diye emretti ve ona dönerek ‘Ey Hişâm oku bakalım!’ dedi. Hişâm, kendisinden işittiğim şekilde, sûreyi yeniden okudu. Resulullah (s.a.v.) bana yönelerek:

- Evet, sûre bu şekilde indirildi! buyurdu. Sonra bana: ‘Ey Ömer, Sen de oku!’ dedi. Aynı sûreyi ben de bana öğretmiş olduğu şekilde okudum. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) şu açıklamayı yaptı:

- Evet, sûre bu şekilde nazil oldu. Bilinizki bu Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onunla okuyun.”³⁴

Kıraatin varlığına işaret eden ve kıraat ilmi açısından ayrı bir öneme sahip olan bu hadisin benzer rivayetleri; Yemen’de hadisi ilk tedvin eden tâbiî, muhaddis ve fakih olan Mamer b. Râşid (ö. 153/770) rivayetinde,³⁵ İmam Mâlik b. Enes’nin (ö. 179/795) *Muvatta’*sında,³⁶ İmam Şâfiî’nin (ö. 204/820) tefsir kitabında ve *Müsned* adlı eserinde,³⁷ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin (ö. 204/819) rivayetinde, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838) *Garîbu’l-hadis* adlı eseri ile *Fedâ’ilü’l-Kur’ân*’ında,³⁸ Müslim’in (ö. 261/875) *Sahîh*’inde, Ebû Dâvûd es-Sicistânî’nin (ö. 275/889) kütüb-i sitte’ye dâhil olan *Sünen*’inde, Tirmizî’nin (ö. 279/892) *Sünen*’inde,³⁹ Nesâî’nin (ö. 303/915) kütüb-i sitte’ye dâhil olan *Sünen*’inde,⁴⁰ Taberî’nin (ö. 310/923) *Cami’ul-beyan*’ında,⁴¹ İbn Hibbân’ın (ö.

³⁴ Buhârî, *Câmi’u’s-sahîh*, "Fedâilü’l-Kur’ân" 5 (No. 4992); Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, "Salâtü’l-müsâfirîn" 270; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Salât" 357 (No. 1475); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, "İftitâh" 37 (No. 936, 937, 938).

³⁵ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*; thk. Habiburrahman el-Azamî (Beyrut: Tevzi’ul-Mektebi’l-İslâmî, 1403/1983), 2/218 (No. 20369).

³⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, thk. Muhammed Mustafa el-A’zâmî (İmârât: Müessesetü Zâyid b. Sultan Âli Nihyân, 2004), "Kur’ân", 4 (No. 689).

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *Kitâbu tefsîru’l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Ahmed b. Mustafa Ferrân (Suudi Arabistan: Dâru’t-Tedmuriyye, 2006), 3/156.

³⁸ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü’l-Kur’ân*, thk. Mervân Atiyye vd. (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995), 334; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garîbü’l-hadis*, thk. Hüseyin Muhammed Şeref (Kahire: Heyetü’l-Âmme, 1404/1984), 2/546.

³⁹ Tirmizî, *Sünen*, "Kırâât", 11 (No. 2943).

⁴⁰ Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, "Salâtü’l-müsâfirîn" 270; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Salât" 357 (No. 1475); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, "İftitâh" 37 (No. 936, 937, 938).

⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/24-25.

354/965) sahih hadisleri kısım ve nevilerine göre tertip ettiği *Müsned'*inde⁴² olmak üzere birçok kaynakta bulunmaktadır. Bu rivayetlerin bazıları olayın geneline işaret eden birkaç cümleyle özet mahiyetinde olup diğer bazıları da Buhârî'nin ele aldığı rivayetle aynı olmakla birlikte birkaç lafızda farklılıkları bulunmaktadır. Fakat Hz. Ömer ile Hişam b. Hakîm arasında yaşanan olayın neticesinde ve daha farklı rivayetlerde de ittifak edilen metin "*Biliniz ki bu Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onunla okuyun.*" lafzıdır.

Rivayetin söylem analizi açısından değerlendirilmesi

- *Olayın yeri ve zamanı:* Medine dönemidir. Çünkü Hişam (r.a) Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur. Ayrıca sahâbîlerin kendi aralarında cemaatle namaz kılabilimleri, aralarında çıkan kıraat ihtilaflarını Nebî'ye (s.a.v.) götürebilme serbestliği bu olayın Hicret'ten sonra Medine döneminde gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca Hz. Ömer'in Hişam'ın okuyuşunu duymasından hareketle cehri namazlardan biri (akşam, yatsı veya sabah) sırasında olayın gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

- *Olayın konusu:* Furkan sûresinin Hişam b. Hakîm tarafından birçok harf üzerine/farklı kıraatle okunması. Bazı rivayetlerde "على حروفٍ كثيرة" birçok rivayetle lafzı geçerken bazılarında "على غير ما أقرؤها،" şeklinde cemi lafzı kullanılmamıştır.

- *Olayın tarafları:* Hz. Ömer otoriter bir figür, Hişam b. Hakîm suçlu konumunda bir figür ve problemi neticeye kavuşturan hâkim Hz. Peygamber.

⁴² Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân et-Tekâsîm ve'l-envâ*; thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 2/166 (No. 1106).

• *Olayın sonucu ve değerlendirilmesi:* Her iki tilavetin de geçerli kabul edilmesi, ihticâc⁴³ ve tercih⁴⁴ kavramlarını gündeme getirmektedir. Bu rivayetten hareketle tercihin Hz. Peygamber döneminden itibaren başladığı söylenebilir. Nitekim Furkân sûresinin tilavetini Hişâm b. Hakîm'den (ö. 15/636) dinleyen Hz. Ömer'in, namaz biter bitmez "Bu sûreyi sana kim böyle okuttu?" sorusuna, Resûlullâh (s.a.v.) cevabını alması durumu, sahâbînin okuduğu kıraati delillendirmeye gittiği ve bunun bir hüccet olduğu şeklinde ifade edilebilir.⁴⁵ Ayrıca Hişâm b. Hakîm'le birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna meseleyi taşıyan Hz. Ömer her iki harfin/kıraatin de okunabileceğini anlamış ve daha öncesinde öğrendiği kıraati okumaya devam etmiştir. En azından Hz. Ömer'in, Hişâm b. Hâkîm'in öğrendiği tilavet şeklini okuduğuna dair net bir bilginin olmaması, Hz. Ömer'in ilk olarak Hz. Peygamber'den öğrendiği kıraati sonraki öğrendiği kıraat arasında tercihte bulunduğu şeklinde ifade edilebilir.

Furkan sûresi Mekkidir. Mekke döneminin sonlarında, Mirac olayı öncesinde ve muhtemelen peygamberliğin onuncu yılında nazil olmuştur. Hişâm b. Hakîm'in ise Mekke'nin fethinden sonra İslam'a girdiği bilinmektedir ve bu olaya kadar sûrenin okunuşuyla ilgili yedi harf ruhsatına konu olan herhangi bir ihtilafla karşılaşılmamıştır. Rivayet söylem analiziyle incelendiğinde Hz. Ömer'in, Hişâm'ı okuyuş konusunda güvenilir bir kaynak veya bir otorite olarak görmediği ve kendi okuyuşundan farklı bir okuyuşa ihtimal vermediği anlaşılmaktadır. Bu olaydan Hz. Ömer'in yedi harf ruhsatı konusunda daha önceden bir bilgiye sahip olmadığı ve farklı okuyuşlarla karşılaşmadığı sonucu çıkarılabilir. Nitekim diğer rivayetlerde de -kıraatte otorite konumunda olan-

⁴³ İhticâc: Hüccet sahibi âlimlerin, Kur'an-ı Kerim kıraatini muhafaza etmek amacıyla, sahih kıraatlerin geçerliliğini delilleriyle ortaya koyup şüpheleri gidermesidir. Nasr b. Ali b. Muhammed Ebû Abdillâh eş-Şîrâzî el-Fesevî İbn Ebi Meryem, *el-Mûdah fî vücihi'l-kırâât ve ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kûbeysî (Mekke/Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-tahfizi'l-Kur'ani'l-Kerim, 1414/1993), 1/19.

⁴⁴ Tercih: İhtiyar edilmeyen kıraati yok saymamakla birlikte, iki kıraatten birini diğerine karşı seçmektir. Abdülali el-Mes'ûl, *Mu'cemu mustalahâti i'lmil'l-kirâeti'l-Kur'âniyye ve mâ yetea'leku bihi* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 129-130.

⁴⁵ Kıraatlerin hüccetine dair ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Dağ, İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım (Ankara: İSAM Yayınları, 2019), 123-129.

sahâbenin kendi okuyuşundan başka bir okuyuşun doğruluğuna ihtimal vermediği görülmüştür.

2.2.2. Hz. Ömer ve Kalbine Şüphe Gelmesiyle ilgili Rivayet

İshak b. Abdullah b. Ebî Talha babasından, o da dedesinden şöyle rivayet etti: “Bir adam Ömer b. Hattâb’ın huzurunda Kur’ân okudu ve Ömer onu ayıpladı. Adam, Ömer b. Hattâb’ın eleştirisine karşı şöyle dedi: ‘Allah Resulü’ne (s.a.v.) okudum ve benim kıraatimi değiştirmedim.’ Bunun üzerine Peygamber’in huzurunda tartışılar ve Ömer ‘Ey Allah’ın Resulü, sen bana falan ayeti şöyle şöyle okumadın mı?’ dedi. Peygamberimiz: ‘Evet.’ buyurdu. Râvi diyorki Ömer’in kalbine bir şey geldi ve Nebî (s.a.v.) onun yüzüne bakarak bunu anladı ve Ömer’in göğsüne vurarak ‘Şeytanı kov!’ dedi ve bu sözü üç defa tekrarladıktan sonra şöyle buyurdu: Ey Ömer, bir rahmet ayetini azap ayetine veya bir azap ayetini rahmet ayetine çevirmedikçe Kur’ân’ın hepsi haktır/doğrudur.”⁴⁶

Rivayetin söylem analizi açısından değerlendirilmesi

- *Olayın yeri ve zamanı*: Muhtemelen Medine’dir. Çünkü yedi harf bağlamındaki rivayetler bu ruhsatın Medine döneminde verildiğine işaret etmektedir. Bir önceki hadiste yer alan Hişam b. Hakîm’in Hicret’ten sonra Müslüman olması ve diğer bazı aktaracağımız rivayetler yedi harfle ilgili rivayetlerin Hicret’ten sonra olduğuna işaret etmektedir. Burada Medine dememiz Hicret’ten sonra olduğuna işaret içindir.

- *Olayın konusu*: Hz. Ömer’in kendisinden farklı bir şekilde okuyan adamın kıraatini eleştirmesi ve adamın bu eleştiriyi kabul etmeyip okuyuşunu Hz. Peygamber’in huzurunda daha önce yaptığını ve kıraatinin Hz. Peygamber tarafından onaylandığını söylemesi.

⁴⁶ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 1/25; Mennâ’ Halîl Kattân, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân* (Kahire: Mektebetü’l-Me’ârif li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, 2000), 162; Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa el-İtyûbî, *el-Bahru’l-muhîti’s-seccâc fî şerhi sahîhi el-İmâm Müslim b. el-Haccâc* (Riyad: Dâru İbnü’l-Cevzî, 2014), 16/471; Heysemî, *Gâyetü’l-maksad fî zevâidi Müsned*, 3/264. Taberî’nin muhakkiki, bu hadisin Ahmed b. Hanbel’in 16366. hadiste tahrîc ettiğini ve İbn Kesîr’in isnadı sahîh dediğini dipnot olarak düşmüştür. Kattân ise Ahmed b. Hanbel’in rivayetinde bulunan adamların sika olduğunu not olarak düşmüştür.

- *Olayın tarafları:* Otoriter bir figür Hz. Ömer, ismi yer almayan, eleştiriye maruz kalan davalı. (Burada ismine yer verilmeyen şahsın, Hişâm olduğu söylenebilir.) Problemi her iki tarafın haklı olduğuna işaret edip çözümleyen Hz. Peygamber.

- *Olayın sonucu ve değerlendirilmesi:* Hz. Peygamber, Kur'ân kıraatinde meydana gelen problem kendisine sunulduğunda, itiraz edilen kıraatleri dinleyip her ikisinin de doğru olduğunu söyleyerek problemi cevaplamıştır. Bunun yanında benzer tarz problematik olayla tekrar karşılaşıldığında yapılması gereken bir reçete veya ne gibi durumlarda itiraz edilmesi gerektiğine dair bir çizgi belirlemiştir. O da anlamın olumludan olumsuz ya da olumsuzdan olumluya dönmemesi manasında anladığımız “rahmet ayetinin azap ayetiyle, azap ayetinin rahmet ayetiyle değiştirilmemesi” ilkesidir. Bu rivayette meydana gelen farklılığın hangi ayet veya kelimedede olduğuna dair bir bilgimiz yoktur. Fakat Hz. Peygamber'in “Bir rahmet ayetini azap ayetiyle veya bir azap ayetini rahmet ayetiyle değiştirmedikçe Kur'ân'ın hepsi hakır.” ilkesi bize bir durumu sunmaktadır. Şöyleki Hz. Peygamber, Ömer'in kendi kıraatini ve itiraz ettiği tilaveti dinlemiş ve anlamın ters düz olduğu bir farklılık görmemiştir ve her iki okuyuşun da varlığını bir kez daha tescil etmiştir. Rivayetten genel bir ilke anlaşılıp yedi harf ruhsatından kaynaklı okumaların anlamı ters düz etmedikçe varlığının devam ettiği anlaşılmaktadır. Metinde yer alan “Şeytanı kov!” ifadesinden amaç: Hz. Ömer'in içsel bir çatışma yaşamaması için şüphelerden onu korumaktır. Şeytan ifadesi, İslami literatürde mümin için bir düşmandır. Bununla alakalı Kur'ân'da ve hadislerde birçok ifade bulunmakta ve Müslümanlar şeytanın hilelerine karşı ikaz edilmektedir. Hz. Peygamber, Ömer'in yüz ifadesinden, şeytanın onun kalbine vesvese vermiş olabileceğini ve onun da bu vesveseye kulak vermiş olabileceğini düşünmüş olabilir. Ömer'in vesveseye karşı uyanık olması gerektiğine dair bir öğüt, kötü düşüncelere karşı duyarlı olma ve dinî sorumluluğunu unutmaması üzerine sözle ve elle yapılan bir nasihattir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in “Şeytanı kov!” ifadesi Hz. Ömer'in hem kalbini hem zihnini duygusal temizlenmeye yönelik bir çağrıdır. Ayrıca bu ifade Hz. Peygamber'in sahâbeye karşı tutumunu göstermektedir.

2.2.3. Übey b. Kâ'b Rivayeti

“(Übey) Bir defasında ben Mescid’deydim. Bir adam içeri geldi ve benim bilmediğim bir şekilde (Nahl sûresini⁴⁷) kıraat yaptı. Sonra başka bir adam geldi. O da arkadaşının okuduğu kıraatin dışında bir kıraat yaptı. Namazlarını bitirince birlikte Allah Resulü’nün yanına gittik ve dedimki:

-Bu adam benim bilmediğim bir kıraat ile namazını kıldı. Sonra diğeri geldi bunun kıraatinin dışında kıraat yaptı.

-Allah Resulü onlara okumalarını emretti. O ikisi okudu ve onların bu kıraatlerini Nebî (s.a.v.) güzel buldu. Cahiliye döneminde bile aklıma gelmeyen bir şekilde nefsimi Nebî’yi yalanlama düştü. Allah Resulü beni kaplayan bu hâli görünce göğsüme vurdu. Sanki Yüce Allah’a huşu içinde bakıyormuşum gibi ter içinde kaldım.

-Ve dedi ki: ‘Ey Übey! Kur’ân’ı bir harf üzerine oku emri bana verildi’. Ben ‘Ümmetime hafiflet.’ diye müracaatta bulundum. Sonra bana Kur’ân’ı iki harf üzerine oku emri verildi. Ben yine ‘Ümmetime hafiflet.’ diye müracaatta bulundum. Üçüncü seferde bana Kur’ân’ı yedi harf üzerine okuma emri ile birlikte istediğim bir dileğimin de verileceği her cevapta aktarıldı. Ben de şöyle dedim: Allah’ım! Ümmetimi bağışla, Allah’ım! Ümmetimi bağışla. Üçüncü talebimi de bütün yaratılanların hatta İbrahim’in (as) bile bana ihtiyaç duyacakları güne erteledim.”⁴⁸

Rivayetin söylem analizi açısından değerlendirilmesi

- *Olayın yeri ve zamanı:* Olayın yeri Medine’dir. Çünkü Übey b. Kâ’b’ın “المسجد” (Mescid) ifadesi Medine’de inşa edilen Mescid-i Nebevi’dir. Hicret’ten önce bu ifade kullanılmamaktadır. Ayrıca Übey b. Kâ’b’ın Medineli olup birinci Akabe Biatı’nın ardından İslam’ı tebliğ etmek üzere Medine’ye gönderilen Mus’ab b. Umeyr vasıtasıyla İslamiyet’i kabul etmiş⁴⁹ olması da olayın Medine döneminde vuku bulduğunu desteklemektedir.

⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/33-34.

⁴⁸ Müslim, *el-Câmi’u’s-sahih*, 330; Benzer rivayetlerin tamamı için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/29-36.

⁴⁹ Erul, “Übey b. Kâ’b”, 42/272.

- *Olayın konusu:* Kur'ân tilavetinde yer alan farklılıklar, Übey b. Kâ'b'ın kalbine vesvese düşmesi, yedi harf ruhsatının verilmiş şekli ve Hz. Peygamber'in ümmetine duası.

- *Olayın tarafları:* Kur'ân konusundaki vukufiyetiyle tanınan Übey b. Kâ'b, ismi verilmeyen ve Kur'ân'ı farklı bir harfle okuyan iki sahâbî ve Hz. Peygamber.

- *Olayın sonucu ve değerlendirilmesi:* Kur'ân tilavetinde kıraat farklılıkları bulunmakta ve bu farklılıklar tilaveti kolaylaştırmaktadır. Hadiste geçen "yedi harf" ifadesi âlimler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu bağlamda aktarılan bazı ifadeler "yedi harf" ruhsatının mantığına uygun düşmekteyken bazı yorumlar bağlamından uzak ve kopuktur.⁵⁰ Hadiste vuku bulan ihtilaflar Resulullah'a (s.a.v.) götürülmüştür. O, bu ihtilafın kendisinin duası üzerine Allah tarafından verildiğini ve yedi harften kaynaklanan kıraat farklılıklarının ümmete kolaylık sağlamak için olduğunu beyan etmiştir. Bundan dolayı da ihtilafa konu olan bu okuyuşların meşru olduğunu dile getirmiştir.

"Übey b. Kâ'b Hadisi ve Yedi Harfin Gerekçesi" başlığında Hz. Peygamber'in, Übey'e -sebeb-i vürudu hakkında herhangi bir bilgi bulunmaksızın-yedi harfe dair ruhsatı aktardığından bahsedilmişti. Bu başlıkta ise Übey'in Mescid'deyken kendisinden farklı okuyuşlara sahip iki kişinin Kur'ân okuyuşunu Hz. Peygamber'e aktardığı görülmektedir. Bu iki rivayetin aynı olup olmadığı veya farklıysalar hangisinin daha önce gerçekleştiği meselesi önem arz etmektedir. Eğer Hz. Peygamber önce Übey'e yedi harf ruhsatından bahsettiyse onun farklı okuyuşlara bu şekilde şaşırmaması beklenirdi. Bundan dolayı öncelikle Übey'in farklı okuyuşlara sahip kişilerle karşılaştığı ve bunları hatalı olarak niteleyip Hz. Peygamber'e aktardığı söylenebilir. Hz. Nebî'nin, Übey'e verdiği cevap ile daha önce sebeb-i vürudu bahsedilmeden aktarılan rivayetteki ifadeler birbiriyle örtüşmektedir. Bu rivayetleri şu şekilde sıraya koyabiliriz: Önce Übey kendisinden farklı okuyan iki kişiyle karşılaşıyor ve bunların hatalı olduğunu düşünerek Hz. Peygamber'e bildiriyor. Hz. Peygamber de Übey'e

⁵⁰ Yedi harf hakkında söylenen uzak görüşler ile kuvvetli görüşler hakkında bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 112-148.

yedi harfe dair ruhsatı aktarıyor. Diğer rivayetler ise aynı rivayetin farklı varyantları olabileceği gibi Hz. Peygamber'in söz konusu rivayeti Übey'e tekrar hatırlatması olarak da düşünülebilir.

Übey b. Kâ'b'ın kalbine gelen şüphe, insanların farklılıklar karşısında zaman zaman yaşadığı içsel/ruhsal problemi göstermektedir. Bir önceki Hz. Ömer rivayetinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in onun göğsüne vurması, onun kalbini ve ruhunu açarak, Allah'ın huzurunda bir farkındalık yaşamasını sağlamıştır. Übey b. Kâ'b'ın kendi ifadesiyle "Sanki Yüce Allah'a huşu içinde bakıyormuşum gibi ter içinde kaldım." lafzı da içsel tereddüitten uzaklaştığını, kendine geldiğini, ruhsal bir uyanış yaşadığını göstermektedir.

Resulullah'ın (s.a.v.) ruhsal veya manevi bir problem yaşayan sahâbisine karşı tutumu da dikkat çeken bir husustur. Bu rivayet açısından kalbe şüphe düşmesi gibi benzer bir durumda şu yol izlenebilir. Probleme sebep olan mesele, işin uzmanına götürülür. Olay, tarafların aynı esnada bulunmasıyla işin uzmanına/âlime aktarılır. Âlim detaylı bilgi yerine kısa ve öz bilgi vermelidir. Taraflardan bir ya da birkaçı ikna olmadığı veya bu tarz bir problemle karşılaştığı vakit ayrıca muhatap alınır ve konuyla alakalı Allah Teâlâ'nın ve Hz. Peygamber'in kati buyrukları muhataba samimi bir dost gibi söylenir. Muhatabın daha önceden tanınan bir kişi olması gibi bir durumda Resulullah'ın (s.a.v.) metodu takip edilerek kalbe dokunma/vurma gibi yakın temas kurulabilir.

Bu rivayette meydana gelen farklılığın hangi ayet veya kelimedede olduğuna dair bir bilgi yoktur. Ayrıca rivayette herhangi bir hüküm veya mana farklılığından bahsedilmemesinden hareketle ihtilafın anlamdan değil lafızların fonetik yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Rivayetin devamında Hz. Peygamber'in tilavetin yedi harf üzerine yapılabileceğine dair Cebrâil'den almış olduğu ruhsatı Übey b. Kâ'b'a söylemesi de buna işaret etmektedir. Çünkü bir önceki rivayette Hz. Ömer hadisinde benzer bir durum olmuş ve söz konusu tartışmaya sebep olan ayetleri Hz. Peygamber her iki taraftan da dinlemiştir. Bunun neticesinde bu iki kıraat farklılığından meydana gelen ihtilafta anlamı ters düz etmeyen farklılıklar bulunduğunu fark etmiş ve "rahmet ayetini azap ayetiyle, azap ayetini rahmet ayetiyle değiştirmedikçe" hepsinin doğru olduğunu buyurmuştur. Burada ise Hz. Nebî, her üç sahâbînin kıraatini dinlemiş ve bu kıraatlerdeki ihtilafın anlamı ters-düz edecek yönde olmadığını anlayınca

bu okuyuşları güzel bulmuştur. Bu üç sahâbî arasında meydana gelen ihtilaf Kur'ân lafızlarındaki fonetik farklılıklar olabileceği gibi manayı zenginleştiren fakat lafzın manasına ve Kur'ân'ın mefhumuna ters düşmeyen ferşî (irab, zamir, fiil kalıbının değişmesi gibi)⁵¹ farklılıklar da olabilir. Buradaki ihtilafın anlamsal mı sessel mi yapıldığına dair kesin bir delil yoktur. Fakat rivayetten anlaşılan, bu farklılıkların Kur'ân kıraati noktasında otoriter sayılan Übey (r.a.) tarafından itiraza sebep olduğudur.

2.2.4. Übey b. Kâ'b'la İlgili Diğer Rivayetler

Übey b. Kâ'b dedi ki: Ben ve bir arkadaşım bir ayet hakkında ihtilaf ettik. Bu durumu Resulullah'a (s.a.v.) götürdük.

- O, "Oku, ey Übey!" dedi. Ben okudum. Sonra diğerine,

- "Oku!" dedi. O da okudu. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.) dedi ki:

- "Her ikiniz de güzel okudunuz."

- Ben dedim ki: "İkimiz de güzel mi okuduk?" Nebî (s.a.v.) göğsüme vurdu ve bana şöyle dedi:

- "Kur'ân bana indi ve 'Bir harf mi, iki harf mi?' diye soruldu. Ben de 'İki harf.' dedim. Sonra, 'İki harf mi, üç harf mi?' denildi. Ben de 'Bilakis üç harf.' dedim ve bu şekilde yedi harfte son buldu. Rahmet ayetini azap ayetiyle, azap ayetini rahmet ayetiyle karıştırmadıkça her biri şafidir ve kâfidir. Eğer ayet "عَزِيزٌ حَكِيمٌ" ise sen de "سَمِيعٌ عَلِيمٌ" diye okusan şüphesiz Allah "سَمِيعٌ عَلِيمٌ" (her şeyi işiten ve bilendir)." ⁵²

Olayın değerlendirilmesi: Bu rivayet bir önceki hadis-i şerifle büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Az da olsa farklı lafızları bulunan bu rivayetin söylem analizine ihtiyaç duyan bölümü son kısımdır. Önceki hadiste değinilen analizleri tekrardan kaçınmak amacıyla ayrıca ele almıyoruz. Bu rivayette Kur'ân'ın yedi harf üzerine indirildiğinin açıklanmasından sonra ayetlerin anlamını ters düz edecek şekilde karıştırılmadan yapılan bir okumadan dolayı herhangi bir

⁵¹ Farklıklar için bk. İbn Ebî Meryem, el-Mûdah, 2/729-747.

⁵² Ebû Bekr b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef fi'l-hadîs*, thk. Merkezü'l-Buhûsi ve Takniyeti'l-Ma'lûmât (Mısır: Dâru't-Ta'sîl, 1437/2013), 10/262 (No. 21443); Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/219 (No. 20371).

afaki kusur meydana gelmeyeceği bildirilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber; “Eğer ayet “عَزِيزٌ حَكِيمٌ” ise sen de “سَمِيعٌ عَلِيمٌ” diye okusan şüphesiz Allah “سَمِيعٌ عَلِيمٌ” dir” buyurmuştur. Dolayısıyla kişi Kur’ân’ı ezbere okurken, geçici bir yanılma ile “عَزِيزٌ حَكِيمٌ” yerine “سَمِيعٌ عَلِيمٌ” diye okumuş olsa günaha girmiş olmaz. Çünkü Yüce Allah “aziz ve hakîm” olduğu gibi, aynı zamanda “herşeyi işiten ve bilen” dir. Dolayısıyla örnekte verilen okuyuşla ters bir mana çıkmamaktadır. Ayrıca “rahmet ayetini azap ayetiyle, azap ayetini rahmet ayetiyle karıştırmadıkça” kısmı; “Manasını ters yüz etmedikçe, Kur’ân’ı istediğiniz gibi okuyabilirsiniz.” anlamına gelecek şekilde yanlış anlaşılmamalıdır.⁵³ Nitekim burada söz konusu olan kıraat farklılıklarının Hz. Peygamber’in onayından geçmiş olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

2.2.5. İbn Mes’ûd Rivayeti

Birinci versiyon

Abdullah İbn Mes’ûd şöyle demiştir: “Bir kimseyi Kur’ân okurken dinledim. Hâlbuki Resulullah’ı (s.a.v.) başka türlü okuyorken işitmiştim. O kişiyi Resulullah’a götürdüm ve durumu anlattım. Fakat Resulullah’ın yüzünden bunu hoş karşılamadığını anladım. Buyurdu ki:

‘İkiniz de güzel okudunuz. İhtilaftan sakınınız. Çünkü sizden öncekiler, ihtilaf ettikleri için helak olmuşlardır.’”⁵⁴

İkinci versiyon

Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir. “Resulullah sallallahu aleyhi vesellem bana Ahkâf sûresini okuttu. Başkasına da okuttu. Adam bu sûredeki bir ayet hakkında benimle ihtilafa düştü.

- Ona: ‘Kim bu şekilde sana okuttu?’ diye sordum.
- Adam: ‘Resulullah’ (s.a.v.) dedi.

⁵³ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 55.

⁵⁴ Buhârî, *Câmi’u’s-sahîh*, “Ehâdisü’l-Enbiyâ” 54 (No. 3476); Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dâru’l-Hadis el-Kâhire, 1995), 4/106 (No. 3981); Benzer rivayetler için ayrıca bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/22-24.

- Ben de: 'Bana da bu şekilde okuttu.' dedim. Birlikte Resulullah'a (s.a.v.) gittik yanında da biri vardı ve şöyle dedim: 'Ey Allah'ın Resulü sen bana şu şekilde okutmadın mı?'

- Resulullah: 'Evet.' dedi.

- Adam da: 'Bana da böyle okutmadınız mı?' dedi.

- Resulullah: 'Evet.' dedi ve yüzünün rengi değişti. Resulullah'ın yanındaki adam: 'Her biriniz öğrendiği gibi okusun. Şüphesiz sizden önceki toplumlar ihtilaf ettikleri için helak oldular.' dedi. Bilmiyorum bu sözü söylemesi için Resulullah mı emretti yoksa kendi kendine mi söyledi!"⁵⁵

Rivayetin söylem analizi açısından değerlendirilmesi

Rivayetler incelendiğinde iki rivayetteki durumun oldukça benzer olduğu görülmektedir. İbn Mes'ûd'un aynı olayı tekrar yaşaması durumunda Hz. Peygamber'e sormaya gerek duymayacağı düşünüldürse bu iki rivayetin aynı rivayetin farklı aktarımları olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

- *Olayın yeri ve zamanı:* Rivayette olayın yeri ve zamanı hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak bir kişinin çevreden duyulacak şekilde sesli Kur'ân okuması veya cehri bir şekilde namaz kılması olayın Medine döneminde gerçekleştiğini düşündürmektedir.

- *Olayın konusu:* Abdullah b. Mes'ûd'un, Ahkâf sûresini daha önceden Hz. Peygamber'den öğrenmiş olması ve kendi gibi Hz. Peygamber'den daha önce öğrenen bir kişinin kıraatini duyduktan sonra onun okuduğu kıraate gösterdiği tepki.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dâru'l-Hadis el-Kâhire, 1416/1995), 4/111 (No. 3992). Bu rivayetin diğer farklı versiyonunda Abdullah b. Mes'ûd, Nebî'den (s.a.v) Ahkâf sûresinin 30 ayetini öğrendiğinden ve bir sûre otuz ayetten fazla ise "الثلاثون" (otuz) diye isimlendirildiğinden bahsetmektedir. Farklı bir varyantta ise sürenin 35 veya 36 ayet olduğu ifade edilmiş ve Allah Resulü'nün yanında bulunan zatın Hz. Ali olduğu aktarılmıştır. Ayrıca "Şüphesiz sizden önceki toplumlar ihtilaf ettikleri için helak oldular." lafzının Hz. Ali'nin kendinden mi yoksa Hz. Peygamber'in onayıyla mı söylediğine dair İbn Mes'ûd'un ihtimalli ifadesi yer almaktadır. bk. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/23; en-Nemerî İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Londra: Müessesetül'-Furkân, 2017), 5/499-500.

- *Olayın tarafları:* İsmi bilinmeyen bir şahıs; Hz. Muhammed'in (s.a.v.) da-ima yakınında bulunan, ilmî kişiliğe öne çıkan Abdullah b. Mes'ûd⁵⁶ ve Hz. Peygamber.

- *Olayın sonucu ve değerlendirilmesi:* Bu rivayette doğrudan yedi harf ifadesi geçmese de rivayet muhteva olarak yedi harf rivayetleriyle benzerdir. Nitekim Hz. Muhammed'in (s.a.v.) benzer bir açıklamayı yaptığı bir sonraki rivayette yedi harf tabiri de yer almaktadır. Bu rivayette ise ruhsatın ihtilaf sebebi olmamasına dair bir uyarı yer almaktadır. Zira diğer rivayetlerde de görüldüğü gibi bazı sahâbe kendi okuyuşlarından farklı bir okuyuşla karşılaştığında bunu yanlış bir okuyuş olarak değerlendirmiş ve tepki göstermiştir. Nitekim sonraki süreçte Iraklı ve Şamlı askerlerin okuyuş farkından dolayı neredeyse birbirlerine kılıç çekecek duruma gelmeleri⁵⁷ Hz. Nebî'nin bu uyarısının ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir. Önceki rivayetlere benzer şekilde İbn Mes'ûd da Kur'an'ı kendisinde farklı okuyan bir kişiyle karşılaşır ve onun hatalı olduğunu düşünerek Hz. Peygamber'e götürüyor. İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'e soruş tarzı söylemsel açıdan incelendiğinde onun kendi okuyuşunun doğruluğundan emin olduğu ve Hz. Peygamber'e de kendi okuyuşunu teyit ettirmek maksadıyla gittiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Ali olduğu aktarılan kişinin sözüne karşı Nebî'nin (s.a.v.) sükûneti bu sözün tasdikine işaret etmektedir.

2.2.6. Amr b. Âs Rivayeti

Amr b. Âs'ın azatlı kölesi Ebû Kays'ın dediğine göre; Amr b. Âs, bir kişinin, Kur'an'dan bir ayet okuduğunu duydu ve ona:

- "Bunu sana kim okuttu?" diye sordu. Adam:

- "Resulullah" (s.a.v) diye cevap verdi. Amr da:

- "Resulullah, onu bana farklı şekilde okutmuştu." dedi. İki birlikte Resulullah'a gittiler. Ve birisi

⁵⁶ İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/114-117.

⁵⁷ Abdulhamit Birişik, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/383-388.

- “Ey Allah’ın Elçisi, şu ayet şöyle şöyle değil mi?” diye sordu ve ayeti okudu. Resulullah:

- “Böyle nazil oldu.” buyurdu. Bunun üzerine diğeri okuyup:

- “Böyle değil mi Ya Resulullah?” dedi. Peygamber şöyle buyurdu:

- “Böylece indirildi. Muhakkakki Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisini okursanız güzel okumuş olursunuz. Onun hakkında münakaşa ve mücadele etmeyiniz. Çünkü Kur’ân üzerinde münakaşa ve mücadele etmek küfürdür.”⁵⁸

Rivayetin söylem analizi açısından değerlendirilmesi

- *Olayın yeri ve zamanı:* Rivayette olayın yeri ve zamanı hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak Amr b. Âs’ın Hudeybiye Antlaşması’ndan sonra Müslüman olduğu düşünüldüğünde olayın Medine döneminin sonlarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

- *Olayın konusu:* Önceki rivayetlere benzer şekilde ilimde ve İslam’a hizmette öne çıkan bir sahâbînin kendisinden farklı şekilde Kur’ân okuyan kişiyi, yanlış okuduğunu düşünerek Hz. Muhammed’e (s.a.v.) götürmesi ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) her iki okuyuşu da uygun görerek yedi harf ruhsatından bahsetmesi.

- *Olayın tarafları:* Mekke’nin fethine yakın bir tarihte Müslüman olmasına rağmen ilmiyle, zekâsıyla ve yönetim becerisiyle öne çıkan sahâbî Amr b. Âs,⁵⁹ ismi bilinmeyen bir sahâbî ve Hz. Peygamber (s.a.v.)

- *Olayın sonucu ve değerlendirilmesi:* Önceki rivayetlerde olduğu gibi Hz. Muhammed (s.a.v.) her bir okuyuşun doğru olduğunu ve Kur’ân’ın yedi harf üzere nazil olduğunu bildirmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) -bir önceki rivayette olduğu gibi- farklı okuyuşların ihtilaf sebebi olmaması gerektiğini söylemiş ve

⁵⁸ Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayip el-Arnâvut, Âdil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Rasale, 2001), 29/355 (No. 17821); Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü’l-Kurân*, 337-338.

⁵⁹ Ahmet Önkâl, “Amr b. Âs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/79-81.

yedi harf ruhsatından kaynaklı bu rivayetlerden dolayı münakaşa ve mücadele etmenin küfür olduğunu dile getirmiştir.

Hız. Peygamber'in okumakta zorlanan kişiler için okuma kolaylığı sağlayan bir izin aldığı, rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ancak Kur'an konusunda otorite olan ve Hız. Peygamber'in sürekli yanında olmak için çaba sarf eden birçok sahâbî bu izinden haberdar değildir. Hatta birileri bir ihtilaf yaşayarak bu izinden haberdar olduğunda bile diğerleri bu izni ne Hız. Peygamber'den ne de birbirlerinden öğrenmişlerdir. Dolayısıyla Hız. Peygamber'in bu konuyu bütün sahâbeye duyurmak gibi bir çaba içine girmedigi anlaşılmaktadır. Ancak Hız. Peygamber'in, birçok sahâbînin sorun yaşadığı böyle durumlarda çoğunlukla genel bir açıklama yoluna gittiği bilinmektedir. Hız. Peygamber'in bu konuda böyle bir açıklama yapmaması, onun, yedi harf iznini, okuma konusunda genel bir icazet/izin olarak görmediği, sadece okumakta zorlanan kişiler için yani zaruret durumlarında kullanılan bir ruhsat olarak gördüğü şeklinde de değerlendirilebilir. Nitekim yaşanan tartışmalarda adı bilinmeyen sahâbîler bu okuyuşu Hız. Peygamber'den öğrendiklerini söylemişlerdir. Eğer Hız. Peygamber Kur'an'ın sahabe arasında farklı farklı okunmasını isteseydi bu okuyuş farklarının caiz olduğunu bütün Müslümanların duyacağı şekilde ilan eder ve yeni Müslüman olan kişilere veya çok bilinmeyen kişilere değil doğrudan Kur'an konusunda otorite olan sahâbîlere bu farklı okuyuşları öğretirdi. Bununla birlikte yedi harf hakkında gelen rivayetlerin belirli bir şahıs için değil zorluk çekebilecek her bir kişi için geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim yaşlı, çocuk, okuma yazman bilmeyenlerin gerekçe olarak öne sürölüp ruhsatın, yedi harfe kadar çıkarıldığını ele alan rivayetler bunu göstermektedir. Rivayetlerin söylem analizi açısından değerlendirmesinde yedi harf ruhsatının bir kısmının şahsa özel, bir kısmının da belirli gruplara/sınıflara özel olduğu anlaşılmaktadır. Evet, bu rivayetlerden yedi harfin, ferdi olduğu veya belli bir kesimi kapsadığı anlaşılsa da diğer rivayetlerin bütüncüllüğü düşünüldüğünde yedi harfin genel bir ruhsat olduğu öne çıkmaktadır. Fakat bu yedi harf ruhsatının varlığıyla alakalı birtakım ihtilaflar mevcuttur. Yedi harf ruhsatının sahâbe nezdinde mi olduğu yoksa sonra gelenlere de verilip verilmediğine dair görüşler bulunmaktadır. Yine yedi harfin, arza-i ahire de veya cem' veyahut istinsah olayında sınırlandırmaya gidilip gidilmediğine dair farklı görüşler de bulunmaktadır. Çalışmanın kapsamı ve makalenin sözcük sayısının sınırından dolayı

yedi harfin, arza-i ahire, cem', istinsah gibi olaylara dair rivayetlerin farklı bir çalışmada söylem analizi açısından incelenmesi önerilmektedir.

Sonuç

Yedi harf konusu başta tefsir olmak üzere İslami ilimlerde oldukça merak edilen ve incelenen konulardan biridir. Konunun bu kadar merak edilmesinin ve tekrar tekrar incelenmesinin önemli bir sebebi; birçok sahih rivayette zikredilmesine rağmen mahiyeti hakkında detaylı bir bilginin bulunmamasıdır. Ancak yedi harfle ilgili tüm rivayetlerde Kur'ân'ın birçok harfle/farklı şekillerde okuyuşuna izin verildiği anlaşılmaktadır.

Farklı ilmî disiplinlerce sıklıkla incelenen yedi harfle ilgili rivayetler bu çalışmada psikolojide yoğun bir şekilde kullanılan söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu rivayetler öncelikle Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Cebrâil arasında geçen diyaloglar ve sahâbîler ile Hz. Muhammed (s.a.v.) arasında geçen diyaloglar olmak üzere iki başlığa ayrılmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Cebrâil arasında geçen rivayetler bir arada değerlendirildiğinde Cebrâil'in Hz. Muhammed'e (s.a.v.) bir harf/tek bir okuyuşla Kur'ân-ı Kerim'i okuttuğu, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) de ümmetinde okumakta zorlanacak durumda olan kişilerden bahsederek daha fazla okuyuş için ruhsat istediği, olayın neticesinde de Cebrâil'in (Allah'ın rızasıyla) bu okuyuşlara izin verdiği tespit edilmektedir. Buna göre Cebrâil'in öncelikle bir harf üzere öğrettiği, yedi harf ruhsatını Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kendisi için istemediği, bu ruhsatın okuyuşla ilgili bir kolaylık içerdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kolaylığa okuma yazma bilmeyen ve okuma yazma öğrenmekte zorlanacak olan kişilerin ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Öyleki söz konusu ruhsat tek seferde birden yediye çıkmamış Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ümmeti için tekrar tekrar talep etmesi sonucu verilmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) ile sahâbîler arasında geçen yedi harfle ilgili diyaloglar incelendiğinde sorunun öncelikle ilminde ve şöhretinde meşhur (Hz. Ömer, Übey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd, Amr b. Âs) bir sahâbî ile çok tanınmayan başka bir sahâbî arasında geçtiği görülmektedir. Ancak bu sahâbîlerin adı Hişâm b. Hakîm hariç rivayetlerde yer almamıştır. Hişâm b. Hakîm de Hz. Hatice'nin yeğeninin çocuğu olması, cömert bir kişi olarak tanınması, onun ve babasının Mekke'nin ileri gelenlerinden olması ve bu kapsamda müşriklerin

tertiplendiği birçok faaliyette öne çıkan bir kişi olmasıyla tanınmakta, İslam’a girdikten sonraki hizmetleriyle ilgili bilgi bulunmamaktadır.⁶⁰ Dolayısıyla yedi harfle ilgili rivayetlerin hepsinde benzer bir durum vardır. İki sahâbîden biri Kur’ân’ı çok iyi bildiğini ve Hz. Peygamber’den doğru bir şekilde öğrendiğini düşünmektedir. Diğer sahâbî ise ya ismi hatırlanmayacak kadar az tanınan biri ya da ismi hatırlansa da İslam’a hizmeti oldukça az bir kişidir. Söz konusu büyük sahâbîler tarafından bu kişilerin Kur’ân’ı yanlış okudukları düşünülmektedir. Kur’ân konusundaki ilmiyle öne çıkan sahâbîlerin arasında okuyuş farkıyla ilgili herhangi bir tartışmanın yaşanmaması bu kişilerin birbirleriyle aynı şekilde okuduğunu düşündürmektedir. Kur’ân’ı farklı şekillerde okuyan kişilerin ise yedi harf ruhsatından kaynaklı kolaylığa ihtiyaç duyan ve “bir rahmet ayetini azap ayetiyle veya bir azap ayetini rahmet ayetiyle çevirmemekle” birlikte bazı ufak okuyuş farklılıkları sergileyen kişiler olduğu anlaşılmaktadır.

Sahâbe dönemindeki hiçbir ihtilafta yedi harf ruhsatı gündeme getirilmediği gibi Hz. Osman döneminde okuyuş ruhsatı daraltılırken ve bireysel yazılmış Kur’ân metinleri toplatılırken de hiç kimse Hz. Peygamber’in verdiği yedi harf ruhsatından bahsederek itirazda bulunmamıştır. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) yedi harfe dair ruhsatın münakaşa ve mücadeleye sebep olacağı uyarısının, Hz. Osman zamanında Şamlı ve Iraklı askerler arasında gerçekleşmesiyle bu ruhsatta bir daraltmaya gidilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer’in zekâtta müellefe-i kulub’a tanınan hisseyi uygulamadığı⁶¹ gibi Hz. Osman’ın da ihtilaflar sebebiyle yedi harfteki/okuyuştaki bu ruhsatı uygulamamaya karar verdiği söylenebilir.

Bu analizlerden hareketle günümüzde de Arap olmayan bazı kişilerin İslam’a yeni girdiklerinde tam olarak telaffuz edemedikleri kelime, harf ve hareketlerde küçük farklılıklarla okumaları da bu ruhsat bağlamında mazur görülebilir. Fıkıh âlimlerinin namaz kılarken yapılan harf ve hareke hataları, kelime-

⁶⁰ Mehmet Ali Sönmez, “Hişâm b. Hakîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 18/155; İbrahim Sarıçam, “Hakîm b. Hizâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15/187.

⁶¹ Cengiz Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/473-475.

lerinin yerini değiştirme gibi kusurların anlamı önemli bir şekilde değiştirmedeği sürece namazı bozmayacağına dair ruhsatları da⁶² bu kapsamda değerlendirilebilir. İmam Şafîî şöyle demiştir: Allah Teâlâ, kullarına olan merhametinden dolayı, ezberin kaybolacağını bilerek yedi harf üzerine bir yazı indirmiştir: Buna göre, telaffuzları farklı olsa bile, anlam kaybına yol açmadığı sürece onu okumaları caizdir. Allah'ın kitabından bir şeyin, anlamı değiştirmedeği sürece okunmasına izin verilmiştir. İçinde bir hüküm bulunmayan herhangi bir şeyde, kelimelerdeki farklılık anlamı değiştirmez. Tabiiinden bazıları şöyle demiştir: Rasûlullah'ın -sallallahu aleyhi ve sellem- ashabından bir toplulukla karşılaştım, mana üzerinde ittifak ettiler, fakat lafız üzerinde ihtilaf ettiler. Onlardan bazılarına bunu söyledim ve şöyle dediler: "Anlamı değiştirmedeği sürece sorun yoktur."⁶³

Söylem analizi yöntemiyle yedi harf konusunun incelendiği bu çalışmada, yedi harf ruhsatının okuma konusunda sıkıntı çekenlere kolaylık sağlamak için Allah tarafından verilen bir lütuf olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu ruhsat genel bir okuma kolaylığı değil, zaruret durumlarında başvurulacak bir ruhsat konumunda karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili anlaşmazlıklar Hz. Peygamber'le yakın mesai içerisindeki sahâbiler arasında değil, bu sahâbilerle İslam'a hizmeti hakkında detaylı bilgi olmayanlar arasında yaşanmıştır. Rivayetlerde yer alan, Hz. Peygamber'in tedrisatından geçen hiçbir sahâbî kendisinin Nebî'den öğrendiği okuyuştan başka bir okuyuşun caiz olduğuna ihtimal vermemektedir. Bilindiği kadarıyla yaşanan anlaşmazlıklar Hudeybiye sonrasında, İslam'ın hızlı bir şekilde geniş kitlelere yayıldığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Rivayetlerin hiçbirinde manaya ya da hükme dair bir ihtilaf yaşanmayıp sadece okuyuşla ilgili farklılıklar söz konusudur.

Hz. Peygamber'in yedi harf ruhsatından sonra da söz konusu otorite sahâbenin okuyuşlarında bir değişiklik olmamıştır. Nitekim sonraki süreçte bu kişiler arasında bir ihtilaf görülmemiştir. Yedi harf ruhsatının okumakta zorlananlar için, manaya taalluk etmeyen hususlarda sağlanan geçici bir kolaylık ol-

⁶² H. Yunus Apaydın, "Namaz", *İlmihal I İman ve İbadetler*, ed. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 1/245-246.

⁶³ Şafîî, *Kitâbu tefsîru'l-İmâm eş-Şafîî*, 3/156-157.

duğu anlaşılmaktadır. Bu ruhsattan hareketle günümüzde yeni Kur’ân öğrenenlerin veya Kur’ân metnini doğru bir Arapça ile okumakta zorlananların okuyuşlarının mazur görülmesi mümkündür.

Söylem analizini yaptığımız yedi harf rivayetleri bize yedi harfin ne olabileceğine dair sınır çizerken; konuyla ilgili yapılan görüşlerden nelerin olmaya-acağına dair de ışık tutmaktadır. Bu çalışma yedi harfle alakalı kesin bir cevaba ulaştırmasa da bu bağlamda ifade edilen görüşlerin eksenini belirlemektedir. Söylem analizi yöntemiyle ele aldığımız bu çalışma, yedi harfle alakalı görüşlerden hangilerinin vakiya uygun, hangilerinin bağlamdan uzak olduğu konusunda yardımcı olmaktadır. Rivayet merkezli yapılacak diğer çalışmalara kapı aralayacağı ve fayda sağlayacağı beklentisiyle “söylem analizi” yöntemi önerilmektedir.

Kaynakça

- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr b. Nâfi’ es-San’ânî el-Himyerî. *el-Musannef fi’l-hadîs*. thk. Merkezü’l-Buhûsi ve Takniyeti’l-Ma’lûmât. 10 Cilt. Mısır: Dâru’t-Ta’sîl, 2. Basım, 2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadis el-Kâhire, 1995.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayip el-Arnâvut, Âdil Mürşid vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Rasale, 2001.
- Akaslan, Yaşar. “İbnü’l-Cezerî’nin ‘Yedi Harf’ Meselesi Üzerindeki Fikirleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (27 Eylöl 2018), 265-303.
- Apaydın, H. Yunus. “Namaz”. *İlmihal I İman ve İbadetler*. ed. Hayreddin Karaman vd. 1/217-378. Ankara: TDV Yayınları, 9. Basım., 2001.
- Arkonaç, Sibel A. “Psikoloji ve Söylem Çalışmaları”. *Eleştirel Psikoloji Bülteni Psikolojide Araştırma ve Yöntem Tartışmaları Sayısı* 5 (2014), 39-54.
- Âşıkkutlu, Emin. “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb’a Hadisi”. *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-IV*. 43-106. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Atar, Hüseyin Ziyâuddin. *el-Ahrufü’s-seb’a ve menziletü’l-Kırâât minhâ*. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1988.

- Aziz, Aysel. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri* (9. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-Müsnedü'l-Bezzâr ve el-Bahrü'z-zehhâr*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Birişik, Abdulhamit. "Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/383-388. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Râid Sabri ibn Übeyy Alfe. Riyad: Dâru'l-Hadara li'n-Neşri ve't-Tevzi', 3. Basım, 2010.
- Burhâneddin el-Bekâî, İbrahim b. Ömer b. Hasan er-Rabât b. Ali b. Ebû Bekir. *Mesâidü'n-nazar li'l-işrâf alâ makâsıd's-süver*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987.
- Büyükkantarcıoğlu, Nalan. "Söylemden İdeolojiye Eleştirel Söylem Çözümlemesi". *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*. ed. Ahmet Kocaman. 101-113. Ankara: Dil Derneği, 1. Basım, 2006.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah b. Mes'ûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/114-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çelik, Hilal - Ekşi, Halil. "Söylem Analizi". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri* 27/27 (Aralık 2013), 99-117.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.
- Çiçek, Atıl Cem - Önalp, Gökbörü. "Mahalle Muhtarlarındaki Demokrasi Algısı Üzerine Bir Söylem Analizi: Kars Örneği". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi KAÜİİBFD* 8/16 (2017), 537-554.
- Dânî, Ebû Amr ed-. *el-Ahrufü's-seb'a li'l-Kur'an*. thk. Abdülmüheymin Tahhân. Cidde: Dâru'l-Minâre, 1997.
- Dânî, Ebû Amr ed-. *el-Ahrufü's-seb'a li'l-Kur'an*. thk. Abdülmüheymin Tahhân. Cidde: Dâru'l-Minâre, 1997.

- Ebü Dâvûd, es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2. Basım, 1997.
- Ercan, Gülsüm Songül - Danış, Pınar. "Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları". *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2019), 527-552.
- Erul, Bünyamin. "Übey b. Kâ'b". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ezdî, Ma'mer b. Râşid el-. *el-Câmî*: thk. Habîbürrahmân el-'Azâmî. Beyrut: Tevzi'ü'l-Mektebi'l-İslâmî, 1983.
- Fairclough, Norman. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge, 1. Basım, 2003.
- Gür, Tahir. "Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi". *Journal of World of Turks* 5/1 (2013), 185-202.
- Harman, Vezir. "Yedi Harf Bağlamında Kur'an'ın Resûlullah Döneminde Kitaplaştırılması Meselesi". *Diyanet İlmi Dergi* 53/3 (02 Ekim 2017), 73-102.
- Heysemî, bü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Gâyetü'l-maksud fi zevâidi Müsned*. thk. Hallâf Mahmud Abdussemin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Abdülber, en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. 17 Cilt. Londra: Müessesetül'-Furkân, 2017.
- İbn Ebû Meryem, Nasr b. Alî b. Muhammed Ebû Abdillâh eş-Şîrâzî el-Fesevî. *el-Mûdah fi vücûhi'l-kırâât ve ilelihâ*. thk. Ömer Hamdân el-Kûbeysî. 3 Cilt. Mekke/Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-tahfizi'l-Kur'ani'l-Kerim, 1993.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Sahîhu İbn Hibbân et-Tekâsîm ve'l-envâ*: thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr eş-Şâfiî. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*. thk. Hikmet b. Beşir b. Yasin. 7 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2009.

- İbn Kuteybe. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Şemseddîn. Beyrut: Dâru Kü-tübî'l-İlmiyye, 1978.
- İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa. *el-Bahru'l-muhîti's-seccâc fî şerhi sahîhi el-İmâm Müslim b. el-Haccâc*. 47 Cilt. Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2014.
- Kalemlî, Yusuf. *İnanç Bağlamında Yedi Harf-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: Emin Yayın-ları, 2023.
- Kallek, Cengiz. "Müellefe-i Kulûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/473-475. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kapar, Mehmet Ali. "Gıfâr (Benî Gıfâr)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklope-disi*. 14/49. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Karadağ, Ahmet. "Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf Hakkındaki Görüş-lere Dair Bir Değerlendirme". *Tasavvur* 7/2 (31 Aralık 2021), 1177-1210.
- Karataş, Şuayip. "Ulûmü'l-Kur'ân Kaynaklarında Yedi Harf Meselesinin Ele Alınışı: Klasik-Modern Karşılaştırması". *İhya Uluslararası İslam Araştırma-ları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 261-296.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *Fedâilü'l-Kur'ân*. thk. Mervân Atıyye vd. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1995.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Hüseyin Muhammed Şeref. 5 Cilt. Kahire: Heyetü'l-Âmme, 1984.
- Kattân, Mennâ' Halîl. *Nüzûlü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahruf*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Kattân, Mennâ' Halîl. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2000.
- Kaya, Osman. "Kuran'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (15 Aralık 2004), 219-244.
- Kerim, Muhammed Riyâd. *el-Ahrufü's-seb'a elletî nezele alayhe'l-Kur'ân*. Kahire: Câmia'tü Ezher, 18. Basım, 2017.

- Kılıç, Mustafa. “İbn Kuteybe’nin Yedi Harf Anlayışı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (15 Aralık 2020), 217-258.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta’*. thk. Muhammed Mustafa el-A’zâmi. 8 Cilt. İmârât: Müessesetü Zâhid b. Sultan Âli Nihyân, 2004.
- Mes’ûl, Abdülali. *Mu’cemu mustalahâtî i’lmil’l-kırâetî’l-Kur’âniyye ve mâ yetea’leku bihi*. Kahire: Dâru’s-Selâm, 2007.
- Miktari, Adnan b. Abduhu Ahmed. *el-Fark beyne ahurfü’s-seb’a ve kırâât*. Mısır: Mektebetü Rıdvân, 2022.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi u’s-sahîh*. Suudi Arabistan: Dâru’s-Selâm, 2000.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetü’l-Me’ârif li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, 1988.
- Önen, Hacı. “Ebu ’Amr Ed-Dânî’ye Göre Yedi Harfin Anlamı”. *Şarkiyat* 11 (01 Nisan 2014), 56-72.
- Önen, Hacı. “Taberi Örneğinde Kırat ve Huruf-u Seb’a İlişkisi”. *Şarkiyat* 3 (01 Nisan 2010), 103-111.
- Önkâl, Ahmet. “Amr b. Âs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/79-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Öztürk, Hayrettin. “Kur’an-ı Kerim’in Kıraatinde 7 Harf Meselesi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/2 (01 Nisan 2002), 97-111.
- Sarıçam, İbrahim. “Hakîm b. Hizâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/187. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Schiffrin, Deborah vd. (ed.). “Critical Discourse Analysis”. *The Handbook of Discourse Analysis*. 352-371. Massachusetts: Blackwell, 2008.
- Sönmez, Mehmet Ali. “Hişâm b. Hakîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/155. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Kitâbu tefsîru'l-Îmâm eş-Şâfiî*. thk. Ahmed b. Mustafa Ferrân. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmu-riyye, 2006.
- Şengül, İdris. "Kur'ân Tarihi'nde AhruFu's-Seb'a ve Kıraatler Meselesi". *Tafsîr* 1/1 (30 Kasım 2021), 65-82.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Muhammed Nâsuriddin Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1996/1417.
- Van Dijk, Teun A. "Discourse Analysis: Its Development and Application to the Structure of News". *Journal of Communication* 33/2 (01 Haziran 1983), 20-43.
- Van Dijk, Teun A. *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.

Reflections of Socio-Cultural Alienation in Abbasid-Era Poetry: A Sociological Analysis Based on the Cases of Ebü'l-‘Atâhiyye, İbnü'r-Rûmî, and Mütenebbî

Ebü'l-‘Atâhiyye, İbnü'r-Rûmî ve Mütenebbî Örneğinde Abbâsî Dönemi Şiirlerinde Sosyo-Kültürel Yabancılaşmanın Yansımaları –Sosyolojik Bir İnceleme

Mohammed Abdulkareem YASEEN

Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi,

İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı ABD

Assist. Prof. Dr., Yozgat Bozok University,

Faculty of Theology, Arabic Language and Rhetoric

mohammed.yaseen@yobu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4909-6408

DOI: 10.56720/mevzu.1678897

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Nisan / April 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Temmuz / July 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Abanoz, Süleyman - Kılıç, Süleyman. “Reflections of Socio-Cultural

Alienation in Abbasid-Era Poetry: A Sociological Analysis Based on the Cases of Ebü'l-‘Atâhiyye, İbnü'r-Rûmî, and Mütenebbî”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 563-595. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1678897>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0



Öz

Bu çalışma, Abbasî dönemi Arap şiirinde görülen sosyo-kültürel yabancılaşma konusunu, her biri farklı bir boyutta ele alan Ebu'l-'Ebü'l-'Atâhiyye, İbnü'r-Rûmî ve Mütenebbî'nin şiirleri üzerinden ele almaktadır. Araştırma; Ebu'l-'Atâhiyye'nin, psikolojik yabancılaşmayı ifade eden tefekkür ve mürte-dilik unsurlarını taşıyan beyitleri, İbnü'r-Rûmî, çoğunlukla siyasi yabancılaşmayı dile getiren toplumsal şiirleri ile ahlaki yozlaşmanın bir yansıması olarak Mütenebbî'nin şiirlerini farklı boyutları ile ortaya koymaktadır. Çalışma-da, seçilen şiirler titizlikle incelenmiş, ele alınan şairlerin hayatları ile bulundukları sosyo-kültürel çevre karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş ve bilim edebiyat ve kültürel açıdan doruk noktasında olan bu dönemde sosyo-kültürel yabancılaşma ele alınmıştır. Çalışma kapsamında; toplumsal bağ-ların, ahlaki felsefenin ve ağıt gibi unsurların şiirdeki yansımaları ele alınmış, Abbasî dönemde sosyo-kültürel yabancılaşmanın edebiyat üzerindeki önemi vurgulanmıştır. Makalenin temel amaçlarından biri de her bir şairin ele alınan konuya yönelik özgün yaklaşımının, insan faktörü üzerindeki katkılarını or-taya çıkararak klasik Arap şiiri bağlamında bilgi birikimini zenginleştirmektir. Çalışma metot olarak; edebi eleştiri ile tarihsel yaklaşımı harmanlayan nitel bir analiz yöntemine dayanmakta olup şairlerin bulundukları çevre ve kul-landıkları dilin ışığında sağlam temellere dayalı yorumlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Abbâsî dönemi Şiiri, Sosyo-kültürel yabancılaşma, Şair kimliği ve toplumsal bağlam, Psikolojik ve siyasî temsiller, Edebiyat Tarihi Analizi.

Abstract

This article examines the theme of existential alienation in Abbâsî-id-era Arabic poetry through the works of three major poets, each exemplifying a distinct dimension of alienation. The study focuses on the introspective and ascetic verses of Abū al-'Atâhiyya as expressions of psychological alienation, the socially engaged and often disillusioned poetry of Ibn al-Rûmî as a voice of political alienation, and the proud, morally reflective oeuvre of al-Mutanabbî as an embodiment of ethical alienation. Through a close reading of representative poems and a comparative analysis of these poets' lives and

contexts, the research illuminates how feelings of estrangement and disconnection were articulated in a period renowned for its cultural and intellectual achievements. The scope of the inquiry spans personal laments, social commentary, and moral philosophizing in verse, highlighting the importance of alienation as a literary and existential motif in the Abbasid era. The purpose of this study is to enrich our understanding of classical Arabic poetry by revealing how each poet's unique approach to alienation contributes to a multifaceted portrait of human experience. Methodologically, the article employs a qualitative analysis that combines literary criticism with historical contextualization, providing an interpretation grounded in the poets' own milieu and idiom.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Abbasid-Period Poetry, Socio-Cultural Alienation, Poet Identity and Social Context, Psychological and Political Representations, Literary-Historical Analysis.

1.Introduction

Abbasid poetry transcends artistry, embodying deep psychological, social, and existential alienation amid shifting structures from tribal solidarity to state centralization. The poet's fractured identity – torn between institutional service and personal authenticity – reflects broader societal dislocation. Through Ibn Khaldūn's lens of social cohesion, Al-Jābirī's critique of cultural duality, and Edward Said's vision of the marginalized intellectual, Abbasid verse emerges as a subtle act of resistance, capturing the poet's estrangement from authority, self, and heritage. This study foregrounds the poetry of Ibn al-Rūmī as a poignant exemplar of such existential alienation¹. Al-Mutanabbī's political defiance and Abū al-'Atāhiyya's ascetic retreat exemplify poetic voices that, far from being marginal, channel the plight of the marginalized and resist both authority and social objectification. As İzzeddin Al-Manasra asserts,

1 Rajab Ibrahim Ahmed Ivaz, "Psychological Alienation: An Inquiry into the Poetry of Ibn al-Rūmī," Faculty of Arabic Language, Sultan Abdul Halim Mu'azzam Shah International Islamic University 30/118 (July 1, 2019), 15.

alienation in modern Arabic poetry emerges not as an intellectual abstraction, but as an existential response to the complexities of history and identity².

This study, employing a sociological-analytical lens, synthesizes textual and semiotic analysis to explore alienation—psychological, social, and spiritual—as articulated in Arab critical thought. Drawing on Ibn Khaldûn's insights into marginalized identity and al-Jābirī's deconstruction of Arab cultural structures, it interrogates the intellectual's estrangement as depicted by Edward Said. In the Arab context, alienation is not mere detachment but a profound existential rupture, rooted in classical poetry, where estrangement and loss become symbolic of a fractured relationship between self, society, and destiny.

Conceptual Framework of Alienation

Alienation (Arabic: *al-ightirāb* الاغتراب), a multidimensional construct, signifies a profound estrangement from self, society, or essential values. It embodies existential disconnection, wherein individuals are severed from their authentic identity and communal bonds—a complex condition shaped by psychological, cultural, and social dynamics³. Alienation, a perennial concern observed amid human upheaval and transition, is here conceptualized through the confluence of Arab intellectual heritage and Western existentialism, delineating its essential forms.

Arab Perspectives on Alienation

Izz al-Din al-Manasra frames alienation in modern Arabic poetry as an existential condition arising from historical trauma, fractured identity, and cultural dislocation. Engaged with the legacies of colonialism and exile, Arab poets articulate a deep estrangement from both heritage and the modern world, suspended between tradition and modernity. While Ibn Khaldun did not name "alienation," his theory of *'asabiyyah* provides a sociological fra-

2 Fatima Ali Shahouri, "Alienation and Symbolism Between Heritage and Personal Experience in the Poetry of Izzeddin al-Manasra," Haramoon Platform (blog), August 20, 2023.

3 Anoud Al-Enazi, Academic Journal of Research and Scientific Publishing, "Manifestations of Alienation in Contemporary Arabic Poetry: A Critical Analytical Study" 6/66 (October 5, 2024), 211–223.

mework for understanding how the dissolution of social cohesion underlies cultural fragmentation⁴, Ibn Khaldun discerned that as societies succumb to decadence and individualism, the dissolution of communal bonds breeds alienation, particularly amid periods of transition. The erosion of shared virtues by luxury and complacency undermines cohesion, fostering estrangement and internal fragmentation—a phenomenon echoed in contemporary scholarship as a catalyst of societal decline⁵.

Western Existential Perspectives on Alienation

Alienation, central to Western existential thought, is defined by Erich Fromm as a deep psychological estrangement fostered by capitalist society. Reduced to cogs in an economic machine, individuals become isolated and anxious, their true selves obscured by imposed superficiality⁶. This state produces a fractured self, marked by anxiety and emptiness—an experience Erich Fromm defines as a "socially patterned pathology" rooted in cultural self-alienation. Paul Tillich extends this, interpreting alienation as spiritual estrangement from the "Ground of Being," where even sin signifies humanity's existential rupture from God, others, and the authentic self⁷. Tillich, in *The Courage to Be* (1952), contends that modernity engenders profound spiritual anxiety, as individuals confront existential despair rooted in the perceived absence of ultimate meaning or purpose⁸. Spiritual alienation is a profound solitude of the soul—a state of being severed from one's essential belonging, feeling exiled and cosmically displaced⁹, Tillich contends that overcoming humanity's inherent separation demands courage and faith, as alienation extends beyond the social and psychological to signify a profound spiritual estrangement—a severance from ultimate meaning that gives rise to existential despair.

4 Zhilwan Tahir - Abdulwahed Jalal Nuri, "Comparative Perspectives on Societal Decline: Ibn Khaldun, Toynbee, and Hegel," *HISTORICAL: Journal of History and Social Sciences* 3/4 (January 17, 2025), 431–446.

5 Tahir - Nuri, "Comparative Perspectives on Societal Decline."

6 Erich Fromm, *The Sane Society* (Abingdon, Oxon: Taylor and Francis, 2012).

7 M. Fontanini Walter, "Paul Tillich and the Genesis of Existential Psychology," *Kaleidoscope History* 14/28 (2024), 219–261.

8 Paul Tillich, *The Courage to Be* (New Haven: Yale University Press, 1980), 36.

9 Tillich, *The Courage to Be*, 47.

Four Key Forms of Alienation

This study articulates four converging forms of alienation as critical frameworks for reading Abbasid poetry, especially in Ibn al-Rūmī, al-Mutanabbī, and Abū al-'Atāhiyya. Foremost is Psychological Alienation: the self's acute estrangement from its own core. Psychoanalysts such as Freud, Fromm, and Horney define alienation as a persistent psychic malaise—anxious, disoriented, emotionally fragmented.

Fromm, in particular, perceives alienation as a profound estrangement wherein one becomes a stranger to oneself—not merely by an existential rupture, but by the dissolution of coherent selfhood. He eschews fixed essences, instead advocating for individuality and spontaneous self-realization beyond all imposed constraints¹⁰.

Social alienation denotes a deep estrangement from collective values, marked by inner conflict and powerlessness—a timeless, universal condition arising when individuals fail to align with their society's dominant ethos¹¹.

Political alienation denotes a profound sense of estrangement from political authority, marked by powerlessness or dissent. Frequently articulated by poets in response to oppression, it manifests as either apathetic withdrawal or defiant resistance, reflecting the individual's marginalization under unjust rule¹². Alienation in poetry often emerges as defiance against injustice, yet at its core, it reflects an existential rupture—a severance from meaning, self, and the divine. In Tillich's view, this spiritual estrangement breeds a profound despair, leaving the individual suspended in emptiness and longing for transcendence¹³.

Alienation—political, social, and psychological—serves as a unifying paradigm in Abbasid poetry, wherein the works of Ibn al-Rūmī, al-Mutanabbī, and Abū al-'Atāhiyya embody estrangement as a profound existential theme.

10 Ahmed Ali Al-Falahi, *Alienation in Arabic Poetry in the Seventh Century A.H* (Amman: Ghidaa Publishing and Distribution House, 2013), 23.

11 Al-Falahi, *Alienation in Arabic Poetry in the Seventh Century A.H*, 25.

12 Al-Falahi, *Alienation in Arabic Poetry in the Seventh Century A.H*.

13 Tillich, *The Courage to Be*.

2. Key Concepts

As discussed comprehensively in the conceptual framework above, alienation is formally defined as an existential state of estrangement or disconnection experienced by individuals from themselves, their society, and core values. Sociologically, it involves the individual's separation from social structures and communal bonds¹⁴. Philosophically, it pertains to a loss of meaning or spiritual connection with one's existential purpose¹⁵.

This study specifically explores the intricate interplay of psychological, social, and cultural dimensions of alienation among Abbasid poets. Psychological alienation refers to an internal sense of isolation, anxiety, and loss of authentic selfhood (Fromm, 1941)¹⁶. Social alienation arises as marginalization amid societal upheaval (Seeman, 1959), while cultural alienation reflects the tension between individual identity and dominant cultural norms, signaling deeper civilizational conflict (Fanon, 1967)¹⁷. Each of these categories is elaborated in detail with theoretical references in the previous section (Conceptual Framework).

Psychological Alienation in the Poetry of Ibn al-Rūmī

Ibn al-Rūmī's elegiac verse, especially upon his son's death, epitomizes psychological alienation in Abbasid poetry – unveiling profound inner division and existential anguish through piercing self-reflection.

فَللهِ كَيْفَ اخْتَارَ وَاسْطَةَ الْعَقْدِ
وَأَنْسَنُ مِنْ أَفْعَالِهِ آيَةَ الرُّشْدِ
بَعِيداً عَلَى قُرْبٍ قَرِيباً عَلَى بُعْدِ¹⁸

تَوَخَّى جَمَامَ الْمَوْتِ أَوْسَطَ صَبِيَّتِي
عَلَى حِينٍ شَمْتُ الْخَيْرَ مِنْ لَمَحَاتِهِ
طَوَاهُ الرَّدَى عَنِّي فَأُضْحَى مَرَارُهُ

O allah – death claimed the heart of my kin:

wisdom in bloom, now dust within.

14 Melvin Seeman, "On The Meaning of Alienation," *American Sociological Review* 24/6 (December 1959), 783.

15 Tillich, *The Courage to Be*.

16 Erich Fromm, *Escape from Freedom* (New York: Avon Books, 1969).

17 Frantz Fanon, *Black Skin, White Masks* (London: Pluto Press, 2002).

18 Hussein Nassar, *The Diwān of Ibn al-Rūmī* (Cairo, Egypt: General Egyptian Book Organization Press, 2003), 1/184.

Near in memory, yet far in form –

a grave stands where grace was born.

This elegy distills profound psychological alienation, as the poet's loss of his son fractures his sense of self, meaning, and connection to the world, a rupture deepened by social disillusionment and satirical critique of faithless patrons.

أَنْفَتْ مِنْهُ الْأَنْوْفُ

وَهُوَ فِي الْبَيْتِ يَطُوفُ¹⁹

لَكَ أَنْفٌ يَابِنَ حَرْبٍ

أَنْتَ فِي الْقُدْسِ تَصَلِّي

“Even the proud disdained you –

A nose indeed, O son of Ḥarb!

You circle the Ka'ba in hollow show,

Feigning prayer in Jerusalem.”

This inner estrangement enacts a metaphorical exile – a perpetual alienation from one's authentic self and homeland, rendering the poet an eternal stranger, existentially unmoored²⁰. Amidst social fragmentation, the Abbasid poet's acute self-awareness, shaped by inner discord, gave rise to a profound critical insight woven into his poetry²¹.

3. Marginalized Identity

In the Abbasid era, poets – particularly of Arab or mixed descent – endured profound existential alienation, their identities eroded by prevailing cultural hegemonies and ethnic strife. Pressed by such forces, they often asser-

19 Ahmed al-Hāshimī, *The Jewels of Eloquence: On Meaning, Expression, and Rhetorical Embellishment* (UK: Hindawi Foundation, 2019), 1/314.

20 Thaer Deeb, ““On Exile: Its Names, Pleasures, and Sorrows,”” Awan Media Platform (Accessed April 13, 2025).

21 Edward W Said, *Reflections on Exile and Other Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2003), 180.

ted their individuality defensively. As Ibn Khaldūn observes, the subjugated, in emulating their conquerors, forfeit their own cultural essence²².

Some poets, rather than imitating, defied marginalization by powerfully affirming their distinct identities. Al-Mutanabbī, for example, embodied such resistance, exalting his Arab heritage and asserting that Arab prosperity was impossible under non-Arab rule.

أَحَدْتُ شَيْءَ عَهْدٍ بِهَا الْقَدَمُ تَفْلِحُ غَرَبٌ مُلُوكُهَا عَجَمٌ وَلَا عُهْدٌ لَهُمْ وَلَا ذِمَمٌ ²³	أَحَقُّ عَافٍ بِدِمْعِكَ الْهَمَمُ وَإِنَّمَا النَّاسُ بِالْمُلُوكِ وَمَا لَا أَذَبٌ عِنْدَهُمْ وَلَا حَسَبٌ

Grieve not for the past, but for lost nobility;
A nation falters when strangers wield the crown.
The ruler reflects the soul of his people –
Yet now, thrones are seized by the dishonorable,
Faithless men, void of heritage or virtue.

He evokes an inexpressible self, alienated by circumstance. Abū al-‘Atāhiyya’s exclusion, rooted in humble origins, and his ascetic poetics, resist the age’s opulence. Al-Jābirī ascribes this rupture to the Abbasid mind’s hybridization, which burdened the poet with an existential dissonance between inherited authenticity and imported norms²⁴.

Existential anxiety compelled many poets to adopt the mantle of the marginal intellectual, whose estrangement enabled incisive critique from society’s periphery. For the Abbasid poet, marginalization was at once alienation and empowerment, transforming the poet’s identity into a locus of dissent

22 Abd al-Rahman Ibn Khaldun, *The Muqaddimah* (Damascus: Dar Ya’rub, 2004), 1/1/359.

23 Ahmad ibn ‘Abd Allah Abu al-‘Ala’ al-Ma’arri, Ebü’t-Tayyib al-Mutenabbî. Al-Lami’ al-‘Aziz Sharh-Diwan al-Mutanabbî (Riyadh: King Faisal Center for Research and Islamic Studies, 2008), 1/1228.

24 Mohammed Abed Al-Jabri, *The Arab Ethical Mind: A Critical and Analytical Study of Value Systems in Arab Culture* (Beirut: Center for Arab Unity Studies, 2001), 1/225.

against political and cultural authority, and affirming his distinct critical voice²⁵.

In Abbasid poetry, identity alienation and existential anxiety transcend personal emotion to achieve profound artistic expression. For Ibn al-Rûmî, verse became both a mirror of estrangement and a crucible for transforming suffering into lasting aesthetic form. His elegies articulate solitude and loss, while satire protests corruption and injustice. Thus, his poetry testifies to literature's power to distill lived crises into enduring, evocative art—a continual search for justice amid existential disquiet²⁶. Al-Mutanabbî fashioned his poetry as a theatre for his singular, estranged self, elevating the first-person voice to heroic stature. Through persistent emphasis on the "I," he cultivated an image of exalted solitude, most strikingly embodied in his self-portrayal as a prophet spurned by his own people.

وَسِمَاءُ الْعِدَا وَغَيْظُ الْحَسُودِ

أَنَا تَرِبُ النَّدَى وَرَبُّ الْقَوَافِي

غَرِيبٌ كَصَالِحٍ فِي ثَمُودٍ²⁷

أَنَا فِي أُمَّةٍ تَدَارَكُهَا اللَّهُ

I am kin to generosity, master of verse

a venom to my enemies, a thorn in the heart of the envious.

In a nation touched only by God's mercy,

I am a stranger, like Sâlih among Thamûd.

The poet's metaphor of alienation echoes that of Prophet Salih, embodying his own marginalization. Abû al-'Atâhiyya channels estrangement by forsaking convention, centering his poetry on asceticism and wisdom. Meditating on life's transience and worldly futility, his verse quietly resists materialism, favoring spiritual insight above temporal allure.

25 Edward William Said, *Representations of the Intellectual: The 1993 Reith Lectures* (New York: Pantheon Books, 1994), 1/44.

26 Ivaz, "Psychological Alienation: An Inquiry into the Poetry of Ibn al-Rûmî," 19.

27 Abu al-'Ala' al-Ma'arri, Ebü't-Tayyib al-Mutanabbî. Al-Lamî' al-'Aziz Sharh-Diwan al-Mutanabbî, 1/1270.

غَذَاباً كُلَّمَا كَثُرَتْ لَدَيْهِ وَتُكْرِمُ كُلَّ مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ وَحُذِّمَ مَا أَنْتَ مُحْتَاجٌ إِلَيْهِ²⁸	أَرَى الدُّنْيَا لِمَنْ هِيَ فِي يَدَيْهِ تُهَيِّئُ الْمَكْرَمِينَ لَهَا بِصُغْرِ إِذَا اسْتَغْنَيْتَ عَنْ شَيْءٍ فَدَعَهُ

The world's gifts only deepen the suffering of those who covet them, while true honor belongs to those who remain unattached. Those who disregard worldly allure find dignity, whereas those who revere it are diminished. Wisdom lies in taking only what is truly needed and letting go of excess, for contentment and spiritual wealth surpass all material riches.

These verses vividly articulate the position of the ascetic, who – estranged from a world rife with deceit – perceives existence as a realm of affliction and abasement. Each poem thus becomes a literary vessel for alienation: through intricate symbolism and metaphor, the marginalized poet maps an anxious inner landscape while confronting external realities. This portrayal surpasses individual catharsis, becoming a creative force imbued with universal resonance. In doing so, literature elevates the particularity of the poet's estrangement into a timeless expression of the broader human condition.

Contemporary critical thought affirms the generative power of alienation in artistic creation. Edward Said, for instance, emphasizes the fertile potential of exile and estrangement as catalysts for cultural and intellectual innovation, asserting that such experiences not only incite creativity but are often essential to its emergence²⁹.

Abbasid poets in exile transmuted existential anguish into innovative verse, forging the model of the existential poet – one who interrogates being through daring form and potent symbolism. This study bridges existential alienation with detailed analyses of Ibn al-Rūmī, Al-Mutanabbī, and Abū al-'Atāhiyya, elucidating alienation, marginality, and poetic representation within a critical framework.

28 Shukri Fayṣal, *Abū Al-'Atāhiyyah: His Poetry and Accounts* (Damascus University Press, 2009), 1/667.

29 Deeb, "On Exile."

4. Echoes of Estrangement' Asabiyet, Identity, and the Poetic Self in Abbasid Times

Ibn Khaldūn's concept of 'Asabiyet, a kinship-driven solidarity, illuminates the poet's alienation in Abbasid society—where the loss of communal bonds thrusts the individual into isolation and existential marginality³⁰. Amidst Abbasid cosmopolitanism, Ibn al-Rūmī—born of Greek and Persian descent—epitomized alienation, lacking tribal belonging and caliphal favor. Bereft of communal protection and beset by personal loss, he channeled his profound psychological exile into a poetry marked by pessimism and acerbic satire, his marginalization both cause and content of his verse³¹.

Al-Mutanabbī's life reveals the plight of genius amid divided loyalties: his failed attempt to forge tribal unity through revolt and prophecy led to imprisonment and restless exile among distant courts. Ultimately, his relentless ambition went unrewarded, leaving him alienated from a society that denied him the recognition he craved³².

4.1. Comparative Synthesis: Divergent Manifestations of Alienation among Three Abbasid Poets

Despite disparate lives, Ibn al-Rūmī, al-Mutanabbī, and Abū al-'Atāhiyya transmute alienation into creative vitality, each refracting estrangement through a singular poetic lens. Ibn al-Rūmī's introspective irony, al-Mutanabbī's defiant grandeur, and Abū al-'Atāhiyya's ascetic wisdom collectively reveal that, in Abbasid verse, marginalization becomes a generative force—interrogating power, redefining selfhood, and imbuing Arabic poetry with existential and cultural profundity. Estrangement, thus, is not merely endured but artistically reimagined as a source of vision from the periphery.

30 Sati' al-Husri, *Studies on Ibn Khaldun's Muqaddimah* (United Kingdom: Hindawi Foundation, 2021), 85.

31 Salim Jilti Bin Ziyān, "The Psychology of Ibn al-Rumi in the Critique of al-Aqqad and al-Mazni and Its Impact on His Poetry: A Comparative Study" 10/1 (May 2, 2020), 28.

32 Yusuf Hussein, "Manifestations and Motivations of Psychological and Social Alienation in Al-Mutanabbī's Poetry," *Journal of the Faculty of Arts, Benha University* 28/1 (April 1, 2012), 21.

4.2. From İbn Khaldūn's perspective

From Ibn Khaldūn's lens, both Ibn al-Rūmī and al-Mutanabbī manifest profound alienation rooted in the absence of cohesive 'asabiyya. Ibn al-Rūmī's poetry mourns this estrangement through elegiac melancholy and biting satire, while al-Mutanabbī converts isolation into self-assertion and defiance. Each poet's creative force springs from marginalization, yet their works chart distinct paths through the fractured solidarities of their era.

4.3. From the perspective of Faslı thinker Mohammed Abed, Al-Jabri

From Mohammed Abed Al-Jabri's perspective, Arab consciousness is shaped by internal structures that perpetuate marginalization and cultural fragmentation. His *Critique of Arab Reason* exposes how entrenched epistemologies have fostered a persistent conservatism, suppressing intellectual renewal and transformative aspirations³³.

In the Abbasid literary sphere, poets like Abū al-'Atāhiyya—who eschewed courtly conventions in favor of ascetic and philosophical verse—were often marginalized, their innovation deemed subversive by cultural and political authorities invested in traditional norms³⁴.

Such deviation inevitably positioned him in opposition to both political authority and official culture—a marginalization that was not merely circumstantial, but systemic.

For instance, in lines such as:

أرى الدنيا لمن هي في يديه"
عذاباً كلما كثرت لديه

("I see the world, a torment in the hands of its holder,
Its miseries multiplying for whomever clings to it.")

33 Al-Jabri, *The Arab Ethical Mind: A Critical and Analytical Study of Value Systems in Arab Culture*, 1/235.

34 Al-Jabri, *The Arab Ethical Mind: A Critical and Analytical Study of Value Systems in Arab Culture*, 1/241.

Abū al-'Atāhiyya, as al-Jābirī reveals, personifies the existential crisis of Arab intellectual tradition—a poet torn between ethical truth and courtly conformity. His marginalized, ascetic verse crystallizes the struggle between critical renewal and the weight of tradition, transforming personal alienation into a subtle defiance that both exposes and challenges the entrenched structures of Arab cultural consciousness³⁵.

4.4.Said, Edward William

Edward Said posits that the marginalized intellectual—often exiled and estranged—achieves a singular critical freedom, becoming a voice of conscience and principled dissent. In this light, al-Mutanabbī and Ibn al-Rūmī exemplify the Abbasid poet as outsider, their creative defiance and innovation arising precisely from social and institutional marginality³⁶. al-Mutanabbī departed radically from traditional representations of the poetic self, elevating his persona in unprecedented ways within Arabic poetry. He presented himself as a peerless warrior and singular thinker who stood above his contemporaries, to the extent that his self-confidence led him, in his youth, to claim prophethood as a challenge to convention. This extraordinary conception of the poetic self reveals al-Mutanabbī's acute awareness of his role as an autonomous intellectual—one who defines himself not through validation by authority, but by imposing his unique vision upon the world around him³⁷.

Ibn al-Rūmī, far from a compliant courtier, emerged as a subversive voice whose verse—like al-Mutanabbī's—transforms alienation into deliberate dissent, rendering personal exile a public indictment of civilization.

4.5.Comparative Reflection:

Both al-Mutanabbī and Ibn al-Rūmī embody Said's marginalized intellectual, yet their alienation differs profoundly: al-Mutanabbī exalts exile as heroic

35 Luqman bin Usman Imam Abdul Latif, "Abu Al-'Atahiyah's Perspective on Religious Moderation in Arabic Poetry," *Jurnal Al Bayan: Jurnal Jurusan Pendidikan Bahasa Arab* 16/1 (June 23, 2024), 53.

36 Said, *Representations of the Intellectual*, 1/79.

37 al-Essa Rashid - Sura M. Khrais, "The Poet Glorifies His Poetry: AL-Mutanabbi and Shakespeare as a Model," *International Journal of Applied Linguistics and English Literature* 4 (September 1, 2015), 208.

singularity, while Ibn al-Rūmī's irony unveils a more wounded, introspective estrangement. Thus, each poet transmutes marginality into art—one with assertive grandeur, the other with mordant irony—illuminating the complex textures of Abbasid intellectual otherness.

5.The Transition from Nomadism to Urbanism

The poetry of the Abbasid era eloquently mirrors the profound shift from nomadic austerity to urban cosmopolitanism, as Bedouin themes yielded to the refined sensibilities of city life—marking a literary evolution that both recorded and reimagined the contours of Arab civilization³⁸.

Abbasid poets, shaped by urbane life, exchanged wild animal imagery for gentler domestic scenes, yet their verse remains haunted by a yearning for a vanished Bedouin world. This subtle estrangement—caught between refined city and ancestral desert—imbues their poetry with quiet longing, as seen in al-Mutanabbī's undying affinity for the wilderness of memory³⁹.

Ibn al-Rūmī's poetry articulates acute alienation amid his diverse urban context, reflecting pervasive social dissonance. In contrast, Abū al-ʿAtāhiyya abandoned worldly pleasures for ascetic reflection on mortality, distancing himself from prevailing hedonism. The shift from nomadism to urbanism thus engendered in Abbasid poets a profound paradox: the simultaneous allure of the present and longing for the past, fostering both adaptation and inner estrangement⁴⁰.

5.1.Comparative Synthesis: Divergent Manifestations of Estrangement among Abbasid Poets

Though shaped by differing lives, Ibn al-Rūmī, al-Mutanabbī, and Abū al-ʿAtāhiyya each transmute estrangement into poetry. For Ibn al-Rūmī, alienation wounds inwardly, yielding elegy and satire; for al-Mutanabbī, it beco-

38 Yasmina Muhammad Mahmoud Omar, "The Characteristics of Poetry in the Abbasid Era," *Wadi Al-Nil Journal for Studies and Research* – Issue 8 1/1 (2015), 215.

39 Suzanne Pinckney Stetkevych, "Abbasid Panegyric: Badi' Poetry and the Invention of the Arab Golden Age," *British Journal of Middle Eastern Studies* 44/1 (January 2, 2017), 46.

40 Baqir Jalwi Alwan, "The Impact Of The Environment On The Poets Of The First Abbasid Era (Images And Meaning)," *Researcher Journal For Islamic Sciences* 2 (2021), 16.

mes heroic solitude and the assertion of selfhood; for Abū al-'Atâhiyya, it is a chosen detachment, a vantage for moral critique. Together, their verses reveal alienation in Abbasid poetry as a generative force—one that transforms marginality into literary innovation and renders the periphery a crucible of vision.

6. Political Centralization and the Abbasid Authority

During the Abbasid era, political centralization in Baghdad transformed poetry into a tool of imperial prestige. Poets, especially those of diverse origins, rose through state patronage, gaining status through talent rather than lineage. Yet, this patronage bound poets to caliphal authority, making their verse both a vehicle of power and a reflection of the complex interplay between creativity and political control⁴¹.

The centralization of power under the Abbasids engendered a paradox: poetic creativity was stifled by loyalty and censorship, as the regime politicized knowledge and repressed dissent, subjecting poets to intellectual coercion and persecution for transgressing sanctioned norms⁴².

History reveals poets' tragic destinies at the hands of power: Beşşâr b. Bürd was flogged to death for heresy and satire, while Abū al-'Atâhiyya suffered imprisonment for transgressing courtly bounds⁴³.

The Abbasid poet's privileged proximity to power came at the cost of artistic autonomy, as central authority both celebrated and constrained him. Forced to choose between compliant praise and the peril of authentic expression, the poet's creativity was circumscribed, engendering a profound tension between seductive patronage and existential estrangement⁴⁴.

6.1. Comparative Perspective: Poetic Agency and Alienation under Centralized Authority

41 Serdar Cihan Güleç, "Margaret Larkin. Al-Mutanabbî: Voice of the Abbasid Poetic Ideal," Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (April 7, 2023), 211.

42 Şefaettin Severcan, *Din-Siyaset İlişkisi-3 Abbasiler Dönemi* (Fecr Yayın Grubu, 2024).

43 Abd al-Hādî Aḥmad Abū al-Qāsim, "The Poetry of Abū Al-'Atâhiyya in the Balance of Classical Criticism," *Al-Andalus Journal for Human and Social Sciences* 1/58 (2022), 86.

44 'Alī Ibn-al-Ḥusain Abu-'l-Farağ al-Işfahānī - Iḥsān 'Abbās, *Kitāb al-Ağānī* (Bairūt: Dār Şādir, 2008), 1/122.

Under Abbasid centralization, Ibn al-Rūmī, al-Mutanabbī, and Abū al-‘Atāhiyya each forged distinctive poetic agencies amid the burdens of patronage. Ibn al-Rūmī’s verse oscillates between satirical critique and elegiac alienation, revealing the wounds of proximity to power. Al-Mutanabbī, blending audacity and irony, transforms panegyric into self-assertion, rendering poetry an arena of existential defiance. In contrast, Abū al-‘Atāhiyya’s asceticism constitutes both ethical resistance and self-chosen estrangement. Thus, poetic alienation, shaped by centralized authority, becomes a creative act—a wellspring of innovation and existential profundity.

7.The Poet’s Place Between Palace and People

The Abbasid poet stood poised between palace and populace, his art conferring legitimacy upon rulers while voicing the yearnings of the streets. Within courtly circles, poetry was power’s adornment; beyond, it animated the lives of all. Literary brilliance enabled social ascent, as exemplified by Abū al-‘Atāhiyya, whose journey from humble merchant to court laureate revealed how poetry could transcend boundaries and unite the exalted with the ordinary⁴⁵. Al-Mutanabbī’s journey from obscurity to the courts of power embodies a poetic existence suspended between the common and the elite—celebrated yet never fully embraced by either. This liminality, marked by gentle alienation, allowed him to render the people’s struggles in verses fit for princes, enriching Arabic poetry with both regal gravitas and popular authenticity. Such a role fostered an abiding quest for belonging, as Abbasid poets, ever between ruler and populace, distilled from their internal exile a profound and enduring humanism⁴⁶.

7.1.Comparative Perspective: Navigating Between Power and People

Ibn al-Rūmī cloaked incisive social critique in irony, positioning himself as an eternal outsider to both court and city. Abū al-‘Atāhiyya converted marginality into moral authority, adopting ascetic verse to critique privilege

45 Izz al-Din Ibn al-Athir al-Jazari, *Al-Lubab Fi Tahdhib al-Ansab* (Baghdad: Al-Muthanna Library, 2004), 1/451.

46 Safaa Al-Shudifat - Ahmad Al-Harabsheh, “The Sign of Silence in the Prison Poetry in the Abbasid Era until the End of the Fourth Century AH. ‘A Semiotic Stylistic Study in Selected Cases,’” *Arts and Social Sciences Series* 3/1 (June 12, 2024), 88.

from within and without. Al-Mutanabbî, by contrast, dramatized the poet's shifting proximity to power—at once exalting, confronting, and embodying the people's voice.

"أنا الذي نَظَرَ الأعمى إلى أدبي"

"I am he whose poetry the blind have seen" — a declaration of the poet's reach beyond palace walls.

وفي مثل ذلك يقول ديك الجن الحمصي ممتدحا نفسه ومفتخرا بها حيث يقول:

لِقَيْصَرَ وَلِكِسْرَى مَخْتَدِي وَأَبِي	إِنِّي أَمْرٌ بَارِلٌ فِي ذُرُوتِي شَرَفٍ
لَا يَصْنُقُ فِي الْأَرْضِ مُضْطَرَبِي	فَإِنْ وَنَحْطَ بِهَا وَإِنْ يَصْنُقُ
وَصَارُمٌ مِنْ سَيُوفِ الْهِنْدِ ذُو شُطْبِ	حَزَفٌ أَمُونٌ وَرَأْيٌ غَيْرُ مُشْتَرَكٍ
وَيَنْطَوِي جَيْشُهَا عَنْ جَيْشِهِ الْأَجَبِ	وَحَوْضٌ لَيْلٍ تَهَابَ الْجَنُّ لُجَّتَهُ
إِلَّا رَضِيْعًا لِبَنَانٍ فِي جَمَى أَشْبِ ⁴⁷	مَا الشَّقَفَرَى وَسَلْيُكَ فِي مُعْبِيَةٍ

Thus, the negotiation between palace and populace becomes a crucible for poetic identity: each poet's navigation of this social threshold both defined and enriched the possibilities of Abbasid verse, blending the prestige of proximity to power with the authenticity of the public's voice.

Among the verses composed in praise of princes and caliphs—wherein the poet subtly veils his own discontent and irony toward the reality endured by poets—are these lines written in honor of Prince Abū al-Ḥasan.

أَبُو الْحَسَنِ الْمُصْنَعُ	قَدِمَ الْأَمِيرُ أَخُو الْأَمِيرِ
لُوجْهِهِ وَالْمَرْحَبُ	فَالْأَهْلُ وَالسَّهْلُ الْمَرِيْعُ
مَعْرُوفُهُ لَا يُحْجَبُ	مَلِكٌ أَغْرٌ مُحَجَّبٌ
يَحْمِيهِ مَالٌ مُنْهَبٌ ⁴⁸	يَغْدُو بِعَرَضٍ وَافِرٍ

47 Muḥyī al-Dīn Darwīsh, *Dīwān Dīk Al-Jinn al-Ḥimṣī* (Damascus: Arab Writers Union (Ittiḥād al-Kuttāb al-'Arab), 2004), 78.

48 Nassar, *The Dīwān of Ibn al-Rūmī*, 1/250.

The prince arrives — his brother's noble kin,
 Abū al-Ḥusayn, exalted in his name.
 For him, the fields and friendly faces smile,
 And every meadow greets him, glad he came.
 A radiant king, his virtues veiled in light —
 Yet none can shroud the fame his deeds bestow.
 He walks amidst abundance day and night,
 His fortune guarded, riches in full flow.

8.Dismantling the Relationship Between the Ruler and the Intellectual/Poet

Despite the deep affinities that often flourished between poets and Abbasid rulers — bonds nurtured by patronage and poetic celebration — their relationship was fraught with volatility and impermanence. This fragile alliance was perennially vulnerable to the turbulence of conscience and power: poets sometimes withdrew in protest, unwilling to sacrifice integrity upon the altar of royal favor, while others were exiled by shifting political winds or personal adversity.

Contemporary scholarship underscores the ephemeral nature of such ties, revealing a world in which poets might embrace rebellion, choose principled isolation, or dwell in ambiguity, eschewing both praise and censure. Notably, figures such as Diʿbil ibn ʿAlī al-Khuzāʿī embodied a defiant independence, refusing to trade poetic vision for proximity to power, and elevating their art above all material enticement⁴⁹.

Other poets began their careers in the embrace of political power but ultimately turned against it when their aspirations collided with the arrogance of the ruler. al-Mutanabbī, for example, wandered among various Palaces in

⁴⁹ Ahmed Suwaylem, *Poets and Power* (Cairo: Dar Al-Shorouk Publishing House, 2003), 1/104.

pursuit of glory commensurate with his genius. Yet, when his hopes were dashed, he lampooned Seyfüddevle El-Hamdânî and Kâfûr, Ebü'l-Misk el-İhşîdî in scathing verses, turning panegyric into biting invective. As stated by the researcher Muhammed Emin Bayır in his seminal work.⁵⁰ Mütenebbî Kâfûr'un yanına 346/957 yılında gelmiş ve ona methiye yazmaya başlamıştır. Onu gördüğünde okuduğu methiyesi Mısırda nazmettiği ilk şiir olup Dîvân'ında öne çıkan şiirlerindendir:

كَفَى بِكَ دَاءٌ أَنْ تَرَى الْمَوْتَ شَافِيَا وَحَسْبُ الْمَنِيَا أَنْ يَكُنَّ أَمَانِيَا

Ölümü şifa olarak görmen sana hastalık olarak yeter.

Ecelin korkusu bile kendisine yeter.

Bu kasidesinde Kâfûr'dan kendisine toprak ve yöneticilik vermesi hususunda beklenti içerisinde olduğuna dair bazı telmihler de vardır:

وَعَبْرُ كَثِيرٍ أَنْ يَزُورَكَ رَاجِلٌ فَبَرِّجْ مَلَكًا لِلْعَرِاقَيْنِ وَالْيَا

Birinin seni ayaküstü ziyaret edip Irak'a kral olarak dönmesi şaşılacak bir şey değildir⁵⁰.

Moreover, as the researcher Professor Dr. Adnan Arslan further elucidates about al-Mutanabbî while praising Emir Badr ibn 'Ammar, driven by a hope for patronage and generous gifts, he declares

وفي إعتماد الامير بدر بن عم 51 مار عن الشغل بالورى شغل

The tragic death of Ibn al-Rûmî – allegedly poisoned by a governor intolerant of his satirical edge – epitomizes the rupture between poet and power. Revolutionary poets discerned a profound reality: authority, by its essence, recoils from criticism, while the authentic poet, guardian of transcendent ideals, inevitably finds himself at odds with the imperatives of rule. The poet's allegiance is to conscience and society; the ruler's demand is subservience to the throne. This irreconcilable tension fostered a deep crisis of trust, dissolving the traditional alliance between sovereign and intellectual. Thus emerged

50 Muhammed Emin bayır, Mütenebbî ve Şiirlerinde Gazel Unsurları (İstanbul: Ark Kitapları Özgü Yayınları, 2023), 84.

51 Adnan Arslan, "Literary Analysis of Al-Mutanabbî's Ode: Ab'Ad Na'y al-Maliha al-Bakhal," Ordu İlahiyat 4 (March 28, 2025), 13.

the dichotomy between the sycophantic court poet and the independent seeker of truth, who often labored in isolation from political authority.

This schism solidified during the waning Abbasid era, as the caliphal state—consumed by internal strife—abandoned its literary patronage. Poets, mourning the decline of both poetry and polity, bore witness to the end of an age in which poet and ruler were bound by mutual regard. Bereft of patronage, the poet was left to confront the solitude of his vocation⁵².

By the twilight of the Abbasid epoch, poets such as Abū al-‘Alā’ al-Ma‘arrī, who embraced isolation and eschewed patronage, and al-Mutanabbī, who wandered in pursuit of elusive ideals, embody a profound existential estrangement. In this period, the intellectual is irrevocably severed from temporal authority, withdrawing either into the sanctity of contemplation or embarking upon solitary wanderings in search of redemption. This schism marks the dissolution of the once-dynamic dialectic between poet and sovereign. Liberated from the constraints of the court, the poet stands solitary before the abyss of existence, transmuting alienation and disillusionment into an enduring wellspring of wisdom and emotion. Thus, the collapse of the ruler-intellectual bond emerges as an inevitable prelude to the poet’s reclamation of selfhood and ethical purpose, enriching the Arabic poetic tradition with a profound humanism born of solitude and independence⁵³.

8.1.Comparative Synthesis: Divergent Paths of Autonomy and Estrangement among Abbasid Poets

The fractured bond between poet and authority in the Abbasid era engendered distinct yet convergent forms of poetic autonomy. Al-Mutanabbī transmuted personal and political disillusionment into a bold self-affirmation, casting himself as the indomitable, heroic intellectual who would not yield to any sovereign. Ibn al-Rūmī, conversely, wielded irony as both shield and blade, his verse oscillating between biting satire and mournful introspection—an

52 Mustafa al-Shak’a, *Poetry and Poets in the Abbasid Era* (Beirut: Dar al-‘Ilm li’l-Malayin, 2011), 1/233.

53 Jum’ah bint Safar bin Sa’id al-Zahrani, *Man in the Perspective of Ibn Al-Rumi and al-Mutanabbi: Between Praise and Criticism*. (Saudi Arabia: Umm al-Qura University, PhD Dissertation, 2003), 44.

unflinching testament to the psychic costs of precarious patronage. In contrast, Abū al-'Atāhiyya elected withdrawal, cultivating an ascetic detachment that reframed alienation as an act of philosophical and ethical resistance.

Yet, despite their divergent strategies, all three poets converged upon the affirmation of the poetic self—an autonomous locus of meaning disentangled from political exigency. In this way, their estrangement became not mere symptom but a creative force, redefining intellectual autonomy and enriching the humanistic tapestry of Arabic literary tradition.

9. Representations of Existential Alienation in Abbasid Poetry

The poetic oeuvre of Ibn al-Rūmī, al-Mutanabbī, and Abū al-'Atāhiyya forms a compelling tableau of existential estrangement in the Abbasid age. Each poet, while voicing alienation through his unique psychological and ethical sensibility, reveals in his verse the deep anxieties that haunted his epoch. Among them, Ibn al-Rūmī stands as the quintessential figure of psychological alienation; his poetry is suffused with a vivid sense of inner turmoil, social detachment, and irreparable grief. His elegy for his son, where he confesses to a solitude unmitigated even in the presence of others, becomes a haunting emblem of this condition. Through such lines, Ibn al-Rūmī articulates an existential fracture—a retreat of the self into a realm of private anguish, perpetually estranged from communal existence. In this way, his verse becomes not only a chronicle of personal sorrow but also a literary manifestation of the profound alienation that marked his age⁵⁴.

مَالَ مِنْ شُرْطَةٍ وَمِنْ كُتَّابٍ

بِالْمَنَى فِي النُّفُوسِ وَالْأَحْبَابِ

تَحْتَهَا جَاهِلِيَّةُ الْأَعْرَابِ

ظَاهِرِ السُّخْفِ مِثْلَهُمْ لَعَابِ

أُثْرَانِي دُونَ الْأَلَى بَلَّغُوا الْآ

وَتَجَارٍ مِثْلَ الْبِهَائِمِ فَازُوا

فِيهِمْ لَكِنَّةُ النَّبِيطِ وَلَكِنْ

أَصْبَحُوا يَلْعَبُونَ فِي ظِلِّ دَهْرٍ

54 Mohammed Mahmoud Al Mashaykh - Mohammed Issa Al Hourani, "The Dualism of Death and Life in the Elegy of Ibn Alromi to His Mother – Stylistics Study," Journal of Humanities & Social Sciences 3/5 (May 30, 2019), 5.

غَيْرَ مُغْنِينَ بِالسُّيُوفِ وَلَا الْأُفُ	لَا مِ فِي مَوْطِنٍ غَنَاءَ دُبَابِ
لَيْسَ فِيهِمْ مُدَافِعٌ عَنْ حَرِيمِ	لَا وَلَا قَائِمٌ بِصَدْرِ كِتَابِ
كَاذِبِي الْمَادِحِينَ يَعْلَمُهُ اللَّهُ	عُدُولُ الْهُجَاةِ وَالْغِيَابِ
شَعَلْتُ مَوْضِعَ الْكُنَى لَا بَلَّ الْأُسْدِ	مَاءٍ مِنْهُمْ قِبَائِحُ الْأَلْقَابِ
خَيْرٌ مَا فِيهِمْ وَلَا خَيْرَ فِيهِمْ	أَنْهُمْ غَيْرُ آثَمِي الْمُعْتَابِ
وَيُظْلُونَ فِي الْمَنَاعِمِ وَاللَذِّ	ذَاتِ بَيْنِ الْكَوَاعِبِ الْأَتْرَابِ
لَهُمُ الْمُسْمِعَاتُ مَا يُطْرَبُ السَّا	مَعَ وَالطَّائِفَاتُ بِالْأَكْوَابِ ⁵⁵

The poet laments a society where honor and distinction are claimed by the unworthy – officials and merchants whose achievements are hollow, their virtues illusory. The truly noble are overshadowed by those whose only inheritance is ignorance and play. Lacking both courage and scholarship, these figures contribute nothing to the defense of virtue or the advancement of knowledge. Their reputations are built on empty titles and deceitful praise, while genuine merit is absent. Even amidst opulence and pleasures, their enjoyments are unearned, and their highest morality is merely the avoidance of open vice – a barren virtue. Thus, the poet mourns the triumph of mediocrity and the eclipse of true excellence.

In al-Mutanabbī's poetry, alienation emerges not merely as a personal sentiment but as a profound existential crisis – an estrangement wrought by unfulfilled ambition and the persistent denial of recognition within a capricious political landscape. His poetic self, forged in the crucible of genius and pride, aspires ceaselessly to distinction, yet remains exiled from the very spheres he seeks to inhabit. Wandering from court to court, al-Mutanabbī encounters not the embrace of appreciative patrons, but a relentless indifference that deepens his sense of marginalization. The resultant disillusionment, vividly inscribed in his verses, transforms personal longing into a broader indictment of a political order inhospitable to greatness. Thus, his alienation is

55 Nassar, *The Dīwān of Ibn al-Rūmī*, 1/263.

both an intimate elegy and an implicit, enduring challenge to the structures that stifle exceptional talent.

وَلَا نَدِيمٌ وَلَا كَاسٌ وَلَا سَكَنٌ مَا لَيْسَ يَبْلُغُهُ مِنْ نَفْسِهِ الزَّمَنُ مَا دَامَ يَصْحَبُ فِيهِ رَوْحَكَ الْبَدَنُ فَوَلَا يَرُدُّ عَلَيْكَ الْفَائِتَ الْحَزَنُ تَجْرِي الرِّيحُ بِمَا لَا تَنْتَهِي السُّفُنُ وَلَا يَدِرُّ عَلَى مَرَعَاكُمُ اللَّبَنُ 56 وَحَظُّ كُلِّ مُجِبٍّ مِنْكُمْ ضَعْفٌ	بِمِ النَّعْلِ لَا أَهْلٌ وَلَا وَطَنُ أَرِيدُ مِنْ زَمَنِي ذَا أَنْ يُبْلَغَنِي لَا تَلْقَ دَهْرَكَ إِلَّا غَيْرَ مُكْتَرِثٍ مَا يَدُومُ سُورٌ مَا سُرَّرْتُ بِهِ مَا كُلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يَدْرُكُهُ رَأَيْتُكُمْ لَا يَصُونُ الْعِرْضَ جَارُكُمْ جَزَاءُ كُلِّ قَرِيبٍ مِنْكُمْ مَلَلٌ

In solitude and exile, the heart searches for solace, but finds neither kin nor comfort—no friendly voice, no refuge in joy or oblivion. The soul's deepest desires reach for what even time itself cannot deliver, yearning beyond the limitations of fate.

Let us greet each fleeting day with gentle detachment, for neither delight nor sorrow endures; mourning cannot reclaim what has vanished. Destiny seldom grants all that the heart desires—fortune's winds may scatter even the most hopeful ships.

Among such company, loyalty and honor are strangers; blessings are withheld, and familiarity breeds only weariness. Thus, every closeness yields disappointment, and all affection sours to bitterness.

Al-Mutanabbî here invokes the image of ships caught in adverse winds to symbolize the tumultuous forces of fate and the erratic whims of those in power—forces that clash with the poet's lofty aspirations. His marginalized identity, shaped by a dream to stand as an equal to authority or to share in its glory, finds itself alienated within a society that fails to acknowledge its worth. The turbulent winds, unwelcome to the ship's course, metaphorically represent the external barriers that thwarted his ambitions and deepened his sense of estrangement from the political sphere surrounding him. Thus, al-Mutanabbî's poetry becomes a literary embodiment of the self's struggle against its historical reality, articulating through powerful rhetorical imagery a

56 Abu al-'Ala' al-Ma'arri, *Ebü't-Tayyib al-Mutanabbî. Al-Lami' al-'Aziz Sharh-Diwan al-Mutanabbî*, 1/244.

veiled rebellion against marginalization and a proud inward withdrawal in the face of disillusionment and alienation from his era⁵⁷.

In Abū al-‘Atāhiyya’s poetry, one discerns a profound moral alienation amidst the hedonism of the Abbasid elite. Assuming the mantle of an ascetic, he renounces the fleeting allure of worldly pleasures, voicing a poignant protest against spiritual estrangement and the eclipse of life’s true purpose in an age enamored with material excess. Through the solemn cadence of a preacher, his verses expose the emptiness of earthly pursuits, offering a countervailing ethical vision—a remedy to the prevailing disquiet. In addressing his peers, Abū al-‘Atāhiyya evokes the certainty of mortality, inviting reflection on the enduring questions of existence.

مَيِّزْتُ بَيْنَ الْعَبْدِ وَالْمَوْلَى لَمْ يَخْلُ صَاحِبُهَا مِنَ الْبُلَى رُ الْبُئْ وَالْأَحْزَانِ وَالشُّكْوَى إِذْ صَارَ تَحْتَ ثَرَابِهَا مُلْقَى⁵⁸	وَلَقَدْ مَرَرْتُ عَلَى الْقُبُورِ فَمَا مَا زِلْتُ الدُّنْيَا مُنْعَصَةً دَارُ الْفَجَائِعِ وَالْهُمُومِ وَدَا بَيْنَا الْفَتَى فِيهَا بِمَنْزِلَةٍ

The poem reflects on the profound equality wrought by death, where distinctions of status and power dissolve within the silent domain of the grave. Life is portrayed as inherently fraught with sorrow and transience; affliction spares none, rendering the world a place of perpetual loss and unrest. The poet laments the ephemeral nature of human glory and youth, reminding us that both the exalted and the lowly ultimately succumb to the same fate, their traces lost beneath the earth. Thus, the poem offers a meditative elegy on mortality, humility, and the universality of human suffering.

Abū al-‘Atāhiyya’s verses eloquently proclaim the ultimate equality wrought by death, erasing all distinctions between master and servant. Thro-

57 Abu al-‘Ala’al-Ma’arri, *Ebū’t-Tayyib al-Mutenabbî. Al-Lami’ al-‘Aziz Sharh-Diwan al-Mutanabbî*, 1/246.

58 Ebū Ishak al-‘Atahiyah, *Commentary on the Diwan of Abu Al-‘Atahiyah* (Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah, 2004), 1/116.

ugh evocative imagery, he portrays the world as a theatre of tribulation, exposing the futility of material pursuits and society's estrangement from abiding moral truths. His retreat from the ostentations of his age was not mere personal asceticism, but a profound literary dissent—a call to rekindle the lost virtues of piety and contentment. In this way, his poetry becomes a universal lament for humanity's ethical alienation and a poignant appeal to recover spiritual authenticity as the path toward true reconciliation with oneself and the world⁵⁹.

9.1.Comparative Synthesis

This comparative analysis reveals not a mere inventory of personal crises, but an intricate tapestry of Abbasid sensibility, wherein alienation emerges as both an existential ordeal and a wellspring of literary ingenuity. Ibn al-Rūmī's plaintive verses capture the soul's solitude in the face of societal indifference, while al-Mutanabbī transmutes estrangement into heroic self-assertion and nuanced dissent. Abū al-'Atāhiyya, meanwhile, recasts moral alienation as a summons to spiritual renewal. Together, these poets embody the psychological, political, and ethical dimensions of alienation, converging on a profound insight: the poet's marginality is paradoxically central, granting him the vantage to critique, to create, and to endow Abbasid poetry with its timeless depth and universal appeal.

Conclusion

This study has revealed that existential alienation in Abbasid poetry is not merely a poetic motif or a subjective expression of emotional estrangement but rather a historically grounded and culturally embedded phenomenon. Through a critical examination of the poetic works of Abū al-'Atāhiyya, Ibn al-Rūmī, and al-Mutanabbī, the research demonstrates that alienation functioned as both a lived experience and a conscious literary strategy. Each poet developed a unique voice that articulated the psychological, political, and ethical dimensions of alienation, in response to the profound socio-cultural transformations of the Abbasid era. Far from being isolated cases, their expressions of estrangement mirror the fragmentation of identity and

59 al-'Atahiyah, *Commentary on the Diwan of Abu Al-'Atahiyah*, 1/121.

belonging in an empire undergoing centralization, urbanization, and cultural hybridization.

The poetic voice of Abū al-‘Atāhiyya emerges as a radical critique of the hedonistic ethos of Abbasid elite. His asceticism was not a withdrawal into personal piety alone, but a protest against the moral decay of palatial culture.

By rejecting themes of eroticism and panegyric, he positioned himself as a marginalized moralist whose voice spoke on behalf of a spiritual authenticity lost amidst the indulgence of the time. His verses elevate ascetic wisdom to the level of universal truth, embodying ethical alienation in a world that had abandoned metaphysical concerns in favor of material pleasures. In this context, Abū al-‘Atāhiyya's alienation acquires an ontological character, reflecting the poet's refusal to reconcile with a world he viewed as fundamentally corrupt and spiritually void.

Ibn al-Rūmī, by contrast, represents the archetype of psychological alienation, shaped by personal tragedy, social marginalization, and ethnic hybridity. Born to a non-Arab lineage and denied the patronage and recognition granted to others, he confronted his environment with a biting satire and melancholic elegies. His poetry reveals a deep inner rupture—one that speaks not only to personal suffering but also to a broader experience of social exclusion. His critical stance, rooted in an acute awareness of injustice and hypocrisy, transforms his alienated identity into a site of creative resistance. He becomes, in effect, an intellectual on the margins, whose outsider position allows him to observe society with sharp discernment and to expose its concealed contradictions.

Al-Mutanabbī exemplifies a more complex and ambivalent form of alienation—one characterized by a soaring ego in perpetual conflict with political realities. His poetry constructs a proud, almost prophetic self-image that challenges authority while simultaneously seeking validation from it. His existential alienation stems from the mismatch between his immense poetic genius and the failure of the political elite to recognize his worth. This duality—oscillating between self-exaltation and societal rejection—creates a dynamic poetic tension.

In his work, wherein poetic ambition collides with political marginalization. His verses, saturated with metaphors of displacement, wandering, and misrecognition, stand as a testament to the alienated self-striving to impose meaning upon an unresponsive world.

Viewed through the lens of sociological and intellectual frameworks, the study demonstrates that these three poets embody distinct, yet interconnected, modes of alienation—spiritual Abū al-'Atāhiyya, psychological Ibn al-Rūmī, and political-identity al-Mutanabbī. Each poet engages critically with his historical moment, transforming his estrangement into a poetic discourse that challenges dominant ideologies and cultural norms. The theoretical contributions of Ibn Khaldūn, Muhammed Âbid, al-Jābirī, and Said, Edward William enrich this understanding by offering interpretive tools that link personal alienation to structural and epistemological forces. Ibn Khaldūn's concept of 'asabiyyah explains how the erosion of social solidarity and tribal affiliation intensified the poets' marginalization, while Muhammed Âbid, al-Jābirī's critique of Arab reason uncovers the mechanisms of cultural exclusion and stagnation. Said, Edward William's portrayal of the marginalized intellectual situates these poets within a broader tradition of dissenting voices who, from the periphery, hold a mirror to the heart of power.

The study concludes that alienation in Abbasid poetry is not an incidental theme, but rather a central mode of self-expression and cultural critique. The poets' experiences of marginalization, whether due to social class, ethnic background, political disillusionment, or spiritual rebellion, were sublimated into literary representations that carried enduring aesthetic and philosophical weight. Their poetry does not merely reflect a sense of personal dislocation; it constructs a counter-narrative to the dominant discourse of authority, opulence, and conformity. Thus, Abbasid poetry—often celebrated for its rhetorical elegance and Saray sophistication—must also be read as a site of resistance, where the voices of the alienated transform pain into insight, and estrangement into beauty.

In light of these findings, the study calls for a reevaluation of Abbasid poetic heritage, emphasizing the role of alienation as a productive force rather than a symptom of decline. The alienated poet, far from being a passive ob-

server or melancholic figure, emerges as a creative agent who redefines the relationship between poetry and society. His estrangement becomes a critical vantage point from which to interrogate the values, structures, and contradictions of his era. Future research might further explore how these patterns of alienation resonate with later periods of Arabic literary history, or how they intersect with other marginalized voices across linguistic and cultural boundaries. Ultimately, this study affirms that existential alienation—when poetically articulated—offers not only a lens into the soul of the poet but also into the conscience of an age.

References

- Abdul Latif, Luqman bin Usman Imam. "Abu Al-'Atahiyyah's Perspective on Religious Moderation in Arabic Poetry." *Jurnal Al Bayan: Jurnal Jurusan Pendidikan Bahasa Arab* 16/1 (June 23, 2024), 185. <https://doi.org/10.24042/albayan.v16i1.22026>
- Abu al-'Ala' al-Ma'arri, Ahmad ibn 'Abd Allah. *Ebü't-Tayyib al-Mutenabbî. Al-Lami' al-'Aziz Sharh-Diwan al-Mutanabbî*. 1 Volume. Riyadh: King Faisal Center for Research and Islamic Studies, 1st edition., 2008.
- Abū al-Qāsim, Abd al-Hādī Aḥmad. "The Poetry of Abū Al-'Atāhiyya in the Balance of Classical Criticism." *Al-Andalus Journal for Human and Social Sciences* 1/58 (2022), 81-110. <https://doi.org/10.35781/1637-000-058-003>
- Abu-'l-Farağ al-Işfahānī, 'Alī Ibn-al-Ḥusain - 'Abbās, Iḥsān. *Kitāb al-Ağānī*. Bairūt: Dār Şādir, 1st Ed., 2008.
- Al-Enazi, Anoud. *Academic Journal of Research and Scientific Publishing*. "Manifestations of Alienation in Contemporary Arabic Poetry: A Critical Analytical Study" 6/66 (October 5, 2024), 211-223. <https://doi.org/10.52132/Ajrsp/v6.66.8>
- Al-Falahi, Ahmed Ali. *Alienation in Arabic Poetry in the Seventh Century A.H.* Amman: Ghidaa Publishing and Distribution House, 1st Ed., 2013.
- Ali Shahouri, Fatima. "Alienation and Symbolism Between Heritage and Personal Experience in the Poetry of Izzeddin al-Manasra." *Haramoon Platform* (blog), August 20, 2023. <https://haramoon.com/370434/>

- Al-Jabri, Mohammed Abed. *The Arab Ethical Mind: A Critical and Analytical Study of Value Systems in Arab Culture*. 1 Volume. Beirut: Center for Arab Unity Studies, 1st Ed., 2001.
- Al-Shudifat, Safaa - Al-Harabsheh, Ahmad. "The Sign of Silence in the Prison Poetry in the Abbasid Era until the End of the Fourth Century AH. 'A Semiotic Stylistic Study in Selected Cases.'" *Arts and Social Sciences Series* 3/1 (June 12, 2024), 79–108. <https://doi.org/10.59759/art.v3i1.552>
- Alwan, Baqir Jalwi. "The Impact Of The Environment On The Poets Of The First Abbasid Era (Images And Meaning)." *Researcher Journal For Islamic Sciences* 2 (2021). <https://doi.org/10.37940/RJIS.2021.2.1.4>
- Arslan, Adnan. "Literary Analysis of Al-Mutanabbî's Ode: Ab'Ad Na'y al-Maliḥa al-Bakhal." *Ordu İlahiyat* 4 (March 28, 2025), 51–70. <https://doi.org/10.70674/oi.1596150>
- 'Atahiyah, Ebū İshak al-. *Commentary on the Diwan of Abu Al-'Atahiyah*. 1 Volume. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 4th ed., 2004.
- BAYIR, Muhammed Emin. *Mütenebbî ve Şiirlerinde Gazel Unsurları*. İstanbul: Ark Kitapları - Özgü Yayınları, 1st Ed., 2023.
- Bin Ziyān, Salim Jilti. "The Psychology of Ibn al-Rumi in the Critique of al-Aqqad and al-Mazni and Its Impact on His Poetry: A Comparative Study" 10/1 (May 2, 2020), 182–193.
- Darwish, Muḥyī al-Dīn. *Dīwān Dīk Al-Jinn al-Ḥimṣī*. Damascus: Arab Writers Union (Ittiḥād al-Kuttāb al-'Arab), 1st Ed., 2004.
- Deeb, Thaer. "'On Exile: Its Names, Pleasures, and Sorrows.'" *Awan Media Platform*. Accessed April 13, 2025. <https://www.awanmedia.net/article/8266>
- Fanon, Frantz. *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press, 1st Ed., 2002.
- Fayṣal, Shukri. *Abū Al-'Atāhiyyah: His Poetry and Accounts*. 1 Volume. Damascus University Press, 1st Ed., 2009.
- Fromm, Erich. *Escape from Freedom*. New York: Avon Books, 1969.

- Fromm, Erich. *The Sane Society*. Abingdon, Oxon: Taylor and Francis, 2nd ed., 2012.
- Güleç, Serdar Cihan. "Margaret Larkin. Al-Mutanabbî: Voice of the Abbasid Poetic Ideal." *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.1259866>
- Hāshimī, Ahmed al-. *The Jewels of Eloquence: On Meaning, Expression, and Rhetorical Embellishment*. 1 Volume. UK: Hindawi Foundation, First Edition., 2019.
- Husri, Sati' al-. *Studies on Ibn Khaldun's Muqaddimah*. 1 Volume. United Kingdom: Hindawi Foundation, 1st Ed., 2021.
- Hussein, Yusuf. "Manifestations and Motivations of Psychological and Social Alienation in Al-Mutanabbî's Poetry." *Journal of the Faculty of Arts, Benha University* 28/1 (April 1, 2012), 1-34. <https://doi.org/10.21608/jfab.2012.53395>
- Ibn al-Athir al-Jazari, Izz al-Din. *Al-Lubab Fi Tahdhib al-Ansab*. 1 Volume. Baghdad: Al-Muthanna Library, 1st Ed., 2004.
- Ibn Khaldun, Abd al-Rahman. *The Muqaddimah*. 3 Volume. Damascus: Dar Ya'rub, 1st Ed., 2004.
- Ivaz, Rajab Ibrahim Ahmed. "Psychological Alienation: An Inquiry into the Poetry of Ibn al-Rūmī." *Faculty of Arabic Language, Sultan Abdul Halim Mu'azzam Shah International Islamic University* 30/118 (July 1, 2019), 109-132. <https://doi.org/10.21608/sjam.2018.146380>
- Mohammed Mahmoud Al Mashaykh - Mohammed Issa Al Hourani. "The Dualism of Death and Life in the Elegy of Ibn Alromi to His Mother - Stylistics Study." *Journal of Humanities & Social Sciences* 3/5 (May 30, 2019), 9. <https://doi.org/10.26389/AJSRP.M120119>
- Nassar, Hussein. *The Dīwān of Ibn al-Rūmī*. 11 Volume. Cairo, Egypt: General Egyptian Book Organization Press, Third Revised Edition., 2003. http://archive.org/details/Diwan_Ibn_Rumi

- Omar, Yasmina Muhammad Mahmoud. "The Characteristics of Poetry in the Abbasid Era." *Wadi Al-Nil Journal for Studies and Research – Issue 8 1/1* (2015), 39.
- Rashid, al-Essa - Khrais, Sura M. "The Poet Glorifies His Poetry: AL-Mutanabbi and Shakespeare as a Model." *International Journal of Applied Linguistics and English Literature* 4 (September 1, 2015), 206–213. <https://doi.org/10.7575/aiac.ijalel.v.4n.5p.206>
- Said, Edward W. *Reflections on Exile and Other Essays*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, Fourth printing., 2003.
- Said, Edward William. *Representations of the Intellectual: The 1993 Reith Lectures*. 1 Volume. New York: Pantheon Books, 1st Ed., 1994.
- Seeman, Melvin. "On The Meaning of Alienation." *American Sociological Review* 24/6 (December 1959), 783. <https://doi.org/10.2307/2088565>
- Severcan, Şefaettin. *Din-Siyaset İlişkisi-3 Abbasiler Dönemi*. Fecr Yayın Grubu, 1st Ed., 2024. <https://doi.org/10.70458/fcr.9786257879408>
- Shak'a, Mustafa al-. *Poetry and Poets in the Abbasid Era*. 1 Volume. Beirut: Dar al-'Ilm li'l-Malayin, 6th Ed., 2011. http://archive.org/details/1507pdf_201912
- Stetkevych, Suzanne Pinckney. "Abbasid Panegyric: Badî' Poetry and the Invention of the Arab Golden Age." *British Journal of Middle Eastern Studies* 44/1 (January 2, 2017), 48–72. <https://doi.org/10.1080/13530194.2016.1180236>
- Suwaylem, Ahmed. *Poets and Power*. 1 Volume. Cairo: Dar Al-Shorouk Publishing House, 1st Ed., 2003.
- Tahir, Zhilwan - Nuri, Abdulwahed Jalal. "Comparative Perspectives on Societal Decline: Ibn Khaldun, Toynbee, and Hegel." *HISTORICAL: Journal of History and Social Sciences* 3/4 (January 17, 2025), 431–446. <https://doi.org/10.58355/historical.v3i4.163>
- Tillich, Paul. *The Courage to Be*. New Haven: Yale University Press, 1980.

- Walter, M. Fontanini. "Paul Tillich and the Genesis of Existential Psychology." *Kaleidoscope History* 14/28 (2024), 219–261. <https://doi.org/10.17107/KH.2024.28.13>
- Zahrani, Jum'ah bint Safar bin Sa'id al-. *Man in the Perspective of Ibn Al-Rumi and al-Mutanabbi: Between Praise and Criticism*. Saudi Arabia: Umm al-Qura University, PhD Dissertation, 2003.



Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri

1. Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip özgün makale, derleme makale, yayım değerlendirmesi ve bilimsel toplantı çalışmaları yayımlayarak ilahiyat alanında ulusal ve uluslararası bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Dergimizde Türkçe ve İngilizce dillerinde sosyal bilimler alanlarında özgün makalelerle birlikte derleme makale, yayım değerlendirmesi ve bilimsel toplantı tanıtımları yayımlanmaktadır.

2. Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez (15 Mart – 15 Eylül) yayınlanan hakemli bir dergidir. Mart sayısı için makale gönderim son tarihi 15 Şubat, Eylül sayısı için 15 Ağustos olarak belirlenmiştir. Belirtilen tarihlerden sonra gönderilen çalışmalar, bir sonraki sayı için değerlendirmeye alınır. Dergiye gönderilen yazıların yayınlanıp yayınlanmayacağı konusunda son gönderim tarihinden itibaren en geç üç ay içerisinde karar verilir ve çalışma sahibi bilgilendirilir.

3. Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi’nin yayın dili Türkçedir. Ayrıca İngilizce bilimsel çalışmalar da yayınlanır. Diğer dillerdeki çalışmalara Yayın Kurulu karar verir. Makaleler, Türkçe olarak öz (en az 120 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram)’dan oluşmalı, ayrıca İngilizce başlık, İngilizce abstract (en az 120 kelime), keywords (en az 5 kavram)’tan oluşmalıdır. Makale APA atıf sistemine göre hazırlanan kaynakça içermelidir.

4. Dergide yayınlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki çeviriler, kitap ve sempozyum tanıtım, eleştiri ve değerlendirmeleri de kabul edilir. Çeviri eserlerin yayınlanması için eseri yayınlayan kurumdan izin belgesinin ibrazı mecburidir.

5. Dergiye gönderilen çalışmalar, başka yerde yayınlanmış ya da yayınlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Bu durumdan kaynaklanacak sorunlarla ilişkili hukuki sorumluluk, yazara aittir.

6. Tebliğden üretilen makalelerin işleme alınabilmesi için yazarın “Çalışmam, yayınlanmamıştır veya yayınlanmayacaktır.” şeklinde ıslak imzalı taahhütname doldurarak sisteme yüklemesi gereklidir. Duplication / Tekrar Yayın / Bilimsel Yanıltma / Çoklu Yayın, suçtur. TÜBİTAK Yayın Etik Kurulu’na göre duplikasyon, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayınlamaktır. Bir makale önceden değerlendirilmiş ve yayınlanmışsa bunun dışındaki yayınlar duplikasyon sayılır.

7. Bir sayıda aynı yazara ait (telif veya çeviri) en fazla iki çalışma yayınlanabilir.

8. Yayınlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

9. Yayınlanan çalışmanın bilimsel ve hukuki her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.

10. Yayınlanan çalışma, daha önce sunulan bir tebliğ ise veya yazı tezden üretilmişse çalışmada bu durum mutlaka belirtilmelidir.

11. Yayınlanmak üzere kabul edilen yazıların bütün yayın hakları Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi’ne aittir.

12. Burada belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Mevzu / Sosyal Bilimler Dergisi Yayın Kurulu’na aittir.

13. Üniversiteler Yayın Yönetmeliğinin 6. maddesi uyarınca yazıların, dil, üslup ve içerik yönünden ilmi ve hukukî her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Açıklanan görüşler, Mevzu / Sosyal Bilimler Dergisi Yayın Kurulunu herhangi bir şekilde bağlamaz.

14. Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi, atıf ve kaynakça yazımında APA atıf sisteminin kullanılmasını şart koşmaktadır.

15. Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi’nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Dergi Editörlüğü’ne devredilmiş sayılır.

16. Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi’nde yayınlanan makaleler iThenticate intihal tespit programıyla taranmaktadır.

17. Yayınlanmasına karar verilen makaleler için yazarlar tarafından ORCID numarası alınması gerekmektedir. (<https://orcid.org>)

Makale yazım kuralları için bakınız:

<https://dergipark.org.tr/mevzu/writing-rules>

Mevzu – Journal of Social Sciences Publication Principles

1. Mevzu – Journal of Social Sciences aims to contribute to accumulation of knowledge in the fields of theology and social sciences by publishing the studies that have the scientific qualifications both in national and international levels.

2. Mevzu – Journal of Social Sciences is a refereed journal which is published twice a year (March – September). Deadline to send articles for the March issue is 15th of February, and for the September issue the deadline is 15th of August. Studies sent after these dates are assessed for the next issue. Whether the articles sent to the journal are going to be published or not is decided in three months at the latest beginning from the deadlines, and then the owner of the study is informed.

3. The publication language of the Mevzu – Journal of Social Sciences is Turkish. Likewise, scientific studies in English are published, too. Studies in other languages are decided by the editorial board. Articles have to consist of an abstract in Turkish (at least 120 words), key words (at least five concepts), also of an English title, English abstract (at least 120 words), keywords (at least five concepts). The articles have to include a bibliography that is prepared in the APA style.

4. Articles to be published in the journal must be authentic and academic studies that are prepared with the research methods appropriate to their fields. Moreover; translations, book and symposium introductions, critiques and assessments that have the quality of a contribution to the scientific field are accepted, as well. For the publication of translation studies, the receipt of permission from the institution which published the study previously has to be presented.

5. The studies sent to the journal, should not be previously published in other journals or sent to be published in other journals. The author takes the legal responsibility related to the problems that may rise from this.

6. At most one study of an author (copyright or translation) can be published in an issue.

7. No copyright fee is paid to the author for the published articles. There is also no charge from the author.

10. All publication rights of the articles accepted to be published belongs to Mevzu.

11. Mevzu – Journal of Social Sciences Editorial Board has the decision making authority about the cases that are not mentioned here.

12. In accordance with the 6th article of the Universities Publication Guideline, authors have all kind of scientific and legal responsibilities in terms of the language, style and content of their articles.

13. Mevzu – Journal of Social Sciences sets the condition that for the writing of references and bibliography Chicago style be used.

14. The copyrights of the articles that are accepted to be published in Mevzu – Journal of Social Sciences are considered to be transferred to the journal's editorial board.

15. The articles published in Mevzu – Journal of Social Sciences are scanned via iThenticate plagiarism detection program.

16. For the articles that are decided to be published, ORCID numbers are needed to be taken by the authors. (<https://orcid.org>)

Article writing rules see: <http://dergipark.gov.tr/mevzu/writingrules>